TITI LIVII

PATAVINI

OPERA OMNIA

TITI

LIVII

PATAVINI

OPERA QVAE EXSTANT OMNIA

EX RECENSIONE

G. ALEX. RVPERTI

CVM SVPPLEMENTIS

FREINSHEMII

TOMVS OCTAVVS.

AVGVSTAE TAVRINORVM
EX TYPIS IOSEPHI POMBA
ANNO MDCCCXXVI.

T. LIVII PATAVINI

HISTORIARVM

AB VRBE CONDITA

LIBER QVADRAGESIMVS SECVNDVS

BREVIARIVM

Cap. I; L. Postumio Albino et M. Popillio Laenati coss. Liguria decernitur, et praetores sortiuntur ceteras provincias. Prius vero quam magistratus proficiscantur, senatui placet, L. Postumium cos. ad agrum publicum a privato terminandum in Campaniam ire; isque, iratus Praenestinis, literas iis praemittit, ut sibi magistratus obviam exeant, et deversorium iumentaque publice parent. — II; Legati, in Aetoliam et Macedoniam missi, redeunt: et prodigia expiantur sacrificiis ac supplicatione. — III; Tegulae marmoreae, quibus Q. Fulvius Flaccus censor aedem Iunonis Laciniae in Bruttiis spoliaverat, ut iis ornaret aedem Fortunae Equestris, a se olim votam, ex SCto reportantur, piaculariaque Iunoni fiunt. — IV; P. Furio ob mortem successoris prorogatur imperium in citeriore Hispania: et ager ligustinus gallicusque, bello captus, a decemviris, in eam rem creatis, viritim dividitur. — V; Graecorum animi magis in favorem Persei, quam Eumenis, inclinant: et intestinae Thessalorum Aetolorumque discordiae per Ap. Claudium et Marcellum componuntur. — VI; Legati romani ad Persea et Ptolemaeum mittuntur; et per idem tempus Eumenes legatique Antiochi Romam veniunt. — VII; C. Cicereius praetor Corsicam subigit; et M. Popillius consul Statiellatibus bellum infert, qui uni ex Ligurum gente non tulerant arma adversus Romanos. — VIII; Eosdem devictos deditosque in fidem pop. rom. sub corona vendit: sed in libertatem eos restituere et decedere de provincia iubetur. — IX;

Hinc iratus Patribus Romam, et inde in provinciam redit. Consules praetoresque creantur. — X; Concors censura Q. Fulvii Flacci et A. Postumii Albiui. Dedicatio aedis Fortunae Equestris, a Q. Fulvio votae. Locustarum nubes in Apulia. Contentiones Patrum consulumque de libertate Ligurum. Provinciae consulibus praetoribusque decretae. —XI - XIII; Eumenes Romam venit, et defert de Perseo crimina — XIV; Invisa senatui est ferocia Harpali, a Perseo missi, et Satyri, Rhodiorum legati, intemperantius in Eumenem invehentis. — XV; Perseus, bellum et optans et ab Eumenis sanguine ordiens, ad caedem eius subornat Evandrum Cretensem et tres Macedones, qui regem, Delphos ascendentem, lapidibus obruunt. — XVI; Eumenes vulnere sopitus a Pantaleonte aliisque amicis navi Corinthum et inde in Aeginam defertur; et falsae de morte eius famae, in Asiam perlatae, Attalus celerius, quam dignum concordia fraterna est, fidem habet. — XVII; Indices sceleris, Praxo mulier, cuius domus Delphis receptaculum latronum fuerat, et L. Rammius Brundisinus, qui ab ipso Perseo venenum acceperat, quo duces legatosque romanos, hospitio ipsius uti assuetos, necaret, a C. Valerio legato, ex Graecia redeunte, Romam adducuntur. — XVIII; Itaque et Romani et Eumenes summa vi parant bellum. Simul supplementum scribitur legionibus in Hispaniis, eoque cum praetoribus novis portatur. — XIX; Magna pars agri Campani, a privatis possessa et in publicum recuperata, a censoribus fruenda locatur. Ariarathes educandum filium Romam mittit: quo et Thracum legati veniunt, societatem petentes. Contra Romani legatos mittunt in Asiam et insulas. — XX; Columna rostrata, in Capitolio olim a M. Aemilio cos. posita, fulmine discutitur, idque prodigium una cum aliis procuratur. — XXI; C. Cicereius de Corsis in monte Albano triumphat. Rogatio de Statiellatibus deditis, quibus M. Popillius iterum contra ius ac fas bellum intulerat, in libertatem restituendis a M. et Q. Marciis tribunis pl. promulgatur et perfertur. — XXII; Tum demum consules, C. Popillius Laenas et P. Aelius Ligur, in Liguriam provinciam proficiscuntur, et M. Popillius causam dicit apud C. Licinium praetorem, qui tamen damnationem eius arte fallaci eludit. — XXIII, XXIV; Magnae contentiones inter legatos carthaginienses et Gulussam, filium Masinissae, a senatu romano dirimuntur. — XXV; Legati, ad res repetendas in Macedoniam missi, referunt, quae viderint,

quaeque audierint. — XXVI; Legationes Gentii, Illyriorum regis, et Issensium, qui eum senatui suspectum fecerant, et Romanorum, tum ad Gentium proficiscentium, tum circa socios reges in Asiam missorum, et Rhodiorum. — XXVII; Ingens belli Macedonici apparatus. — XXVIII; Serus C. Popillii cos. reditus. Comitia consularia et praetoria. Vota populi romani solennia. Mors L. Aemilii Papi decemviri sacrorum, et Q. Fulvii Flacci pont., qui suspendio vitam finierat. — XXIX; Sententiae regum de imminente bello, Eumenis, Prusiae, Ariarathis, Antiochi, Ptolemaei, Masinissae, Gentii, Cotyis. — XXX; In liberis gentibus populisque plebs omnis ferme in Persen inclinata; at diversa principum studia. Litatio consulum. Rogatio de bello Macedonibus inferendo a Patribus ad populum lata. — XXXI; Provinciae Macedoniae illud praecipuum datur, ut augeatur militum numerus in legionibus, ut et centuriones milites que veteres scribantur, utque tribuni militum eo anno non suffragiis populi creentur, sed consulum praetorumque arbitrio fiant. Imperia inter praetores partita et sortitio provinciarum. — XXXII; Consulibus sortientibus, P. Licinio Crasso Macedonia, C. Cassio Longino Italia obvenit. Ille veteres quoque scribit et milites et centuriones: horum vero tres et viginti, qui primos duxerant pilos, a tribunis militum citati tribunos plebis appellant. — XXXIII; Ea res in concione agitur, et M. Popillius verba facit pro centurionibus. — XXXIV; at Sp. Ligustinus ex eorum numero profitetur, se ad delectum obedienter responsurum. — XXXV; Eius exemplum sequuntur ceteri centuriones. Tum quatuor legiones scribuntur urbanae; et Licinio cos. petenti adduntur auxilia, a Masinissa, Poenis et Cretensibus petenda. — XXXVI; Legati a Perseo missi iubentur Italia excedere; et pars exercitus rom. traiicitur in Epirum. — XXXVII, XXXVIII; Romanorum legati Illyricum Graecorumque civitates adeunt. — XXXIX-XLII; Iidem colloquium dant Perseo petenti; — XLIII; et, ne bellum iam incipiat, ad quod omnia habet praeparata, auctores ei sunt legationis antea Romam mittendae. Tum in Boeotiam, ubi varii sunt motus, — XLIV; et in Peloponnesum proficiscuntur. — XLV; Alia Romanorum legatio circumit insulas et civitates Asiae. — XLVI; Rhodiorum Boeotorumque animos frustra sollicitat Perseus. — XLVII; Q. Marcius et A. Atilius, Romam reversi, nulla re magis gloriantur, quam decepto per inducias et spem pacis rege.

Quae nova sapientia etsi displicet senioribus Patrum, a maiore tamen senatus parte comprobatur, et Marcius iterum in Graeciam mittitur, simulque A. Atilius ad occupandam Larissam, caput Thessaliae. — XLVIII; Legati Persei Romae non iis audiuntur animis, qui aut doceri, aut flecti possint. C. Lucretius praetor cum classe, — XLIX; et P. Licinius consul paludatus ab Vrbe proficiscitur, prosequentibus omnium ordinum hominibus. — L; Perseus Pellae consilium habet; — LI; et Citium copias omnes contrahit, XLIII millia hominum. — LII; Ad bellum cohortatur milites, per omnem orationem satis frequenti assensu succlamantes. — LIII; Civitatibus Macedoniae, pecunias et frumentum pollicentibus, vehicula tantum imperat; et, in Thessaliam profectus, — LIV; multa capit oppida. — LV; Per eosdem dies consul romanus, ex Epiro in Athamaniam transgressus, Gomphos et inde Larissam pervenit, nec longe a Tripoli Thessaliae super Peneum amnem ponit castra; quo mox Eumenis et Graecorum auxilia conveniunt. — LVI; C. Lucretius et Q. Marcius cum classibus Chalcidem petunt, et M. Lucretius, frater praetoris, Haliartum Boeotiae opp. obsidet. Interea Perseus, qui ad Sycurium sub radicibus Ossae montis stativa habet, agros Pheraeorum vastat, — LVII; et inde ad castra consulis romani admovet copias. Equestre proelium incerta finitur victoria, et per aliquot dies rex frustra Romanos ad certamen elicere conatur. — LVIII; Tandem acies utrimque instruitur; — LIX; et victor equestri pugna Perseus, auctore Evandro, receptui cani iubet, victoria uti nesciens. — LX; Consul trans Peneum transfert castra, ut perculsi milites animos colligant. — LXI; Rex suos, laetitia exultantes, pro concione laudat donatque virtutis causa. — LXII; Suadentibus deinde amicis, ut secunda fortuna in conditione honestae pacis utatur, bis legatos ad consulem mittit, sed superbum ab eo fert responsum. — LXIII; Fama rei bene a Perseo gestae nudat voluntates Graecorum. Lucretius autem praetor in Boeotia Haliartum vi captam diruit, et Thebas, sine certamine receptas, exsulibus hominibusque romanae factionis tradit. — LXIV; Perseus nequidquam conatur castra incendere Romanorum, et hi ea, demessis circa segetibus, ex aliis agris in alios movent. — LXV; In Phalannaeo agro DC frumentatores capiuntur, et proximum circumsidetur praesidium. Multis iam, cestrosphendones maxime ictu, vulneratis consul auxilio venit. — LXVI; Extem-

plo conseritur proelium, et Macedones fugantur. — LXVII; Inde Perseus, praesidio satis valido ad Gonnum et Timotheo cum modica manu ad Philam relicto, in Macedoniam, et Cotys ad sua tuenda in Thraciam redit. Consul, auxiliis fere omnibus dimissis, partem exercitus in hiberna per Thessaliam distribuit, cum parte Pteleum, Antrona et Larissam expugnat, et, a Thebanis arcessitus, in Boeotiam proficiscitur.

I. L. Postumius Albinus, M. Popillius Laenas quum omnium primum de provinciis exercitibusque ad senatum retulissent, Ligures utrique decreti sunt; ut novas [1] ambo, quibus eam provinciam obtinerent, legiones (binae singulis decretae), et socium latini nominis dena millia peditum et sexcenos equites, et supplementum Hispaniae [2] tria millia peditum romanorum scriberent et ducentos equites. Ad hoc mille et quingenti pedites romani cum centum equitibus scribi iussi; cum quibus praetor, cui Sardinia obtigisset, in Corsicam transgressus bellum gereret; interim M. Atilius, vetus praetor, provinciam obtineret Sardiniam. Praetores deinde provincias sortiti sunt, A. Atilius Serranus urbanam, C. Cluvius Saxula inter cives et peregrinos, N. Fabius Buteo Hispaniam citeriorem, M. Matienus ulteriorem, M. Furius Crassipes Siciliam, C. Cicereius Sardiniam. Prius quam magistratus proficiscerentur, senatui placuit, L. Postumium consulem ad agrum publicum a privato [3] terminandum in Campaniam ire; cuius ingentem modum pos-

Cap. I. 1. *Ligures utrique decreti sunt; ut novas* etc. forte leg. *et* (scil. decretum est) *ut novas* etc.

2. *Supplementum Hispaniae;* solet alias dicere *in Hispaniam:* unde τὸ *Hispaniae* accipiendum dandi casu; Gron. — *M. Atilius, vetus praetor,* qui propraetor anno superiori fuerat; Ernest.

3. *Ad agrum publicum a privato terminandum,* terminis disiungendum. — *Quum eo* (Praeneste) *privatus ..... in templo Fortunae* etc. vid. XXIII, 19, n. 13.

sidere privatos, paulatim proferendo fines, constabat. Hic, iratus Praenestinis, quod, quum eo privatus sacrificii in templo Fortunae faciundi causa profectus esset, nihil in se honorifice, neque publice, neque privatim, factum a Praenestinis esset, prius quam ab
Roma proficisceretur, literas Praeneste misit, ut 4
sibi magistratus obviam exiret, locum publice pararet, ubi deverteretur, iumentaque, quum exiret inde, praesto essent. Ante hunc consulem nemo unquam sociis in ulla re oneri aut sumptui fuit [5]. Ideo magistratus mulis tabernaculisque et omni alio instrumento militari ornabantur [6], ne quid tale imperarent sociis.

4. *Literas Praeneste misit, ut* etc. vide ad VIII, 19, n. 10. — *Vt sibi obviam exiret magistratus*, sc. summus Praenestinorum, ut *magistratus Lanuvinus*, XLI, 16 pr. Praeneste municipium erat (vid. Fest. voc. *municipium*, et Flor. III, 21, §. 27), in quo unus summum magistratum videtur gessisse, ut Tusculi L. Mamilius dictator et Lanuvii Milo dictator; Duk. Conf. ad I, 23, n. 3. — *Locum publice pararet* (vid. ad XLI, 20, n. 5), *ubi deverteretur:* ita scribendum, et mox *deverti*, pro vulg. *diverti;* vide ad I, 51, n. 2.

5. *Ante hunc consulem nemo sociis in ulla re oneri aut sumptui fuit* etc. immemor videri potest Livius eorum, quae dixit XXXII, 27, de Catone praetore Sardiniae: *fugati ex insula feneratores, et sumptus, quos in cultum praetorum socii facere soliti erant, circumcisi.* Vid. Sig. II de Ant. Iur. Prov. Sed agitur h. l. de magistratibus rom. in provincias vel legationis causa peregre proficiscentibus. Legatis solebant aedes liberae, lautia etc. dari (vide ad XXX, 17, n. 4 et 5), magistratibus autem provincialibus decerni sumptus itineris, muli, vehicula, ligna, sal aliaque instrumenta ad iter necessaria, quae ad *ornatum provinciarum* spectabant (vide ad IX, 40, n. 12); et magistratibus, ne sociis molesti essent, praebenda erant a redemptoribus (*parochis*, *παρόχοις*, seu *praebitoribus*), qui ea publice locaverant. Postea magistratus ab ipsis provincialibus plurima exegerunt: unde modus eorum praescriptus est, et pecunia tandem ab Augusto pro omnibus his constituta; vid. Intpp. Horat. Sat. I, 5, v. 46; Suet. Aug. 36; Lamprid. 42; Burm. de Vectigal. c. 6, pag. 73; Ernesti Clav. Cic. voc. *parochus*, *praebitor* et *vectigal*.

6. *Magistratus mulis tabernaculisque... ornabantur;* conf. Gell. XV, 4; Suet. Aug. 36; Cic. Agrar. II, 13; Lamprid. Sever. 42. — *Omni alio instrumento militari ornabantur;* vide ad IX, 40, n. 12. Sed τὸ *militari* h. l. non satis aptum. Forte leg. *itineris*, aut *mox ituri*. — *Ea benigne c. colebant* hospitia, proprie hospites.

Privata hospitia habebant; ea benigne comiterque colebant: domusque eorum Romae hospitibus patebant, apud quos ipsis deverti mos esset. Legati, qui repente aliquo mitterentur, singula iumenta per oppida [7], iter qua faciundum erat, imperabant: aliam impensam socii in magistratus romanos non faciebant. Iniuria consulis, etiamsi iusta, non tamen in magistratu exercenda, et silentium nimis aut modestum, aut timidum Praenestinorum, ius, velut probato exemplo, magistratibus fecit graviorum in dies talis generis imperiorum.

II. Principio huius anni legati, qui in Aetoliam et Macedoniam missi erant, renuntiarunt, *sibi conveniendi regis Persei, quum alii abesse eum, alii aegrum esse, falso utrumque, fingerent, potestatem non factam. Facile tamen apparuisse sibi, bellum parari, nec ultra ad arma ire dilaturum. Item in Aetolia seditionem gliscere in dies, neque discordiarum principes auctoritate sua coërceri potuisse.* Quum bellum Macedonicum in exspectatione esset, prius quam id susciperetur, prodigia expiari pacemque deum peti precationibus, quae editae ex fatalibus libris [1] essent, placuit. Lanuvii classis magnae species in caelo visae dicebantur; et Priverni lana pulla [2] terra enata; et in Veienti apud

7. *Singula iumenta per oppida* etc. conf. Spanhem. de usu et pr. num. Diss. XIII, pag. 562, qui hinc originem cursus publici vehicularis repetit. — *Iniuria consulis* etc. cum Schelio (Diss. ad Polyb. cap. 5, pag. 1211) forte leg. *Ira consulis ..... exercenda* fuit, *et silentium* etc. vel *In ira c. exercenda silentium* etc.

Cap. II. 1. *Prodigia expiari* (vide ad I, 20, n. 11), *pacemque deorum peti* (vide ad I, 16, n. 4) *precationibus, quae editae ex fatalibus libris essent;* vide ad I, 18, n. 2; III, 10, n. 6, et XLI, 21, n. 8.

2. *Lanuvii classis magnae species in caelo visae dicebantur, et Priverni lana pulla* etc. vide ad I, 31, n. 1, et XXI, 62, n. 1. *Visae* forsan saepius, aut leg. *visa dicebatur;* Gronov. Id probat Periz. qui monet, *hominum* quidem et *navium species visas* memorari XXIV, 10 et 44; sed voci *species* illis locis nomen plurale *navium*, nostro

Rementem lapidatum; Pomptinum omne velut nubibus locustarum coopertum esse; in Gallico agro, qua induceretur aratrum, sub exsistentibus glebis pisces emersisse [3]. Ob haec prodigia libri fatales inspecti, editumque ab decemviris [4] est, et quibus diis quibusque hostiis sacrificaretur, et ut supplicatio prodigiis expiandis fieret; altera, quae priore anno valetudinis populi causa vota esset, ea uti feriaeque essent. Itaque sacrificatum est, ut decemviri scriptum ediderunt.

III. Eodem anno aedis Iunonis Laciniae [1] detecta. Q. Fulvius Flaccus censor aedem Fortunae [2] Equestris, quam in Hispania praetor bello Celtiberico voverat, faciebat eniso studio, ne ullum Romae amplius aut magnificentius templum esset. Magnum ornamentum se templo ratus adiecturum, si tegulae marmoreae [3]

singulare *classis* iungi, adeoque ibi species plurium navium indicari, h. l. unius classis plures species, aut unam classem saepius visam. — *Rementem:* locusne fuerit in Veienti agro *Remens*, an Livius scripserit *Cremerum*, dubium esse dicit Cluver. Ital. Ant. II, 3, pag. 537.

3. *In Gallico agro*, *qua* parte *induceretur aratrum*, *sub exsistentibus glebis* (vide ad XXV, 21, n. 3) *pisces emersisse;* quod inter mira quoque prodigia refert Iuven. XIII, 65. Pisces hos fuisse fossiles seu subterraneos et terrenos, τοὺς ὀρυκτοὺς ἰχθύας, gobios, siluros, carpiones, cobitides, multi scriptores, et veteres et recentiores, docent; vid. Voss. ad Mel. II, 4; Ruhkopf. ad Senec. Nat. Quaest. III, 17, 19; Hard. ad Plin. IX, 57 seu 83; Casaub. ad Strab. IV, p. 182, et XII, pag. 562 seq. Heyn. Opusc. Acad. tom. III, pag. 264; Beckman. ad Aristot. de Mirab. Auscult. cap. 74 sq. Schneideri Hist. Pisc. pag. 327; Schweigh. ad Athen. VIII, 2 et 4, ad Polyb. XXXIV, 10, §. 4, tom. VIII, pag. 118; Dausqu. de Terra et Aqua, cap. 9, p. 185 seq. Miraculum contra profectum esse a stupore rustici hominis, qui lumbricos, seu ranas, seu anguillas, seu serpentes pro piscibus habuerit, suspicatur Steger de Prodigiis, pag. 167.

4. *Editum ab decemviris;* vide ad I, 18, n. 2; III, 10, n. 6. — *Altera*, *quae priore anno* etc. cf. ad XLI, 21.

CAP. III. 1. *Aedis Iunonis Laciniae* in Bruttiis (vide ad XXIV, 3, n. 3) *detecta*, tecto et quidem tegulis marmoreis privata fuit a Fulvio censore. Conf. seqq.

2. *Aedem Fortunae Equestris* etc. vide ad XL, 40, n. 7.

3. *Tegulae marmoreae;* tegulae argenteae, κεραμίδες ἀργυραῖ, fuere

essent, profectus in Bruttios, aedem Iunonis Laciniae ad partem dimidiam detegit; id satis fore ratus ad tegendum, quod aedificaretur. Naves paratae fuerunt, quae tollerent atque absportarent, auctoritate censoria sociis deterritis id sacrilegium prohibere. Postquam censor rediit, tegulae, expositae de navibus, ad templum portabantur. Quamquam, unde essent, silebatur, non tamen celari potuit. Fremitus igitur in curia ortus est: ex omnibus partibus postulabatur, ut consules eam rem ad senatum referrent. Vt vero arcessitus in curiam censor venit, multo infestius singuli universique praesentem lacerare: *Templum augustissimum regionis eius, quod non Pyrrhus, non Hannibal violassent, violare parum habuisse, nisi detexisset foede, ac prope diruisset. Detractum culmen templo, nudatum tectum patere imbribus* [4] *putrefaciendum. Censorem, moribus regendis creatum, cui sarta tecta exigere sacris publicis et loca tuenda* [5] *more maiorum traditum esset*,

Ecbatanis in Medorum regia; vide Polyb. X, 27, §. 10 et 2. — *Id satis fore ratus ad tegendum* tegulis (vide ad XXVII, 36, n. 4) templum Fortunae Equestris, *quod aedificaretur* a se.

4. *Nudatum tectum patere imbribus*, malim *nudatum tecto*, scil. templum, ut XXVII, 4, et XLV, 28: nam tectum semper patet imbribus, et imponitur aedificiis ad arcendas pluvias, ne iis putrescant, quae sub tecto sunt; Duk. *Nudatum* tegulis *tectum* est lignum, cui tegulae imponuntur, quod *putrefaciendum* declarat; Ern.

5. *Censorem, cui sarta tecta exigere sacris publicis, et loca tuenda* etc. vid. ad VI, 4, n. 4. « *Sacris publicis* potest esse casus tertius, pro ad sacra publica, i. e. ut in iis sacra publica fieri possint. Non scio tamen, alios de sartis tectis aedium sacrarum ita loqui, aut *loca* tum simpl. dicere pro locis publicis, quorum tutela ad curam censorum pertinebat. Adde quod nonnihil scabri in hoc sermone est, *cui sarta tecta exigere et loca tuenda traditum esset;* etsi non omnino dissimilia sunt, quae XXVI, 32, et XXVII, 5 leguntur. Livius fortassis aliquid de sartis tectis *aedium sacrarum* et *locorum publicorum* scripserat, ut Cic. ad Div. XIII, 11, *sarta tecta aedium sacrarum locorumque communium tueri* ». Duker. Forte leg. *cui sarta tecta exigere sacris*, sc. locis (ex seqq. de quo vide ad XXI, 43, n. 4), *publica et loca tuenda* vel potius *tueri traditum esset*. — Verba *loca tuenda* non ad *traditum esset*, sed ad *exigere*

eum per sociorum urbes, diruentem templa nudantemque tecta aedium sacrarum, vagari, et quod, si in privatis sociorum aedificiis faceret, indignum videri posset, id deum immortalium templa demolientem facere; et obstringere religione populum [6] *romanum, ruinis templorum templa aedificantem; tanquam non iidem ubique dii immortales sint, sed spoliis aliorum alii colendi exornandique.* Quum, prius quam referretur, appareret, quid sentirent Patres, relatione facta, in unam omnes sententiam ierunt [7], ut hae tegulae reportandae in templum locarentur, piaculariaque Iunoni fierent. Quae ad religionem pertinent, cum cura facta: tegulas relictas in area templi, quia reponendarum nemo artifex inire rationem potuerit, redemptores nuntiarunt [8].

IV. Ex praetoribus, qui in provincias ierant, N. Fabius Massiliae moritur, quum in citeriorem Hispaniam iret. Itaque, quum id nuntiatum a massiliensibus legatis esset, senatus decrevit, ut P. Furius et Cn. Servilius, quibus succedebatur, inter se sortirentur [1], uter citeriorem Hispaniam prorogato imperio obtineret. Sors opportuna fuit [2]; P. Furius idem, cuius ea

refert Doëring. et iungit: *cui sarta tecta sacris publicis et loca tuenda exigere traditum esset.* Sic res bene se habere videtur. Lem. — Pronomen *eum*, quod superfluum videri possit, nam vox *censorem* praecedit, hanc vim habere notat Doëring., ut sit pro *talem*, h. e. cui templorum cura demandata sit. Lem. — *Deum immortalium templa;* vox *templa* exsulat ab editionibus ante Cur., ut ad voces *deum immortalium* ex praecedenti repetendum sit *aedificia*; Drakenb.

6. *Obstringere religione pop. rom.* vide ad V, 23, n. 8.

7. *In unam sententiam ierunt*; vid. I, 32, n. 13.

8. *Redemptores nuntiarunt*; vide ad V, 23, n. 6.

Cap. IV. 1. *Inter se sortirentur*; non opus est cum Sigon. legere *compararent inter se aut sortirentur:* nam *inter se sortiri* bene dicitur latine, ut XXVIII, 45, et sortitio aliquibus praecipi potest sine comparatione, ut et haec sine illa; Gron. Conf. ad IV, 46; VIII, 20; XXIII, 24; XXVI, 8; XXIX, 20; XL, 47.

2. *Sors opportuna fuit*, quod non Servilium ex ulteriore provincia

provincia fuerat, remaneret. Eodem anno, quum agri ligustini et gallici, quod bello captum erat, aliquantum vacaret, senatusconsultum factum, ut is ager viritim divideretur. Decemviros in eam rem ex senatusconsulto creavit A. Atilius praetor urbanus, M. Aemilium Lepidum, C. Cassium, T. Aebutium Carum, C. Tremellium, P. Cornelium Cethegum, Q. et L. Appuleios, M. Caecilium, C. Salonium, C. Munatium. Diviserunt dena iugera in singulos, sociis nominis latini terna. Per idem tempus, quo haec agebantur, legati ex Aetolia Romam venerunt de discordiis seditionibusque suis [3], et Thessali legati, nuntiantes, quae in Macedonia gererentur.

V. Perseus, iam bellum vivo patre cogitatum in animo volvens, omnes, non gentes modo [1] Graeciae, sed civitates etiam, legationibus mittendis, pollicendo plura, quam praestando, sibi conciliabat. Erant tamen [2] magna ex parte hominum ad favorem eius inclinati animi, et aliquanto quam in Eumenem propensiores; quum Eumenis beneficiis muneribusque omnes Graeciae civitates et plerique principum obligati essent; et ita se in regno suo gereret, ut, quae

transire in citeriorem iussit, sed P. Furium, in qua iam erat, retinuit; Gron. — *Remaneret*, ut remaneret, scilic. constituit, praecepit. Sed forte *ut* ante *P. Furius* excidit, aut cum Periz. leg. *remanere*, vel cum Gron. *remansit*. — *Agri Ligustini et Gallici*, etc. conf. ad XLI, 16 extr. — *Aliquantum vacaret*, sine dominis et cultoribus esset.

3. *De discordiis seditionibusque s.* conf. ad XLI, 25.

Cap. V. 1. *Non gentes modo Graeciae*, etc. conf. Polyb. XXVI, 5.

2. Particula *tamen* respondet sequenti particulae *quum* pro *quamvis*. Oratio sic cohaeret: Quamvis omnes Graeciae civitates, et plerique principum obligati essent beneficiis, muneribusque Eumenis, et quamvis Eumenes ita se in regno gereret, ut ... tamen animi, etc. — *Eumenis beneficiis m. omnes Graeciae civitates*, etc. unde ab his multae ei statuae positae et decreta in honorem eius facta; videatur Polyb. XXVII, 15; XXVIII, 7 et 10. — *Quae sub ditione eius*, scil. essent, quod Curio aliique adiecerunt.

sub ditione eius, urbes nullius liberae civitatis fortunam secum mutatam vellent. Contra Persea fama erat post patris mortem uxorem manu sua occidisse; Apellem, ministrum quondam fraudis in fratre tollendo atque ob id requisitum a Philippo ad supplicium, exsulantem, arcessitum post patris mortem ingentibus promissis ad praemia tantae perpetratae rei clam interfecisse. Intestinis externisque praeterea multis caedibus infamem, nec ullo commendabilem merito, praeferebant vulgo civitates tam pio erga [3] propinquos, tam iusto in cives, tam munifico erga omnes homines regi, seu fama et maiestate macedonum regum praeoccupati ad spernendam originem novi regni [4]; seu mutationis rerum cupidi; seu quia eum obiectum esse Romanis volebant. Erant autem non Aetoli modo in seditionibus, propter ingentem vim aeris alieni, sed Thessali etiam: ea contagione, velut tabes [5], in Perrhaebiam quoque

— *Vrbes nullius liberae civitatis fortunam secum mutatam vellent*, cum sua fortuna. « Verbo *mutare* praepositionem *cum* addi, docuit Gron. ad Plaut. Prol. Captiv. v. 28, laudatis locis Ovid. Met. III, 196, VII, 59; Sall. Iug. 44, et Iustini I, 2. Similiter Antiqui dixerunt *commutare rem re aliqua* et *cum re aliqua*; nec tantum, ut h. l., mutare rem, quam accipimus, cum re, quam damus, sed etiam mutare rem, quam damus, cum re, quam accipimus, ut Ovid. l. l. Cf. V, 30, n. 3, et Gron. l. l. Drak. — *Contra Persea fama erat ... Apellem, ... clam interfecisse*; notabile exemplum amphibologicae orationis, Apellem intellige a Perseo interfectum. Lem.

3. *Pio erga propinquos*; matrem et tres fratres, Attalum (quem Philadelphum a mutuo in fratrem amore cognominatum dicunt Strabo, XIV, pag. 641, 667; Steph. Byz. in Εὐμένεια, et Marcianus Heracleota), Philetaerum et Athenaeum. Conf. cap. 16, 55, et XLV, 13; Polyb. XXII, 1, 5, 27; XXIII, 18; XXVII, 15; XXVIII, 7, 10; XXXII, 23; Strab. XIII, p. 624; Plut. περὶ φιλαδελφίας, pag. 480 et 489. — Mox *praeoccupati* et *cupidi* pro *praeoccupatae* et *cupidae*, sc. civitates; vide ad I, 41, n. 1, et III, 47, n. 1.

4. *Ad spernendam originem novi regni* Pergameni. Huius fines amplificavit Eumenes, eiusque pater Attalus primus regium adscivit nomen. Cf. XXXIII, 21, et XXXVIII, 39.

5. *Ea contagione; velut tabes*, etc. vide ad XXXIX, 9, n. 1. Scribe *et contagione*; Gronov. — Etsi Grono-

id pervaserat malum. Quum Thessalos in armis esse nuntiatum est [6], Ap. Claudium legatum ad eas res aspiciendas componendasque senatus misit. Qui, utriusque partis principibus castigatis, quum iniusto fenere gravatum aes alienum [7], ipsis magna ex parte concedentibus, qui onerarant, levasset, iusti crediti solutionem in * annorum pensiones distribuit. Per eundem Appium eodemque modo compositae in Perrhaebia res. Aetolorum causas Marcellus Delphis per idem tempus hostilibus actas animis, quas intestino gesserant bello [8], cognovit. Quum certatum utrinque temeritate atque audacia cerneret, decreto quidem suo neutram partem aut levare, aut onerare voluit: communiter ab utrisque petiit, abstinerent bello, et oblivione praeteritorum discordias finirent. Huius reconciliationis inter ipsos fides obsidibus

vii emendationem probent Crev. et Drakenb., Doëringio legendum videtur *ex contagione*. Sic supra, V, 6, *velut ex contagione*; et IX, 1, *ne quid ex contagione noxae remaneat penes nos*. Lem.

6. *Nuntiatum est*; forsan *nuntiatum esset*. Gron. — *Ad eas res aspiciendas*; vide ad XXI, 6, n. 4.

7. *Iniusto fenere gravatum aes alienum*, hic locus quoque valet adversus Salmas. de Vsur. cap. 2, pag. 33; cap. 5, pag. 121, ubi *fenus* improprie et per abusum pro usura, quae pecuniae creditae praeter sortem accedit, dici contendit: quod Gronov. de Pec. Vet. IV, 1, et Mant. Pec. Vet. I, confutavit; Duker. — *Iusti crediti solutionem*; vide ad VI, 14, n. 6. Mox ante *annorum* numerus eorum excidisse videtur.

8. *Quas intestino gesserant bello*; suspicor *quasi intestino bello*: non enim bellum verum fuit, sed factionum rabies; et τὸ *gesserant* addidit aliquis supplendae sententiae, quum iam τὸ *quas* corrupte legeretur; Gronov. Sed gravius bellum intestinum et XLI, 25 describitur, et mox memoratur. Conf. ad XLI, 25, n. 1. *Quaeque intestino g. b.* coni. Drakenb. (et Frider. Iac. apud Goëll. p. 390. Lem.) malim *quos intestino gesserant bello*; ut *gerere animum*, VII, 31 et XXXII, 11. An scribendum: *quos intestina aut potius internecina efferarant bella?* Conf. XLI, 25 pr. — Doëringio hic locus videtur integer; per *causas hostilibus actas animis* intelligit seditiones, discordias, quas *intestino gesserant bello*, inversa oratione pro: ob quas bellum intestinum gesserant. De his ipsis seditionibus pariter Noster paulo post: *abstinerent bello, et oblivione praeteritorum discordias finirent*; et sic de seditionibus supra, XLI, 25, *inde gravius de integro bellum exarsit*. Lem.

ultro citroque datis firmata est. Corinthum, ut ibi deponerentur obsides, convenitur [9].

VI. A Delphis et Aetolico concilio Marcellus in Peloponnesum traiecit, quo Achaeis edixerat conventum [1]. Vbi, collaudata gente, quod constanter vetus decretum de arcendis [2] aditu finium regibus Macedonum tenuissent, insigne adversus Persea odium Romanorum fecit: quod ut maturius erumperet, Eumenes rex, commentarium ferens secum, quod de apparatibus belli omnia inquirens fecerat, Romam venit. Per idem tempus quinque legati ad regem missi, qui res in Macedonia aspicerent [3]. Alexandriam iidem ad Ptolemaeum renovandae amicitiae causa proficisci iussi. Legati erant hi, C. Valerius, Cn. Lutatius Cerco, Q. Baebius Sulca, M. Cornelius Mammula, M. Caecilius Denter. Et ab Antiocho rege sub idem tempus legati venerunt; quorum princeps Apollonius, in senatum introductus, multis iustisque causis regem excusavit, *quod stipendium serius quoad diem* [4] *praestaret. Id se omne advexisse, ne cuius, nisi temporis, gratia regi fieret. Donum praeterea afferre, vasa aurea quingentum pondo. Petere regem, ut, quae cum patre suo societas atque amicitia fuisset, ea secum renovaretur; imperaretque sibi populus ro-*

9. *Corinthum, ut ibi deponerentur obsides, convenitur;* malim *Corinthi ut deponerentur o., convenit.*

Cap. VI. 1. *Quo Achaeis edixerat conventum;* vide ad XXII, 12, n. 1. Sed excidit nomen loci in Peloponneso, quo eos convenire voluit; Duk. et Crev.

2. *Vetus decretum de arcendis,* etc. conf. XLI, 23.

3. *Qui res in Macedonia aspicerent;* vide ad XXI, 6, n. 4. — *Cn. Lutatius Cerco,* forte *C. Lut. C.;* Sigon.

4. *Serius quoad diem;* immo *serius quam ad diem;* Duk., Gron. et Drak. qui docent, *quoad* pro *quantum ad*, *quod attinet ad*, apud probos linguae latinae scriptores non occurrere, ideoque apud Plaut. Pseud. II, 2, v. 29, leg. *quam ad;* apud Varr. Ling. lat. VII, 23, et Re Rust. I, 9, n. 5, *quod ad.* Conf. Vorst. de Latin. mer. susp. cap. 32.

manus, quae bono fidelique socio regi essent imperanda. Se nullo usquam cessaturum officio. Ea merita in se senatus fuisse, quum Romae esset, eam comitatem iuventutis, ut pro rege, non pro obside, omnibus ordinibus fuerit. Legatis benigne responsum [5], et societatem renovare cum Antiocho, quae cum patre eius fuerat, A. Atilius praetor urbanus iussus. Quaestores urbani stipendium, vasa aurea censores acceperunt; eisque negotium datum est, ut ponerent ea, in quibus templis videretur: legatoque centum millium aeris munus missum, et aedes liberae hospitio datae [6], sumptusque decretus, donec in Italia esset. Legati, qui in Syria fuerant, renuntiaverunt, in maximo eum honore apud regem esse amicissimumque populo romano.

VII. In provinciis eo anno haec. C. Cicereius praetor in Corsica signis collatis pugnavit: septem millia Corsorum caesa; capti amplius mille et septingenti. Voverat in ea pugna praetor aedem Iunoni Monetae [1]. Pax deinde data petentibus Corsis, et exacta cerae ducena millia pondo. Ex Corsica su-

5. *Legatis benigne responsum*, forte *legato*, scil. Apollonio, qui solus in senatum fuerat introductus. Hinc et mox *legatoque centum millium aeris munus missum*. Conf. n. 6.

6. *Aedes liberae hospitio datae*, etc. vide ad XXIV, 7, n. 3, et XXVIII, 39, n. 8. — *In maximo eum honore a. r. esse*, sc. Apollonium. Hinc etiam et quia attulerit donum *vasa aurea quingentum pondo*, tantum ei munus datum, monet Drak. ad cap. 19: nam aliis legatis hoc tempore bina tantum millia aeris muneri fuisse data (vide ad XLII, 19; XLIII, 5, 6, 8; XLIV, 14, 15; XLV, 42), raro maiora vel ob merita, vel ob dignitatem eorum, quorum nomine fuerint missi, ut XXVIII, 39; XXX, 17; XXXI, 9; XXXVII, 3. Conf. Periz. de aere gravi, §. 26, pag. 116.

Cap. VII. 1. *Iunonis Monetae*; edd. vett. *Iunoni*. — *Exacta cerae duc. millia pondo*; vide ad XL, 34, n. 4. *Ducenta* coni. Crev. sed vid. Drak. IV, 16, n. 6. — *In Liguribus in agro Statiellati* (edd. ante Grut. *Statellati*), ubi oppid. *Aquae Statiellae*, Ἀκουαιστάτιελλαι Strab. V, pag. 217. *Aquae Statiellorum* seu *Statyellorum* Plin. III, 5, seu 7, hodie *Acqui*, inter Dertonam et Vada Sabatia ad Bor-

bacta Cicereius in Sardiniam transmisit. Et in Liguribus in agro Statiellati pugnatum ad oppidum Carystum [2]. Eo se magnus exercitus Ligurum contulerat. Primo sub adventum M. Popillii consulis moenibus sese continebant : deinde, postquam oppidum oppugnaturum Romanum cernebant, progressi ante portas, aciem struxerunt : nec consul (ut qui id ipsum oppugnatione comminanda quaesisset) moram certamini fecit. Pugnatum est amplius tres horas, ita ut neutro inclinaret spes. Quod ubi consul vidit, nulla parte moveri [3] Ligurum signa, imperat equitibus, ut equos conscendant, ac tribus simul partibus in hostes, quanto maximo possent tumultu, incurrant. Pars magna equitum mediam traiecit aciem, et ad terga pugnantium pervasit. Inde terror iniectus Liguribus : diversi in omnes partes fugerunt [4]; perpauci retro in oppidum, quia inde se maxime obiecerat eques; et pugna tam pervicax multos absumpserat Ligurum, et in fuga passim caesi sunt. Decem millia hominum caesa traduntur; amplius septingenti passim capti : signa militaria relata octoginta duo. Nec incruenta victoria fuit : amplius tria millia militum amissa; quum cedentibus neutris, ex parte utraque primores caderent.

VIII. Post hanc pugnam ex diversa fuga in unum collecti [1] Ligures, quum maiorem multo partem ci-

miam fl. Hinc *Statiellates* (cap. 8, 21, 22) et *Statiellenses*. Cf. Cluver. Ital. Ant. I, 10, pag. 82.

2. *Ad oppidum Carystum*, cuius vestigia in vico *Carso*, in via, a Genua Dertonam ferente, sito, superesse suspicabatur Cellar. *Caristum* ed. Basil. 1554, et quaedam aliae, non improb. Cluver. — *Aciem struxerunt;* vide ad cap. 31, n. 2.

3. *Quod ubi consul vidit, . . . moveri;* vide ad VI, 8, n. 2.

4. *Diversi in omnes partes fugerunt;* vide ad III, 60, n. 1.

Cap. VIII. 1. *Ex diversa fuga in unum c.* vid. III, 60, n. 1; XXVII, 39, n. 2. — *Ligures*, non omnes, sed Statiellates. — *Nec enim plus decem millia hominum erant;* conf. ad XLI, 12, n. 3. Observat Crevorius, vel hic

vium amissam, quam superesse, cernerent (nec enim plus decem millia hominum erant) dediderunt sese; nihil quidem illi pacti. Speraverant tamen, non atrocius, quam superiores imperatores, consulem in se saeviturum. At ille arma omnibus ademit, oppidum diruit, ipsos bonaque eorum vendidit; literasque senatui de rebus ab se gestis misit. Quas quum A. Atilius praetor in curia recitasset (nam consul alter Postumius agris recognoscendis in Campania occupatus, aberat), atrox res visa senatui: *Statiellates, qui uni ex Ligurum gente non tulissent arma adversus Romanos, tum quoque oppugnatos* [2]*, non ultro inferentes bellum; deditos in fidem populi romani, omni ultimae crudelitatis exemplo laceratos ac deletos esse: tot millia capitum innoxiorum, fidem implorantia populi romani, ne quis unquam se postea dedere auderet, pessimo exemplo venisse* [3]*; et distractos passim iustis quondam hostibus populi romani pacatis servire. Quas ob res placere senatui, M. Popillium consulem Ligures, pretio emptoribus reddito, ipsos restituere in libertatem; bonaque ut iis, quidquid eius* [4] *recuperari possit, reddantur curare. Arma primo quoque tempore fieri in ea gente* [5]*: consulem*

numerum iusto maiorem esse, vel numerum caesorum in pugna iusto minorem; in proxime praecedentibus dictum esse, Statiellates in proelio multo maiorem civium numerum amisisse, quam qui superesset. Lem.

2. *Statiellates, qui uni ex Ligurum gente non tulissent arma adversus Romanos, tum quoque oppugnatos:* verba *tum quoque* inepta videntur (forte leg. *tam inique oppugnatos*), et seqq. *non ultro inferentes bellum* languent. *Oppugnatos*, ut in fine cap. *vincendo oppugnantes:* nam *oppugnare* propr. est bellum inferre, vel adoriri. — *Deditos in fidem pop. rom.* vide ad XXXVI, 28, n. 1.

3. *Pessimo exemplo venisse;* vide ad III, 55, n. 8. — *Iustis quondam hostibus p. r. pacatis*, h. e. pacatis iis qui vere et plane hostes fuerant; vel, quibuscum pium gestum esset bellum: vide ad II, 29, n. 5.

4. *Quidquid eius*, propr. *eorum;* vid. V, 25, n. 5, et XXXIII, 24, n. 4.

5. *Arma pr. quoque tempore fieri in ea gente:* id iubet senatus, ut rescindat id, quod fecerat consul, qui non tantum arma Statiellatibus ade-

de provincia decedere, quum deditos in sedem suam Ligures restituisset. Claram victoriam vincendo oppugnantes, non saeviendo in afflictos, fieri.

IX. Consul, qua ferocia animi usus erat in Liguribus [1], eandem ad non parendum senatui habuit. Legionibus extemplo Pisas in hibernacula missis, iratus Patribus, infestus praetori [2], Romam rediit; senatusque extemplo ad aedem Bellonae vocato [3], multis verbis invectus est in praetorem, *qui, quum ob rem bello bene gestam, uti diis immortalibus honos haberetur, referre ad senatum debuisset, adversus se pro hostibus senatusconsultum fecisset* [4], *quo victoriam suam ad Ligures transferret, dedique iis prope consulem praetor iuberet. Itaque mulctam ei se dicere: a Patribus postulare, ut senatusconsultum in se factum tolli iuberent, supplicationemque, quam absentes ex* [5] *literis, de bene gesta republica missis, decernere debuerint, praesentes honoris deorum primum causa, deinde et sui aliquo tandem respectu, decernerent.* Nihilo lenioribus, quam absens, senatorum aliquot orationibus increpitus, neutra impetrata re, in provinciam rediit. Alter consul Postumius, consumpta aestate in recognoscendis agris, ne visa quidem provincia [6] sua, comitiorum causa Romam

merat, sed procul dubio nova etiam fabricari vetuerat; Crever. Sic *arma facta* inf. cap. 52, *arma quoque imperare fieri in ea g.*, sc. quia non indigna ea gens et tutela benigna et fiducia facili videretur, coni. Ern. Malim *arma finiri*, h. e. bellum; vide ad I, 30, n. 8. Idem coniecisse video Iac. Gron. — *Vincendo oppugnantes;* Cler. et Crev. emend. *pugnantes*. Sed conf. n. 2.

Cap. IX. 1. *Ferocia a. usus in Liribus;* vide ad VI, 22, n. 1.

2. *Infestus praetori*, A. Atilio. Cf. cap. 8.

3. *Ad aedem Bellonae vocato;* vide ad XXVI, 21, n. 1.

4. *Adversus se pro hostibus SCtum fecisset;* vide supra ad VII, 16, n. 6.

5. *Quam absentes ex literis*, etc. lege: *quam absenti sibi ex literis ... praesenti honoris*, etc. Gron. *Absentis* et *praesenti* coni. Drak. *Absente se* et *praesente* Pithoeus.

6. *Ne visa quidem provincia sua*, Liguria. Conf. cap. 1 et 8. — *Consules*

rediit. Consules C. Popillium Laenatem, P. Aelium Ligurem creavit. Praetores exinde facti C. Licinius Crassus, M. Iunius Pennus, Sp. Lucretius, Sp. Cluvius, Cn. Sicinius, C. Memmius iterum.

X. Eo anno lustrum conditum est. Censores erant Q. Fulvius Flaccus, A. Postumius Albinus [1]. Postumius condidit. Censa sunt civium romanorum capita ducenta sexaginta novem millia et quindecim. Minor aliquanto numerus, quia L. Postumius consul pro concione edixerat, qui socium latini nominis ex edicto C. Claudii consulis [2] redire in civitates suas debuissent, ne quis eorum Romae, sed omnes in suis civitatibus censerentur. Concors et e republica censura fuit [3]. Omnes, quos senatu moverunt quibusque equos ademerunt, aerarios fecerunt et tribu moverunt; neque ab altero notatum alter probavit. Fulvius aedem Fortunae Equestris [4], quam proconsul in Hispania, dimicans

C. Popillium ... creavit; vide ad VII, 16, n. 6. — *C. Memmius iterum*; conf. Pigh. Ann. ad annum 578.

Cap. X. 1. *A. Postumius Albinus* recte ex Fastis Capitol. edidit Sigon. pro *L. Postumius A.* qui hoc anno consul fuit, et frater censoris: ambo certe in Fastis A. F. A. N. dicuntur; Drakenb. — *Capita CCLXIX millia et XV*; minorem numerum edidit auctor Epit. huius libri, isque verior videtur, iudice etiam Pigh. Annal. ad annum 579, p. 356, quia Livius subiungit *minor aliquanto numerus*, sc. quam lustro priore, de quo vid. Epit. lib. XLI, ubi omnes edd. ante Cur. et multi MSS. praeferunt *CCLXIII millia et CCXCIV*, tres codd. *CCLVIII m.* Dubitat Drak. quoniam Livius *aliquanto*, non *multo* dixerit. Sed h. l. profert lectionem Curionis *CCLXXIII millia CCXLIV*, quam supra in Epit. lib. XLI recte damnaverat. Ea quoque si probabilior esset, vox *aliquanto* non adversaretur minori numero in Epit. XLII; vide ad II, 39, n. 1.

2. *Ex edicto C. Claudii cos.*, etc. vide ad XLI, 9, et XXXIX, 3, n. 3. — *Sed omnes* primus Curio pro, *et omnes*, edidit. *At omnes* coni. Drak.

3. *E republica censura fuit*; vide ad I, 27, n. 5. — *Omnes, quos senatu moverunt, quibusque equos ademerunt, aerarios fecerunt et tribu moverunt*; vide ad IV, 24, n. 9, et XXIV, 18, n. 4. — *Neque ab altero notatum alter probavit*; vide supra ad libb. IV, 22, n. 5; XXIV, 16, n. 5, et XL, 51, n. 2.

4. *Fulvius aedem Fortunae Eq.*, etc. vide ad XL, 40, n. 7. — *Quam proconsul in Hispania voverat*; vide ad XXVIII, 38, n. 4.

cum Celtiberorum legionibus, voverat, annos sex post, quam voverat [5], dedicavit; et scenicos ludos per quatriduum, unum diem in circo fecit. L. Cornelius Lentulus, decemvir sacrorum, eo anno mortuus est. In locum eius suffectus A. Postumius [6] Albinus. Locustarum tantae nubes [7] a mari vento repente in Apuliam illatae sunt, ut examinibus suis agros late operirent. Ad quam pestem frugum tollendam Cn. Sicinius praetor designatus, cum imperio in Apuliam missus, ingenti agmine hominum ad colligendas eas coacto, aliquantum temporis absumpsit. Principium insequentis anni, quo C. Popillius et P. Aelius fuerunt consules, residuas contentiones ex priore anno habuit. Patres referri de Liguribus [8] renovarique senatusconsultum volebant, et consul Aelius referebat. Popillius et collegam et senatum pro fratre deprecabatur; prae se ferens, si qui decernerent, intercessurum, collegam deterruit. Patres, eo magis utrique pariter consulum

5. *Annos sex post, quam voverat*, « Recte, neccum Periz. leg. *annos octo*, si in numerandis annis omittamus et illum, quo vota, et illum, quo dedicata aedes est. Ita Livium numerare solitum fuisse, docet Sigon. XXV, 15, et XL, 52, nosque ad XXXIII, 44; XXXIV, 44; XXXVIII, 52. Solet etiam vel alterum terminum numerare, ut IV, 20, et XXXIV, 1; vel utrumque, ut XLIV, 3, 4, 5; XLV, 1, 9, et locis, quae laudat Dodwell. de Cyclis, Diss. X, §. 26, pag. 493, ubi docet, *tertium annum* et *diem* vocari, licet inter utrumque terminum unus tantum dies medius sit ». Drak. Conf. ad IV, 20, n. 7, et XXXVIII, 52, n. 4. — *Scenicos ludos*, « scilic. dedicationis aedis Fortunae Equestris: nam dedicationis templorum causa ludos fieri, mos erat; vide ad XL, 52. Voverat quidem et aedem Fortunae Equestri, et ludos Iovi: sed hos in consulatu fecit; vide ad XL, 40 et 45 ». Duk. — *In circo fecit ludos*; vid. I, 9, n. 4.

6. *A. Postumius Albinus* forte non censor ille, vir provectae aetatis tantaeque dignitatis, sed is, qui a. Vrb. 598 praetor et a. 602 consul fuit; Drakenb. Conf. Cic. Acad. Quaest. IV, 45.

7. *Locustarum tantae nubes*; vide ad XXXV, 49, n. 2. — *Cum imperio*, non magistratus, sed militari, quia Sicinius nondum inierat magistratum. Ita Sigon. in Disput. post. cum Gruch. pag. 748, et de lege Cur. cap. ult. At vid. Gruch. refut. ad post. Sigon. Disp. cap. 33.

8. *Patres referri de Liguribus*, etc. conf. cap. 8, 9.

infensi, in coepto perstabant. Itaque, quum de provinciis ageretur, et Macedonia, iam imminente Persei bello, peteretur, Ligures ambobus consulibus decernuntur. Macedoniam decreturos negant, ni de M. Popillio referretur. Postulantibus deinde, ut novos exercitus scribere, aut supplementum veteribus liceret, utrumque negatum est. Praetoribus quoque in Hispaniam supplementum petentibus negatum; M. Iunio in citeriorem, Sp. Lucretio in ulteriorem. C. Licinius Crassus urbanam iurisdictionem, Cn. Sicinius inter peregrinos erat sortitus, C. Memmius Siciliam, Sp. Cluvius Sardiniam. Consules ob ea irati [9] senatui. Latinis feriis in primam quamque diem indictis, in provinciam abituros esse denuntiarunt; nec quidquam rei publicae acturos, praeterquam quod ad provinciarum administrationem attineret.

XI. Attalum, regis Eumenis fratrem, legatum venisse Romam, Valerius Antias [1] his consulibus scribit, ad deferenda de Perseo crimina indicandosque apparatus belli. Plurium annales, et quibus credidisse malis, ipsum Eumenem venisse tradunt. Eumenes igitur, ut Romam venit, exceptus cum tanto honore, quantum non meritis tantum eius, sed beneficiis etiam suis [2], ingentia quae in eum congesta erant, existimaret deberi populus romanus, in senatum est intro-

9. *Consules ob ea irati*, scil. quod provincia Macedonia et novi exercitus negarentur; Periz. qui verba *Praetoribus quoque ..... Sardiniam* interiecta putat, quia praetoribus idem negatum fuit. Quoniam haec verba non causis irarum statim subiiciuntur, Gronov. coni. *consules obirati . . . senatui.*

Cap. XI. 1. *Attalum . . . venisse Romam, Valerius Antias scribit*, fortasse Antias cum hac legatione Eumenis confudit illam Attali et minorum natu fratrum, memoratam a Polyb. l. l. et Diodoro, Legat. XIV, t. II, p. 622 sq. ed. Wessel. quam silentio praeteriisse Livium mirum est, nisi forte retulit eam in exordio libri XLI, quod iniuria temporum intercidit; Schweigh. ad Polyb. XXV, 6, §. 2.

2. *Beneficiis etiam suis*, etc. conf. XXXVIII, 39. Ad seqq. conf. Appian. Maced. IX, 1. Polybii locus

ductus. *Causam veniendi sibi Romam fuisse*, dixit, *praeter cupiditatem visendi deos hominesque, quorum beneficio in ea fortuna esset, supra quam ne optare quidem auderet, etiam ut coram moneret senatum, ut Persei conatis obviam iret.* Orsus inde a Philippi consiliis, *necem Demetrii filii* retulit, *adversantis romano bello; Bastarnarum gentem excitam* [3] *sedibus suis, quorum auxiliis fretus in Italiam transiret. Haec eum volutantem in animo, oppressum fato, regnum ei reliquisse, quem infestissimum esse sensisset Romanis. Itaque Persea hereditarium a patre relictum bellum, et simul cum imperio traditum, iam iam* [4] *primum alere ac fovere omnibus consiliis. Florere praeterea iuventute, quam stirpem longa pax ediderit, florere opibus regni, florere etiam aetate. Quae quum corporis robore ac viribus vigeat, animum esse inveteratum diutina arte atque usu belli. Iam inde a puero, patris contubernio, Romanis quoque bellis, non finitimis tantum, assuetum, missum a patre in expeditiones multas variasque. Iam ex quo ipse accepisset regnum, multa, quae non vi, non dolo, Philippus, omnia expertus, potuisset moliri, admirando rerum successu tenuisse* [5]. *Accessisse ad vires eam, quae longo tempore, multis magnisque meritis pareretur, auctoritatem.*

XII. *Nam apud Graeciae* [1] *atque Asiae civitates vereri maiestatem eius omnes: nec, pro quibus meritis, pro qua munificentia tantum ei tribuatur, cernere; nec dicere*

ab utroque expressus, intercidit. — *Supra quam ne optare quidem auderet*, addendum *quidquam*; Crev. An leg. *non optare quidquam?*

3. *Bastarnarum gentem excitam*, etc. conf. ad XL, 57, 58.

4. *Iam iam primum*, forte *tanquam* p. Gron. — *Florere praeterea iuventute*, abundare Persea eiusque regnum multitudine iuvenum.

5. *Successu tenuisse multa*; vide ad II, 42, n. 2. — *Pareretur*, acquireretur; vid. Drak. *Pararetur* ed. Basil. a. 1554 et al.

Cap. XII. 1. *Nam apud Graeciae*, etc. forte del. *apud*; Drak.

pro certo posse, utrum felicitate id quadam eius accidat, an, quod ipse vereatur dicere, invidia adversus Romanos favorem illi conciliet. Inter ipsos quoque reges ingentem auctoritate; Seleuci filiam duxisse eum [2], *non petentem, sed petitum ultro; sororem dedisse Prusiae precanti ac oranti: celebratas esse utrasque nuptias gratulatione donisque innumerabilium legationum, et velut auspicibus nobilissimis populis deductas esse* [3]. *Boeotorum gentem, captatam Philippo* [4], *nunquam ad scribendum amicitiae foedus adduci potuisse: tribus nunc locis cum Perseo foedus incisum literis esse; uno Thebis, altero*

2. *Seleuci filiam duxisse eum*, Laodicen, filiam Seleuci Philopatoris, qui fuit Antiochi M. filius, Demetrii Soteris pater; Gron. Conf. Polyb. XXVI, 7, §. 10; Plut. Aemil. p. 261, et marm. Arundel. pag. 277. Haec autem uxor diversa fuisse videtur ab illa, quam cap. 5, post patris mortem manu sua occidisse dicitur; Drak. — *Sororem dedisse Prusiae*: « quae prima eius uxor fuisse videtur, mater Nicomedis, patri in regno succedentis. Altera uxor fuit Diegyllis Thracis filia, unde suscepit liberos, quorum causa Nicomedem interficere voluit; qui patrem occupans interfecit; vid. Iustin. XXXIV, 4. Ex hac uxore procreatus videtur Prusias Monodes; vid. Epit. L; Val. Max. I, 8, extr. 12, et Fest. voc. *Monodes* ». Drak. Conf. ad Epit. Liv. L; Appian. Mithridat. 2-7; Polyb. XV, 22, 23; XVII, 4, et XXXVII, 2; ad quae loca videatur Schweigh. — *Precanti ac oranti*; vid. III, 16, n. 2.

3. *Celebratas esse utrasque nuptias..... et velut auspicibus nobilissimis populis deductas esse*; vide ad V, 21, n. 1, et X, 23, n. 4. Διέβαλλε (in invidiam adduxit Eumenes) δ' αὐτοῦ καὶ τὰς ἐπιγαμίας, βασιλικὰς ἄμφω γενομένας, καὶ τὰς νυμφαγωγίας ὅλῳ τῷ Ῥοδίων στόλῳ παραπεμφθείσας, Appian. Maced. IX, 1, qui locus et conf. ad seqq. « Haec sine dubio e Polybio descripta; nam eadem habet Livius, qui Polybium interpretatus est, non Appianum. Sed Livius de suo et ex Romanorum ritibus, orationis exornandae causa addidisse videtur *auspices*; a quibus tamen sponsas ad sponsos deductas fuisse, ut apud Graecos a νυμφαγωγοῖς, fortassis nusquam traditum est. Nec valde usitatum genus loquendi, quo graeca expressit, *nuptias deductas esse* pro *sponsas d. e.* » Duk.

4. *Captatam a Philippo*, quam Philippus omnibus modis sibi conciliare studuisset. — *Altero ad Delum* (vide ad X, 23, n. 12) ex emend. Sigon. pro *a. ad Sidenum*. Recte, puto, nisi leg. *ad ins. Delum*: sed locus Suidae voc. Περσεύς, a Sigon. laudatus et descriptus ex Polybio (vid. Exc. Peiresc. pag. 1440), huc non pertinet; Drak. — *Augustissimo et c. in templo* Apollinis, de quo conf. XLIV, 29; Spanhem. ad Callim. H. in Del. 24, et Voss. Theol. Gent. II, 12. Paulo

ad Delum, augustissimo et celeberrimo in templo, tertio Delphis. In Achaico concilio vero, nisi discussa res per paucos romanum imperium intentantes [5] *esset, eo rem prope adductam, ut aditus et in Achaiam daretur. At, Hercule, suos honores, cuius merita in eam gentem privatim, an publice, sint maiora, vix dici posset; partim desertos* [6] *per incultum ac negligentiam, partim hostiliter sublatos esse. Iam, Aetolos, quem ignorare, in seditionibus suis non ab Romanis, sed a Perseo praesidium petiisse? His eum fultum societatibus atque amicitiis eos domesticos apparatus belli habere, ut externis non egeat; triginta millia peditum, quinque millia equitum: in decem annos frumentum praeparare* [7], *ut abstinere et suo et hostium agro frumentandi causa possit. Iam pecuniam tantam habere, ut decem millibus mercenariorum militum, praeter Macedonum copias, stipendium in totidem annos praeparatum habeat; praeter annuum, quod ex metallis regiis* [8] *capiat, vectigal. Arma vel tribus tantis exercitibus in armamentaria congessisse. Iuventutem, ut iam Macedonia deficiat, velut ex perenni fonte unde hauriat, Thraciam subiectam esse.*

XIII. Reliquum orationis adhortatio fuit. « Non » ego haec, inquit, incertis iactata rumoribus [1], et » cupidius credita, quia vera esse de inimico crimina

tamen aptiora haec verba essent, si iis praeponerentur seqq. *tertio Delphis.*

5. *Rom. imp. intentantes*, periculum, quod ab imperio romano intentetur, ante oculos ponentes. Cf. Virg. Aen. I, 91. Doër.

6. *Suos honores ... partim desertos*, etc. qui tamen postea Eumeni restituti sunt, rogante Attalo, qui fratrem singulari amore complectebatur. Conf. Polyb. II, 15; XXVIII, 7 et 10; ad quae loca vid. Vales. et Schweigh.

7. *In decem annos frumentum praeparare*; conf. Plut. Aemil. pag. 259. *Praeparatum* (sc. habere) conî. Crev.

8. *Ex metallis regiis*, locis, unde metalla eruuntur, metallifodinis, ut XXXIX, 24, n. 1; XLII, 52; XLV, 18, 29, 30, 40, et gr. μέταλλα, ut apud Pausan. I, 1; Drakenb. Conf. Goësii Ind. in rei agrar. script. — *Vt*, quamvis, *iam Macedonia deficiat* ea.

Cap. XIII. 1. *Incertis iactata rumoribus*; vide ad II, 12, n. 7.

» volebam, affero ad vos, Patres conscripti; sed » comperta et explorata, haud secus quam si specu» lator missus a vobis subiecta oculis referrem. Ne» que, relicto regno meo, quod amplum et egregium » vos fecistis [2], mare tantum traiecissem, ut vana ad » vos afferendo fidem abrogarem mihi. Cernebam no» bilissimas Asiae et Graeciae civitates, in dies magis » denudantes iudicia sua [3], mox, si permitteretur, » eo processuras, unde receptum ad poenitendum » non haberent. Cernebam Persea, non continentem » se Macedoniae regno, alia armis occupantem, alia, » quae vi subigi non [4] possunt, favore ac benevolen» tia complectentem. Videbam, quam impar esset » sors, quum ille vobis bellum, vos ei securam pa» cem praestaretis; quamquam mihi quidem non » parare, sed gerere paene bellum videbatur. Abru» polim, socium atque amicum vestrum [5], regno ex» pulit. Artetarum Illyrium, quia scripta ab eo quae» dam vobis comperit, socium item atque amicum

2. *Quod amplum et e. vos fecistis*; vide ad XXXVIII, 39.

3. *Denudantes iudicia sua*, non obscure significantes, quibus faverent; Ern. Cf. ad XXXIII, 21, n. 6. — *Receptum ad poenitentiam n. h.* vid. XXIV, 26, n. 10.

4. *Quae vi subigi non possunt*, forte possent. — *Quum ille vobis bellum, vos ei securam pacem praestaretis*: verbum *praestare* non satis convenit *bello*, nisi forte huc transferenda, quae ad I, 33, n. 7, notavi. «Sed leg. *quum ille vobis bellum pararet, vos ei pacem praestaretis*; nam sequitur: *quamquam mihi quidem non parare, sed gerere paene bellum videbatur*: quae est correctio, tanquam minus, quam res est, dixisset; quare oportuit etiam eum dixisse, quod corrigit»: Gronov.

5. *Abrupolim, socium atque amicum vestrum*, regem Sapeorum vel Sapaeorum, gentis Thraciae, *regno expulit*, et *Artetarum Illyrium ... interfecit* per insidias. Conf. cap. 40, 41; Appian. Maced. IX, 1 et 3 (qui reges illos Ἀβρόπολιν et Ἀρθέταυρον appellat), et Pausan. VII, 10, ubi Ἀβρούπολιν pro vulg. Ἄβρου πόλεως legendum, et post hanc vocem inserenda esse καὶ Ἀρθέταυρον, monet Vrsin. ad Appian. Quod si verum est, Pausanias tradit, Persea in exsilium pepulisse Artetarum, quem tamen interfectum esse, Livius hic, cap. 40, 41, et Appianus referunt; Drak. Cf. Sylburg. et Kuhn. ad Pausan. *Abrupolim*,

» vestrum, interfecit. Eversam et Callicritum[6] Thebanos, principes civitatis, quia liberius adversus eum in concilio Boeotorum loquuti fuerant, delaturosque ad vos, quae agerentur, professi erant, tollendos curavit. Auxilium Byzantiis adversus foedus tulit, Dolopiae bella intulit[7], Thessaliam et Doridem cum exercitu pervasit, ut in bello intestino deterioris partis auxilio meliorem affligeret. Confudit et miscuit omnia in Thessalia Perrhaebiaque spe novarum tabularum[8], ut manu debitorum obnoxia sibi optimates opprimeret. Haec quum vobis quiescentibus et patientibus fecerit, et concessam sibi Graeciam esse a vobis videat; pro certo habet, neminem sibi, ante quam in Italiam traiecerit, armatum occursurum. Hoc quam vobis tutum aut honestum sit, vos videritis[9]: ego certe mihi turpe esse duxi, prius Persea ad bellum inferendum, quam me socium ad praedicendum, ut caveritis, venire in Italiam. Functus necessario mihi officio, et quodam modo liberata atque exonerata fide mea, quid ultra facere possum, quam uti deos deasque precer, ut vos et vestrae reipublicae, et nobis sociis atque amicis, qui ex vobis pendemus, consulatis?»

h. l. omnes edd. sed cap. 40 et 41. *Abrypolim* omnes ante Sigon.

6. *Eversam et Callicritum;* Valesius emend. *Everam*, ut sit nomen graecum; quod recepere Cler. et Crever. Sed ab εὐεργής faciendum erat *Everem*, ut *Demosthenem* et alia; Drak. *Callicratem* coni. Vrsinus. Sed hic Achaeus fuit; vide ad XLI, 23, n. 2.

7. *Dolopiae bella intulit;* immo *bellum*, ex Gron. coniect., nisi consulto fortasse, ut rem augeret, pluralem pro singulari posuerit Livius. Lem.

8. *Spe novarum tabularum*, etc. vide ad XXXII, 38, n. 3.

9. *Hoc quam vobis tutum aut honestum sit, vos videritis*, ut ὑμεῖς ὄψεσθε Act. Apost. XVIII, 15, et τί πρὸς ἡμᾶς; σὺ ὄψει Evang. Matth. XXVII, 4, vel σὺν δὲ εἰδῆσαι (iudicare, exquirere), εἰ ὀρθῶς λέγω in prooem. Theophr. Cf. Heins. ad Ovid. ex Ponto, I, 2, v. 9; Burm. ad Petron. Sat. VI, et Schleusn. Lex. N. T. voc. ὄπτομαι.

XIV. Haec oratio movit Patres conscriptos. Ceterum in praesentia nihil, praeterquam fuisse in curia regem, scire quisquam potuit: eo silentio clausa curia erat. Bello denique perfecto, quaeque dicta ab rege, quaeque responsa essent, emanavere. Persei deinde regis legatis post paucos dies senatus datus est [1]. Ceterum, praeoccupatis non auribus magis, quam animis ab Eumene rege, omnis et defensio et deprecatio legatorum respuebatur; et exasperavit animos ferocia animi Harpali, qui princeps legationis erat. Is, *velle quidem et laborare*, dixit, *regem, ut purganti, se nihil hostile dixisse aut fecisse, fides habeatur: ceterum, si pervicacius causam belli quaeri videat, forti animo defensurum se, Martem communem esse* [2], *et eventum incertum belli.* Omnibus civitatibus Graeciae atque Asiae curae erat, quid Persei legati, quid Eumenes in senatu egisset; et propter adventum eius, quem moturum aliquid rebantur, miserant pleraeque civitates, alia in speciem praeferentes, legatos. Et legatio Rhodiorum[3] erat, ac Satyrus princeps, haud dubius, quin Eumenes civitatem quoque suam Persei criminibus iunxisset. Itaque omni modo per patronos[4] ho-

Cap. XIV. 1. *Senatus datus est legatis*; vide ad VIII, 5, n. 1. — *exasperavit animos ferocia animi* (immo *nimia*; Gronov.) *Harpali*, etc. Conf. Appian. Maced. IX, 2. — Frid. Iacobs. apud Goell. pag. 405, hanc lectionem ex duabus conflatam suspicatur, altera, *exasperavit animos ferocia Harpali*; altera, *exasperati animi ferocia Harpali.* Confert idem hunc Livii locum, XXXIII, 44, *ver sacrum ex decreto pontificum iussit fecere*, quod aliquot edd. exhibent, dum nostra ex codice Moguntino admiserit: *ver sacrum ex pontificum iussu fecere.* Hanc lectionum discrepantiam Iacobs. ita explicat: *Iussi* legendum esse dubitari nequit. Quum in cod. Mog. *decreto* abesset, *iussu* correxerunt. Lem.

2. *Martem communem esse*, etc. vide ad V, 12, n. 1.

3. *Et legatio Rhodiorum*; etc. ante haec verba videtur deesse *inter ceteras*, aut simile quid; Gron. *Et legationis Rhodiorum erat Satyrus princeps*, coni. vir doctus laudatus a Drak., hic vero: *Et legatio Rhodiorum venerat ac S. p.* — *iunxisset*, immiscuisset.

4. *Per patronos* suos? an Rhodio-

spitesque disceptandi cum rege locum in senatu quaerebat. Quod quum contigisset, libertate intemperantius invectus in regem, quod Lyciorum gentem adversus Rhodios concitasset, graviorque Asiae esset, quam Antiochus fuisset; popularem quidem ac gratam[5] populis Asiae (nam eo quoque iam favor Persei venerat) orationem habuit, ceterum invisam senatui, inutilemque sibi et civitati suae. Eumeni vero conspiratio adversus eum, favorem apud Romanos fecit[6]. Ita omnes ei honores habiti, donaque quam amplissima data, cum sella curuli atque eburneo scipione.

XV. Legationibus dimissis, quum Harpalus, quanta eximia[1] celeritate poterat, regressus in Macedoniam, nuntiasset regi, nondum quidem parantes bellum reliquisse se Romanos, sed ita infestos, ut facile appareret, non dilaturos; et ipse, praeterquam quod et ita credebat futurum, iam etiam volebat, in flore virium se credens esse. Eumeni ante omnes infestus erat: a cuius sanguine[2] ordiens bellum, Evandrum Cretensem, ducem auxiliorum, et Macedonas tres, assuetos ministeriis talium facinorum, ad caedem regis subornat; literasque eis dat ad Praxo hospitam, prin-

rum? Conf. ad XXV, 29, n. 5 — *Quod quum contigisset*, ex Appian. l. l. forte leg. *non contigisset*; Duk. — *Libertate intemperantius invectus in regem*; vide ad XXIV, 22, not. 1. Ἀγανακτοῦντες (Harpalus et Satyrus) καὶ παῤῥησίᾳ χρώμενοι πλέον, Appian. l. l. qui tamen Satyro non coram cum rege in senatu disceptandi facultatem datam tradit. *Intemperanti* malebat Gron. Rationes, cur Eumenes Rhodiis fuerit invisus, tradit Polybius, XXVII, 6.

5. *Popularem ac gratum*; vide ad II, 8, n. 1.

6. *Favorem apud Romanos fecit*; forte *auxit*: iam enim ante satis erat favorabilis; Gron. Appianus l. l. dicit, legatos nimia dicendi libertate Romanos magis exasperasse adversus Persea Rhodiosque; multis tamen Patribus fuisse suspicionem, Eumenem invidia tantum privata ac metu auctorem tanti belli exstitisse.

Cap. XV. 1. *Quanta eximia*, immo *quanta maxima*; Gron.

2. *A cuius sanguine*; vide ad XL, 9, n. 7.

cipem auctoritate et opibus Delphorum. Satis constabat, Eumenem, ut sacrificaret Apollini, Delphos ascensurum [3]. Progressi cum Evandro insidiatores, nihil aliud ad peragendum inceptum, quam loci opportunitatem, omnia circumeuntes, quaerebant. Ascendentibus ad templum a Cirrha, prius quam perveniretur ad frequentia aedificiis loca, maceria erat ab laeva [4] semitae paulum exstans a fundamento [5], qua singuli transirent; dextra pars labe terrae in aliquantum altitudinis diruta erat. Post maceriam se abdiderunt, gradibus adstructis, ut ex ea, velut e muro,

3. *Delphos ascensurus*, ut XXIX, 11, n. 3, et XLI, 22, n. 3. Conf. XLII, 42 pr. ubi Perseus idem fecisse dicitur. Nam incolae urbis primum Lycoream in summo Parnasi vertice, ubi et templum Apollinis fuit, tenuere, et deinde degressi Delphos condiderunt in media montis parte. Conf. seqq. et Pausan. X, 6; Strab. IX, p. 288, al. 418, 637 sq. 648. Iustin. XXIV, 6: *templum Apollinis positum est in monte Parnaso, in rupe undique impendente .... media saxi rupes in formam theatri recessit .... In hoc rupis anfractu, media ferme montis altitudine, planities exigua est atque in ea profundum terrae foramen, quod in oracula patet.* Diodor. XVI, 26. Hinc Πυθὼν (priscum nomen Delphorum) πετρήεσσα apud Homer. Il. II., 519, et Δελφὶς πέτρα in Soph. Oed. R. 464. — *Progressi*, forte *praegressi*; Gronov. Id recepit Crever.

4. *Ascendentibus ad templum a Cirrha ... maceria erat ab laeva* parte *semitae*, etc. vide ad I, 8, n. 5. Eumenes ἐκ Κίῤῥας ἐς Δελφοὺς ἀνέβαινε θύσων, καὶ αὐτῷ τέσσαρες ἄνδρες ὑπὸ τὸ τειχίον ὑποστάντες ἐπεβούλευον, Appian. l. l. *Cirrha* Phocidis opp. et navale Delphorum ad radices Parnassi situm, unde Delphos ascendebatur in via *LX* aut *LXXX* stadiorum; vid. Pausan. X, 37, n. 4, et Strab. l. l. Intpp. Frontin. III, 7, n. 6, et Poliaeni Strat. VI, 13; Palmer. Graec. Ant. VI, 3, n. 4.

5. *Paulum exstans a fundamento*; vide ad XXV, 21, n. 3. — *Qua* parte *singuli transirent*, ut mox *qua singulis eundum erat*, sc. propter angustias semitae. — *Dextra pars labe terrae* (vide ad II, 44, n. 5) *in aliquantum altitudinis diruta erat*, forte *derupta*, vel *desederat* (ut XXX, 2, 38; XXXII, 4); nam, quae *diruuntur*, non *in altitudinem*, quasi specu et hiatu quodam, considunt, sed per planum disiiciuntur et disperguntur; Duk. — *Primo a mari circumfusa*, etc. pro *a mari* Gron. coni. *agmine*. Malim *Eumeni*. Sed nil muto: indicatur, quod iam alios observasse video, ascensus a Cyrrha, oppido maritimo, ad templum. Conf. Appian. et Pausan. ll. ll. ac supra not. 3 et 4. οἱ δὲ περὶ Δελφοὺς ἐνήδρευον, αἰσθόμενοι βαδίζοντα πρὸς τὸν θεὸν ἀπὸ θαλάσσης, Plut. περὶ φιλαδελφίας, Opp. tom. II, pag. 489.

tela in praetereuntem coniicerent. Primo a mari circumfusa turba amicorum ac satellitum procedebat; deinde extenuabant paulatim angustiae agmen. Vbi ad eum locum ventum est, qua singulis eundum erat, primus semitam ingressus Pantaleon Aetoliae princeps [6], cum quo institutus regi sermo erat. Tum insidiatores exorti saxa duo ingentia devolvunt; quorum altero caput ictum est regi, altero humerus sopitus [7]. Ex semita proclivi in declive multis super prolapsum iam saxis congestis, et ceteri quidem etiam amicorum et satellitum, postquam cadentem videre, diffugiunt: Pantaleon constanter impavidus mansit ad protegendum regem.

XVI. Latrones, quum brevi circumitu maceriae decurrere ad conficiendum saucium possent, velut perfecta re, in iugum Parnasi [1] refugerunt eo cursu, ut, quum unus non facile sequendo per invia atque ardua moraretur fugam eorum, ne comprehenso indicium emanaret, occiderint comitem. Ad corpus regis primo amici, deinde satellites ac servi concurrerunt, tollentes sopitum vulnere ac nihil sentientem [2]. Vivere tamen ex calore et spiritu remanente in praecordiis senserunt; victurum exigua ac prope nulla spes erat.

6. *Pantaleon Aetoliae princeps*, forte is, qui memoratur Polyb. XX, 9, et XXVIII, 4, ut pater aut avus IV, 57.

7. *Altero humerus sopitus* saxo; vide ad I, 41, n. 6. — *Ex semita proclivi in declive*, vel *proclive* redundat, vel *in declive*; Crev. — Huius loci sensus a Doëringio ita exponitur: Quum ex semita proclivi iam multa deorsum in prolapsum Eumenem saxa congesta essent, ceteri quidem tam amicorum quam satellitum, postquam viderunt cadentem, diffugiunt: sed Pantaleon, qui nunc quoque sibi constabat in tuenda impavidi animi laude, ad protegendum regem remansit. Lem.

Cap. XVI. 1. *In iugum Parnasi*; conf. ad cap. 15, n. 3. *Parnasi* omnes edd. ante Gronov. quae scriptura est antiquior, ut Κηφισός, Κρίσα, Μεσήνη et al. Conf. ad Sil. XIII, 311, et Heyn. ad Homer. Il. II, 522, et ad Apollod. I, 7, n. 9, ubi in his non argutandum monet.

2. *Sopitum vulnere ac nihil sentientem*; vide ad I, 41, n. 6.

Quidam ex satellitibus, sequuti latronum vestigia, quum usque ad iugum Parnasi, nequidquam fatigati pervenissent, re infecta redierunt. Aggressi facinus Macedones, ut inconsulte, ita audacter coeptum, nec consulte et timide reliquerunt [3]. Compotem iam sui regem amici postero die deferunt ad navem; inde Corinthum: a Corintho, per Isthmi iugum navibus traductis, Aeginam traiiciunt. Ibi adeo secreta eius curatio fuit admittentibus neminem, ut fama mortuum in Asiam perferret. Attalus quoque celerius, quam dignum concordia fraterna erat [4], credidit. Nam et cum uxore fratris et praefecto arci, tanquam iam haud dubius regni heres, est loquutus. Quae postea non fefellere Eumenem; et, quamquam dissimulare et tacite habere id patique statuerat, tamen in primo congressu non temperavit, quin uxoris petendae praematuram festinationem fratri obiiceret. Romam quoque fama de morte Eumenis perlata est.

XVII. Sub idem tempus C. Valerius ex Graecia [1], qui legatus ad visendum statum regionis eius speculandaque consilia Persei regis missus erat, rediit; congruentiaque omnia criminibus ab Eumene allatis

3. *Et timide reliquerunt*; vide ad XXXIV, 58, n. 1. — Walch. Emend. Liv. 123, ita hoc loco distingui iubet: *Agressi facinus Macedones ut inconsulte ita audacter, coeptum nec consulte et timide*, etc. Sensum enim esse: Quod coeperant non minore stultitia quam audacia, id, postquam coeperant, non modo inconsulte, sed timide etiam reliquerunt. Lem.

4. *Celerius, quam dignum concordia fraterna erat* (vide ad XLII, 5, n. 3), *credidit*: nam facile creditur, quod optatur. — *Nam et cum uxore fratris*, Stratonica (vid. XXXVIII, 39, n. 3), *est loquutus*: quin duxit quoque eam uxorem, seque regem creari passus est. Conf. Plut. Apophth. pag. 184, et περὶ φιλαδελφίας opp. t. II, pag. 489. Quo spectant et verba seqq. *qui uxoris petendae praematuram festinationem fratri obiiceret*. — *Tacite habere*, forte *tacitum*; Drak. Cf. I, 50, n. 7.

Cap. XVII. 1. *C. Val. ex Graecia, qui*, forte *quo*; Drak. — *L. Rammium Brundisinum*, etc. qui Ἐρρέννιος aut Ἐρρένιος dicitur Appiano Maced. Exc. IX, 4.

referebat. Simul et adduxerat secum Praxo a Delphis, cuius domus receptaculum latronum fuerat, et L. Rammium Brundisinum, qui talis indicii delator erat. Princeps Brundisii Rammius fuit; hospitio quoque et duces romanos omnes, et legatos exterarum quoque gentium insignes, praecipue regios, accipiebat. Ex eo notitia ei cum absente Perseo fuerat; literisque spem amicitiae interioris magnaeque inde fortunae facientibus, ad regem profectus, brevi perfamiliaris haberi, trahique, magis quam vellet, in arcanos sermones est coeptus. Promissis enim ingentibus praemiis petere instituit ab eo rex [2], *Quoniam duces omnes legatique romani hospitio eius uti assuessent, quibus eorum ipse scripsisset, ut venenum dandum curaret. Cuius scire se comparationem plurimum difficultatis et periculi habere, pluribus consciis comparari. Eventu praeterea incerto esse, ut aut satis efficacia* [3] *ad rem peragendam, aut tuta ad rem celandam dentur. Se daturum, quod nec in dando, nec datum, ullo signo deprehendi posset.* Rammius, veritus ne, si abnuisset, primus ipse veneni experimentum esset, facturum pollicitus proficiscitur; nec Brundisium ante redire, quam convento C. Valerio [4] legato, qui circa Chalcidem esse dicebatur, voluit. Ad eum primum indicio delato, iussu eius Romam simul venit. Introductus in curiam, quae acta erant, exposuit.

2. *Petere instituit ab eo rex;* vide ad XXIV, 26, n. 7. — *Cuius scire se... habere, pluribus consciis comparari. Eventu praeterea,* etc. Walch. Emend. Liv. pag. 122, sic interpungit: *cuius scire se ... habere. Pluribus consciis comparari; eventu praeterea* etc. Ita centies, ait, *praeterea* ponitur, ut in membro, quod praecessit, reticeatur *primo.* LEM.

3. *Aut satis efficacia*, etc. forte leg. *efficax*, *tutum*, *detur*: saltem delend. τὸ *rem* posteriore loco; Gronov. quem non improbat Drakenb. coll. Cic. de Invent. II, 30. LEM.

4. *Quam convento C. Valerio*; vid. XXX, 43, n. 4.

XVIII. Haec ad ea, quae ab Eumene delata erant, accessere, quo maturius hostis Perseus iudicaretur; quippe quem non iustum modo apparare bellum regio animo, sed per omnia clandestina grassari scelera latrociniorum ac veneficiorum cernebant. Belli administratio ad novos consules reiecta [1] est: in praesentia tamen Cn. Sicinium praetorem, cuius inter cives et peregrinos iurisdictio erat, scribere milites placuit, qui, Brundisium ducti, primo quoque tempore Apolloniam in Epirum traiicerentur ad occupandas maritimas urbes, ubi consul, cui provincia Macedonia obvenisset, classem appellere tuto, et copias per commodum exponere [2] posset. Eumenes, aliquandiu Aeginae retentus periculosa et difficili curatione, quum primum tuto potuit, profectus Pergamum, praeter pristinum odium recenti etiam scelere Persei stimulante, summa vi parabat bellum. Legati eo ab Roma, gratulantes, quod e tanto periculo evasisset, venerunt. Quum Macedonicum bellum in annum [3] dilatum esset, ceteris praetoribus iam in provincias profectis, M. Iunius et Sp. Lucretius, quibus Hispaniae provinciae obvenerant, fatigato saepe idem petendo senatu, tandem pervicerunt, ut supplementum sibi ad exercitum daretur tria millia peditum, centum et quinquaginta equites in romanas legiones: in socialem exercitum quinque millia peditum et trecentos equites imperare sociis iussi. Hoc copiarum in Hispanias cum praetoribus novis portatum est.

XIX. Eodem anno, quia per recognitionem Postumii consulis magna pars agri Campani, quem privati sine discrimine passim possederant, recuperata in

Cap. XVIII. 1. *Ad novos coss. reiecta*; vide ad II, 22, n. 4.

2. *Per commodum exponere*; vide ad XXX, 29, n. 3.

3. *In annum*, sc. proximum, ut sup. *ad novos coss.*

publicum erat, M. Lucretius tribunus plebis promulgavit, ut agrum Campanum censores fruendum locarent [1]: quod factum tot annis post captam Capuam non fuerat, ut in vacuo [2] vagaretur cupiditas privatorum. Quum in exspectatione senatus esset, bello etsi non indicto, tamen iam decreto, qui regum suam, Persei qui sequuturi amicitiam essent, legati Ariarathis, puerum filium regis secum adducentes, Romam venerunt. Quorum oratio fuit, *regem educandum filium Romam misisse, ut iam inde a puero assuesceret moribus romanis hominibusque. Petere, ut eum non sub hospitum modo privatorum custodia, sed publicae etiam curae ac velut tutelae vellent esse.* Ea regis legatio grata senatui fuit. Decreverunt, ut Cn. Sicinius praetor aedes instructas [3] locaret, ubi filius regis comitesque eius habitare possent. Et Thracum legatis, apud se disceptantibus et societatem amicitiamque petentibus, et, quod petebant, datum est, et munera binum millium aeris summae in singulos missa. Hos utique populos, quod ab tergo Macedoniae Thracia esset, assumptos in societatem gaudebant. Sed ut in Asia quoque et insulis explorata omnia essent, Ti. Claudium Neronem, M. Decimium legatos [4] miserunt. Adire eos Cretam et Rhodum iusserunt, simul renovare amicitiam, simul speculari, num sollicitati animi sociorum ab rege Perseo essent.

Cap. XIX. 1. *Agrum C. censores fruendum locarent;* vide ad XXVII, 3, n. 1. — *Quod factum tot annis,* etc. immo biennio post; vide ad XXVII, 3 et 11. Sed deinde videtur intermissum fuisse; Duk.

2. *In vacuo,* vacante agro, qui sine domino esse videbatur. Conf. Intpp. Suet. Claud. 9 extr.

3. *Aedes instructas,* instruendas, instructas praebendas, *locaret,* omnigena supellectile a redemptoribus instrui curaret; Drak. Conf. ad V, 23, n. 6, et VI, 5, n. 3. — *Munera binum millium aeris summae in singulos missa;* vid. cap. 6, n. 6. Vox *summa* abest aliis locis, quibus vel de hac re, vel de pecunia in aerarium a triumphantibus illata, vel de praemiis publice datis agitur; Duk.

4. *Legatos miserunt;* conf. cap. 36, et Appian. Maced. IX, 2, 3.

XX. In suspensa civitate ad exspectationem [1] novi belli, nocturna tempestate columna rostrata in Capitolio * bello Punico consulis, cui collega Ser. Fulvius fuit, tota ad imum fulmine discussa est. Ea res, prodigii loco habita, ad senatum relata est. Patres ad haruspices referre, et decemviros adire libros [2] iusserunt. Decemviri, lustrandum oppidum [3], supplicationem obsecrationemque habendam, victimis maioribus sacrificandum et in Capitolio Romae, et in Campania ad Minervae promontorium, renuntiarunt; ludos per decem dies Iovi Optimo Maximo primo quoque die faciendos, ea omnia cum cura facta. Haruspices, in bonum versurum [4] id prodigium, prolationemque finium et interitum perduellium [5] portendi, responderunt; quod ex hostibus spolia fuissent ea rostra, quae tempestas disiecisset. Accesserunt, quae cumularent religiones animis. Saturniae, nuntiatum erat, sanguine per triduum in oppido pluisse: Calatiae asinum tripedem natum, et taurum cum quinque vaccis uno ictu fulminis exanimatos: Auximi terra pluisse. Horum quoque prodigiorum causa res divinae factae, et supplicatio unum diem feriaeque habitae.

Cap. XX. 1. *Suspensa ad exspectationem;* vide ad II, 54, n. 12. Mox Sigon. lacunam ita explet: *in Capitolio bello punico priore posita a M. Aemilio consule, cui,* etc. et Pigh. *in Capitolio M. Aemilii, priore bello Punico consulis.*

2. *Decemviros adire libros;* vide ad III, 10, n. 6.

3. *Lustrandum oppidum;* vide ad XXXIX, 22, n. 3. — *Oppidum* quoties simpl. memoretur, intelligendum esse Romam antiquam Romuli vel quadratam, in monte Palatino et X regione Vrbis conditam, docet Scaliger in Append. coniectan. in Varr. Ling. Lat. p. 185. Ita *oppidum* accipi posse XLV, 16, n. 5; sed h. l. et cap. 36 pr. de tota Vrbe dici, monet Drak. — *Supplicationem obsecrationemque;* vide ad III, 63, n. 2. — *Sacrificandum et... Romae et in Campania,* etc. vide ad XXII, 1, n. 25.

4. *In bonum versurum;* vide ad II, 3, n. 2.

5. *Interitum perduellium;* vide ad I, 26, n. 4. — *Ex hostibus spolia,* hostilia; vide ad XXXV, 32, n. 3. — *Accesserunt* prodigia, *quae cumularent religiones animis;* vide ad V, 23, n. 8. — *Sanguine per triduum,* etc. vide ad I, 31, n. 1.

XXI. Consules ad id tempus in provincias non exierant [1], quia neque, uti de M. Popillio referrent, senatui obsequebantur, et nihil aliud decernere prius statutum Patribus erat. Aucta etiam invidia est Popillii literis eius, quibus iterum cum Statiellatibus Liguribus proconsul pugnasse se scripsit, ac se decem millia eorum occidisse: propter cuius iniuriam belli ceteri quoque Ligurum populi ad arma ierunt. Tum vero non absens modo Popillius, qui deditis contra ius ac fas bellum intulisset, et pacatos ad [2] rebellium incitasset, sed consules, quod non exirent in provinciam, in senatu increpiti. Hoc consensu Patrum accensi M. Marcius Sermo et Q. Marcius Scylla, tribuni plebis, et consulibus mulctam se dicturos, nisi in provinciam exirent, denuntiarunt, et rogationem, quam de Liguribus deditis promulgare in animo haberent, in senatu recitarunt. Sanciebatur, *ut qui ex* [3] *Statiellis deditis in libertatem restitutus ante Calendas Sextiles primas non esset, cuius dolo malo is in servitutem venisset, ut iuratus senatus decerneret* [4], *qui eam* [5] *rem quae-*

Cap. XXI. 1. *Consules in provincias non exierant*, immo *in provinciam*, quod mox bis dicitur, et cap. 22 pr. nam una fuit provincia, Liguria, ambobus consulibus decreta; vid. cap. 10. — *Vti de M. Popillio referrent*, etc. cf. cap. 10. — *Proconsul pugnasse*, etc. forte *pro consule pugnasse se scripsit*, *ac sedecim millia*, etc. Iac. Periz.

2. *Pacatos ad rebellium*, pro vulgari *rebellionem*, ut *contagium* et *contagio*, *consortium* et *consortio*; *oblivium* et *oblivio*, *obsidium* et *obsidio*; Gron. Mox cognomina *Sermo* et *Scylla* a librariis forte depravata, sed, quia plane incertum est, quid pro iis substitui debeat, potius relinquenda, ut multa locorum hominumque nomina, quae alibi non occurrunt; Drak. Conf. ad III, 50, n. 1. *Ralla* pro *Scylla* coni. Pigh.

3. *Vt qui ex Statiellis*, etc. pro *ut si quis ex St.* — *Ante Calendas Sextiles primas*, proximas. — *In servitutem venisset*, immo *in servitute mansisset*; Gron.

4. *Vt iuratus senatus decerneret*; v. ad XXVI, 33, n. 9. De iteratione particulae *ut* vide ad XXII, 11, n. 2.

5. *Qui eam rem quaereret animadverteretque*, cognosceret, vel potius puniret; ut *animadvertere peccata* apud Cic. Rosc. Am. 40. Res malae seu peccata puniri solent, postquam animadversa sunt et cognita.

reret animadverteretque. Ex auctoritate deinde senatus eam rogationem promulgarunt. Prius quam proficiscerentur consules, C. Cicereio praetori prioris anni ad aedem Bellonae senatus datus est. Is, expositis, quas in Corsica res gessisset, postulatoque frustra triumpho, in monte Albano, quod iam in morem venerat, ut sine publica auctoritate fieret, triumphavit. Rogationem Marciam de Liguribus magno consensu plebes scivit iussitque. Ex eo plebiscito C. Licinius praetor consuluit senatum, quem quaerere ea rogatione [6] vellet. Patres ipsum eum quaerere iusserunt.

XXII. Tum demum consules in provinciam profecti sunt, exercitumque a M. Popillio ceperunt [1]. Neque tamen M. Popillius reverti Romam audebat, ne causam diceret, adverso senatu, infestiore populo, apud praetorem, qui de quaestione in se posita senatum consuluisset. Huic detrectationi eius tribuni plebis alterius rogationis denuntiatione occurrerunt: ut, si non ante Idus Novembres in urbem Romam introisset, de absente eo C. Licinius statueret ac iudicaret. Hoc tractus vinculo [2] quum redisset, ingenti cum invidia in senatum venit. Ibi quum laceratus iurgiis multorum esset, senatusconsultum factum est, ut, qui Ligurum post Q. Fulvium, L. Manlium consules hostes non fuissent, ut eos C. Licinius, Cn. Sicinius praetores in libertatem restituendos curarent, agrumque iis trans Padum consul C. Popillius daret. Multa millia

6. *Quaerere ea rog.* (ut XXXVIII, 55, et *causam dicere lege* XXXIX, 6; XLII, 22) ex emend. Drak. pro *quaerere ex r.*

Cap. XXII. 1. *Exercitumque a M. P. ceperunt;* leg. *acceperunt;* Gron. prob. Drakemb. — *Quaestione in se posita;* vide ad XXI, 45, n. 4.

2. *Hoc tractus vinculo*, hac adductus necessitate, vel causa, eum cogente; ut passim *vinculum* dicitur ratio, ob quam aliquid vel facimus vel omittimus. Metaphora hoc loco desumpta ab eo, qui vinculis constrictus attrahitur.

hominum hoc senatusconsulto restituta in libertatem, transductisque Padum ager est assignatus. M. Popillius rogatione Marcia bis apud C. Licinium causam dixit: tertio praetor, gratia consulis absentis et Popilliae familiae precibus victus, Idibus Martiis adesse reum iussit [3], quo die novi magistratus inituri erant honorem; ne diceret ius, qui privatus futurus esset. Ita rogatio de Liguribus arte fallaci elusa est.

XXIII. Legati carthaginienses eo tempore Romae erant et Gulussa filius Masinissae. Inter eos magnae contentiones in senatu fuere. Carthaginienses querebantur, « praeter agrum, de quo ante legati [1] ab » Roma, qui in re praesenti cognoscerent, missi es» sent, amplius septuaginta oppida castellaque agri » carthaginiensis biennio proximo Masinissam vi atque » armis possedisse [2]. Id illi, cui nihil pensi sit, facile » esse: Carthaginienses foedere illigatos silere; pro» hiberi enim extra fines efferre arma. Quamquam » sciant, in suis finibus, si inde Numidas pellerent, » se gesturos bellum: illo haud ambiguo capite foe» deris deterreri [3], quo diserte vetentur cum sociis » populi romani bellum gerere. Sed iam ultra super-

3. *Idibus Martiis adesse reum iussit*; vide ad III, 14, n. 6. — *Elusa est*; vide ad XXXIX, 6, n. 5.

Cap. XXIII. 1. *Praeter agrum, de quo ante legati* etc. vide ad XL, 17, ibique n. 1. — *In re praesenti*; vide ad XXXIV, 62, n. 7.

2. *Vi atque armis possedisse*; vide ad XXIV, 45, n. 6. — *Cui nihil pensi sit*, ut XLIII, 7; nihil, cuius ratio in agendo habenda, quod ipsi expendendum sit, et quo prohiberi possit. — *Carthaginienses foedere illigatos silere*; coni. *sedere* Frider. Iacobs. apud Goëll. pag. 389, laudatis Liv. III, 68; VII, 3; XXII, 14; XXXV, 34, et Senec. Troad. v. 211. Observat enim, nec immerito, eos qui arma extra fines prohibentur efferre, non propterea ad silentium adactos videri posse. Et tantum abfuit ut *silerent* Carthaginienses, ut potius graviter de iniuria ipsis illata conquererentur. Lem.

3. *Prohiberi extra fines efferre arma... capite foederis deterreri* etc. vid. ad XXX, 37. — *Missos esse*, forte *missos sese*; Gron. aut *sese missos esse*; Drak.

» biam crudelitatemque et avaritiam eius non pati » posse Carthaginienses. Missos esse, qui orarent » senatum, ut trium harum rerum unam ab se impe- » trari sinerent : ut vel ex aequo apud socium po- » pulum, quid cuiusque esset, disceptarent; vel per- » mitterent Carthaginiensibus, ut adversus iniusta » arma pio iustoque se tutarentur bello [4]; vel ad » extremum, si gratia plus, quam veritas, apud eos » valeret, semel statuerent, quid donatum ex alieno » Masinissae vellent. Modestius certe daturos eos, et » scituros, quid dedissent: ipsum nullum, praeter- » quam suae libidinis arbitrio, finem facturum. Horum » si nihil impetrarent, et aliquod suum post datam a » P. Scipione pacem delictum esset, ipsi potius ani- » madverterent in se. Tutam servitutem se sub do- » minis romanis, quam libertatem expositam ad iniu- » rias Masinissae, malle. Perire namque semel ipsis » satius esse, quam sub acerbissimi carnificis arbitrio » spiritum ducere ». Sub haec dicta lacrymantes pro- cubuerunt; stratique humi non sibi magis misericor- diam, quam regi [5] *.

XXIV. Interrogari Gulussam placuit, quid ad ea responderet, aut, si prius mallet, expromeret, super qua re Romam venisset. Gulussa, « Neque sibi facile » esse, dixit, de iis rebus agere, de quibus nihil » mandati a patre haberet; neque patri facile fuisse » mandare, quum Carthaginienses, nec de qua re » acturi essent, nec omnino ituros se Romam, indi- » caverint. In aede Aesculapii clandestinum eos per » aliquot noctes consilium principum habuisse, unde

4. *Pio iustoque se t. bello*; vide ad I, 22, n. 6. — *Quam veritas*; vide ad II, 48, n. 2. — *Modestius*; vide ad V, 6, n. 7.

5. *Non sibi magis misericordiam, quam regi*: adiiciendum forte *invidiam concitarunt*; Sigon.

» praeterea legatos occultis cum mandatis Romam » mitti [1]. Eam causam fuisse patri mittendi se Romam, » qui deprecaretur senatum, ne quid communibus » inimicis criminantibus se crederent, quem ob nullam » aliam causam, nisi propter constantem fidem erga » populum romanum, odissent ». His utrumque auditis, senatus, de postulatis Carthaginiensium consultus, respondere ita [2] iussit: « Gulussam placere » extemplo in Numidiam proficisci, et nuntiare patri, » ut de iis, de quibus Carthaginienses querantur, » legatos quam primum ad senatum mittat; denun- » tietque Carthaginiensibus, ut ad disceptandum ve- » niant. Si aliquid possent Masinissae honoris causa, » et fecisse et facturos esse: ius gratiae non [3] dare. » Agrum, qua cuiusque sit, possideri velle; nec novos » statuere fines, sed veteres observari, in animo ha- » bere. Carthaginiensibus victis se et urbes, et agros » concessisse; non ut in pace eriperent per iniuriam, » quae iure belli non ademissent ». Ita regulus Car-

Cap. XXIV. 1. *Vnde praeterea legatos occultis cum mandatis Romam mitti*, locus lacer. *Placuit* addendum putabat vir doctus ad marg. ed. Cur. *inde se nihil audisse, praeterquam legatos*, etc. Cler. *inde nihil emanasse, praeterquam legatos* etc. Drak. — Audacter, sed non satis probabiliter hunc locum Doër. ita refingit: *patrem comperisse tantum: in aede Aesculapii ... unde praesentes legatos ... mitti placuit.* Lem.

2. *Respondere ita iussit*, scil. praetorem urbanum (nam consules erant absentes), vel eum qui senatum consuluerat: nisi leg. *responderi;* Drak.

3. *Ius gratiae non dare:* ex eo quod Poeni, cap. 23, in senatu dicunt, *si gratia plus, quam veritas, apud eos valeret*, patet, sententiam horum verborum esse, plus apud se ius valiturum, quam gratiam; se gratiae causa non violaturos ius, aut cuiquam ius negaturos; omnia iuri, nihil gratiae daturos esse; Duk. — Haec verba, *ius gratiae non dare*, obscuritate laborant, quae evanescet, si legeris cum Frid. Iacobs. apud Goëll. pag. 400, *ius gratiae non prodere*, et h. l. sensus fiet: Et tum gratiam, qua Masinissa apud Romanos floreret, non tantum valituram, ut propterea ius prodere atque violare sustinerent. Lem. — *Veteres observari*, immo *observare;* Gronov. Cf. tamen Drak. ad III, 51, n. 2. — *Regulus;* vide ad lib. I, 39, n. 2.

thaginiensesque dimissi. Munera ex instituto data 4 utrisque, aliaque hospitalia comiter conservata.

XXV. Sub idem tempus Cn. Servilius [1] Caepio, Ap. Claudius Centho, T. Annius Luscus legati, ad res repetendas in Macedoniam renuntiandamque amicitiam regi [2] missi, redierunt; qui iam sua sponte infestum Persi senatum insuper accenderunt, relatis ordine, quae vidissent, quaeque audissent. « Vidisse » se per omnes urbes Macedonum summa vi parari » bellum. Quum ad regem pervenissent, per multos » dies conveniendi eius potestatem non factam; po» stremo, quum desperato iam colloquio profecti » essent, tum demum se ex itinere revocatos, et ad » eum introductos esse. Suae orationis summam » fuisse: foedus, cum Philippo ictum, cum ipso eo post » mortem patris renovatum; in quo diserte prohiberi » eum, extra fines arma efferre; prohiberi socios po» puli romani lacessere bello. Exposita deinde ab » se ordine, quae ipsi nuper in senatu Eumenem vera » omnia et comperta referentem audissent. Samothra» cae praeterea per multos dies occultum consilium » cum legationibus civitatium Asiae regem habuisse.

4. *Munera ex instituto data;* vide ad cap. 6, n. 6. — *Aliaque hospitalia*, scil. iura, quae sunt loca, lautia et quae plura hospitii et honoris causa iisdem tribui mos erat; Duk. — *Comiter;* vide ad XXV, 12, n. 7. — *Conservata*, forte *servata*, ut XLV, 20; vel *observata;* Drak.

Cap. XXV. 1. *Cn. Servilius Caepio* etc. hanc legationem, et quidem de tanta re, in Macedoniam missam fuisse, nusquam in superioribus dixit: sed si hi legati ea, quae iis tribuit, in senatu loquuti sunt, apparet, eos post Eumenis adventum in Vrbem missos fuisse; Duk.

2. *Ad res repetendas renuntiandamque amicitiam regi;* vide ad I, 22, n. 5, et XXV, 18, n. 5. — *Persi* MS. et vett. cdd. ante Paris. 1573, pro *Perseo*, ut cap. 49, 52; XLIII, 7, 8; XLV, 19, et *Perse* mox cap. 26. Etenim et *Perses* et *Persa* dicimus, non tantum *Perseus*, a quo et patrio casu *Persi*, ut *Achilli*, *Vlyssi*, *Euripidi*, *Sophocli*, *Theodecti*, *Mithridati*, *Themistocli*, *Aristoteli*, *Theophani*, *Ariobarzani;* Gronovius. Ceterum conferatur Drakenborch. ad hunc locum; Cort. ad Sallust. pag. 934; Heyn. ad Virg. Aen. I, 30, 228; II, 7.

» Pro his iniuriis satis fieri, senatum aequum censere, » reddique sibi res sociisque suis, quas contra ius foe» deris habeat. Regem ad ea primo accensum ira » inclementer loquutum, avaritiam superbiamque » Romanis obiicientem frequenter; quod alii super » alios legati venirent speculari [3] dicta factaque sua, » quod se ad nutum imperiumque eorum omnia di» cere ac facere aequum censerent. Postremo, mul» tum ac diu vociferatum, reverti postero die iussisse. » Scriptum se responsum dare velle. Tum ita sibi » scriptum traditum esse: Foedus, cum patre ictum, » ad se nihil pertinere. Id se renovari, non quia » probaret, sed quia in nova possesione regni pa» tienda omnia essent, passum. Si novum foedus » secum facere vellent, convenire prius de conditio» nibus debere; et, si in animum inducerent, ut ex » aequo foedus fieret, et se visurum, quid sibi fa» ciundum esset, et illos credere reipublicae consul» turos. Atque ita se proripuisse, et submoveri e » regia omnes coeptos. Tum se amicitiam et societa» tem renuntiasse. Qua voce eum accensum restitisse, » atque voce clara denuntiasse sibi, ut triduo regni » sui decederent finibus. Ita se profectos; nec sibi, » aut venientibus, aut manentibus, quidquam hospi» taliter aut benigne factum. » Thessali deinde Aetolique legati auditi. Senatui, ut scirent quam primum, quibus ducibus usura respublica esset, literas mitti consulibus placuit, ut, uter eorum posset, Romam ad magistratus creandos veniret.

XXVI. Nihil magnopere, quod memorari attineat, reipublicae eo anno consules gesserant. Magis e repu-

3. *Legati venirent speculari*, forte *speculaturi*. Illa dictio frequens, sed, ni fallor, poëtis tantum, graeca exprimentibus.

blica visum erat, comprimi ac sedari exasperatos Ligures. Quum Macedonicum bellum exspectaretur, Gentium quoque Illyriorum regem suspectum Issenses legati fecerunt, simul questi, fines suos secundo populatum, simul nuntiantes, *uno animo vivere Macedonum atque Illyriorum regem; communi consilio parare Romanis bellum; et specie legatorum Illyrios speculatores Romae esse, Perse auctore missos* [1], *ut, quid ageretur, scirent.* Illyrii vocati in senatum. Qui quum legatos se esse missos ab rege dicerent ad purganda crimina, si qua de rege Issenses deferrent; quaesitum, ecquid [2] ita non adissent magistratum, ut ex instituto loca, lautia, acciperent? sciretur denique venisse eos, et super qua re venissent? Haesitantibus in responso, ut curia excederent, dictum. Responsum, tanquam legatis, ut qui adire senatum non postulassent, dari non placuit; mittendosque ad regem legatos censuerunt, qui nuntiarent, *qui socii quererentur* [3] *apud senatum, exustum a rege agrum. Non aequum eum facere, qui ab sociis suis non abstineret iniuriam.* In hanc legationem missi A. Terentius Varro, C. Plaetorius, C. Cicereius. Ex Asia [4], qui circa socios reges missi erant, legati redierunt, qui renuntiarunt, *Eumenem in ea* [5], *Antiochum in Syria, Ptolemaeum in Alexandria sese convenisse. Omnes sollicitatos legationi-*

CAP. XXVI. 1. *Perse auctore missos*; ita edd. vett. Curio deinde *Perseo auctore* substituit, et reliqui servarunt; sed vide ad cap. 25, n. 2.

2. *Ecquid* (pro *quid*, et hoc pro *cur*) *ita* (si res ita se haberet) *non adissent ..... loca, lautia a.* vide ad I, 9, n. 3, et XXVIII, 39, n. 8. — *Tanquam legatis, ut qui* etc. immo *t. legatis iis, qui*; Crev.

3. *Qui socii quererentur* etc. potius *quod* (quoniam) *socii quererentur a. s., exustum a r. agrum, non* etc. Gron. *Quia socii* coni. Iac. Periz.

4. *Ex Asia, qui circa* etc. cf. cap. 19, et ibi n. 5.

5. *Eumenem in ea*, scilic. Asia, Pergami. — *In Alexandria*, scribe *Alexandriae*; Gron. XXXVIII, 39, n. 4. Mox forte leg. *civitates socius adisse se* vel *sese*. Sed hoc pron. etiam ex praecc. suppleri potest.

bus Persei, sed egregie in fide permanere, pollicitosque omnia, quae populus romanus imperasset, praestaturos. Et civitates socias adisse: ceteras satis fidas; solos Rhodios fluctuantes et imbutos Persei consiliis invenisse. Venerant Rhodii legati ad purganda ea, quae vulgo iactari de civitate sciebant: ceterum senatum iis dari [6], quum novi consules magistratum inissent, placuit.

XXVII. Belli apparatum non differendum censuerunt. C. Licinio praetori negotium datur, ut ex veteribus quinqueremibus, in navalibus Romae [1] subductis, quae possent usui esse, reficeret, pararetque naves quinquaginta. Si quid ad eum numerum explendum deesset, C. Memmio collegae in Siciliam scriberet, ut eas, quae in Sicilia naves essent, reficeret atque expediret, ut Brundisium primo quoque tempore mitti possent. Socios navales libertini ordinis [2] in viginti et quinque naves ex civibus romanis C. Licinius praetor scribere iussus: in quinque et viginti parem numerum Cn. Sicinius sociis imperaret: idem praetor peditum octo millia, quadringentos equites a sociis latini nominis exigeret. Hunc militem qui Brundisii acciperet, atque in Macedoniam mitteret, A. Atilius Serranus, qui priore anno praetor fuerat, deligitur: Cn. Sicinius praetor, qui exercitum paratum [3] ad traiiciendum haberet. C. Popillio consuli ex auctoritate senatus C. Licinius praetor scribit, ut et legionem secundam, quae maxime veterana in Liguribus erat, et socios latini nominis, quatuor millia peditum, ducentos equites, Idibus

6. *Senatum iis dari;* vide supra ad VIII, 5, n. 1.

Cap. XXVII. 1. *Veteribus quinqueremibus, in navalibus Romae subductis;* vide ad III, 26, n. 6, et VIII, 26, n. 1.

2. *Socios navales lib. ord.* conf. ad XL, 18, et ad IX, 38, n. 1.

3. *Qui exercitum paratum*, scribe *quo* pro *qui*; Gron. Sed *qui*, aeque ac *quo*, pro *ut* poni, monet Drakenb.

Februariis Brundisii adesse iuberet. Hac classe et hoc exercitu Cn. Sicinius provinciam Macedoniam obtinere, donec successor veniret, iussus, prorogato in annum imperio. Ea omnia, quae senatus censuit, impigre facta sunt. Duodequadraginta quinqueremes ex navalibus deductae: qui deduceret eas Brundisium, L. Porcius Licinius praepositus: duodecim ex Sicilia missae. Ad frumentum classi exercituique coëmendum in Apuliam Calabriamque tres legati missi, Sex Digitius, T. Iuventius, M. Caecilius. Ad omnia praeparata Cn. Sicinius praetor, paludatus ex Vrbe profectus, Brundisium venit.

XXVIII. Exitu prope anni C. Popillius consul Romam rediit aliquanto serius, quam senatus censuerat; cui primo quoque tempore magistratus creare, quum tantum bellum immineret, iussum erat [1]. Itaque non secundis auribus Patrum auditus [2] est consul, quum in aede Bellonae de rebus in Liguribus gestis dissereret [3]. Subclamationes frequentes erant interrogatio-

Cap. XXVIII. 1. *Cui primo quoque tempore magistratus creare iussum erat;* usus loquendi dictat: *quem creare iussum erat*, vel *quippe primo quoque tempore magistratus creare iussus erat;* Gron. *Qui* (consul) *creare iussus erat*, et *cui* (senatui) *creari visum erat* emend. Crev. et *qui* (senatus) *creari iusserat* Periz. *Creari* edd. ante Vascos. *Creari pulsuerat* MS. Vindob. unde *creari placuerat* vel *perlibuerat* coni. Oudend. ad Suet. Vesp. 23. Verbum *iubere* infinitivo activo passim iungi, sed intellecto accusativo eorum, qui iubentur, docet Drakenb. ad XXVII, 24, n. 3; vid. et Burmann. ad Virgil. Aen. II, 3, et Ern. ad Tacitum, Hist. I, 38. Locutionem *iubere alicui* soloecam esse et in optimis scriptoribus, vel nunquam vel rarissime saltem obviam, contendunt Gron. ad XXVII, 24; Duk ad XXIII, 21, XXVI, 41, XXVII, 24; Drak. ad XXVII, 24, XXXII, 16; Burm. ad Petron. cap. 71; Cort. ad Sall. Iug. 84; intpp. Suet. Vesp. 23, et alii. Contra vero Periz. ad Sanctii Min. II, 4, n. 6, et Scheller. in Lex. Lat. monent, illa et plura eiusmodi loca non temere sollicitanda videri. Cf. XXVII, 16, n. 3; XXX, 34, n. 7; XLII, 43, n. 4; ad Tacit. Ann. XIII, 15, n. 4; Ern. Clav. Cic.

2. *Secundis auribus P. auditus;* vid. II, 38, n. 3.

3. *In aede Bellonae ... dissereret;* vide ad XXVI, 21, n. 1.

nesque, cur scelere fratris oppressos Ligures in libertatem non restituisset? Comitia consularia, in quam edicta erant diem, ante diem duodecimum Calendas Martias sunt habita. Creati consules, P. Licinius Crassus, C. Cassius Longinus. Postero die praetores facti C. Sulpicius Galba, L. Furius Philus, L. Canuleius Dives, C. Lucretius Gallus, C. Caninius Rebilus, L. Villius Annalis. His praetoribus provinciae decretae: duae iure Romae dicendo [4], Hispania et Sicilia et Sardinia: ut uni sors integra esset, quo senatus [5] censuisset. Consulibus designatis imperavit senatus, ut, qua die magistratum inissent, hostiis maioribus rite mactatis, precarentur, ut, quod bellum populus romanus in animo haberet gerere, ut id prosperum eveniret. Eodem die decrevit senatus [6], C. Popillius consul ludos per dies decem Iovi Optimo Maximo voveret, donaque circa omnia pulvinaria dari, si respublica decem annos in eodem statu fuisset. Ita ut censuerant, in Capitolio vovit consul ludos fieri, donariaque dari, quanta ex pecunia decresset senatus, quum centum et quinquaginta non minus adessent [7]. Praeeunte verba Lepido pontifice maximo, id votum susceptum est. Eo anno Sacerdotes publici mortui, L. Aemilius Papus decemvir sacrorum, et Q. Fulvius Flaccus pontifex, qui priore anno fuerat censor; hic foeda morte periit. Ex duobus filiis eius, qui tum in Illyrico militabant, nuntiatum alterum decessisse, alterum gravi et periculoso morbo aegrum esse. Obruit

4. *Duae iure Romae dicendo*; vide ad librum XXII, cap. 35, not. 5.

5. *Quo senatus censuisset*; vide ad XXVII, 22, n. 2.— *Precarentur ut... ut id p. eveniret*; vide ad XXII, 11, n. 2.

6. *Eodem die decrevit senatus*, ut (quod excidisse putabat Creverius) *C. Popillius consul ludos*, etc. vide ad XXVII, 33, n. 4.

7. *Decresset senatus, quum CL Patres non minus adessent*; vide ad II, 23, n. 9.

animum simul luctus metusque: mane ingressi cubiculum servi laqueo dependentem invenere Erat opinio, post censuram minus compotem fuisse sui: vulgo Iunonis Laciniae iram [8] ob spoliatum templum alienasse mentem ferebant. Suffectus in Aemilii locum decemvir M. Valerius Messalla; in Fulvii pontifex Cn. Domitius Ahenobarbus, oppido adolescens sacerdos lectus.

XXIX. P. Licinio, C. Cassio consulibus, non urbs tantum Roma, nec terra Italia, sed omnes reges civitatesque, quae in Europa. quaeque in Asia erant, converterant animos in curam Macedonici ac Romani belli. Eumenem quum vetus odium stimulabat, tum recens ira, quod scelere eius prope ut victima [1] mactatus Delphis esset. Prusias, Bithyniae rex, statuerat abstinere armis, eventumque exspectare. Nam neque pro Romanis se aequum censere adversus fratrem uxoris [2] arma ferre; et apud Persea victorem veniam per sororem impetrabilem fore. Ariarathes, Cappadocum rex, praeterquam quod Romanis suo nomine auxilia pollicitus erat, ex quo est iunctus Eumeni [3] affinitate, in omnia belli pacisque se consociaverat consilia. Antiochus imminebat quidem Aegypti regno [4], et pueri-

8. *Iunonis Laciniae iram*, etc. cf. cap. 3. — *Alienasse mentem*; vide ad X, 29, n. 1. — *Suffectus*, etc. vide ad XXIII, 21, n. 5. Mox vocem *sacerdos* delendam videri, iam monuit Crever.

Cap. XXIX. 1. *Scelere eius prope ut victima*, etc. conf. cap. 15, 16 et 40. Pro *eius*, quod non habet, quo referatur, leg. *Persei*, vel post *stimulabat* insere *in Persea*; Drak.

2. *Adversus fratrem uxoris* Persea; vid. cap. 12, n. 1.

3. *Ex quo est* (forte *erat*, Crev.) *iunctus Eumeni a.* vid. XXXVIII, 39. — Walch. Emend. Liv. pag. 74, vulgatum τὸ *est* defendit, quod ἀοριστον esse monet, allatis insuper exemplis, scilicet XLI, 8, *fatigaverunt*, ubi alii *fatigaverant*, et XXI, 1 pr. *vicerunt*, alii *vicerant*. Lem.

4. *Antiochus* Epiphanes *imminebat Aegypti regno* (vide ad III, 51, n. 3), *et pueritiam regis* Ptolemaei Philometoris *et inertiam tutorum spernens*: qui quum *bellum adversus An-*

iam regis, et inertiam tutorum spernens, et ambigendo de Coele Syria causam belli se habiturum existimabat, gesturumque sine ullo impedimento, occupatis Romanis in Macedonico bello, id bellum: tamen omnia et per suos legatos senatui, et ipse legatis eorum eximie pollicitus erat. Ptolemaeus propter aetatem alieni etiam tum arbitrii erat [5]. Tutores et bellum adversus Antiochum parabant, quo vindicarent Coelen Syriam, et Romanis omnia pollicebantur ad Macedonicum bellum. Masinissa et frumento iuvabat Romanos, et auxilia cum elephantis Misagenenque filium [6] mittere ad bellum parabat. Consilia autem in omnem fortunam ita disposita habebat: si penes Romanos victoria esset, suas quoque in eodem statu mansuras res, neque ultra quidquam movendum; non enim passuros Romanos, vim Carthaginiensibus afferri: si fractae essent opes Romanorum, quae tum protegerent Carthaginienses, suam omnem Africam fore. Gentius, rex Illyriorum, fecerat potius, cur

tiochum parassent, quo vindicarent Coelen Syriam eique eriperent, Antiochus, fraude magis, quam virtute, totam paene Aegyptum praeter Alexandriam expugnavit; sed deprecantibus Graecorum legationibus in regnum restituit Ptolemaeum captivum, qui ex eo tempore regnavit simul cum minore fratre, Ptolemaeo Evergeto II, seu Physcone. Cf. XLIV, 19, XLV, 11; Polyb. XXVII, 17, XXVIII, 1, §. 16 sq. Diodor. t. II, pag. 579, ed. Wessel. Ioseph. XII, 5, n. 2; Iustin. XXXIV, 2. De altera expeditione Antiochi in Aegyptum, et de discordiis Ptolemaeorum fratrum, quorum maior tandem ita regnum cum minore partitus est, ut Cyrenaicam ei relinqueret, vid. inf. XLV, 11-13; Epit. LII; Polyb. XXVIII, 17, 18; XXIX, 1, 8, 11; XXX, 11; XXXI, 18, 25 sq. XXXII, 1; XXXIII, 5; XXXIV, 14; XL, 12, et intpp. Diodori, t. II, p. 583, ed. Wessel. Coelen Syriam in dotem accepisse credebatur Cleopatra, uxor Ptolemaei Epiphanis, mater Ptolem. Philometoris et Physconis, filia Antiochi M. et Antiochi Epiph. soror; quod negabat Antiochus Epiph. vid. Polyb. XXXVIII, 17.

5. *Alieni arbitrii erat*, tutorum; vide ad III, 62, n. 5. — *Quo vindicarent Coelen Syriam*; conf. n. 4, et ad XXXI, 47, n. 1.

6. *Misagenemque filium*; vide ad Epit. Liv. L, n. 7.

suspectus esset Romanis, quam satis statuerat, utram foveret partem; impetuque magis, quam consilio, his aut illis se adiuncturus videbatur. Cotys Thrax 7, Odrysarum rex, evidenter Macedonum partis erat.

XXX. Haec sententia regibus quum esset de bello, in liberis gentibus populisque plebs ubique omnis ferme, ut solet, deterioribus erat ob regem Macedonasque inclinata [1]; principum diversa cerneres studia. Pars ita in Romanos effusi [2] erant, ut auctoritatem immodico favore corrumperent: pauci ex iis iustitia imperii romani capti; plures ita, si praecipuam operam navassent, potentes sese in civitatibus suis futuros rati. Pars altera regiae adulationis erat, quos aes [3] alienum et desperatio rerum suarum, eodem manente statu, praecipites ad novanda omnia agebat; quosdam ventosum ingenium, quia Perseus magis aurae popularis erat [4]. Tertia pars, optima eadem et prudentissima, si utique optio domini potioris darètur, sub Romanis, quam sub rege, malebat esse: si liberum inde arbitrium fortunae esset, neutram partem volebant potentiorem, altera oppressa, fieri; sed, illibatis potius viribus utriusque partis, pacem ex eo manere. Ita

7. *Cotys Thrax* genere, non moribus; vid. Polyb. XXVII, 10, et Diodor. t. II, pag. 577 sq. ed. Wessel. — *Macedonum partis erat;* vide ad III, 62, n. 5, et XXIV, 42, n. 4.

Cap. XXX. 1. *Plebs ubique* (edd. vett. exhibent *utique*, quod servat et defendit Crev. invitis codd. Lem.) *omnis ferme, ut solet, deterioribus* ad deteriora, *erat ob regem M. inclinata.* Sed forte cum Gron. et Duk. leg. *deterioribus erat ad regem M. i.*, sc. studiis, e seqq. vide ad XXI, 43, n. 4. *Deterioribus favens* (ut cap. 63) *erat ad regem Maced. i.* coni. Crev.

2. *Pars in Romanos effusi;* vide ad I, 41, n. 1, et XXIX, 23, n. 5.

3. *Pars altera regiae adulationis erat* (vide ad III, 36, n. 4, et III, 62, n. 5), *quos aes alienum,* etc. vide ad XXXVI, 6, n. 2.

4. *Magis aurae popularis erat;* vid. III, 33, n. 2, et III, 62, n. 5. — *Liberum inde,* forte *liberum autem.* — *Illibatis viribus utriusque partis* (vide ad III, 61, n. 2), *pacem manere ex eo,* quod hae vires essent illibatae. *Ex aequo malebat* Gron.

inter utrosque optimam conditionem civitatium fore, protegente altero semper inopem ab alterius iniuria. Haec sentientes certamina fautorum utriusque partis taciti ex tuto spectabant. Consules, quo die magistratum inierunt, ex senatusconsulto quum circa omnia fana, in quibus lectisternium maiorem partem anni esse solet, maioribus hostiis immolassent, inde preces suas acceptas ab diis immortalibus ominati, senatui rite sacrificatum precationemque de bello factam renuntiarunt [5]. Haruspices ita responderunt, *si quid rei novae inciperetur, id maturandum esse. Victoriam, triumphum, prorogationem imperii portendi.* Patres, *quod faustum felixque populo romano esset, centuriatis comitiis primo quoque die ferre ad populum consules,* iusserunt, *ut, quod Perseus, Philippi filius, Macedonum rex, adversus foedus cum patre Philippo ictum, et secum post mortem eius renovatum, sociis populi romani arma intulisset, agros vastasset, urbesque occupasset; quodque belli [6] parandi adversus populum romanum consilia inisset, arma, milites, classem eius rei causa comparasset; ut, nisi de iis rebus satis fecisset, bellum cum eo iniretur.* Haec rogatio ad populum lata est.

XXXI. Senatusconsultum inde factum est, *Vt consules inter se provincias Italiam et Macedoniam com-*

5. *Inde preces suas acceptas . . . renuntiarunt:* haec post verba *imperii portendi* ponenda putabat Crever. *acceptas ab diis:* nam precantes rogabant, ut dii preces suas acciperent; Drak. Conf. Brisson. de Form. I, 33, — *Prorogationem imperii,* immo *propagationem;* Periz. Vide ad XXIII, 25, n. 7.

6. *Belli parandi*, forte *patrandi*, h. e. gerendi; Gron. Sed *patrare* est potius perficere, ad finem perducere, v. c. *facinora, bellum*, XXVIII, 41; unde *coeptum* et *commissum bellum* opponitur *patrato* (vid. Cort. ad Sall. Iug. 19; intpp. Vell. II, 21; Duk. ad Flor. II, 15): sic et *patrare pacem* non tantum notat agere de pace, sed, ut XL, 52, et XLIV, 25, eam firmare, tractationi de pace finem optatum imponere; Drak. Sic et *perpetrare pacem* et *bellum*, XXXIII, 21; XLIV, 32; et hinc *impetrare.* Conf. Drakenb. ad II, 26, n. 4, et Duk. ad XLIV, 25, ubi *pacem patrare* putabat dici, quorum interventu pax conciliaretur.

pararent sortirenturve. Cui Macedonia obvenisset, ut is regem Persea, quique eius sectam sequuti[1] *essent, nisi populo romano satis fecissent, bello persequeretur.* Legiones quatuor novas scribi placuit, binas singulis consulibus. Id praecipue provinciae Macedoniae datum [2], quod, quum alterius consulis legionibus quina millia et duceni pedites ex vetere instituto darentur in singulas legiones, in Macedoniam sena millia peditum scribi iussa; equites treceni aequaliter in singulas legiones. Et in sociali exercitu consuli alteri auctus numerus: sexdecim millia peditum, octingentos equites (praeter eos, quos Cn. Sicinius duxisset, sexcentos equites) in Macedoniam traiiceret. Italiae satis visa duodecim millia sociorum peditum, sexcenti equites. Illud quoque praecipuum datum sorti Macedoniae [3], ut centuriones militesque veteres scriberet, quos vellet, consul usque ad quinquaginta annos. In tribunis militum novatum eo anno propter Macedonicum bellum, quod consules ex senatusconsulto ad populum tulerunt, ne tribuni militum eo anno suffragiis crearentur [4], sed consulum praetorumque in iis faciendis iudicium arbitriumque esset. Inter praetores ita partita imperia. Praetorem, cuius sors fuisset,

Cap. XXXI. 1. *Eius sectam sequuti;* vide ad XXIX, 27, n. 2.

2. *Id praecipue provinciae Macedoniae datum;* vide ad III, 58, n. 4. *Praecipui*, ut XXXIV, 18, emend. Lips. et *praecipuum*, ut mox, Duk. et Crev. — *Quina millia et duceni pedites ex vetere instituto*, etc. vide ad VIII, 8, n. 10, et conf. XL, 1, 18; XLI, 9; XLIV, 21. *Pedites* reposui pro vulg. *equites* ex emend. Lips. de Mil. Rom. II, 5, et Perizon., cuius veritas el seqq. patet: nam nusquam apud Liv. *duceni equites* in legione memorantur, sed semper *treceni*, et mox legimus *equites trecenos aequaliter in singulas legiones* scribi iussas. Conf. ad VIII, 8, n. 10, et Schweigh. ad Polyb. VI, 20, n. 9.

3. *Datum sorti Maced.* vide ad III, 58, n. 4, et X, 26, n. 4. — *Usque ad L. annos;* vide ad III, 57, n. 5, et XXII, 11, n. 8.

4. *Ne tribuni militum eo anno suffragiis crearentur* populi in comitiis; vide ad VII, 5, n. 4, et ad XLIII, 12, n. 3.

ut iret, quo senatus censuisset [5], Brundisium ad classem ire placuit, utque ibi recognosceret socios navales, dimissisque, si qui parum idonei essent, supplementum legeret ex libertinis, et daret operam, ut duae partes civium romanorum, tertia sociorum [6] esset. Commeatus classi legionibusque ut ex Sicilia Sardiniaque subveherentur, praetoribus, qui eas provincias sortiti essent, mandari placuit, ut alteras decumas Siculis Sardisque imperarent, utque id frumentum ad exercitum in Macedoniam portaretur. Siciliam C. Caninius Rebilus est sortitus, L. Furius Philus Sardiniam, L. Canuleius Hispaniam, C. Sulpicius Galba urbanam iurisdictionem, L. Villius Annalis inter peregrinos. C. Lucretio Gallo, quo senatus censuisset, sors evenit.

XXXII. Inter consules magis cavillatio, quam magna contentio, de provincia fuit. Cassius, *sine sorte se Macedoniam oppugnaturum* [1], dicebat, *nec posse collegam, salvo iureiurando, secum sortiri. Praetorem eum, ne in provinciam iret, in concione iurasse, se stato loco statisque diebus sacrificia habere* [2], *quae, absente se, recte fieri non possent; quae non magis consule, quam praetore, absente recte fieri possent. Si senatus, non quid vellet in consulatu potius* [3], *quam quid in*

5. *Quo senatus censuisset;* vide ad XXVII, 22, n. 2.

6. *Recognosceret socios navales, dimissisque, si qui p. id. essent, supplementum . . . esset;* vid. IX, 38, n. 1.

Cap. XXXII. 1. *Sine sorte se Macedoniam oppugnaturum*, adversus eam pugnaturum, bellum gesturum. *Occupaturum* coni. Ern. Malim cum Ruben. legere *optaturum*, quod etiam recepere Crev. et Cler. (et recentius Doëring. Lem.) *Extra sortem collegae optionem dari provinciae iniquum fuerit*, XXVI, 29. Conf. ad librum III, 64, n. 5.

2. *Praetorem eum iurasse, se stato loco statisque diebus sacrificia habere*, etc. vide ad XLI, 15, n. 5.

3. *Si senatus, non quid vellet in consulatu potius:* pro *non* forte leg. *nunc*, aut. del. *non* suadente Gronov. qui hanc Livii mentem esse dicit: Si tamen Patres tantum indulgerent Li-

praetura iuraverit P. Licinius, animadvertendum esse censeat, se tamen futurum in senatus potestate [4]. Consulti Patres, cui consulatum populus romanus non negasset, ab se provinciam negari, superbum rati, sortiri consules iusserunt. P. Licinio Macedonia, C. Cassio Italia obvenit. Legiones inde sortiti sunt: prima et tertia in Macedoniam traiicerentur, secunda et quarta ut in Italia remanerent. Delectus consules multo intentiorem, quam alias, curam habebant. Licinius veteres quoque scribebat milites centurionesque: et multi voluntate nomina [5] dabant, quia locupletes videbant, qui priore Macedonico bello aut adversus Antiochum in Asia stipendia fecerant. Quum tribuni militum [6] centuriones, sed primum quemque citarent, tres et viginti centuriones, qui primos pilos duxerant [7], citati tribunos plebis appellarunt. Duo ex collegio [8], M. Fulvius Nobilior et M. Claudius Marcellus, ad consules reiiciebant; *eorum cognitionem esse debere, quibus delectus, quibusque bellum mandatum esset.* Ceteri, *cognituros se, de quo appellati essent*, aiebant, *et, si iniuria fieret, auxilium civibus laturos.*

cinio, ut potius rationem haberent eius, quod ille cuperet consul, quam eius, quod iurasset praetor, se obtemperaturum senatui eique daturum hoc, ut, contra quam iustum putet, in sortem provincias mittat.

4. *Se futurum in senatus potestate;* vide ad II, 56, n. 16. — *Secunda et quarta* ex iis, quae hoc anno a consulibus scriptae et ex SCto iis assignatae erant; Drak. — *Veteres quoque*, immo *quosque*; Duk. Conf. cap. 31.

5. *Voluntate*, sponte, *nomina dabant;* vide ad I, 11, n. 3.

6. *Quum tribuni militum*, etc. nam hi delectum habent; conf. cap. 33, Polyb. VI, 19 sq. et Lips. Mil. Rom. I, 2, 3, et II, 8. — *Sed primum quemque;* vocula *sed* omnino hic supervacua est, ac videtur nobis prodere aliquod hoc loco mendum. Libenter legeret Creverius *centuriones, vetustissimum quemque.* Iacobs. *veterrimum quemque.* An forte *et* pro *sed?*

7. *Qui primos pilos duxerant;* vide ad II, 27, n. 7. — *Tribunos plebis appellarunt;* vid. supra ad II, 27, n. 2.

8. *Duo ex collegio* tribunorum pl. — *Ad consules reiiciebant*, ante *reiiciebant* excidit *rem* aut *eos;* Gron. non improb. Drakenb. Conf. ad librum II, 22, n. 4.

XXXIII. Ad subsellia tribunorum res agebatur. Eo M. Popillius consularis, advocatus [1], centuriones et consul venerunt. Consule inde postulanti, ut in concione ea res ageretur, populus in concionem advocatus. Pro centurionibus M. Popillius, qui biennio ante consul fuerat, ita verba fecit: *Militares homines et stipendia iusta* [2], *et corpora et aetate et assiduis laboribus confecta habere: nihil recusare tamen, quominus operam reipublicae dent. Id tantum deprecari, ne inferiores iis ordines, quam quos, quum militassent, habuissent, attribuerentur.* P. Licinius consul senatusconsulta [3] recitari iussit: primum, quod bellum senatus Perseo iussisset: deinde, quod veteres centuriones quam plurimum ad id bellum scribi censuisset, nec ulli, qui non maior annis quinquaginta esset, vacationem militiae esse [4]. Deprecatus est deinde, *ne*

Cap. XXXIII. 1. *Eo M. Popilius consularis, advocatus*, scil. centurionum, *centuriones et consul venerunt:* distinctionem post *consularis* posuit Drak. qui et haec notavit: « *Centuriones* sic ante *consulem* memorantur, quoniam erant clientes Popillii, ab eo vix disiungendi. *M. Pop. consularis, advocatus centurionibus* (ut XXXVIII, 33), *et consules venerunt* coni. Gron. Posses et legere *advocatus centurionum*, ut XXVI, 48. Sed ita mentio nulla fit centurionum, ad quos praecipue causa pertinebat, quique in iudicio et adesse debebant, et adfuere; cf. cap. 34. *Consul* autem h. l. est Licinius, qui solus veteres quosque scribebat milites centurionesque, unde et mox *consul inde postulanti*, id est, postulante; vide ad VI, 14, n. 13 ».

2. *Homines* illos *stipendia iusta;* vide ad III, 57, n. 5.

3. *P. Licinius consul SCta* (*SCto* edd. ante Sigon. qui primus hanc notam male reddidit *SCtum*) *recitari iussit; primum, quod bellum senatus Perseo iussisset: deinde*, alterum (nam duo haec cap. 31 memorantur), *quod veteres centuriones quam plurimum ad id bellum scribi censuisset... esse:* infinitivos *scribi* et *esse* a *censuisset* pendere, et vel delendam esse vocem *senatus*, vel potius pro *quod* bis legendum *quo*, iam monuere Burman. ad Nemes. Ecl. III, 35; Duk., Crev. et Drak. Contra Periz. ad Sanct. Min. III, 14, n. 16, tuetur scripturam receptam, et ex infinit. *esse* colligit, *quod* hic bis pro infinit. poni. — *Quam plurimum*, immo *quam plurimos;* Gron. et Crev. Posses etiam ex cap. 31 *quos placeret;* Drakenb. Sic et *quemque primum* ex cap. 32.

4. *Nec ulli, qui non maior ... militiae esse;* vid. III, 57, n. 5; IV, 26, n. 7; XLII, 34, n. 7.

novo bello, tam propinquo Italiae, adversus regem potentissimum, aut tribunos militum, delectum habentes, impedirent, aut prohiberent consulem, quem cuique ordinem assignari e republica esset, eum assignare. Si quid in ea re dubium esset, ad senatum reiicerent [5].

XXXIV. Postquam consul, quae voluerat, dixit, Sp. Ligustinus ex eo numero, qui tribunos plebis appellaverant, a consule et ab tribunis petiit, ut sibi paucis ad populum agere [1] liceret. Permissu omnium ita loquutus fertur: « Sp. Ligustinus tribus Crustu- » minae ex Sabinis sum oriundus, Quirites. Pater » mihi iugerum agri reliquit et parvum tugurium, » in quo natus educatusque sum; hodieque ibi ha- » bito. Quum primum in aetatem veni [2], pater mihi » uxorem fratris sui filiam dedit: quae secum nihil » attulit, praeter libertatem pudicitiamque, et cum » his fecunditatem, quanta vel in diti domo satis » esset. Sex filii nobis, duae filiae sunt: utraeque » iam nuptae. Filii quatuor togas viriles habent, » duo praetextati sunt [3]. Miles sum factus, P. Sul-

5. *E republ. esset ..... reiicerent*; vide ad I, 27, n. 5; II, 22, n. 4.

CAP. XXXIV. 1. *Ad populum agere*; vide ad VIII, 33, n. 13.

2. *Quum primum in aetatem veni*; h. e. adolevi iuvenisque fui; quod adolescentia et pubertas *prima aetas* videatur esse, perinde quasi in aetatibus pueritia non sit habenda: unde *ineuntem aetatem* et *adolescentiam* pro eodem dicit Cic. pro Deiot. 1, Off. I, 34, et *ab ineunte aetate*, *a primo tempore aetatis*, *prima* et *a prima aetate*, *a principio aetatis* Cic. Off. II, 13; de Leg. I, 4; Suet. Caes. 30, et Aug. III, 84, pro, a principio adolescentiae; Duker. et Turneb. Advers. XXX, 32. Sic et *aetas* pro *adolescentia* apud Cic. Off. II, 13. cf. Broëkh. ad Prop. I, 6, n. 21); et gr. ἐν ἡλικίᾳ εἶναι, aetatem militarem habere; Ern. Propius accedere εἰς ἡλικίαν ἔρχεσθαι (de quo vid. Toup. ad Longin. pag. 381, et in Ind.), monet Schaefer. Ita et εἰς ἡλικίαν ἰκόμενος dicitur adultus Polyb. VI, 6, §. 2, et οἱ ἐν ταῖς ἡλικίαις iidem qui στρατεύσιμοι Polyb. VI, 9, §. 5, 6. *In eam aetatem*, sc. quae matrimonio ineundo apta est, coni. Drakenb. De nuptiis patruelium aliorumque eodem gradu coniunctorum agunt ICti in Diss. et ad §. 4. Instit. de Nuptiis; Duk.

3. *Filii quatuor togas viriles habent, duo praetextati sunt*; vide ad XXII, 57, n. 10.

» picio, C. Aurelio consulibus [4]. In eo exercitu, » qui in Macedoniam est transportatus, biennium mi» les gregarius fui adversus Philippum regem: ter» tio anno virtutis causa mihi T. Quintius Flamininus » decumum ordinem hastatum [5] assignavit. Devicto » Philippo Macedonibusque, quum in Italiam por» tati [6] ac dimissi essemus, continuo miles volunta» rius cum M. Porcio consule in Hispaniam sum » profectus. Neminem omnium imperatorum, qui » vivant, acriorem virtutis spectatorem ac iudicem » fuisse sciunt, qui et illum et alios duces longa » militia experti sunt. Hic me imperator dignum » iudicavit, cui primum hastatum prioris centuriae [7] » assignaret. Tertio iterum voluntarius miles factus » sum in eum exercitum, qui adversus Aetolos et » Antiochum regem est missus. A M'. Acilio mihi

4. *P. Sulpicio, C. Aurelio coss.* a. Vrb. 552; vide ad XXXI, 4.

5. *Decumum ordinem hastatum*, etc. conf. ad II, 27, n. 7, et Lips. de Mil. Rom. II, 8, cuius haec sunt verba: « Hic primus e gregaria militia in centuriones ascendentium gradus. Ordines in legione triginta erant, *X* hastati, *X* principes, *X* triariorum. In unoquoque ordine duae centuriae; ergo centuriae et centuriones sexaginta. Quorum quisque *ordinem ducere* dicebatur, etsi non nisi *X* ordines quavis in parte numerarentur. Nempe duo dicebantur primi hastati, *primus hastatus prior*, *primus hastatus posterior:* duo hastati secundi, prior et posterior; et sic ad decimos usque. Pariter *primus princeps prior* et *posterior*, *primusque pilus prior* et *posterior* usque ad decimos. Et a decumis ad superiores, ab hastatis ad principes, a principibus ad triarios promovebantur ». Conf. not. 7.

6. *Devicto Philippo M., quum in Italiam portati* (forte leg. *reportati* cum Periz. et Duk. vel *deportati* cum Drak. vid. XXXVIII, 50, n. 2) *ac dimissi essemus, continuo miles voluntarius cum M. Porcio* Catone *consule in Hispaniam sum profectus:* enimvero Cato ante Quintii reditum in Italiam et triumphum in Hispaniam profectus est; vide ad XXXIV, 8, 43, 46, 32. « Ligustinus forsitan non multo post Philippum victum cum aliis dimissus in Italiam rediit ante Catonis profectionem in Hispaniam. Nam milites non sine intermissione omnibus annis militabant, sed SCto ad tempus dimitti iubebantur. Videtur tamen his verbis significare Ligustinus, se in eo exercitu fuisse, qui cum Quintio *in Italiam reportatus* et ab eo post triumphum *dimissus* fuit ». Duk.

7. *Cui primum hastatum prioris centuriae assignarent...., a M. Acilio*

» primus princeps prioris centuriae est assignatus. » Expulso rege Antiocho, subactis Aetolis, repor- » tati sumus in Italiam; et deinceps bis, quae an- » nua merebant legiones, stipendia [8] feci. Bis deinde » in Hispania militavi, semel Q. Fulvio Flacco, ite- » rum Ti. Sempronio Graccho praetore. A Flacco » inter ceteros, quos virtutis causa secum ex pro- » vincia ad triumphum deducebat, deductus sum: » a Ti. Graccho rogatus, in provinciam ii [9]. Qua- » ter intra paucos annos primum pilum duxi: » quater et tricies virtutis causa donatus ab impe- » ratoribus sum: sex civicas coronas accepi [10]. Vi- » ginti duo stipendia annua in exercitu emerita

mihi primus princeps prioris centuriae est assignatus; conf. huius capitis not. 5.

8. *Deinceps bis, quae annua merebant legiones, stipendia feci:* haec verba Cimmeriis tenebris obscuriora, et se in his caeciores talpis esse, profitentur Duker., Crever. et Drak. Num sententia Ligustini est, se deinceps bis stipendia fecisse, et quidem *annua*, totius anni, non paucorum mensium? An pro *annua* leg. *ardua*, h. e. molesta, gravia? An in *annua* latet nomen regionis, in qua stipendia fecerit, v. c. *in Asia?* Si exposueris, bis merui stipendium militum legionarium vel gregariorum; haec sententia, quod iam Duk. monuit, non bene expressa, neque etiam probabile est, eum, qui iam dudum et saepius ordines duxit, factum esse militem gregarium. — Contra censet Doëring. nullum alium posse sensum ex his verbis erui, quam hunc ultimum. Scilicet milites, post finitum aliquod bellum dimissi, quum novo bello exorto denuo scriberentur, non postulare poterant, ut idem munus militare, quo antea functi fuerant, iis demandaretur. Hinc Ligustinus qui viginti duo stipendia in exercitu emerita habebat, se quater tantum primum pilum duxisse ait. Idem mox se *deinde*, hoc notandum est verbum, bis in Hispania militasse dicit, ne verbo quidem de munere militari, quo functus in hoc bello sit, addito, sed honore tantum, quo virtutis causa a Flacco in triumphum deductus sit, commemorato. Lem.

9. *A Ti. Graccho rogatus in provinciam ii*, scil. *rogatus*, ut post triumphum Fulvii in provinciam redirem: nam Gracchus in Hispaniam venit, quum in ea adhuc esset Fulvius, et hi tum inter se composuerunt, quos dimitterent, quosque retinerent in milites; Duk. conf. XL, 39, 40. *Rogatus* etiam videri potest, quia iam *stipendia* ei *omnia emerita erant.*

10. *Sex civicas coronas accepi;* vide ad VI, 20, n. 6. — *Viginti duo stipendia annua in exercitu emerita habeo, et maior annis sum quinquaginta;* vide ad III, 57, n. 5.

» habeo, et maior annis sum quinquaginta. Quod » si mihi nec stipendia omnia emerita essent, nec» dum aetas vacationem daret, tamen, quum qua» tuor milites pro me uno vobis dare [11], P. Licini, » possem, aequum erat me dimitti. Sed haec pro » causa mea dicta accipiatis velim: ipse me, quoad » quisquam, qui exercitus scribit, idoneum militem » iudicabit, nunquam sum excusaturus. Ordinem » quo me dignum iudicent [12] tribuni militum, ipso» rum est potestatis: ne quis me virtute in exer» citu praestet, dabo operam; et semper ita fecisse » me et imperatores mei, et qui una stipendia fe» cerunt, testes sunt. Vos quoque aequum est, com» militones, etsi appellationis vobis usurpatis ius [13], » quum adolescentes nihil adversus magistratuum » senatusque auctoritatem usquam feceritis, nunc » quoque in potestate senatus ac consulum esse [14], » et omnia honesta loca ducere, quibus rempubli» cam defensuri sitis ».

XXXV. Haec ubi dixit, collaudatum multis verbis consul ex concione in senatum duxit. Ibi quoque ei ex auctoritate senatus gratiae actae, tribunique militares in legione prima primum pilum [1] virtutis

11. *Aetas vacationem daret ..... quatuor milites pro me uno dare*, etc. vide ad IV, 26, n. 7.

12. *Ordinem quo me dignum iudicent* etc. immo *ordine;* Gronov. nisi post *ordinem* vel ante *ipsorum* intercidit *assignare*, vel *attribuere*, *definire*, *statuere;* Crev. et Drak. — Mox ex emend. Gronov. edidi *et semper ita fecisse* pro *ut s. i. f.* Vocem *ita* delendam et sic τὸ *ut* retinendum censebat Crev.

13. *Appellationis vobis usurpatis ius;* cf. ad c. 32, n. 7, et ad Praefat. Liv. n. 12. — *Nihil adversus m. s. a. usquam feceritis*, forte *unquam*, cui recte opponitur *nunc:* sed *nihil usquam* eodem modo accipi debet, ut *nullus usquam*, de quo supra ad lib. XXXII, 35, n. 2, vidimus, et ita *nunc* opponitur praecedenti *adolescentes;* Drak.

14. *In potestate senatus ac coss. esse;* vide ad II, 56, n. 16. — *Et omnia loca honesta ducere;* vide ad IV, 16, n. 5.

Cap. XXXV. 1. *Primum pilum virtutis causa ei assignarunt;* vide ad II, 27, n. 7. — *Centuriones omissa appel-*

causa ei assignarunt. Ceteri centuriones, omissa appellatione, ad delectum obedienter responderunt. Quo maturius in provincias magistratus proficiscerentur, Latinae Calendis Iuniis fuere [2]; eoque solenni perfecto, C. Lucretius praetor, omnibus, quae ad classem opus erant, praemissis, Brundisium est profectus. Praeter eos exercitus, quos consules comparabant, C. Sulpicio Galbae praetori negotium datum, ut quatuor legiones scriberet urbanas iusto numero peditum equitumque, iisque quatuor tribunos militum ex senatu legeret, qui praeessent [3]; sociis latini nominis imperaret quindecim millia peditum, mille et ducentos equites. Is exercitus uti paratus esset, quo senatus [4] censuisset. P. Licinio consuli ad exercitum civilem socialemque petenti addita auxilia, Ligurum duo millia, Cretenses sagittarii (incertus numerus, quantum rogati auxilia Cretenses misissent), Numidae item equites elephantique. In eam rem legati ad Masinissam Carthaginiensesque missi, L. Postumius Albinus, Q. Terentius Culleo, C. Aburius. In Cretam item legatos tres ire placuit, A Postumium Albinum, C. Decimium, A. Licinium Nervam.

XXXVI. Per idem tempus legati ab rege Perseo venerunt. Eos in oppidum intromitti [1] non placuit,

latione (vide ad h. l. cap. 32, n. 7), *ad delectum obedienter responderunt*; vid. ad I, 11, n. 3.

2. *Quo maturius in provincias magistratus proficiscerentur, latinae Cal. Iun. fuere*; Vid. ad I, 45, n. 2.

3. *Vt quatuor tribunos militum ex senatu legeret, qui iis praeessent*, ita ut e sex tribunis militum, qui cuique legioni praeerant (vid. Polyb. VI, 25), unus esset ex ordine senatorio. Mendum esse in numero, et leg. *XXIV tribunos* coni. Crev. Sed ita Livius nullum potius numerum adiecisset; Drakenb. Cf. ad XXXVI, 17, n. 1, et XLII, 49, n. 6.

4. *Paratus, quo senatus censuisset*; vide ad XXVII, 22, n. 2.

Cap. XXXVI. 1. *Eos in oppidum intromitti*; vide ad cap. 20, n. 3. — *Bellum regi et senatus decresset et populus iussisset*; vide ad IX, 43, n. 1.

quum iam bellum regi eorum et Macedonibus et senatus decresset, et populus iussisset. In aedem Bellonae in senatum introducti ita verba fecerunt: *Mirari Persea regem, quid in Macedoniam exercitus transportati essent. Si impetrari a senatu posset, ut ii revocentur, regem de iniuriis, si quas sociis factas, quererentur, arbitratu senatus satis facturum esse.* Sp. Carvilius ad eam ipsam rem ex Graecia remissus ab Cn. Sicinio in senatu erat. Is Perrhaebiam expugnatam armis, Thessaliae aliquot urbes captas, cetera, quae aut ageret, aut pararet rex, quum argueret, respondere ad ea legati iussi. Postquam haesitabant, negantes sibi ultra quidquam mandatum esse, iussi renuntiare regi, *Consulem P. Licinium brevi cum exercitu futurum in Macedonia esse. Ad eum, si satis facere in animo esset, mitteret legatos. Romam quod praeterea mitteret, non esse: neminem eorum per Italiam ire*[2] *liciturum.* Ita dimissis, P. Licinio consuli mandatum, intra undecimum diem iuberet eos Italia excedere, et Sp. Carvilium mitteret, qui donec navem conscendissent, custodiret. Haec Romae acta, nondum profectis in provinciam consulibus. Iam Cn. Sicinius, qui, prius quam magistratu abiret, Brundisium ad classem et ad exercitum praemissus erat, traiectis in Epirum quinque millibus peditum, trecentis equitibus [3], ad Nymphaeum in agro Apolloniati castra

— *In aedem Bellonae*; vide ad XXVI, 21, n. 1. Scribe *in aede Bellonae*; Gron. Sed similiter, XXXII, 4, legitur *in Macedoniam in hiberna copias reduxit*; Drak.

2. *Neminem eorum per Italiam ire liciturum:* vocem *neminem* (ut III, 40) in *non quemquam* solvendam censebant Periz. ad Sanctii Min. III, 7, n. 4, et Cort. ad Sall. Iug. 106, n. 3. *Iter tuto facturum* coni. I. Fr. Gron. *nemini* Iac. Gron. et *nemini enim* Duk.

3. *Traiectis in Epirum quinque millibus peditum, CCC equitibus:* sed Sicinio longe maiorem fuisse exercitum, ex cap. 27, docet Drakenb. — *Nymphaeum* (hodie *Capo-Pali*) *in*

habebat. Inde tribunos cum duobus millibus militum ad occupanda Dassaretiorum et Illyriorum castella, ipsis arcessentibus praesidia, ut tutiores a finitimorum impetu Macedonum essent, misit.

XXXVII. Paucis post diebus Q. Marcius, A. Atilius et P. et Ser. Cornelii Lentuli et L. Decimius, legati in Graeciam missi, Corcyram peditum mille secum advexerunt: ibi inter se et regiones, quas obirent, et milites diviserunt. Decimius missus est ad Gentium, regem Illyriorum, quem, si aliquem respectum [1] amicitiae eum habere cerneret, tentare, aut etiam ad belli societatem pellicere iussus. Lentuli in Cephalleniam missi, ut in Peloponnesum traiicerent, oramque maris, in occidentem versi, ante hiemem circumirent. Marcio et Atilio Epirus, Aetolia et Thessalia circumeundae assignantur. Inde Boeotiam atque Euboeam aspicere iussi; tum in Peloponnesum traiicere. Ibi congressuros se cum Lentulis constituunt. Prius quam digrederentur a Corcyra, literae a Perseo allatae sunt, quibus quaerebat, quae causa Romanis aut in Graeciam traiiciendi copias, aut urbes occupandi, esset? Cui rescribi nihil placuit; nuntio ipsius, qui literas attulerat, dici, *praesidii causa ipsarum urbium Romanos facere.* Lentuli, circumeuntes Peloponnesi oppida, quum sine discrimine omnes civitates adhortarentur, ut, quo animo, qua fide adiuvissent Romanos, Philippi primum, deinde Antiochi bello, eodem adversus Persea iuvarent, fremitum in concionibus audiebant; Achaeis indignantibus, eodem

agro Apolloniati; vid. Palmer. Graec. Ant. I, 28.

CAP. XXXVII. 1. *Quem, si aliquem respectum* etc. brevius dici potuisset *eum, si quem respectum amicitiae habere cerneret, tentare iussus*, ut Perizonius ad marginem Livii notavit, teste Drak. LEM.

se loco esse[2] (qui omnia a principiis Macedonici belli praestitissent Romanis, et Macedonum Philippi bello hostes fuissent)., quo Messenii atque Elii, qui pro Antiocho hoste arma adversus populum romanum tulissent, ac, nuper in achaicum contributi concilium, velut praemium belli se victoribus Achaeis tradi quererentur.

XXXVIII. Marcius et Atilius ad Gitanas, Epiri oppidum decem millia ab mari, quum[1] ascenderent, concilio Epirotarum habito, cum magno omnium assensu auditi sunt; et quadringentos iuventutis eorum in Orestas, ut praesidio essent liberatis ab se Macedonibus [2], miserunt. Inde in Aetoliam progressi, ac paucos ibi morati dies, dum in praetoris mortui locum alius sufficeretur, et Lycisco praetore facto, quem Romanorum favere rebus satis compertum erat, transierunt in Thessaliam. Eo legati Acarnanum et Boeotorum exsules venerunt. Acarnanes nuntiare iussi [3], *quae Philippi primum, Antiochi deinde bello, decepti pollicitationibus regis, adversus populum romanum commisissent, ea corrigendi occasionem illis obla-*

2. *Eodem se loco esse* (vid. III, 68, n. 1), ... *quo Messenii atque Elii*, sc. sint: sed usitatius est *Messenios atque Elios*; Duk. coll. VIII, 14, et XXXIX, 24. — *Nuper in Achaicum contributi concilium*; conf. XXXIX, 48 sq. et ad XXXII, 19, n. 2.

Cap. XXXVIII. 1. *Ad Gitanas Epiri opp. quum ascenderent*: «opp. incognitissimum; et cur additur *ad*, quod XXXV, 13; XXXVI, 30; XLII, 15; XLV, 28 et al. omittitur? Lego *Aegilippa*, opp. Epiri, Straboni ac Steph. ex Homero memoratum»; Iac. Gron.

2. *Liberatis ab se* (Romanis) *Macedonibus*, Orestis. Conf. XXXIII, 34. Pron. *se* delendum censebat Drakenb. ut sensus sit: Orestis *liberatis ab Macedonibus*, a potestate et imperio Macedonum. — Hunc locum putat Doër. emendandum ita: *ut praesidio essent liberandis* (Orestis) *ab se* (Epirotis) *a Macedonibus*. Lem. — *Lycisco praetore facto* etc. vide ad XLV, 28, n. 6.

3. *Acarnanes nuntiare iussi*, forsan *renuntiare*, sc. domum (ut cap. seq.) *iussi* a Marcio et Atilio; Drak. Idem cum Duk. et Crever. recte mox legit *decepti pollicitationibus regiis* sive *regum*, sc. Philippi et Antiochi.

tam. Si male meriti clementiam populi romani experti essent, bene merendo liberalitatem experirentur. Boeotis exprobratum, societatem eos cum Perseo iunxisse. Iis, quum culpam in Ismeniam, principem alterius partis [4], conferrent, et quasdam civitates dissentientes in causam deductas, *appariturum id esse*, Marcius respondit, *singulis enim civitatibus de se ipsis consulendi potestatem facturos.* Thessalorum Larissae fuit concilium. Ibi et Thessalis benigna materia gratias agendi Romanis pro libertatis munere fuit, et legatis, quod et Philippi prius et post Antiochi bello enise adiuti a gente Thessalorum essent. Hac mutua commemoratione meritorum accensi animi multitudinis ad omnia decernenda, quae Romani vellent. Secundum hoc concilium legati a Perseo rege venerunt, privati maxime hospitii fiducia, quod ei paternum cum Marcio[5] erat. Ab huius necessitudinis commemoratione orsi, petierunt legati, in colloquium veniendi regi potestatem faceret. Marcius, *Et se ita a patre suo accepisse*, dixit, *amicitiam hospitiumque cum Philippo fuisse. Minime immemorem necessitudinis eius legationem eam suscepisse. Colloquium, si satis commode valeret, non fuisse dilaturum: nunc, ubi primum posset, ad Peneum flumen, qua transitus ab Homolio Dium esset, praemissis, qui nuntiarent regi, venturos* [6].

4. *In Ismeniam, principem alterius partis*; conf. cap. 43, et Polybius, XXVII, 1, 2, qui tamen Neoni primas dat partes. — *In causam deductas*; vide ad XXXVI, 7, n. 3. — *Facturos*, sc. se, Marcium et Atilium. — *Benigna materia*, larga, copiosa.

5. *Quod ei paternum cum Marcio erat*; conf. seqq.

6. *Vbi primum posset.....venturos*, forte leg. *possent* (sc. Marcius et Atilius), aut *venturum*. — *Homolium*, Ομόλιον, Ομόλις et Ομόλη, oppid. Perrhaeborum in Pelasgiotide Thessaliae ad Peneum fl. et Ομολον Ossae montis partem; videatur Strab. IX, p. 443; Dicaearch. p. 3, 20, 23, ed. Oxon. Pausan. IX, 4; Scyl. Peripl. pag. 12, ed. Oxon. Plin. IV, 9, et Berkel. ad Steph. Byz.

XXXIX. Et tum quidem ab Dio Perseus in interiora regni recipit se, levi aura spei[1] obiecta, quod Marcius ipsius causa suscepisse se legationem dixisset. Post dies paucos ad constitutum locum venerunt. Magnus comitatus fuit regius, quum amicorum, tum satellitum turba stipante. Non minore agmine legati venerunt, et ab Larissa multis prosequentibus, et legationibus civitatium, quae convenerant Larissam, et renuntiare domum certa, quae audissent, volebant. Inerat cura insita mortalibus videndi congredientes nobilem regem, et populi principis terrarum omnium[2] legatos. Postquam in conspectu steterunt, dirimente amne, paulisper internuntiando cunctatio fuit, utri transgrederentur. Aliquid illi regiae maiestati, aliquid hi populi romani nomini, quum praesertim Perseus petisset colloquium, existimabant deberi. Ioco etiam Marcius cunctantes movit. *Minor*, inquit, *ad maiorem*, *et* (quod Philippo ipsi cognomen erat) *filius ad patrem transeat* [3]. Facile persuasum id regi est. Aliud deinde ambigebatur, cum quam multis transiret. Rex, cum omni comitatu transire, aequum censebat: legati vel cum tribus venire iubebant, vel, si tantum agmen traduceret, obsides daret [4], nihil

Cap. XXXIX. 1. *Levi aura spei;* vide ad III, 33, n. 2.

2. *Populi principis terrarum omnium;* vide ad XXIX, 17, n. 2.

3. *Filius ad patrem transeat:* iocum captat Quintus Marcius inde, quod *ipsi cognomen erat Philippo*, et Persei pater fuerat Philippus. « Originem huius cognominis Marciorum alii repetunt ab amicitia et hospitio patris cum Philippo, Persei patre (conf. cap. 40 extr. sed iam proavum huius Marcii id obtinuisse docet Pigh. in Ann. ad a. 524, pag. 108); alii ab equorum studio, quo referunt, quod in multis Marciorum Philipporum nummis vel statua equestris, vel imago Castoris equo gaudentis exhibeatur; vid. Vrsin. in Famil. Rom. Spanhem. de usu et pr. num. Diss. VI, p. 525, ed. sec. et Haverk. in Comm. ad Thes. Morel. t. I, p. 262. Sed admodum rarum est, Romanos iam ante bellum Punicum I cognomina graeca adscivisse ». Drak.

4. *Obsides daret*, supple *ut*, et vid. XXVI, 22, n. 3. *Dare* malebat Gron. —*Hippian et Pantauchum;* vid. Polyb.

fraudis fore in colloquio. Hippian et Pantauchum, quos et legatos miserat, principes amicorum, obsides dedit. Nec tam in pignus fidei obsides desiderati erant, quam ut appareret sociis, nequaquam ex dignitate pari congredi regem cum legatis. Salutatio non tanquam hostium, sed hospitalis ac benigna fuit, positisque sedibus consederunt.

XL. Quum paulisper silentium fuisset: « Exspectari » nos, inquit Marcius, arbitror, ut respondeamus [1] » literis tuis, quas Corcyram misisti; in quibus quaeris, quid ita legati cum militibus venerimus, et » praesidia in singulas urbes dimittamus? Ad hanc » interrogationem tuam et non respondere vereor, » ne superbum sit, et vera respondere, ne nimis » acerbum audienti tibi videatur. Sed quum aut verbis » castigandus, aut armis sit, qui foedus rumpit; » sicut bellum adversus te alii, quam mihi, mandatum malim, ita orationis acerbitatem adversus hospitem, utcumque est [2], subibo, sicut medici, quum » salutis causa tristiora remedia adhibent. Ex quo » regnum adeptus es, unam rem te, quae facienda » fuerit, senatus fecisse censet; quod legatos Romam » ad renovandum[3] *** iudicat potius, quam, quum » renovatum esset, violandum. Abrupolim, socium [4] » atque amicum populi romani, regno expulisti.

XXIII, 2; XXVII, 1, 2, 7, 8; XXVIII, 9; XXIX, 2, 3.

CAP. XL. 1. *Exspectari, ut nos respondeamus:* ita iunge verba; Drak. qui etiam coni. *exspectare vos*, sed, reliqua numero sing. concipi, iam ipse monuit. Tò *nos* delere malebat Ant. Periz.

2. *Vtcumque est*, sc. res: nisi leg. *quaecumque est;* Crev. Idem mox vocem *quum* abesse malebat.

3. *Quod legatos Romam ad renovandum;* insere: *foedus miseris*: *quod ipsum tamen tibi non fuisse renovandum:* cuius vocis iteratio fecit, ut librarius a priore ad posteriorem transierit, verbis mediis praeteritis; Sigon.—Verisimilis haec coniectura; haud absimili modo aberrant quandoque typothetae. ED.

4. *Abrupolim socium ... Artetari* etc. vide ad cap. 13, n. 5.

» Artetari interfectores, ut caede (ne quid ultra di-
» cam) laetatum appareret, recepisti, qui omnium
» Illyriorum fidissimum romano nomini regulum oc-
» ciderant. Per Thessaliam et Maliensem agrum[5] cum
» exercitu contra foedus Delphos isti: Byzantiis item
» contra foedus misisti auxilia. Cum Boeotis, sociis
» nostris, secretam tibi ipsi societatem, quam non
» licebat, iureiurando pepigisti. Thebanos legatos,
» Eversam et Callicritum, venientes a nobis, quae-
» rere malo, quis interfecerit, quam arguere. In
» Aetolia bellum intestinum et caedes principum per
» quos, nisi per tuos, factae videri possunt? Dolo-
» pes a te ipso evastati sunt. Eumenes rex, ab Roma
» quum in regnum rediret, prope ut victimam Del-
» phis in sacrato loco ante aras mactatus, quem in-
» simulet, piget referre. Quae hospes Brundisinus[6]
» occulta facinora indicet, certum habeo, et scripta
» tibi omnia ab Roma esse, et legatos tuos renuntias-
» se. Haec ne dicerentur a me, uno modo vitare po-
» tuisti, non quaerendo quam ob causam exercitus
» in Macedoniam traiicerentur, aut praesidia in so-
» ciorum urbes mitteremus. Quaerenti tibi superbius
» tacuissemus, quam vera respondimus. Equidem
» pro paterno nostro hospitio faveo orationi tuae[7],
» et opto, ut aliquam mihi materiam praebeas agen-
» dae tuae apud senatum causae ».

XLI. Ad ea rex[1]: « Bonam causam, si apud iudices
» aequos ageretur, apud eosdem et accusatores et iu-

5. *Maliensem agrum*; vide supra XXXIII, 32, n. 6, et XLI, 22, n. 4.

6. *Quae hospes Brundisinus* etc. cf. cap. 17.

7. *Faveo orationi tuae*, qua meae accusationi respondebis, *pro paterno nostro hospitio*, quod nobis cum patre tuo fuit.

Cap. XLI. 1. *Ad ea rex* etc. conf. Appian. Maced. Exc. XXV, 9, n. 3 et 4, ubi tamen Perseus haec non ipse et in Thessalia, sed per legatos Romae

» dices agam. Eorum autem, quae obiecta sunt mihi, » partim ea sunt, quibus nescio an gloriari [2] debeam; » partim, quae fateri non erubescam; partim, quae » verbo obiecta verbo negare sit. Quid enim, si legi- » bus vestris hodie reus sim, aut index Brundisinus, » aut Eumenes [3] mihi obiiciat, ut accusare potius » vere, quam conviciari, videantur? Scilicet nec [4] » Eumenes, quum tam multis gravis publice ac pri- » vatim sit, alium, quam me, inimicum habuit: neque » ego potiorem quemquam ad ministeria facinorum, » quam Rammium [5] (quem neque unquam ante vi- » deram, nec eram postea visurus), invenire potui? » Et Thebanorum, quos naufragio perisse constat, » et Artetari caedis mihi reddenda ratio [6] est. In qua » tamen nihil ultra obiicitur, quam interfectores eius » in regno exsulasse meo. Cuius conditionis iniquita- » tem ita non sum recusaturus, si vos quoque acci- » pitis, ut, quicumque exsules in Italiam aut Romam » se contulerunt, his facinorum, propter quae da- » mnati sunt, auctores vos fuisse fateamini. Si hoc » et vos recusabitis, et omnes aliae gentes, ego quo-

in senatu dicit. His brevis tantum et postrema oratio tribuitur supra ad cap. 36. — *Eorum autem partim ea sunt*, pars sive quaedam eorum sunt ea; vid. Gell. X, 13, et supra ad XXIII, 11, n. 10.

2. *Nescio, an gloriari debeam*; vid. ad II, 2, n. 3. — *Quae verbo obiecta verbo negare sit*, liceat, ut al. *est*, *fuit*, *erit*, *aderit*, ἔστι, ἦν, ἔσται, ἔστω, εἶναι, γένοιτο, ἐνδέχοιτο, pro ἔξεστι, ἐξῆν etc. vel pro ἔστι δύναμις seu θέμις. Cf. ad Sil. I, 163; VI, 488; XII, 695. Sensus est: quae uti sine ullo certo indicio aut argumento verbo, tantum obiecta sunt, ita verbo quoque negari possint; Duker. Idem monet, minus apte Periz. ad Sanct. Min. IV, 4, 52, τὸ *sit* exponere *sit mihi per vos*, *detur mihi*; quasi haec optandi, non affirmandi modo dicantur, et Perseus sibi hoc pro beneficio dari petat.

3. *Index Brundisinus*, *aut Eumenes*; conf. cap. 11 et 17.

4. *Scilicet nec Eumenes* etc. vide ad IV, 5, n. 2. — *Multis gravis*; vide ad XXXIX, 53, n. 3.

5. *Quam Rammium* Brundisinum etc. vid. cap. 17.

6. *Et Thebanorum ..... et Artetari caedis mihi reddenda ratio*; cf. c. 13.

» que inter ceteros ero. Et, Hercule, quid attinet » cuiquam exsilium patere, si nusquam exsuli futurus » locus est? Ego tamen istos, ut primum in Macedonia » esse, admonitus a vobis, comperi, requisitos abire » ex regno iussi, et in perpetuum interdixi finibus » meis. Et haec quidem mihi, tanquam causam di- » centi reo, obiecta sunt: illa, tanquam regi, et quae » de foedere, quod mihi est vobiscum, disceptationem » habeant. Nam si est in foedere ita scriptum, ut ne, » si bellum quidem quis inferat, tueri me regnumque » meum liceat, mihi fatendum est, quod me armis » adversus Abrupolim, socium [7] populi romani, de- » fenderim, foedus violatum esse. Sin autem hoc et » ex foedere licuit, et iure gentium ita comparatum » est, ut arma armis propulsentur, quid tandem me » facere decuit, quum Abrupolis fines mei regni usque » ad Amphipolim pervastasset, multa libera capita, » magnam vim mancipiorum, multa millia pecorum » abegisset? Quiescerem et paterer, donec Pellam et » in regiam meam armatus pervenisset? At enim bello » quidem iusto sum persequutus; sed vinci non opor- » tuit eum, neque ea, quae victis accidunt, pati: » quorum casum quum ego subierim, qui sum armis » lacessitus, quid potest queri sibi accidisse [8], qui » causa belli fuit? Non sum eodem modo defensurus, » Romani, quod Dolopas armis coërcuerim, quia, » etsi non merito eorum, iure feci meo; quum mei » regni, meae ditionis essent, vestro decreto patri » attributi meo. Nec, si causa reddenda sit, non » vobis, nec foederatis, sed iis, qui ne in servos

7. *Adversus Abrupolim, socium* etc. conf. cap. 13.

8. *Quid*, cur, quomodo, *potest queri, sibi accidisse*, sc. ea quae victis accidunt; Drak. Forte *quid* pro *aliquid*, vel potius: quid est, quod sibi accidisse queri possit?

» quidem saeva atque iniusta imperia probant, plus » aequo et bono saevisse in eos videri possum: quippe » Euphanorem, praefectum a me impositum, ita oc- » ciderunt, ut mors poenarum eius levissima fuerit.

XLII. » At, quum processissem inde ad visendas Laris- » sam et Antrona et Pylleon [1], quo in propinquo multo » ante debita vota persolverem, Delphos sacrificandi » causa ascendi [2]. Et hic, criminis augendi causa, cum » exercitu me fuisse adiicitur; scilicet ut, quod nunc » vos facere queror, urbes occuparem, arcibus impo- » nerem praesidia. Vocate in concilium Graeciae civi- » tates, per quas iter feci; queratur unus quilibet militis » mei iniuriam: non recusabo, quin, simulato sacrificio, » aliud petisse videar. Aetolis et Byzantiis [3] praesidia » misimus, et cum Boeotis amicitiam fecimus. Haec, » qualiacumque sunt, per legatos meos non solum indi- » cata, sed etiam excusata sunt saepe in senatu vestro; » ubi aliquos ego disceptatores, non tam aequos, quam » te, Q. Marci, paternum amicum et hospitem, ha- » bebam. Sed nondum Romam accusator Eumenes » venerat, qui calumniando omnia detorquendoque » suspecta et invisa efficeret, et persuadere vobis » conaretur, non posse Graeciam in libertate esse, et » vestro munere frui, quoad regnum Macedoniae

Cap. XLII. 1. *Larissam et Antrona et Pylleon*, leg. *Antrona et Pteleon.* Certe haec tria oppida Thessaliae finitima iunguntur inf. c. 67; apud Strab. IX, pag. 298, al. 665, et Hom. Iliad. II, 607, ubi vid. Heyn. Τὸ *at* in princ. cap. inservit proponendis exceptionibus aliisve capitibus accusationis, ut etiam *at enim*; quod docet Drak. ad h. l., ad XXXIV, 31, §. 6, et XXXIX, 37, §. 12.

2. *Delphos sacrificandi causa ascendi*; vide ad XLI, 22, n. 3. — *Et hic ... cum exercitu me fuisse adiicitur*; forte leg. *adiicit*, ut *hic* sit pronomen, scil. Marcius, δεικτικῶς et contemptim. — *Scilicet ut* etc. vide ad IV, 5, n. 2. — *Unusquilibet*; vid. Grou. ad Sen. Controv. 26.

3. *Aetolis et Byzantiis* etc. conf. Appian. Maced. Exc. XXV, 9, n. 3. — *Disceptatores* etc. vide ad I, 50, not. 5.

» incolume esset. Circumagetur hic [4] orbis: erit mox, » qui arguat, nequidquam Antiochum ultra iuga » Tauri remotum; graviorem multo Asiae, quam An- » tiochus fuerit, Eumenem esse, nec conquiescere » socios vestros posse, quoad regia Pergami sit: eam » arcem supra capita finitimarum civitatium imposi- » tam. Ego haec, Q. Marci et A. Atili, quae aut a vobis » obiecta, aut purgata a me sunt, talia esse scio, ut » aures, ut animi audientium sint: nec tam referre, » quid ego, aut qua mente fecerim, quam quomodo » id vos factum accipiatis. Conscius mihi sum, nihil » me scientem deliquisse; et, si quid fecerim impru- » dentia lapsus, corrigi me et emendari castigatione » hac posse. Nihil certe insanabile, nec quod bello » et armis persequendum esse censeatis, commisi: at » frustra clementiae gravitatisque vestrae fama vul- » gata per gentes est, si talibus de causis, quae vix » querela et expostulatione dignae sunt, arma capitis, » et regibus sociis bella infertis ».

XLIII. Haec dicenti tum assensus Marcius auctor fuit mittendi Romam legati [1], quum experienda omnia ad ultimum, nec praetermittendam spem ullam censuisset. Reliqua consultatio erat, quonam modo tutum iter legatis esset. Ad id quum necessaria petitio induciarum videretur, cuperetque Marcius, neque aliud colloquio petisset, gravate et in magnam gratiam petentis concessit. Nihil enim satis paratum ad bellum in praesentia habebant Romani, non exercitum, non

4. *Circumagetur hic orbis* quasi rerum; mox mutabuntur omnia, vel res Graeciae et sociorum vestrorum. Vid. supra III, 10, n. 8. Lem. — *Antiochum ultra iuga Tauri remotum*; cf. ad XXXVII, 45; 55; XXXVIII, 38, et inf. ad cap. 50, n. 3.

Cap. XLIII. 1. *Mittendi Romam legati*, forte *legatos:* quod ex seqq. et cap. 46, 48 probabile fieri, iam monuit Drak. Idem mox edidit *nec praetermittendum spem*, sequutus edd. vett. ante postremam Gruteri; vide ad XXVI 43, n. 1.

ducem; quum Perseus (ni spes vana pacis obcaecasset consilia [2]) omnia praeparata atque instructa haberet, et suo maxime tempore atque alieno hostibus [3] incipere bellum posset. Ab hoc colloquio, fide induciarum interposita, legati romani in Boeotiam comparati sunt [4]. Ibi iam motus coeperat esse, discedentibus a societate communis concilii Boeotorum quibusdam populis, ex quo renuntiatum erat, respondisse legatos, appariturum, quibus populis proprie societatem cum rege iungi displicuisset. Primi a Cheronea legati, deinde a Thebis, in ipso itinere [5] occurrerunt, affirmantes non interfuisse se, quo societas ea decreta esset, concilio; quîs legati, nullo in praesentia responso dato, Chalcidem se sequi iusserunt. Thebis

2. *Ni spes vana pacis obcaecasset consilia;* frequens est Livio aliisque *obcaecare animum*, sed *obcaecare consilia* an commode dici possit, vehementer dubito. Forte ergo del. vox *consilia*, aut iungenda sequentibus; Drak.

3. *Suo maxime tempore atque alieno hostibus;* vide ad I, 56, n. 1. *Hostium* malebat Gronov. Obss. IV, 17, coll. Varr. Re Rust. III, 5. — *Ab hoc colloquio;* vide ad I, 1, n. 5.

4. *Legati romani in Boeotiam comparati sunt*, an compararunt se, iter? Conf. ad XXXV, 45, n. 2. « Sigonius observat, eodem sensu dici *comparare consules et censores*, i. e. legere et in legationem coniicere. Quod possem tolerare, si ex pluribus aliquot ad hoc munus excreti essent. Sed fuerunt iidem, qui apud Persea fuerant, Marcius et Atilius, ut ex cap. seq. apparet. Mallem igitur *conversi sunt* ». Gron. *Comparaverunt* (scil. iter, ut apud Cic. Mur. 9, *quo intendit*, scil. iter) coni. Ern. et *profecti, delati, comportati sunt* Douiat. — « Num in vitiosa lectione *comparati sunt*, ait Doëring. ad h. l., latet *commearunt?* (Tacit. Ann. I, 46, *an Augustum fessa aetate toties in Germanias commeare potuisse?*) vel, *contenderunt?* Fortasse, quum mediae huius vocis literae vetustate fuissent absumptae fere sic, *com***unt*, homo quidam indoctus, ut eas expleret, exsculpsit: *comparati sunt* ». Lem.

5. *In ipso itinere* legatorum scil. romanorum *occurrerunt* iis. — *Quis legati, nullo in praesentia responso dato, C. se sequi iusserunt;* immo *quos legati* etc. Gron. *Quis, legati, nullo* etc. interpunxit Drakenb. iungens *quîs nullo responso dato.* Conf. ad cap. 28, n. 1. — *Causam cum Perseo societatis* etc. verbum aliquod excidisse, ac legendum esse *causam initae cum Perseo societatis*, existimat Crever., quem probare Drak. videtur, collato XXIX, 24, princ. *monet eum, ne iura hospitii secum, neu cum populo romano initae societatis fallat.* Lem.

magna contentio orta erat ex alio certamine. Comitiis praetoriis Boeotorum victa pars, iniuriam persequens, coacta multitudine decretum fecit Thebis, ne Boeotarchae urbibus reciperentur. Exsules Thespias universi concesserunt: inde (recepti enim sine cunctatione erant) Thebas, iam mutatis animis, revocati decretum faciunt, ut duodecim, qui privati coetum et concilium habuissent, exsilio mulctarentur. Novus deinde praetor (Ismenias is erat, vir nobilis ac potens) capitalis poenae absentes eos decreto damnat. Chalcidem fugerant: inde ad Romanos Larissam profecti, causam cum Perseo societatis in Ismeniam contulerant. Ex contentione ortum certamen [6]. Vtriusque tamen partis legati ad Romanos venerunt, et exsules accusatoresque Ismeniae, et Ismenias ipse.

XLIV. Chalcidem ut ventum [1] est, aliarum civitatium principes; id quod maxime gratum erat Romanis, suo quique proprio decreto Persei societatem aspernati, Romanis se adiungebant: Ismenias gentem Boeotorum in fidem Romanorum permitti aequum censebat. Inde certamine orto, nisi in tribunal legatorum perfugisset [2], haud multum abfuit, quin ab

6. *Ex contentione ortum certamen.* Haec alio charactere edidit Crev., tanquam dicta ab exsulibus Boeotis. Ii nempe significant, ex contentione quae fuerat inter ipsos et Ismeniam de societate cum Perseo, ortum certamen, quod eo eruperat, ut ipsis in exsilium abire necesse foret. Lem.

Cap. XLIV. 1. *Chalcidem ut ventum* etc. conf. Polyb. XXVII, 1.

2. *Nisi in tribunal legatorum perfugisset*, εἰ μὴ κατέφυγεν ὑπὸ τὰ δίθυρα τῶν Ῥωμαίων Polyb. l. l. ubi Ernesti notavit haec: « Non intell. *tribunal*, in quo magistratus sedent in actu rerum, de quo δίθυρα dici non credo, quia eam sine tecto et foribus fuisse satis constat, verum sedes insignis, structa legatis romanis, ubi sederent, dum conciones haberentur Graecorum, ut auditores et spectatores, factaque ad modum cubiculi vel *podii* in theatris, quae haberet fores. Conf. Suet. Ner. 12 ». *Tribunal* tamen sedem quoque praetoris in ludis dici, idem Ern. monet ad Suet. Aug. 44, Claud. 21, et Ner. 12. — *Aliis ad regem trahentibus civitatem* etc. vide ad XXIII, 8, n. 2.

exsulibus fautoribusque eorum interficeretur. Thebae quoque ipsae, quod Boeotiae caput est, in magno tumultu erant, aliis ad regem trahentibus civitatem, aliis ad Romanos. Et turba Coroneorum [3] Haliartiorumque convenerant ad defendendum decretum regiae societatis. Sed constantia principum, docentium cladibus Philippi Antiochique, quanta esset vis et fortuna imperii romani, victa eadem multitudo, et, ut tolleretur regia societas, decrevit, et eos, qui auctores paciscendae amicitiae fuerant, ad satisfaciendum legatis Chalcidem misit, fideique legatorum commendari civitatem iussit. Thebanos Marcius et Atilius laeti audierunt, auctoresque et his separatim singulis fuerunt [4] ad renovandam amicitiam mittendi Romam legatos. Ante omnia exsules restitui iusserunt, et auctores regiae societatis decreto suo damnarunt. Ita [5], quod maxime volebant, discusso boeotico concilio, Peloponnesum proficiscuntur, Ser. Cornelio Chalcidem arcessito. Argis praebitum est iis concilium: ubi nihil aliud a gente Achaeorum petierunt, quam ut mille milites darent. Id praesidium ad Chalcidem tuendam, dum romanus exercitus in Graeciam traiiceretur, missum est. Marcius et Atilius, peractis,

3. *Et turba Coroneorum* etc. ex Polyb. XXVII, 1, forte leg. *eo et turba Coroneorum* etc. Gronov. *Coronaeorum* scribendum esse contendunt Drak. ad XXXVI, 20, n. 2, et Berkel. ad Steph. Sed Κορώνεια est Boeotiae, Κορώνη (*Corone*, XXXIX, 49 pr.) Messeniae oppid., et ab illo Κορώνεις, *Coronei* vel *Coronenses*, ab hoc Κορωναῖοι, *Coronaei*, dicuntur. — *Constantia principum*, Olympichi apud Polyb.

4. *Auctores et his separatim singulis fuerunt*: puto *et his* (Thebanis) *et separatim singulis* (Boeotiae civitatibus), Gron. — *Ante omnia exsules* etc. conf. Polyb. XXVII, 2.

5. *Ita*, *discusso B. consilio* (καταλύειν καὶ διασκορπίζειν κατὰ πόλεις, et διελεῖν κατὰ πόλιν καὶ διαλῦσαι τὸ Ἔθνος dixit Polyb. cf. ad I, 54, n. 1, et XLII, 47, §. 1), et dissoluta societate a Boeotis cum Perseo iuncta, *Peloponnesum proficiscuntur* (vide ad X, 37, n. 1) *Ser. Cornelio*, P. Cornelii Lentuli fratre, *Chalcidem arcessito* etc. conf. Polyb. XXVII, 2.

quae agenda in Graecia erant, principio hiemis Romam redierunt.

XLV. Inde legatio sub idem tempus in Asiam circum insulas missa [1]. Tres erant legati, Ti. Claudius, P. Postumius, M. Iunius. Ii circumeuntes hortabantur socios ad suscipiendum adversus Persea pro Romanis bellum, et, quo quaeque opulentior civitas erat, eo accuratius agebant, quia minores sequuturae maiorum auctoritatem erant. Rhodii maximi ad omnia momenti habebantur, quia non favere tantum, sed adiuvare etiam viribus suis bellum poterant, quadraginta navibus auctore Hegesilocho [2] comparatis. Qui quum in summo magistratu [3] esset (Prytanin ipsi vocant), multis rationibus pervicerat Rhodios, ut, omissa quam saepe vanam experti essent, regum fovendorum spe, romanam societatem (unam tum in terris vel viribus, vel fide stabilem) retinerent. *Bellum imminere cum Perseo: desideraturos Romanos eundem navalem apparatum, quem nuper Antiochi, quem Philippi ante bello vidissent. Trepidaturos tum repente paranda classe* [4],

Cap. XLV. 1. *Inde legatio in Asiam Minorem circum insulas missa* etc. cf. Polyb. XXVII, 3, qui *M. Iunium* non memorat, et ex quo *in Asiam et circum insulas* emend. Drakenb. qui et coni. *Sp. Postumius.*

2. *Auctore Hegesilocho:* perperam in libris vett. *Hegesilo*, et ap. Polyb. Γησίλοχος· Vrsin. Conf. de eodem Polybius, XXVIII, 2, 14; XXIX, 4, quibus Ἡγησίλοχος dorice dicitur Ἁγησίλοχος et Ἀγεσίλοχος, ut Spartanis Ἁγησίλαος pro Ἡγεσίλαος. Conf. Schweigh. ad Polyb. XXVII, 3, §. 3, et XXVIII, 14, §. 5, 6, 8.

3. *In summo magistratu* Rhodiorum, qui per sex menses gerebatur, et quem *Prytanin ipsi vocant*, ut curiam Πρυτανεῖον. Conf. ad XLI, 20, n. 5; Polyb. XIII, 5; XV, 23; XVI, 5; XXIII, 3; XXVII, 6; XXIX, 4. —*Pervicerat Rhodios*, commoverat, iis persuaserat, ut ap. Tac. Ann. XV, 57. Sed *pervicerat, Rhodii ut* etc. recte, opinor, coni. Drak. qui docet, *pervincere* saepissime pro obtinere, persuadere, Livio dici, sed semper sine adiecto casu.

4. *Trepidaturos tum repente paranda classe;* vide ad III, 49, n. 4. — *Navalibus sociis;* vid. IX, 38, n. 1. — *Classem instructam ornatamque;* vid. VI, 5, n. 3, et IX, 40, n. 12.

quum mittenda esset, nisi reficere naves, nisi instruere navalibus sociis coepissent. Id eo magis enise faciendum esse, ut crimina delata ab Eumene fide rerum refellerent. His incitati, quadraginta navium classem instructam ornatamque legatis romanis advenientibus, ut non exspectatam adhortationem esse appareret, ostenderunt. Et haec legatio magnum ad conciliandos animos civitatium Asiae momentum fuit. Decimius unus sine ullo effectu, captarum etiam pecuniarum ab regibus Illyriorum suspicione infamis, Romam rediit.

XLVI. Perseus, quum a colloquio [1] Romanorum in Macedoniam recepisset sese, legatos Romam de inchoatis cum Marcio conditionibus pacis misit, et Byzantium et Rhodum literas legatis ferendas dedit. In literis eadem sententia ad omnes erat: *colloquutum se cum Romanorum legatis.* Quae audisset, quaeque dixisset, ita disposita [2], ut superior fuisse in disceptatione videri posset. Apud Rhodios legati addiderunt, *Confidere pacem futuram; auctoribus enim Marcio atque Atilio missos Romam legatos. Si pergerent Romani contra foedus movere bellum, tum omni gratia, omni ope enitendum fore Rhodiis, ut reconcilient pacem: si nihil deprecando proficiant, id agendum, ne omnium rerum ius ac potestas ad unum populum perveniat. Quum ceterorum id interesse, tum praecipue Rhodiorum, qui plus inter alias civitates dignitate atque opibus excellant* [3]:

Cap. XLVI. 1. *A colloquio Romanorum*; vid. cap. 38 sq. et ad I, 1, n. 5. — *Byzantium et Rhodum literas* etc. conf. Polyb. XXVII, 4: ex quo patet, literas ad plures populos fuisse missas; unde et mox *ad omnes* dicit Livius: in quo itaque hoc loco aliquid corruptum esse, vel excidisse, putabat Crev.

2. *Quae audisset, quaeque dixisset, ita disposita*; Polyb. tamen κατέταττεν εἰς τὴν ἐπιστολὴν, Gronov. Quae graeca non bene reddidisse videtur Livius. Vertenda sunt: exposuit seu scripsit in epistola. — *Si pergerent Romani c. foedus* etc. cf. Polyb. l. l.

3. *Qui plus inter alias civitates dignitate a. o. excellant*, immo *quo plus*,

quae serva atque obnoxia fore, si nullus alio sit, quam ad Romanos, respectus. Magis et literae et verba legatorum benigne sunt audita, quam momentum ad mutandos animos habuerunt: potentior esse partis melioris auctoritas coeperat. Responsum ex decreto est: *Optare pacem Rhodios. Si bellum esset, ne quid ab Rhodiis speraret aut peteret rex, quod veterem amicitiam, multis magnisque meritis pace belloque partam, disiungeret sibi ab Romanis.* Ab Rhodo redeuntes Boeotiae [4] quoque civitates et Thebas et Coroneam et Haliartum adierunt; quibus expressum invitis [5] existimabatur, ut, relicta regia societate, Romanis adiungerentur. Thebani nihil moti sunt, quamquam nonnihil, et damnatis principibus, et restitutis exsulibus, succensebant Romanis. Coronei et Haliartii, favore quodam insito in reges [6], legatos in Macedoniam miserunt, praesidium petentes, quo se adversus impotentem superbiam [7] Thebanorum tueri possint. Cui legationi responsum ab rege est, *praesidium se propter inducias cum Romanis factas mittere non posse; tamen suadere, ita a Thebanorum iniuriis, qua possent [8], ut se vindicarent, ne Romanis praeberent causam in se saeviendi.*

XLVII. Marcius et Atilius Romam quum venissent, legationem in Capitolio ita renuntiarunt, ut nulla re

ne τὸ *plus* vacet, et quia Polyb. ὅσω πλεῖον dixit; Crev. — *Quae serva atque obnoxia* (vide ad III, 39, n. 1) *fore;* forte leg. *quas servas atque obnoxias fore, si nullus alio sit, quam ad Romanos, respectus;* vide ad XXI, 44, n. 6.

4. *Ab Rhodo redeuntes Boeotiae* etc. cf. Polyb. Excerpt. Legat. XXVII, 5, qui tamen Antigonum, non vero eosdem legatos a Perseo in Boeotiam missos tradit.

5. *Expressum invitis;* vide ad IV, 55, n. 1. — *Et damnatis principibus, et restitutis exsulibus;* conf. ad cap. 43, 44.

6. *Favore insito in reges*, forte *regem*, Persea.

7. *Impotentem superbiam;* vide ad III, 36, n. 2.

8. *Qua possent;* vide ad XXXV, 14, n. 1.

magis gloriarentur, quam decepto per inducias et spem pacis rege. *Adeo enim apparatibus belli fuisse instructum, ipsis nulla parata re, ut omnia opportuna loca praeoccupari ante ab eo potuerint, quam exercitus in Graeciam traiiceretur*[1]. *Spatio autem induciarum sumpto, venturum illum nihilo paratiorem; Romanos omnibus instructiores rebus coepturos bellum. Boeotorum quoque se concilium arte distraxisse, ne coniungi amplius ullo consensu Macedonibus possent.* Haec, ut summa ratione acta, magna pars senatus approbabat: veteres et moris antiqui memores negabant, *se in ea legatione romanas agnoscere artes. Non per insidias et nocturna proelia, nec simulatam fugam improvisosque ad incautum hostem reditus, nec ut astu magis, quam vera virtute, gloriarentur, bella maiores gessisse: indicere prius, quam gerere, solitos bella, denuntiare etiam; interdum locum finire, in quo dimicaturi essent. Eadem fide indicatum Pyrrho regi medicum, vitae eius insidiantem: eadem Faliscis vinctum traditum proditorem liberorum*[2] *regis. Haec romana esse, non versutiarum*

CAP. XLVII. 1. *Omnia opportuna loca praeoccupari ante... quam exercitus in G. traiiceretur*; vide ad I, 54, n. 4, et IX, 23, n. 1. — *Venturum illum nihilo paratiorem*, h. e. fore, ut passim *venire* et ἔρχεσθαι pro *esse*; vide ad Iuvenal. II, 83, et VII, 29. —*Boeotorum se concilium arte distraxisse*; vid. cap. 44, n. 5. —*Indicere... solitos bella, denuntiare etiam.* Bellum *indicere* et *denuntiare* notavit Crev. sic inter se differre: « bellum *indicebatur* senatus decreto ac populi iussu: tum *denuntiabatur* vel ipsi utique regi aut populo, cui *indictum* fuerat, vel saltem ad proximum in finibus praesidium. Vid. sup. lib. XXXI, cap. 8 ». Hic vero locus diversum in modum a doctis viris tentatus est atque emendatus. Walch. Emend. Liv. pag. 7, verba *denuntiare etiam* hic subabsurda esse monet, quum τὸ *indicere* amplius quiddam designare videatur quam τὸ *denuntiare*, et coniicit partim Polybio duce: *denuntiare aciem, interdiu locum finire.* Büttn. Obss. p. 101, hunc locum ita refingit: *denuntiare certamina, interdum* etc. et vocem ait *certamina* ex apicibus literarum *e etiam in* haud difficulter eruendam. Frid. Iacobs. apud Goëll. pag. 402, partim admissa Walchii emendatione, coniicit: *denuntiare aciem; iter, diem, locum finire.* LEM.

2. *Faliscis vinctum traditum proditorem liberorum regis*; supra ad V,

Punicarum, neque calliditatis graecae; apud quos fallere hostem, quam vi superare, gloriosius fuerit. Interdum in praesens tempus plus profici dolo, quam virtute; sed eius demum animum in perpetuum vinci, cui confessio expressa sit, se neque arte, neque casu, sed collatis cominus viribus, iusto ac pio bello esse [3] *superatum.* Haec seniores, quibus nova haec minus placebat sapientia. Vicit tamen ea pars senatus, cui potior utilis, quam honesti, cura erat, ut comprobaretur prior legatio Marcii, et eodem rursus in Graeciam cum quinqueremibus remitteretur [4], iuberenturque cetera, uti e republica maxime visum esset, agere. A. quoque Atilium miserunt ad occupandam Larissam in Thessalia, timentes, ne, si induciarum dies exisset [5], Perseus, praesidio eo misso, caput Thessaliae in potestate haberet. Duo millia peditum Atilius ab Cn. Sicinio accipere ad eam rem agendam iussus. Et P. Lentulo, qui ex Achaia redierat, trecenti milites italici generis dati, ut Thebis daret operam, ut in potestate Boeotia esset.

27, *principum liberos* dixerat, regis mentione nulla: sed hic non id agebatur; Bauer. Liberos principum vel Faliscorum memorant omnes (Plut. Camill. p. 133: Polyaen. Strat. VIII, 7, n. 1; Frontin. IV, 4, §. 1; Dio in Exc. Peiresc. pag. 579; Zonar. VII, 22; Flor. I, 12, §. 5, et quos ibi laudat Freinsh.), neque probari potest, Faliscos eo tempore regi paruisse; Drak. Livium hic alios sequutum esse auctores, putabat Sigon. Vltimam vocem delet Grut. *prod. liberorum magistrum* coni. Gronov. Malim *proditorem verberandum virgis*, et deinde: *Haec Romana esse, illa versutiarum Punicarum atque calliditatis graecae*, scil. facinora seu exempla. Cf. ad III, 62, n. 5; XXI, 4, n. 10; XXVI, 31, n. 1.

3. *Iusto ac pio bello esse superatum;* edit. princeps praefert: *iusto ac pio esse bello superatum;* vide ceterum ad I, 22, n. 6.

4. *Eodem rursus in Graeciam remitteretur;* vide ad II, 45, n. 10. Pro *eodem* semper legendum putavi *idem;* quod etiam coniecisse video Ant. Periz. Voces *in Graeciam* a mala manu additas esse, et numerum quinqueremium excidisse, existimabant Duk. et Crever. Decem quinqueremes Marcio tributos fuisse, ex cap. 27 et 48, colligit Drak. sed et cap. 56, simpl. *cum navibus* dici monet. — *E rep. visum esset* ipsi; vide ad I, 27, n. 5.

5. *Si induciarum dies exisset;* vide ad IX, 34, n. 18.

XLVIII. His praeparatis, quamquam ad bellum consilia erant destinata, senatum tamen praeberi [1] legatis placuit. Eadem fere, quae in colloquio ab rege dicta erant, relata ab legatis. Insidiarum Eumeni factarum crimen et maxima cura, et minime tamen probabiliter (manifesta enim res erat), defensum. Cetera deprecatio erat [2]: sed non eis animis audiebantur, qui aut doceri, aut flecti possent. Denuntiatum [3] extemplo moenibus urbis Romae, Italia intra trigesimum diem excederent. P. Licinio deinde consuli, cui Macedonia provincia obvenerat, denuntiatum, ut exercitui diem primam quamque diceret ad conveniendum. C. Lucretius praetor, cui classis provincia erat, cum quadraginta quinqueremibus ab Vrbe [4] profectus: nam ex refectis navibus alias in alium usum retineri ad Vrbem placuit. Praemissus a praetore est frater Lucretius [5] cum quinquereme una, iussusque, ab sociis ex foedere acceptis navibus, ad Cephalleniam classi occurrere. Ab Rheginis triremi una, ab Locris duabus, ab Vritibus quatuor [6], praeter

Cap. XLVIII. 1. *Senatum praeberi* (vide ad VIII, 5, n. 1) *legatis* Persei, etc. cf. Polyb. XXVII, 7, et Appian. Maced. Exc. IX, 5. Vox *Persei* aut *regis* excidisse videtur. — *In colloquio ab rege dicta;* conf. cap. 38-43.

2. *Cetera deprecatio erat;* vide ad XXXIV, 34, n. 1.

3. *Denuntiatum* legatis Persei, ut *extemplo moenibus*, etc. Idem cunctis Macedonibus, qui Romae tum forte essent, denuntiatum et magnam inde ortam esse trepidationem, tradunt Polyb. et Appian. ll. ll. — Pro *diceret* legendum putat Doer. *ediceret*. Certe alibi quoque Noster non *dicere*, sed *edicere militibus diem ad conveniendum* scripsit. Sic sup. XXII, 11: *his per magistrum equitum scriptis*, *Tibur diem ad conveniendum edixit*, et sic capite sequente; itidem et XXI, 2, et XXXV, 3. Videtur hic praecedens particula *que* τὸ *e* absorpsisse. Lem.

4. *C. Lucretius praetor ... ab Vrbe profectus:* sed iam antea Brundisium erat profectus; vid. cap. 35. Itaque rediisse censendus est, ut naves, tum nondum paratas, deduceret. — *Ex refectis navibus;* etc. nam quinquaginta parari placuerat; vid. cap. 27 pr.

5. *Frater Lucretius*, ex cap. 56 leg. *frater M. Lucretius;* Gronovius. Conf. Pighii Annales ad annum 581.

6. *Ab Rheginis triremi una ... ab Vritibus quatuor*, i. e. una triremi

oram Italiae supervectus Calabriae extremum promontorium in Ionio mari, Dyrrhachium traiicit. Ibi decem ipsorum Dyrrhachinorum, duodecim Issaeorum, quinquaginta quatuor Gentii regis lembos nactus [7], simulans se credere, eos in usum Romanorum comparatos esse, omnibus abductis, die tertio Corcyram, inde protenus in Cephalleniam traiicit. C. Lucretius praetor ab Neapoli profectus, superato freto, die quinto in Cephalleniam transmisit. Ibi stetit classis, simul opperiens, ut terrestres copiae traiicerentur, simul, ut onerariae, ex agmine suo per altum dissipatae, consequerentur.

XLIX. Per hos forte dies P. Licinius consul, votis in Capitolio nuncupatis, paludatus ab Vrbe profectus est [1]. Semper quidem ea res cum magna dignitate ac maiestate geritur; praecipue tamen convertit oculos animosque [2], quum ad magnum nobilemque aut virtute aut fortuna hostem, euntem consulem prosequuntur. Contrahit enim [3] non officii modo cura, sed etiam studium spectaculi, ut videant ducem suum, cuius imperio consilioque summam rempublicam tuendam permiserunt. Subit deinde cogitatio animum, qui belli casus, quam incertus fortunae eventus, communisque Mars belli [4] sit; adversa, secunda, quae-

Rheginorum, etc. (vide ad XXVII, 5, n. 4) nisi excidit *exactis*; Drak. pro *Vritibus* Doniat. coni. *Veliatibus*; Turneb. Advers. XXX, 37, *Bruttiis*; Cluver. Ital. antiq. IV, 14, *Thuriis*; Gron. *Vriatibus*. Vria Apuliae oppid., unde Vrias sinus. Sed quaerendum puto locum inter Locros et Calabriae extremum promont. in mari Ionio; Drak. — *Supervectus*, alias *superare* vel *praetervehi*; Ern.

7. *Gentii regis lembos nactus*; vide ad V, 45, n. 1.

Cap. XLIX. 1. *Votis in Capitolio nuncupatis, paludatus ab Vrbe profectus est*; vide ad XXI, 63, n. 10.

2. *Convertit oculos animosque*; vide ad XXII, 51, n. 3.

3. *Contrahit enim*, sc. permultos, magnam hominum multitudinem, *non officii modo cura*; vide ad VI, 34, n. 6, et XXI, 63, n. 10. — *Summam rempublicam*; vide ad III, 5, n. 6.

4. *Incertus fortunae eventus, communisque Mars belli*; vid. V, 12, n. 1. — *Vtrius mentis*, scilicet utrum

que inscitia et temeritate ducum clades saepe acciderint, quae contra bona prudentia et virtus attulerit. Quem scire mortalium, utrius mentis, utrius fortunae consulem ad bellum mittant? triumphantemne mox cum exercitu victore scandentem Capitolium ad eosdem deos, a quibus proficiscatur, visuri, an hostibus eam praebituri laetitiam sint? Persi autem regi, adversus quem ibatur, famam et bello clara Macedonum gens, et Philippus pater, inter multa prospere gesta [5] romano etiam nobilitatus bello, praebebat; tum ipsius Persei nunquam, ex quo regnum accepisset, desitum belli exspectatione celebrari nomen. Cum his cogitationibus omnium ordinum homines proficiscentem consulem prosequuti sunt. Duo consulares tribuni militum [6] cum eo missi, C. Claudius, Q. Mucius; et tres illustres iuvenes, P. Lentulus, et duo Manlii Acidini. Alter M. Manlii, alter L. Manlii filius erat. Cum iis consul Brundisium ad exercitum, atque inde cum omnibus copiis transvectus, ad Nymphaeum in Apolloniati agro posuit castra.

imprudentis, an prudentis? *Vtrius fortunae*, utrum adversae, an prosperae. Lem. — *Persi regi*; vid. cap. 25, n. 1.

5. *Inter multa prospere gesta*, etc. vide ad XXXVI, 38, n. 2.

6. *Duo consulares tribuni militum* (vide ad XXXVI, 17, n. 1) *cum eo* consule *missi*, quod indicio est, ex SCto id factum tribunosque lectos et creatos fuisse (cf. cap. 35, et XLIV, 21); *C. Claudius*, *Q. Mucius*, qui tamen Mucius, cap. 67, *legatus consulis* vocatur; Duker. — *Tres illustres iuvenes*, contubernales, comites, spectatores. Conf. ad Tacit. Ann. I, 29, n. 3. — *Duo Manlii Acidini*, *alter M. Manlii*, *alter L. Manlii filius*: forte *alter Manii*, *alter L. Manliorum*; Gronov. Praenomen *M.* utique corruptum videtur: nam gentis Manliae decreto cautum, ne post Capitolinum quis *M. Manlius* vocaretur; vid. VI, 20. Sed neque Manliorum Acidinorum, neque aliorum totius gentis Manliae quisquam praenomine *Manius* invenitur; Duker. Hos Manlios Acidinos forsan fuisse e plebeis Manliis, vel aliquem e Manliis Acidinis patriciis ad Manlios Plebeios (qui praenomen Marci non repudiarunt) adoptione vel alia de causa translatum esse, suspicabatur Spanhem. de usu et pr. num. Diss. VI, pag. 518, et Diss. X, pag. 33, 34, ed. sec. «Sed in gente Manlia plebeia

L. Paucos ante dies Perseus, postquam legati, ab Roma regressi, praeciderant spem pacis, consilium habuit. Ibi aliquandiu diversis sententiis certatum est. Erant, quibus vel stipendium pendendum, si iniungeretur, vel agri parte cedendum, si [1] mulctarent; quidquid denique aliud pacis causa patiendum esset, non recusandum videretur, nec committendum, ut in aleam tanti casus se regnumque daret [2]. *Si possessio haud ambigua regni maneret, multa diem tempusque afferre posse, quibus non amissa modo recuperare, sed timendus ultro iis esse, quos tunc timeret, posset.* Ceterum multo maior pars ferocioris sententiae erat: *Quidquid cessisset, cum eo simul regno protenus cedendum esse*, affirmabant. *Neque enim Romanos pecunia aut agro egere; sed hoc scire, quum omnia humana, tum maxima quaeque et regna et imperia* sub casibus *multis esse: Carthaginiensium opes fregisse sese* [3], *et cervicibus eorum praepotentem finitimum regem imposuisse: Antiochum progeniemque eius ultra iuga Tauri remotum. Vnum esse Macedoniae regnum, et regione propinquum, et quod, sicubi populo romano sua fortuna labet* [4], *antiquos*

quoque cognomen Acidini fuisse, non constat, et adoptione non pars gentis fit vel plebeia vel patricia. Potuit quidem transitione a patriciis ad plebem factum esse, ut Manlii Acidini partim plebeii fuerint, partim patricii. Conf. IV, 16, et Suet. Aug. 2. Verum id aliunde non constat. Forte leg. *Cn. Manlii*, et praeterea *duo L. Manlii Acidini:* videtur enim a more Livii abhorrere, duos hos Manlios patrum, non suis praenominibus designari ». Drakenb. Idem mox post *exercitum* excidisse putabat *venit* vel *abiit*.

Cap. L. 1. *Si mulctarent*, scilic. Romani.

2. *In aleam tanti casus se r. d.* vid. XXVIII, 42, n. 11.

3. *Carthaginiensum opes fregisse sese*, sc. scire Romanos, *et cervicibus eorum imposuisse* (vide ad III, 31, n. 1) *praepotentem finitimum regem*, Masinissam. — *Vltra iuga Tauri remotum*, ut XLII, 42, n. 4. Sed Leg. *emotum*, ut XXX, 23; XXXVII, 53; XXXVIII, 12, 47, 48, 53; XLI, 21; XLV, 15; Gron. et Drak.

4. *Sicubi populo romano sua fortuna labet;* vide sup. ad librum, I, 56,

*animos regibus suis videatur posse facere. Dum integrae res*** *apud animum suum Persea debere, utrum, singula concedendo, nudatus ad extremum opibus extorrisque regno, Samothraciam aliamve quam insulam petere ab Romanis, ubi privatus superstes regno suo in contemptu atque inopia consenescat, malit; an, armatus vindex fortunae dignitatisque suae, ita ut viro forti dignum sit, patiatur, quodcumque casus belli tulerit; aut victor liberet orbem terrarum ab imperio romano. Non esse admirabilius Romanos Graecia pelli, quam Hannibalem Italia pulsum esse. Neque, Hercule, videre, qui conveniat, fratri, affectanti per iniuriam regnum, summa vi restitisse; alienigeni bene parto eo cedere. Postremo ita bello et pace quaeri*[5], *ut inter omnes conveniat, nec turpius quidquam esse, quam sine certamine cessisse regno, nec praeclarius quidquam, quam pro dignitate ac maiestate omnem fortunam expertum esse.*

LI. Pellae, in vetere regia Macedonum, hoc consilium erat. « Geramus ergo, inquit, diis bene iu» vantibus, quando ita videtur, bellum »; literisque circa praefectos dimissis, Citium (Macedoniae oppidum[1] est) copias omnes contrahit. Ipse centum

n. 10, et II, 39, n. 9. *Sicubi P. R.* edd. ante Sigon. qui notas male *populus romanus* reddidit. Idem mox lacunam ita explet: *Dum integrae res sint, cogitare apud animum*, etc. et Drak. *dum i. res sunt, statuere apud*, etc.

5. *Postremo ita bello, et pace quaeri* immo, *bellum et pacem*; Gron. coll. I, 27 pr. *Ita bello pacem praeferri* coni. Drak. et *ita bello et pacem quaeri* Douiat., h. e. bellum necessarium esse ad pacem tolerabilem obtinendam, et tentandam belli sortem, quia sine bello regnum abdicare probrosum habeatur. Forte leg. *id* pro *ita*. — Hunc locum Doëring. duabus vocibus insertis ita emendandum et explanandum putat: *Postremo ita de bello et pace quaeri debere*, scil. ab iis, qui de bello et pace deliberant, *ut inter omnes conveniat*, ut omnes, qui de bello et pace deliberant, conveniant in hac sententia, *nec turpius quidquam esse*, etc. Lem.

Cap. LI. 1. *Citium Macedoniae opp.* non alibi memoratur. Πόλις Πύδνα, ἡ νῦν Κίτρον καλεῖται Strab. Exc. lib.

hostiis sacrificio regaliter Minervae, quam vocant Alcidem, confecto, cum purpuratorum et satellitum manu profectus Citium est. Eo iam omnes Macedonum externorumque auxiliorum convenerant copiae. Castra ante urbem ponit, omnesque armatos in campo struxit [2]. Summa omnium quadraginta millia armata fuere: quorum pars ferme dimidia phalangitae erant. Hippias Berœæus praeerat. Delecta deinde et viribus et robore aetatis, ex omni caetratorum numero, duo erant agemata: hanc ipsi legionem vocabant. Praefectos habebant Leonatum et Thrasippum Eulyestas [3]. Ceterorum caetratorum trium ferme millium hominum, dux erat Antiphilus Edessaeus. Paeones et ex Parorea [4] et Parstrymonia (sunt autem ea loca subiecta Thraciae) et Agrianes, admixtis etiam Thracibus incolis, trium millium ferme et ipsi expleverunt numerum. Armaverat contraxeratque eos Didas Paeon, qui adolescentem De-

VII, pag. 330, unde Palmer. in Exerc. ad Script. Graec. p. 302, emend. Κίτιον, aut apud Liv. *Citrum.* Sed Excerpta illa Strab. esse recentioris Graeculi, et diversas urbes *Citium* et *Pydnam*, docent Drak. et Wessel. ad Antonini Itin. pag. 328. —*Minervae, quam vocant Alcidem;* dicta forte Alcis ab ἀλκή. *Alcidemon* coni. Turnebus, Advers. XXX, 37, ut Αλκίδημος vocata sit a Macedonibus, quemadmodum ab aliis Λαόσσας et Αλκιμάχη. *Alcimum* (fortem) emend. Douiat. vel *Alcidae*, Herculis, a quo reges Maced. originem ducant.

2. *Omnesque armatos in campo struxit*, immo *instruxit* (sed et *struere aciem* dixere Liv. VIII, 8, IX, 31, XLII, 7, et Tacit. Ann. XI, 24, Hist. IV, 24, V, 11; Drakenb.); et mox *quadraginta tria millia armata*; Gronov. Conf. extrema verba huius cap. Ex *XLIII* factum esse *XLM* suspicabatur Drak. Forte et leg. *armati*, i. e. armatorum, ut *quatuor millia scutati*, XXVIII, 2; *armati* sunt milites, idoneis ad pugnam armis instructi, a quibus distinguitur inutilis turba lixarum et calonum; Duk. Cf. XXVIII, 18; XXXI, 49; Cic. pro Caecin. 21; Curt. VI, 8, n. 23. —*Ex omni caetratorum numero duo agemata: hanc ipsi legionem vocabant;* vide ad XXI, 21, n. 6, et XXXVII, 40, n. 3.

3. *Leonatum et Thrasippum Eulyestas;* Turnebus coni. *Elymiotas*, et Gron. *Lyncestas*. An leg. *Olynthios? Leonatus* scribitur apud Iustin., sed *Leonnatus* apud Graecos, Nepotem et alios.

4. *Et ex Parorea*, eius incolae;

metrium occiderat. Et armatorum duo millia Gallorum erant, praefecto Asclepiodoto. Ab Heraclea ex Sintiis tria millia Thracum liberorum suum ducem habebant. Cretensium par paene numerus suos duces sequebatur, Susum Phalasarneum et Syllum Gnossium. Et Leonides Lacedaemonius quingentis ex Graecia, mixto generi hominum, praeerat. Regii is generis ferebatur; exsul, damnatus frequenti concilio Achaeorum, literis ad Persea deprensis. Aetolorum et Boeotorum, qui non explebant plus quam quingentorum omnes numerum, Lyco Achaeus praefectus erat. Ex his mixtis tot populorum, tot gentium auxiliis, duodecim millia armatorum ferme efficiebantur. Equitum ex tota Macedonia contraxerat tria millia; venerat eodem Cotys, Seuthae filius, rex gentis Odrysarum, cum mille delectis equitibus, pari ferme peditum numero. Summa totius exercitus triginta novem millia peditum erant, quatuor equitum. Satis constabat, secundum eum exercitum [5], quem Magnus Alexander in Asiam traiecit, nunquam ullius Macedonum regis copias tantas fuisse.

LII. Sextus et vicesimus annus [1] agebatur, ex quo petenti Philippo data pax erat. Per id omne tempus

vide ad XXXIX, 27, n. 3. — *Ab Heraclea ex Sintiis*, Σιντοῖς in Thracia ad fines Maedorum; vid. Strab. VI, p. 331; XII, p. 549. Σίντοι vocantur Thucyd. II, 98, ubi Schol. monet, *Sintios* fuisse incolas Lemni, qui in Thraciam migrantes dicti fuerint *Sinti*. Quod si verum est, h. l. leg. *et Sintis*; Drak. — *Susum Phalasarneum*, forte *Phalasarnium*, Drak. e Steph. Byz.

5. *Secundum eum exercitum* vide ad I, 4, n. 1), *quem M. Alexander*, etc. cuius tamen exercitum numero fuisse minorem, *XXX* aut *XXXIV* militum peditum, *IV* aut *V* millium equitum, docet Drak. conf. IX, 19; Plut. Alex. pag. 672; Iustin. XI, 6; Freinsh. Supplem. Curt. II, 3; Diodor. XVII, 17; Arrian. I.

Cap. LII. 1. *Sextus et vicesimus annus*, etc. recte: Nam C. Cornelio et Q. Minucio coss. pax petenti data est; vide ad XXXIII, 12, 13, 24, 30. Conf. Periz. ad h. l. et Dodwell. de Cyclis, X, 34.

quieta Macedonia et progeniem ediderat, cuius magna pars matura militiae esset, et levibus bellis Thracum accolarum, quae exercerent magis, quam fatigarent, sub assidua tamen militia fuerat; et diu meditatum Philippo primo, deinde et Persi [2], romanum bellum, omnia ut instructa parataque essent, effecerat. Mota parumper acies (non iusto decursu tamen), ne stetisse tantum in armis viderentur; armatosque sicut erant, ad concionem vocavit. Ipse constitit in tribunali, circa se habens filios duos [3]: quorum maior Philippus, natura frater, adoptione filius; minor, quem Alexandrum vocabant, naturalis erat. Cohortatus est milites ad bellum; iniuriam populi romani in patrem seque commemoravit: *Illum, omnibus indignitatibus compulsum ad rebellandum, inter apparatum belli fato oppressum: ad se simul legatos, simul milites ad occupandas Graeciae urbes missos. Fallaci deinde colloquio per speciem reconciliandae pacis extractam hiemem, ut tempus ad comparandum haberent* [4]. *Consulem nunc venire cum duabus legionibus romanis, quae* ** *trecenos equites habeant, et pari ferme numero sociorum peditum equi-*

2. *Deinde et Persi;* vide ad cap. 25, n. 1. — *Romanum bellum,* cum Romanis gerendum.

3. *Circa se habens* Perseus *filios duos, Philippum et Alexandrum:* sic et duo filii memorantur XLV, 39, duo cum filia XLV, 28, et Plut. qui eos in triumpho ductos esse ab Aemilio dicit; tres filii ante currum Paulli ducti Epit. lib. XLV, liberi parvi regii praeter Philippum inf. XLV, 6. — *Simul legatos ad se, simul milites ... missos* a Romanis: *fallaci colloquio*, etc. conf. cap. 38 sq. et 47.

4. *Extractam hiemem, ut tempus ad comparandum haberent;* vide ad IV, 43, n. 6, et XXXV, 45, n. 2. Mox recte notam lacunae apposuit Gron. eamque ex cap. 31 ita explevit: *cum duabus legionibus romanis, quae singulae sena millia peditum et trecenos equites habeant, et parem ferme numerum sociorum p. e.* Enimvero non modo legionarios, sed et pedites equitesque sociales numero auctos fuisse tradit Livius, cap. 31. « Licet etiam utrumque rescire potuerit Perseus, tamen ei magis conveniebat, ut copias romanas minueret, quam augeret. Igitur pro *sena millia* lego *quina millia*, qui pristinus fuit numerus. Praeterea servo vulg. *pari nu-*

tumque. Eo ut accedant regum auxilia Eumenis et Masinissae, non plus septem millia peditum, duo equitum futura. Auditis hostium copiis, respicerent suum ipsi exercitum, quantum numero, quantum genere militum praestarent tironibus, raptim ad id bellum conscriptis, ipsi, a pueris eruditi artibus militiae, tot subacti atque durati bellis [5]. *Auxilia Romanis Lydos et Phrygas et Numidas esse; sibi Thracas Gallosque, ferocissimas gentium. Arma illos habere ea, quae sibi quisque paraverit pauper miles* [6]: *Macedonas prompta ex regio apparatu, per tot annos patris sui cura et impensa facta. Commeatum illis quum procul, tum omnibus sub casibus maritimis fore: se et pecuniam et*

mero: non enim legiones romanas habebant *sena millia peditum, trecenos equitum et parem ferme numerum sociorum p. e.* ». Drakenb. — *Eo ut*, quamvis, *accedant regum auxilia Eumenis et Masinissae, non plus septem millia peditum, duo equitum futura:* qui numerus ad sola haec auxilia pertinet; et forte *ea* excidit post *Masinissae* aut *millia*. Mendum in numero latere putabat Duk. qui eum ad totum referebat exercitum; et *eo accedent*, ex emendatione Drakenborchii. Sed profecto ita potius dicendum erat *eo accedere*.

5. *Tot subacti atque durati bellis;* vide ad VII, 29, n. 3. *Subigi* est crebro exerceri, fatigari, vexari, metaphora a farina et luto, vel terra saepe arata et culta, desumpta, quae ad ingenium quoque, usu frequenter exercitatum excultumque, transfertur.

6. *Arma illos habere ea, quae sibi quisque paraverit pauper miles;* nota Dukeri est: « Milites romani sibi de suo quemque paravisse arma, et sua cuique classi ea ex censu imperata fuisse, patet ex Liv. I, 43, et Polyb. VI, 21 sq. nec non ex Gell. XVI, 10, qui proletarios scribit asperis reip. temporibus publicitus armatos fuisse: hi enim, quia in classibus, quibus arma ex censu imperata erant, non censebantur, ipsi arma non habebant. Nec memini, in Livio usquam armorum cura publica paratorum mentionem fieri, nisi XXII, 57, quod de servis, publice emptis, ut militarent, accipiendum reor. Ad ea autem fabricanda tum in Vrbe extra ordinem armamentaria institui potuerunt, ut postea ob seditionem Saturnii; vid. Cic. pro Rabir. Perd. 7. Ea in Vrbe non fuisse, nisi difficilibus reip. temporibus, probabile fit ex Cic. Phil. VII, 4, unde liquet, insolitum id et extraordinarium fuisse. Enimvero Polyb. VI, 37 (cap. 39 extr. in edit. Schweigh.) dicit, quaestorem de stipendio militum pro frumento, veste κἄν τινος ὅπλου προσδεηθῶσι, certam pecuniam deduxisse; et apud Tacit. Ann. I, 16, Percennius miles queritur, *denis in diem assibus animam et*

frumentum, praeter reditus metallorum, in decem annos seposuisse. Omnia, quae deorum indulgentia, quae regia cura praeparanda fuerant 7, *plena cumulataque habere Macedonas. Animum habendum esse, quem habuerint maiores eorum: qui, Europa omni domita, transgressi in Asiam, incognitum famae* 8 *aperuerint armis orbem terrarum, nec ante vincere desierint, quam Rubro mari inclusis, quod vincerent, defuerit. At, Hercule, nunc non de ultimis Indiae oris, sed de ipsius Macedoniae possessione certamen fortunam indixisse. Cum patre suo gerentes bellum Romanos speciosum Graeciae liberandae tulisse titulum* 9: *nunc propalam Macedoniam in servitutem petere, ne rex vicinus imperio sit romano, ne gens bello nobilis arma habeat. Haec enim tradenda superbis dominis esse cum rege regnoque, si absistere bello et facere imperata velint.*

LIII. Quum per omnem orationem satis frequenti assensu subclamatum esset; tum vero ea vociferatio, simul indignantium minitantiumque, partim iuben-

corpus aestimari; hinc vestem, arma, tentoria redimi. Frumentum et vestis de publico praebebantur; sed mihi non dubium est, quin uterque de armis militum, qui adversus hostes rem gerebant, et maxime eorum, qui in provinciis militabant, loquatur, non eorum, qui primum ad bella mittebantur: nam frumentum quoque et vestem milites demum in bello et provinciis de publico accipiebant. Praeterea Polybius significat, si quid armorum inutile factum fuisset, iis hoc de publico, sed eadem conditione, qua frumentum et vestem, datum fuisse; forte ex armamentariis publicis, si quae in provinciis essent, ut XXVI, 51 ». Ad arma publico sumptu Romae data, forte ex armamentariis publicis, referendus etiam videtur locus Liv. III, 15.

7. *Quae regia cura p. fuerant*, forte *fuerint*; Duk.

8. *Incognitum famae* (hominibus Europaeis, Gron. Obss. I, 4) *aperuerint armis orbem terrarum*; vide ad XXX, 36, n. 3. *Fama* coni. Sigon. prob. Duk. Sed *incognitum famae* elegantius est, eique opponitur *scit fama*; Drak. conf. Gron. Obss. II, 13, et Gust. ad Stat. Theb. II, 108.

9. *Speciosum Graeciae liberandae tulisse titulum*; vide ad XXXI, 15, n. 7. *Praetulisse* emend. Gron. et Duker. Sic *praetendere* XXXVII, 54, *ostentare* XXXIV, 23, *specioso titulo uti* XXXV, 16. Conf. tamen ad IV, 45, n. 5.

tium bonum animum habere regem, exorta est, ut finem dicendi faceret. Tantum iussis ad iter [1] parare, (iam enim dici, movere castra ab Nymphaeo Romanos), concione dimissa, ad audiendas legationes civitatium Macedoniae se contulit. Venerant autem ad pecunias, pro facultatibus quaeque suis, et frumentum pollicendum ad bellum. Omnibus gratiae actae, remissum omnibus; satis regios apparatus ad ea dictum sufficere: vehicula tantum imperata, ut tormenta telorumque missilium ingentem vim praeparatam bellicumque aliud instrumentum veherent. Profectus inde toto exercitu, Eordaeam petens, ad Begorritem, quem vocant, lacum positis castris, postero die in Elimeam ad Haliacmona fluvium [2] processit. Deinde saltu angusto superatis montibus, quos Cambunios vocant, descendit ad (Tripolim vocant) Azorum, Pythium [3] et Dolichen incolentes. Haec tria oppida paulisper cunctata, quia obsides Larissaeis dederant, victa tamen praesenti metu, in deditionem concesserunt. Benigne his appellatis, haud dubius Perrhaebos quoque idem facturos, urbem, nihil cunctatis, qui incolebant, primo adventu recipit. Cyretias oppugnare coactus [4], primo etiam die acri concursu ad portas

Cap. LIII. 1. *Iussis ad iter parare*, scilicet se. *Parari* praeter necessitatem emendat Sigon.

2. *In Elimeam ad Haliacmona fl. processit*; vide ad XXXI, 40, n. 1.

3. *Ad (Tripolim vocant) Azorum, Pythium* (ita ex Plut. Paul. p. 262, et Steph. edidit Sigon. pro *Pithoum*) *et Dolichen*; conf. XLIV, 2. Haec est *Tripolis* (Τριπολίτις apud Strab.) Thessaliae in Pelasgiotide, sed, ut XLIV, 2 dicitur, in Perrhaebia. Conf. ad cap. 55, n. 2. — *Vrbem, nihil cunctatis .... recipit:* cuius urbis nomen excidisse, iam monuere Crever. et Drakenb.

4. *Cyretias oppugnare coactus*; Gron. edidit *conatus* ex emendatione Sigon. quam paene omnes recepere editores; sed perspicuum est nihil minus convenire h. l., quam verbum *conatus:* enimvero, quod et monuit Crev., sensus est, Persea non primo adventu recepisse Cyretias, ut urbem in Perrhaebis, sed *coactum* fuisse eas *oppugnare*. — *In deditionem omnes accepit*; vide ad VIII, 20, n. 7. *Omnes*, sc. incolas urbis; vide ad III, 47, n.

armatorum est repulsus: postero die omnibus copiis adortus, in deditionem omnes ante noctem accepit.

LIV. Mylae, proximum oppidum, ita munitum, ut inexsuperabilis munimenti spes incolas ferociores faceret, non portas claudere regi satis habuerunt, sed probris quoque in ipsum Macedonasque procacibus iaculati sunt [1]. Quae res, quum infestiorem hostem ad oppugnandum fecisset, ipsos desperatione veniae ad tuendos sese acrius accendit. Itaque per triduum ingentibus utrimque animis et oppugnatae sunt, et defensae. Multitudo Macedonum ad subeundum in vicem proelium haud difficulter succedebat: oppidanos, diem, noctem eosdem tuentes moenia, non vulnera modo, sed etiam vigiliae et continens labor conficiebat. Quarto die, quum et scalae undique ad muros erigerentur, et porta vi maiore oppugnaretur, oppidani depulsi muris ad portam tuendam concurrunt, eruptionemque repentinam in hostes faciunt. Quae quum irae magis inconsultae [2], quam verae fiduciae virium esset, pauci et fessi ab integris pulsi terga dederunt, fugientesque per patentem portam hostes acceperunt. Ita capta urbs ac direpta est: libera quoque corpora, quae caedibus superfuerunt, venumdata. Diruto magna ex parte et incenso oppido

1. Vocem hanc delendam censebat Crever. ut ex proxima *omnibus* repetitam.

Cap. LIV. 1. *Probris quoque in ipsum M. procacibus iaculati sunt*, ut *sententiis in uxorem* apud Quintil. IX, 2, n. 79. Tò *in* delendum putabat Burmann. ad Ovid. Am. III, 3, v. 49, et *inde* emend. Drak. Vsitatiora *iaculari aliquid* vel pro scopo, ut *corvos*, *dextra sacras arces*, vel pro telo, ut *ignem puppibus*, *e nubibus panes* de Capitolio, *ornos*, vel sine casu *iaculari ex summo;* et forte leg. *ioculati*, aut *probra;* Gronov. *Iocati* coni. Mur. ut XXXII, 34. Sed vide ad Iuvenal. VI, 450.

2. *Quae q. irae m. inconsultae*, etc. vide ad III, 62, n. 5. Mox forte legendum *fugientesque et* vel *etiam per patentem portam hostes acceperunt*, nam partem eorum iam trans muros acceperant; Gronov.

profectus, ad Phalannam castra movit: inde postero die Gyrtonem pervenit. Quo quum T. Minucium Rufum et Hippiam, Thessalorum praetorem, cum praesidio intrasse accepisset, ne tentata quidem oppugnatione, praetergressus, Elatiam et Gonnum, perculsis inopinato adventu oppidanis, recepit [3]. Vtraque oppida in faucibus sunt, quae Tempe adeunt [4]; magis Gonnus. Itaque et firmiore id praesidio tutum equitum peditumque, ad hoc fossa triplici ac vallo munitum, reliquit. Ipse, ad Sycurium progressus, opperiri ibi hostium adventum statuit; simul et frumentari passim exercitum iubet in subiecto hostium agro. Namque Sycurium est sub radicibus Ossae montis. Qua in meridiem vergit, subiectos habet Thessaliae campos: ab tergo Macedoniam atque Magnesiam. Ad has opportunitates accedit summa salubritas et copia, pluribus circumiectis fontibus, perennium aquarum.

LV. Consul romanus, per eosdem dies Thessaliam cum exercitu petens, iter expeditum primo per Epirum habuit: deinde, postquam in Athamaniam est transgressus, asperi ac prope invii soli, cum ingenti difficultate parvis itineribus aegre Gomphos pervenit. Cui si, vexatis hominibus [1] equisque, tironem exercitum ducenti acie instructa et loco suo et tempore obstitisset rex, ne romani quidem abnuunt, magna sua cum clade fuisse pugnaturos. Postquam Gomphos sine certamine ventum est, praeter gaudium periculosi saltus superati, contemptus quoque hostium, adeo

3. *Elatiam et Gonnum.... recepit;* vide ad III, 29, n. 1.

4. *In faucibus sunt, quae Tempe adeunt:* lege *qua Tempe adeuntur;* Gron. De situ Gonni, vide etiam ad XXXVI, 10 et 67. — *Ad hoc;* vide ad II, 23, n. 3.

Cap. LV. 1. *Vexatis hominibus,* sc. difficultate viae, ut plene dicitur, XL, 22, et *vexatio* XLIII, 21, 23; XLIV, 5, ut al. *vexatio viae* et *itineris;* Drak. — *Et loco suo et tempore;* vide ad I, 56, n. 10.

ignorantium opportunitates suas, accessit. Sacrificio rite perfecto, consul, et frumento dato militibus, paucos ad requiem iumentorum hominumque moratus dies, quum audiret vagari Macedonas effusos per Thessaliam, vastarique sociorum agros, satis iam refectum militem ad Larissam ducit. Inde, quum tria millia ferme abesset a Tripoli (Sceam vocant[2]), super Peneum amnem posuit castra. Per idem tempus Eumenes ad Chalcidem navibus accessit cum Attalo atque Athenaeo fratribus, Philetaero fratre relicto Pergami ad tutelam regni. Inde cum Attalo et quatuor millibus peditum, mille equitum, ad consulem venit. Chalcide relicta duo millia peditum, quibus Athenaeus praepositus. Et alia eodem auxilia Romanis ex omnibus undique Graeciae populis convenerunt, quorum pleraque (adeo parva erant) in oblivionem adducta. Apolloniatae trecentos equites, centum pedites miserunt. Aetolorum alae unius instar, quantum in tota gente equitum erat, venerant; et Thessalorum omnis equitatus separatus erat [3]. Non plus quam trecenti erant equites in castris romanis. Achaei iuventutis suae, cretico maxime armatu, ad mille dederunt.

LVI. Sub idem tempus et C. Lucretius praetor,

2. *Inde* (deinde) *quum tria millia* passuum *ferme abesset a Tripoli*, *Sceam vocant*; vide ad cap. 53, n. 3. Forte leg. *Inde* (ab Larissa) *quum tria millia ferme abesset*, *ad Tripolim* (*Scaeam vocant*) *super*, etc. Gronov. *Scaeam* scribit et Douiat. eam ita vocari putans, quod sita sit ad laevam Penei ripam. *Tripolis* hoc loco non Macedoniae, aut oppidum singulare (quod putabat Cellar. Geogr. Ant. II, 13), sed Thessaliae, in qua *Larissa* et *Peneus* erant, quibus vicina fuisse dicitur; Drak. Conf. ad cap. 53, n. 3. — *Eumenes cum Attalo atque Athenaeo fratribus*, et *Philetaero*; vide ad cap. 5, n. 3.

3. *Thessalorum omnis equitatus separatus erat*, sc. per praesidia urbium (conf. cap. 54); nisi leg. *speratus*, vel *Thessalorum*, *quorum omnis e. speratus erat*, *non plus quam trec. erant eq. in castris romanis*; Drak.

qui navibus praeerat ad Cephalleniam, M. Lucretio fratre cum classe super Maleam Chalcidem iusso [1] petere, ipse triremem conscendit, sinum Corinthium petens ad praeoccupandas in Boeotia res [2]. Tardior ei navigatio propter infirmitatem corporis fuit. M. Lucretius, Chalcidem adveniens, quum a P. Lentulo Haliartum oppugnari audisset, nuntium, praetoris verbis, qui abscedere eum inde iuberet, misit. Boeotorum iuventute, quae pars cum Romanis stabat [3], eam rem aggressus legatus, a moenibus abscessit. Haec soluta obsidio locum alteri novae obsidioni dedit. Namque extemplo M. Lucretius cum exercitu navali, decem millibus armatorum, ad hoc duobus millibus regiorum, qui sub Athenaeo erant, Haliartum circumsedit; parantibusque iam oppugnare, supervenit a Creusa praetor [4]. Ad idem fere tempus et ab sociis naves Chalcidem convenerunt: duae Punicae quinqueremes, duae ab Heraclea ex Ponto triremes, quatuor Chalcedone, totidem Samo, tum quinque Rhodiae [5] quadriremes. Praetor, quia nusquam erat maritimum bellum, remisit sociis; et Q. Marcius Chalcidem navibus venit, Alope capta, Larissa, quae Cremaste dicitur, oppugnata. Quum hic status in Boeotia esset, Perseus, quum ad Sycurium (sicut ante dictum est) stativa haberet, frumento undique circa

CAP. LVI. 1. *Super Maleam Chalcidem petere*; vide ad XXXI, 47, n. 3. *Chalcis* una e compedibus Graeciae, vid. XXXII, 37.

2. *Praeoccupandas in Boeotia res*; vide ad XXIV, 6, n. 6.

3. *Quae pars* (cum ea parte, quae) *cum Romanis stabat*; vide ad VIII, 34, n. 1. — *Ad hoc duobus*; vide ad II, 23, n. 3.

4. *Supervenit a Creusa praetor*, C. Lucretius. — *Ab sociis naves ad Chalcidem convenerunt*; vid. XXVII, 5, n. 4.

5. *Quinque Rhodiae quadriremes*, etc. conf. Polybius XXVII, 6, qui τριήρεις missas dicit. — *Remisit sociis*, sc. naves, ab iis missas. Mireris id non animadvertisse Drakenb., qui emend. *socios*.

ex agris convecto, ad vastandum agrum Pheraeorum misit [6]; ratus ad iuvandas sociorum urbes longius ab castris abstractos deprehendi Romanos posse. Quos quum eo tumultu nihil motos animadvertisset, praedam quidem [7], praeterquam hominum (pecora autem maxime omnis generis fuere), divisit ad epulandum militibus.

LVII. Sub idem deinde tempus consilium et consul et rex habuerunt, unde bellum ordirentur. Regis creverunt animi [1] vastatione concessa sibi ab hoste Pheraei agri. Itaque eundum inde ad castra, nec dandum ultra spatium cunctandi, censebat. Et Romani censebant, cunctationem suam infamem apud socios esse, maximopere indigne ferentes, non latam Pheraeis opem. Consultantibus, quid agerent (aderant autem Eumenes et Attalus in consilio), trepidus nuntius affert, hostem magno agmine adesse. Concilio dimisso, signum extemplo datur, ut arma capiant. Interim placet, ex regiis auxiliis centum equites et parem numerum iaculatorum peditum [2] exire. Perseus

6. *Ad vastandum agrum P. misit;* vide ad I, 23, n. 4.

7. *Praedam quidem*, forte *praedae quod erat;* Gron. — Hic nota Doëring. illa est: « Elegans sane Gronovii coniectura; sed nemo facile *praedae quod erat* depravatum esse in *praedam quidem* sibi persuadeat. An scripsit Livius: *praedam idem?* Depravata autem est vox *idem* alibi quoque in *quidem*. Supra II, 20, *locusque idem in uno homine et eximiae gloriae monumentum et poenae ultimae fuit.* Ibi quoque codd. Leid. 2 et Lov. 1, male pro *idem* offerunt *quidem*. Potest tamen contra Doëring. contendi, non mirum esse si in hoc ultimo exemplo *que idem* depravatum fuit in *quidem*, nec sane difficulter ex *quod erat*, si duo verba inter se cohaesere in cod., vulgatam elici potuisse lectionem: addendum quod multo elegantior ac orationi concinnior Gron. quam Doëring. coniectura. Lem.

Cap. LVII. 1. *Regis creverunt animi*, forte *regi creverant a.*, Crev.

2. *Ex regiis auxiliis*, Eumenis, *centum equites et parem numerum iaculatorum peditum*, numerus erroris suspectus est: nam mox Livius dicit, equitum fuisse *duas alas et levis armaturae CL*, hosque *pares numero* duabus turmis Thracum, et duabus Macedonum, binisque Cretensium et Thracum cohortibus, a Perseo adversus commissis; Drakenb. Mox verbum

hora ferme diei quarta, quum paulo plus mille passus abesset a castris romanis, consistere signa peditum iussit. Praegressus ipse cum equitibus ac levi armatura, et Cotys cum eo ducesque aliorum auxiliorum praecesserunt. Minus quingentos passus ab castris aberant, quum in conspectu fuere hostium equites: duae alae erant magna ex parte Gallorum (Cassignatus praeerat[3]), et levis armaturae centum fere et quinquaginta Mysi aut Cretenses. Constitit rex, incertus quantum esset hostium; duas inde ex agmine turmas Thracum, duas Macedonum, cum binis Cretensium cohortibus et Thracum, misit. Proelium, quum pares numero essent, neque ab hac aut illa parte nova auxilia subvenirent, incerta victoria finitum est. Eumenis ferme triginta interfecti; inter quos Cassignatus dux Gallorum cecidit: et tunc quidem Perseus ad Sycurium copias reduxit. Postero die circa eandem horam in eundem locum rex copias admovit, plaustris cum aqua sequentibus. Nam duodecim millium passuum via omnis sine aqua et plurimi pulveris erat; affectosque siti[4], si primo in conspectu dimicassent, pugnaturos fuisse apparebat. Quum Romani quiessent, stationibus etiam intra vallum reductis, regii quoque in castra redeunt. Hoc per aliquot dies fecerunt, sperantes fore, ut romani equites abeuntium novissimum agmen aggrederentur; inde certamine orto, quum longius a castris eos elicuissent, facile, ubiubi essent, se, qui equitatu et levi armatura plus possent, conversuros aciem.

praecesserunt vacare, iam idem et Crever. monuere.

3. *Cassignatus praeerat*, Καρσίγνατος apud Polyb. XXV, 4, §. 6. — *Mysi aut Cretenses*, immo *ac Cretenses*; nam non apparet cur dubie dicat *aut*. Duker.

4. *Affectosque siti*; vide ad V, 10, n. 6. — *Pugnaturos fuisse*, « forsan *pugnaturos esse*. Si Perseus mutasset consilium pugnandi, recte diceretur *pugnaturos fuisse*. Nec multum me movet *dimicassent* pro *dimicarent* ». Duker.

LVIII. Postquam inceptum non succedebat, castra propius hostem movit rex, et a quinque millibus passuum communiit [1]. Inde luce prima in eodem, quo solebat, loco peditum acie instructa, equitatum omnem levemque armaturam ad castra hostium ducit. Visus et plurium et propior solito pulvis trepidationem in castris romanis fecit. Et primo vix creditum nuntianti est, quia prioribus continuis diebus nunquam ante horam quartam hostis apparuerat. Tum solis ortus erat. Deinde ut plurium clamore et cursu a portis dubitatio exempta est, tumultus ingens oboritur. Tribuni praefectique et centuriones in praetorium; miles ad sua quisque tentoria discurrit. Minus quingentos passus a vallo instruxerat Perseus suos circa tumulum, quem Callicinum vocant. Laevo cornu Cotys rex praeerat cum omnibus suae gentis; equitum ordines levis armatura interposita distinguebat. In dextro cornu Macedones erant equites: intermixti turmis eorum Cretenses. Huic armaturae Medon Beroeæus [2], equitibus et summae partis eius Meno Anti-

Cap. LVIII. 1. *A quinque millibus passuum c.* vid. XXXVIII, 20, n. 2.

2. *Medon Beroeaeus* reposui h. l. et XLIV, 32, 45, pro *Midon Bereus*, quod praeferunt vett. cdd. Nam Μήδων Βεροιεὺς dicitur Polyb. XXVII, 8, §. 5. *Milo* edidere Sigon. et post eum omnes. Μίλων quoque memoratur Plut. in Aemilio, pag. 263 (qui sua ibi ex Polybio hausit), et Polyb. XXIX, 6, §. 6. Sed neuter fuit forte noster *Medon Beroeaeus:* idem vero haud dubie *Medon* inf. XLIV, 45, ubi Livius tradit, Hippiam et Medonem recepisse Beroeam (quae utriusque patria fuit), et (per amicos forsan et cognatos) effecisse, ut ea traderetur Aemilio. Minus certum est, utrum idem quoque sit ille, qui in antt. cdd. *Midon* dicitur XLIV, 32; nec potius *Milo*, qui vel Plut. l. l., vel Polyb. XXIX, 6, §. 6 memoratur. *Medonem* ubivis pro *Milone* substituendum esse, censuit Drakenb. quem vide ad h. l. et ad XLIV, 32. Ceterum Βεροιαῖος et Βεροιεὺς promiscue ponuntur, etsi illud a Macedonica, hoc a Syriaca Beroea esse contendit Steph. Conf. Schweigh. ad Polyb. XXVII, 8, §. 5, et XXXVIII, 8, §. 1. — *Equitibus et summae partis eius*, h. e. equitibus, sed ita, ut simul ei tradita esset summa imperii totius illius partis, i. e. totius dextri cornu. Quum Cotyn sinistrum cornu, regem mediam aciem tenuisse dicat, non debuit praeterire,

gonensis praeerat. Proximi cornibus constiterant regii equites et mixtum genus, delecta plurium gentium auxilia: Patrocles Antigonensis[3] hic et Paeoniae praefectus Didas erant praepositi. Medius omnium rex erat. Circa eum agema, quod vocant, equitumque sacrae alae. Ante se statuit funditores iaculatoresque: quadrigentorum manus utraque numerum expleverat. Ionem Thessalonicensem et Timanora Dolopem iis praefecit. Sic regii constiterant. Consul, intra vallum peditum acie instructa, et ipse equitatum omnem cum levi armatura misit[4]. Pro vallo instructi sunt. Dextro cornu praepositus C. Licinius Crassus, consulis frater, cum omni italico equitatu, velitibus intermixtis: sinistro M. Valerius Laevinus sociorum ex graecis populis equites habebat, eiusdem gentis levem armaturam. Mediam autem aciem cum delectis equitibus extraordinariis[5] tenebat Q. Mucius. Ducenti equites galli ante signa horum instructi, et de auxiliis Eumenis Cyrtiorum gentis trecenti[6]. Thessali quadringenti equites[7] parvo intervallo super laevum cornu locati. Eumenes rex Attalusque cum omni manu sua ab tergo inter postremam aciem ac vallum steterunt.

quis dextro cornu praefuerit. Curt. IV, 12, n. 8: *illi partibus copiarum, summae Orsines praeerat*; Duk.

3. *Patrocles Antigonensis hic*, lege *his*; Gron. *Hic* positum pro *in hac parte*; Iac. Periz. Similiter XXV, 16, *praeesse in Bruttiis*, et apud Sil. IX, 229, *regere in parte dextra*; Drak. — *Circa eum agema, quod vocant, equitumque sacraealae*; vid. XXXVII, 40, n. 3 et 6.

4. *Equitatum omnem cum levi armatura misit* omnes edd. ante postremam Gruteri, qui rectius forte dedit *emisit*, scil. e castris. Conf. ad X, 5, n. 4. Mox post *habebat* excidisse *et*, iam monuit Drak.

5. *Cum delectis equitibus extraordinariis*; vox *delectis* suspecta; vid. Duker. *et extraordinariis* leg. Crever. ut *delecti* sint οἱ τῶν ἐπιλέκτων ἱππέων ἀπόλεκτοι Polybii, VI, 31, §. 2, i. e. ex extraordinariis delecti, qui semper in castris, in agmine consulibus praesto fuerint; vid. III, 5, n. 3.

6. *Cyrtiorum gentis trecenti*; vide ad XXXVII, 40, n. 5.

7. *Thessali CD equites*; cap. 55, *trecentos* dicit: sed potuerunt deinde plures ad eos accedere; Duk.

LIX. In hunc modum maxime instructae acies, par ferme utrimque numerus equitum ac levis armaturae, concurrunt, a funditoribus iaculatoribusque, qui praecesserunt, proelio orto. Primi omnium Thraces, haud secus quam diu claustris retentae ferae [1], concitati cum ingenti clamore in dextrum cornu, italicos equites, incurrerunt, ut usu belli et ingenio impavida gens turbaretur: gladiis hastas petere pedites, nunc succidere crura equis, nunc ilia suffodere. Perseus, in mediam invectus aciem, Graecos primo impetu avertit: quibus quum gravis ab tergo instaret hostis, Thessalorum equitatus, quia laevo cornu brevi spatio disiunctus in subsidiis fuerat extra concursum, primo spectator certaminis, deinde, inclinata re, maximo usui fuit. Cedentes enim sensim integris ordinibus, postquam se Eumenis auxiliis adiunxerunt, et cum eo tutum inter ordines [2] suos receptum sociis fuga dissipatis dabant, et, quum minus conferti hostes instarent, progredi etiam ausi, multos fugientium obvios exceperunt. Nec regii, sparsi iam ipsi passim sequendo, cum ordinatis et certo incedentibus gradu manus conserere audebant. Quum, victor equestri proelio rex parvo momento si adiuvisset [3], debellatum esset, opportune adhortanti su-

Cap. LIX. 1. *Haud secus quam diu claustris retentae ferae;* vid. XXXV, 18, n. 4. — *Gladiis hastas* equitum *petere pedites;* an leg. *hostes* seu *alas* pro *hastas?* — *Perseus, in mediam invectus aciem, Graecos p. i. avertit;* vide ad III, 63, n. 1. Sed suspicor leg. esse aut *Gallos p. i. avertit* (nam hi ante mediam Romanorum aciem instructi erant), aut *in laevam i. aciem,* quia ibi erant Graeci, et mox dicitur *Thessalorum equitatus, a laevo cornu brevi spatio disiunctus ... obvios exceperunt.* Conf. cap. 58.

2. *Et cum eo tutum inter ordines* etc. pro *cum eo* forte leg. *aucti eo.* — *Exceperunt;* vide ad II, 4, n. 3. — Nec *regii* milites Persei.

3. *Parvo momento si adiuvisset;* vide ad I, 47, n. 7. — *Debellatum esset* sub hypothesi *si victor* etc. recte dicitur; Doui. *Debellaturus esset* coni. Sigon., Gronov., Crever. et Drak. — *Opportune adhortanti supervenit pha-*

pervenit phalanx, quam sua sponte, ne audaci coepto deessent, Hippias et Leonatus raptim adduxerant, postquam prospere pugnasse equitem acceperunt. Fluctuante rege inter spem metumque tantae rei conandae, Cretensis Evander, quo ministro Delphis ad insidias Eumenis regis usus erat, postquam agmen peditum venientium sub signis[4] vidit, ad regem accurrit, et monere instituit, *ne elatus felicitate summam rerum temere in non necessariam aleam daret. Si contentus bene re gesta quiesset eo die, vel pacis honestae conditionem habiturum, vel plurimos belli socios, qui fortunam sequerentur, si bellare mallet.* In hoc consilium pronior erat animus regis. Itaque, collaudato Evandro, signa referri, peditumque agmen redire in castra iubet; equitibus receptui canere.

lanx; sed si adhortabatur suos Perseus ad peragendam victoriam, non tam bona occasione segniter usus esset: itaque forsan leg. *adhuc stanti supervenit*, i. e. nondum receptui canere iubenti, quod paulo post fecit; Crever. — Felicissime nobis hunc locum emendasse et explanasse videtur Walch. Emend. Liv. pag. 261. « Miro modo, inquit, secum pugnat scriptor, si sana sunt verba. Dum dicit *quum debellatum esset si paulum adiuvisset rex*, dubium regem de successu tantae rei audendae ostendit. Cui quo tandem modo convenit adiectum *adhortanti*, quod elatum prodit regis animum, et in rem exsequendam summopere intentum? varia moliuntur viri docti, ut vocem pugnantem cum ceteris componant. Nullus vidit illa utendum esse ad sententiae vim restituendam. Nam si ad seqq. attenderis, in primis Evandri preces, *ne elatus felicitate summam rerum in non necessariam aleam daret*, non dubitabis quin scribendum sit: *quum victor equestri proelio rex, « parvo momento si adiuvissent, debellatum esse » opportune adhortanti supervenit phalanx.* Ipsius regis sunt adhortantis, non scriptoris, verba. Lem.

4 *Agmen impeditum venientium sub signis*, phalangem, quae *opportune regi supervenisse* dicitur. Scribe *agmen peditum*, ut mox dicitur: nam *impeditum agmen* est, quod impedimenta secum habet et iter facit: at expediti ad pugnam et ab ipso rege instructi eodem, quo solebant, loco steterant pedites; Iac. Periz. Recte, opinor; nisi forte phalanx *impeditum agmen* dici potest ratione pugnae, quae ineunda erat: nam melior illa, si pugna stataria committenda foret, ut contra admodum impedita propter longitudinem hastarum, si loco moveri et vel cedere, vel cedenti hosti instare deberet; Drak. coll. IX, 19; XXXI, 39; XXXII, 17; XXXIII, 8, 9; XLIV, 37, 41. — *Monere instituit;* vide ad

LX. Cecidere eo die ab Romanis [1] ducenti equites, duo millia, haud minus, peditum; capti ferme ducenti equites. Ex regiis autem viginti equites, quadraginta pedites interfecti. Postquam rediere in castra victores, omnes quidem laeti, ante alios Thracum insolens laetitia eminebat: cum cantu enim superfixa capita hostium [2] portantes redierunt. Apud Romanos non moestitia tantum ex male gesta re, sed pavor etiam erat, ne extemplo castra hostis aggrederetur. Eumenes suadere, ut trans Peneum transferret castra; ut pro munimento amnem haberet, dum perculsi milites animos colligerent. Consul moveri flagitio timoris fatendi: victus tamen ratione, silentio noctis transductis copiis, castra in ulteriore ripa communit. Rex, postero die ad lacessendos proelio hostes progressus, postquam trans amnem in tuto posita castra animadvertit, fatebatur quidem peccatum, quod pridie non institisset victis; sed aliquanto maiorem culpam esse, quod nocte foret cessatum. Nam, ut neminem alium suorum [3] moveret, levi armatura immissa, trepidantium in transitu fluminis hostium deleri magna ex parte copias potuisse. Romanis quidem praesens pavor demptus erat, in tuto castra habentibus: damnum

XXIV, 26, n. 7. — *Summam rerum in aleam daret*; vide ad III, 5, n. 6, et XXVIII, 42, n. 11. — *Equitibus receptui canere*, scil. eos, quorum id munus erat; Drak. Conf. ad 24, n. 2.

Cap. LX. 1. *Cecid. eo die ab Romanis* (vid. XXVII, 5, n. 4) *CC equites, duo millia peditum, capti CC equites:* sed Plut. Aemil. Paull. p. 529, duo millia et quingentos caesos, sexcentos captos tradit, et in Apophth., tom. II, pag. 197, caesos aut captos *MMDCCC.*

2. *Superfixa capita hostium*, intell. aut addendum *hastis*, vel *contis*; Gron. et Ern. Sed Drak. putabat librarios vocem minus notam, quam non intelligebant, omisisse, *romphaeis* scil. (vide ad XXXI, 39, n. 7). — *Eumenes suadere*, scilic. consuli etc. Sed forte mox leg. *transferrent* et *haberent.*

3. *Vt* (etiamsi) *neminem alium suorum moveret*, praeter levem armaturam, ea sola *immissa* etc. — *Damnum* vero, tamen *inter cetera*; vide ad VII, 19, n. 3.

inter cetera praecipue famae movebat. Et in consilio apud consulem pro se quisque in Aetolos conferebat causam [4]; *ab iis fugae terrorisque principium ortum: sequutos pavorem Aetolorum et ceteros socios graecorum populorum.* Quinque principes Aetolorum primi terga vertentes conspecti dicebantur. Thessali pro concione laudati, ducesque eorum etiam virtutis causa donati.

LXI. Ad regem spolia caesorum hostium referebantur. Dona ex his, aliis arma insignia, aliis equos, quibusdam captivos dono dabat [1]. Scuta erant supra mille quingenta; loricae thoracesque mille amplius summam explebant; galearum gladiorumque et missilium omnis generis maior aliquanto numerus. Haec, per se ampla, pleraque multiplicata verbis regis, quae ad concionem vocato exercitu habuit. « Praeiudicatum eventum » belli habetis. Meliorem partem hostium, equitatum » romanum [2], quo invictos se esse gloriabantur, fudistis. Equites enim illis principes iuventutis, equites seminarium senatus: inde lectos in Patrum numerum » consules, inde imperatores creant. Horum spolia » paulo ante divisimus inter vos. Nec minorem de » legionibus peditum victoriam habetis: quae, no-

4. *In Aetolos conferebat causam* etc. cf. Appian. Maced. X, Exc. Legat. 26, qui iniuriam Aetolis factam dicit. — *Ceteros socios graecorum populorum*, insolenter dictum pro sociis (Romanorum) Graecis, quos cap. 58 *socios ex graecis populis* vocavit; Drak.

Cap. LXI. 1. *Dona ex his ... dono dabat*: aut *dona* vel *dono* videtur delendum, aut leg. *donabat* pro *dono dabat*; Drak. — *Mille amplius summam*, lego *millenum*; Gron.

2. *Meliorem partem hostium, equitatum romanum*; conf. Spanhem. ad Orat. I Iuliani, pag. 112. Miror, Livium in describendo proelio equitatum tantum Graecorum narrasse victum, non Romanum, quo se tantopere iactat Perseus; Duk. — *Equites enim illis principes iuventutis*: nam olim pauci erant equites, nec fere nisi filii senatorum eorumve, qui divitiis et dignitate eminerent; unde nomen *iuvenum* mansit: sed et *iuvenes* antiquis ad annum XLV dicti: *equites seminarium senatus* etc. Lips. de Magnit. Rom. IV, 2.

» cturna fuga vobis subtractae, naufragorum trepidatione passim natantium flumen compleverunt. » Sed facilius nobis sequentibus victos Peneum superare erit, quam illis trepidantibus fuit; transgressique extemplo castra oppugnabimus, quae » hodie cepissemus, ni fugissent. Aut, si acie decernere volent, eundem pugnae pedestris eventum » exspectate, qui equitum in certamine fuerit [3]. » Et qui vicerant alacres, spolia caesorum hostium humeris gerentes, ante ora sua audivere [4], ex eo, quod acciderat, spem futuri praecipientes: et pedites, aliena gloria accensi, praecipue qui Macedonum phalangis erant, sibi quoque et navandae regi operae, et similem gloriam ex hoste pariendi, occasionem optabant. Concione dimissa, postero die profectus inde ad Mopselum [5] posuit castra: tumulus hic inter Tempe et Larissam medius est.

LXII. Romani, non abscedentes ab ripa Penei, transtulerunt in locum tutiorem castra. Eo Misagenes Numida venit cum mille equitibus, pari peditum numero, ad hoc elephantis duobus et viginti. Per eos dies consilium habenti regi de summa [1], quum iam

3. *Qui equitum in certamine fuerit*, forte legendum *fuit*.

4. *Et qui vicerant alacres, spolia humeris gerentes, ante ora sua audivere*; immo *facinora* aut *decora sua audivere*: nam illud bifrontium est; Gron. — Hunc locum Doëring. ita distinguit et explanat: *et qui vicerant*, *alacres* (laeto alacrique animo), *spolia caesorum hostium humeris gerentes ante ora* (sc. aliorum, in conspectu aliorum), *sua* (quae ad se, ad ipsorum gloriam spectarent; opponuntur iis, qui vicerant, *pedites aliena gloria incensi*) *audivere* etc. Quae ratio si minus placet, acquiescendum erit in emendatione Gronovii. Lem.

5. *Ad Mopselum* edd. vett. h. l., et cap. 67 pr. pro quo *Mopsium* substituere Sigon. et recentt. editores. Μόψιον opp. Pelasgiotidis in Thessalia, a Mopso Lapitha sic dictum; vide Strab. IX, 443. Sed h. l. *tumulus* memoratur.

Cap. LXII. 1. *Consilium hab. regi de summa*, excidit forte *belli*; Drak. Conf. ad III, 5, n. 6, et ad haec et seqq. ad finem cap. Polybii XXVII, 8; Plut. Apophth. pag. 197, et Appian. Maced. X, Exc. 26. — *Ut secun-*

consedisset ferocia ab re bene gesta, ausi sunt quidam amicorum consilium dare, ut secunda fortuna in conditione honestae pacis uteretur potius, quam, spe vana evectus [2], in casum irrevocabilem se daret. *Modum imponere secundis rebus* [3], *nec nimis credere serenitati praesentis fortunae, prudentis hominis et merito felicis esse: Mitteret ad consulem, qui foedus in easdem leges renovarent, quibus Philippus pater eius pacem a T. Quintio victore accepisset. Neque finiri bellum magnificentius, quam a tam memorabili pugna; neque spem firmiorem pacis perpetuae dari, quam quae perculsos adverso proelio Romanos molliores factura sit ad paciscendum. Quod si Romani tum quoque insita pertinacia aequa adspernarentur, deos hominesque et moderationis Persei, et illorum pervicacis superbiae, futuros testes.* Nunquam ab talibus consiliis abhorrebat regis animus. Itaque plurium assensu comprobata est sententia. Legati, ad consulem missi, adhibito frequenti consilio, auditi sunt; *Pacem petere* [4], *vectigal, quantum Philippus pactus esset, daturum Persea Romanis* pollicentes. *Vrbibus, agris locisque, quibus Philippus cessisset, cessurum primum.* Haec legati. Submotis his, quum consultarent, romana constantia

da fortuna in conditione, compositione, *honestae pacis uteretur*, eam converteret in rem suam, ea, tanquam adiumento, uteretur ad honestas pacis conditiones impetrandas. Sed forte sic cum Gronov. leg. *in conditionem h. p.*, ad condendam pacem honestam; de qua vocis *conditio* notione vid. Drak. ad XXIV, 30, n. 1.

2. *Spe vana evectus*; vide ad XXII, 43, n. 1.

3. *Modum imponere secundis rebus* etc. conf. not. 5, et Horat. Od. II, 10, ibique Mitscherl. — *Neque finiri bellum*, excidit *posse*; Crev.

4. *Pacem petere*, immo *petiere*; Iac. Perizon. Vltimum vero verbum, *pollicentes*, Creverio videtur profectum esse a mala manu, quae Livio succurrere voluerit, ne nimium hiaret oratio. Lem. — Mox Periz. emend. *cessurum quam primum*, et Gron. *cessurum et ipsum*; sed multo leviori ratione huic loco succurri posse putat Doëring., si voce *primum* ante *cessurum* posita, et distinctione a *cessurum* separata, le-

vicit in consilio. Ita tum mos erat, in adversis vultum secundae fortunae gerere [5], moderari animos in secundis. Responderi placuit, *Ita pacem dari* [6], *si de summa rerum liberum senatui permittat rex de se deque universa Macedonia statuendi ius.* Haec quum renuntiassent legati, miraculo ignaris moris pertinacia Romanorum esse; et plerique vetare, amplius mentionem pacis facere. Vltro mox quaesituros, quod oblatum fastidiant. Perseus hanc ipsam superbiam, quippe ex fiducia virium esse [7], timere; et, summam pecuniae augens, si pretio pacem emere posset, non destitit animum consulis tentare. Postquam nihil ex eo, quod primo responderat, mutabat, desperata pace, ad Sycurium, unde profectus erat, rediit, belli casum de integro tentaturus.

LXIII. Fama equestris pugnae, vulgata per Graeciam, nudavit voluntates hominum. Non enim solum, qui partis Macedonum erant [1], sed plerique ingentibus Romanorum obligati beneficiis, quidam vim superbiamque experti, laeti eam famam accepere; non

gatur: *quibus Philippus cessisset primum, cessurum.* Lem.

5. *Ita tum mos erat* Romanis, *in adversis* rebus *vultum secundae fortunae gerere*, vultum serenum laetumque hominum, qui secunda utuntur fortuna, *moderari animos*, superbiam, *in secundis* rebus. Conf. n. 3, et notissimus locus Virg. Aen. VI, 852 sq. Non satis accurate tamen expressa Polybii verba l. l. Ἴδιον γὰρ τοῦτο πάντῃ παρὰ Ῥωμαίοις ἔθος καὶ πάτριόν ἐστι, τὸ κατὰ μὲν τὰς ἐλαττώσεις αὐθαδεστάτους καὶ βαρυτάτους φαίνεσθαι, κατὰ δὲ τὰς ἐπιτυχίας ὡς μετριωτάτους. Τοῦτο δὲ διότι καλὸν, πᾶς ἄν τις ὁμολογήσειεν· εἰ δὲ καὶ δυνατὸν ἐν ἐνίοις καιροῖς, εἰκότως ἄν τις ἐπαπορήσειεν.

6. *Ita pacem dari* etc. conf. Polyb. l. l. et Plut. Apophth. t. II, p. 197. — *Pertinacia Romanorum esse*, erat, *miraculo* Macedonibus *ignaris moris* huius Romanorum.

7. *Quippe ex fiducia virium esse*; forte leg. *quippe quae ex f. v. esset*, et mox: *Postquam nihil hic ex eo* etc.

Cap. LXIII. 1. *Non enim solum, qui partis Macedonum erant* (vide ad III, 36, n. 4; III, 62, n. 5; XXIV, 42, n. 4), *sed plerique* etiam ..... *quidam vim superbiamque experti.* Videtur excidisse *Macedonum*; Gron. — Crevierius Gronovio adstipulatur, et monet

ob aliam causam, quam pravo studio, quo etiam in certaminibus ludicris vulgus utitur [2] deteriori atque infirmiori favendo. Eodem tempore in Boeotia summa vi Haliartum Lucretius praetor oppugnarat, et quamquam nec habebant externa auxilia obsessi, praeter Coroneorum iuniores, qui prima obsidione moenia intraverant, neque sperabant, tamen ipsi animis magis, quam viribus, resistebant. Nam et eruptiones in opera crebro faciebant, et arietem admotum, libramento plumbi gravatum, ad terram urgebant; et, si qua declinarent, qui agebant, ictum [3], pro diruto muro novum tumultuario opere [4], raptim ex ipsa ruinae strage congestis saxis, exstruebant. Quum ope-

Livium loqui de iis quos Perseo favisse mirum videatur, nec sane in Romanos tam asperis verbis uti debuisse. Lem.

2. *Pravo studio, quo etiam in certaminibus ludicris vulgus utitur* etc. vide ad Tacit. Ann. I, 16, n. 6. — *Favendo;* scribe *favendi*, sc. *studio;* Gron. Recte; nec male, si distinxeris post *utitur*. Sed τὸ *favendo* etiam ad *pravo studio utitur* referri potest, vel per apposit. ad *pravo studio*. — *Haliartum Lucretius oppugnarat*, immo *oppugnabat:* non enim destiterat ab oppugnatione; Duker. et Drak. — *Prima obsidione;* nam ante Lucretium P. Lentulus Haliartum oppugnaverat; vid. cap. 56.

3. *Arietem admotum* muris, *libramento plumbi gravatum*, *ad terram urgebant*, *et*, *si qua* parte *declinarent ictum* (ut XXXVI, 23), plumbi vel molis illius plumbeae, *qui agebant* arietem, et ita aliquam muri partem proruerent, *pro diruto* etc. « Si iungas *qui agebant ictum*, sensus erit, si illi, qui agebant ictum, i. e. qui libramento plumbi incusso arietem ad terram urgere conabantur, ab eo declinarent et aberrarent, eaque re fieret, ut aries murum discuteret: sed *agere ictum* potius de iis, qui murum ictu arietis feriebant, quam de propugnatoribus, dici posse puto ». Drak. Ceterum aries ab oppugnatis vel propugnatoribus non modo laqueis exceptus declinari (vide XXXVI, 23), sed etiam ad *terram urgeri*, deprimi, aut frangi solebat trabibus transversis (*stipitibus robustis* XXXVIII, 5, n. 2) grandisve ponderis saxis et plumbo, nonnunquam in trabium formam facto et in massam longiorem producto, superne incussis atque libratis. Conf. ad XXIV, 34, n. 6; XXXVIII, 5, n. 2; Appian. Pun. 16; Lips. Poliorc. V, 8.

4. *Tumultuario opere;* vide ad I, 37, n. 4. -- *Ruinae strage:* nam *strages* dicuntur quaevis res subversae aut stratae; vid. Drak. — *Operibus*, scil. facto; conf. ad V, 22, n. 7. — *Ut corona undique moenia aggressurus;* vide II, 17, not. 3. Dele *ut:* nam re vera aggressus est; Drak.

ribus oppugnatio lentior esset, scalas per manipulos dividi praetor iussit, ut corona undique moenia aggressurus; eo magis suffecturam ad id multitudinem ratus, quod, qua parte palus urbem cingit, nec attinebat oppugnari, nec poterat. Ipse ab ea parte, qua duae turres quodque inter eas muri prorutum fuerat, duo millia militum delectorum admovit, ut eodem tempore quo ipse transcendere ruinas conaretur, concursu adversus se oppidanorum facto, scalis vacua defensoribus moenia capi parte aliqua possent. Haud segniter oppidani vim eius arcere parant: nam super stratum ruinis locum, fascibus aridis sarmentorum iniectis, stantes cum ardentibus facibus accensuros ea se saepe minabantur, ut, incendio intersepti ab hoste, spatium ad obiiciendum interiorem murum haberent. Quod inceptum eorum fors impediit: nam tantus repente effusus est imber, ut nec accendi facile pateretur, et exstingueret accensa. Itaque et transitus per distracta fumantia virgulta patuit; et, in unius loci praesidium omnibus versis, moenia quoque pluribus simul partibus scalis capiuntur. In primo tumultu captae urbis seniores impubesque, quos casus obvios obtulit, passim caesi; armati in arcem confugerunt; et postero die, quum spei nihil superesset, deditione facta, sub corona venierunt. Fuerunt autem duo millia ferme et quingenti. Ornamenta urbis statuae et tabulae pictae, et quidquid pretiosae praedae fuit, ad naves delatum: urbs diruta a fundamentis. Inde Thebas ductus exercitus [5]: quibus sine certamine receptis, urbem tradidit exsulibus, et qui Ro-

5. *Inde Thebas ductus exercitus* etc. sed Thebani decreverant ut tolleretur regia societas, et ad Romanos defecerant; vid. cap. 44 et 46. Hinc Livium vel alterius urbis posuisse nomen, vel aliquid de Thebanis omisisse, putabat Crev.

manorum partis erant: adversae factionis hominum fautorumque regis ac Macedonum familias sub corona vendidit. His gestis in Boeotia, ad mare ac naves rediit.

LXIV. Quum haec in Boeotia gererentur, Perseus ad Sycurium stativa dierum aliquot habuit. Vbi quum audisset, raptim Romanos circa ex agris demessum frumentum convehere, deinde ante sua quemque tentoria spicas fascibus desecantem [1], quo purius frumentum tereret, ingentes acervos per tota castra stramentorum fecisse; ratus incendio opportuna esse, faces taedamque et malleolos stuppae illitos pice parari iubet, atque ita media nocte profectus, ut prima luce aggressus [2] falleret. Nequidquam: primae stationes oppressae tumultu ac terrore suo ceteros exciverunt, signumque datum est arma extemplo capiendi; simulque in vallo, ad portas, miles instructus erat et intentus propugnationi castrorum. Perseus et extemplo circumegit aciem, et prima impedimenta ire, deinde peditum signa ferri iussit. Ipse cum equitatu et levi armatura substitit ad agmen cogendum [3]; ratus, id quod accidit, insequuturos ad extrema ab tergo carpenda hostes. Breve certamen levis armaturae maxime cum procursatoribus fuit. Equites peditesque sine tumultu in castra redierunt. Demessis circa segetibus, Romani ad Cranonium intactum agrum castra movent.

Cap. LXIV. 1. *Spicas* de *fascibus* stramenti *desecantem;* Gron. substituit *falcibus*, nescio an recte. Conf. Drak. — *Malleolos stuppae illitos pice;* vide ad XXXVIII, 6, n. 1.

2. *Vt prima luce aggressus* (forte *aggressurus;* Drak.) *falleret;* vide ad III, 8, n. 2. — *Nequidquam:* nam *primae stationes* etc. « Sic passim *nequidquam* vel *frustra* et *falso*, omissa etiam particula causali. *Nequidquam* autem breviter dicitur vel intellecto verbo *facere*, sc. *fecit*, *facit*, *fecerunt* etc. vel pro *ne*, h. e. *non* vel *nec ad quidquam*, sc. id fit aut iuvat, adeoque pro frustra aut incassum ». Gron. Conf. et Drak.

3. *Substitit ad agmen cogendum;* vide ad XXXII, 2, n. 4. — *Ad extrema* (extremos) *carpenda;* vide ad III, 5, n. 1.

Ibi quum securi, et propter castrorum longinquitatem, et viae inopis aquarum difficultatem, quae inter Sycurium et Cranona est, stativa haberent; repente prima luce in imminentibus tumulis equitatus regius cum levi armatura visus ingentem tumultum fecit. Pridie per meridiem [4] profecti ab Sycurio erant: peditum agmen sub lucem reliquerant in proxima planitie. Stetit paulisper in tumulis, elici posse ratus ad equestre certamen Romanos. Qui postquam nihil movebant, equitem mittit, qui pedites referre ad Sycurium signa iuberet; ipse mox insequutus. Romani equites, modico intervallo sequentes, sicubi sparsos ac dissipatos invadere possent, postquam confertos abire, signa atque ordines servantes viderunt, et ipsi in castra redeunt.

LXV. Inde, offensus longinquitate itineris, rex ad Mopsium castra movit; et Romani, demessis Cranonis segetibus, in Phalannaeeum agrum transeunt. Ibi quum ex transfuga cognosset rex, sine ullo armato praesidio passim vagantes per agros Romanos metere, cum mille equitibus, duobus millibus Thracum et Cretensium profectus, quum, quantum accelerare poterat [1], effuso agmine issent, improviso aggressus est Romanos. Iuncta vehicula, pleraque onusta, mille admodum capiuntur, sexcenti ferme homines. Praedam custodiendam ducendamque in castra trecentis Cretensium dedit. Ipse, revocato ab effusa caede equite et reliquis peditum, ducit ad proximum praesidium,

4. *Pridie per meridiem*; vid. ad II, 18, n. 1. *De meridie*, h. e. paulo post meridiem, ut *de tertia vigilia* (vide ad IX, 44, n. 5), coni. Gron. — *Stetit paulisper in tumulis*, sc. equitatus regius.

Cap. LXV. 1. *Quantum accelerare poterat*; scribendum puto *poterant*, vel *accelerari*, ut supra ad III, 46; Duk. — Iuncta vehicula mille admodum; vide supra ad XXI, 36, n. 3, et XXXIV, 1, n. 4.

ratus haud magno certamine opprimi posse. L. Pompeius tribunus militum praeerat, qui perculsos milites repentino hostium adventu in propinquum tumulum recepit, loci se praesidio, quia numero et viribus impar erat, defensurus. Ibi quum in orbem milites coëgisset [2], ut densatis scutis ab iactu sagittarum et iaculorum sese tuerentur, Perseus, circumdato armatis tumulo, alios ascensum undique tentare iubet, et cominus proelium conserere, alios eminus tela ingerere. Anceps Romanos terror circumstabat: nam neque conferti pugnare propter eos, qui ascendere in tumulum conabantur, poterant; et, ubi ordines procursando solvissent, patebant iaculis sagittisve: maxime cestrosphendonis vulnerabantur. Hoc illo bello [3] novum genus teli inventum est. Bipalme spiculum hastili semicubitali infixum erat, crassitudine digiti: huic ad libramen pinnae tres, velut sagittis

2. *Ibi quum in orbem milites coëgisset*; vid. II, 50, n. 6, et XXXII, 2, n. 4. — *Ab iactu sagittarum*, forte *ictu*: nam densandis scutis non extra iactum telorum erant, nec hostes ea re ab iactu sagittarum et iaculorum prohibere, sed se tantum ab eorum ictu tueri poterant; Duker.

3. *Maxime cestrosphendonis vulnerabantur. Hoc illo bello* Maced. *novum genus teli inventum est. Bipalme spiculum ... emicabat*, verba obscura, expressa ex Fragm. Polyb. XXVII, 9, quod debemus Suidae voc. Κέστρος, ad quem Küsterus iam monuit Livium suo more haec liberius vertisse, omissis etiam quibusdam, quae forsan non intelligeret, vel saltem non sine magna difficultate verti posse animadverteret. Verba Polybii sunt: Κέστρος· ξένον ἦν τοῦτο τὸ εὕρημα κατὰ τὸν Περσικὸν πόλεμον. Τὸ δὲ βέλος τοιοῦτον· διπάλαιστον ἦν, ἴσον ἔχον τὸν αὐλίσκον τῇ προβολῇ· τούτῳ ξύλον ἐνήρμοστο, τῷ μὲν μήκει σπιθαμιαῖον, τῷ δὲ πάχει δακτυλιαίαν ἔχον τὴν διάμετρον· εἰς δὲ τούτου τὸ μέσον ἐσφήνωτο πτερύγια τρία ξύλινα, βραχέα παντελῶς. Τοῦτο, δυοῖν κώλων ἀνίσων ὑπαρχόντων τῆς σφενδόνης, εἰς τὸ μέσον ἐνηγκυλίζετο τῶν κώλων εὐλύτως. Λοιπὸν, ἐν μὲν τῇ περιαγωγῇ, τεταμένων τούτων, ἔμενεν· ὅτε δὲ παραλυθείη θάτερον τῶν κώλων κατὰ τὴν ἄφεσιν, ἐκπίπτον ἐκ τῆς ἀγκύλης, καθαπερεὶ μολυβδὶς ἐκ τῆς σφενδόνης, ἐφέρετο· καὶ προσπίπτον μετὰ βιαίας πληγῆς, κακῶς διετίθει τοὺς συγχυρήσαντας. Quae Schweigh. vertit: *Cestrus* (nisi leg. Κεστροσφενδόνη) *novum inventum erat bello Persico; telum vero huiusmodi: Bipalme erat, tubulum habens aequalem prominenti ferro* (nam αὐλίσκος est postica pars

solent, circumdabantur: funda media duo funalia imparia habebat. Quum maiori sinu libratum funditor habena rotaret, excussum, velut glans, emicabat. Quum et hoc, et alio omni genere telorum, pars vulnerata [4] militum esset, nec facile iam arma fessi sustinerent, instare rex, ut dederent se, fidem dare, praemia interdum polliceri; nec cuiusquam ad deditionem flectebatur animus; quum ex insperato iam obstinatis mori spes affulsit. Nam quum ex frumentatoribus refugientes quidam in castra nuntiassent consuli, circumsideri praesidium; motus periculo tot civium (nam octingenti ferme et omnes Romani erant) cum equitatu ac levi armatura (accesserant nova auxilia, Numidae pedites equitesque et elephanti) castris egreditur, et tribunis militum imperat, ut legionum signa sequantur. Ipse, velitibus ad firmanda levium armorum auxilia [5] adiectis, ad tumulum praecedit. Consulis latera tegunt [6] Eumenes, Attalus et Misagenes, regulus Numidarum.

teli, quae induitur hastili, προβολὴ anterior, quae προβάλλεται, praetenditur, proiicitur, extra manum prominet). *Huic insertum erat hastile, longitudinem habens spithamae* (ut apud Liv. *semicubitale:* est enim σπιθαμὴ dodrans pedis, adeoque dimidium cubiti, qui valet pedem unum cum dimidio), *crassitiem vero digiti: cuius medio infixae erant tres pinnulae ligneae admodum breves. Hoc telum, quum duae impares habenae essent fundae, in earum medio veluti amento illigabatur ita, ut facile solvi posset. Igitur in circumactione fundae, quum intentae essent habenae, immobile manebat telum. At ubi altera solvebatur habena in emissione, excussum amento suo, telum veluti glans e funda ferebatur, et cum impetu incidens, quidquid occurrisset pessime laedebat.* Κέστρα ἀμυντήριον ὅπλον Hesych. De pinnis, funda, aliisque quae Livius h. l. memorat, vid. Turneb. Advers. XXX, 32, et Lips. Poliorc. IV, 3. Ed.

4. *Pars vulnerata militum*, forte *pars magna v. m.* Ant. Periz. — *Fidem dare*; vid. XXIII, 19, n. 10.

5. *Levium armorum auxilia*; ita ex prima ed. emendavit Gron. infra ad XLIII, 18. Basileenses anno 1539, eosque sequuti dederant *levium armatorum*; vide supra ad XXII, cap. 37, not. 2.

6. *Consulis latera tegunt*; vide ad XXIV, 5, n. 7.

LXVI. Quum in conspectu prima signa suorum circumsessis fuerunt, Romanis quidem ab ultima desperatione recreatus est animus: Perseus, cui primum omnium fuerat, ut, contentus fortuito successu, captis aliquot frumentatoribus occisisque, non tereret tempus in obsidione praesidii; secundum, ea quoque tentata utcumque, quum sciret nihil roboris secum esse, dum liceret intacto, abire [1]; et ipse hostium adventum, elatus successu, mansit, et, qui phalangem arcesserent, propere misit. Qua et serius, quam res postulabat, et raptim acta, turbati cursu adversus instructos et praeparatos erant adventuri. Consul anteveniens extemplo proelium conseruit. Primo resistere Macedones; deinde, ut nulla re pares erant, amissis trecentis peditibus, viginti quatuor primoribus equitum ex ala, quam Sacram vocant [2], inter quos Antimachus etiam praefectus alae cecidit, abire conantur. Ceterum iter prope ipso proelio tumultuosius fuit. Phalanx, abs trepido nuntio accita, quum raptim duceretur, primo in angustiis captivorum agmini [3] oblata vehiculisque frumento onustis. Iis caesis, ingens

Cap. LXVI. 1. *Dum liceret* sibi *intacto abire*; vid. II, 12, n. 11, et V, 25, n. 4. — *Hostium adventum mansit*; vide ad II, 40; n. 4.

2. *Ex ala, quam Sacram vocant*; « iam mentio, ait Creverius, facta est Sacrarum alarum supra cap. 58, rursusque fiet infra lib. XLIV, cap. 42. Suspicamur illas equitum alas circa ipsum regem solitas esse pugnare, ei tuendo speciatim addictas; unde et ipsis fortasse *Sacrarum* nomen inditum ». Sed vid. XXXVII, 40, n. 6.

3. *Captivorum agmini oblata*; vid. V, 13, n. 8. — *Iis caesis*, etc. aliquid mendi hic latet: sive enim *caesis* referas ad *vehicula*, ineptum est, sive ad *captivos*, parum verisimile; Crev. — Frid. Iacobs. apud Goëll. p. 391, legendum suspicatur: *vehiculisque frumento onustis, iisque densis, ingens ibi*, etc. ubi apparere ait, verba *iisque densis*, non sine causa fuisse addita. In raro enim vehiculorum agmine milites fugientes sese per intervalla expedire potuissent, qui nunc, *denso* illis *ordine* per angustias actis, vehementer vexabantur. Facile autem *iisq. desis* in *iis caesis* depravari potuit. Lem. — *Ingens vexatio partis utriusque*; tum phalangis, tum Cretensium, qui deducebant captivos ad praedam.

ibi vexatio partis utriusque fuit, nullo exspectante, utcumque explicaretur agmen, sed armatis detrudentibus per praeceps impedimenta (neque enim aliter via aperiri poterat), iumentis, quum stimularentur, in turba saevientibus. Vix ab incondito agmine [4] captivorum expedierant sese, quum regio agmini perculsisque equitibus occurrunt. Ibi vero clamor iubentium referre signa ruinae quoque prope similem trepidationem fecit; ut, si hostes, introire angustias ausi, longius insequuti essent, magna clades accipi potuerit. Consul, recepto ex tumulo praesidio, contentus modico successu, in castra copias reduxit. Sunt qui eo die magno proelio pugnatum auctores sint [5], octo millia hostium caesa, in his Sopatrum et Antipatrum regios duces; vivos captos circiter duo millia octingentos [6], signa militaria capta viginti septem: nec

Lem. — *Nullo exspectante, utcumque explicaretur agmen*: ante *utcumque* excidisse videtur *dum*; Gron.

4. *Ab incondito agmine c.* vide ad XXI, 57, n. 11.

5. *Sunt, qui... pugnatum auctores sint;* vide ad II, 58, n. 1. *Sint* ex emend. Sigon. pro *sunt*, quod auribus h. l. minus gratum est, et a stylo Liv. alienum. Supra nempe ad II, 41, *sunt, qui patrem auctorem eius supplicii ferant*; III, 57, *sunt, qui aediles junctos eo ministerio scribant*; IV, 7, *sunt, qui propter adiectum Veiens bellum tribunos militum creatos dicant*; cap. 26, *sunt qui male pugnatum ab his consulibus in Algido auctores sint*; cap. 61, *sunt, qui Artenam Veientium fuisse credant*; V, 36, *erant, qui extemplo Romam eundum censerent*; cap. 41, *sunt, qui devovisse eos se pro patria tradant*; VII, 27, *sunt, qui hanc multitudinem captivam servorum fuisse scribant*; X, 26, *sunt, quibus ne haec quidem certamina exponere satis fuerit*, et *sunt, qui Umbros fuisse tradant*. Alia exempla vid. XXI, 6; XXVI, 49; XXX, 37; XXXI, 37; XLIII, 4, et pluribus locis; Drak. Neque tamen cum Ernestio ad Cic. Fin. I, 20, et Off. I, 2, 20, 24, contenderim, veram latinitatem postulare, ut coniunctivus excipiat dictionem *est*, vel *sunt*, *exsistunt, inveniuntur, qui*. Horat. Od. I, 1, vs. 3: « Sunt, quos curriculo pulverem Olympicum Collegisse iuvat », ubi vid. eruditiss. Bentl. et v. 9: « Est, qui nec veteris pocula Massici, Nec partem solido demere de die Spernit ». Vid. et Cort. ad Sall. Cat. 19. Lem.

6. *Vivos captos circiter duo millia octing.*; primae edd. per notas numerales *MMDCCC*. Vasc. *MMCCCC*. Pessime omnium ultima Gruteri edi-

incruentam victoriam fuisse; supra quatuor millia et trecentos de exercitu consulis cecidisse, signa sinistrae alae quinque amissa.

LXVII. Hic dies et Romanis refecit animos, et Persea perculit [1], ut, dies paucos ad Mopselum moratus, sepulturae maxime militum amissorum cura, praesidio satis valido ad Gonnum relicto, in Macedoniam reciperet copias. Timotheum quendam ex regiis praefectis cum modica manu relinquit ad Philan, iussum Magnetas et propinquos tentare. [2]. Quum Pellam venisset, exercitu in hiberna dimisso, ipse cum Cotye Thessalonicam est profectus. Eo fama affertur, Atlesbim regulum Thracum et Corragum Eumenis praefectum in Cotyis fines impetum fecisse, et regionem, Marenem quam vocant, cepisse. Itaque, dimittendum Cotyn ad sua tuenda ratus, magnis proficiscentem donis prosequitur. Ducenta talenta [3], semestre stipendium, equitatui numerat, quum primo annuum

·io *bis mille trecentos*. Recte Gronov. anno 1665 *duo millia octingentos*; Drakenb.

Cap. LXVII. 1. *Hic dies … Persea perculit* (vide ad II, 14, n. 2), h. e. acta huius diei, proelium hoc die commissum. Cic. pro Sexto, XII, *equites romanos daturos illius diei poenas, quo, me consule, cum gladiis in clivo Capitolino fuissent*; pro Marc. IV, *hunc tu igitur diem tuis maximis et innumerabilibus gratulationibus iure antepones*. Quem locum varie tentans Patricius non intellexit. Iustin. IX, 3, *hic dies universae Graeciae et gloriam dominationis, et vetustissimam libertatem finivit*; ubi vid. Gron. Flor. II, 6, §. 58, *non fuit maior sub imperio romano dies, quam ille, quum duo omnium et antea et postea ducum maximi, ille Italiae, hic Hispaniae victor, collatis cominus signis direxere aciem*; ubi vid. Duker. IV, 12, §. 35, *Varus perditas res, eodem, quo Cannensem diem Paullus, et fato est et animo sequutus*. Vid. Gronov. ad Sen. de ira, III, 36. Celerum aut leg. *perpulit*, aut excidit *ita* vel *adeo*, cui *ut* respondeat; Drak. At bene sibi opponuntur *Romanis refecit animos, Persea perculit*; Schaef.

2. *Et propinquos tentare*; vide ad IX, 35, n. 1.

3. *Ducenta talenta*, h. e. ex Crev. aestimatione, marcas argenti nostrates 18,750. Lem. — *Ad G. c. movet*, tentaturus, experturus, *si*, an, etc. vide ad I, 57, n. 1. — *Inexpugnabilis res*, forte *i. urbs*; Gron. — Pro *res esset* coni. Kreyssigh. apud Goëll. p. 478, *restitisset*. Error sc. ab errore nasci potuit, atque *restitisset* primum

dare constituisset. Consul, postquam profectum Persea audivit, ad Gonnum castra movet, si potiri oppido posset. Ante ipsa Tempe in faucibus situm Macedoniae claustra tutissima praebet et in Thessaliam opportunum Macedonibus decursum. Quum et loco et praesidio valido inexpugnabilis res esset, abstitit incepto. In Perrhaebiam flexis itineribus, Malloea primo impetu capta ac direpta, Tripoli aliaque Perrhaebia recepta, Larissam rediit. Inde Eumene atque Attalo domum remissis, Misagenem Numidasque in hiberna in proximis Thessalis urbibus distribuit; et partem exercitus ita per totam Thessaliam divisit, ut et hiberna commoda omnes haberent, et praesidio urbibus essent. Q. Mucium legatum [4] cum duobus millibus ad obtinendam Ambraciam misit. Graecarum civitatium socios omnes praeter Achaeos dimisit. Cum exercitus parte profectus in Achaiam Phthiotim, Pteleum [5] desertum fuga oppidanorum diruit a fundamentis, Antrona voluntate colentium recepit. Ad Larissam deinde exercitum admovit. Vrbs deserta erat; in arcem omnis multitudo concesserat: eam oppugnare aggreditur. Primi omnium Macedones, regium praesidium, metu excesserant; a quibus relicti oppidani in deditionem extemplo veniunt. Dubitari inde [6], utrum Demetrias

in *restisset*, deinde in *res esset* abire. De syllabarum geminatione a librariis neglecta vid. Drakenb. ad lib. II, 24, §. 6, et Heinrichii Ind. ad Cic. Oratt. Fragmm. sub *Geminatio, insigne emendationis subsidium*. Lem.

4. *Q. Mucium legatum*, nunc forsan factum ex tribuno militum. Conf. ad cap. 49. Idem forte intell. XLIII, 1 pr. nisi aliud excidit nomen. — *Achaiam Phthiotim*; vide supra ad librum XXXIII, cap. 32, n. 6.

5. *Pteleum ... Antrona ... Larissam*; vide ad cap. 42, n. 1. — *Voluntate colentium*; vide ad I, 1, n. 3, et III, 69, n. 8.

6. *Dubitari inde*, immo *dubitare*, sc. coepit, aut *dubitavit*; Duker. — *Adspiciendae res*; antea legebatur *adipiscendae*, quod Creverio et aliis displicuit. Longe potior *adspiciendae*; vide ad XXI, 6, n. 4

prius aggredienda foret, an in Boeotia adspiciendae res. Thebani, vexantibus eos [7] Coroneis, in Boeotiam arcessebant. Ad horum preces, quia hibernis aptior regio, quam Magnesia erat, in Boeotiam duxit.

7. *Vexantibus eos Coroneis*, in quos Licinium crudeliter consuluisse, ex XLIII, 4 patet; Duk. *Coroneis* scripsi pro *Coronaeis*; vide ad cap. 42, n. 3. — *Duxit* consul. Conf. ad librum I, cap. 23, n. 4.

T. LIVII PATAVINI

HISTORIARVM

AB VRBE CONDITA

LIBER QVADRAGESIMVS TERTIVS

BREVIARIVM

Cap. I; Eadem aestate legatus, in Illyricum a consule missus, opulenta duo oppida diripuit. Alter consul C. Cassius nec in Gallia memorabile quidquam gerit, et per Illyricum ducere legiones in Macedoniam vano incepto conatur. Quod ubi senatus ex Aquileiensium legatis cognovit, legatos mittit, qui ei nuncient, ne suam provinciam relinquat. — II; In ius vocantur magistratus romani, de quorum avaritia superbiaque conquesti erant Hispaniae utriusque legati, et SCtis quibusdam consulitur Hispanis. — III; Quatuor millibus hominum, natis ex militibus romanis et hispanis mulieribus, Carteia datur, ubi habitent. Eodem tempore Romam veniunt legati carthaginienses et Gulussa Masinissae filius. — IV; M. Iunius Pennus praetor Celtiberos sine sanguine domat: at Licinius et C. Lucretius crudeliter et avare bellant in Graecia; et non modo de his, sed etiam de L. Hortensio, successore Lucretii, ab Abderitarum, — V; et de C. Cassio a Cincibili, regis Gallorum, nec non a Carnorum Istrorumque et Iapydum legatis similes querelae ad senatum rom. deferuntur. — VI; Legati multarum Graeciae Asiaeque civitatum; item ex Africa Carthaginiensium et Masinissae simul Romam conveniunt. — VII; His dimissis audiuntur legati Cretenses, et post hos vocantur Chalcidenses, quorum princeps Miction de superbia, crudelitate et avaritia Lucretii Hortensiique queritur. VIII; Lucretius damnatur, et literae iussu senatus scriptae mittuntur ad Hortensium absentem. — IX, In Liguribus eo anno nihil memorabile geritur; in Illyricum vero

cuius regem Gentium Romani suspectum habent, ab A. Hostilio cos. mittitur Ap. Claudius Centho legatus. — X; Is ab Vscanensibus repellitur cum magna clade, cuius reliquias ad Lychnidum reducit. — XI; Comitia consularia et praetoria. Reditus legatorum, ad exercitum in Macedoniam missorum. Calendae intercalares. Mors sacerdotum. — XII; Numerus militum sociorumque navalium in supplementum scribendorum. — XIII; Prodigia publica procurantur, non suscipiuntur duo, in loco privato peregrinoque facta. — XIV; C. Claudius Pulcher et Ti. Sempronius Gracchus creantur censores. Horum edicta de delectu, commeatibus missionibusque militum. — XV; Sortitio provinciarum; et censura. — XVI; Acerba recensio equitum, et contentiones censorum cum veteribus publicanis eorumque patrono, P. Rutilio trib. plebis. — XVII; Numerus colonorum Aquileiensium auctus. SCtum, a C. Popillio et Cn. Octavio legatis per omnes Peloponnesi urbes circumlatum, ne quis ullam rem in bellum magistratibus romanis conferret, praeterquam quod senatus censuisset. — XVIII; Perseus in Illyricum proficiscitur, et Vscanam expugnat. — XIX; Inde Draudacum castellum et Oaeneum capit, legatosque mittit ad Gentium, qui regem iam diu dubium in societatem pelliciant. — XX; Is pecuniam poscit. — XXI; Oppida Illyrici frustra tentant legati romani, L. Coelius Vscanam et Ap. Claudius Phanotem. Perseus, qui in Macedoniam sese receperat, ad Stratum, validissimam Aetoliae urbem, ducit vocantibus Epirotis et Archidamo principe Aetolorum. — XXII; Sed clausas portas receptumque vix romanum praesidium invenit, et infecta re in regnum redit. — XXIII; Clevas, ab eo relictus, prospere res gerit adversus Ap. Claudium et Antigonenses.

I. Eadem aestate, qua in Thessalia equestri pugna vicere Romani [1], legatus, in Illyricum a consule missus [2], opulenta duo oppida vi atque armis coëgit in

Cap. I. 1. *Qua in Thessalia equestri pugna vicere Romani:* vicere quidem (vide ad XLII, 66); sed prius victi sunt et quidem in pugna maiore multo et clariore; vide ad XLII, 59 sq. Hinc *victi* vel *victi fuere* emend. Cler. et Crev. Vulgatum vero contra eorum coniecturam defendit Douiat. quasi Livius unice respexerit posteriorem pugnam. At enim, Romanis suis faventem, non quidem plane dissimulasse cladem, sed scripsisse *victi primum, deinde vicere*, suspicabantur Gron. et Drak.

2. *Legatus in Illyricum missus;* vide ad XLII, 67, n. 4. — *Opinione cle-*

deditionem, omniaque iis sua concessit, ut opinione clementiae eos, qui Carnuntem munitam urbem incolebant, alliceret. Postquam nec, ut dederent se, compellere, neque capere obsidendo poterat; ne duabus oppugnationibus nequidquam fatigatus miles esset, quas prius intactas urbes reliquerat [3], diripuit. Alter consul C. Cassius nec in Gallia, quam sortitus erat [4], memorabile quidquam gessit, et per Illyricum ducere legiones in Macedoniam vano incepto est conatus. Ingressum hoc iter consulem senatus ex Aquileiensium legatis cognovit; qui, querentes coloniam suam novam et infirmam, necdum satis munitam inter infestas nationes Istrorum et Illyriorum esse, quum peterent, ut senatus curae haberet, quomodo ea colonia muniretur, interrogati, vellentne eam rem C. Cassio consuli mandari? responderunt, Cassium, Aquileiam indicto exercitu [5], profectum per Illyricum in Macedoniam esse. Ea res primo incredibilis visa, et pro se quisque credere, Carnis forsitan aut Istris bellum illatum. Tum Aquileienses, nihil se ultra scire, nec audere affirmare, quam triginta dierum frumentum militi datum, et duces, qui ex Italia itinera in Macedoniam nossent, conquisitos abductosque. Enimvero senatus indignari, tantum consulem ausum, ut suam provinciam relinqueret [6], in alienam transiret,

mentiae; vide ad XLV, 38, n. 2. — *Carnuntem* Illyrici aut Pannoniae oppid. de cuius situ et ruderibus vid. P. Lambecius ad calcem lib. II, comm. de Bibl. Caes. pag. 997.

3. *Quas intactas urbes reliquerat*; vide ad II, 12, n. 11.

4. *In Gallia, quam sortitus erat*; Cassio Italia evenit, h. e. Liguria et Gallia; conf. XLII, 31, 32; XLIII, 9 Liguria aliquoties utrique consuli decreta fuerat (vide ad XL, 35, 44; XLI, 17, 18; XLII, 1, 9, 10), et alteri quoque simul Gallia, quod probabile fit ex XLI, 17, 18, atque eo, quod Livius nusquam refert, qui praetores post annum Vrbis conditae 576 (lib. XLI, 8), Galliam, ut ante, sortiti fuerint; Duker.

5. *Aquileiam indicto exercitu*; vid. IV, 25, n. 4. — *XXX dierum frumentum m. d.* vid. Schel. ad Polyb. cap. 7.

6. *Consulem ausum tantum, ut*

exercitum novo periculoso itinere inter exteras gentes duceret, viam tot nationibus in Italiam aperiret. Decernunt frequentes, ut C. Sulpicius praetor tres ex senatu nominet legatos, qui eo die proficiscantur ex Vrbe, et quantum accelerare possent, Cassium consulem, ubicumque sit, persequantur; nuntient, ne bellum cum ulla gente moveat, nisi cum qua senatus gerendum censuerat [7]. Legati hi profecti, M. Cornelius Cethegus, M. Fulvius, P. Marcius Rex. Metus de consule atque exercitu distulit eo tempore muniendae Aquileiae curam [8].

II. Hispaniae deinde utriusque legati aliquot populorum in senatum introducti. Ii, de magistratuum romanorum avaritia superbiaque conquesti, nisi genibus [1] ab senatu petierunt, ne se socios foedius spoliari vexarique, quam hostes, patiantur. Quum et alia indigna quererentur, manifestum autem esset pecunias captas, L. Canuleio praetori, qui Hispaniam sortitus erat, negotium datum est, ut in singulos, a quibus Hispani pecunias peterent, quinos recuperatores [2] ex ordine senatorio daret, patronosque, quos vellent, sumendi potestatem faceret. Vocatis in curiam legatis recitatum est senatusconsultum, iussique no-

suam provinciam relinqueret, etc. vid. X, 18, n. 8. — *Novo periculoso itinere*, duo epitheta uni substant. ἀσυνδέτως iuncta, ut passim; Drakenb. quem vide ad I, 14, n. 7, et XLIV, 43, n. 3.

7. *Ne bell. cum ulla gente moveat, n. c. q. senatus gerendum censuerat*, forte *censuerit*. Sed vid. III, 2, n. 1. — *P. Marc. Rex*, forte *Q.* pro *P.* quod praenomen in hac familia et in ulla alia eiusdem gentis non inveni; Duker.

8. *Metus distulit curam*, quia causa fuit, cur differretur. Cf. V, 39, n. 3.

Cap. II. 1. *Nisi genibus*, procumbentes, ut XLIV, 9. —*Quam hostes, patiantur*, immo *paterentur*. — *L. Canuleio ... negotium datum est* a senatu extra ordinem, quia leges et quaestiones de repetundis nondum constitutae erant; Duk. conf. Sigon. de Iudic. II, 27, et infra ad Epit. XLVII, 7.

2. *Quinos recuperatores ex ordine senatorio*, etc. vid. XXVI, 48, n. 3.

minare patronos, quatuor nominaverunt, M. Porcium Catonem, P. Cornelium Cn. F. Scipionem, L. Aemilium L. F. Paullum, C. Sulpicium Gallum. Cum [3] M. Titinio primum, qui praetor A. Manlio, M. Iunio consulibus in citeriore Hispania fuerat, recuperatores sumpserunt. Bis ampliatus, tertio absolutus est reus [4]. Dissensio inter duarum provinciarum legatos est orta: citerioris Hispaniae populi M. Catonem et Scipionem; ulterioris L. Paullum et Gallum Sulpicium patronos sumpserunt. Ad recuperatores adducti a citerioribus populis P. Furius Philus, ab ulterioribus M. Matienus. Ille Sp. Postumio, Q. Mucio consulibus triennio ante, hic biennio prius, L. Postumio, M. Popillio consulibus, praetor fuerat. Gravissimis criminibus accusati ambo ampliatique: quum dicenda de integro causa esset, excusati exsilii causa solum vertisse [5]. Furius Praeneste, Matienus Tibur exsulatum abierunt. Fama erat, prohiberi a patronis nobiles ac potentes compellare [6]; auxitque eam suspicionem Canuleius praetor, quod, omissa ea re, delectum habere instituit;

3. *Cum M. Titinio*, primo reo.

4. *Bis ampliatus, t. a. reus.* — Et inferius, *accusati ambo ampliatique;* « in iudiciis antiquis, ait Donatus, *ampliare* verbum forense erat, et significabat interloqui, seu sententiam differre, quum causa adhuc esset obscura; inde iudex pronuntiabat *non liquet*. Vid. Cic. pro Caec. 10, pro Cluentio, 28; A. Gell. lib. XVI, 11. Hic *ampliatos* scribit Livius P. Furium Philum, et M. Matienum reos, h. e. iudicium illorum dilátum, et quum dicenda de integro causa esset, excusatos exsilii causa solum vertisse; et M. Titinium bis ampliatum, tertio absolutum. Itaque *ampliati* dicebantur, ut in Annotat. Budaeus tradit, ii quorum damnatio vel absolutio differebatur, aut quia coram testes sistendi essent, et cum illis committendi; aut quia nondum plane liquebat aut de crimine, aut de modo poenae; aut quia argumenta et probationes nondum satis erant idonea ad absolvendum vel condemnandum: ad quod videtur spectare Plautinum illud in Amphitr. *Iacent rationes, silet iudicium, nescio quid dicam* ». Lem.

5. *Excusati exsilii causa solum vertisse;* vide ad III, 13, n. 10. — *Prohiberi a patronis*, scil. legatos Hispaniae: quae dura est ellipsis.

6. *Nobiles ac potentes compellare;* vide ad XXII, 12, n. 12.

deinde repente in provinciam abiit, ne plures ab Hispanis vexarentur. Ita, praeteritis silentio obliteratis, in futurum consultum ab senatu Hispanis, quod impetrarunt, ne frumenti aestimationem magistratus romanus haberet [7]; neve cogeret vicesimas vendere Hispanos, quanti ipse vellet; et ne praefecti in oppida sua ad pecunias cogendas [8] imponerentur.

III. Et alia novi generis hominum ex Hispania legatio venit. Ex militibus romanis et ex hispanis mulieribus [1], cum quibus connubium non esset, natos se memorantes, supra quatuor millia hominum, orabant, ut sibi oppidum, in quo habitarent, daretur.

7. *Ne frumenti aestimationem magistratus rom. haberet*, « scil. et aestimati et empti. Aestimatum est, quod magistratibus rom. in cellam, i. e. domesticum usum, a provincialibus sumere licebat, sed pro quo usu invaluerat, ut pecuniam sibi numerari iuberent; vid. Cic. Verr. III, 81, et Burm. de Vectigal. cap. 2, pag. 20. Quum autem magistratus frumentum grandi pretio aestimarent, Hispani impetrarunt, ut illi vel frumentum ipsum accipere, vel, si pro eo pecuniam mallent, aestimatione communi et publica uti cogerentur. Emptum frumentum est, quod provinciales Romanis vendere iubebantur; vid. Cic. Verr. III, 70 sq. et Burm. de Vect. cap. 2, p. 19. In illam rem magistratus rom. pecuniam e publico accipiebant: ex qua ut aliquid averterent, frumentum emendum vilissimo pretio aestimabant. Itaque Hispani impetrasse videntur, ne *vicesimas* frumenti, *vendere cogerentur*, *quanti vellent* magistratus romani ». Crev. Haec probabiliora sunt, quam quae Marc. Donatus et alii disputarunt; qui etiam de aliarum rerum *vicesimis* h. l. agi crediderc, vel eum silentio praeteriere.

8. *Ad pecunias cogendas*, hoc est, per vim exigendas.

Cap. III. 1. *Ex militibus rom. et ex hispanis mulieribus*, etc. « Ex h. l. Sigonius de Iur. Civ. Rom. I, 6, n. 9 colligit, eos, qui *ex mulieribus*, *cum quibus connubium non esset*, *nati* erant, in numero servorum habitos fuisse et ne libertatem quidem habuisse, et Turnebus, Advers. XVI, 21, eos servorum in numero, non ingenuos fuisse. Hoc non in universum de omnibus his verum esse arbitror. Nam qui ex cive rom. et muliere libera, cum qua connubium non esset, nati erant, non illi quidem cives romani, sed tamen liberi erant; nec video, cur servorum numero haberi debuerint: partus enim, quod ICti dicant, sequitur ventrem. Eos de quibus hic agit Livius, servilis conditionis fuisse, argumento sunt, quae de eorum manumissione et appellatione coloniae, in quam deducti sunt, dicuntur. Hinc suspicor, matres eorum fuisse captivas hispanas ancillas, quarum liberi conditionem matrum sequebantur; vid. Vlpian. tit. V, §.

Senatus decrevit, *uti nomina sua apud L. Canuleium profiterentur; eorumque si quos manumisisset*[2], *eos Carteiam ad Oceanum*[3] *deduci placere. Qui Carteiensium domi manere vellent, potestatem fore, uti numero colonorum essent, agro assignato. Latinam eam coloniam fuisse*[4], *libertinorumque appellari.* Eodem tempore ex Africa et Gulussa, Masinissae regis filius, legatus patris, et Carthaginienses venerunt. Gulussa prior in senatum introductus, et, quae missa erant ad bellum Macedonicum a patre suo, exposuit, et, si qua praeterea vellent imperare, praestaturum merito populi romani est pollicitus; et monuit Patres conscriptos, ut a fraude Carthaginiensium caverent: *classis eos magnae parandae consilium cepisse, specie pro Romanis et adversus Macedonas: ubi ea parata instructaque esset, ipsorum fore potestatis quem hostem aut socium habeant*[5]. (Egit deinde Masinissae causam de agro, de oppidis, quae ablata sibi ab eo Carthaginienses quererentur, magnaque contentione inter regulum et legatos carthaginienses disceptatum. Quae ultro citroque iactata sint, quid a senatu responsum fuerit, in incerto est. Quievit tamen velut sopita haec controversia per aliquot annos. Renovata postea in acre bellum exarsit, quod adversus Masinissam a Poenis susceptum cum

9 ». Duk. Conf. VIII, 14, n. 9, et ad Tacit. Ann. XIV, 27, n. 5, et Spanhem. O. R. II, 22.

2. *Eorumque si quos manumisisset*, « sc. quum in provinciam venisset, ut praesens singulorum causas cognosceret. Nam quod non dicit Livius *ut eos manumitteret*, sed *eorum si quos manumisisset*, indicio est, non eandem omnium causam fuisse, sed alios manumitti potuisse, alios non potuisse. Si quid veri in eo est, quod de matribus illorum dixi, qui post mortem patrum in alterius domini potestatem non venerant, manumitti potuerunt: qui iusto titulo venerant, non potuerunt ». Duk. Conf. Spanhem. l. l.

3. *Carteiam ad Oceanum*; vide ad XXI, 5, n. 3.

4. *Latinam eam coloniam fuisse*, immo *esse*, h. e. in posterum esse, vel haberi: nam colonia nunc primum facta est; Gron. — *Libertinorum* coloniam; vide ad VIII, 14, n. 9.

5. *Ipsorum fore potestatis quem hostem aut socium habeant*; vide ad III, 62, n. 5.

Romanis gerendum fuit, nec nisi Carthaginis interitu finitum est. Hoc anno invenimus in annalibus, puerum factum ex virgine sub parentibus, iussuque haruspicum deportatum in insulam desertam.

(*IV*). Habita sunt a C. Cassio consule comitia, quibus creati consules A. Hostilius Mancinus, A. Atilius Serranus. Praetores inde facti M. Retius, Q. Maenius, L. Hortensius, Q. Aelius Paetus, T. Manlius Torquatus, C. Hostilius. Decretae consulibus provinciae Italia et Macedonia. Italia Atilio, Hostilio Macedonia obvenit. Praetores Retius urbanam iurisdictionem, peregrinam Maenius sortitus est. Classis cum ora maritima Graeciae Hortensio obtigit. Reliquae praetoriae provinciae fuere procul dubio, quemadmodum anno priore Hispania, Sicilia et Sardinia. Sed singulas quinam praetores obtinuerint, silentibus Veterum monumentis, certe sciri non potest. Interim P. Licinius, quasi ad bellum non cum Perseo, sed cum Graecis gerendum missus esset, inanes adversus iustum hostem iras in miseros et viribus impares vertit, compluresque in Boeotia, ubi hibernabat, urbes expugnavit, et crudeliter diripuit. Coronei maxime vexati quum ad senatum confugissent, Patres decreverunt, ut captivi, qui sub corona venissent, in libertatem restituerentur. Consulis crudelitatem et avaritiam imitatus est, aut etiam superavit Lucretius Praetor, qui classi praeerat, adversus socios ferox, hosti spernendus. Siquidem classem ad Oreum stantem adortus repente Perseus, naves onerarias frumentum portantes viginti cepit, reliquas depressit, et quatuor etiam quinqueremibus potitus est. Res quoque prospere gestae in Thracia a Perseo, quum eo ad Cotyn defendendum adversus Atlesbis et Corragi copias divertisset. Nec vero ipse sibi Cotys defuit, vir bello strenuus, consilio praestans, Thrax genere solo, non moribus. Nam et unicae sobrietatis ac temperantiae fuit, idemque clementia et moderatione animi plane amabilis. Cuncta Perseo ex voto fluebant. Nam et tunc Epirotarum gens in eius par-

§. 4. Appian. Pau. — Plin. IV, VII.

tes transiit, auctore Cephalo, quem tamen ad defectionem necessitas magis compulit, quam voluntas. Is, singulari prudentia et constantia praeditus, tum quoque optima mente erat. Deos enim immortales precatus fuerat, ut bellum inter Romanos et Persea ne conflaretur, neve de summa rerum decerneretur. At exorto bello statuerat ex foederis praescripto Romanos iuvare: praeter foederis autem leges nihil ultro facere, neque obsequi indecore et turpiter. Turbavit haec consilia Charopus quidam, eius Charopi, qui saltum ad Aoum amnem T. Quintio contra Philippum bellanti aperuerat, nepos, vilis potentiorum assentator, et mirus calumniarum in optimum quemque artifex. Romae educatus fuerat, missus ab avo in urbem, ut linguam romanam literasque perdisceret. Hinc notus carusque plurimis Romanorum, quum revertisset domum, natura levis, et ingenio pravus, quum et romana ei amicitia faceret animos, principes viros usque allatrabat. Sed primo despiciebatur ab omnibus, nec ulla eius ratio habebatur. Postquam autem bellum Persicum conflatum est, quum plena omnia suspicionum in Graecia essent, multis palam, pluribus occulte Perseo studentibus, non destitit Charopus eos, qui auctoritate inter Epirotas praestabant, apud Romanos criminari. Et speciem quandam coloremque dabat eius calumniis ea necessitudo, quae olim Cephalo ceterisque eandem sectam sequentibus cum regibus Macedonum fuerat. Iam vero omnia illorum dicta factaque maligne explorans, et in peius semper detorquens, veritatemque adiectis detractisque, quae voluerat, adulterans, fidem criminibus faciebat. Neque his tamen commovebantur Cephalus et ii, qui eorundem in republica consiliorum socii erant, freti egregia conscientia illibatae erga Romanos fidei. Verum ubi illis criminationibus aurem praebere Romanos senserunt, et principes quosdam Aetolorum, quos pariter suspectos fecerunt obtrectatorum calumniae, Romam abductos, tum demum opus esse crediderunt, ut sibi ipsi suisque rebus consulerent. Quum autem nihil succurreret praeter regiam amicitiam, cum Perseo societatem inire coacti sunt, eique

gentem suam tradere. Romae A. Hostilius, A. Atilius consules, inito magistratu, et peractis, quae divina humanaque in urbe et circa urbem fieri a consulibus mos est, in provincias profecti sunt. Hostilius, cui Macedonia obtigerat, quum in Thessaliam ad exercitum properaret, Epirum, quae nondum aperte defecerat, ingressus, parum abfuit, quin incideret in Persei manus. Theodotus enim quidam et Philostratus, rati sese, si eum regi traderent, magnam gratiam apud Persea inituros, et gravissimum in praesentia Romanis damnum illaturos, ad regem literas dedere, ut, quanta maxima posset celeritate, accurreret. Quod nisi et Perseum obiecta a Molossis ad Loum amnem mora retardasset, et consul, de imminenti periculo monitus, ab instituto itinere deflexisset, vix videtur effugere potuisse. Igitur relicta Epiro navigavit Anticyram, unde in Thessaliam contendit. Ibi accepto exercitu ad hostem perrexit. Sed nihilo felicius bellum administravit, quam priore anno gestum fuerat. Nam et proelio commisso cum rege pulsus est, et quum primum per Elymeam vim facere tentasset, deinde per Thessaliam occulte moliri iter, ubique occurrente Perseo, vano conatu absistere coactus est. Nec Hortensius praetor, cui classi obtigerat, quidquam satis scite aut fortunate egit, cuius ex rebus gestis nihil ad memoriam insignius est, quam crudelis et perfida urbis Abderitarum direptio, quum intoleranda sibi imposita onera deprecarentur. Igitur Perseus Romanos iam despiciens, ac velut otiosus plane et vacuus, corollarii vicem in Dardanos excursionem fecit, et decem millibus Barbarorum interfectis, ingentem praedam abduxit. Movere hoc anno Celtiberi in Hispania bellum instigante novo duce Olonico, Salondicum quidam vocant. Is, summa calliditate et audacia hastam argenteam quatiens velut caelo missam vaticinanti similis, omnium in se mentes converterat. Sed quum pari temeritate castra praetoris romani, uno furiosi consilii socio as-

§. IV. Fasti Capit. — Zonaras. — Epitome huius libri et XLII, LXVII. Polyb. et Diod. apud Valesium. — Plut. in Paulo, et Florus, II, 71.

sumpto, sub noctem adiisset, praetorem videlicet obtruncaturus, iuxta tentorium ipsum pilo vigilis exceptus est: socius pares stolidi incepti poenas luit. Amborum capita praecidi statim iussit praetor, atque hastis suffixa delectis e numero captivorum tradi ad suos perferenda. Hi) tantum pavorem ingressi[1] castra, ostentantes capita, fecerunt, ut, si admotus extemplo exercitus foret, capi castra potuerint. Tum quoque fuga ingens facta est: et erant, qui legatos mittendos ad pacem precibus petendam[2] censerent; civitatesque complures, eo nuntio audito, in deditionem venerunt. Quibus purgantibus sese, culpamque in duorum amentiam conferentibus, qui se ultro ad poenam ipsi obtulissent, quum veniam dedisset praetor, profectus extemplo ad alias civitates, omnibus imperata facientibus, quieto exercitu pacatum agrum, qui paulo ante ingenti tumultu arserat, peragravit. Haec lenitas praetoris, qua sine sanguine ferocissimam gentem domuerat, eo gratior plebi Patribusque fuit, quo crudelius avariusque in Graecia bellatum et ab consule Licinio et ab Lucretio praetore erat. Lucretium tribuni plebis absentem concionibus assiduis lacerabant, quum reipublicae causa abesse excusaretur: sed tum adeo vicina etiam inexplorata erant, ut is eo tempore in agro suo Antiati esset, aquamque ex manubiis Antium ex flumine Loracinae duceret. Id opus centum triginta millibus aeris locasse dicitur. Tabulis quoque pictis ex praeda fanum Aesculapii exornavit. Invidiam infamiamque ab Lucretio averterunt in Hortensium

CAP. IV. 1. *Tantum pavorem ingressi*, etc. Desiderantur h. l. comitia et consularia, quibus A. Hostilius Mancinus et A. Atilius Serranus consules facti sunt, et praetoria cum sorte provinciarum: item res gestae a P. Licinio proc. in Macedonia: Sigon. De initio cap. vide ad Epit. n. 3.

2. *Ad pacem precibus petendam*; vide ad IX, 16, n. 3. — *Culpamque in duorum amentiam ... ab consule Licinio*; etc. vide ad Epit. n. 1 et 3.

successorem eius Abderitae legati, flentes ante curiam querentesque, *oppidum suum ab Hortensio expugnatum ac direptum esse. Causam excidii fuisse urbi, quod quum centum millia denarium et tritici quinquaginta millia modium imperaret, spatium petierunt* [3], *quo de ea re et ad Hostilium consulem, et Romam mitterent legatos. Vixdum ad consulem se pervenisse, et audisse oppidum expugnatum, principes securi percussos, sub corona ceteros venisse* [4]. Indigna senatui visa; decreveruntque eadem de Abderitis, quae de Coroneis decreverant priore anno, eademque pro concione edicere Q. Maenium praetorem iusserunt. Et legati duo, C. Sempronius Blaesus, Sex. Iulius Caesar, ad restituendos in libertatem Abderitas missi. Iisdem mandatum, ut et Hostilio consuli et Hortensio praetori nuntiarent, senatum Abderitis iniustum bellum illatum [5], conquirique omnes, qui in servitute sint, et restitui in libertatem, aequum censere.

V. Eodem tempore de C. Cassio, qui consul priore anno fuerat, tum tribunus militum in Macedonia cum A. Hostilio erat, querelae ad senatum delatae sunt, et legati regis Gallorum Cincibili [1] venerunt. Frater eius verba in senatu fecit, questus, Alpinorum populorum agros sociorum suorum depopulatum C. Cas-

3. *Spatium petierunt*, latinius *petierint*; Gron.

4. *Sub corona venisse*; vide ad II, 17, n. 3, et III, 55, n. 8. — *Indigna*, sc. *ea* aut *res*: nisi alterutrum excidit; Gron. — *Edicere*; vide ad XXX, 5, n. 1.

5. *Iniustum bellum illatum*; iunge cum *censere*.

Cap. V. 1. *Cincibili*; praeter hunc Cincibilum memoratur etiam Balanus XLIV, 14. L. — *Carn. Istrorumque et Iapydum* ex emend. Drakenb. pro *Iapidum*. Ἰάποδες apud Steph. Byz. et Strab. V, 217, VII, 313 sq. Ἰάπυδες apud Ptol. II, 17; Dionem Cass. lib. XLIX, p. 412; Plin. III, 18-21. *Iapudes* in Fast. Capit. triumph. conf. Pigh. Ann. ad a. 624. Similiter *Illyrii*, *Illurii* et *Illirii*, *Satyra*, *Satura* et *Satira*, aliaque; vide ad XXII, 4, n. 1, et de *Iapydibus*, Illyrico populo, Heyn. ad Tibull. IV, 1, vs. 108, et ad Virg. Georg. III, 475.

sium esse, et inde multa millia hominum in servitutem abripuisse. Sub id tempus Carnorum Istrorumque et Iapydum legati venerunt: *Duces sibi ab consule Cassio primum imperatos, qui in Macedoniam ducenti exercitum iter monstrarent: pacatum ab se, tanquam ad aliud bellum gerendum, abisse: inde ex medio regressus itinere hostiliter peragrasse fines suos; passim rapinasque et incendia facta: nec se ad id locorum*[2] *scire, propter quam causam consuli pro hostibus fuerint.* Et regulo Gallorum absenti, et his populis responsum est, *senatum ea, quae facta querantur, neque scisse futura, neque, si sint facta, probare. Sed indicta causa damnari absentem consularem virum, iniurium esse, quum is reipublicae causa absit. Vbi ex Macedonia redisset C. Cassius, tum, si coram eum arguere vellent, cognita re senatum daturum operam, uti satisfiat.* Nec responderi tantum iis gentibus, sed legatos mitti, duos ad regulum trans Alpes, tres circa eos populos placuit, qui indicarent, quae Patrum sententia esset. Munera mitti legatis ex binis millibus aeris[3] censuerunt; duobus fratribus regulis haec praecipua, torques duo ex quinque pondo auri facti, et vasa argentea quinque ex viginti pondo, et duo equi phalerati cum agasonibus, et equestria arma ac sagula; et comitibus eorum vestimenta liberis servisque. Haec missa: illa petentibus data, ut denorum equorum iis commercium[4] esset, educendique ex Italia potestas fieret. Legati cum Gallis missi trans Alpes C. Laelius, M. Aemilius Lepidus; ad ceteros populos C. Sicinius[5], P. Cornelius Blasio, T. Memmius.

2. *Ad id locorum*; vid. IX, 45, n. 1.

3. *Munera mitti legatis ex binis m. ae.* vide ad XLII, 6, n. 6.

4. *Equorum commercium*, ius emendi; Ernesti. Similiter XLV, 29 extr. *commercium salis* id. qd. II, 9, *vendendi salis arbitrium.*

5. *C. Sicinius*, etc. conf. Drak. et Pigh. Ann. ad a. 568, 571.

VI. Multarum simul Graeciae Asiaeque civitatium legati Romam convenerunt. Primi Athenienses introducti : ii, *se*, *quod navium habuerint militumque*, *P. Licinio consuli et C. Lucretio praetori misisse*, exposuerunt, *quibus eos non usos frumenti sibi centum millia*[1] *imperasse : quod*, *quamquam sterilem terram arent*, *ipsosque etiam agrestes peregrino frumento alerent*, *tamen*, *ne deessent officio*, *confecisse ; et alia*, *quae imperarentur*, *praestare paratos esse*. Milesii, nihil praestitisse memorantes, si quid imperare ad bellum senatus vellet, praestare se paratos esse, polliciti sunt. Alabandenses templum Vrbis Romae se fecisse commemoraverunt, ludosque anniversarios ei Divae instituisse ; et coronam auream quinquaginta pondo, quam in Capitolio ponerent, donum Iovi Optimo Maximo, attulisse, et scuta equestria trecenta ; ea, cui iussissent, tradituros. Donum ut in Capitolio ponere et sacrificare liceret, petebant. Hoc[2] Lampsaceni, octoginta pondo coronam afferentes, petebant, commemorantes, *discessisse se a Perseo* [3], *postquam romanus exercitus in Macedoniam venisset*, *quum sub ditione Persei et ante Philippi fuissent*. *Pro eo*, *et quod*

CAP. VI. 1. *Frumenti centum millia*, scilic. modiorum (quod efficit ex Creverio, modios Parisienses fere 77,084), ut passim in mentione frumenti et salis. Sic et gr. μεδίμνων omittitur. Conf. n. 6, et XXIII, 21; XXXIII, 42, n. 5; Drakenb. ad. h. l. et Schwebel. ad Lamb. Bos. Ellips. gr. p. 191. — *Ipsosque etiam agrestes peregrino frumento alerent*; Demosth. Orat. advers. Leptinem, pag. 545: ἴστε γὰρ δήπου τοῦθ', ὅτι πλείστῳ τῶν ἁπάντων ἀνθρώπων ἡμεῖς ἐπεισάκτῳ σίτῳ χρώμεθα. Lem. — *Alabandenses templum Vrbis Romae se fecisse commemoraverunt*, *ludosque*, etc. hoc Smyrnaei se primos, M. Porcio Catone consule, ante viginti quinque annos fecisse iactant apud Tac. Ann. IV, 56, n. 4.

2. *Hoc Lampsaceni*; post aut ante *hoc* insere *et*; Gronov. et Drak. *Hoc*, idem, sc. ut donum in Capit. etc.

3. *Discessisse se a Perseo*; vide ad XXIV, 45, n. 2. — *Ne in regiam potestatem reciperentur*, male *reciperentur*, *exciperentur*, *reciperentur* iterantur; Drakenb. *Restituerentur* coni. Douiat. *Redigerentur* Bos. *Reciderent*. Gronov.

imperatoribus romanis omnia praestitissent, id se tantum orare, ut in amicitiam populi romani reciperentur, et, si pax cum Perseo fieret, exciperentur, ne in regiam potestatem reciperentur. Ceteris legatis comiter responsum; Lampsacenos in sociorum formulam referre [4] Q. Maenius praetor iussus. Munera omnibus in singulos binum millium aeris data. Alabandenses scuta reportare ad A. Hostilium consulem in Macedoniam iussi. Et ex Africa legati simul Carthaginiensium [5], tritici decies centum millia [6] et hordei quingenta indicantes se ad mare devecta habere, ut, quo senatus censuisset, deportarent. *Id munus officiumque suum scire minus esse, quam pro meritis populi romani et voluntate sua; sed saepe alias* [7], *bonis in rebus utriusque populi, se gratorum fideliumque socium muneribus functos esse.* Item Masinissae legati, tritici eandem summam polliciti, et mille et ducentos equites, duodecim elephantos; et, si quid aliud opus esset, uti imperaret senatus: aeque propenso animo, ac quae ipse ultro pollicitus sit, praestaturum esse. Gratiae et Carthaginiensibus et regi actae; rogatique, ut ea, quae pollicerentur, ad Hostilium consulem in Macedoniam deportarent. Legatis in singulos binum millium aeris munera missa.

VII. Cretensium legatis, commemorantibus, se, quantum sibi imperatum a P. Licinio consule esset sagittariorum, in Macedoniam misisse, quum interro-

4. *In sociorum formulam referre*; vide ad XXVI, 24, n. 5.

5. *Et ex Africa legati simul Carthaginiensium*, vox *simul* superflua, vel potius indicat excidisse, *et Masinissae venerunt*: *Carthaginiensium* Crever.

6. *Tritici decies centum millia*; cf. n. 1. *Decies centum millia* pro vulg. *d. centena m.* ut XXXIII, 42, n. 5, et XLIII, 8, n. 3. Conf. Gronov. de Pec. Vet. II, 8, pag. 83.

7. *Sed saepe alias, bonis in rebus utriusque populi*, etc. Haec notat Crev. parum cohaerere cum iis quae praecedunt.

gati non inficiarentur, *apud Persea maiorem numerum sagittariorum, quam apud Romanos, militare*, responsum est: *Si Cretenses bene ac gnaviter*[1] *destinarent potiorem populi romani, quam regis Persei, amicitiam habere, senatum quoque romanum iis, tanquam certis sociis, responsum daturum esse. Interea nuntiarent suis, placere senatui, dare operam Cretenses, ut, quos milites intra praesidia regis*[2] *Persei haberent, eos primo quoque tempore domum revocarent.* Cretensibus cum hoc responso dimissis, Chalcidenses vocati; quorum legatio ipso introitu, ob id quod Mictio princeps eorum pedibus captus[3] lectica est introlatus, ultimae necessitatis extemplo visa res; in qua ita affecto excusatio valetudinis aut ne ipsi quidem petenda visa foret, aut data petenti non esset. Quum sibi nihil vivi reliquum, praeterquam linguam ad deplorandas patriae suae calamitates, praefatus esset, exposuit civitatis primum suae benefacta, et vetera, et ea, quae Persei bello praestitissent ducibus exercitibusque romanis; tum quae primo C. Lucretius in populares suos praetor romanus superbe, avare, crudeliter fecisset; deinde quae tum quum[4] maxime L. Hortensius faceret: quemadmodum omnia sibi, etiam iis quae patiantur

Cap. VII. 1. *Bene ac gnaviter*, strenue, studiose ac sincere, *destinarent potiorem*, etc. vid. III, 41, n. 11; XXIV, 2, n. 1, et XXIV, 23, n. 3.

2. *Milites intra praesidia regis*; vid. XXXVIII, 11, n. 4.

3. *Mictio pedibus captus*; vide ad II, 36, n. 7, et XXXV, 38, n. 1. — *Ita affecto*; vide ad V, 10, n. 6. — *Vltimae necessitatis extemplo visa res* legatio, forte ut II, 3, *leges res surda*: nisi *est* leg. pro *res*; Drak. Vocem *legatio* delendam putabat Crev., et Duker. coni. *est introlatus, omnes convertit. Vltimae*, etc. — Nihil mutandum Doëring. existimat, et sic sequentia exponit: *in qua* (ob quam necessitatem) *ita affecto* (Mictioni ita laboranti pedibus, ut ire non posset), *excusatio valetudinis* (venia valetudinis causa domi manendi) *aut ne ipsi quidem*, etc. Lem.

4. *Tum quum maxime*, etc. vide ad XXIX, 17, n. 6.

tristiora, patienda esse ducant potius; quam se dedant Persi [5]. *Quod ad Lucretium Hortensiumque attineret, scire, tutius fuisse claudere portas, quam in urbem eos accipere. Qui exclusissent eos, Emathiam, Amphipolim, Maroneam, Aenum, incolumes esse: apud se templa omnibus ornamentis compilata, spoliataque sacrilegiis C. Lucretium navibus Antium devexisse; libera corpora in servitutem abrepta, fortunas sociorum populi romani direptas esse, et quotidie diripi. Nam ex instituto C. Lucretii Hortensium quoque in tectis hieme pariter atque aestate navales socios habere, et domos suas plenas turba nautica esse; versari inter se, coniuges liberosque suos, quibus nihil neque dicere pensi, neque facere* [6].

VIII. Arcessere in senatum Lucretium placuit, ut disceptaret coram purgaretque sese. Ceterum multo plura praesens audivit, quam in absentem iacta [1] erant, et graviores potentioresque accessere accusatores duo tribuni plebis, M'. Iuventius Thalna et Cn. Aufidius. Ii non in senatu modo eum lacerarunt, sed in concionem etiam pertracto, multis obiectis probris, diem dixerunt. Senatus iussu Chalcidensibus Q. Maenius praetor respondit: « Quae » bene meritos sese, et ante, et in eo bello, quod » geratur, de populo romano dicant, ea et scire » vera eos referre senatum, et, perinde ac debeant, » grata esse. Quae facta a C. Lucretio, fierique ab » L. Hortensio praetoribus romanis querantur, ea

5. *Quam se dedant Persi;* vide ad XLII, 25, n. 1. — *Qui exclusissent eos*, immo *quae;* Sigon. Sed vide ad III, 47, n. 1. — *Spoliataque sacrilegiis*, scilicet ornamenta templorum. *Spoliaque sacrilegii* emendatum vult Gronovius.

6. *Quibus nihil neque dicere pensi, neque facere;* vide ad XLII, 23, n. 2. Post *pensi* excidit aut intell. *sit.*

CAP. VIII. 1. *In absentem iacta;* vide ad II, 12, n. 7; II, 45, n. 6.

» neque facta, neque fieri voluntate senatus, quem » non posse existimare? qui sciat, bellum Persi, » et ante Philippo patri eius, intulisse populum » romanum pro libertate Graeciae, non ut ea a » magistratibus sociis atque amicis paterentur [2]. Li» teras se ad L. Hortensium praetorem daturos » esse: quae Chalcidenses querantur acta, ea sena» tui non placere: si qui in servitutem liberi ve» nissent, ut eos conquirendos primo quoque tem» pore restituendosque in libertatem curaret: socio» rum navalium neminem, praeter magistros, in » hospitia deduci aequum censere. » Haec Hortensio iussu senatus scripta. Munera binum millium aeris legatis missa, et vehicula Mictioni publice locata, quae eum Brundisium commode perveherent. C. Lucretium, ubi dies, quae dicta erat, venit, tribuni ad populum accusarunt, mulctamque decies centum millium [3] aeris dixerunt. Comitiis habitis, omnes quinque et triginta tribus eum condemnarunt.

IX. In Liguribus eo anno nihil memorabile gestum. Nam nec hostes moverunt arma, neque consul in agrum eorum legiones induxit, et, satis explorata pace eius anni, milites duarum legionum romanarum

2. *Non ut ea*, talia, *a magistratibus* romanis, *sociis atque amicis paterentur*, sc. Chalcidenses, vel potius Graeci; nam praecedens *Graecia* pro Graecis dici potest; vide ad III, 47, n. 1. Sed forte cum Gron. leg. *socii a. amici*, aut cum Duk. *a magistratibus suis socii a. amici paterentur.* — Douiatius, teste Drak., vulgatum tuetur, ac nihil interesse iudicat, utrum dicantur Chalcidenses a romanis sociis atque amicis, an a Romanis pati aliquid Chalcidenses Romanorum socii atque amici. Eodem animo Crever. locum ita interpretatur: non ut Graeci talia paterentur a magistratibus sociis atque amicis, qualia Chalcidenses ab Lucretio et Hostilio passi fuerant. Lem. — *Neminem, praeter magistros*, scil. navium (ut XXIX, 25; XLV, 42), *in hospitia deduci aequum censere*, sc. senatum. An leg. *censeret?* — *Commode perveherent*, quia aeger erat.

3. *Decies centum millium aeris*, hoc est, ex Crever. rationibus, marcarum argenti Parisiensium 1,562, unciarum 4.

intra dies sexaginta, quam in provinciam venit, dimisit [1]. Sociorum nominis latini exercitu mature in hiberna Lunam et Pisas deducto, ipse cum equitibus Galliae provinciae pleraque oppida adiit. Nusquam alibi, quam in Macedonia, bellum erat: suspectum tamen et Gentium Illyriorum regem habebant. Itaque et octo naves ornatas a Brundisio senatus censuit mittendas ad C. Furium legatum Issam, qui cum praesidio duarum Issensium navium [2] insulae praeerat. Duo millia militum in eas naves sunt imposita, quae Q. Maenius praetor ex senatusconsulto in ea parte Italiae, quae obiecta Illyrico est, conscripsit; et consul Hostilius Ap. Claudium in Illyricum cum quatuor millibus peditum misit, ut accolas Illyrici tutarentur [3]. Qui, non contentus iis, quas adduxerat, copiis, auxilia ab sociis corrogando, ad octo millia hominum vario genere armavit, peragrataque omni ea regione, ad Lychnidum Dassaretiorum consedit.

X. Haud procul inde Vscana oppidum finium plerumque Persei erat [1]. Decem millia civium habebat et modicum, custodiae causa, Cretensium praesidium.

Cap. IX. 1. *Milites duarum legionum ... dimisit.* Antea legebatur *divisit.* Primus Sigonius nostram lectionem in contextum recepit. Saepissime autem haec verba confundunt librarii. Vid. Drak. ad XXVIII, 11, §. 16. Lem. — *Octo naves ornatas;* vide ad IX, 40, n. 12.

2. *Issam ..... Issensium navium;* vid. XXXI, 45, n. 7.

3. *Vt accolas Illyrici tutarentur*, immo *tutaretur;* quod et alii monuere. — *Ad octo millia hominum vario genere armavit* pro *varii generis* (ut *mixti* et *mixtum genus hominum* XXXVII, 39, 40; XLII, 51, 58): sed hoc melius esse puto, quia illud etiam de varietate armorum accipi potest, quae non est mens Livii; Duk.

Cap. X. 1. *Vscana oppidum* Penestarum in Illyrico (hod. Albania) *finium plerumque* (adiect.) *Persei erat*, h. e. maximam partem. Sic *Europae plerumque* XLV, 9 pr. ut *medium campi*, *exiguum spatii* et similia; Drak. « Nonnihil dissimile est *plerumque noctis* apud Sall. Iug. 21 (cf. Ciaccon). Nam in eo supplendum est *tempus*, apud Liv. XLV, 9, *spatium* aut aliud huius modi. Praeferrem tamen *Europae pleraque* vel *Europam pleramque* ». Duker. Οὔσκανα corru-

Inde nuntii ad Claudium occulti veniebant: *Si propius copias admovisset, paratos fore, qui proderent urbem; et operae pretium esse: non se amicosque tantum, sed etiam milites praeda expleturum.* Spes cupiditati admota ita obcaecavit animum, ut nec ex iis, qui venerunt, quemquam retineret; nec obsides, pignus futuros furto et fraude agendae rei [2], posceret; nec mitteret exploratum; nec fidem acciperet [3]. Die tantum statuta profectus a Lychnido, duodecim millia ab urbe, ad quam tendebat, posuit castra. Quarta inde vigilia signa movit, mille ferme ad praesidium castrorum relictis. Incompositi, longo agmine effusi, infrequentes, quum nocturnus error dissiparet, ad urbem pervenerunt. Crevit negligentia, postquam neminem armatum in muris viderunt. Ceterum, ubi primum sub iactu teli fuernt [4], duabus simul portis erumpitur, et ad clamorem erumpentium ingens strepitus e muris ortus ululantium mulierum cum crepitu undique aeris; et incondita multitudo [5], turba immixta servili, variis vocibus personabat. Hic tam multiplex undique obiectus terror effecit, ne sustinere primam procellam eruptionis Romani [6] possent.

pte forsan Υσκανα apud Steph. Conf. Schweigh. ad XXVIII, 8, n. 11. — *Vscana* urbs hodie *Dibra-Superiore* vocatur. Lem. — Qui *venerunt;* ita edidit Drak. pro *venerant.* Lem.

2. *Furto et fraude agendae rei;* vide ad IX, 31, n. 7.

3. *Nec fidem acciperet;* vide ad XXIII, 19, n. 10. — *Duodecim millia;* vide ad IX, 24, n. 2. — *Tendebat;* vide ad IV, 19, n. 1.

4. *Sub iactu teli fuerunt*, malim *sub ictu;* Drak. Ita *sub ictu teli esse*, *sub ictum venire* forte et *ad ictum venire* (vid. XXVI, 40, n. 5), et *esse extra ictum* XXVII, 18; XXVIII, 30; XXXIV, 28; XXXVII, 27. Sed et *ad* vel *intra teli iactum venire*, et *extra teli iactum esse* dixere Curt. III, 10, 11; IV, 3; Virg. Aen. XI, 608, et alii. — Βελῶν ἔξω dixit Xenoph. in Cyropaed. III, 85; ἔκτος βέλους Polyb. V, 13. Solent autem *ictus* et *iactus* confundi, teste Drak. ad XXVI, 40, §. 10. Lem.

5. *Et incondita multitudo;* vide ad XXI, 57, n. 11.

6. *Ne sustinere primam procellam eruptionis Romani possent;* vide ad XXXII, 13, n. 3.

Itaque fugientes plures, quam pugnantes, interempti sunt: vix duo millia hominum cum ipso legato in castra perfugerunt. Quo longius iter in castra erat, eo plures fessos consectandi hostibus copia fuit. Ne moratus quidem in castris Appius, ut suos dissipatos fuga colligeret (quae res palatis per agros saluti fuisset), ad Lychnidum protenus reliquias cladis reduxit.

XI. Haec et alia, haud prospere in Macedonia gesta, ex Sex. Digitio tribuno militum, qui sacrificii causa Romam venerat [1], sunt audita. Propter quae veriti Patres, ne quae maior ignominia acciperetur, legatos in Macedoniam, M. Fulvium Flaccum et M. Caninium Rebilum, miserunt, qui comperta, quae agerentur, referrent; et [2] ut A. Hostilius consul comitia consulibus subrogandis ita ediceret, uti mense Ianuario comitia haberi possent, et ut primo quoque tempore in Vrbem rediret. Interim M. Raecio praetori mandatum, ut edicto senatores omnes ex tota Italia (nisi qui reipublicae causa abessent) Romam revocaret. Qui Romae essent, ne quis ultra mille passuum ab Roma abesset [3]. Ea, uti senatus censuit, sunt facta. Comitia consularia ante diem quintum Calendas Septembres [4] fuere. Creati consules sunt Q. Marcius Philippus iterum et Cn. Servilius Caepio. Post diem tertium praetores sunt facti C. Decimius, M. Claudius

CAP. XI. 1. *Sacrificii causa R. venerat;* vide ad IV, 2, n. 6. — *Ne quae maior i.*, forte *qua*, Periz. et Drak.

2. *Miserunt, qui comperta, quae agerentur, referrent, et* mandatum perferrent, *ut A. Hostilius*, vel *et*, sc. legatos miserunt eum in finem, *ut*, etc. — *Comitia consulibus subrogandis* (vide ad II, 8, n. 4) *ita ediceret, uti Ianuario comitia haberi possent.* Vox *comitia*, quae bis posita est ante *haberi* videtur tollenda; Gron.

3. *Edicto senatores omnes ... abesset;* conf. ad XXXVI, 3, n. 1.

4. *Ante diem V* (vide ad VI, 1, n. 9) *Cal. Sept.*, immo *Cal. Febr.* propter verba, n. 2 et 5 laudata. Idem iam monuere Pigh. et Gron. Male vulgatum servat Dodwell. de Cyclis Dis. pag. 494 et 509.

Marcellus, C. Sulpicius Gallus, C. Marcius Figulus, Ser. Cornelius Lentulus, P. Fonteius Capito. Designatis praetoribus, praeter duas urbanas, quatuor provinciae sunt decretae, Hispania et Sardinia et Sicilia et classis. Legati ex Macedonia, exacto admodum mense Februario, redierunt [5]. Hi, quas res ea aestate prospere gessisset rex Perseus, referebant, quantusque timor socios populi romani cepisset, tot urbibus in potestatem regis redactis. *Exercitum consulis infrequentem commeatibus vulgo datis per ambitionem esse: culpam eius rei consulem in tribunos militum, contra illos in consulem conferre. Ignominiam, Claudii temeritate acceptam* [6], *elevare eos Patres acceperunt, qui perpaucos Italici generis et magna ex parte tumultuario delectu conscriptos ibi milites amissos referebant.* Consules designati, ubi primum magistratum inissent, de Macedonia referre ad senatum iussi; destinataeque provinciae iis sunt Italia et Macedonia.

5. *Legati ex Macedonia, exacto admodum mense Febr., redierunt*; vid. XXI, 36, n. 3.—*Exercitum consulis infrequentem commeatibus vulgo datis per ambitionem*; vide ad I, 57, n. 2, et XLIII, 14, n. 5.

6. *Ignominiam, Claudii temeritate acceptam* (vide ad cap. 10), *elevare* (vide ad III, 21, n. 5) *eos*, consulem et tribunos militum (ita Drak.), *Patres acceperunt, qui perpaucos ..... amissos referebant*; verba *Patres acceperunt* delenda putabant Cler. et Crev.; eadem et τὸ *qui* Freinsh.; haec tria et *referebant* Gron. et Drak. aut leg. *referentes.* Forte servari possunt verba haec suspecta, si Livio, non legatis, tribuantur, ut sensus sit, *Patres accepisse*, a legatis audivisse, *ignominiam* illam *elevare eos* nuntios seu fugitivos, *qui*, etc. Sed malim eiicere *eos Patres acceperunt*, et reponere *elevasse Sex. Digitium*, vel *e. tribunum militum, qui ...retulerit.* Conf. princ. cap. In ant. codice forsan post *elevare* lacuna fuit, perperam expleta ab emendatoribus.—Praecedentia verba, *exercitum consulis ... conferre*, in oratione obliqua recte posita existimat Doëring. sed non sequentia, *Ignominiam, Claudii .... referebant.* Per *elevare eos* neque cum Creverio legatos, neque cum Drak. consulem et tribunos militum intelligit, sed alios quoscumque, qui ab exercitu Romam redierant: itaque verba *Ignominiam, Claudii*, etc. vulgari literarum forma excudi iussit, ut sensus sit: Porro patres acceperunt eos, qui, ab exercitu reversi, perpaucos italici generis, etc. in Claudii clade milites amissos referebant, elevare

Hoc anno intercalatum est: tertio die post Terminalia Calendae intercalares [7] fuere. Sacerdotes intra eum annum mortui, L. Flaminius [8] ** pontifices duo decesserunt, L. Furius Philus et C. Livius Salinator. In locum Furii T. Manlium Torquatum, in Livii M. Servilium pontifices legerunt.

XII. Principio insequentis anni quum consules novi Q. Marcius et Cn. Servilius de provinciis retulissent, primo quoque tempore aut comparare eos inter se Italiam et Macedoniam, aut sortiri placuit [1]: prius quam id sors cerneret, in incertum, ne quid gratia momenti faceret, in utramque provinciam, quod res desideraret supplementi, decerni. In Macedoniam peditum romanorum sex millia; sociorum nominis latini sex millia; equites romanos ducentos quinquaginta, socios trecentos. Veteres milites dimitti, ita ut

ignominiam, Claudii temeritate acceptam, sive fidem facere, non tantam fuisse illam Claudii cladem, quantam eam fuisse ab initio rumor fuerat. Lem.

7. *Calendae intercalares*, ut XLV, 44, n. 2 (ubi prima vox excidisse videtur), primus dies mensis intercalarii, quem deinde reliqui eiusdem mensis exceperunt, *die tertio post Terminalia*, h. e. ad *XXIII* Febr., nam Terminalia ad *XXI* Febr. seu *IX* Cal. Mart. agebantur. Sed inf. XLV, 44, legimus *postridie Terminalia intercalares* Calendas diesque *fuisse:* unde et h. l. ita legendum esse suspicari possis. Contra Dodwell. de Cyclis, X, 26, et in Append. ad Prael. Camd. pag. 743, 751, 761, putat Romae in usu fuisse, ut postridie Terminalia essent Calendae intercalares: at interdum evenire potuisse, ut inter Terminalia et Calendas intercal. medius intercederet dies, si nempe dies ante ex anno exemptus esset, ne nundinae in Nonas alicuius mensis vel in Cal. Ian. inciderent, qui dies postea interponendo alium suppletus sit; Livium igitur primum diem numerare Terminalia, secundum diem interpositum, tertium Calendas intercalares; et ita saepe utrinsque termini rationem in numerando habuisse. Conf. ad I, 19, n. 5, 6, et XLII, 10, n. 5.

8. *Sacerdotes intra eum annum mortui, L. Flaminius* augur; vide ad XXV, 2 pr. Praeter hanc vocem nomen successoris aut nomina aliorum augurum sacerdotumve, et mortuorum et in horum locum suffectorum, excidisse videntur. Cf. Drak.

Cap. XII. 1. *Aut comparare eos ... aut sortiri* (vide ad III, 2, n. 1) *placuit*, et (quod excidisse videtur) *prius quam id sors cerneret;* vide ad XXI, 41, n. 2. — *In incertum;* vid. Gron. Obss. I, 25 extr. — *Ne quid gratia momenti faceret;* vide ad I, 47, n. 7.

in singulas romanas legiones ne plus sena millia peditum, treceni equites essent. Alteri consuli nullus certus finitus numerus civium romanorum [2], quem in supplementum legeret. Id modo finitum, ut duas legiones scriberet, quae quina millia peditum et ducenos haberent, equites trecenos. Latinorum maior, quam collegae, decretus numerus; peditum decem millia et sexcenti equites. Quatuor praeterea legiones scribi iussae, quae, si quo opus esset, educerentur. Tribunos his, non permissum, ut consules facerent: populus creavit [3]. Sociis nominis latini sexdecim millia peditum, et mille equites imperati. Hunc exercitum parari tantum placuit, ut exiret, si quo res posceret. Macedonia maxime curam praebebat: in classem mille socii navales cives romani libertini ordinis [4], ex Italia * scribi iussi; totidem ut ex Sicilia scriberentur: et, cui ea provincia evenisset, mandatum, ut eos in Macedoniam, ubicumque classis esset, deportandos curaret. In Hispaniam tria millia peditum romanorum in supplementum, trecenti equites decreti. Fini-

2. *Nullus certus finitus numerus civium romanorum;* vide supra ad X, 13, n. 13.

3. *Non permissum, ut consules facerent his* quatuor legionibus, forte urbanis, *tribunos* militum: *populus creavit;* vide ad VII, 5, n. 4, et conf. ad XLII, 31 et 35.

4. *Mille socii navales cives romani libertini ordinis*, locus clarus ad intelligendum discrimen libertinorum et libertorum, Ern. Conf. ad IX, 38, n. 1. — *Ex Italia*, has voces Duker. non *ad socios navales romanos libertini ordinis*, sed ad socios maritimos Italiae, qui usum rei nauticae habebant, et Romanis naves ex foedere dare tenebantur, refert, quia sociorum navalium libertini ordinis *ex Italia* nuspiam mentio fiat. Facta igitur post *ordinis* distinctione, apposuit post voces *ex Italia* signum hoc *, quod numerum sociorum, ex Italia scribi iussorum, excidisse indicet. Lem. — *In Macedoniam, ubicumque classis esset*, « i. e. quacumque in parte orave Macedoniae classis esset. Quid ergo, si forte alio loco esset, quod fieri potuit, an tamen in Macedoniam deportandi erant? Fortassis *in Macedoniam, aut ubicumque classis esset.* Classem sortitus est C. Marcius Figulus, cap. 15. Ea autem, quum ad illam venit Marcius, Chalcide erat, XLIV, 1 ». Duk.

tus ibi quoque in legiones militum numerus, peditum quina millia, treceni et triceni equites [5]. Et sociis imperare praetor, cui Hispania obvenisset, iussus quatuor millia peditum et trecentos equites.

XIII. Non sum nescius, ab eadem negligentia, qua nihil deos portendere vulgo nunc credant, neque nuntiari admodum nulla prodigia [1] in publicum, neque in annales referri. Ceterum et mihi, vetustas res scribenti, nescio quo pacto, antiquus fit animus; et quaedam religio tenet [2], quae illi prudentissimi viri publice suscipienda censuerint, ea pro dignis habere, quae in meos annales referam. Anagnia duo prodigia eo anno sunt nuntiata; facem in caelo [3] conspectam, et bovem feminam loquutam publice ali. Minturnis quoque per eos dies caeli ardentis species affulserat. Reate imbri lapidavit [4]. Cumis in arce Apollo triduum ac tres noctes lacrymavit. In urbe romana duo aeditui

5. *Peditum quina millia, treceni et triceni equites :* « verum plures, quam trecentos, equites legioni additos esse non constat; vide ad VIII, 8, n. 10. Forte leg. *treceni* vel *et treceni equites*, vel *peditum q. m. duceni et treceni equites* ». Drak.

Cap. XIII. 1. *Non sum nescius, ab eadem negligentia, qua nihil deos portendere vulgo nunc credant* (forte *credunt*), *neque nuntiari admodum* (vide ad XXI, 36, n. 3) *nulla prodigia*, etc. vide ad I, 31, n. 1. *Ulla* emend. Gron. Sed vid. II, 457, n. 7.

2. *Quaedam religio tenet,* me seu animum (vide ad II, 5, n. 4, et IX, 30, n. 4), capit animum meum, incitat, movet me, *quae illi prudentissimi viri, publice suscipienda censuerint* prodigia (vide ad I, 20, n. 11, et I, 31, n. 1), *ea habere*, ut ea habeam, *pro dignis, quae in meos annales referam:* nisi cum Crever. et Drak. leg. *indignis* et *tenet* dictum pro impedit, vetat; vide ad II, 63, n. 3.

3. *Facem in caelo conspectam*, etc. vide ad I, 31, n. 1. — *Bovem feminam loquutam publice ali:* « quod etiam alias, eodem prodigio nuntiato, factum fuerat ex responso haruspicum; vide ad XXXV, 21, et XLI, 13. Sed quia hoc responsum nondum editum erat, quo tempore Anagnini prodigium illud Romam nuntiabant, verba *publice ali* aut ita capienda sunt, bovem interim, dum resciscerent, quid haruspices iussuri essent, publice apud se ali, aut importune h. l. posita videri possunt ». Duker. — *Species affulserat*, forte *effulserat*, h. e. subito fulserat; Gron. et Burm. ad Valer. Flac. VI, 27; conf. supra XXII, 1; XXVIII, 15, et XLI 22.

4. *Reate imbri lapidavit;* vide ad

nuntiarunt, alter, in aede Fortunae anguem iubatum a compluribus visum esse: alter, in aede Primigeniae Fortunae, quae in colle est [5], duo diversa prodigia; palmam in area enatam, et sanguine interdiu pluisse. Duo non suscepta prodigia [6] sunt, alterum, quod in privato loco factum esset, palmam enatam impluvio suo T. Marcius Figulus nuntiabat: alterum, quod in loco peregrino, Fregellis in domo L. Atrei, hasta, quam filio militi emerat, interdiu plus duas horas arsisse, ita ut nihil eius amburerel ignis, dicebatur. Publicorum prodigiorum causa libri a decemviris [7] aditi. Quadraginta maioribus hostiis quibus diis consules sacrificarent, ediderunt, et, uti supplicatio fieret, cunctique magistratus circa omnia pulvinaria victimis maioribus sacrificarent, populusque coronatus esset. Omnia, uti decemviri praeierunt [8], facta.

XXVII, 37, n. 1. — *Cumis in arce Apollo*, eius simulacrum, *lacrymavit*; vide ad XL, 19, n. 3.

5. *In aede Primigeniae Fortunae, quae in colle est*; Drak. monet *in colle* hoc loco intelligendum de colle Quirinali, collato XXXIV, 53. Et quidem additur, *quae est in colle*, ut distinguatur ab alia eiusdem Fortunae Primigeniae aede, quam Servius rex in Capitolio construxit. Plut. de Fort. Rom. pag. 322, *ἱδρύσατο δ' οὖν Σέρβιος Τύλλιος Τύχης ἱερὸν ἐν Καπιτωλίῳ, τὸ τῆς Πριμιγενείας λεγουμένης*. Eiusdem meminit idem Plutarch. in Quaest. Rom. pag. 281. — *Palmam in area enatam*; vide ad XXXII, 1, n. 9. — *Sanguine interdiu pluisse*; vide ad I, 31, n. 1,

6. *Duo non suscepta prodigia*; vide ad I, 20, n. 11, et I, 31, n. 1. Mox leg. *palmam enatam in impluvio suo*; Gron. Conf. n. 5. — *L. Atrei*, forte *L. Atrii*, ut XXVIII, 24; Duker. et Drakenb.

7. *Libri a decemviris aditi*; vide ad III, 10, n. 6. Mox *ediderunt et* ex emend. Gron. recepti pro inepto vulg. *et addiderunt*; vide ad I, 18, n. 2. Praeterea Drakenb. malebat *aditi, qui quadraginta*, etc. — *Circa omnia pulvinaria*, etc. vide ad V, 13, n. 5. — *Populus coronatus*; vid XXIII, 11, n. 7.

8. *Vti decemviri praeierunt*, scverba; vide ad IV, 21, n. 1. « Sed ita *praeire* hic non potest accipi. Malim *praeceperunt*: nam decemviri dicuntur *imperare* et *iubere*, quae res divinae prodigiorum expiandorum causa faciendae essent, XXXI, 12, et XXXVIII, 26, et haruspices de prodigiis consulti *iubere* XXXV, 21, et XXXVI, 37.

XIV. Censoribus deinde creandis comitia edicta sunt. Petierunt censuram principes civitatis, C. Valerius Laevinus, L. Postumius Albinus, P. Mucius Scaevola, M. Iunius Brutus, C. Claudius Pulcher, Ti. Sempronius Gracchus. Hos duos censores creavit populus romanus. Quum delectus habendi maior, quam alias, propter Macedonicum bellum cura esset, consules plebem apud senatum accusabant, quod [1] et iuniores non responderent. Adversus quos C. Sulpicius et M. Claudius praetores plebis causam egerunt [2]. *Non consulibus, sed ambitiosis consulibus, delectum difficilem esse. Neminem invitum militem ab iis fieri. Id ita ut esse scirent et Patres conscripti, praetores, quibus et vis imperii minor, et auctoritas esset, dele-*

Cap. XIV. 1. *Consules plebem apud senatum accusabant, quod* non modo seniores, sed *et*, etiam, *iuniores non responderent*: contra biennio ante multi sponte nomina dederant, quia viderant locupletes, qui in Macedonia et Asia stipendia fecerant; Iac. Periz. conf. XLII, 32.

2. *C. Sulpicius et M. Claudius praetores plebis causam egerunt*, edidi ex emend. Iac. Periz. qui recte notavit: « Ex cap. 11 et 15 omnino *praetores* leg. pro *tribuni*. Ex *PR.* librarii fecerunt *TR.* vel pro solita oscitantia, vel quia sequebatur continue *plebis*. Illi praetores *plebis causam egerunt* contra consules, et, quia ipsi praetores erant, receperunt, *praetores* vel communiter omnes, vel se solos, *si ita senatui videretur, delectum perfecturos esse*, quapropter etiam his ipsis, Sulpicio et Claudio, *non sine sugillatione consulum*, ab senatu hoc *mandatum est*. Non invenies quoque in Livio ullum tribunum plebis e gente Sulpicia, quae adhuc integra erat inter patricias; immo neque in omni historia romana ante Marii et Sullae tempora, quando P. Sulpicius Rufus seditiosus ille tribunus pl. fuit. Perperam itaque Pighius ex h. l. duos hos non tantum tribunos, sed et quaestores et aediles facit, Rufumque et Flamininum cognominat». — *Neminem invitum militem ab iis fieri*, i. e. ad militiam aut nomen dandum cogi. Nolim legere *neminem nisi invitum*: nam ambitiosorum est fugere offensiones, eoque neminem cogere quod iure possis: qui si contempsissent causam doloris invidiamque, et severitate M'. Curii bello Pyrrhi essent usi, facilis fuisset delectus; Gron. — *Quibus et vis imperii minor et auctoritas esset*; quorum et minor potestas, et minor dignatio esset. In *imperio*, ut recte Crev. notat, vis est cogendi: *auctoritas* venerationem conciliat. Sup. I, 7, *Evander tum ea ... auctoritate magis quam imperio regebat loca*. Lem. — Post *magna Patrum* excidisse videtur *consensione*; Sigon.

ctum, si ita senatui videretur, perfecturos esse. Id praetoribus magna Patrum * non sine suggillatione consulum mandatum est. Censores ut eam rem adiuvarent, ita in concione edixerunt, *Legem censui censendo* [3] *dicturos esse, ut praeter commune omnium civium iusiurandum, haec adiurarent:* « Tu minor an- » nis sex et quadraginta es, tuque ex edicto C. Clau- » dii, Ti. Sempronii censorum ad delectum prodito; » et quotiescumque delectus erit, quem his censori- » bus magistratus habebunt, si miles factus non eris, » in delectu prodibis [4] ». Item, quia fama erat, multos ex Macedonicis legionibus, incertis commeatibus per ambitionem imperatorum [5], ab exercitu abesse, edixerunt de militibus, P. Aelio, C. Popillio consulibus, postve eos consules in Macedoniam scriptis, *Vt, qui eorum in Italia essent, intra dies triginta, censi prius apud sese, in provinciam redirent. Qui in patris aut avi potestate essent* [6], *eorum nomina ad se ederentur. Missorum quoque causas sese cognituros esse, et,*

3. *Censui censendo*, agendo; conf. Ern. Clav. Cic. — *Haec adiurarent;* vid. Heins. ad Ovid. Her. XX, 159. — *Tu minor annis XLVI es*; vide ad III, 57, n. 5, et XXII, 11, n. 8.

4. *Ad delectum prodito, ... in delectu p.* vide ad III, 14, n. 6. *Prodibis* coni. Duk. ut in his iurisiurandi formulis. Conf. cap. 15 extr. — *Quem delectum his censs.* (ita olim scriptum erat) *magistratus habebunt* edidi ex emend. Gronov. pro vulg. *quem hic censores magistratum habebunt.* Sigonius emend. *quicumque censores m. h.* Sed Gron. iam monuit, credibile non esse, hos censores tempus magistratus sui egressos esse, et de bello, quod in manu esset, tam male ominatos, ut proximis pleribusque censoribus parem necessitatem fore delectus acerrime habendi animis praeciperent. Vrsinus coni. *quum hi censores m. h.* Saltem *dum* scripsisset Livius.

5. *Commeatibus per ambitionem imperatorum*, etc. immo *imperatoris* (A. Hostilii Mancini cos.): unde et *ab exercitu*, non *ab exercitibus*; Drakenb. Recte opinor. Cf. ad cap. 11, n. 5. — *P. Aelio, C. Popillio coss.* respicit Livius ad ea, quae XLII, 17, de apparatu belli Macedonici scripsit; Duk.

6. *Qui in patris aut avi potestate essent*: « Iusiurandum, quod praeter commune omnium civium iusiurandum praestari volebant censores, ad eos tantum pertinebat, qui ita cense-

quorum ante emerita stipendia gratiosa missio sibi visa esset, eos milites fieri iussuros. Hoc edicto literisque censorum per fora et conciliabula dimissis, tanta multitudo iuniorum Romam convenit, ut gravis urbi turba insolita esset.

XV. Praeter delectum eorum, quos in supplementum mitti oportebat, quatuor a C. Sulpicio praetore scriptae legiones sunt, intraque undecim dies delectus est perfectus. Consules deinde sortiti provincias sunt. Nam praetores propter iurisdictionem maturius sortiti erant. Vrbana C. Sulpicio, peregrina C. Decimio obtigerat; Hispaniam M. Claudius Marcellus, Siciliam Ser. Cornelius Lentulus, Sardiniam P. Fonteius Capito, classem C. Marcius Figulus erat sortitus. Consulum Cn. Servilio Italia, Q. Marcio Macedonia obvenit; Latinisque actis [1], Marcius extemplo est profectus. Caepione deinde referente ad senatum, quas ex novis legionibus duas legiones secum in Galliam duceret, decrevere Patres, ut C. Sulpicius, M. Claudius praetores ex his, quas scripsissent, legionibus, quas videretur, consuli darent [2]. Indigne patiente praetorum

bantur, ut eorum censui censendo lex diceretur, i. e. qui patresfamilias essent. Quum autem „*qui in patris aut avi potestate erant*, ipsi ita non censerentur, eorum nomina ad se edi iusserunt, ut hos quoque, aeque atque eos, qui censi erant, in provinciam redire cogerent ». Duker. — *Ante emerita stipendia gratiosa missio*, gratiae captandae causa data, per gratiam et ambitionem impetrata; vide ad III, 57, n. 5, et VII, 39, n. 1. — *Fora et conciliabula*; vide ad XXV, 5, n. 3.

Cap. XV. 1. *Latinisque actis*, etc. vide ad I, 45, n. 2.

2. *Ex legionibus eas, quas videretur* ipsis dare, *consuli darent*; vide ad I, 29, n. 4. « Mox scribe: *Indigne patiens praetorum arbitrio se consulem subiectum*, et ante τὸ *indigne* intell. vel relativum *is* aut *ille*, vel substant. *consul* aut *Cn. Servilius Caepio*; qualis ellipsis Livio frequens est (cf. ad XXV, 35, n. 3, et XXXVII, 20, n. 4.). Forte tamen malis: *Indigne patiens p. a. consul se subiectum*. Gron. — Douiatius minus necessariam existimabat Gronovii coniecturam: *patiente* enim hic absolute sumi, et velut sequelam esse superioris sive commatis, sive periodi, ubi est *Caepione*

arbitrio consulem subiectum, dimisso senatu, ad tribunal praetorum stans postulavit, ex senatusconsulto destinarent sibi duas legiones. Praetores consuli in eligendo arbitrium fecerunt. Senatum deinde censores legerunt [3]; M. Aemilius Lepidus princeps ab tertiis iam censoribus lectus. Septem e senatu eiecti sunt. In censu accipiendo populi milites ex macedonico exercitu, qui quam multi abessent ab signis, census docuit, in provinciam cogebant: causas stipendiis missorum cognoscebant: et, cuius nondum iusta missio visa esset, ita iusiurandum adigebant [5]: « Ex tui » animi sententia, tu ex edicto C. Claudii, Ti. Sempro- » nii censorum in provinciam Macedoniam redibis, » quod sine dolo malo facere poteris? »

deinde referente. Verum firmo stomacho esse debet, ait Drak., qui concoquere potest hoc loquendi genus, *Caepione indigne patiente Caepio stans postulavit.* Probat idem vir clarus priorem Gronovii coniecturam, *indigne patiens praetorum arbitrio consulem subiectum*; alteram vero *consul se subiectum* minus sibi placere dicit; sic enim pleramque vim et ἐνεργείαν, quae est in oppositione vocum *praetorum* et *consulem* perituram. Caepio indigne patiebatur, non tam se, quam se consulem, praetorum arbitrio subiectum esse. Lem. — *Praetores consuli in eligendo arbitrium fecerunt*; tuto corrigere potes *consulis*. Gron. Conf. ad XXVII, 8, n. 2.

3. *Senatum censores legerunt*; vide ad XXIII, 22, n. 1. — *Princeps*; vide ad XXVII, 11, n. 8. — *E senatu eiecti*; vide ad IV, 24, n. 5.

4. *Milites ex Maced. exercitu, qui quam multi abessent ab signis, census docuit, in provinciam cogebant*, adigebant, compellebant, vel in provinciam et ad exercitum redire cogebant. Conf. cap. 14 extr. et Drakenb. ad XXXII, 26, n. 3. — *Stipendiis missorum c., et cuius nondum iusta missio*, etc. vide ad III, 57, n. 5, et VII, 39, n. 1. Post *stipendiis* excidisse *emeritis* putabat Cronov. et nondum *emeritis* Crever. « Omnes, qui *emeritis stipendiis missi* erant, iustam missionis causam habebant: quare non erat, cur horum causas cognoscerent. Itaque credo hoc intelligendum esse de causis eorum, qui nondum confectis stipendiis missi erant, et praecipue, quorum missio iis gratiosa videbatur; cap. 14, *missi stipendiis* tamen inusitatum est. « Duk. *Stipendiis emeritis missorum* expono, qui missi erant hoc praetextu, quasi forent emeritis stipendiis: quod utrum verum nihilque gratiae datum esset, censores cognoscebant; Drak.

5. *Ita iusiurandum adigebant*, ut alibi *adigere ad iusiurandum* et *iureiurando*. Conf. Gron. ad Gell. IV, 20, XVI, 4; Cort. ad Sall. Cat. 22, et

XVI. In equitibus recensendis tristis admodum eorum atque aspera censura fuit: multis equos ademerunt [1] In ea re quum equestrem ordinem offendissent, flammam invidiae adiecere edicto, quo edixerunt, *Ne quis eorum, qui Q. Fulvio, A. Postumio censoribus publica vectigalia aut ultro tributa conduxissent* [2], *ad hastam suam accederet, sociusve aut affinis eius conductionis esset.* Saepe id querendo veteres publicani quum impetrare nequissent ab senatu, ut modum potestati censoriae imponerent, tandem tribunum plebis P. Rutilium, ex rei privatae contentione iratum censoribus, patronum causae nacti sunt. Clientem libertinum parietem in Sacra via adversus aedes publicas demoliri iusserant [3], quod publico inaedificatus esset. Appellati a privato tribuni. Quum praeter Rutilium nemo intercederet, censores ad pignera capienda miserunt [4], mulctamque pro concione privato dixerunt. Hinc contentione orta, quum veteres publicani se ad tribunum contulissent, rogatio repente sub unius tribuni nomine promulgatur: *Quae publica vectigalia, ultro tributa C. Claudius et Ti. Sempronius locassent, ea rata locatio ne esset. De integro locarentur, et ut omnibus redimendi et conducendi promiscue ius esset.* Diem ad eius rogationem [5] concilio tribunus plebis

Davis. ad Caes. Bell. Gall. VII, 67. — *Ex tui animi sententia*, etc. vide ad XXII, 53, n. 7.

CAP. XVI. 1. *In equitibus recensendis ... multis equos ademerunt*; vide ad IX, 46, n. 20, et XXIV, 18, n. 4.

2. *Publica vectigalia aut ultro tributa conduxissent*; vide ad V, 23, n. 6, et XXXIX, 44, n. 6. — *Ad hastam suam accederet*; vide ad IV, 53, n. 4. — *Socius aut affinis c.* vide ad XXXVIII, 31, n. 3.

3. *Clientem* eius seu huius (alterutrum excidisse putabat Gron.) *libertinum parietem demoliri iusserant*, sc. censores, *quod publico inaedificatus esset*; vide ad XXXIX, 44, n. 3. — *Appellati*; vide ad II, 27, n. 2.

4. *Ad pignera capienda miserunt*; vide ad III, 38, n. 12.

5. *Diem ad eius* rogationis? an rei? *rogationem*: neutrum placebit. Tolerabilius esset *diem ad eam rogationem dixit*, sc. perferendam vel iubendam: sed hoc quoque fortassis

dixit. Qui postquam venit, ut censores ad dissuadendum processerunt, Graccho dicente, silentium fuit. Quum Claudio obstreperetur, audientiam facere praeconem iussit. Eo facto, avocatam a se concionem tribunus questus et in ordinem se coactum, ex Capitolio, ubi erat concilium, abiit. Postero die ingentes tumultus ciere [6]. Ti. Gracchi primum bona consecravit, quod in mulcta pigneribusque eius, qui tribunum appellasset, intercessioni non parendo, se in ordinem coëgisset. C. Claudio diem dixit, quod concionem ab se avocasset, et utrique censori perduellionem se iudicare [7] pronuntiavit, diemque comitiis a C. Sulpicio praetore urbano petiit [8]. Non recusantibus censoribus, qui minus primo quoque tempore iudicium de se populus faceret, in ante dies octavum et septimum Calendas Octobres [9] comitiis perduellionis dicta dies. Censores extemplo in atrium Libertatis ascenderunt, et, ibi signatis tabellis publicis clausoque tabulario [10] et dimissis servis publicis, negarunt, se prius quidquam publici negotii gesturos, quam iudicium populi de se factum esset. Prior Claudius causam

sine exemplo est; Duk. — *Avocatam a se concionem*; vide ad I, 6, n. 1. — *In ordinem se coactum*; vide ad III, 35, n. 7.

6. *Ingentes tumultus ciere*, videtur studiosae elegantiae; nisi leg. *ciens*, *Ti. Gracchi*, etc. Gron.

7. *Censori perduellionem se iudicare*, forte *perduellionis*; Gronov. Vide ad I, 26, n. 4, et XXVI, 3, n. 3.

8. *Diemque comitiis a C. Sulpicio praetore urbano petiit*, vide ad XXVI, 3, n. 4. — *Non recusantibus censoribus*, *qui minus*, etc. Drak. edidit pro vulg. *quo minus*.

9. *In ante dies VIII et VII Cal. Oct.* vide ad VI, 1, n. 9.

10. *Censores in atrium Libertatis ascenderunt*, *et ibi signatis tabellis publicis clausoque tabulario*, etc. vide ad IV, 8, n. 4. — *Dimissis servis publicis*, qui, quemadmodum aliis magistratibus, ita etiam censoribus, non solum ad hanc rem, quae forsan non tam veteris instituti est, verum etiam ad alia, eaque varia, ministeria apparebant; Duk. Conf. Marc. Donat. ad h. l. Lips. Elect. I, 22; Sigon. de Ant. Iur. Civ. Rom. II. 15; Bos. ad Cic. ad Att. XII, 21.

dixit; et, quum ex duodecim centuriis equitum octo censorem condemnassent [11] multaeque aliae primae classis, extemplo principes civitatis in conspectu populi, annulis aureis positis, vestem mutarunt, ut supplices plebem circumirent [12]. Maxime tamen sententiam vertisse dicitur Ti. Gracchus, quod, quum clamor undique plebis esset, periculum Graccho non esse, conceptis verbis iuravit, si collega damnatus esset, non exspectato de se iudicio, comitem exsilii eius futurum. Adeo tamen ad extremum spei venit reus, ut octo centuriae ad damnationem defuerint. Absoluto Claudio, tribunus plebis negavit se Gracchum morari [13].

XVII. Eo anno, postulantibus Aquileiensium legatis, ut numerum colonorum augeret, mille et quingentae familiae ex senatusconsulto scriptae [1], triumvirique, qui eas deducerent, missi sunt, T. Annius Luscus, P. Decius Subulo, M. Cornelius Cethegus. Eodem anno C. Popillius et Cn. Octavius legati, qui in Graeciam missi erant, senatusconsultum, Thebis primum recitatum [2], per omnes Peloponnesi urbes circumtulerunt, *Ne quis ullam rem in bellum magistratibus romanis conferret, praeterquam quod senatus censuisset.* Hoc fiduciam in posterum quoque praebuerat, levatos

11. *Ex XII centuriis equitum VIII c. c.* immo *ex XIIX*, et forte *XIII* pro *VIII*; Drak. Conf. ad I, 43.

12. *Annulis aureis positis, vestem mutarunt, ut supplices p. c.* vide ad II, 54, n. 5, et IX, 7, n. 5. — *Conceptis verbis iuravit*, solenniter. Sic etiam *verba iurisiurandi concipere* dicitur, qui et ipse solennem eius formulam conficit pronuntiatque, et alio verba praeeunte repetit.

13. *Negavit se Gracchum morari;* vide ad II, 24, n. 5.

Cap. XVII. 1. *Vt numerum colonorum augeret, ... ex SCto s.* vide ad XXXIV, 42, n. 2. *Augerent* coni. Periz. (conf. Drak. ad XXXIV, 56, n. 11) *ut numerus colonorum augeretur*; Gron.

2. *Legati, in Graeciam missi, senatusconsultum, Thebis primum recitatum*, etc. conf. Polyb, XXVIII, 3-7, 11, 14. — *Praebuerat*, forte *praebuit*, Ant. Periz.

se oneribusque impensisque, quibus, alia aliis imperantibus, exhauriebantur. Achaico concilio Argis agitato [3], benigne loquuti auditique, egregia spe futuri status fidissima gente relicta, in Aetoliam traiecerunt. Ibi nondum quidem seditio erat, sed omnia suspecta criminumque inter ipsos plena. Ob quae obsidibus postulatis, neque exitu rei imposito, in Acarnaniam inde profecti legati sunt. Thyrii concilium legatis Acarnanes dederunt [4]. Ibi quoque inter factiones erat certamen. Quidam principum postulare, ut praesidia in urbes suas inducerentur adversus amentiam eorum, qui ad Macedonas gentem trahebant: pars recusare, ne, quod bello captis et hostibus mos esset, id pacatae et sociae civitates ignominiae acciperent. Iusta deprecatio haec visa. Larissam ad Hostilium proconsulem (ab eo enim missi erant) legati redierunt. Octavium retinuit secum. Popillium cum mille ferme militibus in hiberna Ambraciam misit.

XVIII. Perseus, principio hiemis egredi Macedoniae finibus non ausus, ne qua in regnum vacuum irrumperent Romani, sub tempus brumae [1], quum inexsu-

3. *Achaico concilio Argis agitato*, forte *coacto* vel simile; Drakenb. Pro *Argis* cum Vrsino leg. Aegii ex Polyb. XXVIII, 8, §. 10; vid. supra ad XXVII, 30, n. 8. — *Egregia* cum aut in *spe futuri*, etc. (vide ad I, 14, n. 4) nisi cum Mureto malis *fidissimae genti relicta*. — *Criminumque*; vide ad III, 19, n. 7.

4. *Thyrii concilium legatis Acarnanes dederunt*, etc. cf. Polyb. XXVIII, 5, ex quo *Thyrii* editum pro *Tyrrei*; vid. supra ad XXXVI, 11, n. 6. — *Qui ad Macedonas gentem trahebant*, ex emend. Gron. pro *ad macedonicam gentem*. Haec vetus lectio non displicebat Vrsino, si ex Polyb. l. l. *re* post *qui* insereretur. Sed non adhaesisse singulis eius verbis Livium, et inepte h. l. *macedonicam gentem* memorari, monet Gron. (Cf. ad XXIII, 8, n. 2). Idem mox legere malebat: *quod* (ignominiae accipere) *bello captos et hostes mos esset*. Gronovii emendationem probat, illustratque hoc loquendi genus Cort. ad Sall. Cat. III, 2.

Cap. XVIII. 1. *Sub tempus brumae*, media hieme; *bruma* proprie dies solstitialis, sive brevissimus est. Ovid. Fast. I, 163, *Bruma novi prima est veteribus novissima solis*; die autem

perabiles ab Thessalia montes nivis altitudo facit, occasionem esse ratus frangendi finitimorum spes animosque, ne quid, averso se in romanum bellum, periculi subesset, quum a Thracia pacem Cotys, ab Epiro Cephalus repentina defectione a Romanis praestarent, Dardanos recens domuisset bello, solum infestum esse Macedoniae latus, quod ab Illyrico pateret, cernens, neque ipsis quietis Illyriis et aditum praebentibus Romanis [2], si domuisset proximos Illyriorum, Gentium quoque regem iam diu dubium in societatem pellici posse, cum decem millibus peditum, quorum pars phalangitae erant, et duobus millibus levium armorum et quingentis equitibus profectus, Stuberam venit. Inde frumento complurium dierum sumpto, iussoque apparatu oppugnandarum urbium sequi, tertio die ad Vscanam (Penestianae terrae ea maxima urbs est) posuit castra; prius tamen, quam vim admoveret, missis, qui tentarent nunc praefectorum praesidii, nunc oppidanorum animos. Erat autem ibi cum iuventute Illyriorum romanum praesidium [3]. Postquam nihil pacati referebant, oppu-

novissimo hiems apud nos incipit. Sed Livius per *principium hiemis*, quod a *bruma* distinxit, mensem fere novembrem videtur intellexisse. Lem. — *A Thracia pacem Cotys.* (vide ad XLII, 29, n. 6), *ab Epiro Cephalus*, Molossorum princeps, calumniis Charopis compulsus ad *defectionem a Romanis* ad Perseum, ne indicta causa abduceretur Romam. Conf. XLV, 26; Polyb. XXVII, 13, XXX, 6-8, et Diodor. in Exc. Peiresc. pag. 309, ed. Vales. t. II, pag. 578, ed. Wessel. Mox post *praestarent* inserendum videtur *et*, maximaque distinctio ponenda post *subesset* aut *domuisset bello*, ne oratio nimis longo deducatur filo. Tum supra *ratus* dictum pro *ratus est*, vel leg. *occasionem* (sc. esse) *est ratus*. — *Dardanos recens domuisset bello*, quod narratum in praecc. capp. huius libri, quae interciderunt. Conf. Epit.

2. *Aditum praebentibus Romanis*, legend. *Romano* minore ambiguitate; Gron. — *Et duobus millibus levium armorum*; vide ad XXII, 37, n. 3. — *Stuberam*; vide ad XXXI, 39, n. 2.

3. *Ibi cum iuventute Illyriorum romanum praesidium*; ergo Vscana, quae antea Persei praesidio tenebatur (vide

gnare est adortus, et corona eam capere conatus est. Quum sine intermissione interdiu noctuque alii aliis succedentes, pars scalas muris, ignem portis inferrent, sustinebant tamen eam tempestatem propugnatores urbis; quia spes erat, neque hiemis vim diutius pati Macedonas in aperto posse, nec ab romano bello tantum regi laxamenti fore, ut posset morari. Ceterum, postquam vineas agi turresque excitari viderunt, victa pertinacia est. Nam, praeterquam quod adversus vim pares non erant, ne frumenti quidem aut ullius alterius rei copia intus erat, ut in necopinata obsidione [4]. Itaque quum spei nihil ad resistendum esset, C. Carvilius Spoletinus et C. Afranius a praesidio romano missi, qui a Perseo peterent, primo, ut armatos suaque secum ferentes abire sineret: dein, si id minus impetrarent, vitae tantum libertatisque fidem acciperent [5]. Promissum id benignius est ab rege, quam praestitum. Exire enim sua secum efferentibus iussis primum arma ademit [6]. His urbe egressis, et Illyriorum cohors (quingenti erant), et Vscanenses se urbemque dediderunt.

XIX. Perseus, praesidio Vscanae imposito, multitudinem omnem deditorum, quae prope numero exercitum aequabat [1], Stuberam abducit. Ibi Roma-

ad cap. 10) in potestatem Romanorum pervenerat. Quod qua occasione factum fuerit, Livius narrare omisit; sed ex h. l. intelligi voluit; Drak. — *Oppugnare est adortus;* dele τὸ *est*, et mox lege: *alii aliis succedentes scalas muris, pars ignem*, etc. Gronov.

4. *Vt in necopinata obsidione;* vide ad VIII, 30, n. 7.

5. *Vitae t. l. fidem acciperent;* vid. XXIII, 19, n. 10.

6. *Primum arma ademit;* quid postea? Iunge *iussis primum*, aut *tamen* lege pro *primum*. Alterum hic orationis membrum excidisse, quo Livius significaverit, quod ex seq. cap. appareat, Romanos a rege retentos esse, suspicabantur Crever. et Drak. Sed quibus verbis, quae exciderunt, concepta fuerint, sine ope integrioris MS. dici non potest. Lem.

Cap. XIX. 1. *Quae prope numero exercitum aequabat;* potius superavit, et incredibile est fere, tot millia mi-

nis (quatuor millia autem hominum erant), praeter principes, in custodiam civitatium divisis, Vscanensibus Illyriisque venditis, in Penestiam exercitum reducit ad Oaeneum oppidum in potestatem redigendum; et alioqui opportune situm, et transitus ea est in Labeates, ubi Gentius regnabat. Praetereunti frequens [2] castellum, Draudacum nomine, peritorum quidam regionis eius, *nihil Oaeneo capto opus esse*, ait, *nisi in potestate et Draudacum sit: opportunius etiam ad omnia positum esse.* Admoto exercitu, omnes extemplo dediderunt sese. Qua spe celeriore deditione [3]erectus, postquam animadvertit, quantus agminis sui terror esset, undecim alia castella eodem metu in potestatem redigit. Ad perpauca vi opus fuit, cetera voluntate dedita; et in his recepti mille et quingenti dispositi per praesidia milites romani. Magno usui Carvilius Spoletinus erat in colloquiis, dicendo, nihil in ipsos saevitum. Ad Oaeneum perventum est, quod sine iusta oppugnatione capi non poterat; et maiore aliquanto, quam cetera, iuventute, et validum oppidum moenibus erat. Et hinc amnis Artatus nomine, hinc mons praealtus et aditu difficilis cingebat. Haec spem ad resistendum oppidanis dabant. Perseus, circumvallato oppido, aggerem a parte superiore ducere instituit, cuius altitudine

litum rom. se tam facile Perseo dedidisse: forte mox leg. *duo millia*, (ut *IIII M.* et *MM* factum sit) etsi mallem *mille*; Drak. — *Praeter principes;* principes nempe secum habuit, ut colligitur ex iis quae dicuntur infra de Carvilio; ceteros custodiendos per civitates divisit. Lem. — *Transitus ea est;* vide ad III, 70, n. 2. *Labeates* seu *Labeatae* septemtr. Illyrici populus, *ubi Gentius regnabat.*

2. *Praetereunti frequens castellum;* vide ad X, 11, n. 3.

3. *Qua deditione celeriore spe*, quam spes fuerat: ingratus ablativorum et ὁμοιοτελευτῶν concursus. — *Ad Oaeneum* (hod. *Ciderisso*) *perventum*, valde abruptum, et forte excidit *inde* ante *ad;* Duker. — *Quam cetera*, sc. oppida erant.

muros superaret. Quod opus dum perficitur, crebris interim proeliis, quibus per excursiones et moenia sua oppidani tutabantur, et opera hostium impediebant, magna eorum multitudo variis casibus absumpta est; et, qui supererant, labore diurno nocturnoque et vulneribus inutiles erant. Vbi primum agger iniunctus muro est, et cohors regia, quos Nicatoras appellant [4], transcendit, et scalis multis simul partibus impetus in urbem est factus. Puberes omnes interfecti sunt: coniuges liberosque eorum in custodiam dedit: praedae alia militum cessere. Stuberam inde victor revertens ad Gentium legatos, Pleuratum Illyrium, exsulantem apud se, et Aputeum Macedonem a Beroea, mittit [5]. Iis mandat, ut exponerent aestatis eius hiemisque acta sua adversus Romanos Dardanosque: adiicerent recentia in Illyrico hibernae expeditionis opera: hortarentur Gentium in amicitiam secum et cum Macedonibus iungendam.

XX. Hi, transgressi iugum Scordi montis [1], per Illyrici solitudines, quas de industria populando Macedones fecerant, ne transitus faciles Dardanis in

4. *Cohors regia, quos Nicatoras appellant;* vide ad XXXVII, 40, n. 4. — *Coniuges liberosque eorum*, puberum, *in custodiam dedit*, scilic. Perseus; nisi leg. *liberique e. in c. dati.* — *Alia cessere praedae militum*; vid. IV, 10, n. 2, et VI, 14, n. 11.

5. *Ad Gentium legatos Pleuratum Illyrium, exsulantem apud se, et Aputeum Macedonem a Beroea* (vide ad I, 50, n. 2, et XLII, 58, n. 1) *mittit*, etc. conf. Polyb. XXVIII, 8. *Pleuratus* dicebatur et pater et filius Gentii seu Genthii (vide ad XXII, 33, n. 3), sed h. l. intell. privatus homo, etsi forsan regis cognatus. *Aputeum* nomen mire corruptum: τὸν βεροιαῖον Ἀδαῖον dixit Polyb. et Livium in cod. suo ΑΡΡΙΔΑΙΟΝ habuisse coni. Reiske. —*In amicitiam*, forte *ad a.*, Crev.

Cap. XX. 1. *Hi transgressi iugum Scordi montis*, etc. conf. Polybius, XXVIII, 8. *Scordus*, extremus mons Illyrici, qui illud a Dardania Moesiaque seiungit, τὸ Σκάρδον ὄρος dicitur Ptol. II, 17; Strab. VII, pag. 329; Polyb. l. l. et *Scodrus* infra, XLIV, 31 (hod. *Argentaro*, aut secundum alios *Maranai*). — *Scodra* opp. Illyrici, Gentii regia (conf. ad XLIV,

Illyricum aut Macedoniam essent, Scodram labore ingenti tandem pervenerunt. Lissi rex Gentius erat. Eo acciti legati, mandata exponentes, benigne auditi sunt; qui responsum sine effectu tulerunt: *Voluntatem sibi non deesse ad bellandum cum Romanis; ceterum ad conandum id, quod velit, pecuniam maxime deesse.* Haec Stuberam retulere regi, tum maxime captivos ex Illyrico vendenti. Extemplo iidem legati, addito Glaucia ex numero custodum corporis, remittuntur sine mentione pecuniae, qua una Barbarus inops impelli ad bellum poterat. Ancyram inde populatus Perseus [2], in Penestas rursum exercitum reducit; firmatisque Vscanae et circa eam per omnia castella, quae receperat, praesidiis, in Macedoniam sese recipit.

XXI. L. Coelius, legatus romanus, praeerat Illyrico; qui, moveri non ausus [1], quum in iis locis rex esset, post profectionem demum eius conatus in

31, 32; XLV, 25; Plin. III. 22; Ptol. II, 17, et nummus apud Holsten. in Annotationibus ad Ortelii Thes. Geogr. pag. 171), Σκόδρα Polyb. l. l. (ubi Schweigh. monet, utrumque nomen *Scodra* et *Scorda* in usu potuisse esse, quum nil frequentius sit transpositione liquidae consonae ρ cum muta, qualis sit δ) Σκάρδων Strab. VII, 5, §. 4, pag. 315, hodie *Scutari*, et apud incolas *Scadar*. Cf. Cellar. Ant. Geogr. II, 8, pag. m. 621 sq. — *Lissi*, quam urbem hodie vocant *Alessio*.

2. *Ancyram inde populatus Perseus;* ἐπ' Ἄγκυραν apud Polybium, XXVIII, 8, §. 11; sed haec lectio ex Vrsini non tam codice quam coniectura, Liviana vero ex uno MS. ducta est, et notissima quidem Ancyra Galatiae, Phrygiae et Siciliae,, non vero Illyrici, sive ea urbs sit, sive, ut Duker. putabat, regio. Conf. Schweigh. ad Polyb. l. l. ubi praeterea monet, in optimo cod. Bavar. legi ἐπ' ἀκκῶναν, unde coni. ἐπ' Οὔσκανα. Sed hoc Penestarum opp. omnino ab Ancyra h. l. distingui videtur. — *Rursum reducit exercitum*, pleonasmus, ut *rursus revocare* (IX, 27 pr. ubi vid. Drak. et XXIX, 4 pr.), *redire*, etc. Conf. ad II, 45, n. 10, et Drakenb. ad Epit. XIV. — *Firmatisque Vscanae praesidiis;* vide supra ad librum XXI, cap. 57, n. 7.

Cap. XXI. 1. *Moveri non ausus.* Haec constans est omnium, ait Drak., editionum lectio. Douiatius autem monet, *moveri* hic poni pro *movere*, vel se movere, id est, aliquid aggredi. Malim tamen credere, locum corruptum, ac legendum esse *movere*, quo-

Penestis Vscanam recipere, a praesidio, quod ibi Macedonum erat, cum multis vulneribus repulsus, Lychnidum copias reduxit. Inde post dies paucos M. Trebellium Fregellanum cum satis valida manu in Penestas misit ad obsides ab his urbibus, quae in amicitia cum fide permanserant, accipiendos. Procedere etiam in Parthinos (ii quoque obsides dare pepigerant) iussit: ab utraque gente sine tumultu exigi [2]. Pénestarum obsides Apolloniam, Parthinorum Dyrrachium (tum Epidamni magis celebre nomen Graecis erat) missi. Ap. Claudius, acceptam in Illyrico ignominiam corrigere cupiens, Phanotem Epiri castellum adortus oppugnare, et auxilia Athamanum Thesprotorumque, praeter romanum exercitum, ad sex millia hominum secum adduxit; neque operae pretium fecit, Cleva, qui relictus a Perseo erat,

modo vir doctus ad marginem ed. Curionis, Ant. Perizonius ad oram Livii sui, et clar. Heumannus scribendum coniecerunt. Livium autem id verbum saepissime, quasi neutrum foret, sine casu usurpasse, patet ex illis, quae notantur ad II, 3, n. 2. LEM.

2. *Ab utraque gente sine tumultu exigi*, scribe *exegit*, vel potius *exacti;* Gron. — *Dyrrhachium: tum Epidamni magis celebre nomen Graecis erat*, hod. *Durazzo*, emporium et caput Taulantiorum in Illyrico Graeco seu Maced., unde olim Brundisium in Italiam, ut nunc a Caleto Dubrim, traiici solebat; vide ad Sil. VIII, 574. *Dyrrachium* Romanis dictum a peninsula aut conditore, quia *Epidamnus* inauspicatum iis nomen et velut *in damnum* ituris omen visum est; vid. Strab. VII, 5, §. 9, p. 316; Pausan. VI, 10; Plin. III, 23 seu 26; Mela, II, 4; Dio, 41. — *Phanotem Epiri castellum*, quod plerique *Phanota* plur. num. dixere, et τοὺς Φανοτεῖς Polyb. XXVII, 14, §. 4. Sic et *Phanota* inf. XLV, 26 pr. nisi ibi est sing. num., et h. l. leg. *Phanotam* aut *Phanoten*, et cap. 23 pr. *Phanotes* aut *Phanotae* pro *Phanotis*, a gr. Φανότη. Alia est Phocidis *Phanotea* supra, XXXII, 18, dicta primum Πανοπεύς seu Πανόπη, postea Φανοτεύς, Φανότη, Φανότεια, vid. Strab. IX, pag. 291, al. 407 et 648 B. Herodot. VIII, 34; Pausan. X, 4; Palmer. Graec. Ant. VI, 15; Burm. ad Ovid. Met. III, 19; Schweigh. ad Polyb. l. l. et Heyn. ad Hom. Illiad. II, 520. — *Auxilia Athamanum T.*, etc. vide ad XXXII, 5, n. 6. — *Cleva*, qui Κλεύης, dor. Κλεύας, memoratur etiam Strab. XIII, pag. 832; Etymol. M. p. 498, et in Brunck. Anal. t. II, p. 25.

cum valido praesidio defendente. Et Perseus, in Elimeam profectus [3], et circa eam exercitu lustrato, ad Stratum, vocantibus Epirotis, ducit. Stratus validissima tum urbs Aetoliae erat. Sita est super Ambracium sinum [4], prope amnem Acheloum. Cum decem millibus peditum eo profectus est et equitibus trecentis; quos pauciores propter angustias viarum et asperitatem duxit. Tertio die quum per-

3. *In Elimeam profectus;* quod hic ait Creverius, de exercitu dicitur circa Elimeam lustrato melius conveniret urbi, quam regioni; et revera, quum sit in Elimiotide regione urbs Elima, sive Elimea, legendum est sine praepositione *Elimeam profectus*, vel *ad Elimeam profectus*. Sed vide supra ad XXXI, 40, n. 1. — *Vocantibus Epirotis*, immo *Aetolis*, quod ex seqq. patet. Namque Stratus urbs Aetoliae est: traditur per Archidamum principem Aetolorum: denique rex ubi ad Stratum accessit, exspectat effusos omnibus portis Aetolos in fidem suam venturos; Crev. probante Drakenb.

4. *Sita est supra Ambracium sinum;* « Palmer. III, Graec. Ant. V, hic notandam dicit supinitatem Livii, qui, quod Polyb. scripserat ὑπὲρ τὸν Ἀμβρακικὸν κόλπον, interpretatus fuerit *super Ambracium sinum*, quum vertendum fuisset *ultra Ambracium sinum*. Sane *super Ambracium sinum* ex Livii consuetudine loquendi est *ad Ambracium sinum*, in litore sinus Ambracii; vide ad XXXII, 15 extr. XXXIII, 6 fin. et alibi. Sed, Stratum longius a sinu Ambracio abfuisse, quam ut ita super eum sita fuisse dici possit, apertum est e testimonio Veterum apud Palmerium. Verum nolim affirmare *super* a Livio et aliis scriptoribus semper hac significatione usurpari, nec loca, quae a mari ad interiora et mediterranea tendentibus sunt, unquam dici *super mare* esse. Etsi autem non difficulter Palmerio largior, Livium haec e Polybio sumpsisse, tamen eum satis confidenter pronuntiare puto, Polybium scripsisse ὑπὲρ τὸν Ἀμβρακικὸν κόλπον, et id a Livio debuisse verti *ultra Ambracium sinum:* nam quum in iis quae ex Polybio supersunt, nihil de situ Strati legatur, nemo pro certo dicere queat, quid ille scripserit, aut quomodo Livius, quod ab eo scriptum inveniebat, vertere debuerit. Quin etiam, si concedamus Livium haec a Polybio accepisse, tamen primum non certum foret, hunc potius scripsisse ὑπὲρ τὸν Ἀμβρακικὸν κόλπον, quam ὑπὲρ τοῦ Ἀμβρακικοῦ κόλπου, quemadmodum Thucyd. I, 48, ἐξ Αἰθιοπίας τῆς ὑπὲρ Αἰγύπτου· et Dio, lib. LIV, 524, οἱ Αἰθίοπες οἱ ὑπὲρ Αἰγύπτου οἰκοῦντες. Deinde non maior causa esset ὑπὲρ vertendi *ultra*, quam *supra:* nam hoc etiam de situ locorum, quae ad interiora terrarum recedunt, dicunt Latini. Plinius, Hist. Nat. XXXIII, 7, *supra Ephesum Cilbianis agris.* Ita Intpp. Thucyd. et Dion. verterunt ὑπὲρ, et Livius quoque hic fortassis non *super*, sed *supra* scripsit ». Duk. — *Ad Citium mon-*

venisset ad Citium montem, vix transgressus propter altitudinem nivis, locum quoque castris aegre invenit. Profectus inde, magis quia manere non poterat [5], quam quod tollerabilis aut via aut tempestas esset, cum ingenti vexatione, praecipue iumentorum, altero die ad templum Iovis, quem Nicaeum vocant [6], posuit castra. Ad Arachthum inde flumen, itinere ingenti emenso, retentus altitudine amnis, mansit [7]. Quo spatio temporis ponte perfecto, traductis copiis diei progressus iter, obvium Archidamum principem Aetolorum, per quem ei Stratus tradebatur [8], habuit.

XXII. Eo die ad finem agri aetoli castra posita. Inde altero die Stratum perventum: ubi, prope Acheloum amnem castris positis, quum exspectaret, effusos omnibus portis Aetolos in fidem suam [1] venturos, clausas portas atque ipsa ea nocte, qua venerat, receptum romanum praesidium cum C. Popillio legato invenit. Principes, qui praesentis Archidami auctoritate compulsi regem arcessierant, obviam egresso Archidamo segniores facti, locum adversae factioni dederant ad Popillium cum mille peditibus ab Ambracia arcessendum. In tempore et Dinarchus [2], praefectus

tem inter Macedoniam et Aetoliam, qui forte pars Pindi fuit, qua proxime ad Acroceraunios accedit; Drak. Forte adiacebat ei Citium opp. XLII, 57.

5. *Quia manere non poterat*; vide supra ad librum V, cap. 55, not. 2.

6. *Ad templum Iovis, quem Nicaeum vocant*, Νικαῖον, victorem; ut Νίκη Ἀθηνᾶ, de qua vid. Suid.

7. *Ad Arachthum flumen* Epiri (vide ad XXXVIII, 3, n. 6), *retentus altitudine amnis, mansit*, pernoctavit, vel potius *diem*, *biduum* vel simile quid excidit ante *mansit*, quod tum est: substitit, ut paulo ante; Iac. Perizon., Crev. et Drak.

8. *Per quem ei Stratus tradebatur*, actus pro conatu. Conf. cap. seq. et et ad III, 21, n. 3. An leg. *traderetur*?

Cap. XXII. 1. *In fidem suam venturos*; vide ad VII, 18, n. 1.

2. *In tempore et Dinarchus*, etc. vide ad II, 47, n. 4.

equitum gentis Aetolorum, cum sexcentis peditibus et equitibus centum venit. Satis constabat, eum, tanquam ad Persea tendentem [3], Stratum venisse; mutato deinde cum fortuna animo, Romanis se, adversus quos venerat, iunxisse. Nec Popillius securior, quam debebat esse, inter tam mobilia ingenia erat. Claves portarum custodiamque murorum suae extemplo potestatis fecit; Dinarchum Aetolosque cum iuventute Stratiorum in arcem per praesidii speciem amovit. Perseus, ab imminentibus superiori parti urbis tumulis tentatis colloquiis, quum obstinatos atque etiam telis procul arcentes videret, quinque millia passuum ab urbe trans Petitarum amnem [4], posuit castra. Ibi consilio advocato, quum Archidamus Epirotarumque transfugae retinerent, Macedonum principes non pugnandum cum infesto tempore anni censerent, nullis praeparatis commeatibus, quum inopiam prius obsidentes quam obsessi sensuri essent, maxime quod hostium haud procul inde hiberna erant; territus in Aperantiam [5] castra movit. Aperantii eum, propter Archidami magnam in ea gente gratiam auctoritatemque, consensu omnium acceperunt: is ipse cum octingentorum militum praesidio his est praepositus.

XXIII. Rex cum minore vexatione iumentorum hominumque [1], quam venerat, in Macedoniam re-

3. *Tanquam ad Persea tendentem;* vide ad IV, 19, n. 1.

4. *Petitarum amnem;* vid. Palmer. Graec. Ant. III, 13, pag. 421. — *Consilio advocato;* vid. I, 54, n. 1, et X, 17, n. 1. — *Epirotarum transfugae*, eorum qui erant ex factione Cephali (vide ad cap. 18), qui *transfugae* vocantur, quia ab Romanis defecerunt: nisi leg. *Aetolorum;* Crev. Conf. n. 3. — *Retinerent*, suaderent regi, ne regrederetur. Doër.

5. *In Aperantiam;* vid. XXXVI, 33, n. 2. — *Aperantii*, forte *Aperanti*, ut apud Steph. Ἀπεραντοί, Drakenb.

Cap. XXIII. 1. *Rex cum minore vexatione i. h.*, immo *Rex non minore*, Freinsh. et Gron. Malim sic *cum non*

diit. Appium tamen ab obsidione Phanotis fama ducentis ad Stratum Persei submovit. Clevas, cum praesidio impigrorum iuvenum insequutus, sub radicibus prope inviis montium ad mille hominum ex agmine impedito occidit, ad ducentos cepit. Appius[2], superatis angustiis, in campo, quem Elaeona vocant, stativa dierum paucorum habuit. Interim Clevas, assumpto Philostrato, qui Epirotarum gentem habebat[3], in agrum Antigonensem transcendit. Macedones ad depopulationem profecti; Philostratus cum cohorte sua in insidiis loco obscuro consedit. In palatos populatores quum erupissent ab Antigonea armati, fugientes eos persequentes effusius in vallem insessam ab hostibus praecipitant. Ibi ad mille occisis, centum ferme captis, ubique prospere gesta re, prope stativa Appii castra movent, ne qua vis sociis suis ab romano exercitu inferri possit. Appius, nequidquam in his locis terens tempus, dimissis Chaonumque, et si qui alii Epirotae erant, praesidiis, cum italicis militibus in Illyricum regressus, per Parthinorum socias urbes[4] in hiberna militibus dimissis, ipse

minore v. ut c. 21, 44, n. 5, et al. sed potuit etiam Perseus in reditu minoribus incommodis vexatus esse, vel quod anni tempestas clementior, vel quod regio, in quam rediret, non adeo aspera, vel quod viae minus difficiles essent; Drakenb. — *Phanotis;* vide ad cap. 21, n. 2. — *Ducentis;* vide ad I, 23.

2. *Appius superatis angustiis* (vide ad XXXII, 5, n. 6) *in campo* Epiri, *quem Elaeona vocant,* forte vicinum urbi Elaeunti, quam Ptol. III, 14, inter mediterraneas Epiri memorat; unde *Elaeona* scripsi pro *Eleona*: Drakenb.

3. *Philostrato, qui Epirotarum gentem habebat* in potestate? regebat? Sed *Gens Epirotarum* in unam *cohortem* contribui non poterat, et forte leg. *Epirotarum transfugas;* Crev. Cf. cap. 22, n. 4. Idem Philostratus memoratur Polyb. XXVII, 14.

4. *Per Parthinorum urbes socias* Romanorum; vid. Palmer. Graec. Ant. I, 34, pag. 182. — *In hiberna militibus dimissis*, forte *divisis*, quia modo praecessit *dimissis Chaonumque .... praesidiis;* Ant. et Iac. Periz. — *Romam sacrificii causa rediit;* vide ad IV, 2, n. 6.

Romam sacrificii causa rediit. Perseus ex Penestarum gente mille pedites, ducentos equites revocatos, Cassandriam, praesidio ut essent, misit. Ab Gentio eadem afferentes [5] redierunt. Nec deinde alios atque alios mittendo tentare eum destitit, quum appareret, quantum in eo praesidii esset, nec tamen impetrare [6] ab animo posset, ut impensam in rem maximi ad omnia momenti faceret. ****

5. *Ab Gentio eadem afferentes*, etc. conf. cap. 19, 20.

6. *Nec tamen impetrare ab animo posset* suo pusillo et contracto, h. e. a se ipso propter ingentem avaritiam, ut Gentio, qui pecuniam sibi maxime deesse dixerat (vid. cap. 20), daret in sumptum belli: quo sensu dicimur etiam *parcere animo*, quum frenum laxamus, *vincere animum*, quum resistimus affectibus alia dictantibus, quam honestas aut tempus imperat; Gron. Conf. ad haec Polyb. XXVIII, 9, et XXIX, 2. Ea, quae hic refert, et alia quoque desiderari in fine huius libri putabat Sigon. — Crever. vero ad extrema huius libri verba, *ut impensam in rem... faceret*, haec notat: « Asteriscum hic opposuerat Sigonius, quod ea quae de Olonico Hispano in epitome huius libri traduntur, ad Clondicum Bastarnarum ducem a Livio nominatum lib. XL, cap. 58, retulerit: quem in Paeonia fecisse aliquem motum existimavit, et ibi interemptum esse. Ea igitur quae ad illum Clondicum spectarent, hic excidisse putavit. Sed quum multo probabilior sit, de Olonico coniectura Gronovii, qui illum eundem esse cum Flori Salondico arbitratus est, nulla satis idonea ratione videtur motus esse Sigonius, ut mutilum hic esse librum arbitraretur. Doniatius Sigonii auctoritate motus credidit et ipse, hic aliquid intercidisse, inseruitque hoc loco rogationem a Voconio promulgatam et perlatam de de coërcendis mulierum hereditatibus. Sed de lege Voconia egerat Livius, lib. XLI, ut apparet ex epitome illius libri. Credimus igitur nihil ex fine huius libri XLIII periisse». Drakenb. tamen sub fine huius libri desiderat narrationem de Hippia, qui tertium ad Gentium missus (vid. Polyb. XXIX, 2, §. 35) renuntiavit, paratum esse regem bellum adversus Romanos suscipere, si trecenta ei talenta numerarentur, et obsides ultro citroque darentur. Et vere, ut observavit Doëringius, Livius lib. seq. cap. 23, hanc rem ita tangit, ut verba iam antea de ea fecisse videatur. Lem.

T. LIVII PATAVINI

HISTORIARVM

AB VRBE CONDITA

LIBER QVADRAGESIMVS QVARTVS

BREVIARIVM

Cap. I; Q. Marcius Philippus consul ab Roma profectus Palaepharsalum ad exercitum, et C. Marcius Figulus Chalcidem ad classem contendit. — II; Vtrique placet, bellum transferre in ipsam Macedoniam: quare Perseus omnes saltus insidere praesidiis statuit, et cum reliquis copiis circa Dium stativa habet. — III; Consul primas itineris difficultates superat, iamque ducit ad castra hostium. — IV; Verum per invia transgressus neque manere in iugo inopi potest, neque regredi audet, Hippia a tergo instante; — V; et hostilem prope tumultum agmini praebent elephanti. Tandem traducendi eos ratio iuitur, et, quia hostis nusquam apparet, exercitus fere incolumis per saltus et loca aspera evadit in campos inter Heracleum et Libetrum. — VI; Quo nuntio perterritus Perseus Hippiam et Asclepiodotum ex praesidiis, quibus receptum Romanis per Tempe in Thessaliam et in Macedoniam praeter Dium intercluserat, revocat, et inops consilii ad Pydnam refugit. — VII; Consul Dium et Agassam capit; sed inopia rerum omnium laborans Philan recedit. — VIII; Audita eius profectione Perseus regreditur Dium, et circa ripam Enipei amnis castra ponit. — IX; Interea M. Popillius Heracleum expugnat, testudine muro admota. — X; Rex trepidans gazam in mare deiici, Pellae et Thessalonicae navalia incendi, deinde, animo a pavore recepto, Andronicum et Nician cum urinatoribus, qui pecuniam extraxerant, clam interfici iubet, ne quis tam dementis imperii conscius existat. Per idem tempus C. Marcius, oram legens cum classe, Thessalo-

nicenses, Aenienses, Antigonenses, Pallenenses, Cassandrenses fines agrosque, expositis per litora armatis, late vastat. — XI; Deinde classem, navibus Eumenis et Prusiae auctam, ad Cassandream, — XII; Toronem et Demetriadem appellit; sed oppugnatione harum urbium absistere cogitur. — XIII, Meliboea etiam a M. Popillio frustra tentatur: et, hieme instante, Eumenes Pergamum abit in regnum; C. Marcius, parte classis in hiberna Sciathum missa, cum reliquis navibus Oreum Boeotiae petit, ut inde in Macedoniam et Thessaliam exercitibus subvehantur commeatus. — XIV; Legationes primum reguli Gallorum et Pamphiliorum ab senatu rom. audiuntur; tum duae de pace reconcilianda cum Perseo agentes, Prusiae et Rhodiorum. Illius preces magis sunt quam postulatio; horum superba oratio. — XV; Vnde quidam tradunt, a Patribus iis acerbissime, alii, nihil responsum esse, sed tantum senatusconsultum recitatum, quo Caras et Lycios liberos esse iuberet populus romanus. — XVI; Literae Q. Marci consulis. Praemia Onesimi, nobilis Macedonis, qui regi pacis semper auctor, et cousuli magno usui fuerat. Census a censoribus severius quam antea habitus, et opera publica ab iis facta. — XVII; Consularia et praetoria comitia atque sortitio proviuciarum, e quibus Macedonia L. Aemilio II cos., Italia collegae eius, C. Licinio Crasso, evenit. — XVIII; Legati auctore Aemilio in Macedouiam missi ad classem exercitusque visendos et comperta referenda. Novemdiale sacrum. Mors sacerdotum. Ludorum circensium magnificentia. — XIX; Legati Alexandrini Romam, et Romani ad Antiochum et Ptolemaeos fratres belligerantes missi. — XX; Oratio legatorum, qui ex Macedonia redierant. — XXI; Senatusconsulta de apparatu belli Macedonici, de matura profectione Aemilii ad exercitum, Cn. Octavii praetoris ad classem et L. Anicii praetoris in Illyricum, de delectu a C. Licinio consule habendo, et de supplementis in Macedoniam mittendis. — XXII; L. Aemilii consulis oratio memorabilis in concione habita, hominumque eum prosequentium et frequentia et bona omina. — XXIII; Perseus fidem obsidesque dat Gentio, et pecuniam promittit; sollicitat etiam Rhodios, — XXIV; Antiochum ipsumque Eumenem. Is propter frequentes regum legationes colloquiaque occulta suspectus fit Romanis, — XXV; et ne hos iuvet bello magnam mercedem, maiorem pacis cum iis patrandae paciscitur. — XXVI; Verum per avaritiam Persei non haec modo res dimittitur, sed parata etiam Gentii societas, et auxi-

lium Clondici, qui xx millia Gallorum adduxerat. — XXVII; Hi Barbari ad Istrum, perpopulati Thraciam, redeunt: Gentius autem, exigua parte pecuniae accepta, a Pantaucho ad legatos Romanorum in custodiam coniiciendos stimulatur. — XXVIII: Antenor et Calippus, classi Macedonum praefecti, naves Macedoniam cum frumento petentes, tutantur, et xxxv hippagogos Eumenis, — XXIX; multasque hostium onerarias intercipiunt. Interea legati Romanorum Delum, Persei Gentiique simul Rhodum veniunt. — XXX; Gentii genus, facta, ingenium, mores et copiae. Res in Illyrico ab Ap. Claudio, — XXXI; et ab L. Anicio gestae. Deditio Gentii. — XXXII; Bellum Illyrium intra xxx dies perfectum. Persei pavor, consilia et castra munitissima in ripa Enipei fluminis. — XXXIII; Ratio; qua L. Aemilius aquarum propulsaverit penuriam, ac morem et imperiorum perferendorum et vigiliarum stationumque mutaverit. — XXXIV; Oratio eius ad milites, horumque industria. — XXXV; Rhodiorum legati in castris rom. multo iniquioribus animis, quam Romae, auditi. Consilium militare de ratione belli gerendi habitum. Delecti milites Heracleum et Pythium missi. Proelia in alveo Enipei. — XXXVI; Castra et Persei et Aemilii ad Pydnam posita. Militum romanorum ardor ad dimicandum, cunctatio consulis et libera admonitio P. Scipionis Nasicae. — XXXVII; Defectio Lunae, praedicta a C. Sulpicio Gallo tribuno militum. — XXXVIII, XXXIX; Oratio consulis de dilatae pugnae causis et usu castrorum. XL; Certamen a Fortuna contractum. — XLI; Victoria Romanorum. — XLII; Macedonum clades. — XLIII; Regis fuga. — XLIV; Sincerum gaudium quo consul, recepto sospite filio P. Scipione, fruitur. Fallacia, qua Diodorus praesidium Thracium Amphipoli ablegat. — XLV; Omnis ferme Macedonia intra biduum dedita. Miserabilis conditio Persei, qui nequidquam petit pacem, et nave cretensi Samothracam traiicit. — XLVI; Pellae situs.

I. Principio veris, quod hiemem eam, qua haec gesta sunt, insequutum est, ab Roma profectus Q. Marcius Philippus consul cum quinque millibus [1],

CAP. I. 1. *Q. Marcius Philippus consul cum quinque millibus*; hic aliquid deesse putant Crev. et Drak.; numerum enim et non absolute sic

quod in supplementum legionum secum traiecturus erat, Brundisium pervenit. M. Popillius consularis [2] et alii pari nobilitate adolescentes tribuni militum in macedonicas legiones consulem sequuti sunt. Per eos dies et C. Marcius Figulus praetor, cui classis provincia evenerat [3], Brundisium venit; et simul ex Italia profecti [4], Corcyram altero die, tertio Actium Acarnaniae portum tenuerunt. Inde consul, ad Ambraciam egressus, itinere terrestri petit Thessaliam. Praetor, superato Leucata, corinthium sinum invectus, et Creusae relictis navibus, terra et ipse per mediam Boeotiam diei unius expedito itinere Chalcidem ad classem contendit. Castra eo tempore A. Hostilius in Thessalia circa Palaepharsalum habebat; sicut nulla re bellica memorabili gesta, ita ad cunctam militarem disciplinam [5] ab effusa licentia formato milite, et sociis cum fide cultis, et ab omni genere iniuriae de-

poni et per se, haud adiecta re, quae numeretur, et ipsum vitiatum esse: plures enim milites in *supplementum* exercitus macedonici decretos (vid. XLIII, 12), nec verisimile esse, reliquos ante consulem in provinciam profectos esse. — *Quod in supplementum l. s. traiecturus erat*, cum Drak. leg. *quot*, aut cum Gron. *quod supplementum*.

2. *M. Popillius consularis*, etc. cf. XLII, 49. — *Adolescentes* etiam viri dicti, v. c. praetor et consul Cic. Caecil. 9, et Phil. II, 46.

3. *Cui classis provincia evenerat*; vide ad II, 40, n. 9.

4. *Simul ex Italia profecti*, scilic. praetor et tribuni militum, *Actium Acarnaniae portum*, opp. et prom. ad sinum Ambracium, victoria Augusti Actiaca nobilitatum (vide ad Sil. XV, 302) *tenuerunt*; vide ad I, 1, n. 8. — *Superato Leucata*; vide ad XXVI, 26, n. 1.

5. *Ad cunctam militarem disciplinam*, ad omne genus militaris disciplinae, ad omnes eius partes observandas; ut *cunctus* IV, 33, et apud Sallust. Iug. 57 (ubi vid. Cort.) et *omnis* pro *totus*; Drakenb. *Unicam* pro *cunctam* coni. Gron. Conf. ad I, 21, n. 3. — *Ab effusa licentia*; vide ad I, 1, n. 5. — Post *defensis*, vocem *nobilis* vel *conspicuus*, a qua ablativi *re bellica*, *milite sociis* pendeant excidisse coniicit Doër. sed quum facile explices hunc locum ab ablativo absolute posito ex Latinorum more, nihil mutandum videtur. Lem. — *Cum cura inspexisset* (ut XXIX, 1 et 24) ex emend. Manutii pro *inexisset*. — *Ornato exercitu*; vide ad I, 14, n. 4, et IX, 40, n. 12.

fensis. Audito successoris adventu, quum arma, viros, equos cum cura inspexisset, ornato exercitu obviam venienti consuli processit. Et primus eorum congressus ex dignitate ipsorum ac romani nominis, et in rebus deinde gerendis [6]*. Proconsul enim ad exercitum**. Paucis post diebus consul concionem apud milites habuit. Orsus a parricidio Persei perpetrato in fratrem, cogitato in parentem, adiecit, *post scelere partum regnum*, *veneficia*, *caedes*, *latrocinio nefando petitum Eumenem*, *iniurias in populum romanum*, *direptiones sociarum urbium contra foedus*, *ea omnia quam diis quoque invisa essent*, *sensurum in exitu rerum suarum* [7]. *Favere enim pietati fideique deos*, *per quae populus romanus ad tantum fastigii venerit.* Vires deinde populi romani, iam terrarum orbem complectentis, cum viribus Macedoniae, exercitus cum exercitibus comparavit. *Quanto maiores Philippi Antiochique opes non maioribus copiis fractas esse?*

II. Huius generis adhortatione accensis militum animis, consultare de summa gerendi belli [1] coepit. Eo et C. Marcius praetor a Chalcide, classe accepta, venit. Placuit, non ultra morando in Thessalia tempus terere, sed movere extemplo castra, atque pergere inde in Macedoniam; et praetorem dare operam, ut eodem tempore classis quoque invehatur hostium litoribus. Praetore dimisso, consul, menstruum iusso milite secum ferre [2], profectus decimo post die, quam

6. *Et in rebus deinde gerendis*, etc. Lacunas h. l., sed non satis feliciter, explevere Sigon. et Pigh. in Ann. ad annum 584. Cf. Crev. et Drak. ad h. l. Lem. — *Parricidio cogitato in parentem*; Livium nihil ea de re antea expresse memorasse notavit Crev. Lem.

7. *Sensurum in exitu rerum suarum*, del. τὸ *in*; Mur.

Cap. II. 1. *De summa gerendi belli*; vide ad III, 5, n. 6.

2. *Menstruum secum ferre*, sc. frumentum, ut τὰ ἐπιμήνια menstrua cibaria, commeatus apud Polybium, XXXI, 20 et 22. Conf. Lips. de Mil.

exercitum acceperat, castra movit; et, unius diei progressus iter, convocatis itinerum ducibus, quum, exponerent[3] in consilio, iussisset, qua quisque ducturus esset, submotis iis, quam potissimum peteret, retulit ad consilium. Aliis per Pythium placebat via: aliis per Cambunios montes [4], qua priore anno duxerat Hostilius consul: aliis praeter Ascuridem paludem. Restabat aliquantum viae communis: itaque in id tempus, quo prope divortium itinerum castra posituri erant, deliberatio eius rei differtur. In Perrhaebiam inde ducit, et inter Azorum et Dolichen[5] stativa habuit ad consulendum rursus, quam potissimum capesseret viam. Per eosdem dies Perseus, quum appropinquare hostem sciret, quod iter petiturus esset ignarus, omnes saltus insidere praesidiis statuit. In iugum Cambuniorum montium (Volustana ipsi vocant) decem millia levis armaturae iuvenum cum duce Asclepiodoto mittit: ad castellum, quod super Ascuridem paludem erat (Lapathus vocatur locus), Hippias tenere saltum cum duodecim millium Mace-

Rom. V, 2, et Schel. ad Polyb. cap. 7. — *Quam exercitum acceperat* ab Hostilio proconsule.

3. *Convocatis itinerum ducibus*, *quum*, ut *exponerent*, etc. Gronov. emend. citra necessitatem *convocatos i. duces quum exponere in consilio iussisset*, *qua* via *quisque ducturus esset*, *submotis iis*, etc. Conf. ad I, 17, n. 7; I, 54, n. 1; III, 70, n. 2; VIII, 6, n. 6. — *Quam* viam *potissimum peteret*, ut mox *quam potissimum capesseret viam* et *quod iter petiturus esset*; vide ad I, 25, n. 7, et III, 70, n. 2. Conf. Drak. — *Retulit ad consilium*; vide ad I, 54, n. 1; VIII, 6, n. 6, et XXVI, 2, n. 3.

4. *Per Pythium ... Cambunios m.*, etc. conf. ad XLII, 53, 54. — *Divortium itinerum*; vide ad XXI, 31, n. 4.

5. *Inter Azorum et Dolichen*, Ἀζορίου μεταξὺ καὶ Δολίχης Polybius, XXVIII, 11, §. 1. Conf. supra ad XLII, 53, n. 3; Strab. VII, p. 327, et Schweigh. ad Polyb. l. l. — Quarum urbium prior hodie *Servitra*, posterior *Doluc* vocatur. Lem. — *Decem millia levis armaturae iuvenum*; vox *iuvenum* plane otiosa est et delenda, vel in ea latet nomen gentis alicuius, ut mox *duodecim millium Macedonum* de altero praesidio, quocum Hippias dicitur iussus tenere saltum ad Lapathunta; Creverius. — *Circa Dium stativa habuit*; conf. Diodor. in Exc. Peiresc. apud Vales. p. 309.

donum praesidio iussus. Ipse cum reliquis copiis primo circa Dium stativa habuit: deinde, adeo ut obtorpuisse inops consilii videretur, cum equitibus expeditis[6] litore nunc Heracleum, nunc Philan percurrebat, eodem inde cursu Dium repetens.

III. Interim consuli sententia stetit[1] eo saltu ducere, ubi propter Octolophum diximus regis* castra. Praemitti tamen quatuor millia armatorum ad loca opportuna praeoccupanda placuit; quis praepositi sunt M. Claudius, Q. Marcius consulis filius. Confestim et universae copiae sequebantur. Ceterum adeo ardua et aspera et confragosa via fuit, ut praemissi expediti biduo quindecim millium passuum aegre itinere confecto castra posuerint: turrim[2] Eudieru, quem cepere, locum appellant. Inde postero die septem millia progressi, tumulo haud procul hostium castris capto, nuntium ad consulem remittunt: *per-*

6. *Cum equitibus expeditis;* vide ad V, 16, n. 2. — *Heracleum* opp. Perrhaebiae, in Macedoniae confinibus, hodie *Xenoxua.* Conf. ad XLIV, 18; Drak. ad h. l. et Schweigh. ad Polyb. XXXVIII, 11, §. 3. *Per litora* (ut cap. 4) pro *litore* coni. Crev. et *intercurrebat* pro *percurrebat* Gron.

Cap. III. 1. *Consuli sententia stetit;* vide ad IV, 13, n. 6. Mox lacuna ex XXXI, 36, a Sigon. ita expletur: *ubi propter* (vide ad XXI, 27, n. 6) *Octolophum diximus regis castra Philippi fuisse.* Sed ibi castra Sulpicii fuisse, XXXI, 36, traditur; Duk. — Sigonii supplementum neque Douiatio, neque Creverio satisfacit. Et quidem Douiatio, quin plura alia desint, dubium non est: Marcium enim consulem, ad duodecimum a Dio milliare per invios montes transgressum in Macedoniam paulo post narrari; ab Octolopho autem ad Dium circiter centum ac viginti millia passuum numerari necesse esse. Crever. vero observat, ex narratione rerum a Sulpicio adversus Philippum gestarum, quae occurrit lib. XXXI, constare, Octolophum ad occiduum Macedoniae latus situm esse, et longe abfuisse ab Heracleo, et Phila et Dio, quae prima Macedoniae oppida hic Marcio e iugis digresso occurrunt: vel igitur duplicem locum fuisse, qui Octolophi nomen habuerit, alterum in Dassaretiis, alterum in finibus Perrhaebiae; vel hic mendum agnoscendum esse. Praeterea non quidem tentat explere quae desunt; credit tamen, regem, cuius hic mentio fit, potius Persea fuisse, quam Philippum. Lem.

2. *Turrim Eudieru;* vide ad XLIV, 28, n. 5.

ventum ad hostem esse, loco se tuto et ad omnia opportuno consedisse; ut, quantum extendere iter posset, consequeretur. Sollicito consuli, et propter itineris difficultatem, quod ingressus erat, et eorum[3] vicem, quos paucos inter media praesidia hostium praemiserat, nuntius ad Ascuridem paludem occurrit. Addita igitur et ipsi fiducia est, coniunctisque copiis, castra tumulo, qui tenebatur, qua aptissimum ad loci naturam erat, sunt acclinata. Non hostium modo castra, quae paulo plus mille passuum aberant, sed omnis regio ad Dium et Philam oraque maris, late patente ex tam alto iugo prospectu, oculis subiicitur. Quae res accendit militi animos, postquam summam belli[4] ac regias omnes copias terramque hostilem tam e propinquo conspexerunt. Itaque quum alacres, protenus duceret ad castra hostium, consulem hortarentur; dies unus fessis labore viae ad quietem datus est. Tertio die[5], parte copiarum ad praesidium castrorum relicta, consul ad hostem ducit.

IV. Hippias nuper ad tuendum saltum[1] ab rege missus erat; qui ex quo castra romana in tumulo conspexit, praeparatis ad certamen animis suorum, venienti agmini consulis obvius fuit. Et Romani expediti ad pugnam exierant, et hostes: levis armatura erat, promptissimum genus ad lacessendum certamen. Congressi igitur extemplo tela coniecerunt. Multa utrimque vulnera temerario incursu et accepta, et illata: pauci utriusque partis ceciderunt. Irritatis in posterum diem animis, maioribus copiis

3. *Sollicito consuli et propter itineris difficultatem, et* propter *eorum vicem*, etc. conf. ad I, 25, n. 5.

4. *Summam belli*; vide ad lib. III, 5, n. 6. — *Conspexerunt*, sc. milites. — *Protenus* ut *duceret* milites.

5. *Dies unus fessis labore ... tertio die*, etc. vide ad lib. XL, 22, n. 1.

Cap. IV. 1. *Ad tuendum saltum*, etc. conf. ad cap. 2 extr.

atque infestius concursum ab illis [2], si locis satis ad explicandam aciem fuisset: iugum montis, in angustum dorsum cuneatum, vix ternis ordinibus armatorum in fronte patuit. Itaque paucis pugnantibus, cetera multitudo, praecipue qui gravium armorum erant [3], spectatores pugnae stabant. Levis armatura etiam per anfractus iugi procurrere, et ab lateribus cum levi armatura conserere [4], per iniqua atque aequa loca pugnam petere: ac pluribus ea die vulneratis, quam interfectis, proelium nocte diremptum est. Tertio die egere consilio romanus imperator: nam neque manere in iugo inopi, neque regredi sine flagitio atque etiam periculo, sed cedenti ex superioribus locis instare hostis poterat [5]; nec aliud restabat, quam audacter commissum pertinaci audacia, quae prudens interdum in exitu est, corrigere. Ventum quidem erat eo, ut, si hostem similem antiquis Macedonum regibus habuisset consul, magna clades accipi potuerit. Sed quum ad Dium per litora cum equitibus vagaretur rex, et ab duodecim millibus [6]

2. *Concursum ab illis* scilic. esset, vel e seqq. fuisset; Douiat. *Concurrissent* emend. Gronov. — *In angustum dorsum cuneatum*; vid. IX, 40, n. 1.

3. *Qui gravium armorum erant*; vide ad XXII, 37, n. 3.

4. *Cum levi armatura* (alterius partis) *conserere*, excidit *manus* vel *pugnam*; Crever. Eiusmodi quid ex seq. *pugna* commode repeti potest; Ern. Sed hoc est gravis armaturae, quae pede callato cominus pugnat, non levis, quae procursando eminus missilibus rem gerit: unde aliud hic vitium esse suspicor; Duk. Conf. ad VI, 12, n. 7, et XXI, 55, n. 2. Forte leg. *cum levi armatura rem gerere*, *per iniqua.....pugnam petens*. — Pro *conserere*, Doëring. suspicatur legendum *confligere*. Lem. — *Pugnam petere*; vide ad I, 25, n. 7. — *In iugo inopi*, ut V, 42, et XXII, 39.

5. *Neque regredi sine.....periculo* poterat, *sed cedenti.......poterat*. At leg. potius cum Mur., Gron. et Drak. *periculo, si cedenti ex superioribus locis instaret hostis, poterat*. — *Audacter commissum* (h. e. vel peccatum, vel inceptum, inchoatum, Drakenb.) *corrigere pertinaci audacia, quae prudens interdum in exitu est*; cf. cap. 6, n. 3.

6. *Ab duodecim millibus* passuum, h. e. tot millium intervallo ab hostibus. Conf. ad XXXVIII, 20, n. 2, et XLII, 58 pr.

prope clamorem et strepitum pugnantium audiret, nec auxit copias integros fessis submittendo, neque ipse, quod plurimum intererat, certamini affuit: quum romanus imperator, maior sexaginta annis[7] et praegravis corpore, omnia militaria munera ipse impigre obiret. Egregie ad ultimum in audacter commisso perseveravit; et, Popillio relicto in custodia iugi, per invia transgressus, praemissis, qui repurgarent iter [8], Attalum et Misagenem, cum suae gentis utrumque auxiliaribus, praesidio esse saltum aperientibus iubet. Ipse, equites impedimentaque prae se habens, cum legionibus agmen cogit.

V. Inenarrabilis labor descendentibus cum ruina iumentorum sarcinarumque. Progressis vixdum quatuor millia passuum nihil optabilius esse, quam redire, qua venerant [1], si possent. Hostilem prope tumultum agmini elephanti praebebant; qui, ubi ad invia venerant, deiectis rectoribus, cum horrendo stridore pavorem ingentem, equis maxime, incutiebant, donec traducendi eos ratio inita est. Per pro-

7. *Romanus imperator maior LX annis*, etc. ὁ δὲ πρῶτος ἐξῆρχε τοῦ πόνου, ἑξηκοντούτης ὢν καὶ βαρὺς τὸ σῶμα καὶ πιμελής, Appian. Maced. 12; apud Suid. voc. πιμελής. — *Relicto in custodia iugi*, forte *in custodiam iugi*, h. e. ut iugum custodiret, ut ei praesidio esset; Drak.

8. *Qui repurgarent iter*, ut mox *saltum aperire*. — *Prae se habens*, praeeuntia. — *Agmen cogit*; vide ad XXXII, 2, n. 4.

Cap. V. 1. *Redire, qua venerant*; vide ad X, 12, n. 2. — *Per proclive sumpto fastigio*, initio facto a summo collocandorum asserum, qui a summo in imum sensim deferrent; Bauer. Cf. ad I, 38, n. 6. — Ad h. l. Crever. nota est: Longi duo asseres inter se adversi modica inclinatione demissi secundum superiorem partem, in terra ex inferiore parte defigebantur. Hic *fastigium* intelligendum *clivus*, propterea quod, si quid in clivum devexum est, idem et in fastigium contrario sensu assurgit; eadem fere ratione, qua *altum* et *profundum* promiscue usurpantur. Itaque illi asseres intelligendi sunt triquetra fere forma fuisse, ita ut e tribus lateribus unum per proclive porrigeretur et acclinaretur secundum montem; alterum, scil. superius, modice inclinatum esset et leni fastigio devexum; tertium denique e terra, in qua ex inferiore parte defigebatur, assurgeret in rectum. Lem.

clive, sumpto fastigio, longi duo validi asseres ex inferiore parte in terra defigebantur, distantes inter se paulo plus, quam quanta belluae latitudo est. In eos transversi incumbentes tigni, ad tricenos longi pedes, ut pons esset, iniungebantur, humusque insuper iniiciebatur. Modico deinde infra intervallo similis alter pons: dein tertius et plures ex ordine, qua rupes abscisae[2] erant, fiebant. Solido procedebat elephas in pontem: cuius priusquam in extremum procederet, succisis asseribus collapsus pons, usque alterius initium pontis [3], prolabi eum leniter cogebat. Alii elephanti pedibus insistentes, alii clunibus subsidentes, prolabebantur: ubi planities altera pontis excepisset eos, rursus simili ruina inferioris pontis deferebantur, donec ad aequiorem vallem perventum est. Paullo plus septem millia die Romani processerunt; minimum pedibus itineris confectum. Plerumque provolventes se simul cum armis aliisque oneribus, cum omni genere vexationis, processerunt; adeo ut ne dux quidem et auctor itineris inficiaretur, parva manu deleri omnem exercitum potuisse. Nocte ad modicam planitiem pervenerunt; neque, an infestus is locus esset [4], septus undique, circumspiciendi spatium fuit. Vix tandem ex insperato stabilem ad insistendum nactis locum, postero quoque die, in tam cava valle opperiri Popillium, ac relictas cum

— *Quam quanta;* vide ad XXVI, 19, n. 2.

2. *Qua rupes abscisae;* vide ad III, 70, n. 2, et IV, 19, n. 5. — *Solido*, in solido, quod cap. 9 *stabile solum* dicitur.

3. *Vsque ad alterius initium pontis.* — *Clunibus*, in clunes. — *Planities altera pontis*, alterius pontis; vide ad I, 1, n. 6. — *Paulo plus* quam *septem millia* passuum *die*, per diem (ut contra mox *nocte*), *Romani processerunt*, nisi cum Gron. leg. *eo die.*

4. *An infestus is locus esset;* vide ad I, 7, n. 7, et XXXIX, 29, n. 3. — *In tam cava valle*, scil. quam in qua substiterant priore die ac nocte. Sed forte leg. *in concava valle.*

eo copias, necesse fuit; quos et ipsos, quum ab nulla parte hostis terruisset, locorum asperitas hostiliter vexavit. Tertio die coniunctis copiis eunt per saltum, quem incolae Callipeucen appellant. Quarto inde die per aeque invia, sed assuetudine peritius et meliore cum spe, quod nec hostis unquam apparebat [5], et mari appropinquabant, degressi in campos, inter Heracleum et Libethrum posuerunt castra peditum; quorum pars maior tumulos tenebat. Ii vallem, campi quoque partem [6], ubi eques tenderet, amplectebantur.

VI. Lavanti regi dicitur nuntiatum, hostes adesse. Quo nuntio quum pavidus exsiluisset e solio [1], victum se sine proelio clamitans proripuit, et subinde per alia atque alia pavida consilia et imperia trepidans [2], duobus ex amicis Pellam, alterum Asclepiodotum, ubi pecunia deposita erat, ex praesidiis revocat,

5. *Quod nec hostis unquam apparebat*, immo *usquam*; Sigon. Potest tamen *unquam* dictum esse ratione totius diei et variarum eius partium; Drak. — *Heracleum* pro *Heracetum* ex emend. Gron. — *Libethrum*, forte *Libethra*: certe τὰ Λίβηθρα vel Λείβηθρα urbs Pausan. IX, 30, et Conon. Narrat. XLV, Λείβηθρος, et *Libethra* fons Suidae, Melae, II, 3, et Plin. IV, 9, dicitur; Drak.

6. *Ii vallem, campi quoque partem*, immo *ii v. campique p.*; Mur. et Gronov. Pro *ii* insuper leg. *alii*; Duker. — *Tenderet*; vide ad XXV, 6, n. 10.

Cap. VI. 1. *Quo nuntio quum pavidus*, pavefactus (nisi *quo nuntio* dictum, ut *hoc nuntio* XXIV, 19, n. 4), *exsiluisset e solio*, balneari, libello, πυελῷ, *Badewanne*, lapide in labri formam excavato. Conf. Ern. Clav. Cic. voc. *labellum*, et ad Suet. Ner. 50. Ὁ δὲ ἐξήλατο τοῦ ὕδατος, βοῶν, ὅτι ἑαλώκοι πρὸ τῆς μάχης, Appian. Maced. 13; apud Suid. voc. ἀναλαμβάνειν. — *Proripuit* se; vide ad II, 24, n. 6.

2. *Per alia atque alia pavida consilia et imperia trepidans*; vide ad I, 14, n. 6, et III, 49, n. 4. Locum qui sequitur mutilum esse, et, quae exciderunt, ex Livii cap. 10 pr. et Diodoro in Exc. Vales. pag. 310, ita fere supplenda putabant Crev. et Drakenb. *Duobus ex amicis, Niciam proficisci iussit Pellam, ubi pecunia deposita erat, et, quidquid eius ibi nancisceretur, in mare deiicere; alterum Andronicum misit Thessalonicam, ut navalia incenderet. Simul Hippiam et Asclepiodotum ex praesidiis revocat.* Nota Gronov. est: « Neque *Pella* viri est nomen, neque *Asclepiodotus* loci. Verba autem illa, *ubi pecunia depo-*

omnesque aditus aperit bello. Ipse ab Dio, auratis statuis omnibus raptim, ne praeda hosti essent, in classem congestis, ocius demigrare Pydnam cogit [3]; et, quae temeritas consulis videri potuisset, quod eo processisset, unde invito hoste regredi nequiret, eam non inconsultam audaciam fecit. Duos enim saltus, per quos inde evadere possent, habebant Romani, unum per Tempe in Thessaliam, alterum in Macedoniam praeter Dium; quae utraque [4] regiis tenebantur praesidiis. Itaque si dux intrepidus decem dies primam speciem appropinquantis terroris sustinuisset, neque receptus Romanis per Tempe in Thes-

sita erat, omnino sunt aliena. Possis existimare, post τὸ *trepidans* interiectum aliquid fuisse, quo narraret Livius, quod breviter innuit cap. 10 pr. eiusque narrationis particulam illa esse verba. Sed credo potius, addidisse ea librarium, qui invenerat illa adscripta voci *Pellam*, postquam in hanc transformatum verum nomen exstitit. Etsi enim hoc loco narrandum illud fuisset, tamen intelligi ex postea narratis more suo Livium id maluisse certum habeo. Est autem omnino scribendum: *duos ex amicis* (alterum), *Hippiam*, *alterum Asclepiodotum*, *ex praesidiis revocat*, etc. Conf. cap. 2 et 7 ». — *Omnes aditus aperit bello*, revocans praefectos praesidiorum, qui hostes aditu Macedoniae arcebant.

3. *Demigrare Pydnam cogit*, forte *cogitat*: quod et coniecisse video Iac. Periz. Conf. extrema verba cap. Verum et h. l. quaedam periisse verba, quibus narraverit Livius, quod Diodor. l. l. tradit, scil. incolas Dii cum omnibus familiis *demigrare Pydnam coactos* esse, suspicabatur Drakenb. — *Eam* temeritatem consulis *non inconsultam audaciam fecit* ipse Perseus ignavia sua. *Non inconsultam* ex emend. Sigon. et Gron. pro *non consultam*. Muretus coni. *eam consultam inaudacia fecit*; ut *inaudax* apud Horat. Od. III, 20, v. 3. Praestiterit: *eam nunc consultam audaciam facit*. Conf. ad cap. 4, n. 5. — *Inde evadere possent*, scilicet e loco, quo processerant, unde invito hoste regredi non poterant.

4. *Quae utraque* loca, Tempe et Dium; nisi potius leg. *qui utrique*, sc. saltus. — *Primam speciem appropinquantis terroris sustinuisset*, forte leg. *prima specie appropinquantis terrorem*, quem [illegible]propinquans (quis? hostis?) incuteret, *sust.* coni. Drak. Sed hoc minus, quam illud intelligi potest. *Sustinere speciem terroris* recte dicitur, ut apud Cic. Tusc. II, 25, *doloris speciem ferre:* sed malim *vanam speciem*; Ern. — *Per Tempe in Thessaliam* verba perperam repetita putabat Crev. Verum Livius nunc de duobus saltibus et difficultatibus, quibus Romani impliciti fuissent, per partes agit, et infra alterum quoque saltum nominatim iterum memorat; Drakenb.

saliam, neque commeatibus pervehendis eo patuisset iter. Sunt enim Tempe saltus [5], etiamsi non bello fiat infestus, transitu difficilis: nam praeter angustias per quinque millia, qua exiguum iumento onusto iter est, rupes utrimque ita abscisae sunt, ut despici vix sine vertigine quadam simul oculorum animique possit. Terret et sonitus et altitudo per mediam vallem fluentis Penei amnis. Hic locus [6], tam suapte natura infestus, per quatuor distantia loca praesidiis regiis fuit insessus: unum in primo aditu ad Gonnum erat; alterum Condylon castello inexpugnabili; tertium circa Lapathunta, quem Characa appellant; quartum viae ipsi, qua et media et angustissima vallis est, impositum, quam vel decem armatis tueri facile est. Intercluso per Tempe simul aditu commeatibus, simul reditu, ipsi montes, per quos descenderant, repetendi erant. Quod ut furto fefellerant [7], ita propalam, tenentibus superiora cacumina hostibus, non

5. *Sunt enim Tempe saltus*, amoenissimae Thessaliae et quidem Pelasgiotidis convalles inter Ossam et Olympum montes, quas Peneus perfluit, *etiamsi*, etc. conf. Plin. IV, 8, seu 15, Strab. IX, 5, §. 2, pag. 430; inpr. Aelian. Var. Hist. III, 1. Horum descriptiones parum convenire Livianae, et de longitudine inter omnes convenire, de latitudine discrepare, iam monuit Drak. A Livio horrorem potius, Romanis in hoc saltu et valle propter angustos transitus incussum, quam amoenitatem loci, ab omnibus fere scriptoribus celebratam, notari, dicit Cellar. O. A. II, 13. Forte et non eadem amoenitas fuit omnium loci partium *bello*, in bello (usu artis bellicae, obiiciendis difficultatibus); Ern. — *Fiat infestus;* vide ad I, 7, n. 7, et XXXIX, 29, n. 3. — *Per quinque millia* passuum, *qua* parte, via. — *Rupes abscisae*; vide ad III, 70, n. 2, et IV, 19, n. 5.

6. *Hic locus*, forte *hic saltus*, quia statim sequitur *loca*; Duk. — *Praesidiis regis fuit insessus*: *unum in primo aditu ad Gonnum erat; alterum Condylon ;* conf. ad XXXIX, 25, n. 5. Scribe *praesidiis regiis* (sed conf. ad cap. 9, 26 et 35) et *alterum* (praesidium) *ad Condylon ;* Gron. Forte leg. *alterum in Condylo*, *castello inexpugnabili;* Drak.

7. *Quod in furto fefellerant*, furtim et clam hoste fecerant: vid. III, 8, n. 2, et IX, 31, n. 7. — *Commisso*; vide ad VIII, 25, n. 2. — *Quod, nisi dii mentem regi ademissent, ipsum ingentis*, etc. Doctiss. Büttn. Obss. pag. 105, legendum censet *ademissent, et ipsum*, etc. Talem correctionem,

poterant; et experta difficultas spem omnem incidisset. Supererat nihil aliud in temere commisso, quam in Macedoniam ad Dium per medios evadere hostes; quod, nisi dii mentem regi ademissent, ipsum ingentis difficultatis erat. Nam quum Olympi radices montis paulo plus quam mille passuum [8] ad mare relinquant spatium, cuius dimidium loci occupat ostium late restagnans Baphyri amnis [9], partem planitiae aut Iovis templum, aut oppidum tenet; reliquum perexiguum fossa modica valloque [10] claudi poterat, et saxorum ad manum silvestrisque materiae tantum erat, ut vel murus obiici, turresque excitari potuerint. Quorum nihil quum dispexisset caecata mens subito terrore, nudatis omnibus praesidiis patefactisque bello, ad Pydnam refugit.

VII. Consul, plurimum et praesidii et spei cernens in stultitia et segnitie hostis, remisso nuntio ad Sp. Lucretium [1] Larissam, ut castella, relicta ab hoste,

ait, evidentissime flagitat sententiarum haec connexio: « Inexsuperabili per Tempe itinere, non aliud, quam in Macedoniam ad Dium, patebat iter: sed id ipsum *quoque* difficillimum futurum erat, nisi regis mentem dii obcaecassent ». Eo libentius haec admittenda lectio, quod coniunctionem *et* postrema syllaba praecedentis vocis haurire potuit facillime, τῷ *ademissent* per compendium scripto *ademisset*. Lem.

8. *Paulo plus*, scil. spatii, *quam mille passuum spatium*, bene dici, nec opus esse cum Gron. legi *spatii*, vel insuper suadente Heinsio ad Vell. II, 110, n. 1, deleri τὸ *quam*, quia illud aeque ellipticum sit, et Livius hanc elegantiam non ubique captet, iam monuit Drak.

9. *Baphyri amnis*, qui Dium praeterlabitur. Βήφυρος dicitur Lycophr. in Cass. 274; Βαφύρας Pausan. IX, 30, et Athen. VII, 22, p. 326 (VII, 130, ed. Schweigh.). *Balyri* edd. ante Frob. a. 1535. Sed Βαλύρας est Peloponnesi fl. apud Pausan. IV, 33, §. 4. Drak. — *Planitiae* edd. ant. cui *planitie* substitutum Francof. a. 1578, et *planitiei* a Modio. *Planitia*, ut *segnitia* et al. Conf. Drak.

10. *Fossa modica valloque*, forte *vallove*, et mox *turresve*. — *Ad Pydnam refugit*, forte *rex fugit*.

Cap. VII. 1. *Remisso nuntio ad Spurium Lucretium*, forte leg. *misso*, et Lucretius videtur esse praetorius (vide ad XLII, 9) et ex iis, qui tribuni militum consulem sequuti erant. Conf. cap. 1 pr. — *Metarique*, forte *metatusque*; Drak.

circa Tempe occuparet, praemisso Popillio ad explorandos transitus circa Dium, postquam patere omnia in omnes partes animadvertit, secundis castris pervenit ad Dium, metarique sub ipso templo, ne quid sacro in loco violaretur, iussit. Ipse, urbem ingressus, sicut non magnam, ita exornatam publicis locis et multitudine statuarum [2], munitamque egregie, vix satis credere, in tantis rebus sine causa relictis non aliquem subesse dolum. Vnum diem ad exploranda circa omnia moratus, castra movet; satisque credens paratam frumenti copiam fore, eo die ad amnem nomine Mityn processit. Postero die progressus, Agassam urbem, tradentibus sese ipsis, recepit [3]; et, ut reliquorum Macedonum animos sibi conciliaret, obsidibus contentus, sine praesidio relinquere se eis urbem, immunesque ac suis legibus victuros [4], est pollicitus. Progressus inde diei iter, ad Alcordum flumen posuit castra, et, quantum procederet longius a Thessalia, eo maiorem rerum omnium inopiam sentiens, regressus ad Dium est; dubitatione omnibus exempta, quid intercluso ab Thessalia patiendum fuisset, cui procul inde abscedere tutum non esset. Perseus, contractis in unum omnibus copiis ducibusque, increpare praefectos praesidiorum, ante omnes Asclepiodotum atque Hippiam: ab his dicere claustra

2. *Exornatam publ. locis et multitudine statuarum*: statuis potissimum aeneis occisorum in proelio ad Granicum, a Lysippo conflatis, quas Alexander M. Dii ponendas curavit, ut urbi, ab Aetolis eversae, novum daret splendorem; confer ad Polybium, IV, 62, et Arrian. lib. I, pag. 47.

3. *Agassam urbem* Macedoniae vel potius Thessaliae (nam cum Aeginio *Agassae* iunguntur XLV, 27 pr. ubi vid. Drak.), *tradentibus sese ipsis, recepit*; vide ad III, 47, n. 1.

4. *Immunes ac suis legibus victuros*, vide ad XXV, 16, n. 4. Mox *quanto* pro *quantum* coni. Mur. et Gron. Sed vid. III, 15, n. 1. — *Dubitatione omnibus exempta*, brevitate eleganti pro: postquam rerum statum ita omnium ante oculos posuerat, ut perspicue quisque intelligeret, *quid intercluso*, etc. Lem.

Macedoniae tradita Romanis esse; cuius culpae reus nemo iustius, quam ipse, fuisset. Consuli postquam ex alto conspecta classis spem fecit, cum commeatu naves venire (ingens enim caritas annonae ac prope inopia erat), ab invectis iam portum audit, onerarias naves Magnesiae relictas esse. Incerto inde, quidnam agendum foret (adeo sine ulla ope hostis, quae aggravaret [5], cum ipsa difficultate rerum pugnandum erat), peropportune literae a Sp. Lucretio allatae sunt, castella se, quae super Tempe essent et circa Philan, tenere [6] omnia, frumentique in iis et aliarum in usum rerum copiam invenisse.

VIII. His magnopere laetus consul ab Dio ad Philan ducit [1], simul ut praesidium eius firmaret, simul ut militi frumentum, cuius tarda subvectio erat, divideret. Ea profectio famam haudquaquam secundam habuit; nam alii, metu recessisse eum ab hoste, ferebant, quia manenti imperatori [2] proelio dimicandum foret: alii ignarum, belli quae in dies fortuna novaret, ut qui, offerentibus sese rebus, omisisset e manibus ea, quae mox repeti non possent. Simul enim cessit possessione Dii, excitavit hostem, ut nunc tandem sentiret, recuperanda esse, quae prius culpa amissa

5. *Ope hostis, quae aggravaret*; vide ad IV, 12, n. 3.

6. *Literae allatae sunt . . . se tenere;* vide ad VIII, 19, n. 10.

CAP. VIII. 1. *Ad Philan ducit*; *Philam* edidit Sigonius, quod repudiatum a sequentibus editoribus revocarunt Hearn. et Crev. Sed prima edit. et omnes ante Sigon. *Philan* servant. De verbo *ducere* vide ad I, 23, n. 4. — *Simul ut praesidium* eius firmaret, vide supra ad librum XXI, cap. 57, not. 7.

2. *Manenti imperatori*, vox *imperatori* plane otiosa; Crever. et Duker. — Mox *alii ignarum belli, quaeque in dies f. n.* coni. Iac. Periz. — *Offerentibus sese rebus*, prospera rerum gerendarum occasione se offerente seu oblata, fortuna coeptis aspirante, favente. — *Omisisset e manibus*, forte *emisisset*, ut XXI, 48; XXVIII, 42; XXXV, 6; XXXVII, 12; Duk. Cf. tamen ad XXV, 38, n. 8. — *Simul*, pro *simul ac*; vid. III, 62, n. 4, et VI, 1, n. 4.

forent. Audita enim profectione consulis, regressus Dium, quae disiecta ac vastata ab Romanis erant, reficit: pinnas moenium decussas reponit, ab omni parte muros firmat: deinde quinque millia passuum ab urbe citra ripam Enipei [3] amnis castra ponit, amnem ipsum, transitu perdifficilem, pro munimento habiturus. Fluit ex valle Olympi montis, aestate exiguus, hibernis idem incitatus pluviis; et supra rupes ingentes gurgitibus facit, et intra prorupta, in mare evolvendo terram, praealtas voragines cavatoque medio alveo ripas utrimque praecipites. Hoc flumine Perseus septum iter hostis [4] credens, extrahere reliquum tempus eius aestatis in animo habebat. Inter haec consul a Phila Popillium cum duobus millibus armatorum Heracleum mittit. Abest a Phila quinque millia ferme passuum, media regione inter Dium Tempeque, in rupe amni imminente [5] positum.

IX. Popillius, prius quam armatos muris admoveret, misit, qui magistratibus principibusque suaderent, fidem clementiamque Romanorum, quam vim, experiri mallent. Nihil ea consilia moverunt, quia ignes ad Enipeum ex regis castris apparebant. Tum

3. *Citra ripam Enipei amnis* Macedoniae, qui *fluit ex valle Olympi montis*, nec longe infra Dium in mare exit. Alius *Enipeus* Thessaliae fl. qui Pharsalum praeterlabitur et in Apidanum influit. Mox cum Gronov. leg. *et supra rupem ingentes gurgites facit, et infra prorutam in mare evolvendo terram*, etc. — Ad hanc aptissimam Gronovii emendationem totum locum Doeringius distingui vult ita: *Fluit ex valle Olympi montis, aestate exiguus; hibernis idem incitatus pluviis et* (tam) *supra rupes ingentes gurgites facit, et* (quam) *infra* (sc. rupes), *prorutam in mare evolvendo terram, praealtas voragines* (repete, *facit*), etc. Scilicet, aqua supra unam vel plures rupes passim in fluminis alveo proiectas cum impetu illisa, excitabat ingentes gurgites; infra rupes vero, terra deiectis aquis eruta, fiebant praealtae voragines Lem.

4. *Septum iter hostis*, forte *hosti*; Crev. Vtrumque bene dicitur. — *Extrahere reliquum tempus*; vide ad IV, 43, n. 6.

5. *Amni imminente*, qui forte Apilas dicitur Plin. IV, 10.

terra marique (et classis appulsa ab litore stabat) simul armis, simul operibus machinisque, oppugnari coepti. Iuvenes etiam quidam [1] romani, ludicro circensi ad usum belli verso, partem humillimam muri ceperunt. Mos erat tum, nondum hac effusione inducta bestiis omnium gentium Circum complendi, varia spectaculorum conquirere genera; nec, semel quadrigis, semel desultore misso [2], vix unius horae tempus utrumque curriculum complebat. Inter cetera sexageni ferme iuvenes [3], interdum plures apparatioribus ludis, armati inducebantur. Horum inductio in parte [4] simulacrum decurrentis exercitus erat;

Cap. IX. 1. *Iuvenes etiam quidam*, etc. conf. fragm. Polyb. XXVIII, 12, ex Suida voc. σημαία et κεραμωτόν. — *Nondum hac* (vide ad I, 5, n. 1) *effusione inducta bestiis omnium gentium Circum complendi*; Baueri nota est: « *Effusio* in spectantibus, profusio, copia immensa, apparatus largus *Circum complendi*, *effusis* in eum bestiis multis. Cic. pro Rosc. Am. 46, *quas effusiones fieri putatis*? — *Bestiis omnium gentium*, i. e. ex omni terrarum orbe, populo, conquisitis, peregrinis: nec leg. puto cum Vrsino *generum*, quod prae illo languet ». Conf. et Drak.

2. *Nec, semel quadrigis, semel desultore misso*, etc. vide ad VIII, 40, n. 2, et de *desultore* ad XXIII, 29, n. 3. Nota Gron. est haec: « Scribendum *et semel quadrigis*. Non, inquit, ita multiplicabantur quadrigarum et desultorum missus, ut nunc: semel quadrigae mittebantur, dein exhibebantur desultores; et *utrumque* horum *curriculum*, h. e. cursus (ut XLV, 33) *vix unius horae tempus complebat*. Vt tamen producerent muneris tempus, *varia* alia *spectaculorum conquirebant genera*, in quibus erat illa testudo. *Curriculum* primae edd. quod male Basil. 1539 mutatum in *circulum* ». Pro *nec* etiam legi posse *nam* et *ac*, iam alii monuere.

3. *Inter cetera sexageni ferme iuvenes*, etc. pulchra descriptio testudinis militaris. Conf. V, 5, n. 3; simil. loc. Ammian. XXVI, 12, et Lips. Poliorc. I, 5. — *Sexagenos*; quo numero ad ordines in legionibus adspectum, qui tanti erant; nam manipulatim aut centuriatim in testudines se conglobabant, ne quis confusionem putet, aut ordinem vel hic neglectum. Lips. l. l. Sed h. l. describitur ludicri genus, ad rem militarem translatum, et *interdum plures* armati inducebantur. — *Interdum plures apparatioribus* (magnificentioribus) *ludis* recepi ex emend. Mureti (vid. XXIII, 4, n. 1); *Apparitoribus ludi* edd. primae et recentt. *ab apparitoribus ludi* ed. Lugd. 1553, et aliae. Saltem leg. *apparatoribus ludi*, vel *ab apparatoribus ludi*. Nam *apparitores* (vide ad I, 8, n. 2) ab h. l. alieni.

4. *In parte* id. qd. mox *ex parte*, ut apud Quintil. II, 8, n. 6, et X,

ex parte elegantioris exercitii, quam militaris artis, propiorque gladiatorium armorum usum. Quum alios decursus edidissent motus [5], quadrato agmine facto, scutis super capita densatis, stantibus primis, secundis submissioribus, tertiis magis et quartis, postremis etiam genu nisis, fastigatam, sicut tecta aedificiorum sunt, testudinem faciebant. Hinc quinquaginta ferme pedum spatio distantes duo armati procurrebant, comminatique inter se, ab ima in summam testudinem per densata scuta quum evasissent, nunc velut propugnantes per oras extremae testudinis, nunc in media inter se concurrentes, haud secus quam stabili solo persultabant. Huic testudini simillima parti muri admota, quum armati superstantes subissent, propugnatoribus muri fastigio altitudinis aequabantur, depulsisque iis, in urbem duorum signorum milites transcenderunt. Id tantum dissimile fuit, quod, et in fronte extrema, et ex lateribus, soli [6] non habebant super capita elata scuta, ne nudarent corpora,

7, n. 25; nisi leg. *ex parte*. — *Decurrentis exercitus*; vide ad XXIII, 35, n. 3. — *Ex parte elegantioris exercitii, quam militaris artis*; expunge vocem *artis*, quae sensum obturbat; Gron. et Crever. *Elegantioris, quam exercitii militaris, artis* coni. Periz. — *Propior g. a. usum*. Ludov. *Dorléans* ad Tacit. Ann. XII, p. 632, legit *propiorque ad gladiatorum armorum usum*; sed vid. II, 48, n. 5. Lem.

5. *Quum alios decursus edidissent motus*; vide ad XXIII, 35, n. 5. Incommodum hic voc. *motus*, etiamsi *decursus*, non *motus*, sit genit., pro quo legi possit *decoros*, aut pro *motus mox*, quod ad seqq. referatur; Bauer. *Decursus edidissent ei motus*, et *decursu edidissent motus* coni. Duk. posterius etiam Doniat., Crever. et Lips. Poliorc. I, 5. — *Quadrato agmine facto*; vide ad II, 6, n. 3. *Submissioribus*, magis inclinatis. — *Genu nisis*; vide ad XLIII, 2, n. 1. — *Fastigatam, sicut tecta aedificiorum sunt, testudinem faciebant*; τοὺς θυρεοὺς ὑπὲρ τῆς κεφαλῆς ποιήσαντες συνέφραξαν, ὥστε τῇ τῶν ὅπλων πυκνότητι κεραμωτῷ καταῤῥύτῳ γίγνεσθαι παραπλήσιον, etc. Polyb. XXVIII., 12; conf. Lips. l. l.

6. *Et in fronte extrema, et ex lateribus soli*, i. e. soli illi milites, qui consistebant *in fronte extrema*, h. e. prima (ut *ultimus* passim, de quo vid. intpp. Nepot. Att. I, et Iustin. II, 1), huius agminis, et ex utroque eius latere, Drak. *In fronte, extremi et ex lateribus* coni. Lips. Epist. Quaest. IV, 13, et Iac. Periz.

sed praetenta pugnantium more 7. Ita nec ipsos tela ex muro missa subeuntes laeserunt, et testudini iniecta imbris in modum 8 lubrico fastigio innoxia ad imum labebantur. Et consul, capto iam Heracleo, castra eo promovit, tanquam Dium, atque, inde submoto rege, in Pieriam etiam progressurus 9. Sed, hiberna iam praeparans, vias commeatibus subvehendis ex Thessalia muniri iubet, et eligi horreis opportuna loca, tectaque aedificari, ubi deversari portantes commeatus possent.

X. Perseus, tandem a pavore eo, quo attonitus fuerat, recepto animo, malle, imperiis suis non obtemperatum esse, quum trepidans gazam in mare deiici Pellae, Thessalonicae navalia iusserat incendi. Andronicus, Thessalonicam missus, traxerat tempus, id ipsum quod accidit 1, poenitentiae relinquens locum.

7. *Praetenta pugnantium more* (scuta, sc. corporibus, ut ea tegerent) recepi ex emend. Lips. Poliorc. I, quam etiam probarunt Gron. Duk. et Drak. Conf. ad X, 2, n. 3; XXXVIII, 7, n. 7; ad Tacit. Ann. II, 56, n. 2, Heins. ad Ovid. Metam. VIII, 341, XI, 511, XII, 376. Vulgatum *praetecta* haud tueberis, sive explices *texta* corpora scutis, sive per hypall. suadente Bauero: scuta, quibus corpora essent tecta.

8. *Imbris in modum*; forte *imbricis*, nam cum tegulari tecto comparatur apud Suidam, κεραμωτὸν, τακτικὴ διάταξις, ὅπερ ἐποίουν Ῥωμαῖοι ἐν παιδιᾶς μέρει, *tegulare*, *ordinis quaedam instructio*, vel fastigata testudo, speciem tecti aedificiorum referens, *genus exercitii tactici*, *quo Romani utebantur ut parte ludicri circensis:* sed nihil opus, et Ammianus quoque XXVI, 8, velut imbrem e tecto delabi facit tela; Lips. Epist. Quaest. IV, 15, et Poliorc. I, 5. Conf. Plut. Anton. pag. 936.

9. *Tanquam Dium*, *atque*, *inde submoto rege*, *in Pieriam etiam progressurus*: « Pieriam Ptol. III, 13, ab ostio quidem Lydiae fl. extendit ad Peneum, adeoque ad eam refert Dium: sed Strabo, VII, 330, eius terminos flumina hinc Haliacmona, inde Axium memorat, et ita Dium ipsi est extra Pieriam, ut et Heracleum. Similiter cap. 20 narrat, Perseum Pieriam tenere, et tamen consulem ad ripas Enipei castra habere. Enipeus autem medio ferme spatio est inter Peneum, terminum Pieriae sec. Ptol., et Haliacmona, eiusdem terminum sec. Strabonem. » Drak. — *Deversari*; vide ad I, 51, n. 2.

Cap. X. 1. *Traxerat tempus*, *id ipsum quod accidit*, etc. scabra oratio; forte *traxerat tempus*, *in id*

Incautior Nicias Pellae proiiciendo pecuniae [2] partem, quod fuerat nactus : sed in rem emendabilem visus lapsus esse, quod per urinatores omne ferme extractum est. Tantusque pudor regi [3] pavoris eius fuit, ut urinatores clam interfici iusserit, deinde Andronicum quoque et Nician, ne quis tam dementis imperii conscius existeret. Inter haec C. Marcius cum classe ab Heracleo Thessalonicam profectus, et agrum pluribus locis, expositis per litora armatis, late vastavit, et procurrentes ab urbe, secundis aliquot proeliis, trepidos intra moenia compulit: iamque ipsi urbi terribilis erat, quum, dispositis omnis generis tormentis, non vagi modo circa muros, temere appropinquantes, sed etiam qui in navibus erant, saxis tormento emicantibus percutiebantur [4]. Revocatis igitur in naves militibus, omissaque Thessalonicae oppugnatione,

ipsum quod accidit, *poenitentiae*, etc. cessaverat imperio fungi usque ad diem, quo diversa iussus est, spatium scil. dans regi in poenitentiam; Gron. Sed non est quod displiceat *poenitentiae locum relinquens, id ipsum quod accidit*, quod quidem ipsum accidit, scil. ut regem poeniteret; Crev. Ceterum Diodorus in Exc. Peiresc. apud Vales. pag. 310, Andronicum dicit eo consilio mandata regia exsequi distulisse, quia se rem romano populo acceptam et gratam facturum existimabat; Drak.

2. *Incautior Nicias Pellae proiiciendo pecuniae partem*, scilic. omne id, *quod fuerat nactus*. Ita haec κατ' ἐπεξήγησιν exponenda, nec leg. cum Freinsh. ad Flor. II, 12, §. 5, *quod fugerat, nactus*, vel *pecuniae quod fuerat nactus*, neque cum Gron. *proiicienda pecunia raptim, quod fugerat*, scil. iram vel indignationem Persei, *nactus* : nam sic verba seqq. non haberent, quo commode referri possent; Drak. Ad rem cf. Appian. Maced. 14. Niconem, non Niciam missum, et Phacum, non Pellam, tradit Diodor. l. l. Sed gazam regiam Pellae servatam fuisse, iam monuit Drakenb. coll. cap. 23 et 46, et Polyb. XXIX, 3. — *In rem emendabilem visus lapsus esse*, cum Gron. leg. *in errorem*, vel cum Drak. *in re emendabili.*

3. *Tantus pudor regi*, etc. conf. Appian. Maced. 14.

4. *Saxis tormento emicantibus* (prosilientibus, ut cap. 33, n. 1, h. e. proiectis) *percutiebantur*, immo *percuterentur*; Crever. — Vulgatum defendit Walch. Emend. Liv. pag. 184, coll. Nostro XXV, 24; Sallustio, Iug. cap. 50; et Fragm. Hist. II, p. 960; quorum exempla probant non necessarium h. l. subiunctivum. Lem. — *Aeniam inde*, etc. vid. XL, 4, n. 4.

Aeniam inde petunt. Quindecim millia passuum ea urbs abest, adversus Pydnam posita, fertili agro. Pervastatis finibus eius, legentes oram, Antigoneam perveniunt. Ibi, egressi in terram, primo et vastarunt agros passim, et aliquantum praedae contulerunt ad naves. Dein palatos eos adorti Macedones, mixti pedites equitesque, fugientes effusi ad mare persequuti, quingentos ferme occiderunt, et non minus ceperunt. Nec aliud, quam ultima necessitas, quum recipere se tuto ad naves prohiberentur, animos militum romanorum, simul desperatione alia [5] salutis, simul indignitate, irritavit. Redintegrata in litore pugna est. Adiuvere et, qui in navibus erant. Ibi Macedonum ducenti ferme caesi; par numerus captus. Ab Antigonea classis profecta, ad agrum Pallenensem exscensionem ad populandum fecit. Finium is ager Cassandrensium erat, longe fertilissimus omnis orae, quam praetervecti fuerant. Ibi Eumenes rex, viginti tectis navibus [6] ab Elea profectus obvius fuit; et quinque missae a Prusia rege tectae naves.

XI. Hac virium accessione animus crevit praetori, ut Cassandream oppugnaret. Condita est a Cassandro rege [1] in ipsis faucibus, quae Pallenensem agrum ceterae Macedoniae iungunt, hinc Toronaico, hinc Macedonico septa mari. Eminet namque in altum [2] lingua, in qua sita est: nec minus, quam in altum magnitu-

5. *Desperatione alia*, alia spe praecisa.

6. *Tectis navibus*; vide ad I, 14, n. 4. et XXII, 19, n. 4.

Cap. XI. 1. *Condita est* Cassandrea *a Cassandro rege*, etc. vid. XXVIII, 8, n. 8. — *Toronaico mari*: vide ad XXVIII, 7, n. 6. *Macedonico mari*, parte Aegaei, quae Macedoniam et Thraciam attingit; vid. Plin. IV, 11 seu 18.

2. *Eminet in altum lingua*; vide ad XXII, 20, n. 8, et XXXVII, 31, n. 5. — *In altum magnitudine* tres voces additae a sciolo, qui montem hunc praecipuae altitudinis fuisse noverat, quum Livius potius longitudinem promontorii, quod efficit mons Athos

dine Atho mons, excurrit, obversa in regionem Magnesiae duobus imparibus promontoriis, quorum maiori Posideum est nomen, minori Canastraeum. Divisis partibus oppugnare adorti [3]: Romanus ad Clitas, quas vocant, munimenta, cervis etiam obiectis [4], ut viam intercluderet, a Macedonico ad Toronaicum mare perducit. Ab altera parte euripus est: inde Eumenes oppugnabat. Romanis in fossa complenda, quam nuper obiecerat Perseus, plurimum erat laboris. Ibi quaerenti praetori, quia nusquam cumuli apparebant, quo regesta e fossa terra foret, monstrati sunt [5] fornices: *non ad eandem crassitudinem, qua veterem murum, sed simplici laterum ordine, structos esse.* Consilium igitur cepit, transfosso pariete iter in urbem patefacere. Fallere autem ita se posse, si, muros a parte alia scalis adortus, tumultu iniecto, in custodiam eius loci

seu Atho (vid. Schelleri Lex.), et promontorii Pallenes inter se comparasse videatur; Drak. et Duker. — *Excurrit*; vide ad XXII, 20, n. 8.— *Magnesiae*; vid. XXXVI, 43, n. 4.

3. *Divisis partibus* copiarum *oppugnare adorti*, sc. romanus dux et Eumenes, e seqq.

4. *Cervis etiam obiectis*, h. e. stipitibus ramosis, in formam cornuum cervinorum truncatis et terrae infixis, quorum cuspides, e terra exstantes et frondibus herbisve tectae, pedes equorum hominumque laedebant: unde *cervi*, *cervuli*, *caecum vallum* (vide ad XXXIII, 5), *stili caeci*, *stimuli* et *tribuli* dicebantur; vid. Sil. X, 413. — *Ab altera parte euripus*; fossam intellige manu factam, quae maris aquas acciperet. Lem.

5. *Monstrati sunt fornices*, etc. vid. XXII, 36, n. 10, et XXXVI, 23, n. 2. — *Non ad eandem crassitudinem*, etc. verba simul a monstrantibus dicta, sed obliqua oratione a Livio prolata: quod et Creverius monuit. Itaque non est, quod cum Gronovio legas *monstratum est*, *fornices non*, etc. aut cum Turnebo *qua vetus murus... structi*, aut cum Drakenb. *monstrarunt*. — Ceterum rei brevius descriptae obscuritatem Crev. hunc in modum illustrat: « Quaerebat praetor, quo regesta e fossa terra esset. Monstrati sunt fornices, dictumque illos structos esse e terra quam e fossa egesserant, in lateres cocta. Quod ut probarent ii, qui praetorem tota de re commonefaciebant, observabant, illos fornices aliter structos esse ac veterem murum urbis, nec proinde eodem tempore. Fossa autem nuper demum obiecta fuerat a Perseo. Quum igitur fossa esset recens facta, fornices item recens facti, hoc argumento aliquatenus dicta firmabant. Praetori

propugnatores urbis avertisset. Erant in praesidio Cassandreae, praeter non contemnendam iuventutem oppidanorum, octingenti Agrianes et duo millia Penestarum Illyriorum, a Pleurato inde missi [6], bellicosum utrumque genus. His tuentibus muros, quum subire Romani summa vi niterentur, momento temporis parietes fornicum perfossi urbem patefecerunt. Quod si, qui irrupere [7], armati fuissent, extemplo cepissent. Hoc ubi perfectum esse opus militibus nuntiatum est, clamorem alacres gaudio repente tollunt, aliis parte alia in urbem irrupturis.

XII. Hostes primum admiratio cepit, quidnam sibi repentinus clamor vellet. Postquam patere urbem accepere praefecti praesidii Pytho et Philippus, pro eo, qui occupasset aggredi [1], opus factum esse rati, cum valida manu Agrianum Illyriorumque erumpunt, Romanosque, qui alii aliunde coibant convocabanturque, ut signa in urbem inferrent, incompositos atque inordinatos fugant persequunturque ad fossam; in quam compulsos ruina cumulant. Sexcenti ferme ibi

e re natum est consilium, ut fornicum parietes, simplici laterum ordine structos, quod facile factu erat, transfoderet, atque sic ibi iter in urbem patefaceret ». Lem.

6. *A Pleurato inde missi*, e regione Penestarum: Douiat. *Deinde* coniicit Crev. et *eodem missi* vel *missa* Gron. Sed forte ex XLIII, 23 leg. *et mille ac ducenti* (*MCC* pro *MM*) *Penestarum Illyriorum, a Perseo inde* (ut XLIII, 23, *ex Penestarum gente*) *missi.* — Iubet Walch. pag. 263, emendari *a Pleurato intromissi*, quod quidem a vestigiis literarum minime abhorrere ait, et non esse a Livii usu alienum. De qua voce laudat IX, 13; XXXI, 26; XXXVIII, 4 et 5; XLII, 36. Non hanc Walchii coniecturam improbat Büttn. Obss. pag. 106. Lem.

7. *Qui irrupere*; nullos irrupisse, ex cap. seq. satis constat, neque inermes id fuissent ausi: forte leg. *qui irrumperent*, hoc sensu: si praesto fuissent armati, qui irrumperent; Iac. Periz. Minus probabiles aliorum emendationes *qui perfodere*, *qui perrupere* (i. e. perfodere), et *quod si qui irrumpere armati ausi fuissent.*

Cap. XII. 1. *Qui occupasset aggredi*; vid. I, 14, n. 3. — *Ruina cumulant*, ingenti strage, ubi alter super alterum cadebat, fundunt. Supra, V, 43, *ex superiore loco ... strage et ruina fudere Gallos*. Lem.

interfecti, omnesque prope, qui inter murum fossamque deprehensi erant, vulnerantur. Ita suo ipse conatu perculsus [2] praetor, segnior ad alia factus consilia erat; et ne Eumeni quidem, simul a mari, simul a terra aggredienti, quidquam satis procedebat. Placuit igitur utrique, custodiis firmatis, ne quod praesidium ex Macedonia intromitti posset, quoniam vis aperta non processisset, operibus moenia oppugnare. Haec parantibus his, decem regii lembi, ab Thessalonica cum delectis Gallorum auxiliaribus missi, quum in salo stantes hostium naves conspexissent, ipsi, obscura nocte, simplici ordine, quam poterant proxime litus tenentes [3], intrarunt urbem. Huius novi praesidii fama absistere oppugnatione simul Romanos regemque coëgit. Circumvecti promontorium, ad Toronem classem appulerunt. Eam quoque oppugnare adorti, ubi valida defendi manu animadverterunt, irrito incepto Demetriadem petunt. Ibi quum appropinquantes repleta moenia armatis vidissent, praetervecti ad Iolcon classem appulerunt, inde, agro vastato, Demetriadem quoque aggressuri.

XIII. Inter haec et consul, ne segnis sederet tantum in agro hostico, M. Popillium cum quinque millibus militum ad Meliboeam urbem oppugnandam mittit. Sita est in radicibus Ossae montis, qua parte in Thessaliam vergit, opportune imminens super Demetriadem [1]. Primus adventus hostium perculit incolas loci: collectis deinde ex necopinato pavore ani-

2. *Suo ipse c. perculsus;* vid. II, 14, n. 2. — *In salo*. i. e. alto mari. Lem.

3. *Proxime litus tenentes;* vide supra ad I, 1, n. 8. — *Eam quoque oppugnare adorti;* malit Doëring. cum Drak. *adorsi.* Vide quae exponit Drak. ad XLIII, 18, §. 7. Lem. — *Iolcon*, in Magnesia, hodie vicum, nomine *Iaco.*

Cap. XIII. 1. *Opportune imminens super Demetriadem;* vide ad I, 2, n. 3; III, 51, n. 3; XXXI, 46, n. 4. An *imminentis?*

mis, discurrunt armati ad portas ac moenia, qua suspecti aditus erant, spemque extemplo [2] inciderunt, capi primo impetu posse. Obsidio igitur parabatur, et opera oppugnationum fieri coepta. Perseus, quum audisset, simul Meliboeam a consulis exercitu oppugnari, simul classem Iolci stare, ut inde Demetriadem aggrederetur, Euphranorem quendam ex ducibus cum delectis duobus millibus Meliboeam mittit. Eidem imperatum, ut, si a Meliboea submovisset Romanos, Demetriadem prius occulto itinere intraret, quam ab Iolco ad urbem castra moverent Romani. Et ab oppugnatoribus Meliboeae, quum in superioribus locis repente apparuisset, cum trepidatione multa relicta opera sunt, ignisque iniectus. Ita a Meliboea abscessum est. Euphranor, soluta unius urbis obsidione, Demetriadem extemplo ducit. Nec tum moenia modo, sed agros etiam confiderunt [3] se a populationibus tueri posse; et eruptiones in vagos populatores non sine vulneribus hostium factae sunt. Circumvecti tamen moenia sunt praetor et rex, situm urbis contemplantes, si qua parte tentare aut opere aut vi possent. Fama fuit, per Cydantem Cretensem [4] et Antimachum, qui Demetriadi praeerat, tractatas inter Eumenem et Persea conditiones amicitiae. Ab Demetriade certe abscessum est. Eumenes ad consulem navigat; gratulatus, quod prospere Macedoniam intrasset, Pergamum in regnum abit. Marcius Figulus praetor parte classis in hiberna Sciathum missa, cum reliquis navibus

2. *Spemque extemplo inciderunt;* vide ad III, 10, n. 9.

3. *Agros etiam confiderunt*, etc. sc. Euphranor et Perseus *Confiderunt* pro *confisi sunt*, ut *diffidit* apud Quintil. Declam. 287. — *Praetor et rex*, C. Marcius et Eumenes.

4. *Per Cydantem Cretensem;* cf. ad cap. 24, et ad XXXIII, 3, n. 6. — *Gratulatus*, forte *gratulatusque;* aut *gratulatum* vel *gratulaturus*, *quod p. M. intrasset; Pergamum inde in regnum abit;* Drak. Potest etiam post *navigat* addi *et*, aut vulgatum servari.

Oreum Boeotiae [5] petit, eam urbem aptissimam ratus, unde exercitibus, qui in Macedonia, quique in Thessalia erant, mitti commeatus possent. De Eumene rege longe diversa tradunt. Si Valerio Antiati credas, nec classe adiutum ab eo praetorem esse, quum saepe eum literis arcessisset, tradit; nec cum gratia ab consule profectum in Asiam, indignatum, quod, ut iisdem castris tenderet, permissum non fuerit: ne ut equites quidem gallos, quos secum adduxerat, relinqueret, impetrari ab eo potuisse: Attalum fratrem eius et remansisse apud consulem, et sinceram eius fidem aequali tenore [6] egregiamque operam in eo bello fuisse.

XIV. Dum bellum in Macedonia geritur, legati transalpini ab regulo Gallorum (Balanos ipsius traditur nomen; gentis, ex qua fuerit, non traditur), Romam venerunt, pollicentes ad Macedonicum bellum auxilia. Gratiae ab senatu actae, muneraque missa, torquis aureus duo pondo [1], et paterae aureae quatuor pondo, eques phaleratus, armaque equestria. Secundum Gallos Pamphyli legati [2] coronam auream, ex viginti millibus Philippeorum factam, in curiam intule-

5. *Oreum Boeotiae*, *forte Oreum Euboeae*, aut *Oropum Boeotiae*; Gronov. Illud praeferendum tum propter opportunum loci situm, tum quia Cn. Octavius, Marcii praetoris successor, *Oreum ad classem venit*; cf. cap. 30 pr. *Oreum Boeotiae* MS. quod ex *Oreu Euboeae* factum est.

6. *Aequali tenore*, continuatione; vide ad V, 5, n. 5.

Cap. XIV. 1. *Torquis aureus duo pondo*, Gronov. de Pec. Vet. I, 7, p. 36, emend. *duapondo*. *Duapondo* autem et *trepondo*, quorum vocab. meminit Quint. Instit. Orat. I, 5, putat pro *duas pondo* et *tres pondo* dici, intellecta voce *libras*. Cf. XXX, 21, n. 1. — *Equus phaleratus*; vide ad IX, 46, n. 16.

2. *Pamphyli legati*, etc. qui status Pamphyliae hoc tempore ac deinde fuerit, Noris. Cenot. Pis. II, 11 exponit; Duk. — *Coronam auream*, *ex XX millibus Philippeorum*, aureorum, ut videtur, *factam*. h. e. eorum pretium aequantem: sed sic corona populi neque magni neque divitis pretio longe superabit eas, quas alii obtulerunt (conf. ad XXXII, 27; XXXVI, 35; XLIII, 6): quare forsan leg. *ex X* vel potius *ex II millibus P.*; Drak.

runt; petentibusque iis, ut id donum in cella Iovis Optimi Maximi ponere, et sacrificare in Capitolio liceret, permissum: benigneque amicitiam renovare volentibus legatis responsum, et binum millium aeris singulis missum munus. Tum ab rege Prusia, et paulo post ab Rhodiis, de eadem re longe aliter disserentes legati auditi sunt. Vtraque legatio de pace reconcilianda cum rege Perseo egit. Prusiae preces magis, quam postulatio, fuere, profitentis, *et ad id tempus se cum Romanis stetisse, et quoad bellum foret, staturum. Ceterum quum ad se a Perseo legati venissent de finiendo cum Romanis bello, et iis pollicitum deprecatorem apud senatum futurum; petere, si possent inducere in animum, ut finiant iram, se quoque gratia reconciliatae pacis* [3] *posse uti.* Haec regii legati. Rhodii superbe commemoratis erga populum romanum beneficiis, et paene victoriae, utique de Antiocho rege, maiore parte ad se vindicata [4], adiecerunt: » Quum pax inter Macedonas Romanosque esset, sibi » amicitiam cum rege Perseo coeptam. Eam se invi» tos, nullo eius in se merito, quoniam ita Romanis » visum sit in societatem se belli trahere, interrupisse. » Tertium se annum multa eius incommoda belli » sentire; mari intercluso [5], inopia insulam premi,

3. *In gratia rec. pacis.* Delevi cum Doër. et Pithoeo, non improbante Gronovio, praepositionem *in* ante *gratia*, utpote otiosam, a scribis forte repetitam, dum illorum oculi ad *in* praeced. aberrarent. De huiuscemodi scribarum àc typothetarum aberrationibus vid. quae protuli ad Cic. Brutum, cap. 29 (tom. III, pag. 104). Doëringius vero difficultatem huius loci sic explanat: *petere, ut finiant iram, si possent inducere in animum* (si id ab animo suo impetrare possent); quod si fiat, *se quoque uti posse pacis reconciliatae gratia* (se quoque posse ex pacis reconciliatae beneficio et iucunditate usum capere). Typ. T.

4. *Victoriae, utique de Antiocho, maiore parte ad se vindicata;* vett. edd. *a se vindicata*, sed male: vide ad II, 30, n. 1; III, 20, n. 2, et VI, 35, n. 4. Ad haec et seqq. cf. Polyb. XXVIII, 15, et XXIX, 4.

5. *Mari intercluso, inopia insulam*

» amissis maritimis vectigalibus atque commeatibus. » Quum id ultra pati non possent, legatos alios ad » Persea in Macedoniam misisse, qui ei denuntiarent, » Rhodiis placere, pacem eum componere cum Roma- » nis: se Romam eadem nuntiatum missos. Per quos » stetisset [6], quo minus belli finis fieret, adversus eos » quid sibi faciendum esset, Rhodios consideraturos » esse ». Ne nunc quidem haec sine indignatione legi audirive posse, certum habeo. Inde existimari potest [7], qui habitus animorum audientibus ea Patribus fuerit.

XV. Claudius, nihil responsum, auctor est; tantum senatusconsultum recitatum, quo Caras et Lycios [1] liberos esse iuberet populus romanus, literasque extemplo ad utramque gentem * scirent indicatum mitti: qua audita re, principem legationis, cuius magniloquentiam vix curia paulo ante ceperat, corruisse. Alii responsum esse tradunt, *Populum romanum et principio huius belli haud vanis auctoribus compertum habuisse, Rhodios cum Perseo rege adversus rempublicam suam occulta consilia inisse; et, si id ante dubium fuisset, legatorum paulo ante verba ad certum redegisse* [2];

premi . . . commeatibus: hinc Rhodii omnibus legatis hoc bello Romam missis mandarunt, ut frumenti exportandi facultatem a senatu impetrare conarentur; Drak. Conf. Polyb. XXVIII, 2 et 14.

6. *Per quos stetisset*, etc. vide ad II, 31, n. 7.

7. *Inde existimari potest;* vide ad IV, 15, n. 1.

Cap. XV. 1. *Caras et Lycios*, qui Rhodiis olim a Romanis attributi fuerant et ab iis crudeliter habiti. Conf. ad XXXVII, 55, 56; XXXVIII, 39; XLI, 6, 26; XLII, 14. SCtum, quo libertas iis concessa, serius editum tradit Polyb. XXX, 5, §. 12; conf. inf. XLV, 22 et 25. Mox ante *scirent* excidit *ut*, iudice Sigonio. Potius *ut Rhodii scirent indicatum* id iis esse; forte et pro *mitti* leg. *missas*, scil. esse, Claudius auctor est. Sed neque haec satis probabilia sunt, neque coniectura Crever. et Drak. *ad u. gentem et senatusconsultum* vel *senatusque consultum mitti.* — Pro *scirent*, scribendum Doëring. suspicatur *placeret*, sc. populo romano, *indicatum*, sc. utrique genti. Lem.

2. *Si id ante* (forte *adhuc*; Gron.)

et plerumque ipsam se fraudem, etiamsi initio cautior fuerit, detegere. Rhodios nuntio in orbe terrarum arbitria belli pacisque agere [3]. *Deorum nutu arma sumpturos positurosque Romanos esse. Iam non deos foederum testes, sed Rhodios habituros. Itane tandem iis pareatur* [4], *exercitusque de Macedonia deportentur? Visuros esse, quid sibi faciendum sit. Quid Rhodii visuri sint, ipsos scire. Populum certe romanum, devicto Perseo, quod*

dubium fuisset, legatorum verba ad certum redegisse; vid. sup. ad XLI, 23, n. 11.

3. *Rhodios nuntio in orbe terrarum arbitria belli pacisque agere*; vide ad XXIV, 45, n. 3: nuntio per orbem terrarum misso, Crev. coll. Cic. leg. Man. 5, mandato ad populos bellum gerentes misso; Scheller in Lex. Idem coni. *nunc iam*; Periz. et Ern. *nunc*; Gron. *nuntiis*, ut ita per contemptum appellentur legati. At Drak. putabat rideri confidentiam Rhodiorum, qui sibi persuadere possint, se *nuntio* vel *nuntiis* impetraturos, quod exercitibus obtinendum foret. Id probat Schaefer, cui aptior videtur singularis, quum augeat contemptus acerbitatem. Displicet quidem ratio haec Ernestio, quia Romani et ipsi per legatos seu internuntios talia tentarint. Quod vero iuris sibi arrogabant Romani, non aliis concedebant. Mox malim: *Deorum nutu arma sumpta ac posita usque Romanis esse: iam non deos foederum testes, sed Rhodios habituros*. Quod σαρκαστικῶς dictum *Eorum* vel *Rhodiorum nutu arma sumpturos p. r. esse* coni. Iac. Periz. et Crev. prob. Drak. — Büttn. Obss. pag. 107, et Frid. Iacobs. apud Goëll. pag. 393, horum emendationes probant omnino, et addit Iacobs. Qui *Rhodiorum* pro *deorum* legit, eiusdem nominis repetitione triplici iam sic usum Livium, I, 28, med. *Mettus ille est ductor itineris huius; Mettus idem huius machinator belli; Mettus foederis albani romanique ruptor.* Lem.

4. *Itane tandem iis pareatur*, etc. in his verbis se vix commodum videre sensum, profitentur Duk. et Drakenb. Non male coni. Crev. *Itane tandem? Ni pareatur exercitusque de Macedonia deportentur, visuros esse, quid sibi faciendum sit?* Vltima verba ex oratione Rhodiorum desumpta hic per irrisionem repeti monet. — Nollet Büttn. Obss. p. 107, coniectura Creverius tentasset locum, cui ad sanitatem nihil deesse videtur praeter sanam interpretationem. Explicat igitur vir ille doctus: «Penes unos videlicet Rhodios nunc belli pacisque arbitrium esse: illorum adeo nutu Romanis bellandum et quiescendum fore; iam desiisse deos foederum testes esse Romanis, Rhodios ipsis dehinc habendos foederum testes. Nam sic denique futurum, ut satis pareant illis Romani, et de Macedonia deportent exercitus. Visuros nimirum Rhodios esse quid sibi faciendum sit! Quid illi visuri sint, ipsos nosse.; Romanum certe populum visurum, ut pro suis cuiusque civitatis in eo bello meritis dignam gratiam referat. Lem.

propediem sperent fore, visurum, ut pro meritis cuiusque in eo bello civitatis gratiam dignam referat. Munus tamen legatis in singulos binum millium aeris missum est; quod ii non acceperunt.

XVI. Literae deinde recitatae Q. Marcii consulis sunt, *Quemadmodum, saltu superato, in Macedoniam transisset: ibi et ex aliis locis commeatus a praetore prospectos* [1] *in hiemem habere, et ab Epirotis viginti millia modium tritici, decem hordei sumpsisse: ut pro eo frumento pecunia Romae legatis eorum curaretur. Vestimenta militibus ab Roma mittenda esse: equis ducentis ferme opus esse* [2], *maxime Numidis: nec sibi in his locis ullam copiam esse.* Senatusconsultum, ut ea omnia ex literis consulis fierent, factum est. C. Sulpicius praetor sex millia togarum, triginta tunicarum, et equos deportanda in Macedoniam, praebendaque arbitratu consulis locavit, et legatis Epirotarum pecuniam pro frumento solvit; et Onesimum, Pythonis filium, nobilem Macedonem, in senatum introduxit. Is pacis semper auctor regi fuerat, monueratque, sicut pater eius Philippus institutum usque ad ultimum vitae diem servabat, quotidie bis in die foederis icti cum Romanis perlegendi [3], ut eum morem, si non

Cap. XVI. 1. *Commeatus a praetore prospectos*, ita pro *c. rempublicam prospectos* recte, puto, legitur ex emend. Sigon. De eo quidem admodum dubitat Drak. quia ex cap. 7 pateat, spem consuli factam, classem praetoris ex alto conspectam cum commeatu venire, eum fefellisse, et ex cap. 9 commeatus terrestri potius itinere ab hiberna consulis subvectos esse. Sed haec dubia tolluntur verbis cap. 13: *Marcius Figulus praetor Oreum Euboeae petit, eam urbem aptissimam ratus, unde exercitibus, qui in Macedonia quique in Thessalia erant, mitti commeatus possent.*

2. *Equis CC ferme opus esse*, forte *equis M.*; Manut. Sed agitur tantum de supplemento equorum, *maxime Numidarum*; Drak. — *Sex millia togarum*, forte *sagorum*. Sed vide ad XXIX, 3, n. 2. — *Locavit;* vide ad V, 23, 6.

3: *Sicut pater eius Philippus . . . servabat* (forte *servasset*) *quotidie . . . perlegendi*, sc. ut semper eius memor esset. *Quotidie bis in die*, forte leg. *in diem* seu *dies*, et del. *quotidie*,

semper, crebro tamen usurparet. Postquam deterrere eum a bello nequiit, primo subtrahere sese per alias atque alias causas, ne interesset iis, quae non probabat, coepit: postremo, quum suspectum se esse cerneret, et proditionis interdum crimine insimulari, ad Romanos transfugit: magno usui consuli fuit [4]. Ea introductus in curiam quum memorasset, senatus in formulam sociorum eum referri iussit: locum, lautia praeberi [5]; agri Tarentini, qui publicus populi romani esset, ducenta iugera dari; et aedes Tarenti emi. Vti ea curaret, C. Decimio praetori mandatum. Censores censum Idibus Decembribus, severius quam ante, habuerunt: multis equi adempti, inter quos P. Rutilio, qui tribunus plebis [6] eos violenter accusarat: tribu quoque is motus, et aerarius factus. Ad opera publica facienda quum eis dimidium ex vectigalibus eius anni attributum [7] ex senatusconsulto a quaestoribus esset; Ti. Sempronius ex ea pecunia, quae ipsi attributa erat, aedes P. Africani pone Veteres ad Vortumni signum, lanienasque et tabernas coniunctas in publicum emit, basilicamque faciendam curavit, quae postea Sempronia appellata est.

quod ex interpretatione, margini adscripta, natum videtur; Drak. — Kreyssig. vir clariss. contendit hic legendum esse: *quotidie bis indicem foederis*. Lem.

4. *Magno usui consuli fuit* ed. pr. Proxima et seqq. usque ad Gron. *magnoque*. Ita, aut *et magno*, legendum videtur; Drak. — *In formulam sociorum referri*; vide ad XXVI, 24, n. 5.

5. *Locum, lautia praeberi*; vide ad XXVIII, 39, n. 8.

6. *Censores censum ..... severius quam ante habuerunt ... P. Rutilio, qui trib pl.*, etc. conf. XLIII, 16, et ad XLV, 15, n. 8. — *Tribu is motus et aerarius factus*, vid. IV, 24, n. 5.

7. *Dimidium ex vectigalibus eius anni attributum*, etc. vide ad XXIV, 18, n. 12, et XL, 46, n. 10. — *Aedes P. Africani poni Veteres*, non curias (vid. Lips. ad Tacit. Ann. XII, 24), sed tabernas (vid. sup. III, 27, n. 3), *ad Vortumni* seu *Vertumni signum*, ad forum rom. vel circum max. conf. Cic. Verr. I, 59; Colum. X, 308; Horat. Epist. I, 20, v. 1. — *Lanienasque et tabernas*; vide ad III, 27, n. 3. — *In publicum emit*; vide ad II, 9, 4, et XXXIX, 44, n. 5.

XVII. Iam in exitu annus erat, et propter Macedonici maxime belli curam in sermonibus homines habebant [1], quos in annum consules ad finiendum tandem id bellum crearent. Itaque senatusconsultum factum est, ut Cn. Servilius primo quoque tempore ad comitia habenda veniret. Senatusconsultum Sulpicius praetor ad consulem * post paucos dies recitavit, quibus ante diem ** in Vrbem venturum. Et consul maturavit, et comitia eo die, qui dictus erat, sunt perfecta. Consules creati L. Aemilius Paullus iterum, septimo decimo anno [2] postquam primo consul fuerat, et C. Licinius Crassus. Praetores postero die facti Cn. Baebius Tamphilus, L. Anicius Gallus, Cn. Octavius, P. Fonteius Balbus, M. Aebutius Elva, C. Papirius Carbo. Omnia ut maturius agerentur, belli Macedonici stimulabat cura. Itaque designatos extemplo sortiri placuit provincias [3], ut, utri Macedonia con-

Cap. XVII. 1. *In sermonibus homines habebant*; vide ad XXVI, 29, n. 2. — *SCtum Sulpicius praetor ad consulem* misit, et receptas ab eo literas *post paucos dies* (in senatu) *recitavit*, *quibus ante diem* (hic deest numerus diei et nomen mensis) significabat *in Vrbem venturum*; Gron. Plura deesse post *recitavit*, ex verbis *comitia eo die*, *qui dictus erat*, *sunt perfecta*, colligo, hoc aut simili modo supplenda: *quibus in ante diem... comitia edici iussit: se ante id tempus in Vrbem venturum;* Drak. Conf. ad XXII, 23.

2. *Septimo decimo anno;* scribendum *quarto decimo* monet Sigonius; tot enim annos numerari a priori consulatu Paulli ad posteriorem. Error ex notis numerorum emanavit *XIIII* et *XVII*, duo *II* et *V* mutatis. Crev. *vel decimo quarto*, vel, si ambo extremi anni numerentur, *decimo quinto* legendum putat. Livium interdum utrumque annum extremum, interdum unum, interdum nullum numerasse observavit Drakenb. ad XLII, 10, §. 5; utrum igitur eum hic fecisse statuendum, arbitrarium esse putat idem vir doctus. Satius tamen videtur Sigonio assentiri, ut ita pateat, quo casu librarius a vera lectione aberrans numerum vitiarit. Lem.

3. *Designatos sortiri placuit provincias*, etc. at Plut. in Aemilio Paullo, p. 260, tradit, ei Macedoniam sine sorte decretam fuisse. — *Cui praetori classis venisset;* vide ad IX, 12, n. 1. — *Latinas*, *ubi magistratum inissent*, *quod*, quoad, *per religiones posset fieri*, *primo*, etc. vide ad I, 45, n. 2; V, 12, n. 6., et XXVI, 32, n. 3. — *Consulibus Italia*, qua etiam comprehendi Galliam Cisalpinam, ex

suli, cuique praetori classis venisset, sciretur; ut iam inde cogitarent pararentque, quae bello usui forent, senatumque consulerent, si qua re consulto opus esset. *Latinas, ubi magistratum inissent, quod per religiones posset, primo quoque tempore fieri placere; neque consulem, cui eundum in Macedoniam esset, teneri.* His decretis, consulibus Italia et Macedonia, praetoribus, praeter duas iurisdictiones in Vrbe, classis et Hispania et Sicilia et Sardinia provinciae nominatae sunt. Consulum Aemilio Macedonia, Licinio Italia, evenit. Praetores Cn. Baebius urbanam, L. Anicius peregrinam, et si quo senatus censuisset [4], Cn. Octavius classem, P. Fonteius Hispaniam, M. Aebutius Siciliam, C. Papirius Sardiniam est sortitus.

XVIII. Extemplo apparuit omnibus, non segniter id bellum L. Aemilium gesturum; praeterquam quod alius vir erat, etiam quod dies noctesque intentus ea sola, quae ad id bellum pertinerent, animo agitabat. Iam omnium primum a senatu petit [1], ut legatos in Macedoniam mitterent ad exercitus visendos classemque, et comperta referenda, quid aut terrestribus aut navalibus copiis opus esset: praeterea ut explorarent copias regias, quantum possent, quaque provincia nostra, qua hostium foret; utrum intra saltus castra Romani haberent, an iam omnes angustiae exsuperatae, et in aequa loca pervenissent: qui fideles nobis socii, qui dubii suspensaeque ex fortuna fidei [2], qui certi hostes viderentur: quanti praeparati commeatus,

XLV, 12 et 17 patet; Drak. Conf. ad XLIII, 1, n. 4. — *Provinciae nominatae;* vide ad XXI, 17, n. 1.

4. *Et si quo senatus censuisset;* vide ad XXVII, 22, n. 2.

Cap. XVIII. 1. *Iam omnium primum a senatu petit*, potius *petiit;* Duker. et Drak. — *Quaque parte provincia nostra*, h. e. in nostra potestate, *foret* Macedonia; Drak.

2. *Suspensae ex fortuna fidei;* vide ad IV, 32, n. 1.

et unde terrestri itinere, unde navibus supportarentur: quid ea aestate terra marique rerum gestarum esset [3]: ex his bene cognitis certa in futurum consilia capi posse ratus. Senatus Cn. Servilio consuli negotium dedit, ut is in Macedoniam, quos L. Aemilio videretur, legaret. Legati biduo post profecti, Cn. Domitius Ahenobarbus, A. Licinius Nerva, L. Baebius. Bis in exitu anni eius lapidatum esse nuntiatum est in Romano agro, simul in Veientibus [4]. Novemdiale sacrum factum est. Sacerdotes eo anno mortui sunt, P. Quintilius Varus, flamen Martialis, et M. Claudius Marcellus decemvir; in cuius locum Cn. Octavius suffectus. Et iam magnificentia crescente notatum est, ludis Circensibus P. Cornelii Scipionis Nasicae et P. Lentuli aedilium curulium sexaginta tres africanas [5] et quadraginta ursos et elephantos lusisse.

XIX. L. Aemilio Paullo, C. Licinio consulibus, Idibus Martiis, principio insequentis anni, quum in exspectatione Patres fuissent, maxime quidnam consul de Macedonia, cuius ea provincia esset, referret; *nihil se habere*, Paullus, *quod referret, quum nondum legati redissent*, dixit. *Ceterum Brundisii legatos iam esse, bis ex cursu Dyrrhachium eiectos* [1]. *Cognitis mox*,

3. *Quid ... rerum gestarum esset*, forte *gestum;* Gronov. — *Quos L. Aemilio videretur, legaret;* vide ad I, 29, n. 4. Non autem *legati* h. l. sunt imperatorum in bello, ad quos Lips. de Mil. Rom. II, 2, hoc refert; Duk. Conf. cap. 20.

4. *Nuntiatum est, lapidatum esse* (vide ad XXVII, 37, n. 1) *in Romano agro, simul in Veientibus*, forte *nuntiatum est, in romano agro simul et in Veientibus*, vel *nuntiatum est in romano agro, semel in Veientibus*, Gronov. *Simul in Veienti. Bis novemdiale*, etc. emend. Iac. Gron. Cf. Duk. et Drak. Delevi distinctionem post *nuntiatum est.*

5. *LXIII Africanas* feras, pantheras et pardos. Conf. Plin. VIII, 17, n. 23; intpp. Suet. Calig. 18, et Petron. Sat. cap. 35; Bocharti Hist. Anim. I, 3, n. 7. — *XL ursos et elephantos*, numerum elephantorum excidisse, putabat Pigh.

Cap. XIX. 1. *Bis ex cursu Dyrrhachium eiectos;* vide ad XXI, 49, n. 3. — *Quae nosci prius in rem esset;* vide ad I, 27, n. 5.

quae nosci prius in rem esset, relaturum: id fore intra perpaucos dies. Et, ne quid profectionem suam teneret, pridie Idus Aprilis Latinis esse constitutam [2] *diem. Sacrificio rite perfecto* [3], *se et Cn. Octavium, simul senatus censuisset, exituros esse. C. Licinio collegae suo fore curae, se absente, ut, si qua parari mittive ad id bellum opus sit, parentur mittanturque. Interea legationes exterarum nationum audiri posse.* Sacrificio rite perfecto, primi Alexandrini, legati ab Ptolemaeo et Cleopatra regibus, vocati sunt. Sordidati, barba et capillo promisso [4], cum ramis oleae ingressi curiam, procubuerunt; et oratio, quam habitus, fuit miserabilior. Antiochus Syriae rex, qui obses Romae fuerat, per honestam speciem maioris Ptolemaei [5] reducendi

2. *Pridie Idus Aprilis* (forte *Apriles*) *Latinis esse c. d.* vide ad I, 45, n. 2; *pridie Cal. Apr.* ex cap. 22, et ex fragmento Actorum S. P. Q. R. corrigunt Pigh. in Ann. ad a. 585, et Dodwell. in Append. Prael. Camd. p. 682. Sed nullo argumento ex Livio ipso ostendi posse, uter locus sit corruptus, et fragmenti Actorum nullam esse auctoritatem (conf. Wessel. Probab. II, 39, et Ernesti Opusc. Philol. et Crit. pag. 45 seq. qui illud ab impostore aliquo confictum esse docent), nec quidquam aliud ex eo probari posse, quam auctorem illius apud Liv. cap. 22, legisse *pridie Cal. Apr.*, docet Duker. Consules diem Latinis praetulisse, suspicabatur Sigon. Id vero si factum fuisset, neque Livius monuisset, ac fecit XXXIX, 5, de triumpho M. Fulvii; Drakenb. — *Sacrificio rite perfecto*; vide ad I, 45, n. 2, et cf. inf. cap. 22 extr. — *Simul senatus censuisset*; vide ad III, 62, n. 4.

3. *Sacrificio rite perfecto*, non Latinarum, ut paulo ante, sed solemni sacro, quod consules suscipiebant ineuntes, ante quam de rep. referrent aut agerent; Sigon. Cf. XXI, 63, n. 10. Sacrificium primi diei Quinquatrium intelligi, Dodwell. l. l. colligebat ex cap. 20 pr. — Neque Sigonio, neque Dodwellio assentiri se profitetur Doering., quia Livius, si alterutrum sacrificium designare voluisset, haud dubie ad alterum ab altero discernendum aliquid additurus fuisset. Inclinat igitur vir ille clarus in Crevérii sententiam, qui has tres voces temere a librariis repetitas esse indicabat. Lem. — *Legati ab Ptolemaeo et Cleopatra regibus*; vide ad I, 39, n. 2; X, 14, n. 2; XLII, 29, n. 4, et XLV, 13, n. 2.

4. *Sordidati, barba et capillo promisso*; vide ad II, 54, n. 5, et VI, 16, n. 4. — *Cum ramis oleae*; vide ad II, 54, n. 6.

5. *Per honestam speciem* (vide ad II, 32, n. 2) *maioris Ptolemaei reducendi*, etc. vide ad XLII, 29, n. 4.

in regnum, bellum cum minore fratre eius, qui tum Alexandriam tenebat, gerens, et ad Pelusium navali proelio victor fuerat, et, tumultuario opere ponte per Nilum facto, transgressus cum exercitu, obsidione ipsam Alexandriam terrebat; nec procul abesse, quin potiretur regno opulentissimo, videbatur. Ea legati querentes orabant senatum, ut opem regno regibusque amicis imperio ferrent. *Ea merita populi romani in Antiochum, eam apud omnes reges gentesque auctoritatem esse, ut, si legatos misissent, qui denuntiarent, non placere senatui, sociis regibus bellum fieri, extemplo abscessurus a moenibus Alexandriae, abducturusque exercitum in Syriam esset. Quod si cunctentur facere, brevi extorres regno Ptolemaeum et Cleopatram Romam venturos, cum pudore quodam populi romani, quod nullam opem in ultimo discrimine fortunarum tulissent.* Moti patres precibus Alexandrinorum, extemplo C. Popillium Laenatem et C. Decimium et C. Hostilium legatos, ad finiendum inter reges bellum, miserunt. Prius Antiochum, dein Ptolemaeum adire iussi, et nuntiare, ni absistatur bello, per utrum stetisset [6], eum non pro amico, nec pro socio habituros esse.

XX. His intra triduum simul cum legatis alexandrinis profectis, legati ex Macedonia [1] Quinquatribus ultimis adeo exspectati venerunt, uti, nisi vesper esset, extemplo senatum vocaturi consules fuerint. Postero die senatus fuit, legatique auditi sunt. Ii nuntiant, *Maiore periculo, quam emolumento, exercitum per invios saltus in Macedoniam inductum. Pieriam, quo processisset* [2], *regem tenere: castra castris*

6. *Per utrum stetisset*, etc. vide ad II, 31, n. 7.

Cap. XX. 1. *Legati ex Macedonia ... venerunt;* conf. ad cap. 18. — *Quinquatribus ultimis;* vide ad II, 21, n. 1, et XXVI, 27, n. 1.

2. *Pieriam, quo processisset*, etc. vid. cap. 9, n. 8.

*prope ita collata esse, ut flumine Enipeo interiecto arceantur, neque regem pugnandi potestatem facere, nec nostris vim ad cogendum esse. Hiemem etiam asperam rebus gerendis intervenisse, in otio militem ali, nec plus quam sex ** frumentum habere* 3. *Macedonum dici triginta millia armatorum esse. Si Ap. Claudio circa Lychnidum satis validus exercitus foret, potuisse ancipiti bello distinere regem* 4: *nunc et Appium, et quod cum eo praesidii sit, in summo periculo esse, nisi propere aut iustus exercitus eo mittatur, aut illi inde deducantur. Ad classem se ex castris profectos, sociorum navalium partem morbo audisse absumptam; partem, maxime qui ex Sicilia fuerint, domos suas abisse, et homines navibus deesse. Qui sint, neque stipendium accepisse, neque vestimenta habere. Eumenem classemque eius, tanquam vento allatas naves* 5, *sine causa et venisse, et abisse: nec animum eius regis constare satis visum.* Sicut omnia de Eumene dubia, Attali egregie constantem fidem nuntiabant.

XX. Legatis auditis, tunc de bello referre sese L. Aemilius dixit. Senatus decrevit, *ut in octo legiones*

3. *Nec plus quam sex* dierum *frumentum habere;* ita lacunam explent Sigon., Gron. et Crever. Verum utut omnia minuant legati, vix tamen verisimile est, tam parum commeatibus prospectum esse, ut circa initium Martii non plus frumenti superfuerit, et forte legati renuntiarunt numerum, nescio quem, modiorum frumenti in horreis repositi; Drak.

4. *Potuisse* eum *ancipiti bello distinere regem;* vide ad I, 25, n. 4; II, 15, n. 3; III, 23, n. 1. *Distineri* emend. Gron., Cler. et Crev. — Contra Douiat. et Drak. vulgatum recte tuentur; si enim, App. Claudio satis validus exercitus fuisset, potuisset idem ille Ap. Claudius *distinere* regem ancipiti bello. Lem.

5. *Tanquam vento allatas naves*, non consilio, sed tempestate vel vi ventorum appulsas, *et venisse, et* statim *abiisse* cessantibus illis; Victor. Var. Lect. XVII, 22; conf. Cic. Lucull. 3. *Aves* coni. Rob. Titius Loc. Contr. XX, 13, coll. Strab. V, 221, et Arist. Hist. Anim. V, 9; sed Salvinius nihil in Livio mutandum, et *aves* longius petitum, simplicius ac verius *naves* censebat. Lem. — Ante *Attali* excidit *ita;* Gron. Cf. IX, 17, n. 2.

parem numerum tribunorum consules et populus crearent: creari autem neminem eo anno placere, nisi qui honorem gessisset[1]. *Tum ex omnibus tribunis militum uti L. Aemilius in duas legiones in Macedoniam, quos eorum velit, eligat, et ut, solenni Latinarum perfecto, L. Aemilius consul, Cn. Octavius praetor, cui classis obtigisset, in provinciam proficiscantur.* Additus est his tertius L. Anicius praetor, cuius inter peregrinos iurisdictio erat. Eum in provinciam Illyricum circa Lychnidum Ap. Claudio succedere placuit. Delectus cura C. Licinio consuli imposita. Is septem millia civium romanorum et equites ducentos scribere iussus, et sociis nominis latini septem millia peditum imperare, quadringentos equites; et Cn. Servilio Galliam obtinenti provinciam literas mittere, ut sexcentos equites conscriberet. Hunc exercitum ad collegam primo quoque tempore mittere in Macedoniam iussus. Neque in ea provincia plus quam duas legiones[2] esse; eas repleri, ut sena millia peditum, trecenos haberent equites. Ceteros equites peditesque in praesidiis disponi. Qui eorum idonei ad militandum non essent, dimitti. Decem praeterea millia peditum imperata sociis et octingenti equites. Id praesidii additum Anicio, praeter duas legiones, quas portare in Macedoniam est iussus, quina millia peditum et ducenos habentes, trecenos equites: et in classem quinque millia navalium socium sunt scripta. Licinius consul duabus legionibus obtinere provinciam iussus: eo addere sociorum decem millia peditum et sexcentos equites.

XXII. Senatusconsultis perfectis, L. Aemilius consul e curia in concionem processit, orationemque talem

Cap. XXI. 1. *Parem numerum tribunorum consules . . . gessisset;* v. ad VII, 5, n. 4; XLII, 49, n. 6, et cf. Ind.

2. *Duas legiones esse*, sc. iustum est, seu placuit.

habuit: « Animadvertisse videor, Quirites, maiorem « mihi, sortito Macedoniam provinciam, gratulatio« nem factam, quam quum aut consul essem consa« lutatus [1], aut quo die magistratum inissem; neque « id ob aliam causam, quam quia bello in Macedo« nia, quod diu trahitur, existimastis dignum maie« state populi romani exitum per me imponi posse. « Deos quoque huic favisse sorti [2] spero, eosdemque « in rebus gerendis adfuturos esse. Haec partim opi« nari, partim sperare possum. Illud affirmare pro « certo habeo audeoque, me omni ope adnisurum « esse, ne frustra vos hanc spem de me conceperitis. « Quae ad bellum opus sunt, et senatus decrevit, et « (quoniam extemplo proficisci placet, neque ego « in mora sum) C. Licinius collega, vir egregius, « aeque enise parabit, ac si ipse id bellum gesturus « esset. Vos, quae scripsero senatui, aut vobis [3], « credite. Rumores credulitate vestra ne alatis, quo« rum auctor nemo exstabit. Nam nunc quidem, « quod vulgo fieri, hoc praecipue bello, animadverti, « nemo tam famae contemptor est, cuius non debi« litari animus possit. In omnibus circulis [4], atque « etiam (si diis placet) in conviviis sunt, qui exer« citus in Macedoniam ducant; ubi castra locanda « sint, sciant; quae loca praesidiis occupanda; quando, « aut quo saltu intranda Macedonia; ubi horrea po-

CAP. XXII. 1. *Quum aut consul essem consalutatus*, quem honorem invitus petiit et flagitante populo, qui ingenti eum consensu consulem creavit, et deinde ducem adversus Persen designatum deduxit domum. Conf. ad haec et seqq. Plut. Aemil. Paul. pag. 259, 260.

2. *Huic favisse sorti*; vide ad III, 2, n. 1, et XLIV, 17, n. 3.

3. *Senatui aut vobis*, forte *et* vel *ac vobis*; Iac. Periz.

4. *In omnibus circulis*; vide ad XXXIV, 37, n. 1. — *Si diis placet*; vide ad IV, 3, n. 4. — *Qui exercitus in Macedoniam ducant*, qui se scire putent ac doceant, per quas vias et quomodo haec omnia agenda sint; Duk. Cf. Casaub. ad Theophr. Char. cap. 8, et ad seqq. sup. XXII, 38.

« nenda; qua terra, mari subvehantur commeatus; « quando cum hoste manus conserendae; quando « quiescendum sit. Nec, quid melius faciendum sit, « modo statuunt, sed, quidquid aliter, quam ipsi « censuere, factum est, consulem veluti dicta die « accusant. Haec magna impedimenta res gerentibus « sunt: nec enim omnes tam firmi et constantis animi « contra adversum rumorem esse possunt, quam « Fabius fuit [5], qui suum imperium minui per vani- « tatem populi maluit, quam secunda fama male rem « gerere. Non sum is, qui non existimem admonen- « dos duces esse: immo eum, qui de sua unius sen- « tentia omnia gerat, superbum iudico magis quam « sapientem. Quid ergo est? Primum a prudentibus, « et proprie rei militaris peritis [6], et usu doctis, mo- « nendi imperatores sunt; deinde ab his, qui inter- « sunt gerendis * loco, qui hostem, qui temporum « opportunitatem vident, qui in eodem velut navigio « participes sunt periculi. Itaque si quis est, qui, « quod e republica sit, suadere se mihi in eo bello, « quod gesturus sum, confidat; ne deneget operam « reipublicae, et in Macedoniam mecum veniat: nave, « equo, tabernaculo, viatico etiam a me iuvabitur. « Si quem id facere piget, et otium urbanum militiae « laboribus praeoptat, e terra ne gubernaverit. Ser- « monum satis ipsa praebet urbs. Loquacitatem suam « contineat: nos castrensibus consiliis contentos fu- « turos esse sciat. » Ab hac concione, Latinis, quae pridie Calendas Apriles fuerunt, in monte [7] sacrificio

5. *Contra adversum rumorem esse possunt, quam Fabius fuit*, respici versus celebres Ennii apud Cic. Off. I, 24, et de Senect. 4, monet Drak.

6. *Proprie rei militaris peritis*, praecipue. Conf. Ruhnken. ad Vell. II, 9. — *Qui intersunt gerendis* (rebus), *qui loca, qui hostem*, etc. coni. Sigon. et Drak. Conf. ad XXII, 38.

7. *Latinis* in feriis, *quae pridie Ca-*

rite perpetrato, protinus inde et consul et praetor Cn. Octavius in Macedoniam profecti sunt. Traditum est memoriae, maiore, quam solita, frequentia prosequentium consulem celebratum; ac prope certa spe ominatos esse homines, finem esse Macedonico [8] bello, maturumque reditum cum egregio triumpho consulis fore.

XXIII. Dum haec in Italia geruntur, Perseus, quod iam inchoatum perficere, quia impensa pecuniae facienda erat, non inducebat in animum, ut Gentium Illyriorum regem sibi adiungeret; hoc, postquam intrasse saltum Romanos, et adesse discrimen ultimum belli animadvertit, non ultra differendum ratus; quum per Hippiam legatum [1] trecenta argenti talenta pactus esset, ita ut obsides ultro citroque darentur, Pantauchum misit, ex fidissimis amicis, ad ea perficienda. Medeone Labeatidis terrae Pantauchus regi Illyrio occurrit: ibi et iusiurandum ab rege et obsides accepit. Missus et a Gentio est legatus, nomine Olympio [2], qui iusiurandum a Perseo obsidesque exigeret.

lendas Apriles fuerunt, in monte Albano, etc. vide ad cap. 19, n. 2; ad I, 45, n. 2, et II, 36, n. 2.

8. *Finem esse Maced. bello*, dele *τὸ esse*; Gron. Non necessarium est, aut potius leg. *adesse;* Crev. et Drak.

Cap. XXIII. 1. *Per Hippiam legatum*; etc. conf. Polyb. XXIX, 2-5, et Appian. Maced. 16. Huius legationis mentio ex fine libri XLIII, cum multis aliis excidisse videtur; Drakenb. — *Medeone Labeatidis t.* vide ad XXXVI, 11, n. 6.

2. *Missus et a Gentio est legatus* ad Persea *Olympio... Cum eodem missi sunt* alii, qui pactam *pecuniam acciperent*, et praeterea, *auctore Pantaucho destinantur*, Pantauchi consilio iis adduntur, *Parmenio et Morcus*, qui in Macedoniam primo profecti, ubi regem in verba foederis iurasse, obsides tradidisse et pecuniam adnumerasse vidissent, postea *cum Macedonibus*, cum ipsius legatis, in *Rhodum* insulam abirent; Drak. Conf. Polyb. XXIX, 2 et 3, qui alio ordine narrationis usus est; unde tamen non transponenda sunt Liviana, quod Crever. putabat; neque ex eo mox cum Periz. leg. *Pellam ad thesauros regios missi, qui pecuniam acciperent: qui Rhodum*, etc. Nam Livium quidem Polybii mentem plerumque exprimere, non vero semper eius verba et orationis structuram reddere, iam monuit Drakenb.

Cum eodem ad pecuniam accipiendam missi sunt, et, auctore Pantaucho, qui Rhodum legati cum Macedonibus irent, Parmenio et Morcus destinantur. Quibus ita mandatum, uti, iureiurando obsidibusque et pecunia accepta, tum demum Rhodum proficiscerentur: *duorum simul regum nomine incitari Rhodios ad bellum romanum posse. Adiunctam civitatem, penes quam unam tum rei navalis gloria esset, nec terra, nec mari spem relicturam Romanis.* Venientibus Illyriis Perseus, ab Enipeo amni ex castris cum omni equitatu profectus, ad Dium occurrit. Ibi ea, quae convenerant [3], circumfuso agmine equitum facta; quos adesse foederi sancitae cum Gentio societatis volebat rex, aliquantum eam rem ratus animorum iis adiecturam: et obsides in conspectu omnium dati acceptique; et, Pellam ad thesauros regios missis, qui pecuniam acciperent, qui Rhodum irent cum illyriis legatis, Thessalonicae conscendere iussi. Ibi Metrodorus erat, qui nuper ab Rhodo venerat [4], auctoribusque Dinone et Polyarato, principibus civitatis eius, affirmabat, Rhodios paratos ad bellum esse. Is princeps iunctae cum Illyriis legationis datus est.

XXIV. Eodem tempore ad Eumenem et ad Antiochum communia mandata [1], quae subiicere conditio rerum poterat. *Natura inimica inter se esse liberam*

3. *Quae convenerant.* Drak. et Rupertus *convenerunt;* alterum praetuli. Lem. — *Thessalonicae conscendere iussi;* vide ad XXXI, 29, n. 3.

4. *Ab Rhodo venerat*, sc. missus ad Persen.

Cap. XXIV. 1. *Communia mandata*, deest verbum huic orationi. « Ex fine cap. praec. supplere possis *data sunt:* sed potius existimo, plures voces aut integrum versum excidisse. Conf. cum his Polyb. XXIX, 3, ex quo constat, Perseum, quum ordinasset, quae cap. praec. narrata sunt, legatos ad Eumenem et Antiochum a prioribus diversos misisse: quod ex his Livii verbis colligi nequit; quum tamen de eadem re agi ostendant, quae Livius de actis inter Eumenem et legatum Persei subdit », Drak. — *Subiicere;* vid. I, 59, n. 7.

civitatem et regem. Singulos populum romanum aggredi, et, quod indignius sit, regum viribus reges oppugnare. Attalo adiutore, patrem suum oppressum. Eumene adiuvante et quadam ex parte etiam Philippo patre suo, Antiochum oppugnatum. In se nunc et Eumenem et Prusiam armatos esse. Si Macedoniae regnum sublatum foret, proximam Asiam esse; quam iam ex parte, sub specie liberandarum civitatium, suam fecerint: deinde Syriam. Iam Prusiam Eumeni honore praeferri, iam Antiochum victorem praemio belli ab Aegypto arceri [2]. *Haec cogitantem providere* iubebat, *ut aut ad pacem secum faciendam compelleret Romanos, aut perseverantes in bello iniusto communes duceret omnium regum hostes.* Ad Antiochum aperta mandata erant, ad Eumenem per speciem captivorum redimendorum missus legatus erat: verum occultiora quaedam agebantur, quae in praesentia invisum quidem et suspectum Romanis Eumenem falsis gravioribus** [3]. Proditor enim ac prope hostis habitus, dum inter se duo reges captantes fraude et avaritia certant. Cydas erat Cretensis, ex intimis Eumenis: hic prius ad Amphipolim cum Chimaro quodam populari suo, militante apud Persea, inde postea ad Demetriadem, semel cum Menecrate quodam, iterum cum Antimacho [4], regiis ducibus, sub ipsis moenibus urbis colloquutus fuerat. Eropon quoque, qui tum missus est, duabus ad eun-

2. *Praemio belli ab Aegypto arceri* pro *ab Aegypto, praemio belli*: sed malim delere τὸ *ab*; Gron.

3. *Eumenem falsis grav.* criminibus oneraruut (quae mox exponuntur); Sigon. Cf. Appian. Maced. XVI, 1, cuius tamen narratio pariter mutila est.

4. *Cydas Cretensis ... Antimacho*, conf. cap. 13, et ad XXXIII, 3, n. 6. — *Eropon quoque*, ut 27 et 28. Κρυφῶντα appellat eum Polyb. XXIX, 3, §. 8. Ibi Reisk. coni. Χαιρεφῶντα, et Κρεσφόντην et forte rectius Προφῶντα· at h. l. Gron. *Cryphon* et ex Aristot. Polit. II, 8, *Euryphon*, et Duker. *Aeropus* coll. XXVII, 32; XXIX, 12; Polyaen. Strat. IV, 1, §. 3; Periz. ad Aelian. Var. Hist. XII, 43, et intpp. Iustin. VII, 2.

dem Eumenem iam ante legationibus functus erat. Quae colloquia occulta et legationes infames quidem erant: sed, quid actum esset, quidve inter reges convenisset, ignorabatur. Res autem ita sese habuit.

XXV. Eumenes neque favit victoriae Persei, neque bello eum invadere animo habuit [1]; non tam quia paternae inter eos inimicitiae erant, quam ipsorum odiis inter se accensae. Non ea regum aemulatio, ut aequo animo Persea tantas adipisci opes, tantamque gloriam, quanta Romanis victis eum manebat, Eumenes visurus fuerit. Cernebat et Persea, iam inde ab initio belli, omni modo spem pacis tentasse, et in dies magis, quo propior admoveretur terror, nihil neque agere aliud, neque cogitare: Romanos quoque, quia traheretur diutius spe ipsorum bellum, et

Cap. XXV. 1. *Eumenes neque favit victoriae Persei, neque bello eum invadere animo habuit*, h. e. in animo; vid. Gron. et Drak. ad h. l. et Cort. ad Sallust. Iug. 11. « In verbis seqq. Livius causam, cur non voluerit Eumenes, Persea victorem esse, exsequitur usque ad verba *Cernebat et Persea;* a quibus incipit exponere, cur eum bello invadere in animo non habuerit. In hac narratione omnia satis perspicua sunt, et summa huc redit, Eumenem inhiasse pecuniae, et sperasse, se pace inter Romanos et Persea concilianda ab hoc caput unctius relaturum. Sed in ea, quae causam continet, cur Eumenes non faverit victoriae Persei, verba *non ea aemulatio regum* obscura sunt. Nam nec apparet, quomodo praecedentibus cohaereant, nec quid sit, quod *non ea regum aemulatio* fuisse dicitur, ut Eumenes aequo animo visurus fuerit, Persea Romanis victis magnas opes adipisci. Nam illa ipsa aemulatio erat, cur Eumenes non faveret victoriae Persei. Mihi videtur Livius dixisse, praecipuam causam, cur Eumenes non voluerit, Romanos a Perseo vinci, fuisse ipsorum inter se aemulationem. Tum leg. *non tam quia paternae inter eos inimicitiae erant, etiam ipsorum odiis inter se accensae, quam* (quia erat) *ea regum aemulatio* ». Duk. Minori mutatione legi forte possit *non tam quia . . . erant, quam, ipsorum odiis inter se accensis, non ea*, etc. Drak. — Doëring. nota haec est: « Si statuamus omnem huius loci depravationem e duabus particulis *quam* et *non*, librariorum culpa loco suo motis, ortam esse, omnis difficultatis expers erit locus, ita constitutus: *Eumenes ... animo habuit; non tam quia .... inimicitiae erant, ipsorum odiis inter se accensae, quam* (quia) *ea* (talis, tanta) fuit *regum aemulatio, ut .... visurus fuerit*. Quae sequuntur inde a *Cernebat* respondent alteri: *neque bello eum invadere animo habuit* ». Lem.

ipsos duces, et senatum, non abhorrere a finiendo tam incommodo ac difficili bello. Hac utriusque partis voluntate explorata, quod fieri etiam sua sponte taedio validioris, metu infirmioris credebat posse, in eo suam operam venditare concilianda gratia magis cupiit. Nam modo ne iuvaret bello Romanos terra marique, modo pacis patrandae cum Romanis paciscebatur mercedem [2]; ne bello interesset, mille et quingenta talenta. In utroque non fidem modo se, sed obsides quoque, dare paratum esse, ostendebat. Perseus ad rem inchoandam promptissimus erat, cogente metu, et de obsidibus accipiendis sine dilatione agebat, conveneratque, ut accepti Cretam mitterentur. Vbi ad pecuniae mentionem ventum erat, ibi haesitabat; et utique alteram [3] in tanti nominis regibus turpem ac sordidam, et danti, et magis accipienti, mercedem esse. Malebat in spem romanae pacis non recusare impensam, sed eam pecuniam perfecta re daturum; interea Samothracae in templo depositurum. Ea insula quum ipsius ditionis esset, videre Eumenes nihil interesse, an Pellae pecunia esset: id agere, ut partem aliquam praesentem ferret. Ita, nequidquam inter se captati, nihil praeter infamiam movere.

XXVI. Nec haec tantum Perseo per avaritiam est

2. *Pacis patrandae cum R. paciscebatur mercedem*; vide ad XLII, 30, n. 6. — *Ne bello interesset, mille et D talenta*, forte ex Appiano Maced. 16, 1 leg. *ne bello interesset, mille; pacis conciliandae causa mille et D talenta.* Tum scribendum: *in utrumque non fidem modo . . . . . dare* (ut XXVIII, 17; XXX, 12; XXXII, 24, 30); Gron.

3. *Et utique alteram*, etc. conf. Appian. l. l. — *Sed eam pecuniam perfecta re daturum*, etc. forte *daturus* et mox *depositurus*, vel *sed se eam*, etc. vel potius *non recusare impensam. Se eam pecuniam*, etc. Drak. — *Samothracae in templo d.* conf. ad XLV, 5, n. 2, et ad Iuvenal. XIV, 260. Mox leg. *ibi an Pellae*; Crev.

dimissa res [1], quum pecuniam tutam et pacem habere per Eumenem, quae vel parte regni redimenda esset. ac receptus protrahere inimicum mercede onustum, et hostes merito ei Romanos posset facere: sed etiam Gentii regis parata societas, et tum Gallorum, effuso-

Cap. XXVI. 1. *Per avaritiam est dimissa res ...agmen oblatum avaritia dimissum est*, eleganter de occasione et de opportunitate, quam quis e manibus elabi sinit, de quo etiam *amittere* (et *omittere*) dicitur; Ern. Conf. ad cap. 8, n. 2. — *Quum pecuniam tutam et pacem habere*, etc. locus se pessime habet, forte sic instaurandus: *quum pecunia tantula aut pacem habere per Eumenem, quae vel parte regni*, etc. *aut deceptus protrahere inimicum ... et auxilium* sive *agmen Gallorum ... ingens oblatum avaritia dimissum est:* nam importunum est τὸ *tum*, et vox *agmen* ab ed. Paris. 1573 primum inserta ante *oblatum;* Gron. « Enimvero *tantula* a *tuta* nimis longe recedit, et *MD* talenta vix *tantula pecunia* dici possunt. Praeterea *deceptus* non convenit sententiae h. l. Nam Livius, si recte mentem illius capio, hoc dicit, Perseum pecunia Eumeni danda duas res sibi utilissimas consequuturum fuisse: primum eo conciliante utique pacem a Romanis impetraturum; deinde, ea impetrata, prodendo, quae occulte inter se et Eumenem acta fuerant, animos Romanorum ab eo alienaturum fuisse, si intellexissent, eum non studio ac benevolentia erga hanc aut illam partem ductum de reconcilianda inter eos amicitia laborasse, sed aviditate pecuniae incensum suam solius utilitatem in ea re spectasse. Intererat autem Persei, opes Eumenis minui; quod maxime efficere poterat, si Romanos ei inimicos reddidisset. Itaque lego *quum pecunia et tutam pacem* (ut apud Lucan. X, 332) *habere ... et receptus* (sc. in amicitiam a Romanis Eumene conciliante) *protrahere*, etc. » Duker. Sed *receptus* simpl. ita vix dicitur, et forte leg. *quum et pecunia tutam pacem ... et ea recepta protrahere* (quasi ad lucem, prodere, ut XXVII, 3; XXXIII, 28; XLV, 5, et aliis locis, quae laudarunt Periz. ad Val. Max. I, 5, 8, et Burm. ad Quintil. Declam. IV, 14) *inimicum*, etc. Drak. idem monet h. l. pacem *redimere* dici pro emere, ut apud Sall. Iug. 29 (ubi vid. Cort.), et Iustin. XLIII, 9; at *bellum redimere* apud Iustin. VI, 1, et VII, 5, pro efficere data pecunia, ne bellum inferatur, et *redimere* apud Ovid. Her. XVII, 49 (ubi vid. Burm.) et Sall. Cat. 14 (ubi vid. Cort.) pro rependere, pensare. — Pro *ac receptus protrahere*, etc. Frid. Iacobs. apud Goëller. pag. 396, legendum suspicatur, *et ea refectus protrahere inimicum.* Certe potuit excidere vocula *et*, ob verbi praecedentis *esset* syllabam ultimam; et vidimus verba *recipere* et *reficere* etiam permutari lib. I, 53, n. 3. Paulo infra, *et tum Gallorum, effusorum*, etc. ubi Gronovio particulam *tum* displicere modo vidimus, idem Iacobs. l. l. sic emendat: *et Gallorum, tum effusorum per Illyricum*, etc. Lem.

rum per Illyricum [2], ingens agmen oblatum avaritia dimissum est. Veniebant decem millia equitum, par numerus peditum, et ipsorum iungentium cursum equis, et in vicem prolapsorum equitum vacuos capientium ad pugnam equos. Hi pacti erant, eques denos praesentes aureos, pedes quinos, mille dux eorum. Venientibus his Perseus ab Enipeo ex castris profectus obviam cum dimidia copiarum parte denuntiare per vicos urbesque, quae viae propinquae sunt, coepit, ut commeatus expedirent, frumenti, vini, pecorum ut copia esset. Ipse equos phalerasque [3] et sagula donum principibus ferre, et parum auri, quod inter paucos divideret, multitudinem credens trahi spe posse. Ad Almanam urbem [4] pervenit, et in ripa fluminis Axii

2. *Gallorum effusorum per Illyricum . . . Veniebant decem millia equitum* Gallorum, etc. conf. Appian. Maced. XVI, 1, 2, et Plut. Aemil. Paul. pag. 259 sq. Pro Gallis ille Getas memorat, hic modo Galatas, modo Bastarnas, gentem a Gallis oriundam (vid. Schweigh. ad Appian. l. l.); unde et Cloudicus mox Gallorum, et sup. XL, 58, Bastarnarum regulus dicitur. « Etiam Diod. in Exc. Peiresc. pag. 313, Bastarnas vocat Γαλάτας. Parum referre, utrum gallicam, an germanicam gentem dicamus, fuisse enim Gallos Germanis permixtos, existimat Vales. ad Exc. Peires. pag. 79. Bastarnas tamen non Gallos, sed Germanos fuisse, docent Plin. aliique; quos Livius, Plut. ac Diod. Gallos vocarunt exemplo Polybii, cuius tempore verum discrimen inter Gallos et Germanos Graecis adhuc incognitum erat. Habitarunt autem trans Istrum; vid. XL, 57; Oros. IV, 20, et Plut. Diodor. et Appian. l. l. » Drak. Conf. sup. XL, 57, n. 5. — *Peditum, et ipsorum iungentium . . . equos*, hi pedites una voce παραβάται dicuntur Plut. l. l. De hoc Gallorum more vid. Paus. X, 19, et Caes. Bell. Gall. I, 48.

3. *Ipse equos phalerasque*, καὶ ψέλλια χρυσᾶ (torques aureos) *et parum auri*, στατῆρας μυρίους Appian.

4. *Ad Almanam urbem*, non aliis memoratam. Alia est Almonia seu Almon apud Plin. IV, 8 seu 15, et Steph. Byz. Thessaliae opp. *Albanam* (quae Albanopolis dicitur Ptol. III, 13), et *Amantiam* coni. Turneb. Advers. XXX, 37. Sed illa versus sinum Hadriat., haec in Orestide sita erat, et h. l. designatur urbs interioris Macedoniae versus Thraciam in ripa Axii vel non longe inde sita; Drakenb. — *Fluminis Axii*, hodie *Vardar*. — *Desudabam in Maedica*, Iac. Gronov. emend. *Dausdabam in Maesia* (ita Ptol.) vel potius *Oesymam* seu *Oesimam in Maedica* seu Edonide, Maedicae finitima. Conf. Mausacus ad Harpocrat. — *Bylazora*, *Paeoniae locum*, ut apud Polyb. V, 97, §. 1. Βύμαζος, πόλις Παιόνων Ephorus apud Steph. Byz.

posuit castra. Circa Desudabam in Maedica exercitus Gallorum consederat, mercedem pactam opperiens. Eo mittit Antigonum, ex purpuratis unum, qui iuberet, multitudinem Gallorum ad Bylazora (Paeoniae is locus) castra movere, principes ad se venire frequentes. Septuaginta quinque millia ab Axio flumine et castris regis aberant. Haec mandata ad eos quum pertulisset Antigonus, adiecissetque, per viam quanta omnium praeparata cura regis copia multitudini foret, quibusque muneribus principes advenientes, vestis, argenti, equorumque excepturus rex esset, de his quidem se coram cognituros respondent. Illud, quod praesens pepigissent, interrogant, ecquid aurum, quod in singulos pedites equitesque dividendum esset, secum adduxisset [5]? Quum ad id nihil responderetur, Clondicus regulus eorum, *Abi, renuntia ergo,* inquit, *regi, nisi aurum obsidesque accepissent, nusquam inde Gallos longius vestigium moturos.* Haec relata regi quum essent, advocato consilio, quum quid omnes suasuri essent appareret, ipse, pecuniae quam regni melior custos, instituit de perfidia et feritate Gallorum disserere. *Multorum iam ante cladibus expertum, periculosum esse, tantam multitudinem in Macedoniam accipere, ne graviores eos socios habeant* [6], *quam hostes Romanos. Quinque millia equitum sat esse, quibus et uti ad bellum possent, et quorum multitudinem ipsi non timeant.*

5. *Ecquid aurum ... secum adduxisset;* vide ad I, 9, n. 3. *Advexisset* coni. Gronov. — *Clondicus regulus;* vide ad XL, 58, n. 5. — *Nisi aurum obsidesque accepissent*, forte *acceperint;* Gron. et Crev. — *Instituit de perfidia ..... disserere;* vide ad XXIV, 26, n. 7.

6. *Ne graviores eos* Gallos *socios habeant* Perseus et Macedones, qui eos arcessierint, *quam hostes Romanos*, forte *Romani*, i. e. quam hostes eosdem experiantur Romani, contra quos arcessierint; Gron. Sed ita Livius etiam scripsisset *ne ipsi* vel *ne Macedones graviores*, etc. et in vulgato optimus sensus est.

XXVII. Apparebat in omnibus [1], mercedem multitudinis timere, nec quidquam aliud: sed, quum suadere consulenti nemo auderet, remittitur Antigonus, qui nuntiaret, quinque millium equitum opera tantum uti regem; contemnere multitudinem aliam. Quod ubi audivere Barbari, ceterorum quidem fremitus fuit, indignantium se frustra excitos sedibus suis: Clondicus rursus interrogat, ecquid ipsis quinque millibus [2] quod convenisset, numeraret? Quum adversus id quoque misceri ambages cerneret, inviolato fallaci nuntio (quod vix speraverat ipse posse contingere), retro ad Istrum, perpopulati Thraciam, qua vicina erat viae, redierunt [3]. Quae manus, quieto sedente rege ad Enipeum, adversus Romanos Perrhaebiae saltum in Thessaliam traducta, non agros tantum nudare populando potuit, ne quos inde Romani commeatus exspectarent, sed ipsas exscindere urbes, tenente ad Enipeum Perseo Romanos, ne urbibus sociis opitulari possent. Ipsis quoque Romanis de se cogitandum [4] fuisset: quando neque manere, amissa Thessalia, unde exercitus alebatur, potuissent, neque progredi, quum ex adverso castra Macedonum [5] ***. Qui ea pependerant spe, haud mediocriter

CAP. XXVII. 1. *apparebat in omnibus*, immo *apparebat omnibus*, sc. in consilium vocatis; Gron. Forte pro *in* legendum credideris *iam* vel *id*, aut cum Drakenb. *ita*. — *Timere*, scilicet Persea, regem.

2. *Ecquid ipsis quinque millibus*, etc. vide ad I, 9, n. 3.

3. *Retro ad Istrum . . . redierunt*; vide ad II, 45, n. 10.

4. *De se cogitandum*, salus sua respicienda, ei consulendum, ut apud Cic. Rab. Perd. 10, ad Div. I, 7, u. 7, et II, 8; Caes. Bell. Civ. I, 5.

5. *Quum ex adverso castra Macedonum* essent. Quo facto Perseus Romanorum animos confirmavit, et Macedonum, *qui ea pependerant spe*, etc. illa similiave verba exciderunt, quia librarius, in errorem inductus a bis posita voce *Macedonum*, ab una ad alteram, mediis verbis praeteritis, transiit; Sigon. Recte: sed aliena *Quo facto*, et potius substitue *quo neglecto*, vel cum Crev. tanta *occasione e manibus amissa*; Drak. — *Quum CCC talenta Pellae missis*, etc. cf. cap. 23, et Polyb. XXIX, 3. Mox cum Gron.

debilitavit. Eadem avaritia Gentium regem sibi alienavit. Nam quum trecenta talenta Pellae missis a Gentio numerasset, signare eos pecuniam passus. Inde decem talenta ad Pantauchum missa, eaque praesentia dari regi iussit: reliquam pecuniam, signatam Illyriorum signo, portantibus suis praecipit, parvis itineribus veherent; dein, quum ad finem Macedoniae ventum esset, subsisterent ibi, ac nuntios ab se opperirentur. Gentius, exigua parte pecuniae accepta, quum assidue Pantaucho [6] ad lacessendos hostili facto Romanos stimularetur, M. Perpernam et L. Petillium legatos, qui tum forte ad eum venerant, in custodiam coniecit. Hoc audito, Perseus, contraxisse eum necessitates [7] ratus ad bellum utique cum Romanis, ad revocandum, qui pecuniam portabat, misit; velut nihil aliud agens, quam ut, quanta maxima posset, praeda ex victo Romanis reservaretur. Et ab Eumene Eropon, ignotis, quae occulte acta erant, redit. De captivis actum esse et ipsi evulgaverant, et Eumenes consulem, vitandae suspicionis causa, certiorem fecit.

XXVIII. Perseus, post reditum ab Eumene Eropontis spe deiectus, Antenorem et Callippum praefectos classis cum quadraginta lembis (adiectae ad hunc

lege *signare eos pecuniam passus, inde decem talenta ad P. misit*, etc.

6. *Quum assidue Pantaucho*, etc. forte *a Pantaucho*. Sed vide ad V, 12, ff. 5.—*M. Perpernam et L. Petillium legatos* Romanorum, *qui tum forte ad eum venerant* de ea re questum, *in custodiam coniecit*, exploratores illos esse causatus; conf. Appian. Maced. XVI, 1, et Illyr. 9; Plut. Aemil. Paul. pag. 261. Περπέννας et Πετήλιος vel Πετίλιος gr. scribitur, sed etiam Περπέρνας et Πετίλλιος, ut in nummis et Fastis Capit. Conf. Drak. ad h. l. et Graev. ad Cic. pro Rosc. Com. 1.

7. *Contraxisse eum necessitates*, etc. conf. Appian. et Plut. — *Ad revocandum, qui pecuniam portabat*, forte *ad revocandos, qui p. portabant*. Cf. praec. « Sed rem ita concipere possumus, Persea plures suorum Pellam misisse, qui pecuniam adveherent, at omnibus unum praecipua auctoritate praefuisse, qui regis nomine cuncta expediret. Mox pro *ex victo* forte leg. *ex victoria* ». Drak. — *Ignotis*, forte *irritis*, Gron.

numerum quinque pristes erant [1]) Tenedum mittit, ut inde sparsae per Cyclades insulas naves, Macedoniam cum frumento petentes, tutarentur. Cassandreae deductae naves [2] in portus primum, qui sub Atho monte sunt, inde Tenedum placido mari quum traiecissent, stantes in portu rhodias apertas naves Eudamumque, praefectum earum, inviolatas [3] atque etiam benigne appellatos dimiserunt. Cognito deinde, in latere altero quinquaginta onerarias suarum, stantibus in otio portus Eumenis rostratis, quibus Damius praeerat, inclusas esse; circumvecti propere ac submotis terrore hostium navibus, onerarias, datis, qui prosequerentur, decem lembis, in Macedoniam mittunt; ita ut in tutum prosequuti redirent Tenedum. Nono post die ad classem, iam ad Sigeum stantem, redierunt. Inde Subota (insula est interiecta Elaeae et Atho) traiiciunt. Forte postero die, quam Subota classis tenuit [4], quinque et triginta naves, quas hippagogos vocant [5], ab Elaea profectae cum equitibus gallis equisque, Phanas promontorium Chiorum petebant, unde transmittere

Cap. XXVIII. 1. *Quinque pristes erant;* vide ad XXXV, 26, n. 1. — *Sparsae* pristes: potius *sparsi*, ut referatur ad praefectos classemque; Crev. aut *sparsas*, Drak.

2. *Cassandreae deductae naves;* vid. VIII, 26, n. 1.

3. *Rhodias apertas naves* (vide ad XXII, 19, n. 4) *Eudamumque inviolatas*, etc. scribe *inviolatos* (ut mox *appellatos*): nam haud dubie ad propius digniusque respexit Livius, immo accepit, quasi posuisset ante *Rhodios in navibus Eudamumque*; Gron. — *Circumvecti propere*, sc. Antenor et Callippus.

4. *Subota classis tenuit;* vide ad I, 1, n. 8.

5. *Naves quas hippagogos* (ἱππαγωγοὺς, quibus equi vehuntur) *vocant*, aut *hippagos* (ἱππηγοὺς Polyb. I, 26, §. 14; I, 27, §. 9; I, 28, §. 2, 7) et *hippagines;* vid. Fest. et Scheff. de Mil. Nav. IV, 1. « *Hippagogus* ed. ante Vascos. quod est ipsum gr. ἱππαγωγοὺς, ut in multis MSS. et edd. *Sarissophorus* XXXVI, 18 *apocletus* XXXVI, 28; *Gordiutichos* XXXVIII, 13; *Silenu come* XXXVIII, 15; *turris Eudieru* XLIV, 3; *Graeca Menandru* et *Apollodoru* in didascaliis comoediarum Terentii. Malo tamen pleraque horum, apud Liv. certe, errantibus librariis tribuere ». Drak. — *Phanas;* vid. XXXVI, 43, n. 6.

in Macedoniam possent. Attalo ab Eumene mittebantur. Has naves per altum ferri quum ex specula signum datum Antenori esset, profectus a Subotis, inter Erythrarum promontorium Chiumque, qua arctissimum fretum est, iis occurrit. Nihil minus credere praefecti Eumenis, quam Macedonum classem in illo vagari mari; nunc Romanos esse, nunc Attalum, aut remissos aliquos ab Attalo ex castris romanis Pergamum petere. Sed quum iam appropinquantium forma lemborum haud dubia esset, et concitatio remorum, directaeque in se prorae, hostes appropinquare aperuissent [6]; tunc iniecta trepidatio est, quum resistendi spes nulla esset, inhabilique navium genere, et Gallis vix quietem ferentibus in mari. Pars eorum qui propiores continenti litori [7] erant, in Erythraeam enarunt: pars, velis datis, ad Chium naves [8] eiecere, relictisque equis effusa fuga urbem petebant. Sed propius urbem lembi accessuque commodiore quum exposuissent armatos, partim in via fugientes Gallos adepti Macedones ceciderunt, partim ante portam exclusos: clauserant enim Chii portam, ignari, qui fugerent, aut sequerentur. Octingenti ferme Gallorum occisi, ducenti vivi capti: equi, pars in mari, fractis navibus, absumpti; partim nervos succiderunt in

6. *Hostes appropinquare aperuissent* ex emend. Drak. pro *apparuisset.* (Hoc ante Drak. legi iusserat Crever. ex Turnebi coniectura, et ipse in textum receperat. Lem.) Alii edidere *aperuisset*, et *concitatione remorum directaeque in se prorae* (ut *prorae* sit sec. casus), vel, quia plurium navium plures fuerunt prorae, *directis in se proris*, *a. apparuisset.* Sed *aperire* vix bene iungitur infinitivo, et verbum *appropinquare* modo praecessit. Forte leg. *hostes approperantes aperuissent;* vide ad XXII, 19, n. 5.

7. *Propiores continenti litori*, ut fere *continens ripa* apud Horat. Od. II, 18, v. 22, h. e. litus continentis, inhaerens continenti, ut contra litus insulae. Ita Periz. ad Sanct. Min. IV, 4, pag. 599. Sed in prosa oratione potius *continentis litus* dicendum videtur. Conf. ad XXXIII, 18, n. 1, et Bauer. ad Sanct. Min. t. II, p. 108.

8. *Ad Chium naves eiecere;* vide ad XXI, 49, n. 3.

litore Macedones. Viginti eximiae equos formae cum captivis eosdem decem lembos, quos ante miserat, Antenor devehere Thessalonicam iussit, et primo quoque tempore ad classem reverti: Phanis se eos exspectaturum. Triduum ferme classis ad urbem stetit. Phanas inde progressi sunt, et, spe celerius reversis decem lembis, evecti Aegaeo mari [9] Delum traiecerunt.

XXIX. Dum haec geruntur, legati romani, C. Popillius et C. Decimius et C. Hostilius, a Chalcide profecti, tribus quinqueremibus Delum quum venissent, lembos ibi Macedonum quadraginta, et quinque regis Eumenis quinqueremes invenerunt. Sanctitas templi insulaeque inviolatos praestabat omnes [1]. Itaque permixti Romanique et Macedones et Eumenis navales socii in templo, inducias religione loci praebente, versabantur. Antenor, Persei praefectus, quum aliquas alto praeferri onerarias naves [2] ex speculis significatum foret, parte lemborum ipse insequens, parte per Cycladas disposita, praeterquam si quae Macedoniam peterent, omnes aut supprimebat, aut spoliabat naves. Quibus poterat, Popillius aut Eumenis naves succurrebant [3]: sed vecti nocte binis aut ternis plerumque lembis Macedones fallebant. Per id fere tempus legati Macedones Illyriique simul [4] Rhodum

9. *Aegaeo mari* scripsi pro *Aegeo*; gr. Αἰγαῖον.

Cap. XXIX. 1. *Sanctitas* (ius asyli) *templi* Ἀπόλλωνος Σωτῆρος *insulaeque inviolatos praestabat omnes*, etc. unde et Delus urbs ἀτείχιστος fuit. Conf. ad I, 8, n. 6, et XLII, 12, n. 3; Pausan. III, 23, n. 2, et Spanhem. ad Callim. H. in Del. v. 24.

2. *Praeferri onerarias naves*, forte *praetervehi*; Gron. Possis etiam *praevehi*. Sed conf. supra ad I, 45, n. 7, et II, 14, n. 3.

3. *Quibus poterat*, *Popillius*, *aut Eumenis naves succurrebant* reposui pro *succurrebat*. Forte et leg. *poterant* cum Gronov. Idem malebat *succurrebant*, *sed interdiu*; *nocte binis*, etc. At verba *sed vecti nocte* satis indicant, priora interdiu gesta esse: si quid vero mutandum, malim *evecti nocte*, sc. furtim e portu; Duker. — *Fallebant*; vide ad III, 8, n. 2.

4. *Legati Macedones Illyriique simul*, etc. conf. Polyb. XXIX, 5.

venerunt, quibus auctoritatem addidit non lemborum modo adventus, passim per Cycladas atque Aegaeum vagantium mare, sed etiam coniunctio ipsa regum Persei Gentiique, et fama cum magno numero peditum equitumque venientium Gallorum. Et iam quum accessissent animi Dinoni ac Polyarato, qui Persei partium erant, non benigne modo responsum regibus est, sed palam pronuntiatum, *bello finem se auctoritate sua imposituros esse: itaque ipsi quoque reges aequos adhiberent animos ad pacem accipiendam.*

XXX. Iam veris principium erat [1], novique duces in provinciam venerant, consul Aemilius in Macedoniam, Octavius Oreum ad classem, Anicius in Illyricum, cui bellandum adversus Gentium. Patre Pleurato rege [2] Illyriorum et matre Eurydica genitus fratres duos, Platorem utroque parente, Caravantium matre eadem natum, habuit. Hoc propter ignobilitatem paternam minus suspecto, Platorem occidit et duos amicos eius, Ettritum et Epicadum, impigros viros, quo tutius regnaret. Fama fuit, Honuni Dardanorum principis filiam Etutam pacto fratri eum invidisse, tanquam his nuptiis adiungenti sibi Dardanorum gentem. Et similius id vero fecit ducta ea virgo, Platore interfecto [3]. Gravis deinde, dempto fratris metu, po-

Cap. XXX. 1. *Iam veris principium erat;* sed L. Aemilius, cap. 19, promittit, mense Aprili se exiturum Vrbe: ergo *veris principio* in provinciam venire non potuit, ac forte leg. *iam ver praeceps erat*, et similiter cap. 34 extr. *vere praecipiti* pro *veris principio;* Gron. Vid. IV, 9, n. 6. Hoc non ad anni Iuliani, sed veteris anni romani rationes exigendum putabat Dodwell. in Append. Prael. Camd. pag. 755, et de Cyclis, X, 12. — *Octavius Oreum ad classem;* vide ad cap. 13, n. 5.

2. *Patre Pleurato rege*, etc. vide ad XXII, 33, n. 3.

3. *Fama fuit, Honuni Dardanorum principis ... Platore interfecto;* cf. fragm. Polyb. XXIX, 5, §. 7, 8; ex Athenaeo, X, 10, pag. 440, vel in ed. Schweigh. X, 54, t. IV, p. 111, ubi pro Honuno est Μένουνιος, et pro Platore Πλεύρατος. — *Etutam*, uxorem Gentii, Livius, cap. 32 pr. *Etel-*

pularibus esse coepit; et violentiam insitam ingenio intemperantia vini accendebat [4]. Ceterum, sicut ante dictum est, ad romanum incitatus bellum, Lissum omnes copias contraxit: quindecim millia armatorum fuerunt. Inde, fratre in Caviorum gentem [5], vi aut terrore subigendam, cum mille peditibus et quinquaginta equitibus misso, ipse ad Bassaniam urbem quinque millia ab Lisso ducit. Socii erant [6] Romanorum. Itaque per missos nuntios prius tentati, obsidionem pati, quam dedere sese, maluerunt. Caravantium in Caviis Durnium oppidum [7] advenientem benigne accepit: Caravantis altera urbs exclusit; et, quum agros eorum effuse vastaret, aliquot palati milites agrestium concursu interfecti sunt. Iam et Ap. Claudius, assumptis ad eum exercitum, quem habebat, Bullinorum et Apolloniatium et Dyrrachinorum auxiliis, profectus ex hibernis, circa Genusuum amnem castra habebat; audito foedere inter Persea et Gentium,

vam appellat. Itaque alterutrum nomen mendosum est, aut haec altera regis uxor fuit.

4. *Violentiam insitam ingenio intemperantia vini a.* conf. Polyb. l. l. intpp. Aeliani Var. Hist. II, 41. — *Sicut ante dictum est*, sc. cap. 27.

5. *In Caviorum gentem*, e Steph. *Caulicorum*, aut e Plin. VI, 8, et Ptol. II, 17. *Ceraunios* coni. Turneb. Advers. XXX, 37. « Id verisimilius fiet, si mox cum Sigon. pro *Durnium* leg. *Burnium:* nam Burnum situm erat in regione vel finibus Ceauniorum; vid. Plin. III, 21, 22; Procop. Bell. Goth. I, 16, et Ptol. II, 17. At Ceraunii sedes habuerunt quidem in Illyrico, non vero in ea parte, quae Dalmatia, sed quae Liburnia vocatur; unde Caravantio, a fratre Gentio, qui in Dalmatia Labeatum rex erat, in Ceraunios misso, transeunda fuit tota Dalmatia cum magna Liburniae parte. Diffiteri tamen nolo, Plinium, III, 22 seu 26, in Dalmatiae descriptione Ceraunos et Burnum castellum memorasse, at cap. 21 seu 25, Burnistas in Liburnia ». Drak.

6. *Quinque millia ab Lisso ducit Socii erant Romanorum;* vide supra ad I, 23, n. 4; III, 47, n. 1, et IX, 24, n. 2.

7. *In Caviis Durnium opp.* vid. n. 5. — Hanc urbem nunc vocant *Gracchova.*—*Bullinorum;* vide ad XXXVI, 7, n. 9. — *Genusuum amnem* inter Apsum fl. et Apolloniam non longe ab Asparagio. Forte leg. *Genusum*, ut apud Lucan. V, 462, et Caes. Bell. Civ. III, 75, 76. Conf. Drak. — Nunc *Genusuus* amnis vocatur *Vaicessa.*

et legatorum violatorum iniuria [8] accensus, bellum haud dubie adversus eum gesturus. Anicius praetor, eo tempore Apolloniae auditis, quae in Illyrico gererentur, praemissisque ad Appium literis, ut se ad Genusuum opperiretur, triduo et ipse in castra venit; et ad ea, quae habebat, auxilia Parthinorum iunctis [9] duobus millibus peditum et equitibus ducentis (peditibus Epicadus, equitibus Algalsus praeerat), parabat ducere in Illyricum, maxime ut Bassanitas solveret obsidione. Tenuit impetum eius fama lemborum vastantium maritimam oram. Octoginta erant lembi, auctore Pantaucho missi a Gentio ad Dyrrhachinorum et Apolloniatium agros populandos. Tum classis ad [10] (oram haud procul Apollonia stabat. Huc recurrit Anicius, ac brevi assequutus Illyrios praedatores, congressusque cum eis, et perlevi negotio victor, aliquot naves hostium cepit, ceteras repetere Illyricum coëgit. Inde in castra ad Genusuum regressus, ad Bassanitarum auxilium properavit. Non sustinuit famam adventantis praetoris Gentius, solutaque obsidione Scodram se contulit tam trepida fuga, ut ne totum quidem exercitum abduceret. Magna pars copiarum, quae, si dux praesens confirmasset animos, morari Romanos poterat, amo-) to eo, tradiderunt se.

XXXI. Deinceps et urbes regionis eius idem faciebant, adiuvante inclinationem animorum clementia in omnes et iustitia praetoris romani. Ad Scodram inde [1] ventum est, id quod belli caput fuerat; non eo

8. *Legatorum violatorum iniuria;* conf. cap. 27.

9. *Et ad ea, quae habebat, auxilia Parthinorum iunctis* (ut XXIV, 34) *duobus*, etc. recepi ex emend. Gron. Vulgo legitur *iuventutis* pro *iunctis*, et post *auxilia* e coni. Sigon. insertum *assumptis*. Mox pro *Algalsus* alii *Agalsus* et *Agasus*. De *Epicado* vid. intpp. Suet. Aug. 19.

10. *Tum classis ad ****. Supplementum quod inserimus, debetur Crevierio. Lem.

Cap. XXXI. 1. *Ad scodram inde*, etc. vide ad XLIII, 20, n. 1, et cf. Appian. Illyr. 9; Plut. Aemil. et Flor. II, 13. — *Caput fuerat*, forte *erat;* Drakenb. — *Praefluens*, pro *praeterfluens*, ut sexcenties apud Nostrum. Sic et Horat. Od. IV, 3, v. 10, *Sed*

solum, quod Gentius eam sibi ceperat velut regni totius arcem, sed etiam quod Labeatium gentis munitissima longe est et difficilis aditu. Duo cingunt eam flumina, Clausala latere urbis, quod in orientem patet, praefluens, Barbana ab regione occidentis, ex Labeatide palude oriens. Hi duo amnes confluentes incidunt Oriundi flumini [2], quod, ortum ex monte Scodro, multis et aliis auctum aquis, mari Hadriatico infertur. Mons Scodrus, longe altissimus regionis eius, ab oriente Dardaniam subiectam habet, a meridie Macedoniam, ab occasu Illyricum. Quamquam munitum situ naturali oppidum erat, gensque id tota Illyriorum et rex ipse tuebatur, tamen praetor romanus, quia prima successerant prospere, fortunam totius rei principia sequuturam esse ratus, et repentinum valiturum terrorem, instructo exercitu ad moenia succedit. Quod si clausis portis murum portarumque turres, dispositis armatis, defendissent, vano cum incoepto moenibus pepulissent Romanos. Nunc, porta egressi, proelium loco aequo maiore animo commiserunt, quam sustinuerunt. Pulsi enim et fuga conglobati, quum ducenti amplius in ipsis faucibus portae cecidissent, tantum intulerunt terrorem, ut oratores extemplo ad praetorem mitteret Gentius Teuticum et Bellum, principes gentis, per quos inducias peteret, ut deliberare de statu rerum suarum posset. Triduo in hoc dato, quum castra romana quingentos ferme passus ab urbe abessent, navem conscendit, et flumine Barbana navigat in lacum Labeatum, velut secretum locum petens ad consultandum; sed, ut apparuit, falsa spe excitus,

quae Tibur aquae fertile praefluunt; et eodem libro, 14, v. 26, *Aufidus... Qui regna Dauni praefluit Appuli.* Lem. — *Barbana*, apud Vib. Sequ. de Flum. *Barbenna* seu *Barbena* et *Babenna Illyrico* (Hadriatico) *mari miscetur.*

2. *Oriundi flumini:* aliis *Drilonem*,

Caravantium fratrem, multis millibus armatorum actis [3] ex ea regione, in quam missus erat, adventare. Qui postquam evanuit rumor, tertio post die navem eandem secundo amni Scodram demisit, praemissisque nuntiis, ut sibi appellandi praetoris potestas fieret, copia facta, in castra venit Et principium orationis ab accusatione stultitiae orsus suae, postremo ad preces lacrymasque effusus, genibus praetoris accidens, in potestatem sese dedit. Primo, bonum animum habere iussus, ad coenam etiam invitatus, in urbem ad suos rediit, et cum praetore eo die honorifice est epulatus: deinde in custodiam C. Cassio tribuno militum traditus, vix gladiatorio accepto decem talentis ab rege [4] rex, ut in eam fortunam recideret.

XXXII. Anicius, Scodra recepta, nihil prius, quam requisitos Petillium Perpernamque legatos ad se duci, iussit: quibus splendore suo restituto, Perpernam extemplo mittit ad comprehendendos amicos cognatosque regis; qui, Medeonem, Labeatium [1] gentis urbem, profectus, Etlevam uxorem cum filiis duobus, Scerdilaedo Pleuratoque, et Caravantium fratrem Scodram in castra adduxit. Anicius, bello Illyrio intra triginta dies perfecto [2], nuntium victoriae

et Scylaci Arionem dici putabant Ortel. et Vales. — *Ortum ex monte Scodro*, etc. vide ad XLIII, 20, n. 1.

3. *Multis millibus armatorum actis*, ut *agere agmen equitum*: nisi leg. *coactis*; Gron.

4. *Vix gladiatorio accepto decem talentis ab rege* Perseo *rex* Gentius, venuste pro: post quam vix eo quas auctoramento hic se operamque suam illi vendiderat, h. e. societatem cum eo inierat, *ut in eam fortunam*, captivitatem, *recideret*, caderet. Confi cap. 27, et ad XXVIII, 21, n. 3. Turnebus, Adv. XXIX, 7, putabat, sensum h. l. esse: pluris conduci gladiatorem, quam quanti in bellum Gentius coniectus sit.

Cap. XXXII. 1. *Medeonem Labeatium*, etc. vid. XXXVI, 11, n. 6. — *Etlevam*; vide ad cap. 30, n. 3. — *Scerdilaedo*: alii *Scerdilio* et *Scerdileto*; vide ad XXII, 33, n. 3. — *Scodram*; de qua urbe vide quae dicta sunt ad XLIII, 20, n. 1.

2. *Bello Illyrio intra XXX dies perfecto*, forte *XX dies* ex Appiani Illyr. 9. — *Perpetratum*; vide ad XLII, 30, n. 7.

Perpernam Romam misit, et post dies paucos Gentium regem ipsum cum parente, coniuge, ac liberis, ac fratre, aliisque principibus Illyriorum. Hoc unum bellum prius perpetratum, quam coeptum, Romae auditum est. Quibus diebus haec agebantur, Perseus quoque in magno terrore erat propter adventum simul Aemilii novi consulis, quem cum ingentibus minis adventare audiebat, simul Octavii praetoris. Nec minus terroris a classe romana[3] et periculo maritimae orae habebat. Thessalonicae Eumenes et Athenagoras praeerant cum parvo praesidio duorum millium caetratorum[4]. Eo et Androclem praefectum mittit, iussum sub ipsis navalibus castra habere. Aeniam mille equites cum Antigono misit ad tutandam maritimam oram, ut, quocumque litore applicuisse naves hostium audissent, extemplo ferrent agrestibus opem. Quinque millia Macedonum missa ad praesidium Pythii et Petrae[5], quibus praepositi erant Histiaeus, et Theogenes, et Medon. His profectis, ripam munire Enipei fluminis aggressus est, quia sicco alveo transiri poterat. Huic ut omnis multitudo vacaret, feminae, ex propinquis urbibus[6] coactae, cibaria in ca-

3. *Nec minus terroris a classe rom.* etc. sed idem dicunt verba proxime praec; nam huic classi praeerat Octavius praetor. In edd. ante Frob. a. 1536 *habebat Thessalonica.* Sed cur haec plus terroris habebat, quam alia oppida Macedoniae maritima? Hinc *nec minus t. a. c. r. Thessalonica et maritima hora habebat* coni. Drakenb. monetque, in seqq. per partes narrari, qua ratione saluti Thessalonicae et orae maritimae consulere Perseus conatus sit. Probabilior est emendatio Roellii *et periculi maritima hora habebat.*

4. *Duorum millium caetratorum*, vide ad XXI, 21, n. 6.

5. *Pythii et Petrae*, etc. conf. Plut. Aemil. pag. 262, unde Sigon. *Pythii* pro *Pythoi* substituit. Πύθιον apud Ptol. III, 13. — *Medon;* vide ad XLII, 58, n. 2. — *Huic*, scilic. rei, vel operi, vel negotio, sc. munitionis; Drak. *Operi* excidisse putabant Mur., Crev. et Douiat.

6. *Ex propinquis urbibus coactae;* vide ad XXXII, 2, n. 4. *Ex propinquis u. cocta cibaria*, etc. coni. Drakenb. — *Ex propinquis silvis* ***. Orsus erat Livius dicere, quae Perseus

stra afferebant: miles iussus ex propinquis silvis (ligna petere. Inde structum vallum, propugnacula excitata, adiectis turribus dispositisque ubique tormentis, ita ripam defendebant, ut penetrare hostis sine gravi certamine et periculo non posset. Sic tutum se adversus omnem Romanorum impetum fore confidebat, sedendoque et segni mora languescentes, tum sumptibus exhaustos hostes tandem taedium tam difficilis belli capturum. Paullus contra quo diligentius et cautius omnia apud Macedonas provisa et custodita cernebat, eo acrius curam intendere, in omnes partes versare animum, si quo consilio frustrari hostium spem haud de nihilo sane conceptam posset. Ceterum praesens tum malum angebat, aquarum penuria. Exaruerat paene proximum flumen, nisi quod iuxta ipsum mare exigua et corrupta manabat aquula.

XXXIII. Consul, quum missi circa propinqua loca nullam aquam inveniri renuntiarent,) postremo sequi se [1] utrarios ad mare, quod minus trecentos passus aberat, iussit, et in litore alios alibi modicis intervallis fodere. Montes ingentis altitudinis spem faciebant, eo magis quia nullos apertos evergerent rivos, occultos continere latices, quorum venae in mare permanantes undae miscerentur. Vix deducta summa arena erat, quum scaturigines turbidae primo et

rex ad famam adventus consulis Paulli parasset, cuius narrationis pars extrema intercidit, una cum initio expositionis eius, qua, quae Paullus moliri coepit, ubi in Macedoniam pervenit, prodit: primis autem his verbis, *postremo sequi se utrarios ad mare*, quemadmodum inopiam aquarum levaverit in Olympo monte, tradit. Ceterum quod hic dedimus supplementum, a Creverio concinnatum est, et sic in sequentibus quoque supplementa, uti illa in edd. Crever. Drakenb. et Doering. leguntur, dubimus. Lem.

Cap. XXXIII. 1. *Postremo sequi se utrarios* (homines, aquam in utribus ad castra ferentes)... *iussit*, scilic. Aemilius Paullus consul, quem ita inopiae aquarum in Olympo monte occurrisse tradit etiam Plutarch. Aemil. pag. 262, 263, sed etiam puteos fodi iussisse. — *Continere latices*, forte *contineri*, et mox pro *deducta summa arena* leg. *diducta*. scil. a loco suo dimota; Drakenb. — *Scaturigines emicare*, prosilire, cum vi erumpere. Conf. cap. 10, n. 4.

tenues emicare, dein liquidam multamque fundere aquam, velut deum dono [2], coeperunt. Aliquantum ea quoque res duci famae et auctoritatis apud milites adiecit. Iussis deinde militibus expedire arma, ipse cum tribunis primisque ordinibus [3] vadit ad contemplandos transitus; qua descensus facilis armatis, qua in ulteriorem ripam minime iniquus ascensus esset. His satis exploratis, illa quoque primum, ut ordine ac sine tumultu omnia in agmine ad nutum imperiumque ducis fierent, providit. Vbi omnibus simul pronuntiaretur, quod fieret, neque omnes exaudirent; incerto imperio accepto, alios, ab se adiicientes [4], plus eo, quod imperatum sit, alios minus facere: clamores deinde dissonos oriri omnibus locis, et prius hostes, quam ipsos, quid paretur, scire. Placere igitur, tribunum [5] militum primo pilo legionis secretum edere imperium: illum et dein singulos proximo cuique in ordine centurioni dicere, quid opus facto sit; sive a primis signis ad novissimum agmen, sive ab extremis ad primos perferendum imperium sit. Vigiles etiam novo more scutum in vigiliam ferre vetuit [6]: non enim in pugnam vigilem ire, ut armis utatur, sed ad vigilandum, ut, quum senserit hostium adven-

2. *Velut deum dono*, etc. cf. Caes. Bell. Gall. II, 31.

3. *Cum tribunis primisque ordinibus*; vide ad XXX, 4, n. 1. — *Illa quoque primum*, etc. aut forte *illud*.

4. *Alios, ab se* (ipsos per se) *adiicientes*, sc. praecepto, quod non exauditum erat, coniectando, vel suspicando; Ern.

5. *Placere igitur, tribunum*, etc. «Ex ipso h. l. patet, de imperiis, quae ad iter et agmen pertinebant, agi, non de omnibus, etiam quae militi in castris manenti dabantur, quod putabat Lips. de Mil. Rom. IV, 10. Quae hic de scutis et pilis et stationibus dicuntur, illustrat idem II, 2, n. 4; V, 8, 9, et Schel. ad Polyb. cap. 2.» Duk.

6. *Vigiles scutum in vigiliam ferre vetuit*; hic iterum a Livio diversus Plutarch. hastam pro scuto memorat in Aemilio. loc. laud. τὰς δὲ νυκτερινὰς ἐκέλευσε φυλακὰς ἄνευ λόγχης φυλάττειν, etc.

tum, recipiat se, excitetque ad arma alios. Scuto prae se erecto stare galeatos [7]; deinde ubi fessi sint, innisos pilo, capite super marginem scuti posito, sopitos stare, ut fulgentibus armis procul conspici ab hoste possint, ipsi nihil provideant. Stationum quoque morem mutavit. Armati omnes et frenatis equis equites diem totum perstabant. Id quum aestivis diebus, urente assiduo sole, fieret, tot horarum aestu et languore ipsos equosque fessos integri saepe adorti hostes, vel pauci plures vexabant. Itaque ex matutina statione ad meridiem decedi, et in postmeridianam succedere alios iussit: ita nunquam fatigatos recens hostis aggredi poterat.

XXXIV. Haec quum ita fieri placere, concione advocata, pronuntiasset, adiecit urbanae concioni convenientem orationem [1]. *Vnum imperatorem in exercitu providere et consulere, quid agendum sit, debere, nunc per se, nunc cum iis, quos advocaverit in consilium: qui non sint advocati, eos nec palam, nec secreto iactare consilia sua. Militem haec tria curare debere, corpus*

7. *Scuto prae se e. stare gal.* scilic. iussit, e praec. *vetuit.* Conf. ad I, 33, n. 7. Alterum *stare* non opus erat addi; Duker. — Non vult Doër. ad *stare* suppleri *iussit*, sicut cl. Rup. exponit. « Immo, ait, Aemilius pergit agere de vitiis, quae cum novo illo more coniuncta sint; milites dicit, nunc *scuto prae se erecto galeatos stare; deinde*, etc. Lem.

Cap. XXXIV. 1. *Adiecit urb. conc. conven. orationem*; quemadmodum enim, observat Doëring., Aemilius supra caput 22, in oratione ad concionem in Vrbe habita declaraverat, nihil magis rebus gerendis impedimento esse quam inepta studia hominum, qui rebus, quae extra urbem gerantur, sese immisceant, vanosque de iis rumores in circulis et conviviis spargant, ita in hac oratione praecipit militibus, ut se totos uni imperatori regendos tradant, nec ab aliorum dictis vel rumoribus se circumagi patiantur. Lem. — *Iactare consilia sua*, scil. *debere.* Conf. ad III, 10, n. 2. — *Cibum paratum ad subita imperia:* saepe militibus romanis imperatum, ut cibaria cocta in certum dierum numerum habeant, Crev. *Animum* pro *cibum* reposuit Sigon. Non nisi duo memorat Plutarchus, Aemil. p. 261 extr., corpus et arma.

ut quam validissimum et pernicissimum habeat, arma apta, cibum paratum ad subita imperia: cetera scire de se diis immortalibus et imperatori suo curae esse. In quo exercitu milites consulant, imperator rumoribus vulgi circumagatur [2], *ibi nihil salutare esse. Se, quod sit officium imperatoris, provisurum, ut bene gerendae rei occasionem eis praebeat. Illos nihil, quod futurum sit, quaerere: ubi datum signum sit, tum militarem operam navare* [3]. Ab his praeceptis concionem dimisit, vulgo etiam veteranis fatentibus, se illo primum die, tanquam tirones, quid agendum esset in re militari, didicisse. Non sermonibus tantum his, cum quanto assensu audissent verba consulis, ostenderunt; sed rerum praesens effectus erat. Neminem totis mox castris quietum videres: acuere alii gladios; alii ga-

2. *In quo exercitu milites consulant, imperator rumoribus vulgi* (militum) *circumagatur*: nam supra dixerat, *unum imperatorem in exercitu providere et consulere, quid agendum sit, debere*, etc. Hinc ita semper legendum esse putavi pro vulg. *in quo exercitu milites, consul et imperator r. v. c.* quod sic emendavit, postquam vidi, idem, vel *miles consulat*, coniecisse lac. Periz. idque probasse Duk., Crev. et Drak. *In quo exercitu militum* (*rumoribus*) *consul et imperator*, etc. suspicabatur Gron. putans simplicius quidem *militibus* opponi *imperatorem*, et *consulem vulgo*, sed elegantius illud esse et fere ut in proemio Institutt. *non solum armis decoratam, sed etiam legibus oportet esse armatam.* Verum Duk. iam monuit, *consulem* ab *imperatore*, et *milites* a *vulgo* non differre, adeoque minime concionum sermonem esse, *vulgum vulgi* vel *milites militum rumoribus circumagi.* Idem putabat, *circumagi* h. l. ut XXVI, 8, et XXXIX, 5, eos dici, qui ex sese non apti ipsi nullas certas consiliorum et actionum suarum rationes, sed ex aliorum consiliis et actionibus suspensas, habeant; idque non convenire in milites, quorum partes sint ducibus parere, non consilium dare. Enimvero *rumoribus circumagi* dicuntur homines vel res, quae in ora hominum veniunt iisque sermonum iudiciorumque ferendorum materiem praebent. Sic et *rumoribus* vel *sermonibus differri* et *circumferri fabulam, sermonem et rumorem fieri.* Conf. ad lib. XXXIV, 49; n. 2; ad Iuven. I, 145, X, 167, et ad Tacit. Ann. I, 4, n. 6, ubi similiter dicitur *imminentes dominos variis rumoribus differre.*

3. *Operam navare*, scil. *debere*, quod his praecessit. — *Ab his praeceptis*; vide ad I, 1, n. 5.

leas [4] bucculasque, scuta alii loricasque tergere: alii aptare corpori arma, experirique sub his membrorum agilitatem; quatere alii pila, alii micare gladiis, mucronemque [5] intueri: ut facile quis cerneret, ubi primum conserendi manum cum hoste data occasio esset, aut victoria egregia, aut morte memorabili inituros bellum. Perseus quoque quum, adventu consulis simul et veris principio, strepere omnia moverique apud hostes, velut novo bello, cerneret, mota a Phila castra in adversa ripa posita, nunc ad contemplanda opera sua circumire ducem, haud dubie transitus speculantem, (nunc ea omnia intentissima cura apparare, quae ad vim faciendam oppugnandaque castra usui esse possent; nihil omittere, quod sive adversus hostem, sive ad suorum adiuvandas vires magno duci conandum faciendumque esset: et ipse, tanquam in summae rei iam discrimen venturus, acuere militum animos, firmare opera magis ac magis, nunquam satis provisa omnia, tutam munitamque ripam credere. Tamen in acerrimo utrimque ardore quieta per aliquantum temporis stativa fuere: nec unquam tantos exercitus tam in propinquum collatis castris tam tranquillos consedisse memoriae proditum est. Interim fama nuntiat, victum in Illyrio Gentium regem ab Anisio praetore, ipsumque cum domo tota et universa ditione in potestate Roma-) norum esse.

XXXV. Quae res Romanis auxit animos [1], Macedo-

4. *Galeas bucculasque*; vide ad Iuvenal. X, 134, aut ad Sil. XIV, 158; Stewech. ad Veget. II, 13, Lips. Mil. Rom. III, 5.

5. *Mucronemque intueri*, forte *tentare*, ut apud Suet. Ner. 49, et ad Tacit. Hist. II, 49: explorabant autem milites aciem mucronis, quod Romani magis punctim, quam caesim, pugnabant; Duk. Conf. Lips. de Mil. Rom. III, 3. — *Inituros bellum*; vide ad XXI, 8, n. 1. *Finituros* coni. Mur. Sed neutrum verbum hic satis aptum esse, iam docuere Crever. et Drak. Forte leg. *insignituros bellum*, i. e. insigne, memorabile facturos. — *Veris principio*; vid. cap. 30, n. 1.

Cap. XXXV. 1. *Quae res Romanis auxit animos*, scil. nuntius de Gentii captivitate et fine regni eius. — *Sed iam et pueri quidam*, etc. nihil intricatum est in verbis: sed res ipsa, ut

nibus regique eorum haud mediocrem attulit terrorem. Et primo supprimere in occulto famam eius rei est conatus, missis, qui Pantauchum inde venientem appropinquare castris vetarent. Sed iam et pueri quidam visi ab suis erant inter obsides Illyrios ducti; et, quo quaeque accuratius curantur [2], eo facilius loquacitate regiorum ministrorum emanant. Sub idem tempus Rhodii legati in castra venerunt cum iisdem de pace mandatis, quae Romae ingentem iram Patrum excitavere. Multo iniquioribus animis a castrensi consilio [3] auditi sunt. Itaque quum alii praecipites sine responso * agendos castris, pronuntiavit, post diem quintumdecimum se responsum daturum. Interim, ut appareret, quantum pacificantium Rhodiorum auctoritas valuisset, consultare de ratione belli gerendi coepit. Placebat quibusdam et maxime maioribus natu [4], per Enipei ripam munitionesque vim facere, *confertis et vim facientibus resistere Macedonas non posse: ex tot castellis aliquanto altioribus ac munitioribus, quae validis praesidiis insedissent, priore anno*

observat Crever., parum clara. Si *obsides Illyrios* intelligas obsides a Perseo regi Gentio datos, et a Pantaucho subductos ne in Romanorum manus inciderent, poteris sic exponere: Pueri quidam Macedones traditi inter ceteros obsides Gentio et reducti in Macedoniam a Pantaucho, visi a suis erant, eosque edocuerant, quid in Illyrico gestum esset. Lem.

2. *Quo quaeque accuratius curantur*, forte *celantur;* Gronov. probb. Crev. et Duker. qui id confirmat locis Liv. VIII, 3, et XXIX, 24.

3. *A castrensi consilio;* vide ad VIII, 6, n. 6. Mox post *responso* videtur deesse *censerent* aut intelligendum, nisi leg. *agerent castris*, h. e. agendos censerent (vide ad III, 21, n. 3); Gronov. *Alii* h. l. sunt omnes, quos Paullus in consilium advocarat, iisque opponitur ipse Paullus et quod ei placuit; Drak.

4. *Et maxime maioribus natu*, forte *minoribus:* nam fervidum illud consilium magis sapit juvenilem ardorem, quam senilem prudentiam; Crev. — Vulg. defendit Doëring. nam, quis, ait, consilium rei convenientissimum, deroget prudentioribus, et experientia edoctis quid in tempore faciundum sit? Lem. — *Per Enipei ripam m. vim facere;* vid. ad XXXII, 9, n. 4. — *Distringere copias regias;* vide supra ad librum XXXV, cap. 18, not. 5.

deiectos. Aliis placebat, Octavium cum classe Thessalonicam petere, et populatione maritimae orae distringere copias regias, ut, altero ab tergo se ostendente bello, circumactus ad interiorem partem regni tuendam, nudare aliqua parte transitus Enipei cogeretur. Ipsi natura et operibus inexsuperabilis ripa videbatur, et, praeterquam quod tormenta ubique disposita essent, missilibus etiam melius et certiore ictu hostes uti audierat. Alio spectabat mens tota ducis, dimissoque consilio, Perrhaebos mercatores, Schoenum et Menophilum [5], notae et fidei iam sibi et prudentiae homines, arcessitos secreto percunctatur, quales ad Perrhaebiam transitus sint. Quum loca non iniqua esse dicerent, praesidiis autem regis obsideri, spem cepit, si nocte improviso valida manu aggressus necopinantes esset, deiici praesidia posse. *Iacula enim et sagittas et cetera missilia in tenebris, ubi, quid petatur, procul provideri nequeat, inutilia esse. Gladio cominus geri rem in permixta turba, quo miles romanus vincat.* His ducibus usurus, praetorem Octavium arcessitum, exposito, quid pararet, Heracleum cum classe petere iubet, et mille hominibus decem dierum cocta cibaria habere. Ipse P. Scipionem Nasicam, Q. Fabium Maximum filium suum cum quinque delectis millibus [6] Heracleum mittit, velut classem conscensuros ad maritimam oram interioris Macedoniae, quod in consilio agitatum erat, vastandam. Secreto indicatum, cibaria his praeparata [7] ad classem

5. *Schoenum et Menophilum*, forte *Coenum*, quod Macedon nomen notum ex Iustino et Curtio; Gron. et Drak. Conf. ad seqq. Plut. Aemil. pag. 262, 263, ubi alia tradit. — *Improviso v. m. aggressus nec opinantes*; vide ad XXIV, 27, n. 3.

6. *Cum quinque delectis millibus*, forte *delectorum*; vide ad III, 5, n. 3, et Plut. l. l. ubi maiorem subtilioremque numerum ab ipso Nasica in epistolio quodam, quam a Polybio, tradi monet.

7. *Cibaria his praeparata*, etc. « at

esse, ne quid eos moraretur. Inde iussi duces itineris ita dividere viam, ut quarta vigilia tertio die Pythium adoriri possent. Ipse postero die, ut distineret regem ab circumspectu rerum aliarum, prima luce medio in alveo cum stationibus hostium proelium commisit. Pugnatumque utrimque est levi armatura: nec gravioribus armis in tam inaequali alveo pugnari poterat. Descensus ripae utriusque in alveum trecentorum ferme passuum erat: medium spatium torrentis, alibi aliter cavati, paulo plus quam mille passus patebat. Ibi in medio, spectantibus utrimque ex vallo castrorum hinc rege, hinc consule cum suis legionibus, pugnatum est. Missilibus procul regia auxilia melius pugnabant; cominus stabilior et tutior, aut parma, aut scuto ligustino [8], Romanus erat. Meridie fere receptui cani suis consul iussit. Ita eo die diremptum proelium est, haud paucis utrimque interfectis. Sole orto postero die, irritatis certamine animis, etiam acrius concursum est: sed Romani, non ab his tantum, cum quibus contractum certamen erat, sed multo magis ab ea multitudine, quae disposita in turribus stabat, omni genere missilium telorum ac saxis maxime vulnerabantur. Vbi propius ripam hostium subissent, tormentis missa etiam ad ultimos perveniebant. Multo pluribus eo die amissis, consul paulo serius recepit suos. Tertio die proelio abstinuit, degressus ad imam par-

supra praetor tantum mille hominibus ea parare iussus est, non quinque millibus: unde igitur reliqui cibaria habuerunt? » Drak. — *Vt distineret regem ab circumspectu*, respectu, cura, *rerum aliarum*; vide ad III, 23, n. 1.

8. *Aut parma* Velitum (vide ad XXVI, 4, n. 3), *aut scuto ligustino:* nam multi etiam Ligures cum Romanis pugnabant, et hi quoque leviter armati erant. Cf. Plut. l. l. p. 264; Polyb. XXIX, 6, §. 1; Diodor. Ecl. 3 ex lib. XXIII (ubi levis armatura scutumque ligurum, gallico simile, describitur), et Lips. Mil. Rom. III, 2, sub finem. — *Haud pacis*; suspectum habeo *haud:* nam in levis armaturae velitationibus raro multum sanguinis fundebatur, et postero die multo plures amissi dicuntur; Duker.

tem castrorum [9], veluti per devexum in mare brachium transitum tentaturus. Perseus, quod in oculis erat, (id tantum cogitans, * ad repellendum ea parte hostem omnem curam intendebat, nihil aliud sollicitus. Interim P. Nasica cum attributa sibi manu versus mare Heracleum profectus, postquam eo pervenit, iussis corpora curare militibus, noctem exspectavit. Tum vera consulis mandata praecipuis ducum exposuit, ac primis se intendentibus tenebris flexo ad montem itinere, ad Pythium, ut imperatum erat, copias silentio ducit. Vbi ventum ad summum cacumen est, quod decem amplius stadia in altitudinem assurgit, fatigatis militibus aliquid requietis datum. Hoc iugum, ut ante dictum est, Milo, et Histiaeus, et Theogenes a Perseo missi cum quinque millibus Macedonum obtinebant: sed tanta negligentia regiis ducibus erat, ut nemo adventare Romanos senserit. Sopitos aggressus Nasica de iugo facile deiecit, si Polybio fides. Ipse enim Nasica in epistola ad quendam regum longe aliter rem narrat. *Montem arduo ascensu fuisse, sed incustoditum, ita ut saltum occupare nullo negotio potuisset, nisi tranfuga Cretensis ex iis, quos secum ducebat, ad Persea cucurrisset, eumque docuisset, quid ageretur. Regem ipsum quidem mansisse in castris, sed misisse duo Macedonum, decem auxiliarium millia, Milone duce, ad occupandum saltum. Cum his acerrima pugna in summo iugo concursum esse, atque inter alia sese a Thrace milite ferro appetitum, quem ipse adacta per pectus hasta transfixerit. Victos tandem Macedonas loco cessisse, Milonemque ipsum turpissima fuga abiectis armis saluti consuluisse.* Romanis fugientes persequentibus facilis et sine ullo periculo in plana descensus fuit. Hoc rerum statu Perseus ambigere, quid facto opus. Quum, aperta iam per saltum via, metueret,

9. *Degressus ad imam partem castrorum*, quae videntur fuisse in collibus, paulatim versus mare descendentibus; Drak. — *Perseus, quod in oculis erat* **; iam aggressurus erat dicere, quemadmodum Perseus Nasicae atque Fabio, qui cum magna manu Macedonas ab alia parte ut adorirentur, missi erant, obstiterit: et haec igitur desiderantur, et insuper quemadmodum Paullus post Nasicam sit consequutus; Sigon. Cf. Plutarch. l. l. pag. 263.

* Svppl. Plutarch. in Aemilii vita.

ne circumiretur a Romanis, omnino necesse erat, ut aut ad Pydnam recedens hostem ibi exspectaret, sub muris munitae urbis minore periculo certaturus; aut copiis per urbes Macedoniae dispersis, convectisque in loca munitiora frugibus atque pecoribus, populatos agros et nudum hosti relinqueret solum. Anceps fluctuabat inter haec duo consilia regis animus. Amici tutius quoque id, quod honestius foret, rati, hortabantur, ut pugnae casum experiretur. *Eum et numero praestare militum, et vero etiam virtuti credere debere, quam ingenitam animis accensura quoque essent illa validissima et sanctissima apud homines ad fortiter pugnandum incitamenta, irae, foci, sacra, inter quae et pro quibus dimicandum esset, et parentes ac coniuges; rex denique ipse inspectans, seseque in partem discriminis offerens.* His motus rex ad pugnam sese comparavit, et, quum retro cessisset ad Pydnam, simul castra locat, simul instruit aciem, suum cuique ductorum munus locumque assignat, tanquam statim ex itinere dimicaturus. Regio erat huiusmodi: campus explicandae phalangi, cui aperta et aequabili planitie opus est, opportunus; non ita tamen, ut facile promoveri posset: perpetui deinde colles, qui levi armaturae tum refugiendi, tum circumcursandi copiam praeberent. Amnes duo, Aesonem alterum, alterum Leucum incolae appellant, quamvis tenui tum fluerent aqua, aliquid tamen negotii facessere Romanis posse videbantur. Aemilius, iunctis cum Nasica copiis, recta ad hostem ire pergit. Verum ad conspectum exercitus et numero et robore militum validissimi et egregie instructi et parati ad pugnam, stupefactus substitit, multa secum reputans.

XXXVI. Tempus) anni post circumactum [1] solstitium erat: hora diei iam ad meridiem vergebat: iter multo pulvere et incalescente sole factum erat. Lassi-

CAP. XXXVI. 1. *Anni post circumactum solstitium*, etc. θέρους ἦν ὥρα φθίνοντος, etc. Plut. l. l. — *Magis accessurum*, auctum iri (vide ad XXIV, 27, n. 7), *utrumque*, sc. lassitudinem et sitim: unde Gron. emend. *utramque*, aut subintell. *malum*. Sed neutrum nonnunquam duobus femininis subiungi, docent Drak. coll. XXX, 30, et ad II, 5, n. 4; XXXIV, 58, n. 4, et Burm. ad Suet. Claud. 38 pr.

tudo et sitis iam sentiebatur, et, meridie instante, magis accessurum utrumque apparebat. Statuit sic affectos recenti atque integro hosti non obiicere. Sed tantus ardor in animis ad dimicandum utrimque erat, ut consuli non minore arte ad suos eludendos, quam ad hostes, opus esset. Nondum omnibus instructis, instabat tribunis militum, ut maturarent instruere: circumibat ipse ordines, animos militum hortando in pugnam accendebat. Ibi primo alacres signum poscebant. Deinde, quantum incresceret aestus, et vultus minus vigentes et voces segniores erant, et quidam incumbentes scutis nisique pilis stabant. Tum iam aperte primis ordinibus imperat [2], metarentur frontem castrorum, et impedimenta constituerent. Quod ubi fieri milites sensere, alii gaudere palam, quod fessos viae labore flagrantissimo aestu non coëgisset pugnare: legati circa imperatorem ducesque externi erant, inter quos et Attalus, omnes approbantes, quum pugnaturum consulem credebant: neque enim ne his cunctationem aperuerat [3] suam. Tunc mutatione consilii subita quum alii silerent, Nasica unus ex omnibus ausus est monere consulem, *Ne hostem quidem ludificatos priores imperatores* [4] *fugiendo cer-*

2. *Primis ordinibus imperat*; vide ad XXX, 4, n. 1. — *Quod ubi fieri milites sensere, alii gaudere palam... Legati circa imperatorem ducesque externi erant*, etc. Oratio manifeste ἀνακόλουθος, ut observat Buttn. Obs. pag. 108. Lem.

3. *Neque enim ne his* quidem *cunctationem aperuerat*; vide ad II, 45, n. 7, et XXXIII, 49, n. 1. Tò *quidem* vel excidisse, vel ex proximis verbis *ne hostem quidem*, ubi alieno positum sit loco, huc revocandum esse, putabant Crever. et Drak. *Vel* pro *ne* coni. Roëll. — *Nasica unus*, etc. inflatus re feliciter adversus Persen gesta ad Olympum; cf. Plut. Aemil. p. 263.

4. *Ne hostem quidem ludificatos priores imperatores*, etc. forte leg. *ne hostem pridem ludificatum priores i. f. c. manibus emitteret*, ni malis *qui sit ludificatus*; Gron. Conf. n. 3. *Ne hostem, qui quidem sit ludificatus... emitteret* coni. Iac. Periz. — Buttner. Obs. pag. 109, suspicatur: « *Ne hostem, qui idem ludificatus priores imperatores*, etc. sensum nempe huius loci unice talem videri: « Ne hostem,

tamen manibus emittere. Vereri, ne nocte abeat, sequendus maximo labore ac periculo in intima Macedoniae; exercitusque, sicut prioribus ducibus, per calles saltusque macedonicorum montium vagando circumagatur. Se magnopere suadere, dum in campo patenti hostem habeat, aggrediatur, nec oblatam occasionem vincendi amittat. Consul, nihil offensus libera admonitione tam clari adolescentis, « Et ego, inquit, animum « istum habui, Nasica, quem tu nunc habes; et, « quem ego nunc habeo, tu habebis. Multis belli « casibus didici, quando pugnandum, quando ab- « stinendum pugna sit. Non operae sit [5] stanti nunc « in acie docere, quibus de causis hodie quiesse me- « lius sit. Rationes aliàs reposcito: nunc auctoritate « veteris imperatoris contentus eris ». Conticuit adolescens; haud dubie videre aliqua impedimenta pugnae consulem, quae sibi non apparerent.

XXXVII. Paullus, postquam metata castra impedimentaque collocata animadvertit, ex postrema acie triarios primos subducit: deinde principes, stantibus in prima acie hastatis, si quid hostis moveret: postremo hastatos, ab dextro primum cornu singulorum paulatim signorum milites [1] subtrahens. Ita pedites, equitibus cum levi armatura ante aciem hosti oppositis, sine tumultu abducti; nec ante, quam prima frons valli ac fossa perducta est, ex statione equites revocati sunt. Rex quoque, quum sine detrectatione paratus pugnare eo die fuisset, contentus, quod per

qui *iam* seu qui *etiam* (pro quo vulgare est *qui idem*) priores imperatores esset ludificatus, manibus emitteret declinando certamen ». Lem.

5. *Non operae sit*, forte *est*; Gron. Conf. ad I, 24, n. 10, et Plut. l. l. pag. 264. — *Alias*, alio tempore. — *Haud dubie videre a. i. p. consulem*: leg. *dubius*, aut suppl. *ratus*; Drak. Conf. ad VI, 22, n. 5.

Cap. XXXVII. 1. *Signorum milites*; vide ad XXV, 23, n. 9.

hostem moram fuisse pugnae scirent [2], et ipse in castra copias reduxit. Castris permunitis, C. Sulpicius Gallus tribunus militum secundae legionis, qui praetor superiore anno fuerat, consulis permissu ad concionem militibus vocatis pronuntiavit, *nocte proxima, ne quis id pro portento acciperet, ab hora secunda usque ad quartam horam noctis lunam defecturam esse* [3]. *Id, quia naturali ordine statis temporibus fiat, et sciri ante et praedici posse. Itaque quemadmodum, quia certi solis lunaeque et ortus et occasus sint, nunc pleno orbe, nunc senescente exiguo cornu* [4] *fulgere lunam non mirarentur; ita ne obscurari quidem, quum condatur umbra terrae, trahere in prodigium debere.* Nocte, quam pridie Nonas Septembres [5] insequuta est dies, edita hora luna quum defecisset, romanis militibus Galli sapientia prope divina videri: Macedonas, ut triste prodigium, occasum regni perniciemque gentis portendens, movit; nec aliter vates. Clamor ululatusque in castris

2. *Moram fuisse pugnae scirent*, sc. copiae suae.

3. *Ab hora secunda usque ad quartam horam* (vide ad X, 34, n. 2) *lunam defecturam esse*, etc. conf. Plut. Aemil. pag. 264; Polyb. XXIX, 6, §. 8 sq. Plin. II, 12 seu 9; Valer. Max. VIII, 11, n. 1; Cic. de Sen. 14; Frontini Strat. I, 12, n. 8, 9; Quintil. I, 10, et similia exempla effectus defectionum lunae solisque, portentorum efficacissimorum ad movendos animos hominum, physicae imperitorum imbutorumque superstitione, ad Iuven. VI, 443, Polyb. V, 78; IX, 19; Curt. IV, 10; Iustin. XXII, 6; Diodor. 20; Plut. Nicias, pag. 439. *C. Sulpicius Gallus*, solers orbium caelestium contemplator, primus Romanorum singulari libro exposuit causas eclipsium solis lunaeque, quas primus omnium investigasse dicitur Thales Milesius; vid. Plin. et Valer. ll. ll. Cic. de Sen. 16; Pigh. Ann. ad a. 576. Eum non *tribunum militum*, sed legatum consulis fuisse, et post defectionem lunae militibus causas eius exposuisse, tradit Valer. Max.

4. *Nunc senescente* (forte *senescentem*; Gron.) *exiguo cornu*; vide ad I, 22, n. 3. — *Quum condatur umbra terrae*, tempore pleniluuii nonnunquam intercedentis inter solem et lunam, quae a sole lumen mutuatur.

5. *Pridie Nonas Sept.* apud Eutrop. IV, 7. *III Non. Sept.* sed *pridie Non. Sext.* (die *XXI* Iunii Iuliani proleptici) emend. Dodwell. in Append. ad Prael. Camd. p. 572, et de Cyclis, X, 18. — *Edita hora*, praedicta a Sulpicio; vid. I, 18, n. 2.

Macedonum fuit, donec luna in suam lucem emersit. Postero die tantus utrique ardor exercitui ad concurrendum fuerat, ut et regem et consulem suorum quidam, quod sine proelio discessum esset, accusarent. Regi prompta defensio erat [6], non eo solum, quod hostis prior, aperte pugnam detrectans, in castra copias reduxisset; sed etiam, quod eo loco signa constituisset, quo phalanx, quam inutilem vel mediocris iniquitas loci efficeret, promoveri non posset. Consul ad id, quod [7] pridie praetermisisse pugnandi occasionem videbatur, et locum dedisse hosti, si nocte abire vellet, tunc quoque per speciem immolandi terere videbatur tempus, quum luce prima signum propositum pugnae ad exeundum in aciem fuisset. Tertia demum hora, sacrificio rite perpetrato, ad consilium vocavit [8]; atque ibi, quod rei gerendae tempus esset, loquendo et intempestive consultando videbatur quibusdam extrahere. Post sermones tamen consul orationem habuit.

XXXVIII. « P. Nasica, egregius adolescens, ex omnibus unus, quibus hesterno die pugnari placuit, denudavit mihi suum consilium [1]: idem postea, ita ut transisse in sententiam meam videri posset, tacuit. Quibusdam aliis absentem carpere impera-

6. *Postero die* (*tantus utrique ardor ... accusarent*) *regi prompta defensio erat*: ita forte distinguendum; Drak. Aut leg. *fuit* pro *fuerat*; Duk. — *Non eo solum*; vide ad I, 11, n. 6.

7. *Consul ad id quod*, etc. vide ad II, 23, n. 3. Verba seqq. ita interpungenda putabat Drak. *terere videbatur tempus. Quum luce prima ... fuisset, tertia demum*, etc.

8. *Sacrificio rite perpetrato* (conf. Plut. l. l.), *ad consilium vocavit*; vide ad I, 54, n. 1; II, 55, n. 6, et VIII, 6, n. 6. Mox forte leg. *atque ibi quoque, quod rei gerendae tempus esset* vel *erat*, et deinde *tandem* pro *tamen*, nisi hoc ab omisso *quamquam* pendet; Drak. Conf. ad I, 12, n. 1. *Talem* pro *tamen* coni. Roëll. *Atque ibi quoque rei gerendae tempus loquendo et i. c. visus q. e., post sermones hanc consul o. h.* Gron.

Cap. XXXVIII. 1. *Denudavit mihi consilium*; vid. XXXIII, 21, n. 6.

» torem, quam praesentem monere, melius visum » est. Et tibi, P. Nasica, et quicumque idem, quod » tu, occultius senserunt, non gravabor reddere » dilatae pugnae rationem. Nam tantum abest, ut me » hesternae quietis poeniteat, ut servatum a me exer- » citum eo consilio credam. In qua me opinione esse » ne quis sine causa vestrum credat, recognoscat, » agedum, mecum, si videtur [2], quam multa pro » hoste et adversus nos fuerint. Iam omnium pri- » mum, quantum numero nos praestent, neminem » vestrum nec ante ignorasse, et hesterno die impli- » catam intuentes aciem animadvertisse, certum ha- » beo. Ex hac nostra paucitate quarta pars militum » praesidio impedimentis relicta erat: nec ignavissi- » mum quemque relinqui ad custodiam sarcinarum » scitis. Sed fuerimus omnes: parvum hoc tandem » esse credimus, quod ex his castris, in quibus hac » nocte mansimus, exituri in aciem hodierno aut » summum crastino die, si ita videbitur, diis bene » iuvantibus, sumus? Nihilne interest, utrum mili- » tem, quem neque viae labor hodie, neque operis » fatigaverit, requietum, integrum in tentorio suo » arma capere iubeas, atque in aciem plenum virium » vigentem et corpore et animo educas? an longo » itinere fatigatum et onere fessum, madentem su- » dore, ardentibus siti faucibus [3], ore atque oculis » repletis pulvere, torrentem meridiano [4] sole, hosti

2. *Si videtur* ei, lubet, placet. — — *Implicatam intuentes aciem*, immo *explicatam*; Gron. — *Sed fuerimus omnes*, forte *sed f. una omnes*, sc. nulla parte militum ad custodiam sarcinarum detracta; Duk. An leg. *adfuerimus* aut *steterimus*, h. e. fac nos omnes in acie stetisse hesterno die?

3. *Ardentibus siti faucibus*, forte *arentibus*, ut Ovid. Met. VI, 355, *Et fauces arent*: sed et *ignea sitis*, *torrere guttur* et *urere* poëtis dicitur; Gron.

4. *Torrentem meridiano sole* intransit. pro *tostum* aut *qui torretur*, ut apud Colum. I, 4; IV, 19; Virgil.

» obiicias recenti, quieto [5], qui nulla re ante con- » sumptas vires ad proelium afferat? Quis, pro deum » fidem! ita comparatus, vel iners atque imbellis, » fortissimum virum non vicerit? Quid? quod hostes » per summum otium instruxerant aciem, reparave- » rant animos, stabant compositi suis quisque ordi- » nibus: nobis tunc repente trepidandum [6] in acie » instruenda erat, et incompositis concurrendum?

XXXIX. » At, Hercule; aciem quidem incon- » ditam inordinatamque habuissemus [1]: castra mu- » nita, provisam aquationem, tutum ad eam iter prae- » sidiis impositis, explorata circa omnia; an nihil » nostri habentes praeter nudum campum, in quo » pugnaremus? Maiores vestri castra munita portum » ad omnes casus exercitus ducebant esse, unde ad » pugnam exirent, quo iactati tempestate pugnae re- » ceptum haberent [2]. Ideo, quum munimentis ea se- » pissent [3], praesidio quoque valido firmabant, quod, » qui castris exsutus erat, etiamsi pugnando acie » vicisset, pro victo haberetur. Castra sunt victori » receptaculum, victo perfugium. Quam multi exer- » citus, quibus minus prospera pugnae fortuna fuit,

Aen. IX, 105. Sed malim cum Iac. Periz. legere *torrente* aut *torpentem*.

5. *Hosti obiicias recenti, quieto*, forte *requieto*, ut paulo ante; est enim aliud *quietus*, aliud *requietus*: ad illud sufficit praesens quies; hoc competit illis, qui aliquandiu quiete sunt usi; Gron.

6. *Nobis trepidandum*, etc. vide ad I, 14, n. 6; III, 49, n. 4.

Cap. XXXIX. 1. *Aciem quidem inconditam inordinatamque* (vide ad XXI, 57, n. 11) *habuissemus*, sed *castra munita*, etc. — *An nihil nostri* (vide ad I, 56, n. 10) *habentes*, forte *habemus*. — Sic hunc locum Crev. exponit: « Obiicit sibi Aemilius: At, Hercule, aciem quidem inordinatam atque incompositam habuissemus, sed cetera egregie parata, id est, castra munita, provisam aquationem...- Tum respondet: Itane parati concurrissemus, an potius nihil nostri habentes, praeter nudum campum, in quo pugnaremus ». Lem.

2. *Quo... receptum haberent*; vide ad IV, 57, n. 2.

3. *Munimentis ea sepissent*, forte *sepsissent*; Gron.

» intra vallum compulsi, tempore suo [4], interdum » momento post, eruptione facta, victorem hostem » pepulerunt? Patria altera est militaris haec sedes, » vallumque pro moenibus, et tentorium suum cui- » que militi domus ac penates sunt. Sine ulla sede » vagi dimicassemus, ut quo victores nos reciperemus [5]? His difficultatibus et impedimentis pugnae » illud opponitur: Quid si hostis hac interposita » nocte abisset, quantum rursus sequendo eo peni- » tus in ultimam Macedoniam exhauriendum laboris » erat? Ego autem, neque mansurum eum, neque » in aciem copias educturum fuisse, certum habeo, » si cedere hinc statuisset. Quanto enim facilius abire » fuit, quum procul abessemus, quam nunc, quum » in cervicibus sumus [6]? Nec falleret nos, nec inter- » diu nec nocte abeundo. Quid autem est nobis » optatius, quam ut, quorum castra, praealta flu- » minis ripa tuta, vallo insuper septa ac crebris » turribus, oppugnare adorti sumus, eos, relictis » munimentis, agmine effuso abeuntes, in patenti- » bus campis ab tergo adoriamur? Hae dilatae pugnae » ex hesterno die in hodiernum causae fuerunt. Pu- » gnare enim et ipsi mihi placet; et ideo, quia per » Enipeum amnem septa ad hostem via erat, alio » saltu, deiectis hostium praesidiis, novum iter aperui; » neque prius, quam debellavero, absistam. »

XL. Post hanc orationem silentium fuit, partim

4. *Tempore suo*; vid. I, 56, n. 10.

5. *Sine ulla sede* (castris) *vagi dimicassemus, ut quo victores nos reciperemus?* « pro: Dicite, quaeso, quo nos victores recepissemus, si *sine ulla s. v. d.*, nisi leg. *ut, quo victores nos reciperemus, non haberemus?* » Ern. Lenior medicina est: *si sine ulla sede v. d., nunc quo victores nos reciperemus?* Ex *n̄c* (h. e. *nunc*) factum videtur *ut*. Sed nil forte mutandum; vide ad XL, 13, n. 6. — *Sequendo eo*, immo *s. eum*.

6. *In cervicibus sumus* hostis, seu hosti; vide ad III, 31, n. 1.

traductis in sententiam eius, partim verentibus nequidquam offendere in eo, quod, utcumque praetermissum, revocari non posset. Ac ne illo ipso quidem die aut consule, aut rege (rege, quod nec fessos, ut pridie, ex via, neque trepidantes in acie instruenda et vixdum compositos aggressurus erat; consule, quod in novis castris non ligna, non pabulum convectum erat, ad quae petenda ex propinquis agris magna pars militum e castris exierat), neutro imperatorum volente [1], Fortuna, quae plus consiliis humanis pollet, contraxit certamen. Flumen erat haud magnum propius hostium castris, ex quo et Macedones et Romani aquabantur, praesidiis ex utraque ripa positis, ut id facere tuto possent. Duae cohortes a parte Romanorum erant, Marrucina [2] et Peligna; duae turmae Samnitium equitum, quibus praeerat M. Sergius Silus legatus: et aliud pro castris stativum erat praesidium sub C. Cluvio legato, tres cohortes, Firmana, Vestina, Cremonensis, duae turmae equitum, Placentina et Aesernina. Quum otium ad flumen esset, neutris lacessentibus, hora circiter nona [3] iumentum, e manibus curantium elapsum, in ulteriorem ripam effugit.

Cap. XL. 1. *Ac ne illo ipso quidem die aut consule, aut rege... neutro imperatorum volente*, verba *neutro imperatorum* adiecta huic orationi divisae propter longam parenthesin, ut subveniretur memoriae lectoris vel auditoris, quod nihil est aliud quam *nec rege, inquam, nec consule*; Gron. Conf. ad I, 19, n. 1. — *Trepidantes in acie instruenda*; vide ad cap. 38, n. 5. — *In novis castris erat* iunge, aut leg. *in nova castra.*

2. *Duae cohortes... Marrucina*, etc. vide ad X, 33, n. 1.

3. *Hora circiter nona*: ita leg. pro vulg. *quarta* (*IX* pro *IV*): nam et ipse Livius sup. cap. 37 extr. testatur, diem extraxisse in consilio consulem (conf. cap. 42 extr.); Plut. Aemil. p. 264, D. αὐτὸς δὲ τὴν ἀπόκλισιν καὶ περιφορὰν ἀναμένων τοῦ φωτός, ὅπως μὴ κατὰ προσώπου μαχομένοις αὐτοῖς ἕωθεν ὁ ἥλιος ἀντιλάμποι, παρῆγε τὸν χρόνον, et mox περὶ δὲ δείλην. Denique: ἐννάτης γὰρ ὥρας ἀρξάμενοι μάχεσθαι, πρὸ δεκάτης ἐνίκησαν, Gron. Idem mox *traherent* recte, opinor, reposuit pro *trahentes*, et verba *id iumentum* inducenda pro scholio censuit. — *E manibus curantium* Roma-

Quod quum per aquam, ferme genu tenus altam, tres milites sequerentur, Thraces duo id iumentum ex medio alveo in suam ripam traherent, altero eorum occiso, receptoque eo iumento, ad stationem suorum se recipiebant. Octingentorum Thracum praesidium in hostium ripa erat. Ex his pauci primo, aegre passi popularem in suo conspectu caesum, ad persequendos interfectores fluvium transgressi sunt; dein plures, postremo omnes, et cum praesidio, (quod a parte Romanorum ripam defendebat, manum conserunt. Non desunt auctores, qui ipsius Paulli iussu equum detracto freno impulsum scribant in hostilem ripam, emissosque, qui retraherent, ut hostes pugnam priores lacesserent. Etenim quum viginti caesis hostiis litatum non esset, tandem laeta vigesimae primae exta haruspices renuntiaverant, ut, Romanis non lacessentibus, sed defendentibus sese, victoriam promitterent. Ceterum, sive consilio ducis, sive casu, ab hoc certe initio commissa pugna, aliis super alios ad ferendam suis opem utrimque advolantibus, brevi ita accensa est, ut duces cogerentur descendere in universum summae rei discrimen. Aemilius enim, tumultu concurrentium audito, praetorio egressus, postquam caecum ruentium ad arma impetum revocare aut sistere nec facile nec tutum videbatur, utendum ardore militum, et casum in occasionem vertendum putavit. Educit itaque copias castris, et ordines interequitans hortatur, ut expetitam tantopere pugnam pari ardore capesserent. Simul Nasica praemissus ad explorandum, quo in statu res essent inter primam cientes pugnam, adventare instructo exercitu Perseum nuntiavit. Primi Thraces incedebant, truci vultu, corpore procero, splendentibus miro candore clypeis laevam protecti. Humerum utrumque nigra vestiebat chlamys: ab dextero immanem pondere frameam identidem

norum auxiliariumve. — *Tres milites romani*... *Thraces duo* macedonicorum auxiliorum *ex medio alveo in suam ripam traherent, altero eorum* Thracum ... *ad stationem suorum se recipiebant* tres illi milites romani. Quae omnia iam monuit Gron.

coruscabant. Iuxta Thracas constitere mercede conducta auxilia, diverso inter se pro diversis nationibus armatu habituque: in his et Paeones fuere. Subibat agmen Macedonum ipsorum, quam leucaspidem phalangem appellabant; delecti quotquot robore ac virtute praestabant, fulgentes auratis armis sagisque puniceis. Ea media acies fuit. Hos sequebantur, quos ab aeris lucidisque clypeis chalcaspidas dicebant, aut aglaspidas. Haec phalanx iuxta alteram in dextro cornu locata est. Praeter hanc utramque phalangem, quod praecipuum robur erat macedonici exercitus, caetrati Macedones et ipsi, sarissas gerentes, quemadmodum phalangitae, cetera levius armati, in cornua divisi erant, ante reliquam aciem proiecti et eminentes. Fulgebat campus armorum splendore: clamoribus cohortantium sese invicem vicini colles personabant. Harum omnium copiarum prodeuntium in pugnam ea fuit celeritas et audacia, ut, qui primi interfecti sunt, ad ducentos et quinquaginta passus a romanis castris caderent. Progrediebatur interim Aemilius: utque adspexit quum reliquos Macedonas, tum eos, qui in phalangem contributi erant, partim clypeis, partim caetris ex humero detractis, inclinatisque uno signo sarissis, excipientes Romanorum impetum, admiratus et illam densatorum agminum firmitatem, et vallum protentis sarissis horrens, stupore simul ac terrore perculsus est, tanquam non aliud unquam tam terribile spectaculum conspicatus: ac postea id saepius commemorare et prae se ferre solitus est. Tum vero sedulo dissimulans perturbati animi motum, vultu sereno ac secura fronte, et capite et corpore intecto aciem instruebat. Iam pugnabant Peligni adversus oppositos sibi caetratos, quumque diu multumque connisi perrumpere confertum agmen non possent, Salius, qui Pelignos ducebat, arreptum signum in hostes misit. Hic ingens accensum certamen est, dum hinc Peligni ad recipiendum signum, hinc Macedones ad retinendum, summa ope nituntur. Illi praelongas Macedonum hastas aut ferro incidere, aut umbone impellere, aut nudis etiam interdum manibus avertere. Hi ambabus firmiter comprehensas tanta vi adigere in temere ac furore caece ruentes, ut, transfossis

scutis loricisque, transfixos etiam homines super capita proiicerent. Sic profligatis Pelignorum primis ordinibus, caeduntur quoque, qui post illos steterant: atque, etsi nondum confessa fuga, pedem referebant tamen montem versus; Olocrum indigenae vocant. Hic vero exarsit Aemilio dolor, ut etiam ex indignatione paludamentum scinderet. Nam et in ceteris locis videbat cunctari suos, timideque accedere ad illam velut ferream spem, qua undique acies macedonica inhorrebat. Sed animadvertit peritus dux, non stare ubique confertam illam hostium velut compagem, eamque dehiscere identidem quibusdam intervallis, sive ob inaequalitatem soli, sive ob ipsam porrectae in immensum frontis longitudinem, dum qui superiora occupare conantur ab inferiora tenentibus, a citatioribus, et progredientes a subsistentibus, instantes denique hosti ab impulsis, inviti licet, necessario divelluntur. Ergo ut omnino rumperet ordinem hostium, et inexpugnabilem illam universae phalangis vim in multa minutatim proelia carperet, imperat suis, ut intenti quacumque rimas agere hostilem aciem viderint, illuc quisque impetu inferantur, seque cuneatim in hiantia vel tantillum spatia insinuantes strenue rem agant. Hoc edito imperio, et per totum exercitum circumlato, ipse alteram e legionibus in*) proelium ducit[4].

XLI. Movebat imperii maiestas, gloria viri, ante omnia aetas, quod maior sexaginta annis iuvenum munia in parte praecipua laboris periculique capessebat. Intervallum, quod inter caetratos et phalanges[1] erat, implevit legio, atque aciem hostium interrupit. A tergo caetratis erat, frontem adversus clypeatos habebat: aglaspides appellabantur[2]. Secundam

*Suppl. Plutarch. in Aemilio, l. l.

4. *In proelium ducit*, scil. legiones consul, qui in tentorio suo spectator fuerat certaminis in fluvio orti.

Cap. XLI. 1. *Inter caetratos* (vide ad XXI, 21, n. 6) *et phalanges*, forte *phalangem*; nam in acie Macedonum una tantum phalanx erat, in varia militum genera divisa; nisi Livius ratione partium dixit *phalanges*, ut Plut. Aemil. pag. 265, αἱ τῶν χαλκασπίδων φάλαγγες, aut scripsit *phalangitas*; Drak.

2. *Adversus clypeatos*, qui *aglaspides appellabantur*, ab ἀγλαός splendidus et ἄσπις clypeus, nisi cum Gron. leg. *chalcaspides* ex Plut. l. l. qui etiam memorantur Polyb. II, 65, 66;

legionem L. Albinus consularis ducere adversus leucaspidem phalangem iussus: ea media acies hostium fuit. In dextrum cornu, unde circa fluvium commissum proelium erat, elephantes inducti et ala sociorum: et hinc primum fuga Macedonum est orta [3]. Nam sicut pleraque nova commenta mortalium in verbis vim habent, experiendo, quum agi, non quemadmodum agantur, edisseri, oportet, sine ullo effectu evanescunt; ita tum elephanti in acie nomen tantum sine usu fuerunt. Elephantorum impetum subsequuti sunt socii nominis latini, pepuleruntque laevum cornu. In medio secunda legio immissa dissi-

IV, 67, 69; V, 91, et aliis. Conf. ad XXI, 21, n. 6. *Argyraspides* coni. Vrsin. « Modo dixerat, legionem implevisse *intervallum inter caetratos et phalangem*: nunc addit, legionem ita perrupisse, ut a tergo haberet *caetratos*, a fronte *clypeatos*. Patet ergo, clypeatos esse phalangitas: hi autem erant chalcaspides, seu aereis clypeis utebantur. Drak. ». — *Leucaspidem phalangem*, cuius clypei erant λευκοὶ, albi. — *In dextrum cornu elephantes inducti et ala sociorum*; intelligo, Romanos in dextrum cornu exercitus sui, sive in primam istius cornu aciem, induxisse elephantos, quos habebant, et alam sociorum, ut laevum cornu hostium invaderent. Romanos habuisse eo tempore elephantos in exercitu colligo ex cap. 5. Ceterum quum in exercitu romano duae fuerint alae sociorum, *dextra* aut *sinistra* excidisse videtur; Drak.

3. *Hinc primum fuga Macedonum est orta*, « impetu alae sociorum: *nam* id inducti elephanti efficere non potuerunt, sed in hostem acti *nomen tantum sine usu fuerunt*, et vanus eorum impetus. Elephantorum usus in proelio *novum commentum* vocatur, vel ei comparatur respectu Romanorum, qui iis haud temere ante haec tempora in proeliis usi sunt. In proelio cum Antiocho tantum post triarios in subsidio locati sunt, non, ut nunc, in hostem acti; vide ad XXXVII, 39 ». Drak. — *Pleraque nova commenta*; vide ad X, 13, n. 12. — Ea est ad h. l. Creverii nota: « Tota haec periodus quid sibi velit hoc loco, parum videmus. Nam neque elephantorum usus in proeliis novum tum commentum mortalium haberi poterat: nec videntur nomen sine usu fuisse in hac pugna; immo contrarium satis indicatur proxime sequentibus verbis: *Elephantorum impetum subsequuti sunt socii nominis latini*. Non aegre nobis persuadere pateremur illam periodum ex alio aliquo loco huc temere immigrasse: certe si eam tollas, nihil desiderabis ». Lem. — *Experiendo*, in experientia, usu, ut XLV, 32, al. — *Quemadmodum agantur*, forte *agatur*. — *Nomen tantum sine usu*; vide ad III, 65, n. 6.

pavit phalangem [4]: neque ulla evidentior causa victoriae fuit, quam quod multa passim proelia erant, quae fluctuantem turbarunt primo, deinde disiecerunt phalangem, cuius confertae et intentis horrentis hastis intolerabiles vires sunt [5]. Si carptim aggrediendo circumagere immobilem longitudine et gravitate hastam cogas, confusa strue implicantur: si vero aut ab latere, aut ab tergo aliquid tumultus increpuit, ruinae modo turbantur. Sicut tum adversus catervatim incurrentes Romanos, et interrupta multifariam acie, obviam ire cogebantur; et Romani, quacumque data intervalla essent, insinuabant ordines suos. Qui, si universa acie in frontem adversus instructam phalangem concurrissent, quod Pelignis, principio pugnae incaute congressis adversus caetratos, evenit, induissent se hastis [6], nec confertam aciem sustinuissent.

XLII. Ceterum sicut peditum passim caedes fiebant, nisi qui abiectis armis fugerunt; sic equitatus prope integer pugna excessit. Princeps fugae rex ipse [1] erat.

4. *Secunda legio immissa* in hostem *dissipavit phalangem in medio*, in media parte aciei; Drak. — *Fluctuantem turbarunt primo;* vide ad III, 60, n. 8.

5. *Cuius confertae* phalangis *et intentis horrentis hastis* (vide ad VIII, 8, n. 8) *intolerabiles vires sunt*, etc. Vide ad IX, 19, n. 3. Ipse Aemilius dixisse dicitur, nihil se terribilius tali phalange vidisse; vid. Polyb. XXIX, 6, §. 11 sq. et Plut. Aemil. pag. 264. — *Carptim aggrediendo;* vid. ad III, 5, n. 1. — *Immobilem longitudine et gravitate hastam;* vid. IX, 19, n. 2.

6. *Induissent se hastis*, implicuissent; Ern. Copiosius haec narrat Plut. et *Pelignis* addit Marrucinos, qui et sup. cap. 40 simul memorantur; Drak.

Cap. XLII. 1. *Princeps fugae rex ipse erat*, etc. conf. Polyb. XXIX, 6, §. 13 sq. — *Sacris alis equitum;* vide ad XXXVII, 40, n. 6. — *Confestim eos Cotys* (ex emend. Iac. Gron. recepi pro *confestim Costocus*) *sequebatur Odrysarumque e.* quorum rex fuit Cotys; vide ad XLII, 29 et 51. — *Cuius caedes victores tenebant*, multae edd. praeferunt *tenebat*, invitis codd. Vox *caedes* in plurali non semel apud nostrum apparet. Paulo ante hoc capite: *peditum partim caedes fiebant;* II, 64, *Sabini quum caedes et incendia circa Anienem flumen fecissent.* Vid. Drak. ad XXVII, 18, §. 19. Lem.

Iam a Pydna cum sacris alis equitum Pellam petebat: confestim eos Cotys sequebatur Odrysarumque equitatus. Ceterae quoque Macedonum alae integris abibant ordinibus; quia interiecta peditum acies, cuius caedes victores tenebant, immemores fecerat sequendi equites. Diu phalanx a fronte, a lateribus, ab tergo caesa est: postremo, qui ex hostium manibus elapsi erant, inermes ad mare fugientes, quidam aquam etiam ingressi, manus ad eos, qui in classe erant, tendentes, suppliciter vitam orabant; et quum scaphas concurrere undique ab navibus cernerent, ad excipiendos sese venire rati, ut caperent potius, quam occiderent, longius in aquam, quidam etiam natantes, progressi sunt. Sed quum hostiliter e scaphis caederentur, retro, qui poterant, nando repetentes terram, in aliam foediorem pestem[2] incidebant: elephanti enim, ab rectoribus ad litus acti, exeuntes obterebant elidebantque. Facile conveniebat, Romanis nunquam una acie tantum Macedonum interfectum [3]. Caesa enim ad viginti millia hominum sunt: ad sex millia, qui Pydnam ex acie perfugerant, vivi in potestatem pervenerunt; et vagi e fuga quinque millia hominum capta. Ex victoribus ceciderunt non plus centum, et eorum multo maior pars Peligni. Vulnerati aliquanto plures sunt. Quod si maturius pugnari[4] coeptum esset, ut satis diei victoribus ad persequendum superesset, deletae omnes copiae forent: nunc imminens nox et fugientes texit, et Romanis pigritiem ad sequendum locis ignotis fecit.

2. *In aliam foediorem pestem;* vide ad II, 44, n. 5.

3. *Facile conveniebat, a Romanis ... interfectum:* male vulgo distinguitur: *f. conveniebat Romanis, nunquam,* etc. Drak. Conf. ad I, 3, n. 4, et V, 12, n. 5. Forte leg. *facile conveniat.* — *Caesa enim,* etc. numerum auget Plut. Aemil. pag. 266.

4. *Quod si maturius pugnari*, etc. conf. ad cap. 40, n. 3.

XLIII. Perseus ad Pieriam silvam via militari [1], frequenti agmine equitum et regio comitatu, fugit. Simul in silvam ventum est, ubi plures diversae semitae erant, et nox appropinquabat, cum perpaucis maxime fidis via devertit [2]. Equites, sine duce relicti, alii alia in civitates suas dilapsi sunt: perpauci inde Pellam celerius, quam ipse Perseus, quia recta expedita via erant, pervenerunt. Rex ad mediam ferme noctem terrore et variis difficultatibus viae vexatus est. In regia Perseo, qui Pellae praeerat, Euctus [3] regiique pueri praesto erant. Contra ea amicorum, qui, alii alio casu servati, ex proelio Pellam venerant, quum saepe arcessiti essent, nemo ad eum venit. Tres erant tantum cum eo fugae comites, Evander Cretensis, Neo Boeotius et Archidamus Aetolus. Cum iis, iam metuens, ne, qui venire ad se abnuerent, maius aliquid mox auderent, quarta vigilia profugit. Sequuti eum sunt admodum quingenti Cretenses [4]. Petebat Amphipolim: sed nocte a Pella exierat, pro-

Cap. XLIII. 1. *Ad Pieriam silvam via militari;* vid. XXXII, 15, n. 2, et XXXVI, 15, n. 4. — *Simul;* vid. III, 62, n. 4.

2. *Via devertit*, alii *divertit*, prob. Drak. cuius nota est: « *Devertit*, qui de via deflectens hospitium subit; unde *deversorium* et *deverticulum* pro hospitio. At *divertit*, qui a via regia discedens semitam inde in diversa tendentem incedit; et hinc *diverticulum* est locus, ubi duae viae a se invicem recedunt. Hinc XXXVIII, 15, et XXXIX, 53 pr. lego *divertere*, ut *diverticulum* apud Suet. Ner. 48, et Terent. Eun. IV, 2, 7 ». Conf. supra ad I, 51, n. 2, ubi Drak. non ita iudicaverat. — *Alii alia via.* — *Recta expedita via*, forte *expediti*, vel *recta et expedita via*, non arboribus et fruticetis impedita; Gron. Conf. tamen ad XLIII, 1, n. 6.

3. *Qui Pellae praeerat, Euctus*, etc. νυκτὸς Πέλλαν εἰσελθὼν, Εὔκτον καὶ Εὔδαιον, τοὺς ἐπὶ τοῦ νομίσματος, ἀπαντήσαντας αὐτῷ, καὶ τὰ μὲν ἐγκαλοῦντας περὶ τῶν γεγονότων, τὰ δὲ παῤῥησιαζομένους ἀκαίρως καὶ συμβουλεύοντας, ὀργισθεὶς ἀπέκτεινεν αὐτὸς τῷ ξιφιδίῳ παίων ἀμφοτέρους· οὐδεὶς παρέμεινεν αὐτῷ παρὲξ Εὐάνδρου τε τοῦ Κρητὸς καὶ Ἀρχεδάμου τοῦ Αἰτωλοῦ καὶ τοῦ Βοιωτοῦ Νέωνος, Plut. Aemil. pag. 267. De *Neone Boeotio* conf. Polyb. XXVII, 1, §. 2, et inf. XLV, 31 extr. ubi idem patriae proditor memorari videtur.

4. *Admodum quingenti C.* vide ad XXI, 36, n. 3.

perans ante lucem Axium amnem traiicere, eum finem sequendi, propter difficultatem transitus, fore ratus Romanis.

XLIV. Consulem, quum se in castra victor recepisset, ne sincero gaudio frueretur, cura de minore filio stimulabat. P. Scipio is erat, Africanus et ipse postea, deleta Carthagine, appellatus, naturalis consulis Paulli, adoptione Africani nepos [1]. Is, septimumdecimum tunc annum agens, quod ipsum curam augebat, dum effuse sequitur hostes, in partem aliam turba ablatus erat; et, serius quum redisset, tunc demum, recepto sospite filio, victoriae tantae gaudium consul sensit. Amphipolim quum iam fama pugnae pervenisset, concursusque matronarum in templum Dianae, quam Tauropolon vocant [2], ad opem exposcendam fieret; Diodorus, qui praeerat urbi, metuens, ne Thraces, quorum duo millia in praesidio erant, urbem in tumultu diriperent, ab subornato ab se per fallaciam in tabellarii speciem literas in foro medio accepit. Scriptum in iis erat, *ad Emathiam classem romanam appulsam esse, agrosque circa*[3] *vexari. Orare praefectos Emathiae, ut praesidium*

CAP. XLIV. 1. *P. Scipio is erat ... nepos;* vide ad XXXVII, 34, n. 2. De *cura* illa vide plura apud Plut. Aemil. pag. 266. Mox *Paulli F.* seu *filius* coni. Duk.

2. *Dianae, quam Tauropolon vocant;* conf. fragm. Apollodori (apud Suid. et Etymol. M. voc. Ταυροπόλου) t. III, pag. 1070, aut ed. alt. t. I, pag. 402 (ubi Heyn. praeter alia monet, miram esse eius etymologiam, ὅτι ὡς ταῦρος περίεισι πάντα, quum Diana inter Tauros cultu divino habita facile animo occurrat), Eustath. ad Hom. Il. 2, pag. 259, et ad Dionys. Perieg. 306, 610; Strab. XII, p. 535, et XIV, p. 639; Dio, XXXV, p. 83; Diodor. II, 46; Spanhem. ad Callim. H. in Dian. v. 113, 174 et 187; Schol. ad Sophocl. Aiac. 172; Gal. et Munker. ad Anton. Liber. cap. 27; Burm. ad Ovid. Met. XV 511; Gyrald. Hist. Deor. Synt. XII. — *Diodorus*, etc. hoc e Livio descripsit Frontin. Strat. III, 16, §. 5.

3. *Agrosque circa vexari;* vide ad VII, 10, n. 8. *Strymonem*, Thraciae flumen, hodie *Marmari*, seu *Rendina*. LEM.

adversus populatores mittat. His lectis, hortatur Thracas, *ut ad tuendam Emathiae oram proficiscantur. Magnam eos caedem praedamque, palatis passim per agros Romanis, facturos. Simul elevat famam adversae pugnae: quae si vera foret, alium super alium recentes ex fuga venturos fuisse.* Per hanc causam Thracibus ablegatis, simul transgressos eos Strymonem vidit, portas clausit.

XLV. Tertio die Perseus, quam pugnatum erat, Amphipolim venit; inde oratores cum caduceo [1] ad Paullum misit. Interim Hippias, et Medon, et Pantauchus, principes amicorum regis, Beroeam, quo ex acie confugerant, ipsi ad consulem profecti, Romanis dedunt: hoc idem et aliae deinceps metu [2] perculsae parabant facere. Consul, nuntiis victoriae Q. Fabio filio et L. Lentulo et Q. Metello cum literis Romam missis, spolia iacentis hostium exercitus peditibus concessit; equitibus praedam circumiecti agri, dum ne amplius duabus noctibus a castris abessent. Ipse propius mare ad Pydnam castra movit. Beroea primum, deinde Thessalonica et Pella, et deinceps omnis ferme Macedonia intra biduum dedita. Pydnaei, qui proximi erant, nondum miserant legatos: multitudo incondita plurium simul gentium, turbaque, quae ex acie fuga in unum compulsa erat, consilium et consensum civitatis impediebat; nec clausae modo portae, sed etiam inaedificatae erant. Missi Medon et Pantauchus sub muros [3] ad colloquium Solonis,

Cap. XLV. 1. *Oratores cum caduceo;* vide ad VIII, 20, n. 8.

2. *Aliae deinceps metu perculsae*, excidit vox *civitates* vel *urbes*, aut leg. *alii perculsi;* Gron. — *Spolia iacentis hostium exercitus*, caesi, ut *iacentem* pro occisum, mortuum VII, 26, n. 4, et *iacere* ac gr. κεῖσθαι passim de mortuis; vide ad Sil. II, 574; XVI, 311. — *Beroea*, hodie *Cara Veria; Thessalonica*, hod. *Saloniki*. L.

3. *Missi Medon et P. sub muros;* vide ad XXVI, 9, n. 1, et XLII, 58, n. 2. — *Qui praesidio erat*, forte

qui praesidio erat: per eum emittitur militaris turba. Oppidum deditum militibus datur diripiendum. Perseus, una tantum spe Bisaltarum auxilii tentata, ad quos nequidquam miserat legatos, in concionem processit, Philippum secum filium habens; ut et ipsos Amphipolitanos, et equitum peditumque, qui aut semper sequuti, aut fuga eodem delati erant, adhortando animos confirmaret. Sed aliquoties dicere incipientem quum lacrymae praepedissent, quia ipse dicere nequiit, Evandro Cretensi editis [4], quae agi cum multitudine vellet, de templo descendit [5]. Multitudo, sicut ad conspectum regis fletumque tam miserabilem et ipsa ingemuerat lacrymaveratque, ita Evandri orationem adspernabatur; et quidam ausi sunt media ex concione subclamare: « Abite hinc, « ne, qui pauci supersumus, propter vos pereamus ». Horum ferocia vocem Evandri clausit. Rex in domum se recepit [6], pecuniaque et auro argentoque in lembos, qui in Strymone stabant, delatis, et ipse ad flumen descendit. Thraces, navibus se committere non ausi, domos dilapsi, et aliae militaris generis

praeerat; Gron. Milites praesidiari dicuntur *praesidio* aut *in praesidio esse*, dux vero *praesidio praeesse*, Drak. coll. V, 6; IX, 15; XXVII, 42; XXXIV, 11; XLIV, 44. Doniatius vulgatam tuetur lectionem. — *Una tantum spe B. auxilii tentata;* vide ad IV, 10, n. 2, et IX, 35, n. 1.

4. *Evandro Cretensi editis;* vide ad I, 18, n. 2.

5. *De templo descendit*, de loco unde populum alloqui mos erat. Loquitur more romano Livius. Notum est Rostra *templum* fuisse, i. e. locum auguriis consecratum. Vide ad I, 6, n. 6, et ad VIII, 14, n. 12. Lem.

6. *Rex in domum se recepit*, lege *inde domum;* Gron. — *Cretenses spem pecuniae*, etc. cf. Plut. Aemil. p. 267. — *Ab hac direptione;* vide ad I, 1, n. 5. — *Multitudine* hominum temere irruentium *gravatum merserunt lembum;* i. e. ille mersus est. — *Galepsum*, Γάληψον, cuius nominis duplicem fuisse urbem, alteram in Macedonia, alteram in Thracia, et hanc memorari h. l. Scyl. in Periplo, pag. 64, Thucyd. IV, 107 (ubi vid. Duk.) et Plut. l. l.; illam Herodot. VII, 122, utramque Steph. monet Drak. — *II millia talentum:* ita forte pro *X m. t.* leg. apud Iustin. XXXIII, 2, n. 5.

turbae: Cretenses spem pecuniae sequuti. Et, quoniam in dividendo plus offensionum quam gratiae erat, quinquaginta talenta iis posita sunt in ripa diripienda. Ab hac direptione quum per tumultum naves conscenderent, lembum unum in ostio amnis multitudine gravatum merserunt. Galepsum eo die, postero Samothracam, quam petebant, perveniunt: ad duo millia talentum pervecta eo dicuntur.

XLVI. Paullus, per omnes deditas civitates dimissis, qui praeessent, ne qua iniuria in nova pace victis fieret, retentisque apud se caduceatoribus regis, P. Nasicam, ignarus fugae regis, Amphipolim misit cum modica peditum equitumque manu; simul ut Sinticen evastaret, et ad omnes conatus regis impedimento esset [1]. Inter haec Meliboea a Cn. Octavio capitur diripiturque: ad Aeginium, ad quod oppugnandum Cn. Anicius legatus missus erat, ducenti, eruptione ex oppido facta, amissi sunt, ignaris Aeginiensibus debellatum esse. Consul, a Pydna profectus, cum toto exercitu die altero Pellam pervenit, et, quum castra mille passus inde posuisset, per aliquot dies ibi stativa habuit, situm urbis undique adspiciens; quam non sine causa delectam esse regiam advertit. Sita est in tumulo, vergente in occidentem hibernum. Cin-

Cap. XLVI. 1. *Ad omnes conatus regis impedimento esset;* Gron. edit. anni 1665 exhibet *regi;* neque ulli ea lectio displiceret, si codd. auctoritate niteretur. Livium enim ita loquutus est ad XXXV, 38. Similiter Cic. pro Rosc. Am. 4; Caes. Bell. Gall. I, 26; Hirtius, B. Afr. 58. Sed nostram lectionem constanter servant edd. priores. Lem. — *Delectam esse regiam advertit* (vide ad XXIV, 48, n. 2, et XXXV, 13, n. 4), quia amoenitas certaret cum munitione; Grut. — *Sita est in tumulo*, etc. vid. Spanhem. ad Iuliani Caes. in Probat. pag. 400. — *Paludes inexsuperabilis altitudinis;* vult Livius, paludes has propterea, quod lacus restagnantes in eas semper aquam infundunt, nunquam ac ne aestate quidem exsiccari, ut pedibus superari possint. nam ne profundissimi quidem maris tanta est altitudo, ut navibus superari non possit; Duk.

gunt paludes inexsuperabilis altitudinis aestate et hieme, quas restagnantes faciunt lacus. In ipsa palude, qua proxima urbi est, velut insula eminet, aggeri [2] operis ingentis imposita, qui et murum sustineat, et humore circumfusae paludis nihil laedatur. Muro urbis coniuncta procul videtur: divisa est intermurali amni, et eadem ponte iuncta; ut nec, oppugnante externo, aditum ab ulla parte habeat, nec, si quem ibi rex includat, ullum nisi per facillimae custodiae pontem effugium. Et gaza regia in eo loco erat: sed tum nihil praeter trecenta talenta, quae missa Gentio regi, deinde retenta fuerant, inventum est. Per quos dies ad Pellam stativa fuerunt, legationes frequentes, quae ad gratulandum convenerant, maxime ex Thessalia, auditae sunt. Nuntio deinde accepto, Persea Samothracam traiecisse, profectus a Pella consul quartis castris Amphipolim pervenit. Effusa omnis [3] obvia turba cuivis indicio erat, non bono ac iusto rege orba (tos, sed impotenti domino liberatos sibi Amphipolitanos videri. Ingressus urbem Paullus quum divinis rebus operaretur, sacrificiumque solenne faceret, de caelo tacta subito ara arsit: sic interpretantibus omnibus,

2. *In ipsa palude, qua* parte *proxima urbi est, velut insula, eminet arx, aggeri*, etc. ita legendum videtur cum Gron. Creverius, inserta voce *arx*, hoc clarius esse fatetur; dubitat tamen, an ita dederit Livius, et potius hic eo sensu *insulam* usurpari existimat, quo per eam vocem interdum intelligitur corpus quoddam aedificiorum inter se cohaerentium, a reliquis aedificiis divisum per vicos, quibus undique cingitur, praesertim quum Livius doceat, se de aedificio loqui; non de nudo solo, adiiciens, insulam aggeri impositam esse: sed Gronovii coniecturam praefero; Drak. — *Qui et murum sustineat*, etc. indicat, solum, cui tanquam aggeri ingentis operis arx imposita est, adeo firmum esse, ut murum sustinere possit, et tamen humore paludis undique cingentis laedi nequeat; Drak. — *Intermurali amni*, Lydia seu Ludia, qui ex lacu, quem Axii ἀπόσπασμα auget et *CXX* stadia a Pelia in mare labitur. In Strab. sub finem lib. VII, in Exc.

3. *Effusa omnis obvia*, forte *obviam* ex ed. Frob. 1535.

Svppl. Plutarchus in Aemilii vita.

acceptissima diis dona consulis esse, quae etiam caelesti flamma consecrarentur. Non diu moratus Amphipoli consul, simul ad persequendum Persea, simul ut per omnes gentes, quae ditionis eius erant, victricia arma circumferret, Odomanticen, regionem ultra Strymonem amnem, petiit, et ad Siras castra posuit).

T. LIVII PATAVINI

HISTORIARVM

AB VRBE CONDITA

LIBER QVADRAGESIMVS QVINTVS

BREVIARIVM

Cap. I; Victoriae de Perseo reportatae nuntii primum incerti, — II; mox veri Romam perlati. Ingens populi laetitia et supplicationes. Senatusconsultum de militibus dimittendis. — III; Literae laureatae ex Illyrico allatae, et novae supplicationes. Rhodiorum gratulatio responsumque senatus. — IV; Literae a Perseo ad Aemilium cos. cum titulo primum regii, deinde privati nominis scriptae, et legatio frustra ad eum missa. — V; Classis Cn. Octavii ad Samothracen appellitur, insulam sacram. Ea tum violata credebatur recepto Evandro Cretensi, qui caedis Eumenis prope perpetratae arguebatur. Amicum in ius vocatum interfici iubet Perseus, et vulgari, eum sibi ipsum mortem conscivisse. — VI; Quo facinore abalienati ab eo amici, pueri regii, Macedonesque alii transeunt ad Romanos, iisque liberos quoque parvos regis tradunt. Ipse frustra tum fugam molitur, tum in latere templi delitescit, et tandem solus prope relictus sese Philippumque, maximum natu e filiis, Octavio in potestatem dedit. — VII; Adducitur deinde ad consulem, et benigne ab eo excipitur. — VIII; Verba ab Aemilio primum regi, deinde suis dicta — IX; Regni Macedonici origo, incrementa, violenta divisio et finis. — X; Legati Romanorum, Alexandriam petentes, enixis Rhodiorum precibus Rhodum et ibi in concionem pertrahuntur. Acerba C. Popillii oratio, moderatior C. Decimii; et iudicia coram his in factionem Persei exercita. — XI; Reconciliatio inter Ptolemaeos fratres, et bellum ab Antiocho

utrique illatum. — XII; Huius reditus in regnum, effectus auctoritate romani senatus et legati, C. Popillii, qui virga regem circumscripserat, et responsum postulaverat, prius quam hoc circulo excederet. Obscura fama consulatus C. Licinii, deficiente materia rerum in Gallia gerendarum. — XIII; Antiochi, Ptolemaeorum et Eumenis legationes. Controversiae Pisanorum Lunensiumque de finibus agrorum, a quinqueviris rom. compositae. Oratio Masgabae filii Masinissae in senatu rom. — XIV; Huius responsio et munera. Infaustus Misagenis, alterius Masinissae filii, reditus in Africam. — XV; Libertini in Esquilinam tribum coniecti. Severa et concors censura C. Claudii Pulchri et Ti. Sempronii Gracchi. — XVI; Sortitio provinciarum. Pisae et Gallia decretae consulibus Q. Aelio Paeto et M. Iunio Penno. Prodigia procurata; et dona ob devictos Persea Gentiumque data diis ad omnia pulvinaria. — XVII; Legati decem in Macedoniam et quinque in Illyricum missi, de quorum sententia imperatores L. Paullus et L. Anicius res ibi componerent. — XVIII; Senatusconsultum de Macedonia et Illyrico. — XIX; Attali adventus, gratulatio, querimonia gallici tumultus, secreta et impia spes regni ab senatu impetrandi vivo fratre, quae prudenti monitione Stratii amici medicique coërcetur. — XX; Moderata eius postulata; honores et munera illi data. Rhodiorum legati non auditi. — XXI; Rogatio de bello Rhodiis indicendo a M'. Iuventio Thalna praetore, non consulto ante senatu, non consulibus certioribus factis, promulgata, cui intercedunt M. Antonius et M. Pomponius tribuni plebis. Nova Rhodiorum legatio, cuius principes sunt Astymedes et Philocrates. — XXII-XXIV; Astymedis oratio in senatu. — XXV; Oratio a M. Porcio Catone pro Rhodiis habita. Anceps responsum iis redditum. Alia eorum legatio, et bella cum Cauniis, qui defecerant, finitimisque ab illis gesta. — XXVI; Epirus ab L. Anicio pacata. Libertas Illyriorum pronuntiata. Divisio Illyrici in tres partes. — XXVII; Direptio Aeginii, Agassarum et Aeni. — XXVIII; Iter ab Aemilio Paullo per Graeciam factum. Aetolorum querelae. Perseus eiusque liberi Amphipolim acciti. — XXIX, XXX; Libertas et divisio Macedoniae. — XXXI; Iudicium de Aetolis, et quaestiones in Graeciae Asiaeque civitatibus de Persei fautoribus habitae. — XXXII; Macedonum res publica consilio senatorum, quos Synedros vocant, administranda. Regum amici ministrique ex Macedonia in

Italiam translati. Leges Macedoniae a Paullo datae. Ludi et epulae ab eodem Amphipoli paratae. — XXXIII; Acervus armorum omnis generis ibidem succensus. Paulli munificentia et profectio. Praeda macedonica in classem imposita. — XXXIV; Epiri praeda exercitui data, et muri LXX urbium direptarum diruti. Indignatio exercitus macedonici, expertis regiae praedae. Paulli et Anicii traiectio in Italiam. Irrita legatio Romanorum in Asiam missa ad finiendum bellum inter Eumenem et Gallos. — XXXV; Adventus Persei, Gentii aliorumque captivorum principumque Macedoniae et Graeciae. Mox Paullus regia nave ingentis magnitudinis, paucosque post dies Anicius et Octavius classe sua ad Vrbem advehuntur, et tribus iis omnibus decernitur ab senatu triumphus. Paulli triumpho refragatur exercitus macedonicus — XXXVI; In comitiis ferendae legis eam dissuadet Ser. Sulpicius Galba tribunus militum, — XXXVII-XXXIX; et suadet M. Servilius. — XL; Triumphus Paulli, et summa omnis captivi auri argentique. Mors duorum Paulli filiorum, quos, duobus datis in adoptionem, solos nominis et sacrorum familiaeque heredes retinuerat domi. — XLI; Oratio eius de fortuna sua. — XLII; Triumphus navalis Cn. Octavii; Perseus cum Alexandro filio Albam in custodiam ducitur. Bitis, Cotyis filius, cum obsidibus, Perseo olim datis, regi Thracum petenti remittitur. Regum Macedoniae naves inusitatae ante magnitudinis subducuntur in campo Martio. — XLIII; L. Anicii triumphus. Rex Gentius cum liberis et coniuge et Caravantio fratre ante currum eius, et deinde Iguvium in custodiam ducitur. — XLIV; Comitia consularia et praetoria. Prusias cum filio Nicomede magnoque comitatu Romam venit, ut gratuletur victoriam, et senatum salutet, eique commendet filium. Preces et humilitas regis, muneraque ei data.

I. Victoriae nuntii, Q. Fabius et L. Lentulus et Q. Metellus, quanta potuit adhiberi festinatio, celeriter [1] Romam quum venissent, praecerptam tamen eius rei

CAP. I. 1. *Quanta p. ad. festinatio, cel.*, etc. Tollius Fort. cap. 10, apud Hearn. *festinationis celerit. R.*, etc. sed nihil opus. — *Praec. rei laetitiam;* suspicari possis *praeceptam:* sed illud venustius, metaphora a floribus petita.

laetitiam invenerunt. Quarto post die, quam cum rege est pugnatum, quum in Circo ludi fierent, murmur repente populi tota spectacula pervasit [2], *pugnatum in Macedonia, et devictum regem esse.* Dein fremitus increbruit; postremo clamor plaususque, velut certo nuntio victoriae allato, est exortus. Mirari magistratus, et quaerere auctorem repentinae laetitiae. Qui postquam nullus erat, evanuit quidem tanquam incertae rei gaudium [3]; omen tamen laetum insidebat animis. Quod postquam veris nuntiis Fabii Lentulique et Metelli adventu firmatum est, quum victoria ipsa, tum augurio animorum suorum, laetabantur. Et aliter traditur circensis turbae non minus similis veri laetitia. Ante diem decimum Calendas Octobres [4], ludorum Romanorum secundo die, C. Licinio consuli, ad quadrigas mittendas escendenti, tabellarius, qui se ex Macedonia venire diceret, * laureatas literas dicitur. Quadrigis missis, consul currum conscendit, et, quum per circum reveheretur ad foros publicos [5], laureatas tabellas populo ostendit. Quibus

2. *Tota spectacula pervasit;* vide ad I, 35, n. 6.

3. *Evanuit quidem tanquam incertae rei gaudium*, « pro vet. lectione *certae* ex emend. Sigonii, contra quem pugnat Turnebus, XI, 18, infeliciter. Populus, ait, romanus laetitiam conceperat velut e re certa et indubitata: res enim incerta gaudium non faceret, sed spem quamdam metu suspensam et anxiam. At Livius non loquitur hic de re, qualis fuerat ante quam inquireretur, sed qualis post inquisitionem inventa est. Igitur ait *evanuit gaudium.* Quomodo? Tanquam rei parum certae, eoque inane et caducum ». Gron. — *Aliter traditur*, forte *alia.*

4. *Ante diem X Cal. Oct.*, ex vet. calendario *a. d. XV* emend. Manut. quod firmari putabat Drak. ultimis verbis huius cap., si conferantur cum XLIV, 37. At *Sept.* pro *Oct.* (*VII br.* pro *VIII br.*) legendum esse h. l. et bis cap. 2 probare conatur Dodwell. Append. ad Prael. Camd. pag. 752 sq. Ibid. pag. 756 sq. *pridie Idus Oct.* emend. inf. cap. 3 pr. Sed conf. Drakenb. — *Ad quadrigas mittendas escendenti;* vide ad II, 7, n. 7, et VIII, 40, n. 2. — *Laureatas literas dicitur;* ante *laureatas* Sigonius et alii inserunt *reddidisse.* At Gron. pro *dicitur* coni. *reddidit.* — *Quadrigis missis;* vide ad VIII, 40, n. 2.

5. *Per circum r. ad foros publicos;*

conspectis, repente immemor spectaculi populus in medium decurrit. Eo senatum consul vocavit, recitatisque tabellis, et auctoritate Patrum pro foris publicis denuntiavit populo: *L. Aemilium collegam signis collatis cum rege Perseo pugnasse. Macedonum exercitum caesum fusumque. Regem cum paucis fugisse. Civitates omnes Macedoniae in ditionem populi romani venisse.* His auditis, clamor cum ingenti plausu ortus: ludis relictis, domus magna pars hominum ad coniuges liberosque laetum nuntium portabant. Tertius decimus dies erat ab eo, quo in Macedonia pugnatum est.

II. Postero die senatus in curia habitus, supplicationesque decretae, et senatusconsultum factum est, ut consul, quos, praeter milites sociosque navales, coniuratos haberet [1], dimitteret: de militibus sociis-

de foris publicis quae dicta sunt vide ad XXIX, 37, n. 2.

CAP. II. 1. *Quos, praeter milites sociosque navales, coniuratos haberet:* difficile dictu, qui *coniurati* fuerint praeter *milites sociosque navales*. Legionarii esse non potuerunt: nam hi nomine *militum* continentur, et omnes sacramento dicebant. An voluntarii et evocati? Mihi non liquet. Hi enim, uti voluntate ducem sequebantur, ita inviti non potuisse retineri videntur, atque adeo neque SCto, quo dimitti iuberentur, opus fuisse ». Duk. *Coniuratos* fuisse, qui non singuli, ut *milites*, sed simul sacramento dixerint, neque hos iustos fuisse milites, quia iustum illis sacramentum defuerit, existimabat Turneb. Adv. XI, 18. Ex Liv. XXII, 38, Crev. coniiciebat, *coniuratos* dici, qui post solenne sacramentum militiae, quum decuriati ac centuriati fuissent, sua voluntate iurassent. Sed coniurationem illam spontaneam tempore belli Punici II in solemne iusiurandum, quo milites a tribunis adigerentur, mutatam esse, adeoque, qui illud dedissent, non amplius *coniuratos* dici potuisse, monet Drak. Idem tamen non meliora se scire profitetur; neque satisfaciunt, quae disputat Sigon. de Iur. Civ. Rom. I, 15. Mea qualicumque sententia vox *navales* etiam ad *milites* referenda, ita ut *milites navales* sint, qui armati in navibus operam militarem praestent, *socii* vero *navales* nautae seu remiges, et *coniurati* omnes, qui in consulis verba iuraverint. Conf. ad IX, 38, n. 1, et extrema huius cap. verba, in quibus pro *militibus sociisque navalibus* soli memorantur *socii navales*, quia horum nomine etiam illud militum genus comprehenditur (vide ad IX, 38, n. 1); nisi ex iisdem colligere malis, bis

que navalibus dimittendis referretur, quum legati ab L. Aemilio consule, a quibus praemissus tabellarius esset, *. Ante diem sextum Calendas Octobres, hora fere secunda, legati Vrbem ingressi sunt, ingentem secum occurrentium, quacumque ibant, prosequentiumque trahentes turbam, in forum ad tribunal perrexerunt. Senatus forte in curia erat: eo legatos consul introduxit. Ibi tantum temporis retenti, dum exponerent, *quantae regiae copiae peditum equitumque fuissent, quot millia ex his caesa, quot capta forent; quam paucorum militum iactura tanta hostium strages facta; quam cum paucis rex fugisset: existimari Samothraciam petiturum, paratam classem ad persequendum esse: neque terra, neque mari elabi posse;* eadem haec paulo post in concionem traducti [2] exposuerunt: renovataque laetitia, quum consul edixisset, *ut omnes aedes sacrae aperirentur*, pro se quisque ex concione ad gratias agendas ire diis; ingentique turba, non virorum modo, sed etiam feminarum, conferta tota urbe [3] deorum immortalium templa. Senatus, revocatus in curiam, supplicationes, ob rem egregie gestam ab L. Aemilio consule, in quinque dies circa omnia pulvinaria decrevit, hostiisque maioribus sacrificari iussit. Naves, quae in Tiberi paratae instru-

tria militum genera recenseri, *milites*, h. e. omnes, *qui in consulis verba iuraverint, socios navales* et *coniuratos* alios, i. e. exercitus, iam prius conscriptos et *Corcyrae, Brundisii; ad mare superum et in agro Larinati dispositos*. Mox Gron. coni. *a quibus praemissus tabellarius, adessent*. Sigonius et alii post *esset* inserunt *venissent*. Deinde post *ingressi sunt* excidisse videtur *et*, aut del. τὸ *sunt*.

2. *In concionem traducti*; Latini *producere* de hac re dicunt; sed vid. III, 64, n. 2, et Walch. Emend. Liv. pag. 181. Lem.

3. *Conferta tota urbe* sc. sunt; nec opus cum Sigon. subaudire *adierunt*. — *Circa omnia pulvinaria*; vid. V, 13, n. 5 — *Subduci naves et in navalibus collocari*; vid. III, 26, n, 6, et VIII, 25, n. 1. — *Socios navales*, etc. conf. n. 1. — *Dimitti* forte delendum, aut maioris perspicuitatis causa mox repetitum.

ctaeque stabant, ut, si rex posset resistere, in Macedoniam mitterentur, subduci, et in navalibus collocari; socios navales, dato annuo stipendio, dimitti, et cum his omnes, qui in consulis verba iuraverant; et quod militum Corcyrae, Brundisii, ad mare superum, aut in agro Larinati esset (omnibus his locis dispositus exercitus fuerat, cum quo, si res posceret, C. Licinius collegae ferret opem), hos omnes milites dimitti placuit. Supplicatio pro concione populi indicta est ex ante diem quintum Idus Octobres [4] cum eo die in quinque dies.

III. Ex Illyrico duo legati [1], C. Licinius Nerva et P. Decius, nuntiarunt, *exercitum Illyriorum caesum, Gentium regem captum, in ditione populi romani et Illyricum esse.* Ob eas res, gestas ductu auspicioque L. Anicii praetoris, senatus in triduum supplicationes decrevit, ut Latinae edictae a consule sunt in ante quartum [2] et tertium et pridie Idus Novembres. Tra-

4. *Supplicatio pro concione populi indicta est ex ante diem quintum Id. Oct.* vide ad VI, 1, n. 9, et supra ad cap. 1, n. 4. Sed scribe *populo indicta est*: nam simpl. *pro concione* dici solet; Gron. Conf. XXVI, 27, n. 4.

CAP. III. 1. *Ex Illyrico duo legati*, forte non militares...... *et*, etiam, *Illyricum esse*, nisi *et* ponendum post *captum*: saltem post hanc vocem distinguendum est; Duk. Perperam nuntium victoriae Romam missum tradit Livius, XLIV, 32, de cuius adventu hoc libro silet; Drak.

2. *Vt Latinae edictae a consule sunt in ante quartum*, etc. Vide ad VI, 1, n. 9, et XXXI, 49, n. 5. Sensus est: supplicationes edictae sunt in certos dies, perinde atque Latinae indici solent: Sigon. Sed bene iam Gron. notavit haec: « Mihi non modo haec comparatio, sed omnis omnino mentio *Latinarum* h. l. incommoda videtur (nam eas iam hoc anno fuisse, patet ex XLIV, 19, 21, 22), et leg. sive *decrevit, quae edictae a consule sunt*, sive *et feriae edictae*, sc. illarum supplicationum ergo. Voci *feriae* adscripsit ineptus interpres *Latinae*, et explicatio pro illa, quam putaverant, glossa invasit». Minus probabiles sunt emendationes eius in prima edit. notarum et in Obss. IV, 25. Malim tamen cum Iac. Gron. legere *et statim edictae*. Ceterum ad senatum pertinebat primo censere, utrum res gestae supplicationibus dignae essent; deinde definire, quot dies supplicaretur: at in potestate consulum erat, eligere et edicere dies, quibus supplicatio esset: unde locus Cic. ad Div. VIII, 11, exponendus est; Drak. Cf. XXXIX,

didere quidam, legatos Rhodios [3], nondum missos, post victoriam nuntiatam, velut ad ludibrium stolidae superbiae, in senatum vocatos esse. Ibi Agepolim principem eorum ita loquutum: *Missos esse legatos ab Rhodiis ad pacem inter Romanos et Persea faciendam, quod id bellum grave atque incommodum Graeciae omni, sumptuosum ac damnosum ipsis Romanis esset. Fortunam perbene fecisse, quando, finito aliter bello, gratulandi sibi de victoria egregia Romanis opportunitatem dedisset.* Haec ab Rhodio dicta. Responsum ab senatu esse, *Rhodios nec utilitatium Graeciae, neque cura impensarum populi romani* [4], *sed pro Perseo legationem eam misisse. Nam si ea fuisset cura, quae simularetur, tum mittendos legatos fuisse, quum Perseus, in Thessaliam exercitu inducto, per biennium graecas urbes, alias obsideret, alias denuntiatione armorum* [5] *terreret. Tum nullam pacis ab Rhodiis mentionem factam. Postquam superatos saltus transgressosque in Macedoniam Romanos* [6] *audirent, et inclusum teneri*

46, n. 4. — *Pridie Idus Nov.* vide ad cap. 1, n. 4.

3. *Tradidere quidam, legatos Rhodios*, etc. conf. Polyb. XXIX, 7, qui idem tradit. — *Nondum missos*, immo *admissos*, Gronov. Id ex Polyb. non colligi posse, neque ex Epit. huius libri (ubi vid. not. 1), et vel vulgatum servari posse, vel potius legendum esse *nondum dimissos*, monet Drakenb. Legatos iam admissos fuisse, refert Livius, XLIV, 14, n. 15. — *Ad ludibrium stolidae superbiae*; conf. XLIV, 14, 15, 35. — *Agepolim* edd. ante Gronov. et Drak. qui substituere *Agesipolim*, decepti fraude editorum Polybii, qui invitis libris scriptis Ἀγεσίπολιν nobis obtrusere pro Ἀγέπολιν vid. Schweigh. ad Polyb. XXVIII, 14, §. 6; XXVIII, 15, §. 1; XXIX; 4, §. 3, et XXX, 4, §. 2.

4. *Nec utilitatium Graeciae, neque cura impensarum populi rom.* vox *cura* alio loco ponenda; Duk. et Creverius. *Utilitatium*, ut *civitatium*, *voluptatium*, *necessitatium*, *difficultatium*, *simultatium*, *tempestatium*, *hereditatium*, *propinquitatium*. Conf. Drak. ad h. l. et VII, 38, n. 5. Intpp. Suet. Aug. 66, et Oth. 1.

5. *Denuntiatione armorum*, comminatione belli. Sic apud Cic. ad Div. X, 8, *denuntiatione periculi terrere.* Ceterum, de verbo *arma* quod saepissime pro *bellum* usurpatur, vide ad I, 30, n. 8. Lem.

6. *Romanos audirent*, lege *audierint*; Gron.

Persea, tunc Rhodios legationem misisse, non ad ullam aliam rem, quam ad Persea ex imminenti periculo eripiendum. Cum hoc responso legatos dimissos.

IV. Per eosdem dies et M. Marcellus, ex provincia Hispania decedens, Marcolica nobili urbe capta [1], decem pondo auri et argenti ad summam sestertii decies in aerarium retulit. Paullus Aemilius consul, quum castra, ut supra dictum est, ad Siras terrae Odomanticae [2] haberet, quum literas ab rege Perseo per ignobiles tres legatos [3] cerneret, et ipse illacrymasse dicitur sorti humanae; quod, qui paulo ante, non contentus regno Macedoniae, Dardanos Illyriosque oppugnasset, Bastarnarum civisset auxilia, is tum, amisso exercitu, extorris regno, in parvam insulam compulsus, supplex, fani religione, non viribus suis, tutus esset. Sed postquam, *Regem Persea consuli Paullo salutem* [4], legit, miserationem omnem stultitia igno-

CAP. IV. 1. *Marcolica nobili urbe capta;* nisi vitium lateret in huius urbis nomine, ea, quia *nobilis* vocatur, haud silentio praetermissa fuisset a Geographiae scriptoribus. Doër. — *Decem pondo auri, et argenti ad summam sestertii decies:* non valde apertum est, quid supplendum sit, unde genitivus *argenti* regatur. A praecc. *decem pondo* regi non potest: nam decem pondo auri et totidem argenti longe absunt a summa decies sestertii. Sed sensus verborum est, decem illa pondo auri et id argenti, quod in aerarium intulit Marcellus, effecisse summam hanc». Duk. Aut solum id argenti eam effecisse; Drak. *Sestertium decies* edd. ante Gron. quem vide de Pec. Vet. I, 11. — *In aerarium retulit;* vide ad XXVI, 2, n. 3.

2. *Ad Siras terrae Odomanticae,* « forte Sirrha, vel *Sirrham*, vel *Sirrhas.* Σιῤῥὰ πόλις Θράκης apud Steph. cuius Σίρες, ἔθνος Θράκης ὑπὲρ τοὺς Βυζαντίους longe ab Odomantica remoti sunt. Nam Odomantae seu Odomantes habitarunt in Macedonia, adiecta vel ea parte Thraciae, quae est inter fluvios Strymonem et Nestum ». Drak.

3. *Quum literas ab rege Perseo per ignobiles tres legatos* scil. *missas* vel *allatas.* Alterutrum alii excidisse putant, alii subaudiri posse. Forte et leg. *quum castra.... haberet, atque literas*, etc. — *Et ipse*, ut Perseus, *illacrymasse d.* conf. XXV, 24, n. 6.— *In parvam insulam* Samothraciam c. *fani religione*, etc. conf. cap. 5.

4. *Regem Persea consuli Paullo salutem* scil. *dicere*, quod in tam nota formula commode satis intelligi, monent Duk. et Drak.

rantis fortunam suam exemit. Itaque quamquam in reliqua parte literarum minime regiae preces erant, tamen sine responso ac sine literis ea legatio dimissa est. Sensit Perseus, cuius nominis obliviscendum victo esset: itaque alterae literae, cum privati nominis titulo[5] missae, et petiere, et impetravere, ut aliqui ad eum mitterentur, cum quibus loqui de statu et conditione suae fortunae posset. Missi sunt tres legati, P. Lentulus, A. Postumius Albinus, A. Antonius. Nihil ea legatione perfectum est, Perseo regium nomen omni vi amplectente, Paullo, ut se suaque omnia in fidem et clementiam populi romani permitteret, contendente.

V. Dum haec aguntur, classis Cn. Octavii Samothracam est appulsa. Is quoque, praesenti admoto terrore, modo minis, modo spe pellicere, ut se traderet, quum conaretur, adiuvit in hoc eum res, seu casu contracta [1], seu consilio. L. Atilius illustris adolescens, quum in concione esse populum Samothracum animum advertisset, a magistratibus petiit, ut sibi paucis alloquendi populi potestatem facerent. Permisso, *Vtrum nos, hospites Samothraces, vere accepimus, an falso, sacram hanc insulam, et augusti totam atque inviolati soli* [2] *esse?* Quum creditae sanctitati assentirentur omnes, *Cur igitur*, inquit, *pol-*

5. *Privati nominis titulo*, non regii inscriptione.

Cap. V. 1. *Casu contracta*, effecta, *veranlasst.* — *Animum advertisset*; vide ad XXIV, 48, n. 2.

2. *Sacram hanc insulam* Samothracen, *ἱερὰν καὶ ἄσυλον* (vide ad I, 8, n. 6), *et augusti totam atque inviolati soli*, de cuius religionibus et mysteriis vid. Macrob. Sat. III, 4; Strab. X, pag. 470 sq. al. 723 sq. Dionys. Hal. I, 67, sq. Diodor. V, 47 sq. Varr. Ling. Lat. IV, 10; Heyn. ad Virg. Aen. II, Exc. IX; ad Apollodor. III, 12, not. 1; Hermanni Mythol. t. III, pag. 159-177. Ibidem *sanctissimum templum* cum asylo, quod mox memoratur. Conf. ad I, 8, n. 6. Id Dioscurorum (Cabirorum) fuisse dicit Plut. Aemil. pag. 267 F. eoque Persea confugisse.

lutam homicida sanguine regis Eumenis [3] *violavit? et, quum omnis praefatio sacrorum eos, quibus non sint purae manus, sacris arceat, vos penetralia vestra contaminari cruento latronis corpore sinetis?* Nobilis fama erat, apud omnes Graeciae civitates, Eumenis regis per Evandrum Delphis prope perpetrata [4] caedes. Itaque, praeterquam quod in potestate Romanorum sese insulamque totam et templum cernebant esse, ne immerito quidem ea sibi exprobrari rati, Theondam, qui summus magistratus apud eos erat (regem ipsi appellant), ad Persea mittunt, qui nuntiaret, *argui caedis Evandrum Cretensem: esse autem iudicia apud sese more maiorum comparata de iis, qui incestas manus intulisse intra terminos sacratos templi dicantur. Si confideret Evander, innoxium se rei capitalis argui, veniret ad causam dicendam: si committere se iudicio non auderet, liberaret religione templum, ac sibimet ipse consuleret.* Perseus, evocato Evandro [5], iudicium subeundi nullo pacto auctor esse: *nec causa, nec gratia*

3. *Pollutam homicida* Perseus *sanguine regis Eumenis*, etc. conf. XLII, 15, 16. Pro *pollutam* cum Gron. leg. *pollutus*: nam Perseus non in ipsa Samothrace Eumenem insidiis aggressus est; Drak. — *Quum omnis praefatio sacrorum* (vir doctus ad marginem edit. Curionis coni. *profanatio sacrorum*; sed conf. ad XXXIX, 15; Plin. XXV, 2, et Suet. Claud. 25; Drak.) *eos, quibus non sint purae manus*, profanos et impios, *sacris* et mysteriis *arceat*, sc. vox praeconis aut sacerdotis: Εκὰς, ἑκὰς, ὅστις ἀλιτρὸς, vel Εκὰς ἐστὲ βέβηλοι, *Procul, o procul este profani!* Cf. ad Iuven. Sat. II, 89. — *Penetralia vestra*, templa, propr. eorum pars interior sanctiorque.

4. *Nobilis fama erat.... perpetrata caedes*, forte *perpetratae caedis* vel *perpetratam caedem*: sed *fama* est sextus casus, et *perpetrata caedes* pro *perpetratio caedis*; Bauer. Et *nobilis* est nota; vide ad XXVII, 35, n. 5. — *Insulam totam et templum*; cf. n. 2. — *Iudicia comparata*, instituta. — *Qui incestas manus intulisse*, scil. alicui. — *Incestas*, non castas, impuras, impias. Conf. ad I, 45, n. 7, et Drak.

5. *Perseus evocato Evandro*, etc. forte *sevocato*, i. e. seorsum vocato, ut cum solo, non audiente Theonda vel alio arbitro, colloqueretur; Drakenb. *Sevocatum ab amicis, velut ad secretum sermonem, interficit*; Iustin. XXXVIII, 1, ubi vid. Gron. et Graev. Conferatur quoque Cicero de Div. I, 30, et Curt. X, 7, n. 18. — *Reliqui quid esset*, immo *esse*, ut praec. *fore*; nam haec quoque verba Persei ad

parem fore (suberat et ille metus, ne damnatus auctorem se nefandi facinoris protraheret); *reliqui quid esset, nisi ut fortiter moriatur?* Nihil palam abnuere Evander: sed quum, veneno se malle mori, quam ferro, dixisset, occulte fugam parabat. Quod quum renuntiatum regi esset, metuens, ne, tanquam a se subtracto poenae reo, iram Samothracum in se converteret, interfici Evandrum iussit. Qua perpetrata temere caede, subiit extemplo animum, in se nimirum receptam labem [6], quae Evandri fuisset: ab illo Delphis vulneratum Eumenem, ab se Samothracae Evandrum occisum: ita duo sanctissima in terris templa [7], se uno auctore, sanguine humano violata. Huius rei crimen, corrupto pecunia Theonda, avertitur, ut renuntiaret populo, Evandrum sibi ipsum mortem conscisse.

VI. Ceterum tanto facinore in unicum relictum amicum [1], ab ipso per tot casus expertum, proditumque quia non prodiderat, omnium ab se abalienavit animos. Pro se quisque transire ad Romanos; fugaeque consilium capere solum prope relictum coëgerunt: Oroandemque Cretensem [2], cui nota Thraciae ora erat, quia mercaturas in ea regione fecerat, appellat, ut se sublatum in lembum ad Cotym deveheret. Demetrium est portus in promontorio quodam Samothracae: ibi lembus stabat. Sub occasum solis defe-

Evandrum, et hinc illa *suberat .... protraheret* parentheseos notis includenda sunt; Gron., Drak. et Bauer. De v. *protraheret* vid. XLIV, 26, n. 1.

6. *In se nimirum receptam labem*; vide ad II, 44, n. 5.

7. *Duo sanctissima in terris templa*; conf. n. 2.

Cap. VI. 1. *Unicum relictum amicum*; vide ad I, 21, n. 3.

2. *Oroandemque Cretensem*: τὸ *que* est pro *itaque* (conf. ad I, 39, n. 7), durius hic, quia Perseus nominatus non erat casu primo; Bauer. Aut leg. mox *appellare*, aut potius del. *que*, puncto posito post *coëgerunt*; Gron. An *quare* scribendum pro *que*? aut *quendam*? Sic Ὀροάνδην τινὰ Κρῆτα apud Plut. Aemil. pag. 268, 269, qui cf. ad sqq.

runtur, quae ad usum necessaria erant: defertur et pecunia, quanta clam deferri poterat. Rex ipse nocte media, cum tribus consociis fugae, per posticum aedium [3] in propinquum cubiculo hortum, atque inde, maceriam aegre transgressus, ad mare pervenit. Oroandes iam tum, dum pecunia deferretur, primis tenebris solverat navem, ac per altum Cretam petebat. Postquam in portu navis non inventa est, vagatus Perseus aliquandiu in litore, postremo timens lucem iam appropinquantem, in hospitium redire non ausus, in latere templi prope angulum obscurum delituit. Pueri regii apud Macedonas [4] vocabantur principum liberi, ad ministerium electi regis. Ea cohors, persequuta regem fugientem, ne tum quidem abscedebat, donec iussu Cn. Octavii pronuntiatum est per praeconem, *Regios pueros Macedonasque alios, qui Samothracae essent, si transirent ad Romanos, incolumitatem libertatemque et sua omnia servaturos, quae aut secum haberent, aut in Macedonia reliquissent.* Ad hanc vocem transitio omnium facta est, nominaque dabant ad C. Postumium [5] tribunum militum. Liberos quoque parvos regios [6] Ion thessalonicensis Octavio tradidit; nec quisquam, praeter Philippum, maximum natu e

3. *Per posticum aedium*; vide ad XXIII, 8, n. 8. — *Iam tum, dum pecunia deferretur*; locus videtur mendosus: vel enim dicendum fuisset *dum defertur*, vel *quum deferretur*, vel potius, ut Crever. monuit, *postquam delata est*; Drak.

4. *Pueri regii apud Macedonas*, etc. vide ad VIII, 24, n. 6. — *Persequuta*, sequuta, vel prosequuta; vid. Drak. ad V, 40, §. 4. *Prosequuta* edidit Gron., nulla mutatae lectionis ratione in notis reddita.

5. *Nominaque dabant ad C. Postumium*; vide ad I, 11, n. 3.

6. *Liberos quoque parvos regios*, etc. vide ad XLII, 52, n. 3. — *Deosque, quorum in templo erant*: τὸ *in* abest ab edd. vett. ante Vascos. et leg. *quorum templum erat*; Gronov. Saltem *erat* ob seq. *supplicem*, sed et *q. templum erat*: nam Perseus eo tempore non erat in templo, sed eum *in latere templi prope angulum obscurum delituisse*, Livius modo retulit; Drakenb. Διαφεύγων ἐπὶ τοὺς Διοσκούρους ἱκέτευεν, Plutarch. in Aemilio, p. 267.

filiis, cum rege relictus. Tum sese filiumque Octavio tradidit, fortunam deosque, quorum in templo erant, nulla ope supplicem iuvantes, accusans. In praetoriam navem imponi iussus: eodem et pecunia, quae superfuit, delata est; extemploque classis Amphipolim repetit. Inde Octavius regem in castra ad consulem misit, praemissis literis, ut in potestate eum esse et adduci sciret.

VII. Secundam eam Paullus, sicut erat, victoriam ratus, victimas cecidit eo nuntio [1], et, consilio advocato, literas praetoris quum recitasset, Q. Aelium Tuberonem obviam regi misit; ceteros manere in praetorio frequentes iussit. Non alias ad ullum spectaculum tanta multitudo occurrit. Patrum aetate Syphax rex captus in castra romana adductus erat; praeterquam quod nec sua, nec gentis fama comparandus, tunc quoque accessio Punici belli fuerat [2], sicut Gentius Macedonici. Perseus caput belli erat; nec ipsius tantum, patris avique, quos sanguine ac genere contingebat, fama conspectum eum efficiebat [3]: sed effulgebant Philippus ac Magnus Alexander, qui summum imperium in orbe terrarum Macedonum

Cap. VII. 1. *Victimas cecidit eo nuntio*, ob, sive ad eum nuntium. — *Consilio advocato*; vide VIII, 6, n. 6.

2. *Tunc quoque accessio Punici belli fuerat*; vide ad VII, 30, n. 3. « Verbum *fuerat* del. videtur Gronov. (et Crever.) et mihi: sed et *quoque* minus apte dictum; quid enim alio tempore fuerat? Vel *quoque* pro *tantum* valet, vel certe post *accessio* ponendum: certe intelligendum». Bauer. Leviora et varia adhiberi posse remedia, verbum tamen *fuerat* non eiiciendum videri, putabat Duker. — Vt in posterum quiescat vocula *fuerat*, ait Büttn. Obss. pag. 110, faciendum arbitror, ut post *adductus erat* distinguamus puncto. Sic enim concipienda sententia: « Patrum aetate Syphax rex captus in castra romana adductus erat. Is praeterquam nec sua nec gentis fama contendendus, etiam accessio tantum Punici belli tum fuerat: Perseus nunc caput belli erat ». Lem.

3. *Nec ipsius tantum*, sed etiam *patris avique .... fama conspectum eum efficiebat*; vide ad II, 5, n. 8, et III, 71, n. 4. Ante *quos* excidit *et ceterorum regum*, Crever. Forte solum *et*; Iac. Periz.

fecerant. Pullo amictus ille Perseus ingressus est castra, nullo suorum aliove comite 4, qui socius calamitatis miserabiliorem eum faceret. Progredi prae turba occurrentium ad spectaculum 5 non poterat, donec

4. *Pullo amictus illo Perseus .... nullo suorum alio comite*, etc. ita edd. vett. ante Lugdun. a. 1553, quae pro *illo* reposuit *pallio*, quod reliqui editores usque ad postumam ed. Grut. servarunt. Neutra lectio probanda. *Pulla a. abolla* vel *pullo a. ille* coni. Sigon. *Pullo a. villo* vel *filo* vel *pullo amiculo* Turneb. Adv. XI, 18, et XVI, 20. *Pullo a. solus* Vrsin. *Pullo a. simul filio* Lips. Epist. Quaest. V, 13. *Pullo a. Perseus i. est castra, filio, nullo suorum alio comite* Gron. quia in unico MS. verba non semel fuere transposita. *Pullo a. pallio*, vel potius, quia *nullo suorum alio* sequitur, *Pullo a. cum filio*, Bauer. Posterius etiam tentavit Graev. ad Flor. IV, 2, §. 45, probavitque Drak. modo mox pro *faceret* legatur *faciebat*: illud enim indicare monet, ideo nullum alium, praeter filium, comitem ipsi additum esse, ut hic calamitatis socius eum miserabiliorem faceret; quod Romanos quaesisse verisimile non esse: at si legas *faciebat*. Livium narrare tantum, quid inde evenerit, quod solo filio comitante castra ingressus sit, nempe inde omnibus eum miserabiliorem visum esse. Hac ratione admissa, *filius* intell. maximus natu Philippus, quem Perseus secum Octavio tradiderat. Cf. cap. 6 extr. Sed cur hic tantum est comes, nec reliqui etiam liberi Octavio tradidit? (vide ad cap. 6 sub fin.) et cur huius nulla deinde mentio fit, neque apud Plut. Aemil. pag. 269, qui potius patrem solum, eoque demum amoto, filios, generos et primores adductos tradit? Hae et aliae difficultates evanescent, si mecum legeris: *Pullo amictu* vel *Pullo amictus* (vide ad II, 54, n. 5) *ille Perseus* (magnus ille rex et caput belli, non eius accessio, ut Syphax) *ingressus est castra, nullo suorum* (liberorum) *aliove comite, qui socius calamitatis miserabiliorem eum faceret*, ut Syphacem olim grex nobilium Numidarum, qui, quum in castra Scipionis perduceretur, eum praecedentem sequebatur; vid. XXX, 13 pr. Ita haec optime cohaerent cum praecedd., quibus comparatio Syphacis et Persei continetur; et intelligitur, quo ultima spectent verba: lenior quoque est medicina nostra, quam aliorum. Itaque non dubitavi eam adhibere.—Pro *Pullo amictus illo*, Frid. Iacobs. apud Goëller. pag. 387, coniicit *Pullo amictus cucullo*, quod vestimenti genus minime regium. Paenulati enim et cucullati incedebant plerumque servi et ultimi loci homines; alii tum, quum latere vellent. Obscurioris coloris fuisse cucullum satis constat. Conf. Mart. X, epigr. 76, v. 8; Iuven. Sat. III, v. 170; VI, v. 118; VIII, v. 145; Ferrar. de Re Vest. part. II, lib. I, cap. 20, pag. 41 seqq. Lem.

5. *Ad spectaculum*, ut spectaretur. Conf. ad XXXV, 51, n. 2.—*Donec consul lictores misisset*, leg. *misit*; Gron. aut *mitteret*; Bauer.—*Adversus advocatos in consilium considere iussit*, lateri suo proximum apud Valer. Max. V, 1, §. 8, et iuxta se in sella apud Eutrop. IV, 7.

consul lictores misisset, qui submovendo iter ad praetorium facerent. Consurrexit consul, et, iussis sedere aliis, progressusque paulum, introëunti regi dextram porrexit; submittentemque se ad pedes sustulit, nec attingere genua passus, introductum in tabernaculum adversus advocatos in consilium considere iussit.

VIII. Prima percontatio fuit [1], *qua subactus iniuria contra populum romanum bellum tam infesto animo suscepisset, quo se regnumque suum ad ultimum discrimen adduceret?* Quum, responsum exspectantibus cunctis, terram intuens, diu tacitus fleret, rursum consul: « Si iuvenis regnum accepisses, minus equidem mirarer, ignorasse te, quam gravis aut amicus, aut inimicus esset populus romanus. Nunc vero, quum et bello patris tui, quod nobiscum gessit, interfuisses, et pacis postea, quam cum summa fide adversus eum coluimus [2], meminisses, quod consilium, quorum et vim bello, et fidem in pace expertus esses, cum iis tibi bellum esse, quam pacem, malle? » Nec interrogatus, nec accusatus quum responderet; « Vtcumque tamen haec, sive errore humano, seu casu, seu necessitate inciderunt, bonum animum habe: multorum regum, populorum casibus cognita populi romani clementia non modo spem tibi, sed prope certam fiduciam salutis, praebet ». Haec graeco sermone Perseo: latine deinde suis [3], « Exemplum insigne cernitis, inquit, mutationis

CAP. VIII. 1. *Prima percontatio fuit*, etc. conf. Valer. Max. l. 1. et Plut. Aemil. p. 269, ubi alia et prorsus acerba consulis oratio est. Dissensum scriptorum iam notavit Zonar. Ann. IX, 23,

2. *Adversus eum coluimus* pacem; vide ad V, 35, n. 5.

3. *Latine deinde suis*, etc. conf. Plut. et sup. XXX, 30. — *Violenter consulere in quemquam*; vid. XXVI, 33, n. 2, — *Quum quid vesper ferat*,

» rerum humanarum. Vobis hoc praecipue dico, » iuvenes. Ideo in secundis rebus nihil in quemquam » superbe ac violenter consulere decet, nec praesenti » credere fortunae; quum, quid vesper ferat, in- » certum sit. Is demum vir erit, cuius animum nec » prospera flatu suo efferet [4], nec adversa infringet ». Consilio dimisso, tuendi cura regis Q. Aelio mandatur. Eo die et invitatus ad consulem Perseus, et alius omnis ei honos habitus est, qui haberi in tali fortuna poterat.

IX. Exercitus deinde in hiberna dimissus est. Maximam partem copiarum Amphipolis, reliquas propinquae urbes acceperunt. Hic finis belli, quum quadriennium continuum bellatum esset, inter Romanos ac Persea fuit; idemque finis inclyti per Europae plerumque [1] atque Asiam omnem regni. Vicesimum ab Carano [2], qui primus regnavit, Persea numerabant. Perseus, Q. Fulvio, L. Manlio consulibus, regnum accepit: a senatu rex est appellatus, M. Iunio, A. Manlio consulibus: regnavit undecim annos. Macedonum obscura admodum fama usque ad Philippum Amyntae filium fuit: inde ac per eum crescere quum coepisset, Europae se tamen finibus continuit, Grae-

incertum sit; proverbium est, quo Varro Satyram inscripsit: *Nescis, quid vesper serus vehat;* Drakenb. Conf. Popmae Coniect. ad Varr. Sat. p. 661, et Erasmi Adag. tit. *Incertus eventus*, pag. 867.

4. *Is demum vir erit, cuius animum nec prospera* fortuna *flatu suo* (vide ad III, 33, n. 2) *efferet*, etc. Conf. Mitscherl. ad Horat. Od. II, 3, v. 1 sq. et II, 10, v. 21 sq.

Cap. IX. 1. *Per Europae plerumque;* vide ad XLIII, 10, n. 1.

2. *Vicesimum ab Carano*, Heraclida, *qui primus regnavit*, secundum fabulosas Graecorum narrationes. Macedoniae *XXX* reges fuisse dicit Iustin. lib. XXXIII, 2; et *XXXIX* Eusebius. Hi regnarunt 646 annos. Cf. Reineri Reineccii familiae regum Maced. Lips. 1571; Spanhem. de Pr. et V. N. I, 371 seq. Crophi Antiq. Maced. in Thes. Gronov. t. VI, pag. 2855 sq. et Lud. Nonnius, Comm. ad Goltzii Graec. p. 208. — *Regnavit XI annos*, *X* apud Euseb. Secundum Livium regnavit ab anno Vrbis 574-585; sed hic alterutrum tantum annum, quo vel regnum adeptus est, vel eo excidit, computasse, et Eusebius neutrius rationem habuisse videtur; Drak.

ciam omnem et partem Thraciae atque Illyrici amplexa. Superfudit deinde se in Asiam; et tredecim annis, quibus Alexander regnavit, primum omnia, qua Persarum prope immenso spatio imperium fuerat, suae ditionis fecit. Arabas hinc Indiamque, qua terrarum ultimus finis Rubrum mare amplectitur [3], peragravit. Tum maximum in terris Macedonum regnum nomenque; inde morte Alexandri distractum in multa regna, dum ad se quisque opes rapiunt, lacerantes viribus: a summo culmine fortunae ad ultimum finem centum quinquaginta annos stetit [4].

X. Victoriae romanae fama quum pervasisset in Asiam, Antenor, qui cum classe lemborum ad Phanas stabat, Cassandriam inde traiecit. C. Popillius, qui ad Delum praesidio navibus Macedoniam petentibus erat, postquam debellatum in Macedonia, et statione

3. *Qua terrarum ultimus finis Rubrum mare amplectitur;* cf. XXXVI, 17, et XLII, 52. Sed omnino cum Gron. et Duker. leg. *ultimos fines:* namque ex opinione Veterum Oceanus terram, non haec illum, amplectitur. *Mare Rubrum* autem sive Erythraeum iisdem Veteribus dicebatur Oceanus Indicus; Drak. — *Lacerantes viribus*, distrahentes regnum; conf. Lucan. X, 44. *Laceratis urbibus* coni. Triller. Obss. Crit. III, 8. Sed potius leg. cum Gron. *laceratis viribus*, aut cum Bauero *lacerantes viritim*, aut potius cum Burm. ad Ovid. Met. I, 626, *lacerantes vicibus*, i. e. per vices (vid. Drak.); ut designentur quatuor vel quinque bella inter successores Alexandri M. gesta, quibus quasi vicibus imperium lacerarint. — Hunc locum Doëring. explicat ita: Distrahentes opes et sibi vindicantes pro suis quisque viribus, prout pollebat quisque viribus; ut infra dictum, cap. 11, *cui regnum quaeri suis viribus simulabat.* Lem.

4. *CL annos stetit:* « Plerique libri Iustini, XXXIII, 2, habent *CXCII*, nonnulli, quos inter codex Academ. Duisburg. *CLII*, quidam *CL*. Si initium annorum *CXCII* ab anno primo Olympiadis *CV*, quo Philippus Amyntae filius, Alexandri M. pater, regnare coepit, ducatur, ab eo usque ad annum primum Olymp. *CLIII* et captum Persea sunt integrae Olympiades *XLVII*, cum tribus annis Philippi et uno Persei, quae annorum *CXCII* summa est. Livius initium *CL* annorum videtur duxisse a morte Alexandri M., quae in annum primum Olymp. *CXIV* incidit, a quo usque ad finem regni Maced. sunt anni *CLVI*, quos rotundo numero *CL* dixisse potuit ». Duker.

submotos hostium lembos audivit, dimissis et ipse atticis navibus, ad susceptam legationem [1] peragendam navigare Aegyptum pergit; ut prius occurrere Antiocho posset, quam ad Alexandriae moenia accederet. Quum praeterveherentur Asiam legati [2], et Loryma venissent, qui portus viginti paullo amplius millia ab Rhodo abest, ex adverso urbi ipsi positus, principes Rhodiorum occurrunt (iam enim eo quoque victoriae fama perlata erat), orantes, *ut Rhodum deveherentur. Pertinere id ad famam salutemque civitatis, noscere ipsos omnia, quae acta essent agerenturque Rhodi, et comperta per se, non vulgata fama, Romam referre.* Diu negantes perpulerunt, ut moram navigationis brevem pro salute sociae urbis paterentur. Postquam Rhodum ventum est, in concionem quoque eos iidem precibus pertraxerunt. Adventus legatorum auxit potius timorem civitati, quam minuit: omnia enim Popillius, quae singuli universique [3] eo bello hostiliter dixerant fecerantque, retulit: et vir asper ingenio augebat atrocitatem eorum, quae dicerentur, vultu truci et accusatoria voce; ut, quum propriae simultatis nulla causa cum civitate esset, ex unius senatoris romani acerbitate, qualis in se universi senatus animus esset, coniectarent. C. Decimii moderatior oratio fuit, qui *in plerisque eorum, quae com-*

Cap. X. 1. *Ad susceptam legationem;* vide ad XLIV, 19. — *Navigare Aegyptum;* vide ad X, 37, n. 1. — *Occurrere A.* vide ad XXI, 61, n. 1.

2. *Quum praeterveherentur Asiam legati*, Popillius et duo alii, qui nominantur XLIV, 19 extr. — *Vt Rhodum deveherentur*, forte *deverterentur;* Duker. — *Iidem*, scil. principes Rhodiorum; Drak.

3. *Quae singuli universique*, etc. conf. XLII, 26; XLIV, 14, 15, 23. — *Vt, quum propriae*, etc. haec multo forent clariora, si sic scriberentur: *ut ex unius senatoris romani, cui propriae simultatis n. c. c. c. esset, acerbitate, qualis*, etc. Gron. — Doëring. vero, clara omnia esse putat, si post *propriae* vox *ei*, absorpta fortasse a praecedente *ae*, inseratur. Lem. — *C. Decimii;* conf. XLIV, 19 extr.

memorata a Popillio essent, culpam non penes populum, sed penes paucos concitores vulgi[4] *esse*, dixit. *Eos, venalem linguam habentes, decreta plena regiae assentationis fecisse, et eas legationes misisse, quarum Rhodios semper non minus puderet, quam poeniteret. Quae omnia, si tamen populo foret, in capita noxiorum versura.* Cum magno assensu auditus est, non magis eo, quod multitudinis noxam elevabat, quam quod culpam in auctores verterat. Itaque quum principes eorum Romanis responderent, nequaquam *tamen* tam grata oratio eorum fuit, qui, quae Popillius obiecerat, diluere utcumque conati sunt, quam eorum, qui Decimio in auctoribus ad piaculum noxae obiiciendis assensi sunt. Decretum igitur extemplo, ut, qui pro Perseo adversus Romanos dixisse quid aut fecisse convincerentur, capitis condemnarentur. Excesserunt urbe sub adventu [5] Romanorum quidam, alii mortem sibi consciverunt. Legati, non ultra quam quinque dies Rhodi morati, Alexandriam proficiscuntur. Nec eo segnius iudicia ex decreto coram his facto Rhodi exercebantur: quam perseverantiam in exsequenda re Decimii lenitas *.

XI. Quum haec gererentur, Antiochus frustra tentatis moenibus Alexandriae [1] abscesserat; ceteraque

4. *Penes paucos concitores vulgi*, etc. legebatur *concitatores* ante Gronovium, qui vett. libb. lectionem *concitores* recte revocavit. Ceterum conferatur Polybius, XXVII, 6, et XXVIII, 2. — *Si tamen populo foret*, male Sigon. *potestas* reposuit pro *tamen*: scribe *si is animus populo foret*, scil. qualem descripserat, dum ipsos excusat; Gronov. Immo *si ea mens p. f.*, Iac. Gron. et Iac. Periz. probb. Crev. et Drak. — *Nequaquam tamen*, etc. particulam *tamen*, quae iam nullam vim habet, immo orationis nexum turbat, omnino eiiciendam cum Doëring. existimamus. Lem.

5. *Excesserunt urbe sub adventu*, etc. immo *excesserant urbe sub adventum*; vide ad I, 35, n. 1, et II, 55, n. 1. Mox post *Decimii lenitas* Sigon. supplet *afferebat*, Douiat. *efficiebat*, Crever. *ultro accenderat*.

Cap. XI. 1. *Frustra tentatis moenibus A.* vide ad IX, 35, n. 1. — *Ma-*

Aegypto potitus, relicto Memphi maiore Ptolemaeo, cui regnum quaeri suis viribus simulabat, ut victorem mox aggrederetur, in Syriam exercitum abduxit. Nec huius voluntatis eius ignarus Ptolemaeus, dum conterritum obsidionis metu minorem fratrem haberet, posse se recipi Alexandriae, et sorore adiuvante, et non repugnantibus fratris amicis, ratus; primum ad sororem, deinde ad fratrem amicosque eius, non prius destitit mittere, quam pacem cum iis confirmaret. Suspectum Antiochum effecerat, quod, cetera Aegypto sibi tradita, Pelusii validum relictum erat [2] praesidium. Apparebat, claustra Aegypti teneri, ut, quum vellet, rursus exercitum induceret: bello intestino cum fratre eum exitum fore, ut victor, fessus certamine, nequaquam par Antiocho futurus esset. Haec, prudenter animadversa a maiore, cum assensu minor frater quique cum eo erant acceperunt: soror plurimum adiuvit, non consilio modo, sed etiam precibus. Itaque, consentientibus cunctis pace facta, Alexandriam recipitur, ne multitudine quidem adversante, quae in bello non per obsidionem modo, sed etiam postquam a moenibus abscessum est, quia nihil ex Aegypto subvehebatur, omnium rerum attenuata inopia erat. His quum laetari Antiochum conveniens esset, si reducendi eius causa [3] exercitum Aegyptum induxis-

iore Ptolemaeo...minorem fratrem... sorore Cleopatra *adiuvante*, etc. vide ad XLII, 29, n. 4. Pro *dum haberet* leg. *quum h.*, vel *dum habet;* Drak.

2. *Validum relictum erat praesidium*, commodius *reliquerat;* Gron. —*Claustra Aegypti* (vide ad IX, 32, n. 1) *teneri, ut, quum vellet, rursus exercitum induceret:* nam *Pelusium* opp. Aegypti, *ad Pelusiacum ostium Nili* situm, recte ita dicitur, quoniam terra exercitus ab hac tantum parte ex Iudaea et Arabia in Aegyptum induci potest, et reliqua eius pars inter mare et septemtrionales sinus Arabici oras invia est propter deserta arenosa et aquae inopiam. Conf. Strab. XVI, pag. 760, et XVII, pag. 803; Michaëlis Spicileg. Geogr. Hebr. p. II, p. 32-42; Supplem. ad Lex. Hebr. p. 1741; Plut. Anton. pr. et fin.

3. *Reducendi eius causa*, sc. Ptolemaei maioris.

set, quo specioso titulo ad omnes Asiae et Graeciae civitates, legationibus recipiendis literisque dimittendis, usus erat, adeo est offensus, ut multo acrius infestiusque adversus duos, quam ante adversus unum, pararet bellum. Cyprum extemplo classem misit: ipse, primo vere cum exercitu Aegyptum petens, in Coelen Syriam [4] processit. Circa Rhinocolura Ptolemaei legatis agentibus gratias, quod per eum regnum patrium recepisset, petentibusque, ut suum munus tueretur, et diceret potius, quid fieri vellet, quam, hostis ex socio factus, vi atque armis ageret, respondit, *Non aliter neque classem revocaturum, neque exercitum reducturum, nisi sibi et tota Cypro, et Pelusio, agroque qui circa Pelusiacum ostium Nili esset, cederet*; diemque praestituit [5], intra quam de conditionibus peractis responsum acciperet.

XII. Postquam dies data induciis praeteriit, * navigantibus ostio Nili [1] ad Pelusium per deserta Arabiae* ad Memphim incolebant, et ab ceteris Aegyptiis, partim voluntate, partim metu, ad Alexandriam modicis itineribus descendit. Ad Leusinem [2] transgresso flu-

4. *In Coelen Syriam*; vid. XXXI, 47, n. 1, et XLII, 29, n. 4. —*Circa Rhinocolura*; vid. XXXV, 13, n. 2.

5. *Diemque praestituit*; vide ad VI, 4, n. 3. — *De conditionibus peractis*, perfectis; Drak. Cf. Burm. ad Ovid. Her. V, 41. *Delatis* coni. Crev.

Cap. XII. 1. *Navigantibus ostio Nili*, etc. scribe *navigans ab ostio N.... Arabiae ad Memphim, receptusque et ab ceteris*, etc. Gronov. Asteriscos apposuit Sigonius legitque: *navigantibus ostio Nili, quod est ad Pelusium per deserta Arabiae, populi se dediderunt. Deinde receptus ab iis, qui ad Memphim incolebant*, etc. at Crev. et Douiat. *praeteriit, praefectis maritimarum virium, quae terrestrem exercitum comitabantur, naviganti-bus ostio Nilo ad Pelusium, ipse per deserta Arabiae ingressus Aegyptum receptusque ab iis, qui ad Memphim incolebant*, etc. ut ita Antiochus terra, et maritimae copiae, quas praeter classem syriacam (vid. cap. 11 et 12) apud se retinuerit, mari petierint Aegyptum.

2. *Ad Leusinem*, etc. cum Vales. et Turnebo leg. *Eleusinem*, opp. seu vicum Aegypti. Cf. Strab. XVII, p. 800; Suid. in vita Callim. et Athenaeus, XIII, 37.

men, qui locus quatuor millia ab Alexandria abest, legati romani occurrerunt. Quos quum advenientes salutasset, dextramque Popillio porrigeret; tabellas ei Popillius scriptum habentes tradit [3], atque omnium primum id legere iubet. Quibus perlectis, quum se consideraturum, adhibitis amicis, quid faciendum sibi esset, dixisset; Popillius, pro cetera asperitate animi, virga, quam in manu gerebat, circumscripsit regem; ac, « Prius quam hoc circulo excedas, inquit, » redde responsum, senatui quod referam ». Obstupefactus tam violento imperio parumper quum haesitasset, « Faciam, inquit, quod censet senatus ». Tum demum Popillius dextram regi, tanquam socio atque amico, porrexit. Die deinde finita quum excessisset Aegypto Antiochus, legati, concordia etiam auctoritate sua inter fratres firmata, inter quos vixdum convenerat pax, Cyprum navigant [4], et inde, quae iam vicerat proelio aegyptias naves, classem Antiocho dimittunt. Clara ea per gentes legatio fuit, quod haud dubie adempta Antiocho Aegyptus habenti iam, redditumque patrium regnum stirpi Ptolemaei fuerat.

3. *Tabellas ei Popillius scriptum habentes tradit ... virga circumscripsit regem ... circulo*, etc. conf. Polyb. XXIX, 11; Appian. Syr. 66; Valer. Max. VI, 4, §. 3; Vell. I, 10; Plinius, Hist. Nat. XXXIV, 6; Plut. Apophth. pag. 202; Iustin. XXXIV, 3, n. 3. Pro *scriptum* ex Polyb., Valer. et Iustini ll. ll. legendum esse *SCtum* aut potius *SC. scriptum*, iam coniecere Vrsin. et Schweigh. ad Polyb. l. l. hisque suffragari malim, quam Ernestio, qui putabat, verbum *circumscripsit* tueri vulg. lect., et manifeste eleganterque haec duo ad se invicem referri. *Cn. Octavium* pro *Popillio* nominat Plin. l. c. ubi cum diversas narrationes Cic. Phil. VIII, 8, et IX, 2, confudisse iam monuit Drakenb.

4. *Legati* (vide ad cap. 10, n. 2) *concordia etiam ... inter quos vixdum convenerat pax* (vide ad I, 3, n. 4), *Cyprum navigant*, etc. conf. Polyb. XXIX, 11. Pro vulg. *convenerat, pars Cyprum navigant*, recepi emend. Iac. Periz. qui iam monuit, in MSS., lapidibus ac nummis *PAXS* scribi, nec quidquam a Livio aut Pol. memorari de altera parte legationis; eam quoque trium tantum fuisse hominum, et cetera omnia communiter egisse. Conf. Gron. Diatr. Stat. cap. 46.

Consulum eius anni, sicut alterius clarus consulatus insigni victoria, ita alterius obscura fama, quia materiam res gerendi non habuit. Iam primum quum legionibus ad conveniendum diem dixit [5], non auspicato templum intravit. Vitio diem dictam esse augures, quum ad eos relatum est, decreverunt. Profectus in Galliam circa Macros Campos ad montes Siciminam et Papinum stativa habuit: deinde circa eadem loca cum sociis nominis latini hibernabat: legiones romanae, quod vitio dies exercitui ad conveniendum dicta erat, Romae manserant. Et praetores, praeter C. Papirium Carbonem, cui Sardinia evenerat [6], in provincias iere. Eum ius dicere Romae (nam eam quoque sortem habebat) inter cives et peregrinos Patres censuerant.

XIII. Et Popillius, et ea legatio [1], quae missa ad Antiochum erat, Romam rediit; retulit, controversias

5. *Legionibus ad conveniendum diem dixit;* vide ad XXXV, 3, n. 2. — *Non auspicato templum intravit*, Capitolium, vota nuncupaturus ante quam Vrbe proficisceretur; vide ad I, 6, n. 6, et XXI, 63, n. 10. — *Vitio diem dictam esse;* vide ad V, 17, n. 4. — *Profectus in Galliam circa Macros Campos;* vide ad XLI, 18, n. 3, et XLIV, 17, n. 3.

6. *Cui Sardinia evenerat;* vide ad XLIV, 17. — *Eum ius dicere Romae*, etc. peregrina iurisdictio sorte obvenerat L. Anicio (vide ad XLIV, 17), qui deinde in Illyricum missus est XLIV, 21. Cur vero haec iurisdictio, tum Papirio mandata est, nec potius Cn. Baebio, praetori urbano? vide ad XXVIII, 10; XLIV, 17. « Suspicor, Baebium fato functum, et tum Papirio utramque iurisdictionem decretam fuisse, ut XXXIX, 39. Sardiniae autem et hoc et seq. anno P. Fonteium Capitonem imperio prorogato praefuisse; conf. XLII, 15, et XLV, 16 Hanc tamen suspicionem evertere videntur verba seqq. *nam eam quoque sortem* (vide ad XXII, 35, n. 5) *habebat.* Fateor me ignorare, quid hoc sit. Nusquam enim alibi apud Livium legas, cum provinciis, quae extra Italiam a senatu decernebantur, ita coniunctam fuisse iurisdictionem, ut provincia et iurisdictio tantum una sors esset ». Duker.

Cap. XIII. 1. *Et Popillius et ea legatio*, h. e. et ceteri duo legati, qui cum eo *missi ad Antiochum erant;* vid. XLIV, 19 extr. Solus nominatur Popillius, quia princeps eorum erat; vide ad III, 25, n. 4. *Vt Popillius* forte leg. cum Gron. At Crev. copula *et* periodum hanc cum praec. connecti putabat (ut *Et praetores* cap. 12 extr.), et mox leg. *Romam retulit*, deleto verbo *rediit.*

inter reges sublatas esse, exercitumque ex Aegypto in Syriam reductum. Post ipsorum regum legati venerunt: Antiochi legati, referentes, *Omni victoria potiorem pacem regi, quae senatui placuisset, visam: eumque haud secus, quam deorum imperio, legatorum romanorum iussis paruisse.* Gratulati deinde victoriam sunt, *ad quam summa ope, si quid imperatum foret, affuturum regem fuisse.* Ptolemaei legati communi nomine regis et Cleopatrae [2] gratias egerunt, *Plus eos senatui populoque romano, quam parentibus suis, plus quam diis immortalibus, debere; per quos obsidione miserrima liberati essent, regnum patrium prope amissum recepissent.* Responsum ab senatu est: *Antiochum recte atque ordine fecisse* [3], *quod legatis paruisset, gratumque id esse senatui populoque romano.* Regibus Aegypti, Ptolemaeo Cleopatraeque: *Si quid per se boni commodique evenisset, id magnopere senatum laetari, daturumque operam, ut regni sui maximum semper praesidium positum esse in fide populi romani ducant.* Munera legatis ut ex instituto mittenda curaret, C. Papirio praetori mandatum. Literae deinde Macedonia allatae [4], quae victoriae laetitiam geminarent: *Persea regem in potestatem consulis venisse.* Dimissis legatis, disceptatum inter Pisanos Lunensesque legatos, Pisanis querentibus, agro se a colonis romanis pelli,

2. *Ptolemaei legati communi nomine regis et Cleopatrae*, forte leg. *Ptolemaeorum* et *regum*, et mox *regibus Aegypti, Ptolemaeis Cleopatraeque;* nam uterque fratrum regnabat: sed tamen etiam eleganter *reges Aegypti, Ptolemaeus et Cleopatra;* Gron. Conf. ad I, 39, n. 2; XLII, 29, n. 4, et XLIV, 19, n. 3. Ptolemaeum regem h. l. esse iuniorem, qui solus auxilium imploraverit Romanorum, et propter quem missa legatio a Romanis fuerit, suspicabatur Crev.

3. *Recte atque ordine fecisse;* vide quae iam notata ad XXIV, 31, n. 3.

4. *Literae deinde Macedonia allatae*, forte *e Macedonia;* Crev. et Drakenb. — *Geminarent*, forte *geminarunt;* Iac. Periz. — *Inter Pisanos Lunensesque;* de quibus vide ad XLI, 13, n. 2.

Lunensibus affirmantibus, eum, de quo agatur, a triumviris agrum sibi assignatum esse. Senatus, qui de finibus cognoscerent statuerentque, quinqueviros misit, Q. Fabium Buteonem, P. Cornelium Blasionem, Ti. Sempronium Muscam, L. Naevium Balbum, C. Appuleium Saturninum. Et ab Eumene et ab Attalo et ab Athenaeo fratribus [5], communis legatio de victoria gratulatum venit. Et Masgabae, regis Masinissae filio, Puteolis navem egresso, praesto fuit, obviam missus cum pecunia, L. Manlius quaestor, qui Romam eum publico sumptu perduceret. Advenienti extemplo senatus datus est. Is adolescens ita loquutus est, ut quae rebus grata erant, gratiora verbis faceret. Commemoravit, *quot pedites equitesque, quot elephantos, quantum frumenti eo quadriennio pater suus in Macedoniam misisset. Sed duas res ei rubori fuisse* [6]*: unam, quod rogasset eum per legatos senatus, quae ad bellum opus essent, et non imperasset: alteram, quod pecuniam ei pro frumento misisset. Masinissam meminisse, regnum a populo romano partum auctumque et multiplicatum habere: usu regni contentum scire, dominium et ius eorum, qui dederint, esse. Sumere itaque eosdem, non se rogare, aequum esse, neque emere ea ex fructibus agri ab se dati, quae ibi* [7] *proveniant. Id Masinissae satis esse, et fore, quod populo romano superesset. Cum*

5. *Ab Eumene, Attalo et Athenaeo f.* vide ad XLII, 5, n. 3. — *Masgabae, regis Masinissae f.* vide ad XXI, 29, n. 6; ad Epit. Liv. L, n. 7; Casaub. ad Suet. Aug. 98, et Spon. Misc. pag. 147.

6. *Duas res ei rubori fuisse;* supra ad IV, 37, *minorem quippe ruborem fore in iuris iniquitate.* Cf. et ad Tac. Ann. XI, 17, princ. Lem. — *Quae opus essent*, male edd. ante Grut. *esset;* Drak. Idem suspicabatur, mox post *meminisse* excidisse *se.*

7. *Non se rogare aequum esse, neque emere ea, ex fructibus agri ab se dati, quae ibi proveniant:* alia post *dati*, non post *ea* comma ponunt, offensi forsan eo, quod τὸ *quae* tot vocibus postponitur. At de eo vid. Periz. ad XXVIII, 12, n. 3. Idem ad Sanct. Min. II, 12, monet, h. l. prius *se* ad Masinissam, alterum ad Roma-

iis mandatis a patre profectum postea consequutos equites, qui devictam Macedoniam nuntiarent, gratulatumque senatui iuberent indicare, tantae eam rem laetitiae patri suo esse, ut Romam venire velit, Iovique Optimo Maximo in Capitolio sacrificare et grates agere: id, nisi molestum sit, ut ei permittatur, ab senatu petere.

XIV. Responsum regulo est [1]: *Facere patrem eius Masinissam, quod virum gratum bonumque facere deceat, ut pretium honoremque debito beneficio addat* [2]. *Et populum romanum ab eo, bello punico, forti fidelique opera adiutum; et illum, favente populo romano, regnum adeptum; aequitate sua postea trium regum* [3] *bellis deinceps omnibus functum officiis. Victoria vero*

nos referri, et in nota ad h. l. coni. *quae sibi proveniant.* Id probabat Drakenb. sed pronomen reciprocum non, ut ille, ad Masinissam, sed ad Romanos, ut posterius *se*, referendum putabat. At Crev. emend. *nec quidquam emere ex fructibus agri ab se dati*, et *ea quae ibi proveniant* interpretamentum esse existimabat *fructuum agri*, et inficetam verbositatem. — *Quod populo romano superesset;* vide ad Tac. Ann. XV, 43, n. 1. — *Gratulatumque senatui*, et postquam senatui gratulatus esset; Drak.

Cap. XIV. 1. *Responsum regulo est;* vide ad I, 39, n. 2.

2. *Vt pretium honoremque debito ei beneficio addat*, iusto et merito ob *fortem fidelemque operam, bello Punico* Romanis praestitam. *Honoremque verborum b. a.* coni. Gron. Conf. ad XXV, 17, n. 5. Sed vulgata lectio firmatur verbis seqq. et semper mihi mirifice placuit tum urbanitate, tum aequo iudicio animique non minus grati sensu: haec paene languet, et ab illa nimis longe abit. Nunc video, hanc etiam displicuisse Crev. qui docet, eum *beneficio addere honorem verborum*, qui beneficio a se collato verba addat honorifica; hic vero non agi de beneficio Masinissae in Romanos, sed Romanorum in Masinissam, quod huic deberetur ob constantem fidem; adeoque comiter senatum elevare beneficium suum fatendo, debitum fuisse Masinissae, quidquid illi praestitum fuerit a populo romano; praeterea *grati* viri esse, extollere beneficium acceptum, non a se datum. Idem recte monet, totam hanc orationem in eo esse, ut senatus comitate et laudibus certet cum Masinissae gratulatione et modestia. Hinc et bene mox coni. *et illum favente populo romano regnum acceptum ac virtute sua. Postea trium regum*, etc.

3. *Postea trium regum*, Philippi, Antiochi et Persei, h. e. cum iis, *bellis deinceps* (vide ad I, 21, n. 8) *omnibus f. o.* vid. XXXI, 19; XXXVI, 4; XLII, 29. — *Apud suos penates*, domi; non Romae. — *Esse e rep. populi romani;* vid. XXXIV, 34, n. 3.

populi romani laetari eum regem mirum non esse, qui sortem omnem fortunae regnique sui cum rebus romanis immiscuisset. Grates diis pro populi romani victoria apud suos penates ageret; Romae filium pro eo acturum. Gratulatum quoque satis suo ac patris nomine esse. Ipsum relinquere regnum, et Africa excedere, praeterquam quod illi inutile esset, non esse e republica populi romani, senatum censere. Petenti Masgabae, ut Hanno Hamilcaris filius obses [4] in locum * exigeret. Munera ex senatusconsulto emere regulo quaestor iussus ex centum pondo argenti, et prosequi eum Puteolos, omnemque sumptum, quod in Italia esset, praebere, et duas naves conducere, quibus ipse comitesque regis [5] in Africam deveherentur: et comitibus omnibus, liberis servisque, vestimenta data. Haud ita multo post de altero Masinissae filio Misagene literae allatae sunt, *missum eum ab L. Paullo post devictum Persea in Africam cum equitibus suis; navigantem, dispersa classe in Hadriatico mari, Brundisium tribus navibus aegrum delatum.* Ad eum cum iisdem muneribus, quae data Romae fratri eius erant, L. Stertinius quaestor Brundisium missus; iussusque curare, ut aedes hospi-)tio reguli, simul omnia, quae ad valetudinem opus essent, praeberentur; impensaeque liberaliter quum ipsi, tum toti comitatui praestarentur; naves etiam ut prospicerentur, quibus se bene ac tuto in Africam traiiceret. Equitibus singulae librae argenti, et quingeni sestertii dari iussi. Comitia

4. *Hanno Hamilcaris filius obses* pro *hospes* ex emend. Sigon. qui lacunam h. l. ita explet: *obses in locum* (cuiusdam alius obsidis carthaginiensis, cuius nomen interiit) *Romam a Poenis mitteretur, respondit senatus, haud aequum videri, ut obsides a Poenis arbitrio Masinissae exigeret.*

5. *Ipse comitesque regis*, forte *regii* aut *reguli*, aut, quod malim, *eius*; Gron. Cf. supra n. 1. — *Vestimenta data*, forte leg. *dari.*

Svppl. Valer. Maxim. V, 1. — Liv. IX, 46; Epit. lib. XX, XLV, 15 sqq. — Cicero, de Oratore, lib. I, cap. 9.

creandis in insequentem annum consulibus habita sunt a C. Licinio consule. Creati Q. Aelius Paetus, M. Iunius Pennus. Inde praetores facti Q. Cassius Longinus, M'. Iuventius Thalna, Ti. Claudius Nero, A. Manlius Torquatus, Cn. Fulvius Gillo, C. Licinius Nerva. Eodem anno censores Ti. Sempronius Gracchus et C. Claudius Pulcher rem diu inter se variis altercationibus agitatam tandem concordi animo decreverunt. Gracchus, quum libertini iterum iterumque in quatuor tribus urbanas redacti sese rursus per omnes effudissent, repullulans semper malum radicitus exstirpare voluerat, omnesque, qui servitutem servissent, censu excludere. Nitebatur contra Claudius, et maiorum instituta commemorabat, qui libertinos coërcere saepius, nunquam prohibere omnino civitate tentassent. Quin etiam ab censoribus C. Flaminio, L. Aemilio aliquid ex pristina severitate laxatum esse referebat. Sane quum tunc quoque faex illa populi per omnes tribus sese divisisset, eamque redigere rursus in antiquam sedem velut necessarium videretur, nonnullis tamen eius ordinis aliquid praecipuum concessum erat.

XV. Nam ab illis censoribus) in quatuor urbanas [1] tribus descripti erant libertini, praeter eos, quibus filius quinquenni maior et SCto esset [2]. Eos, ubi proximo lustro censi essent, censeri iusserunt; et eos,

Cap. XV. 1. *In quatuor urbanas tribus*, etc. in iis, quae h. l. desiderantur, Livius memoraverat comitia consulum praetorumque (quorum nomina vid. cap. 16), et initium contentionis C. Claudii Pulchri et Ti. Sempronii Gracchi censorum (vid. XLIII, 14 sq. et XLIV, 16) — Vid. quae ad h. l. disputat Dukerus in ipsius editione, aut in Livio Collect. Paris. Ed. T.

2. *Praeter eos, quibus filius quinquenni maior ex SCto esset:* « Hinc Manut. de Civ. Rom. p. 19, et Gruch. de Com. Rom. II, 4, p. 682, recte coniiciunt, hos in tribubus rusticis, non in urbanis, censos fuisse. Credi potest, quum ante, ut alii libertini, in una e quatuor tribubus urbanis censerentur, deinde iis beneficio filii quinquennis datum fuisse, ut ex tribubus urbanis ignobilioribus in rusticas honoratiores transferrentur. Ita Cuiac. ad I, 194, D. de V. S. Ceterum Manutius et Sigon. haec ita citant: *quibus filius quinquenni maior esset. Ex SCto eos, ubi*, etc. Hoc considerandum arbitror. Inepte saltem aliquis *ex SCto* filium habere dicitur ». Duk. Verba *ex SCto* inepte h. l. inseri, et vel leg. esse *ex SCto descripti erant libertini*, vel *censeri ex SCto iusserunt*, putabat Crev.

qui praedium praediave rustica pluris sestertium triginta millium haberent, censendi ius factum est [3]. Hoc quum ita servatum esset, negabat Claudius, *suffragii lationem iniussu populi censorem cuiquam homini, nedum ordini universo, adimere posse. Neque enim, si tribu movere [4] posset, quod sit nihil aliud, quam mutare iubere tribum, ideo omnibus quinque et triginta tribubus emovere posse, id est, civitatem libertatemque*

3. *Censendi ius factum est,* « h. e. iis datum erat, ut in tribu censeri possent, quum ante censi non fuissent. Vnde consequens est, eos, qui praedia rustica minoris *sestertium* 30,000 haberent, tribum non habuisse, et a suffragii latione exclusos fuisse. Nam eos, quos propter praedia rustica, quae pluris sestertium 30,000 erant, censendi ius factum erat, in una e quatuor tribubus urbanis, non in tribubus rusticis, ut eos, quibus filius quinquenni maior erat, censos fuisse, vere, ut puto, tradunt Manutius et Sigonius. Sed quid, si nulla quidem praedia rustica, sed urbana, verum longe pluris sestertium 30,000 possiderent? si maiorem summam apud argentarios aut in fenore positam haberent? an tamen tribum non habebant, et censu ac suffragii latione excludebantur? » Duker. Ante verba *censendi ius factum est* excidisse *in tribubus rusticis*, existimabat Crever. nam L. Aemilio et C. Flaminio censoribus non actum fuisse, utrum censerentur libertini, sed ubi censerentur: bene autem eos in tribus rusticas admitti, qui praedia rustica haberent; et hanc fuisse censorum mentem, ut in eas non admitterentur, nisi ditissimi quique ex libertinis.

4. *Negabat Claudius, suffragii lationem iniussu populi... tribu movere,* etc. vid. IV, 24, n. 5; XXXVIII, 36, n. 4; XXXIX, 55, n. 1. « Ex hac disceptatione Claudii cum Graccho consilium Gracchi intelligitur, quod Livius in iis, quae hic interciderunt, exposuerat. Habebat nimirum in animo, omnes libertinos non modo rusticis, verum etiam urbanis tribubus pellere, et universo ordini libertinorum suffragii lationem adimere. Id quum, contra tendente collega, consequi non posset, hoc tamen obtinuit, ut omnes libertini, et qui ante in rusticis tribubus, et qui in quatuor urbanis censebantur, in unam urbanam, in qua censerentur et suffragium ferrent, coniicerentur. Ita hoc rectius explicant Manut. et Sigon., quam Pighius, qui l. l. scribit, Gracchum decrevisse, quatuor urbanis tribubus omnes emovere, qui servitutem servissent, et quibus quinquenni maior filius praediave rustica pluris sestertium 30,000 non essent; et tum primum in Esquilinam solam coniecisse, qui servitutem servissent, et quibus talis filius taliave praedia non essent. Haec aliena sunt a consilio Gracchi, et ab eo, quod, quum id perficere non potuisset, collega concedente obtinuit ». Duk. — *Si tribu movere posset*, forte *possit*, id est, etsi possit; Drak.

eripere [5]*; non, ubi censeatur, finire, sed censu excludere.* Haec inter ipsos disceptata: postremo eo descensum est, ut [6] ex quatuor urbanis tribubus unam palam in atrio Libertatis sortirentur, in quam omnes, qui servitutem servissent, coniicerent. Esquilinae sors exiit [7]: in ea Ti. Gracchus pronuntiavit, libertinos omnes censeri placere. Magno ea res honori censoribus apud senatum fuit. Gratiae actae et Sempronio, qui in bene coepto perseverasset, et Claudio, qui non impedisset. Plures, quam a superioribus [8], et

5. *Civitatem libertatemque* (iuris Quiritium) *eripere* eodem sensu dicitur: nam cui civitas adimebatur, retinebat libertatem iuris gentium, non libertatem iuris Quiritium; Duk. *Libertas* plerumque opponitur servituti, et est libertinorum atque ingenuorum, sed quando de libertate civis rom. sermo est, significat ius Quiritium, vel omnia iura, quae cives rom. habent. Conf. Ernesti Clav. Cic.; *Noodt*, Obss. II, 21; Heinecc. in Append. lib. I, Antiq. Rom. ad Institut. Iur. Civ. §. 25; Sigon. de Ant. Iur. Civ. Rom. I, 6, et II, 14. — *Finire;* vide ad X, 13, n. 13. — *Inter ipsos* Claudium et Gracchum censores.

6. *Postremo eo descensum est, ut,* etc. vide ad XXIII, 14, n. 5. — *Palam in atrio Libertatis;* vid. XLIII, 16, n. 10.

7. *Esquilinae sors exiit;* vide ad I, 43, n. 22, et XXI, 42, n. 2. — *In ea Ti. Gracchus,* etc. Non audiendus Aur. Vict. de Viris ill. cap. 57, neque patrocinatur ei Cic. de Or. I, 9, quem locum Manut. et Sigon. ll. ll. dudum aliter exposuerant; Duk.

8. *Plures, quam a superioribus censoribus, et senatu emoti, et equos vendere iussi: omnes iidem ab utroque censore e tribu remoti* (Gronov. malebat *moti*, et Ant. Periz. *emoti*) *et aerarii facti; neque ullius, quem alter notaret* (forte *notarat;* Drakenb.), *ab altero levata ignominia;* vide ad IV, 24, n. 5, et XL, 51, n. 2. « Livius quaedam de his rebus iam XLIII, 15, 16, et XLIV, 16, dixerat; unde Sigon. admodum mirabatur, ipsum quasi sui oblitum eadem nunc iterasse. Quae autem lib. XLIII narrarat, post ea lib. XLIV repetiit, quia censores, postquam perduellionis causam dixerant, unde vel instauraverunt, vel antea accusationem nondum absolverant: unde ibi prioribus addit, tribu eos movisse, et aerarium reliquisse ipsum illum tribunum plebis P. Rutilium, a quo sibi perduellionis dies dictus erat. Hic vero repetendi causam habere potuit, ut adderet, omnes eosdem ab utroque et tribu motos, et aerarios factos, *neque ullius,* etc. quod antea omiserat. Id autem ut commode faceret, breviter repetiit, quae supra distinctius et per partes proposuerat. Si quis tamen id Livium memoriae culpa fecisse malit, per me licet. Sic nomina triumvirorum, qui coloniam Aquileiam deduxerunt, memoravit lib. XXXIX, 55, et XL, 34 ». Drak. Conf. ad XXXV, 22, n. 2.

senatu emoti sunt, et equos vendere iussi. Omnes iidem ab utroque et tribu remoti, et aerarii facti: neque ullius, quem alter notaret, ab altero levata ignominia. Petentibus, ut ex instituto ad sarta tecta exigenda, et ad opera quae locassent probanda [9], anni et bimensis tempus prorogaretur, Cn. Tremellius tribunus, quia lectus non erat in senatum [10], intercessit. Eodem anno C. Cicereius aedem [11] in monte Albano dedicavit quinquennio postquam vovit. Flamen Martialis inauguratus est eo anno L. Postumius Albinus.

XVI. Q. Aelio, M. Iunio consulibus de provinciis

9. *Petentibus, ut ex instituto ad sarta tecta exigenda, et ad opera, quae locassent, probanda* (vid. IV, 22, n. 5; V, 23, n. 6; VI, 4, n. 4), per *anni et bimensis tempus* censura sibi *prorogaretur*; vid. X, 47, n. 3, et XXIX, 37, n. 4. Verba *ex instituto* ante *exigenda* videntur ponenda, certe referenda sunt ad propiora *ad sarta tecta exigenda*, non ad remotiora. *anni et bimensis tempus prorogaretur:* multa vero in unico MS., e quo hic liber publicatus est, transposita esse, annotat Gronovius ad cap. 7; Dukesus. Verba autem haec, *anni et bimensis tempus prorogaretur*, haud dubie corrupta sunt, et neque ea interpretandi ratio, quam modo dedi, neque Drakenborchiana, de qua vide ad X, 47, n. 3, satis probanda. *Anni et VI mensium tempus* (hoc est, iustum censurae tempus, nunc iam praeteritum) *prorogaretur* recte, opinor, emend. Crev. qui putabat, vocem *bimensis* haud probam esse, et spatium illud anni et duorum mensium non cum legitimo censurae spatio congruere, nec apparere ad quid referri possit. Nimium quoque illud videri monet Drakenb. et verisimile esse, censores hoc praetextu prorogationem postulasse, ut compensarent tempus inutiliter et sine negotio publico elapsum, quum in comitiis accusarentur perduellionis; vide ad XLIII, 16.

10. *Quia lectus non erat in senatum:* « hoc loco sententiam suam confirmant, qui putant, tribunos plebis tum nondum iure magistratus senatores fuisse sine lectione censorum, idque iis demum a. Vrb. 623 plebiscito Atinio concessum. Sed de sententia huius plebisciti, quod Gell. XIV, 8 memorat, parum convenit inter doctos; vid. Manut. de Leg. cap. 6; Sigon. de Ant. Iur. Civ. Rom. II 2; Zamosc. de Sen. Rom. I, 9; Lips. Elect. II, 13; Torrent. ad Suet. Aug. 10; Ant. Augustin. de legibus». Duk.

11. *Q. Cicereius aedem*, etc. conf. XLII, 7; unde Drak. suspicabatur, post *aedem* excidisse *Monetae*. — *Flamen Martialis inauguratus*, etc. in locum P. Quintilii Vari, quem anno priore mortuum XLIV, 18 scripsit; Duker.

referentibus, censuere Patres, duas provincias Hispaniam rursus fieri, quae una per bellum [1] Macedonicum fuerat; et Macedoniam Illyricumque eosdem, L. Paullum et L. Anicium, obtinere, donec de sententia legatorum [2] et res bello turbatas, et statum alium eius regni formando composuissent. Consulibus Pisae et Gallia decretae cum binis legionibus peditum, et equitum quadringentenis [3]. Praetorum sortes fuere, Q. Cassii urbana [4], M'. Iuventii Thalnae inter peregrinos, T. Claudii Neronis Sicilia, Cn. Fulvii Hispania citerior, C. Licinii Nervae ulterior. A. Manlio Torquato Sardinia obvenerat: nequiit ire in provinciam, ad res capitales quaerendas ex senatusconsulto retentus. De prodigiis deinde nuntiatis senatus est consultus. Aedes deorum Penatium in Velia de caelo tacta erat: et in oppido Minervio [5] duae portae et

Cap. XVI. 1. *Per bellum Maced.* vide ad II, 18, n. 1.

2. *De sententia legatorum;* in Macedoniam nempe decretos esse legatos decem, in Illyricum vero quinque, discimus ex cap. seq. ubi eorum nomina quoque afferuntur. Lem.—*Statum alium eius regni*, potius *eorum regnorum*, vel, quod propius ad vulgatum accedit, *utriusque regni*, sc. Macedonici et Illyrii; Gron. et Drak. Id probabile fit ex cap. 17, 26 et 29.

3. *Consulibus Pisae*, Etruria, *et Gallia* Cisalpina *decretae cum binis legionibus peditum*, *et equitum quadringentenis:* docet Drak. suspectas esse primum *legiones peditum*, deinde locutionem *equitum quadringentenis* pro *equitibus q.*, denique ipsam vocem *quadringenteni*, quoniam et haud proba ea esse videatur, et treceni fere equites legioni sint additi; vid. VIII, 8, n. 10. Hinc non male coniicit *cum binis legionibus* ꟾↃↃ vel Ꟈ̀ ∞ (hoc est, quinum millium) *peditum et equitum trecenorum.* Idem suspicatur, plura excidisse, ex XLIV, 21 extr. forte supplenda.

4. *Praetorum sortes . . . urbana*, etc. vide ad XXII, 35, n. 5.—*M'. Iuventii Thalnae* pro *M. Iuventii* vel *Iuvencii Talvae* recepi ex emend. Sigon. Conf. Drakenb.

5. *In oppido Minervio*, quod et memoratur Velleio, I, 15, et forte est id. qd. *Castrum Minervae* opp. Calabriae, Ἀθήναιον Dionys. I, 51, *arx Minervae* Virg. Aen. III, 531, hod. *Castro.* Sed *oppidum* h. l. esse Romam antiquam Romuli in *X* regione Vrbis putabant Scaliger et Drakenb. vide ad XLII, 20, n. 3. Ille emend. *in oppido Minervii* (sed ita Livius mox *fores* aut *valvae* dixisset pro *portae*, et *parietis* pro *muri*), hic vero *in oppido Minervae*, sc. aedes, vel potius *in oppido Minervium* (hoc est, templum Minervae, ut apud Varr.

muri aliquantum. Anagniae terra pluerat; et Lanuvii fax in caelo visa erat; et Calatiae in publico agro M. Valerius civis romanus nuntiabat e foco suo sanguinem per triduum et duas noctes manasse. Ob id maxime decemviri libros adire iussi [6], supplicationem in diem unum populo edixerunt, et quinquaginta capris in foro sacrificaverunt. Et aliorum prodigiorum causa diem alterum supplicatio circa omnia pulvinaria fuit, et hostiis maioribus sacrificatum est, et Vrbs lustrata [7]. Inde, quod ad honorem deum immortalium pertineret, decrevit senatus, *Vt, quoniam perduelles superati, Perseus et Gentius reges cum Macedonia atque Illyrico in potestate populi romani essent, ut, quanta dona, Ap. Claudio, M. Sempronio consulibus, ob devictum Antiochum regem data ad omnia pulvinaria essent, tanta Q. Cassius et M'. Iuventius praetores curarent danda.*

XVII. Legatos deinde, quorum de sententia imperatores L. Paullus, L. Anicius componerent res, [1] decreverunt decem in Macedoniam, quinque in Illyri-

Ling. Lat. IV, 14, et simil. *Dianium* sup. I, 48), *duae portae et muri a.* Id firmari dicit loco Iul. Obseq. de Prod. cap. 70, *Romae aliquot loca sacra profanaque caelo tacta*, et a P. Victore in X Vrbis regione memorari *delubrum Minervae.*—*Lanuvii;* ita ex h. l. legendum esse apud Obseq. l. l. pro *Lavinii*, iam monuere eius intpp. De prodigiis h. l. memoratis vide ad I, 31, n. 1.—*Calatiae in publico agro*, etc. Calatia, ait Crever., urbs erat Campaniae, cuius ager, quemadmodum et Capuae, publicus factus fuerat populi romani. Is igitur ager fruendus locabatur colonis a censoribus. M. Valerius, de quo hic agitur, unus videlicet erat ex iis qui aliquam partem huius publici agri conduxerant.

6. *Decemviri libros adire iussi;* vid. III, 10, n. 6.

7. *Vrbs lustrata;* vide ad I, 28, n. 2.—*Perduelles;* vide ad I, 26, n. 4.—*Quanta dona Ap. Claudio, M. Sempronio consulibus*, etc. Hi consules A. V. 558; dona vota A. 562. Antiochus anno sequenti victus; cf. XXXVI, 2, et XXXIX, 23.

Cap. XVII. 1. *Componerent res;* vide ad XXVI, 40, n. 1.—*Decem in M.;* mox nominantur tantummodo novem: unde decimi nomen intercidit.

cum. In Macedoniam sunt hi nominati, A. Postumius Luscus, C. Claudius, ambo censorii, C. Licinius Crassus, collega in consulatu Paulli; tum prorogato imperio provinciam Galliam habebat [2]. His consularibus addidere Cn. Domitium Ahenobarbum, Ser. Cornelium Sullam, L. Iunium, C. Antistium Labeonem, T. Numisium Tarquiniensem, A. Terentium Varronem. In Illyricum autem hi nominati, P. Aelius Ligus consularis, C. Cicereius, et Cn. Baebius Tamphilus (hic priore anno, Cicereius multis ante annis praetor fuerat), P. Terentius Tusciveicanus, P. Manilius. Moniti deinde consules a Patribus, ut, quoniam alterum ex his succedere C. Licinio, qui legatus nominatus erat, in Galliam oporteret, primo quoque tempore provincias aut compararent inter se, aut [3] sortirentur, sortiti sunt. M. Iunio Pisae obvenerunt (quem prius, quam in provinciam iret, legationes, quae undique Romam gratulatum convenerunt, introducere in senatum placuit), Q. Aelio Gallia. Ceterum quamquam tales viri mitterentur, quorum de consilio sperari posset, imperatores nihil indignum nec clementia nec gravitate populi romani decreturos esse, tamen in senatu quoque agitata est summa consiliorum, ut inchoata omnia legati ab domo ferre ad imperatores possent.

XVIII. « Omnium primum liberos esse *placebat* Ma-

2. *Tum prorogato imperio provinciam Galliam habebat*, donec successor venisset: nam consulibus statim inito magistratu Pisae et Gallia provinciae decretae fuerant cap. 16, et Licinius, inter *X* legatos nominatus, quum ei Q. Aelius consul successisset, hoc anno in Macedoniam profectus est; Duk. Conf. seqq.

3. *Provincias aut compararent inter se, aut sortirentur;* vide ad III, 2, n. 1. Mox Gronov. malebat *sortitis M. Iunio*, etc. et Drakenb. monet, verbum *sunt* olim unica litera *s* scriptum fuisse. Sed unde tum pendet *moniti?* an hoc dictum *pro moniti sunt?* — *Convenerunt*, potius *convenerant;* Duker.

» cedonas atque Illyrios, ut omnibus gentibus appare» ret, arma populi romani non liberis servitutem, sed » contra servientibus libertatem afferre; ut et, in » libertate gentes quae essent, tutam eam sibi per» petuamque sub tutela populi romani esse, et, quae » sub regibus viverent, et in praesens tempus mitio» res eos iustioresque respectu populi romani habe» re se, et, si quando bellum cum populo romano » regibus fuisset suis, exitum eius victoriam Roma» nis, sibi libertatem allaturum crederent. Metalli quo» que macedonici [1], quod ingens vectigal erat, loca» tionesque praediorum rusticorum tolli *placebat*. Nam » neque sine publicano exerceri posse; et, ubi publica» nus est, ibi aut ius publicum vanum, aut libertatem » sociis nullam esse [2]. Ne ipsos quidem Macedonas

Cap. XVIII. 1. *Metalli quoque macedonici*, etc. forte leg. *m. q. M. vectigal, quod ingens erat*, vel *m. q. M.... locationes praediorumque rusticorum*, vel *praediorumque r. locationes*, vel denique *metalla q. Macedonica*. Ad haec et ad totum caput conf. inf. cap. 29. Quae hic *praedia rustica* dicat Livius, non scio; nam Romanos nec praedia regia inculta ac deserta relinqui, nec privatis praediorum suorum locatione interdicere voluisse, probabile est: agros autem Philippi et Persei in Macedonia deinde a censoribus locatos fuisse, Cic. Agr. II, 19 scribit; Dukerus. Forte ea sunt praedia, quae proprium erant regum macedonicorum patrimonium: quae, quum locarentur a regibus, a Romanis vel venduntur, vel donantur; Crever.

2. *Vbi publicanus est, ibi aut ius publicum vanum, aut libertatem sociis nullam esse.* Nota Dukeri est: « *Ius publicum* interdum est, quod Iustinianus, §. 1 Instit. de Iust. et Iur. *privatum ius* vocat, i. e. quo de rebus ad singulorum rem privatam et familiarem pertinentibus, publica auctoritate legibus constituto, omnes cives communiter utuntur, quodque magistratus omnibus aequaliter impertiri debent (sic apud Terent. Phorm. II, 5, v. 65, et Suet. Aug. 10, et Tib. 50): sed et proprie est, quod ad statum publicum civitatis atque imperii pertinet, ut apud Cic. de Or. I, 46, 61, et Brut. 77. Ita hic credo dici de eo, quod censoriis aliisve publici exercendi legibus praescriptum et constitutum erat. Nam hoc quoque magis ad statum publicum civitatis et imperii pertinet, quam ad rem privatam singulorum. Hoc dicit *vanum* esse, *ubi publicanus est*, i. e. leges de conducendis et exercendis vectigalibus publicis non servari, sed eludi fraudibus et rapacitate publicanorum et sine vi esse. Verum eo ipso, quod *ius publicum*

» idem exercere posse. Vbi in medio praeda administrantibus esset [3], ibi nunquam causas seditionum et certaminis defore. Commune concilium gentis esset, ne improbum vulgus a senatu aliquando libertatem salubri moderatione datam ad licentiam pestilentem traheret. In quatuor regiones describi Macedoniam, ut suum quaeque concilium haberet, *placuit;* et dimidium tributi, quam quod [4] regibus ferre soliti erant, populo romano pendere. » Similia his et in Illyricum mandata. Cetera ipsis imperatoribus legatisque relicta, in quibus praesens tractatio rerum certiora subiectura erat consilia.

vanum reddebatur, fiebat, ut *libertas sociis nulla esset*, quae illis salva fuisset, si leges vim suam obtinuissent. Itaque, si mea explicatio vera est, *et* vel pro utroque *aut*, vel, deleto priore *aut*, pro posteriore ponendum est ». Verba Livii Crever. ita exponit: *ubi publicanus est*, alterutrum accidere necesse est: aut remissius agere publicani iubebuntur; tunc *ius publicum vanum* erit, i. e. ex iure illo publico vel metalli, vel portorii, nihil aut perpaululum pecuniae recipietur: aut publicanus rigide et districte aget; tunc libertas sociis nulla erit. Idem mox malebat *id exercere* pro *idem exercere*.

3. *Vbi in medio praeda a. e.* vide VI, 6, n. 7. — *Commune concilium gentis esset:* immo leg. c. *non concilium*, vel cum Grut. *ne esset*. Magis a vulg. abit emend. Sigonii *gentis nullum esse;* et τὸ *esset* defendit Drak. quum variata constructio *placuit ne esset* et *Macedoniam dividi* Liviana sit. — De emendatione Drakenb. sic Buttn. Obss. pag. 111: « Hanc correctionem in his nemo probabit eorum, qui meminerint, verba *commune concilium gentis esset* pendere a praeeunte *placebat*, non, ut Drakenb. videtur, a consequente *placuit*. Accedit offensio iuncturae *ne esset, ne... traheret* ». Ergo idem vir doctus suspicatur legendum: *ne ipsos quidem Macedonas idem exercere posse* (placebat)... *Nec commune concilium gentis esse, ne improbum vulgus*, etc. *Nec* facile assumi ex *defore commune*, quivis intelligit. Lem. — Mox *aliquando* ad remotiora, *ad licentiam pestilentem traheret*, pertinet, et forte, ut alia, loco motum est; Duk.

4. *Dimidium tributi, quam quod:* dele τὸ *quam;* Gronov. Sic cap. 26, 29, et al. Sed XXXV, 1, *vix dimidium militum, quam quod*, etc. vide ibi notas. — *In quibus* refer ad *cetera relicta*, nisi potius del. τὸ *in*, ut *quibus* respiciat *imperatores;* Gron. *ut quibus* emend. Iac. Gron. Sic VII, 14, 37; XXV, 13; XXIX, 32, 34, et alibi.

XIX. Inter multas regum gentiumque et populorum legationes, Attalus, frater regis [1] Eumenis, maxime convertit in se omnium oculos animosque: exceptus enim est ab his, qui simul eo bello militaverunt, haud paulo benignius, quam si ipse Eumenes venisset. Adduxerant eum duae in speciem honestae res: una, gratulatio, conveniens in ea victoria, quam ipse adiuvisset; altera, querimonia gallici tumultus [2]. Advertaeque gladiis regnum in dubium adductum esse. Suberat et secreta spes honorum praemiorumque ab senatu, quae vix salva pietate eius [3] contingere poterant. Erant enim quidam Romanorum quoque non boni auctores, qui spe cupiditatem eius elicerent: *Eam opinionem de Attalo et Eumene Romae esse, tanquam de altero Romanis certo amico, altero nec Romanis, nec Persi fido socio. Itaque vix statui posse, utrum, quae pro se, an, quae contra fratrem petiturus esset, ab senatu magis impetrabilia forent: adeo universos omnia et huic tribuere, et illi vero negare* [4]. Eorum hominum, ut res docuit, Attalus [5] erat, qui, quantum spes spopondisset, cuperent, ni unius amici prudens monitio velut frenos animo eius, gestienti secundis rebus, imposuisset. Stratius cum eo

Cap. XIX. 1. *Attalus frater r. Eumenis*, etc. conf. Polyb. XXX, 1, et Diodor. t. II, pag. 625, fragm. 21. — *Qui simul militaverunt*; coni. Gron. *quibus simul militaverat*. Cum Clerico forte leg. *militaverant*.

2. *Querimonia gallici tumultus*; conf. XXXVIII, 12 sq. et ad II, 26, n. 1.

3. *Salva pietate eius* erga Eumenem fratrem. Forte leg. *ei* pro *eius*; Crev. — *Altero* (Eumene) *nec Romanis, nec Persi* (vide ad XLII, 25, n. 1) *fido socio*; conf. ad XLIV, 13, 20, 24, 25.

4. *Et huic tribuere, et illi vero negare*: pro *vero* Gron. coni. *merito*, et Duk. *velle* e Polyb. Sed Crever. et Drakenb. putabant, *vero* hic cum emphasi affirmare, ut XXVII, 19, et apud Cic. Off. III, 1, de Sen. II, de Div. II, 8. Conf. Cort. ad Sallust. Cat. LVIII, 16; LXI, 1, et supra ad VII, 3, n. 1, et XXVII, 19, n. 7.

5. *Eorum hominum Attalus erat*; vide supra ad lib. XXIII, 31, n. 9.

fuit medicus [6], ad id ipsum a non securo Eumene Romam missus, speculator rerum, quae a fratre agerentur, monitorque fidus, si decedi fide vidisset. Is, ad occupatas iam aures [7] sollicitatumque iam animum quum venisset, aggressus tempestivis [8] temporibus rem prope prolapsam restituit, « aliis alia regna crevisse rebus, *dicendo:* regnum eorum novum, nullis vetustis fundatum opibus, fraterna stare concordia; quod unus nomen regium et praecipuum capitis insigne gerat, omnes fratres regnent. Attalum vero, quia aetate proximus, quis non pro rege habeat? neque eo solum, quia tantas praesentes eius opes cernat, sed quod haud ambiguum prope diem regnaturum eum infirmitate [9] aetateque

6. *Stratius cum eo fuit medicus*, etc. conf. Polyb. XXX, 2. — *A non securo Eumene*, qui non sine cura et sollicitudine erat: ὀττευσάμενος ὁ βασιλεὺς τὸ μέλλον. Polyb.

7. *Ad occupatas iam aures......quum venisset*, brevi elegantia pro: quum ad Attalum venisset, eiusque animum iam iis, quae non boni auctores ei dixerant, praeoccupatum et sollicitatum esse intellexisset; ceterum vide ad V, 8, n. 7. Lem.

8. *Tempestivis temporibus*; Ausonius quidem in Ludo septem sapientum: « sed καιρὸς iste tempestivum tempus est ». Censeo tamen scribas *t*, *sermonibus*; Gron. prob. Drak. qui ita dici monet *sermones tempori aptos* III, 17; *orationem tempestivam* et *tempori convenientem* V, 12; XXXV, 36.

9. *Regnaturum eum infirmitate*, propter infirmitatem. — *Necdum enim agnoverat* Eumenes *eum, qui postea regnavit*, οὐδέπω γὰρ ἀναδεδειγμένος ἐτύγχανε κατὰ φύσιν υἱὸς ὢν αὐτῷ, ὁ μετὰ ταῦτα διαδεξάμενος τὴν ἀρχὴν Polyb. XXX, 2, §. 6, ubi Schweigh. haec notavit: « Quae verba non vertenda sunt, *necdum enim agnitus fuerat spurius ille filius Eumenis, qui postea illi successit* (nam ὁ κατὰ φύσιν υἱὸς, πατὴρ, ἀδελφὸς non est spurius, qui hodie vulgo, non Romanis, *naturalis* dicitur, sed genuinus, germanus); neque *nondum enim pro genuino eius filio declaratus erat*, etc. (nam Eumenes primum quidem ex pellice Aristonicum, sed deinde ex legitima uxore Stratonice, Ariarathis, Cappadocum regis, filia, quam dudum ab eo ductam fuisse, e Liv. XXXVIII, 39, et XLII, 16 constat, suscepit filium, iuniorem illum Attalum III Philometora, qui Romanos heredes instituisse dicitur, eique parvo admodum moriens tutorem reliquit Attalum fratrem, qui, tutela una cum regno suscepta, eundem post *XXI* annos successorem habuit: quod diserte Strabo, XIII, 624, tradit; Duker.) sed insolentiori quadam verbi ἀναδεδειγμένος notione adscita: *nec-*

» Eumenis esset, nullam stirpem liberum habentis
» (*necdum enim agnoverat eum, qui postea regnavit*).
» Quid attineret[10] vim afferri rei sua sponte mox ad
» eum adventurae? Accessisse etiam novam tempe-
» statem regno tumultus gallici, cui vix consensu et
» concordia regum resisti queat. Si vero ad externum
» bellum domestica seditio adiiciatur, sisti non pos-
» se; nec aliud eum, quam ne frater in regno mo-
» riatur, sibi ipsi spem propinquam regni erepturum.
» Si utraque gloriosa res esset, et servasse fratri re-
» gnum, et eripuisse; servati tamen regni, quae iun-
» cta pietati sit, potiorem laudem fuisse[11]. Sed enim-

dum enim tunc in lucem editus erat genuinus ille Eumenis filius: cui interpretationi consentanea sunt tum loca Strab. et Polyb. XXXIII, 16, §. 2, tum verba Polybii h. l. proxime praecedentia τοῦ βασιλέως διὰ τὴν ἀπαιδίαν, οὐδ' εἰ βουληθείη, δυναμένου τὴν ἀρχὴν ἄλλῳ καταλιπεῖν· quibus respondent h. l. Liviana *nullam stirpem liberorum habentis.* Si quis ei Livianam illam opponat, cum non nobis, sed Livio litem movere iubebimus, qui, quod haud dubie de Attalo, unice legitimo Eumenis filio ac successore, dixit Polybius, id ad Aristonicum, ex pellice natum (qui post mortem Attali III, sub a. Vrb. 620 regnum invasit, sed quem nunquam pro legitimo agnitum ab Eumene esse probabile fit ex reliqua huius familiae regnique historia), referendum putavit ».

10. *Quid attineret;* vide ad II, 41, n. 4. *Attinere* coni. Gron. — *Ad eum adventurae*, forte *venturae*, quasi de hereditate, quae *venire*, non *advenire*, dicitur. Iustin. I, 4, « si ad filiam mortuo rege venisset imperium ». Sallust. Iug. VIII: « ultro illi et gloriam et regnum venturum ». Duk. — *Sisti non posse;* vid. II, 29, n. 7. Mox lege: *nec aliud eum fratri, quam ne in regno moriatur, sibi ipsum spem propinquam regni erepturum;* Gron. qui confert verba auctoris ad Herenn. IV, 52, *tu cessas mihi vitam, tibi omnem bene vivendi spem mea morte eripere?* Ad verba *nec aliud eum* Douiat. et Crever. intelligunt *effecturum.*

11. *Potiorem laudem fuisse*, forte *esse;* Iac. Periz. — *omnibus iniuriis obnoxios fore*, Ant. Periz. malebat *omnium.* Saepe ita peccarunt librarii; Drak. — *Illa aetate; illa c. i.* vide ad II, 29, n. 6. — *An ultimum mori iussurum:* forte *ad ultimum* (vide ad XL, 42, n. 6.) *mori i.*, eo sensu, quo Virg. Ecl. II, 7, *mori me denique cogis;* Gron. prob. Drak. qui duo putat interrogari, utrum sc. Attalus iussurus sit, fratrem, erepto regno, privatum ad mortem usque in patria vivere, an vero, eum, erepta simul patria, vitam in exsilio finire? *an ad ultimum* coni. Duker. et suspicatur, post *infirmitate* periisse *esse*, vel *visurum* vel aliam vocem sequenti *iussu-*

» vero quum detestabilis altera res et proxima par- » ricidio sit, quid ad deliberationem dubii superes- » se? Vtrum enim partem regni petiturum esse, an » totum erepturum? Si partem, ambo infirmos, di- » stractis viribus, et omnibus iniuriis obnoxios fore: » si totum, privatumne ergo maiorem fratrem, an » exsulem illa aetate, illa corporis infirmitate, an » ultimum mori iussurum? Egregium enim, ut fa- » bulis traditus impiorum[12] fratrum eventus taceatur, » Persei exitum videri, qui ex fraterna caede raptum[13] » diadema in templo Samothracum, velut praesen- » tibus diis exigentibus poenas, ad pedes victoris » hostis prostratus posuerit. Eos ipsos, qui, non illi » amici, sed Eumeni infesti, stimulent eum, pieta- » tem constantiamque laudaturos, si fidem ad ulti- » mum fratri praestitisset. »

XX. Haec plus valuere in Attali animo. Itaque introductus in senatum, gratulatus victoriam [1], et sua merita eo bello fratrisque, si qua erant, et Gallorum defectionem, quae nuper ingenti motu facta erat,

rum sono similem, tria autem quaerere Stratium, utrum fratrem privatum in regno vivere passurus, an in exsilium pulsurus, an denique interfecturus sit? non duo tantum, privatum an exsulem mori iussurus? nam nihil interesse, privatus aliquis an exsul mori iubeatur, ac ne quidem eamdem regibus facultatem sese exsules occidendi, quam privatos in regno ipsorum viventes. *Vltimum* Crev. exponit tandem, ad ultimum (vide ad XL, 42, n. 6.), et tria divisionis membra constituit, ad *privatum* vero et exsulem intelligit *esse;* quod non multis placebit.

12. *Fabulis traditus impiorum fratrum*, etc. Eteoclis scil. et Polynicis; vide ad Sil. Ital. XVI, vs. 546. sq.

13. *Qui ex fraterna caede raptum*, etc. pro vulgatum: qui occiso fratre, legitimo regni herede, in templo ultimo refugio, Romanis se tradiderit, Conf. cap. 6.

Cap. XX. 1 *Gratulatus victoriam*, forte *gratulatusque* vel *gratulatus v. est;* Drak. *Gallorum defectionem*, Gallograecorum, quorum pars imperio Eumenis parebant; vid. Polyb. V, 77, 78; XXV, 4, 5; XXVI, 6; XXX, 1 sq. XXXI, 2, 6; XXXII, 5. Ad haec et seqq. cf. Polyb. XXX, 3, qui etiam *Aenum* et *Maroneam* praesenti Attalo promissas a senatu sed paulo post discessum eius liberas fuisse pronuntiatas tradit.

exposuit. Petiit, ut legatos mitteret ad eos, quorum auctoritate ab armis avocarentur. His pro regni utilitate editis mandatis, Aenum sibi et Maroneam petiit. Ita destituta eorum spe, qui, fratre accusato, partitionem regni petiturum crediderant, curiam[2] excessit. Vt raro alias quisquam, rex aut privatus, tanto favore tantoque omnium assensu est auditus; omnibus honoribus muneribusque et praesens est cultus, et proficiscentem prosequuti sunt. Inter multas Asiae Graeciaeque legationes Rhodiorum maxime legati[3] civitatem converterunt. Nam quum primo in veste candida visi essent, quod gratulantes decebat, et, si sordidam vestem habuissent, lugentium Persei casum praebere speciem poterant; postquam consulti ab M. Iunio consule Patres, stantibus in comitio legatis an locum, lautia, senatumque darent [4], nullum hospitale ius in iis servandum censuerunt; egressus e curia consul, quum Rhodii, gratulatum se de victoria purgatumque civitatis crimina dicentes venisse, petissent, ut senatus sibi daretur, pronuntiat: *Sociis et amicis et alia comiter atque hospitaliter praestare Romanos, et senatum dare consuesse: Rhodios non ita meritos eo bello, ut amicorum sociorum*[5] *numero habendi sint.* His auditis, prostraverunt se omnes humi, consulemque et cunctos, qui aderant, orantes, ne nova falsaque crimina plus obesse Rhodiis aequum

2. *Curiam excessit;* ediderant recentiores *curia excessit,* quod primae editionis lectioni contrarium testatur Drak. vide ad II, 37, n. 5. Sequens *ut* delendum; Gronovius, Creverius, et Drak. qui etiam malebat, *Raro alius quisquam.*

3. *Rhodiorum maxime legati*, etc. conf. Polyb. XXX, 4; Diodor. t. II, pag. 624; Gell. VII, 3; Dio Cass. p. 66, n. 158 sq. et Reimar. — *Civitatem converterunt;* vide ad XXII, 51, n. 3.

4. *Stantibus in comitio* (vide ad I, 36 n. 6.) *legatis an locum, lautia senatumque darent*, dandum censerent; vide ad III, 21, n. 3; VIII, 5, n. 1, et XXVIII, 39, n. 8.

5. *Amicorum sociorum*, lege *a. et sociorum*, ut paulo ante, aut cum

censerent, quam antiqua merita, quorum ipsi testes essent. Extemplo, veste sordida sumpta, domos principum cum precibus ac lacrymis circumibant, orantes, ut prius cognoscerent causam, quam condemnarentur.

XXI. M'. Iuventius Thalna praetor, cuius inter cives et peregrinos iurisdictio erat, populum adversus Rhodios incitabat, rogationemque promulgaverat, *Vt Rhodiis bellum indiceretur, et ex magistratibus eius anni deligerent, qui ad id bellum cum classe mitteretur*, se eum sperans futurum esse. Huic actioni M. Antonius et M. Pomponius tribuni plebis adversabantur. Sed et praetor novo maloque exemplo rem ingressus erat, quod, ante non consulto senatu, non consulibus certioribus factis, de sua unius sententia rogationem ferret, *Vellent iuberentne* [1], *Rhodiis bellum indici?* quum antea semper prius senatus de bello consultus esset, deinde ad populum latum; et tribuni plebis, quum ita traditum esset, ne quis [2] prius intercederet legi, quam privatis suadendi dissuadendique legem potestas facta esset, eoque persaepe evenisset, ut, qui non professi essent se intercessuros, animadversis vitiis legis ex ratione dissuadentium, intercederent,

aliis *a. sociorumque*, vel *a. aut sociorum*, vel *a. sociorumve* — *Condemnarentur*, forte *condemnarent*; Crev. et Drakenb.

Cap. XXI. 1. *Vellent iuberentne*, forte *iuberentve*. — *Quum antea semper prius senatus de bello consultus*, etc. vide ad XLII, 1, n. 3.

2. *Et tribuni plebis, quum ita traditum esset, ne quis*, etc. vid. Gruch. de Com. Rom. I, 4. pag. 597. Post *tribuni pl.* excidisse pauca in hanc sententiam *quod, ante quam privati de lege dicerent, legi ipsi intercederent*, suspicabatur Sigon. Contra Gronov. ex praecedd. intelligebat *novo maloque exemplo actioni praetoris adversabantur*. Hoc quidem intelligi potest, nec tamen ex eo satis apparet, in quo situm fuerit, quod tribuni pl. ita adversabantur: quod sine supplemento aliquo vix intelligi potest; Duker. — *Ex ratione dissuadentium*, lege *ex rationibus*, vel potius cum Grou. *ex oratione*; Drak.

et, qui ad intercedendum venissent, desisterent, victi auctoritatibus suadentium legem. Tum inter praetorem tribunosque omnia intempestive agendi certamen erat. Tribuni festinationem praetoris ante tempus intercedendo, (quum damnarent, imitabantur. Hoc tamen intercessioni suae praetendebant,) in adventum imperatoris et decem legatorum ex Macedonia, qui, re diligentissime ex literis tabulisque perpensa, certo indicaturi essent, quo quaeque civitas in Persea Romanosve animo fuisset, totam de Rhodiis consultationem reiici opus esse. Sed quum nihilominus praetor propositum urgeret, eo res processit, ut Antonius tribunus, productis ad populum legatis, procedentem contra Thalnam et dicere incipientem de Rostris detraheret, Rhodiisque concionem praeberet. Ceterum, etsi praecipitem ac fervidum praetoris conatum par tribuni pervicacia discusserat, nondum tamen cura discesserat Rhodiorum animis. Patres enim erant infensissimi: ut imminenti malo levati magis in praesens Rhodii, quam omnino liberati essent. Igitur quum diu multumque precantibus tandem senatus datus esset, introducti a consule, primo prostratis humi corporibus diu flentes iacuerunt. Deinde, quum excitatos consul dicere iussisset, Astymedes, quam maxime composito ad commovendam miserationem habitu, in hunc modum verba fecit:

XXII. « Hic luctus et squalor paulo ante florentium amicitia vestra sociorum, Patres conscripti, non potest non « esse etiam iratis miserabilis. At quanto iustior vestras mentes subibit miseratio, si cogitare volueritis, quam dura « conditione causam hic apud vos prope iam damnatae civitatis agamus? Ceteri rei fiunt, antequam damnentur: nec « prius luunt supplicia, quam de culpa constet. Rhodii) » peccaverimusne, adhuc dubium [1] est; poenas, igno-

SVPPLEM. Polyb. Exc. Legat. 93.— Livius infra cap. 25.

CAP. XXII. 1. *Peccaverimusne adhuc dubium est*, etc. haec est Astymedis principis legationis Rhodiorum, oratio ἀκέφαλος, Graecis haudquaquam probata; vid. Polyb. XXX, 4, et Gell. VII, 3. Livium non tam ea, quae dixerit orator Rhodius in senatu, quam quae ab eo dici potuisse ac de-

» minias omnes iam patimur. Antea, Carthaginiensibus » victis, Philippo, Antiocho superatis, quum Romam » venissemus, ex publico hospitio in curiam gratu- » latum vobis, Patres conscripti, ex curia in Capi- » tolium ad deos vestros dona ferentes [2]; nunc ex » sordido deversorio, vix mercede recepti, ac prope » hostium more extra Vrbem manere iussi, in hoc » squalore venimus in curiam romanam Rhodii, quos » provinciis nuper Lycia atque Caria, quos praemiis » atque honoribus amplissimis donastis. Et Macedonas » Illyriosque liberos esse (ut audimus [3]) iubetis, » quum servierint, antequam vobiscum bellarent » (nec cuiusquam fortunae invidemus, immo agno- » scimus clementiam populi romani): Rhodios, qui » nihil aliud quam quieverunt [4] hoc bello, hostes ex » sociis facturi estis? Certe quidem vos estis Romani, » qui ideo felicia bella vestra esse, quia iusta sint, » prae vobis fertis; nec tam exitu eorum, quod vin- » catis, quam principiis, quod non sine causa susci- » piatis, gloriamini. Messana in Sicilia oppugnata [5] » Carthaginienses, Athenae oppugnatae et Graecia in » servitutem petita et adiutus Hannibal pecunia, au- » xiliis, Philippum hostem fecerunt. Antiochus ipse,

huisse putaverit, in hanc orationem contulisse, docet Duk.

2. *Ad deos vestros dona ferentes* sc. *veniebamus*; quod verbum, a Sigonio interpositum, elegantius reticeri et ex proximis intelligi putabat Gron. *deducebamur* excidisse credebat Crev. *ferebamus* emend. Perizonius. — Doer. Livium nec scripsisse *veniebamus* (quis enim hanc latinitatem ferat: *quum Romam venissemus... veniebamus?*), nec illud reticuisse existimat. Sed suspicatur *pergebamus*, nec repudiat tamen Creverii coniecturam. Lem.

3. *Vt audimus* vett. edd. non *audivimus* et est ἰδιωτισμὸς vulgarium quoque linguarum *audio* pro *audivi* vel cognovi; Gronov., laudatis Cic. pro Roscio cap. 6., et Petr. cap. 104. Conf. cap. 23 extr. et cap. 24.

4. *Nihil aliud quam quieverunt*; vide ad II, 8, n. 9.

5. *Messana in Sicilia oppugnata*, h. e. eius oppugnatio, etc. vide ad XXVIII, 28, n. 3.

» ultro ab Aetolis hostibus vestris arcessitus, ex Asia » classe in Graeciam traiecit, Demetriade et Chalcide » et saltu Thermopylarum occupato, de possessione » imperii vos deiicere conatus. Cum Perseo socii vestri » oppugnati, alii interfecti reguli principesque gen» tium aut populorum, causa belli vobis fuere. Quem » tandem titulum nostra calamitas habitura est, si » perituri sumus? Nondum segrego civitatis causam a » Polyarato et Dinone, civibus nostris [6], et iis, quos, » ut traderemus vobis, adduximus. Si omnes Rhodii » aeque noxii essemus, quod nostrum in hoc bello » crimen esset? Persei partibus favimus, et, quem» admodum Antiochi Philippique bello pro vobis » adversus reges, sic nunc pro rege adversus vos » stetimus. Quemadmodum soleamus socios iuvare, » et quam impigre capessere bella, C. Livium, L. » Aemilium Regillum interrogate, qui classibus vestris » in Asia praefuerunt. Nunquam vestrae naves pu» gnavere sine nobis. Nostra classe pugnavimus semel » ad Samum, iterum in Pamphylia adversus Hanni» balem imperatorem. Quae victoria nobis eo glorio» sior est, quod, quum ad Samum magnam partem » navium adversa pugna et egregiam iuventutem ami» sissemus, ne tanta quidem clade territi, iterum ausi » sumus regiae classi ex Syria venienti obviam ire. » Haec non gloriandi causa retuli (neque enim ea » nunc nostra est fortuna), sed ut admonerem, » quemadmodum adiuvare socios solerent Rhodii.

XXIII. » Praemia, Philippo et Antiocho devictis,

6. *A Polyarato et Dinone*, *civibus nostris*, qui et ipsi paulo post Romam traducti sunt; vid. Polyb. XXX, 8, 9. Ceterum dant *Dione* vett. edd.; sed male. — *C. Livium* iam hoc tempore mortuum fuisse, ex XLIII, 11 colligebat Iac. Periz. Sed hoc loco alium non immerito credideris designari Livium, qui quidem in praetura classi praefuit. Conf. Drak. et Ind.

» amplissima accepimus a vobis. Si, quae vestra nunc » est fortuna deum benignitate et virtute vestra, ea » Persei fuisset, et praemia petitum ad victorem » regem venissemus in Macedoniam, quid tandem » diceremus? Pecuniane a nobis adiutum, an fru» mento? auxiliis terrestribus, an navalibus? quod » praesidium tenuisse nos? ubi pugnasse aut sub » illius ducibus, aut per nos ipsos? Si quaereret, ubi » miles noster, ubi navis intra praesidia [1] sua fuis» set, quid responderemus? Causam fortasse dice» remus apud victorem, quemadmodum apud vos » dicimus. Hoc enim legatos utroque de pace mit» tendo consequuti sumus, ut ne ab utraque parte » gratiam iniremus [2]; ab altera etiam crimen et pe» riculum esset. Quamquam Perseus vere obiiceret, » id quod vos non potestis, Patres conscripti, nos » principio belli misisse ad vos legatos, qui polli» cerentur vobis, quae ad bellum opus essent; na» valibus, armis, iuventute nostra, sicut prioribus » bellis, ad omnia paratos fore. Ne praestaremus, » per vos stetit [3], qui de quacumque causa tum » aspernati nostra auxilia estis. Neque fecimus igi» tur quidquam tanquam hostes, neque bonorum » sociorum defuimus officio; sed a vobis prohibiti » praestare fuimus. Quid igitur? nihilne factum » neque dictum est in civitate vestra, Rhodii, » quod nolletis, quo merito offenderetur populus

CAP. XXIII, 1. *Vbi navis intra praesidia*; vide ad IX, 51, n. 1.

2. *Vt ne* (pro simpl. *ne*) *ab utraque parte gratiam iniremus*; scribe *ut ab neutra parte*, et mox *navibus, armis, iuventute* pro *navalibus, a., i.*; Gronov. Forte et *iuv. nos nostra*; Drak *navalibus* sc. auxiliis, ut paulo ante; Ern.

3. *Ne praestaremus, per vos stetit*; vide ad II, 31, n. 7. Mox lege: *sed id a vobis prohibiti praestare fuimus*; Gron. — *Hinc iam non*, potius *Hic iam*, i. e. nunc, hoc tempore, ut apud Cic. pro l. Manil. cap. 9. *hic iam plura non dicam*, Duk. et Drak.

» romanus? Hinc iam non, quod factum est, de» fensurus sum (non adeo insanio), sed publicam » causam a privatorum culpa segregaturus. Nulla » enim est civitas, quae non et improbos cives ali» quando, et imperitam multitudinem semper habeat. » Etiam apud vos fuisse audivi, qui assentando » multitudini grassarentur; et secessisse aliquando » a vobis plebem, nec in potestate vestra rempu» blicam fuisse [4]. Si hoc in hac tam bene morata » civitate accidere potuit, mirari quisquam potest, » aliquos fuisse apud nos, qui, regis amicitiam pe» tentes, plebem nostram consiliis depravarent? » qui tamen nihil ultra valuerunt, quam ut in of» ficio cessaremus. Non praeteribo id, quod gra» vissimum est in hoc bello crimen civitatis nostrae. » Legatos eodem tempore et ad vos, et ad Persea » de pace misimus: quod infelix consilium furio» sus (ut postea audivimus) orator [5] stultissimum » fecit; quem sic loquutum constat, tanquam C. » Popillius legatus romanus, quem ad submoven» dos a bello Antiochum et Ptolemaeum reges mi» sistis, loqueretur. Sed tamen ea, sive superbia » sive stultitia appellanda est, eadem, quae apud » vos, et apud Persea fuit. Tam civitatium, quam » singulorum hominum mores sunt; gentes quoque » aliae iracundae, aliae audaces, quaedam timidae; » in vinum, in venerem proniores aliae sunt. Athe-

4. *Nec in potestate vestra rem. f.* vide ad XXVI, 8, n. 9. Mox forte leg. *depravarint* et *cessarimus;* Drak.

5. *Furiosus, ut postea audivimus, orator,* etc. respicit ad ea, quae XLIV, 14, 15, leguntur. Agesipolis oratio post allatum Romam nuntium de Perseo victo nequaquam tam insolens fuit: eam tamen hic designari, e Polyb. XXIX, 7. colligitur; Duker. — *Tanquam C. Popillius:* ad marginem Livii coniicit *tanquam si* vir doctus Iac. Perizon. Ita hoc passim dici, ut et *veluti si* et *quasi si*, docet Drak. — *Eadem, quae apud vos fuit,* legatio scilicet.

» niensium populum [6] fama est celerem et supra » vires audacem esse ad conandum; Lacedaemonio» rum cunctatorem et vix in ea, quibus fidit [7], in» gredientem. Non negaverim, et totam Asiae re» gionem inaniora parere ingenia, et nostrorum » tumidiorem sermonem esse, quod excellere inter » finitimas civitates videamur; et id ipsum non » tam viribus nostris, quam vestris honoribus ac » iudiciis. Satis quidem et tunc in praesentia ca» stigata illa legatio erat, cum tam tristi responso » vestro dimissa. Si tum parum ignominiae pensum » est, haec certe tam miserabilis ac supplex legatio » etiam insolentioris, quam illa fuit, legationis satis » magnum piaculum esset. Superbiam, verborum » praesertim, iracundi oderunt, prudentes irrident; » utique si inferioris adversus superiorem est: ca» pitali poena nemo unquam dignam iudicavit. Id » enimvero periculum erat, ne Romanos Rhodii » contemnerent. Etiam deos aliqui verbis ferocio» ribus increpant, nec ob id quemquam fulmine » ictum audimus [8].

XXIV. « Quid igitur superat, quod purgemus [1], » si nec factum hostile ullum nostrum est, et verba » tumidiora legati [2] offensionem aurium, non perni» ciem civitatis, meruerunt? Voluntatis nostrae tacitae » velut litem aestimari vestris inter vos sermonibus

6. *Atheniensium populum*: malim *Atheniensem*, et mox *Lacedaemonium*; Gron. Sed vulgatum exemplis firmavit Drak.

7. *Vix in ea, quibus fidit, ingredientem*, vix ea aggredientem seu conantem, quae se perfecturum esse confidit. — *Tumidiorem sermonem*; vide ad XXX, 11, n. 3.

8. *Fulmine ictum audimus*; vide ad cap. 22, n. 3.

Cap. XXIV. 1. *Quid igitur superat* (vide ad VIII, 10. n. 1.), *quod purgemus*, purgare debemus: male edd. ante Gron. *purgamus*; Drak.

2. *Verba tumidiora* (vid. XXX, 11. n. 3) *legati* nostri Cf. cap. 23; n. 5, et XLIV, 14, 15. — *Volunta-*

» audio, Patres conscripti: favisse nos regi, et illum » vincere maluisse; ideo bello persequendos esse cre» dunt. Alii vestrum, voluisse quidem nos hoc, non ta» men ob id bello persequendos esse: neque moribus, » neque legibus ullius civitatis ita comparatum esse, » ut, si quis vellet inimicum perire, si nihil fecerit [3], » quo id fiat, capitis damnetur. His, qui nos poena, » non crimine, liberant, gratiam quidem habemus; » ipsi nobis hanc dicimus legem: si omnes voluimus, » quod arguimur, non distinguimus voluntatem a » facto: omnes plectamur. Si alii principum nostro» rum vobis, alii regi faverunt, non postulo, ut » propter nos, qui partium vestrarum fuimus, regis » fautores salvi sint: illud deprecor, ne nos propter » illos pereamus. Non estis vos illis infestiores, quam » civitas ipsa; et hoc qui sciebant [4], plerique eorum » aut profugerunt, aut mortem sibi consciverunt. » Alii, damnati a nobis, in potestate vestra erunt, » Patres conscripti. Ceteri Rhodii, sicut gratiam » nullam meriti hoc bello, ita ne poenam quidem » sumus. Priorum nostrorum benefactorum cumulus, » hoc quod nunc cessatum in officio est, expleat. » Cum tribus regibus gessistis bella per hos annos. » Ne plus obsit nobis, quod uno bello cessavi» mus, quam quod duobus bellis [5] pro vobis pugna» vimus. Philippum, Antiochum, Persea, tanquam » tres sententias, ponite. Duae nos absolvunt: una

tis nostrae tacitae velut litem aestimari, vide ad XXXVIII, 55, n. 5.

3. *Vt si quis vellet inimicum perire, si nihil fecerit:* in edd. ante Vascos. *qui* (vide ad VI, 32 n. 3.), et *ut si nihil fecerit;* unde *ut is, si nihil fecerit* non male coniicit Gronov. probante Drakenb. Conf. ad lib. XXII, 11, n. 2.

4. *Et hoc qui sciebant*, potius *quia s.;* Iac. Periz.

5. *Quam quod duobus bellis*, etc. immo *quam prosit, quod duobus;* Crev. et Drak.

» dubia est, ut gravior sit [6]. Illi de nobis si iudi» dicarent, damnati essemus. Vos iudicate, Patres » conscripti, sit Rhodus in terris, an funditus delea» tur. Non enim de bello deliberatis, Patres con» scripti, quod inferre potestis, gerere non potestis, » quum nemo Rhodiorum arma adversus vos laturus » sit. Si perseverabitis in ira, tempus a vobis pete» mus, quo hanc funestam legationem domum re» feramus: omnia libera capita, quidquid rhodio» rum virorum, feminarum est, cum omni pecunia » nostra naves conscendemus, ac, relictis penatibus » publicis privatisque, Romam veniemus; et, omni » auro et argento, quidquid publici, quidquid pri» vati est, in comitio, in vestibulo curiae vestrae, » cumulato, corpora nostra coniugumque ac libe» rorum vestrae potestati permittemus, hic passuri, » quodcumque patiendum erit. Procul ab oculis » nostris urbs nostra diripiatur, incendatur. Hostes » Rhodios esse, Romani iudicare possunt: est tamen » et nostrum aliquod de nobis iudicium, quo nun» quam iudicabimus [7] nos vestros hostes: nec quid« quam hostile, etiam si omnia patiemur, faciemus.»

XXV. Secundum talem orationem [1] universi rursus prociderunt, ramosque oleae supplices iactantes,

6. *Vna dubia est, ut gravior sit*, etiamsi severior, durior sit, ut apud Caes. Bell. Civ. I, 2, quod iam monuit Crever. Sensus est: Dubium est utrum damnandi simus, ut vos iudicare videmini, *quod uno bello*, adversus *Persea* a vobis gesto, *cessavimus*, non pro vobis pugnavimus, ut in duobus bellis. Non est, quod cum Gron. legas *una dubia est; tantum abest, ut gravior sit*, hoc sensu: Vna nec absolvit, quia non iuvimus, nec condemnat, quia non contra stetimus: tantum abest, ut certo condemnet, vel maiorem habeat auctoritatem, ut *gravis auctor* I, 15, n. 7. — *Illi*, sc. qui voluntatis nostrae tacitae velut litem aestimant, etc. Conf. cap. pr.

7. *Quo nunquam iudicabimus* ex emend. Gronov. pro vulg. *quod nunquam iudicavimus*. Idem coni. qui *nunquam iudicabimus*.

Cap. XXV. 1. *Secundum talem orationem*; vide ad I, 4, n. 1. — *Ramos oleae supplices iactantes*; vide ad II, 54, n. 6.

tandem excitati, curia excesserunt. Tunc sententiae interrogari coeptae. Infestissimi Rhodiis erant, qui consules praetoresve aut legati gesserant in Macedonia bellum. Plurimum causam eorum adiuvit M. Porcius Cato, qui, asper ingenio, tum lenem mitemque senatorem egit [2]. Non inferam simulacrum viri copiosi, quae dixerit, referendo: ipsius oratio scripta exstat, Originum quinto libro inclusa. Rhodiis responsum ita redditum est, ut nec hostes fierent, nec socii permanerent. Philocrates et Astymedes principes legationis erant [3]. Partem cum Philocrate renuntiare Rhodum legationem placuit, partem cum Astymede Romae subsistere, qui, quae agerentur, sciret certioresque suos faceret. In praesentia deducere ante certam diem ex Lycia Cariaque iusserunt [4] praefectos.

2. *Lenem mitemque senatorem egit;* vide ad Epit. Liv. XLVI, n. 2. — *Ipsius oratio*, pro Rhodiis habita, *scripta exstat, Originum quinto libro inclusa;* vide ad XXXI, 44, n. 4; XXXIV, 5, n. 3; Gell. VII, 3; Appian. Pun. 65.

3. *Philocrates et Astymedes principes legationis erant;* conf. ad haec et seqq. Polyb. Exc. Leg. XXX, 5, qui etiam Philocratem primo cum aliis, deinde Philophronem et Astymedem advenisse Romam tradit cap. 4 pr. — *Partem* legationis, aliquot legatos, *cum Philocrate renuntiare Rhodum legationem* (vide ad XXIII, 6, n. 2) *placuit*, sc. Rhodiis, *partim cum Astymede Romae subsistere, qui, quae agerentur* Romae, *sciret*, etc. Illud *qui* inserui, et hoc potius excidisse crediderim, quam, quod alii putant, *quae* vel *ut;* nisi cum Gron. legere malis *subsistere, qui*, sc. legati (nam *pars* id qd. *quidam legati*) *quae agerentur, scirent certioresque suos facerent.* Ita diserte Polyb. XXX, 5, §. 1: sed οἱ περὶ τὸν Ἀστυμήδην etiam pro solo Astymede dictum accipi potest: et mandatum illud ad hunc potissimum legationis principem spectat, Livius tamen haec verba de Astymede et collegis, nec male, accepisse, et librarii, ignorantes, voce *partem* plures comprehendi, numerum mutasse, aut virgulas, literae *e* in *sciret* et *faceret* superscriptas, omisisse videntur.

4. *In praesentia deducere* (quid? praesidia?) *ante certam diem ex Lycia Cariaque praefectos iusserunt* Patres. Polybius hoc decretum senatus post missam legationem, quae coronam ferebat, factum tradit; Duker. Conf. ad XLIV, 15, n. 1. Pro *praefectos* Drak. coni. *praesidia* vel *praesidiarios.* Sed forte leg. *decedere* pro *deducere.*—*Haec Rhodum nuntiata ... in gaudium renuntiata verterunt;* vide ad II, 3, n. 2. *Nuntiata* pro *nuntiari iussa*, quoniam sequitur *renuntiata:* ac ne sic quidem a frigido pleonasmo

Haec Rhodum nuntiata, quae per se tristia fuissent, quia maioris mali levatus erat timor, quum bellum timuissent, in gaudium renuntiata verterunt. Itaque extemplo coronam viginti millium aureorum [5] decreverunt: Theodotum, praefectum classis, in eam legationem miserunt. Societatem ab Romanis ita volebant peti, ut nullum de ea re scitum populi fieret, aut literis mandaretur; quod, nisi impetrarent [6], maior repulsis ignominia esset. Praefecti classis id unius erat ius, ut agere de ea re sine rogatione ulla perlata posset. Nam ita per tot annos in amicitia fuerant [7], ut sociali foedere se cum Romanis non illigarent ob nullam aliam causam, quam ne spem regibus abscinderent auxilii sui, si cui opus esset, neu sibi ipsis

immunis locus videri potest, nisi post *nuntiata* maiorem interpunctionem facias; Ern.

5. *Coronam XX millium* (*millibus* edd. ante ultimam Grut.) *aureorum*, στέφανον ἀπὸ μυρίων χρυσῶν Polyb. unde vel *X millium* leg., vel δισμυρίων, Gron. *Theodotum*, Θεαίτητον MSS. Polyb. XXX, 5, qui eundem etiam memorat XXIII, 3; XXVII, 11; XXVIII, 2, 14; XXIX, 5; XXX, 18. Ex quibus locis patet, eum praecipue Romanis favisse: unde eum quoque maxime idoneum fuisse, qui Romam mitteretur, iam monuit Drak.

6. *Quod, nisi* (si non) *impetrarent* (scil. postquam ea de re scitum populi factum et literis mandatum esset; Crev. et Drak.), *maior ignominia esset repulsis*, ipsis repulsam ferentibus. Cf. III, 35, n. 10, et XXXIX, 32, 3. *Quo, si non impetrarent, minor repulsae ignominia esset* coni. Gron. Conf. Polyb. XXX, 5, §. 5, ubi non minus incerta est lectio. — *Praefecti classis id unius erat ius* sanciendae societatis sine populi Rhodiorum scito.

7. *Per tot annos* (prope *CXL*, dicit Polyb.) *in amicitia* Rom. *fuerant*, sed *sociali foedere se cum Romanis non illigaverant*, οὐκ ἐπεποίηντο πρὸς αὐτοὺς συμμαχίαν, et οὐκ ἐβούλοντο συνδιάζειν, οὐδὲ προκαταλαμβάνειν σφᾶς αὐτοὺς ὅρκοις καὶ συνθήκαις. « *Socii* ab *amicis* etiam distinguuntur cap. 20. Sed Rhodiensis civitas *socia* vocatur XLV, 10, et *amica atque socia populi rom.* Gell. VII, 3. De Rhodiis etiam supra hoc cap. dicitur *ut ne hostes fierent, nec socii permanerent* ». Duk. De discrimine amicorum sociorumque rom. Appian. 1. Gall. Ecl. XIII (Exc. 12): ἐποιοῦντο δ' οἱ Ῥωμαῖοι ξένους, hospites et amicos, οἷς ἐδίδοσαν μὲν εἶναι φίλους, ἀνάγκη δ' οὐκ ἐπῆν ὡς φίλοις ἐπαμύνειν. Longe vero durior erat conditio sociorum; vide ad XXII, 13, n. 9, et XXXVII, 54, n. 3. — *Sed quae eos ipsis Romanis minus suspectos*; cf. Schweigh. ad Polyb. XXX, 5, §. 9 et 10.

fructus ex benignitate et fortuna eorum percipiendi. Tunc utique petenda societas videbatur, non quae tutiores eos ab aliis faceret (nec enim timebant quemquam, praeter Romanos), sed quae ipsis Romanis minus suspectos. Sub idem fere tempus et Caunii descivere ab his, et Mylasenses Euromensium oppida occuparunt [8]. Non ita fracti animi civitatis erant, ut non sentirent, si Lycia et Caria ademptae ab Romanis forent, cetera aut se ipsa per defectionem liberarent, aut a finitimis occuparentur, includi se insulae parvae et sterilis agri litoribus, quae nequaquam alere tantae urbis populum posset. Missa igitur iuventute, propere et Caunios, quamquam Cibyratarum [9] adsciverant auxilia, coëgerunt imperio parere, et Mylasenses Alabandenosque, qui, Euromensium provincia adempta, ad ipsos coniuncto exercitu venerunt, circa Orthosiam acie vicerunt.

XXVI. Dum haec ibi, alia in Macedonia, alia Romae geruntur, interim in Illyrico L. Anicius, rege Gentio, sicut ante dictum est, in potestatem redacto, Scodrae, quae regia fuerat, praesidio imposito Gabinium prae-

8. *Sub idem fere tempus et Caunii descivere ab his* (forte *a Rhodiis*) et *Mylasenses Euromensium oppida o.* vid. XXXII, 33, not. 7; XXXIII, 20, not. 3, et XXXVIII, 39, n. 4. Caunus (hod. *La Rossa.* L.), Mylasa (hod. *Melasso.* L.) et Euromum oppida Cariae, quae *Caria et Lycia* Rhodiis olim a Romanis datae erant, sed nuper iis SCto *ademptae;* vide ad XXXVIII, 39, n. 8, et XLIV, 15, n. 1. Hoc vero SCtum Rhodiis nondum innotuerat, quum oppida illa deficerent et *cogerentur imperio parere.* Conf. omnino Polyb. XXX, 5, §. 11-16.

9. *Cibyratarum* (quorum urbs *Cybara* nunc vocatur *Iburar*) *adsciverant auxilia*, potius *acciverant;* Gron. Conf. ad IV, 31, n. 6. — *Mylasenses*, edd. vett. *Mylassenses;* vide ad XXXVIII, 39, n. 4. — *Alabandenos*, qui *Alabandenses* XXXVIII, 13, XLIII, 6, Ἀλαβανδεῖς, et *Alabandei.* Sic *Labranda* Λαβρανδηνός, *Halyatta* Ἀλυαττηνὸς, *Amatha* Ἀμαθηνὸς, Ὑπαῖπα Hypaepeni, Μυλασεῖς, *Mylasenses* et *Mylaseni;* Αγβάτανα, Αγβατεὺς et Αγβατηνὸς, Caryanda Καρυανδεὺς et Καρυανδηνὸς, *Gadara*, *Gadareus* et Γαδαρηνὸς, Gron. Conf. Duk. — *Orthosia* pagus Cariae ad Maeandrum; vid. Strab. XIV, pag. 650; Cellar. O. A. III, 3, pag. 99.

fecit, Rhizoni et Olcinio [1] urbibus opportunis C. Licinium. Praepositis his Illyrico, cum reliquo exercitu in Epirum est profectus. Vbi prima Phanota ei dedita, tota multitudine cum infulis obviam effusa. Hic praesidio imposito, in Molossidem transgressus: cuius omnibus oppidis, praeter Passaronem et Tecmonem et Phylacen et Horreum, receptis, primum ad Passaronem ducit. Antinous et Theodotus [2] principes eius civitatis erant, insignes et favore Persei, et odio adversus Romanos: iidem universae genti auctores desciscendi ab Romanis. Hi conscientia privatae noxae, quia ipsis nulla spes veniae erat, ut communi ruina patriae opprimerentur, clauserunt portas, multitudinem, ut mortem servituti praeponerent, hortantes. Nemo adversus praepotentes viros hiscere audebat. Tandem Theodotus quidam, nobilis et ipse adolescens, quum maior a Romanis metus timorem a principibus suis vicisset, « Quae vos rabies, inquit, agitat, qui » duorum hominum noxae civitatis accessionem fa- » citis [3]? Equidem pro patria qui letum oppetissent, » saepe fando audivi: qui patriam pro se perire ae- » quum censerent, hi primi inventi sunt. Quin ape- » rimus portas, et imperium accipimus, quod orbis » terrarum accepit? » Haec dicentem quum multitudo

CAP. XXVI. 1. *Rhizoni et Olcinio*; vid. Hard. ad Plin. III, 22 seu 26. In edd. ante Drak. *Olzinio*, sed inf. c. extr. *Rizonitas et Olciniatas*. Οὔλκίνιον apud Ptol. II, 17, forte Ὀλκίνιον, *Olchinium* apud Plin. — *Cum infulis o. effusa*; vide ad II, 54, n. 6. — *Hic praesidio*, etc. potius *Hinc*, *praesidio imposito*, *in*, etc. Duk.

2. *Antinous et Theodotus*, etc. cf. Polyb. XXVII, 13, 14, et XXX, 7, 8.

3. *Duorum hominum noxae* noxam vel causam *civitatis accessionem facitis*: ita Iac. Periz. haec interpretatur; Doui. vero: « civitatis acc. facitis ad crimen duorum, qui soli noxii, vel assentiendo vosque adiungendo noxiis illis duobus, efficitis, ut civitas accedat ad eorum crimen ». Sed *civitatem* legere malunt Gron., Crever. et Drak. vide ad VII, 30, n. 3. — *Quin aperimus portas*; vide ad XXVII, 49, n. 5. — *Imperium* romanum.

sequeretur, Antinous et Theodotus in primam stationem hostium irruperunt, atque ibi, offerentes se ipsi vulneribus, interfecti. Vrbs dedita est Romanis. Simili pertinacia Cephali [4] principis clausum Tecmonem, ipso interfecto, per deditionem recepit. Nec Phylace, nec Horreum, oppugnationem tulerunt. Pacata Epiro, divisisque in hiberna copiis per opportunas urbes, regressus ipse in Illyricum, Scodrae, quo quinque legati ab Roma venerant [5], evocatis ex tota provincia principibus, conventum habuit. Ibi pro tribunali pronuntiavit de sententia consilii [6]: *Senatum populumque romanum Illyrios esse liberos iubere. Praesidia ex omnibus oppidis, arcibus, et castellis sese deducturum. Non solum liberos, sed etiam immunes* [7] *fore Issenses, et Taulantios, Dassaretiorum Pirustas, Rhizonitas, Olciniatas, quod, incolumi Gentio, ad Romanos defecissent. Daorseis quoque immunitatem dare, quod, relicto Caravantio, cum armis ad Romanos transissent. Scodrensibus et Dassarensibus et Selepitanis ceterisque Illyriis, vectigal dimidium eius, quod regi* [8] *pen-*

4. *Simili pertinacia Cephali*, etc. vid. XLIII, 18, n. 1. — *Per deditionem recepit*, sc. L. Anicius.

5. *Quo quinque legati ab Roma v.* conf. cap. 17.

6. *Ibi pro tribunali p. d. s. c.* vide ad XXVI, 27, n. 4.

7. *Non solum liberos, sed etiam immunes*; vide ad XXV, 16, n. 4.— *Dassaretiorum Pirustas:* hos Illyrico, illos Macedoniae attribuit Ptol. II, 17, III, 13. De *Dassaretiis* vide ad XXVII, 32, n. 3. *Pirustas* Ptol. appellat Πιρούστας vel Πειρούσας; Strabo, VII, 314, Πειρούστας vel Πυρούστας in Pannonia, et forte Appian. Illyr. 16, Πυρισσαίους; Plin. III, 22 seu 26, et Mela, II, 3, *Pyraeos*. Cf. Palmer. Graec. Ant. I, 18, et intpp. Caes. Bell. Gall. V, 1, et Vell. II, 115. — *Daorseis*, qui *Daorizi* et Δαόριζοι dicuntur Plin. l. l. et Strab. VII, 315; Δαούρσιοι Ptol. Δάρσοι Appiano, Ill. 2 (qui eos ab Illyrii filia Δαορθὼ nomen accepisse tradit), et Δάρσιοι Steph. Byz. ubi vid. Holsten. Conf. Intpp. Vell. II, 115, et Schweigh. ad Polyb. XXXII, 18, §. 1. — *Dassarensibus*, qui forte non iidem, qui *Dassaretii*, fuere. — *Selepitani* non alibi memorantur. *Salonitanis* vel *Salvianis* ex Plin. III, 22. *Sepàris et Epetinis* coni. Douiat. Conf. ad III, 50, n. 1, et XLII, 21, n. 2.

8. *Quod regi pendissent* prob. Voss. Gramm. V, 26; sed *pependissent* emend.

dissent. Inde in tres partes Illyricum divisit. Vnam eam fecit, quae supra dicta est; alteram Labeatas omnes; tertiam Agravonitas, et Rhizonitas, et Olciniatas, accolasque eorum. Hac formula dicta in Illyrico 9, ipse in Epiri Passaronem in hiberna rediit.

XXVII. Dum haec in Illyrico geruntur, Paullus ante adventum decem legatorum Q. Maximum filium, iam ab Roma regressum, ad Aeginium et Agassas 1 diripiendas mittit: Agassas, quod, quum Marcio consuli tradidissent urbem, petita ultro societate romana, defecerant rursus ad Persea: Aeginiensium novum crimen erat; famae de victoria Romanorum fidem non habentes, in quosdam militum, urbem ingressos, hostiliter saevierant. Ad Aeniorum quoque hostiliter urbem diripiendam L. Postumium misit, quod pertinacius, quam finitimae civitates, in armis fuerant. Autumni fere tempus erat; cuius temporis initio circumeundam Graeciam, visendaque, quae nobilitata fama magis auribus accepta sunt, quam oculis no-

Sigon. et Drak. Post hoc verbum excidisse videtur *remittere*, vel potius *imponere*. Conf. cap. 29. — *Vnam eam fecit, quae supra dicta est:* at supra nihil de ea dictum est. Hinc Crever. opinatur, vel hic aliqua intercidisse, vel Livium rem non parum fastidiosam indiligentius transcurrisse; adeoque etiam non facile definiri posse ex antecedd., quos populos habuerit prima haec Illyrici pars. — *Agravonitas* non alius memoravit. *Ascrivionitas* coni. Douiat. et sane *Ascrivium* cum *Rhizinio* et *Olchinio* iunxit Plin. III, 22. Sed inde non bene formatur nomen illud gentilitium; Crever. Conf. ad III, 50, n. 1.

9. *Hac formula dicta in Illyrico* de divisione eius; vide ad IV, 8, n. 4, et XXVI, 24, n. 5.

Cap. XXVII. 1. *Agassas;* notat Doëring. hanc urbem supra XLIV, 7, in singulari *Agassam* appellari, et sic plura urbium nomina modo in singulari, modo in plurali adhiberi, v. c. *Theba* et *Thebae.* Lem. — *Aeginiensium novum crimen erat: famae,* etc. coni. Doëring. post *erat* fortasse excidisse τὸ *quod.* Lem. — *Ad Aeniorum quoque,* etc. Incolarum Aeni opp. in Thracia. Eos tamen hic intelligi non posse, pluribus argumentis probat Drakenb. et emend. *Aeneatum* (vide ad XL, 4, n. 4), quos, praesidio Persei firmatos (vide ad XLIV, 32), pertinacius in armis fuisse suspicatur.

scuntur, ut statuit, praeposito castris C. Sulpicio Gallo, profectus cum haud magno comitatu, tegentibus latera [2] Scipione filio et Athenaeo Eumenis regis fratre, per Thessaliam Delphos petit, inclytum oraculum: ubi, sacrificio Apollini facto, inchoatas in vestibulo columnas, quibus impposituri statuas regis Persei fuerant, suis statuis victor destinavit. Lebadiae [3] quoque templum Iovis Trophonii adiit. Ibi quum vidisset os specus, per quod oraculo utentes sciscitatum deos descendunt, sacrificio Iovi Hercynnaeque facto, quorum ibi templum est, Chalcidem ad spectaculum Euripi Euboeaeque insulae, ponte continenti iunctae, descendit: a Chalcide Aulidem traiicit, trium millium spatio distantem [4], portum inclytum statione quon-

2. *Tegentibus latera*, etc. vide ad XXIV, 5, n. 7. — *Inchoatas in vestibulo columnas*; vid. Plut. Aemil. pag. 270.

3. *Lebadiae* (in Boeotia ad fines Phocidis, hod. *Livadia*), *templum Iovis Trophonii*, ubi *os specus*, *per quod oraculo utentes sciscitatum deos descendunt*; vid. Strab. IX, p. 414, al. 634 C. Pausan. IV, 16, §. 4, IX, 37, 39, 40; Schol. ad Aristoph. Nub. v. 508; Philostr. Vit. Apoll. VIII, 19, ibique Olear.; Luciani Dial. Mort. 24; Plut. de gen. Socr.; Suid. voc. Τροφ. Periz. ad Aeliani V. H. III, 45; Vales. ad Harpocrat. voc. Λεμβάδεια· Plin. XXXI, 2, §. 11, XXXIV, 8 seu 19, §. 7; Cic. Nat. D. III, 22, et de Div. I, 34. — *Deos*; vid. Pausan. IX, 39, n. 4. — *Iovi Hercynnaeque*, forte *Hercynaeque*; vid. loc. class. Pausan. IX, 39, §. 2 et 4, ubi Ερκυνα dicitur ut Philostr. l. l. Conf. Tzetz. et Potter. ad Licophr. v. 153.

4. *Ad spectaculum Euripi Euboeaeque insulae, ponte continenti iunctae, descendit*, et *a Chalcide Aulidem traiicit*, *trium millium* passuum *spatio distantem*; vide ad XXVIII, 6, n. 3, et XXXV, 51, n 2. *Euripi E. i.* edidi ex emend. Gron. pro vulg. *Euripi* * *aevoque ante insulae.* — *Portum inclytum statione quondam mille navium Agamemnoniae classis*; vide ad Sil. III, 229; Iuvenal. XII, 122; Strab. IX, 2, §. 8, pag. 403; Duker. ad Thucyd. I, 9; Heyn. ad Virg. Aen. II, 198, et ad Hom. Il. II. 493. *Aulis in* Boeotia (hod. *Vathi* aut *Karababa*) dicebatur et pagus Tanagraeorum et portus duplex, maior ac minor. Ibidem inclytum *templum Dianae*, portuum custodis, λιμενοσκόπου (vid. Spanhem. ad Callim. Hymn. in Dian. 39, et 259), ubi Agamemnon, *rex ille regum* (βασιλεὺς τῶν βασιλέων, qui titulus postea datus Persarum Parthorumque regibus, de quo vid. Ern. ad Suet. Calig. 5), quum malacia diu Aulide detineretur, ducesque indignarentur moram, Chalcantis monitu *navibus cursum* felicem *ad*

dam mille navium Agamemnoniae classis, Dianaeque templum, ubi navibus cursum ad Troiam, filia victima aris admota, rex ille regum petiit. Inde Oropum Atticae [5] ventum est; ubi pro deo vates Amphilochus colitur, templumque vetustum est, fontibus rivisque circa amoenum. Athenas inde, plenas quidem et ipsas vetustate famae, multa tamen visenda habentes: arcem, portus, muros Piraeeum urbi iungentes [6], navalia magnorum imperatorum, simulacra deorum hominumque, omni genere et materiae et artium insignia.

Troiam petiit a diis, et impetravit, *filia* Iphigenia tanquam *victima aris*, arae, *admota* Dianae, quae tamen eam immolantium manibus ereptam, substituta cerva, in Tauricam transtulit terram, ut in templo Dianae Tauricae munere sacerdotis fungeretur: quae fabula Homerico aevo recentior, sed Hesiodo iam nota fuit. Conf. Pausan. I, 43, IX, 19; Intpp. Hygini, fab. 98; Eurip. in Aul. et Heyn. ad Virg. Aen. II, 116.

5. *Oropum Atticae* opp., ut apud Plin. IV, 7 seu 11, et Ptol. proprie prima Boeotiae urbium, in confinio Atticae, mari propinqua, quam tamen Athenienses sibi vindicarunt, postquam agrum eius, de quo cum Boeotis contenderant, Philippus rex ipsis adiudicaverat; vid. Pausan. I, 34, et Thucyd. II, 23. — *Ubi pro deo vates Anphilochus colitur* una cum Amphiarao patre, *templumque vetustum est, fontibus rivisque circa amoenum*, et oraculum; vid. Pausan. I, 34 (ubi non templi quidem, at arae eius et cultus cum patre communis mentio fit; unde nolim cum Kuhnio suspicari, Livium esse corruptum aut memoria vacillasse); Strab. VII, p. 501 sq. et X, p. 710 B. Heyn. ad Apollod. III, 7, n. 7; Salmas. ad Solin. pag. 103; Philostrat. Heroic. cap. 2, §. 8. — *Plenas quidem et ipsas vetustate famae, multa tamen*, etc. h. e. ut Crev. exposuit, plenas quidem monumentis vetustatis, quae nihil aliud insigne habeant, quam quod repraesentant heroicorum temporum memoriam; multa tamen habentes, quae per se ipsa, et ob structurae magnificentiam, aut excellentiam artificii, visenda sint. Lem.

6. *Arcem, portus, muros Piraeeum urbi iungentes*, etc. vide ad XXXI, 26, n. 3. *Arx* Athenarum, ἡ ἄνω πόλις seu Ἀκρόπολις et Cecropia, magnificis aedificiis statuisque exornata; vid. Pausan. I, 22, 23, et de toto h. l. Meurs. Lectt. Attic. VI, 33, et Cecropia, et Piraeeus (in quo libro de *muris* et *navalibus* Athenarum agit, cap. 2 et 3), in t. IV Gron. Thes. Ant. gr.; Potteri Archaeol. I, 8; *Voyage du ieune Anacharsis*, cap. 12. — *Navalia, magnorum imp. monimenta, simulacra*, etc. coni. Crev. — *Materiae et artium*, forte *artis*, etsi XXV, 40, *graecarum artium opera* dicuntur signa ac tabulae pictae; Duk.

XXVIII. Sacrificio Minervae praesidi arcis [1] in urbe facto profectus, Corinthum altero die pervenit. Vrbs erat tunc praeclara ante excidium [2]. Arx quoque et Isthmus praebuere spectaculum: arx inter omnia in immanem altitudinem edita, scatens fontibus; Isthmus duo maria [3], ab occasu et ortu solis finitima, arctis faucibus dirimens. Sicyonem inde et Argos nobiles urbes adit: inde haud parem opibus Epidaurum, sed inclytam Aesculapii nobili templo; quod, quinque millibus passuum ab urbe distans, nunc vestigiis revulsorum donorum, tum donis dives erat, quae remediorum salutarium aegri mercedem sacraverant deo [4]. Inde Lacedaemonem adit, non operum magni-

CAP. XXVIII. 1. *Minervae praesidi arcis* Athenarum totiusque simul urbis, ut et aliarum arcium urbiumque (conf. ad XXXI, 30, n. 5, XXXVII, 37, n. 1); unde Ἀκραῖα et Πολιοῦχος vel Πολιάς appellata, aut, si Pausaniae, I, 26, 27, fides habenda, quoniam Ἀκρόπολις Athenarum antea πόλις dicta. Conf. Meurs. l. l. et Spanhem. ad Callim. H. in Pall. 53. Quatuor autem in arce Athenarum templa habuit Minerva varie cognominata, scil. Παρθένος, Νίκη, Πολιάς et Σώτειρα, e quibus illud, quod Παρθενὼν vocatur, ceteris longe magnificentius fuit; vid. Pausan. I, 24, 27, V, 11, VIII, 41, X, 34; *Wheeler in Voyages*, t. II, pag. 420; Meurs. Cecropia, cap. 14 seqq. Potter. et *Voyage du ieune Anacharsis*, ll. ll.

2. *Vrbs* Corinthus *erat tunc praeclara ante excidium* a. Vrb. 607, quo L. Mummius Achaicus cos. eam delevit. — *Arx*, Ἀκροκόρινθος, *inter omnia* (forte *intra moenia*; Gronov.) *in immanem altitudinem XXX* stadiorum *edita*, ὑπερκείμενον τῆς πόλεως ὄρος ὑψηλὸν καὶ ἀπότομον, τείχει κοινῷ περιειλημμένον, Strab. VIII, 4, §. 8, et VIII, 6, §. 21, p. 361 et 379. Conf. Pausan. II, 4 et 5. Idem et Strabo Pirenen *fontem* memorant.

3. *Isthmus duo maria*, Ionium et Aegaeum, seu sinum Corinthiacum et Saronicum, seu Salaminicum (hodie *Golfo di Lepanto* et *d'Engia*), *ab occasu et ortu solis finitima arctis faucibus dirimens*; conf. ad XXXII, 21, n. 12; Strab. VIII, pag. 334, 369, 515, 580; Diodor. XI, 16; Plin. IV, 4 seu 5; Pausan. II, 1.

4. *Epidaurum inclytam Aesculapii nobili templo, quod ... deo*; conf. Pausan. II, 26, 27; Strabo; VIII, p. 374; Chandleri Itiner. cap. 53. — *Quinque millibus passuum ab urbe distans* in luco: nam omnia Aesculapii fana extra urbes et in locis editis condi solebant propter aëris salubritatem; vid. *Villoison*, qui ipse urbem templumque adiit, in Proleg. ad Hom. p. L. — *Donis dives erat*, ἀναθήμασι et tabulis votivis, ἀνακειμέναις πίναξιν, ἐν οἷς ἀναγεγραμμέναι τυγχάνουσιν αἱ θεραπεῖαι, Strab. et *Villoison*, ll. cc. Dona ablata a

ficentia, sed disciplina institutisque memorabilem: unde per Megalopolim Olympiam ascendit: ubi et alia quidem spectanda visa, et, Iovem velut praesentem intuens, motus animo est. Itaque, haud secus quam si in Capitolio immolaturus esset, sacrificium amplius solito apparari iussit. Ita peragrata Graecia, ut nihil eorum, quae quisque Persei bello privatim aut publice sensisset, inquireret, ne cuius metu sollicitaret animos sociorum, Demetriadem quum revertit [6], in itinere sordidata turba Aetolorum occurrit; mirantique et percunctanti, quid esset, defertur, quingentos quinquaginta principes ab Lycisco et Tisippo, circumsesso senatu per milites romanos, missos a Baebio praeside, interfectos; alios in exsilium actos esse; bonaque eorum, qui interfecti essent, et exsulum possidere, qui

Sulla, quum in bello Mithridatico pecuniae inopia laboraret; vid. Pausan. IX, 7, §. 4.

5. *Vbi et alia quidem spectanda visa, et* (forte leg. *sed* cum Gron. vel potius *at* cum Crev. quo pondus orationi additur) *Iovem velut praesentem*, etc. Λεύκιος Αἰμίλιος παρῆν εἰς τὸ τέμενος τὸ ἐν Ὀλυμπίᾳ, καὶ τὸ ἄγαλμα θεασάμενος ἐξεπλάγη, καὶ τοιοῦτον εἶπεν· ὅτι μόνος αὐτῷ δοκεῖ Φειδίας τὸν παρ' Ὁμήρῳ Δία μεμιμῆσθαι· διότι, μεγάλην ἔχων προσδοκίαν τῆς Ὀλυμπίας, μείζω τῆς προσδοκίας εὑρηκὼς εἴη τὴν ἀλήθειαν, Polyb. XXX, 15, §. 3. Similia tradit Plut. Aemil. p. 270. De Iovis Olympici magnifico et templo et simulacro, quae Phidias ex auro et ebore confecit, vid. Pausan. IV, 31, V, 10-13, et Lips. 1794.

6. *Demetriadem quum revertit*, utique *revertisset;* Gron. At *in itinere* ei turba occurrit, et potius leg. *revertitur*, quoniam classici auctores in praesenti passiva verbi forma utuntur; Drakenb. — *Sordidata turba Aetolorum*, in exsilium actorum. — *DL principes* Aetolorum *ab Lycisco* et *Tisippo*, etc. conf. cap. 31, et ad XLI, 25, n. 1. *Lyciscus* et *Tisippus* Aetoli patriae proditores, faventes Romanis. Conf. ad XLII, 38; Polyb. XXVII, 13; XXVIII, 4; XXX, 10. — *Missos a Baebio praeside:* « utrum toti Aetolorum genti praepositum, an tantum praesidio urbis, in qua haec patrata sunt, praefectum dicat Livius, incertum est. Sed neutro sensu alibi *praesidem* dixit. An, quem ICti in Pandectis saepe *praesidem provinciae* vocant, vetustiores scriptores eodem nomine appellent, mihi nondum compertum est ». Duk. — *Possidere* bona horum *exsulum*, *qui* nunc *arguebant*, accusabant Lyciscum et Tisippum. — *Iussis Amphipolim adesse*, forte *Amphipoli;* Duker. Sic cap. 29 pr. et *adesse Arimini*, et *Romae* XXI, 63, et XXVXI, 39. — *Convento O.* vide ad XXX, 43, n. 4.

arguebant. Iussis Amphipolim adesse, ipse, convento Cn. Octavio Demetriade, postquam fama accidit [7], traiecisse iam mare decem legatos [8], omnibus aliis omissis, Apolloniam ad eos pergit. Quo quum Perseus obviam Amphipoli nimis soluta custodia processisset (id diei iter est), ipsum quidem benigne alloquutus est: ceterum, postquam in castra ad Amphipolim venit, graviter increpuisse traditur C. Sulpicium: primum, quod Persea tam procul a se vagari per provinciam passus esset; deinde, quod adeo indulsisset militibus, ut nudare tegulis muros urbis ad tegenda hibernacula sua pateretur: referrique tegulas et resarciri tecta, sicut fuerant, iussit. Et Persea quidem cum maiore filio Philippo, traditos A. Postumio, in custodiam misit; filiam cum minore filio, a Samothrace accitos Amphipolim, omni liberali cultu habuit.

XXIX. Ipse, ubi dies venit, quo adesse Amphipoli denos principes civitatium iusserat, literasque omnes quae ubique [1] depositae essent, et pecuniam regiam conferri, cum decem legatis, circumfusa omni multitudine Macedonum, in tribunali consedit. Assuetis regio imperio tamen novum formam terribilem praebuit tribunal, submotor aditus, praeco, accensus, insueta omnia oculis auribusque; quae vel socios,

7. *Postquam fama accidit*; vide ad XXI, 10, n. 15.

8. *Decem legatos*; conf. cap. 17. — *Apolloniam*, intellige Apolloniam Chalcidicam, sitam inter Chabrium et Strymona fluvios. Mox pro *passus est* legendum coniiciunt Gronov. et Crev. *passus esset*. Lem.

Cap. XXIX. 1. Pro, *quae ubique*, malit Doëring. *ubi quae depositae essent*, vel *ubicumque depositae essent*; nam τὸ *ubique* pro *essent*, postulare videtur *erant*, Lem. — *Cum decem legatis... in tribunali consedit*; vide ad Tacit Ann. I, 75, n. 1; Spanhem. ad Iuliani Orat. I, p. 215, et Ernesti Clav. Cic. voc. *tribunal*. — *Assuetis quamquam*, licet, *regio imperio tamen*, etc. — *Submotor aditus*, lictor, viam aditumque faciens submovendo plebem; vide ad III, 14, n. 4. Cf. et Torrentium ad Horat. Od. II, 16, v. 9. — *Accensus*; vide ad I, 43, n. 13.

nedum hostes victos, terrere possent [2]. Silentio per praeconem facto, Paullus latine, quae senatui, quae sibi ex consilii sententia visa essent, pronuntiavit: ea Cn. Octavius praetor, nam et ipse aderat, interpretata sermone graeco referebat. « Omnium primum liberos » esse iubere Macedonas, habentes urbes easdem » agrosque, utentes legibus suis, annuos creantes » magistratus: tributum dimidium eius, quod pepen- » dissent regibus, pendere populo romano. Deinde » in quatuor regiones dividi Macedoniam: unam fore » et primam partem, quod agri inter Strymonem et » Nessum amnem [3] sit: accessurum huic parti trans

2. *Quae vel socios, nedum hostes victos terrere possent.* Si haec sana sunt observat Crever., habes exemplum particulae *nedum* sumptae pro *non solum*: quod vulgo negant rectum esse grammatici. Sed et ipse Cicero eodem sensu illam usurpavit, ad Att. X, 16: « tu quoniam quartana cares, et nedum morbum removisti, sed etiam gravedinem ». Sic enim plurimos scriptos habere testantur omnes fere interpretes: et rursus Balbus et Oppius in ep. ad Cic. lib. IX ad Att. « nedum hominum humilium, ut nos sumus, sed etiam amplissimorum virorum consilia ex eventu, non ex voluntate a plerisque probari solent ». Itaque non plane fortasse assentiendum est hac in re communi grammaticorum opinioni. Lem. — *Omnium primum*, etc. conf. Diodor. in Exc. Peiresc. pag. 314, 317; Plut. Aemil. pag. 370, et Spartian. Hadr. cap. 5, qui Macedonas a Catone liberos fuisse pronuntiatos tradit. In quo si quid veri est, Cato, cuius orationem de Macedonia liberanda Priscian. III, 601, laudat, in senatu hanc sententiam dixisse potuit; Duk. et Drak.— *Deinde in quatuor regiones dividi Macedoniam*, quas Livius recensuit progrediens ab oriente in occidentem; unde geographorum morem sequutus ordinem invertit Cellar. O. A. II, 13, qui conf. ad hoc et seq. cap. Divisionem hanc viri docti ex nummis illustrarunt; vid. Drakenb. Eandem, ex Polyb. forte dedit Dexippus, cuius frag. in Chron. Euseb. pag. 56, cum Livio commisit et illustravit Schurzfleisch. in Notit. Bibl. Vinar. pag. 70 sq. quam particulam inde excerptam in Appendicem Livianam coniecit Drakenb.

3. *Primam partem, quod agri inter Strymonem et Nessum amnem* (forte *amnes*) *sit*, quae est Macedonia adiecta a Philippo, Edonis, pars Thraciae. *Strymon* fl. olim Macedoniam disterminabat a Thracia, sed deinde *Nessus*, postquam Philippus, magna parte Thraciae expugnata, fines imperii ad hoc flumen protulerat. *Nessus* aliis *Nestus* et *Nesus* dicitur.— *Ad orientem versum*, scilic. agrum; τὴν πρὸς ἀνατολὴν χώραν. Conf. Drakenb. —*Trans Strymonem autem vergentia ad occasum*, *Bisalticam om-*

» Nessum, ad orientem versum, qua Perseus tenuisset » vicos, castella, oppida, praeter Aenum et Maro- » neam et Abdera; trans Strymonem autem vergentia » ad occasum, Bisalticam omnem cum Heraclea, quam » Senticen appellant. Secundam fore regionem [4], » quam ab ortu Strymo amplecteretur amnis, praeter » Sinticen Heracleam et Bisaltas: ab occasu qua Axius » terminaret fluvius, additis Paeonibus, qui prope » Axium flumen ad regionem orientis colerent. Tertia » pars facta [5], quam Axius ab oriente, Peneus amnis » ab occasu, cingunt: ad septemtrionem Bora mons » obiicitur. Adiecta huic parti regio Paeoniae, qua » ab occasu praeter Axium amnem porrigitur: Edessa » quoque et Beroea eodem concesserunt. Quarta » regio [6] trans Boram montem, una parte confinis

nem, etc. at cap. 30, n. 2, legimus *Bisaltas trans Nessum amnem* in Thracia *incoluisse et circa Strymonem*. Hinc Drak. suspicatur, eos fuisse gentem longe ac late patentem, et habitasse ad dextram ripam Strymonis in Macedonia, deinde trans Strymonem inter eum fluvium et Nessum, et denique pertinuisse ultra Nessum ad ripam eius sinistram in Thracia. Idem h. l. coni. *vergentem ad occasum Bis. o.*, i. e. omnem illam Bis., quae trans Strymonem vergit ad occasum. Contra Periz. ad Aelian. V. H. V, 11, infra cap. 30 emend. *Pars prima Bisaltas habet, fortissimos viros; trans Nessum autem et circa Strymonem multas frugum proprietates*. Conf. et Cellar. Geogr. Ant. II, 13, p. 671.

4. *Secundam fore regionem* inter *Strymonem* et *Axium*, in qua Odomantice, Chalcidice, Crossaea, Mygdonia, Crestonia seu Grestonia, Anthemus, Amphaxitis cum parte Paeoniae inter illos fluvios sita. — *Ab occasu qua Axius*, etc. vox *qua* abundare videtur; Drak.

5. *Tertia pars facta* intra *Axium* et *Peneum*, in qua Pieria, Bottiaea, Emathia et pars Paeoniae. Forsitan erunt, quibus quaedam in hoc cap. saepius inculcata displicebunt: sed hi cogitent velim, Macedoniae in quatuor regiones divisae suos terminos praestitui; in qua re Aemilio summa perspicuitate versandum erat, ne quid dein controversiis ansam praeberet; Drak. — *Bora mons* non alibi memoratur. Forte leg. *Bermius mons*, ad cuius radices sita Beroea. Conf. Strab. VII, pag. 338; Ptol. III, 12; Plin. IV, 8, §. 15, et Schurzfl. l. l. qui in Dexippi fragm. Βέρμιον coni. pro Βέρνον. Alius mons est *Boreas*, sc. Epiri. — *Edessa*, hodie vocatur *Moglena*. — *Eodem concesserunt*, eidem parti, regioni adiectae sunt.

6. *Quarta regio*, in qua Lyncestis, reliqua Paeoniae pars, magnaque pars Epiri et Illyrici. — *Pelagoniam*, quae

» Illyrico, altera Epiro. Capita regionum, ubi concilia fierent, primae regionis Amphipolim, secundae » Thessalonicen, tertiae Pellam, quartae Pelagoniam » fecit. Eo concilia suae cuiusque regionis indici [7], » pecuniam conferri, ibi magistratus creari iussit ». Pronuntiavit deinde [8], « neque connubium, neque » commercium [9] agrorum aedificiorumque inter se » placere cuiquam extra fines regionis suae esse. Metalla quoque auri atque argenti non exerceri; ferri » et aeris permitti ». Vectigal exercentibus dimidium eius impositum, quod pependissent regi. Et sale invecto uti vetuit [10]. Dardanis repetentibus Paeoniam, quod et sua fuisset, et continens esset finibus suis [11], *omnibus dare libertatem* pronuntiavit, *qui sub regno Persei fuissent.* Post non impetratam Paeoniam, salis commercium [12] dedit: tertiae regioni imperavit, ut Stobos Paeoniae deveherent, pretiumque statuit. Navalem materiam et ipsos caedere, et alios pati vetuit. Regionibus, quae affines Barbaris essent (excepta autem tertia, omnes erant), permisit, ut praesidia armata in finibus extremis haberent.

XXX. Haec, pronuntiata primo die conventus, varie

h. l. aperte urbs est. Conf. Drakemb.

7. *Suae cuiusque regionis*, potius *sua*; Gron. Conf. ad III, 22, n. 5.

8. *Pronuntiavit deinde*, scil. Aemilius Paullus ex consilii sententia (ut supra), quo et *fecit* ac *iussit* referenda: nam Livius orationis colorem mutavit: *liberos esse iubere Macedonas... Tertia pars facta... Pelagoniam fecit*, etc. Conf. ad III, 2, n. 1.

9. *Neque connubium, neque commercium*, etc. vide ad VIII, 14, n. 9, et conf. cap. 30 pr. — *Placere* sibi et consilio suo. — *Exercentibus*, scilic., metalla ferri et aeris.

10. *Et sale invecto uti vetuit*, scil. ne imminueretur vectigal e salinis. Conf. Burm. de Vectig. pop. rom cap. 5, pag. 91.

11. *Continens esset finibus suis*; vide ad IV, 22, n. 4.

12. *Salis commercium dedit.* Permisit Dardanis salem ex Macedonia mercari: quem ut facilius Dardani habere possent, imperavit tertiae regioni, ubi nimirum maxima salis copia erat, ut Stobos deveherent, quod oppidum haud procul aberat a Dardanorum finibus. De ceteris vide ad XLIII, 5, n. 4. Lem.

affecerunt animos. Libertas praeter spem data arrexit et levatum annuum vectigal. Regionatim commerciis interruptis ita videri lacerata [1], tanquam animalia in artus, alterum alterius indigentes, distracta: adeo, quanta Macedonia esset, quam divisui facilis, et a se ipsa quaeque contemta pars esset, Macedones quoque ignorabant. Pars prima Bisaltas habet, fortissimos viros (trans Nessum amnem incolunt, et circa Strymonem [2]), et multas frugum proprietates, et metalla, et opportunitatem Amphipolis; quae obiecta claudit omnes ab oriente sole in Macedoniam aditus. Secunda pars celeberrimas urbes, Thessalonicen et Cassandriam, habet; ad hoc Pallenen, fertilem ac frugiferam terram: maritimas quoque opportunitates ei praebent portus ad Toronen ac montem Atho (Aeneae vocant hunc [3]), alii ad insulam Euboeam, alii ad Hellespontum opportune versi. Tertia regio nobiles urbes, Edessam et Beroeam et Pellam, habet, et Vettiorum bellicosam gentem: incolas quoque permultos Gallos et Illyrios [4], impigros cultores. Quartam regionem Eordaei et Lyncestae et Pelagones incolunt; iuncta his Atintania et Stymphalis [5] et Elimiotis. Frigida haec

Cap. XXX. 1. *Ita videri lacerata*, e seqq. intell. Macedonia; Gron. Omnino leg. *lacerati* sc. Macedones; Crev. — *Divisui facilis* regio, ut apud Cic. Fin. II, 20, *cibus difficillimus ad concoquendum:* nisi leg. *divisu facilis*, ut *difficile aditu, intellectu;* Crever. Conf. ad XXVI, 15; ad I, 54, n. 6; ad Sil. I, 615; Drak. ad h. l. et Schelleri Lex. — *Et a se ipsa quaeque contempta pars esset*, lege *ut se ipsa q. contenta p. e.*, i. e. ut nulla pars alterius ope egeret, commerciis regionum sublatis; Sigon. qui hanc coniecturam recepit in textum. *Et se ipsa q. contenta* emend. Crev. *Et ut se ipsa* Drakenb.

2. *Pars prima Bisaltas habet... trans Nessum et circa Strymonem;* vide ad cap. 29, n. 3. — *Pallenen fertilem*, etc. conf. XLIV, 10.

3. *Aeneae vocant hunc* portum; vide ad XL, 4, n. 4; — *Vettiorum bellicosam gentem*, quae alibi non memoratur; vide ad XXVI, 25, n. 4, et Cellar. Geogr. Ant. II, 12, p. 664.

4. *Permultos Gallos et Illyrios;* vid. XXXIII, 12, n. 6.

5. *Iuncta his Atintania* (vide ad XXVII, 30, n. 10) *et Stymphalis* in

omnis duraque cultu et aspera plaga est: cultorum quoque ingenia terrae similia [6] habet. Ferociores eos et accolae barbari faciunt: nunc bello exercentes, nunc in pace miscentes ritus suos. Divisae itaque Macedoniae partium usibus separatis [7], quanta universos teneat Macedonas, formula dicta, quum leges quoque se daturum ostendisset.

XXXI. Aetoli deinde citati: in qua cognitione magis, utrà pars Romanis, utra regi favisset, quaesitum est, quam utri fecissent iniuriam, aut accepissent. Noxa liberati interfectores [1]: exsilium pulsis aeque ratum fuit, ac mors interfectis. A. Baebius unus est damnatus, quod milites romanos praebuisset ad ministerium caedis. Hic eventus Aetolorum causae in omnibus Graeciae gentibus populisque eorum, qui partis Romanorum fuerant, inflavit ad intolerabilem superbiam animos; et obnoxios pedibus eorum subiecit, quos aliqua parte suspicio favoris in regem contigerat. Tria genera principum in civitatibus erant: duo, quae adulando aut Romanorum imperium, aut amicitiam regum, sibi privatim opes oppressis faciebant civitatibus: medium unum, utrique generi adversum, libertatem et leges tuebatur. His ut maior apud suos caritas, ita minor apud externos gratia

Molosside Epiri. Στυμφαλία apud Ptol. et Diodor. 20. Στυμφαία Arrian. I, 7. Τυμφαῖοι Strab. VII, et Plin. IV, 10, §. 17. Conf. ad XXXII, 13, n. 1, et Intpp. Callim. H. in Dian. 178. — *Elimiotis*; vide ad XXXI, 40, n. 1.

6. *Cultorum ingenia terrae similia*; vide ad IX, 13, n. 2.

7. *Partium usibus separatis*, h. e. commerciis interruptis. — *Quanta universos teneat Macedonas*, forte *quae universos teneret Macedonas*; Gronovius. — Büttnerus vero unice probat vulgarem lectionem, cui sententiam hanc inesse dicit: « Macedoniae, ita pro suis cuiusque regionibus usibus divisae, formula data est eius ambitus, ut universi macedonici populi complecteretur corpus. » Lem. — *Formula dicta*; vid. cap. 26, n. 9.

Cap. XXXI. 1. *Noxa liberati interfectores*, etc. conf. ad cap. 28. — *Qui partis Rom. fuerant*; vide ad III, 36, n. 4; XXIV, 42, n. 4.

erat. Secundis rebus elati Romanorum partis eius fautores, soli tum in magistratibus [2], soli in legationibus erant. Hi quum frequentes et ex Peloponneso, et ex Boeotia, et ex aliis Graeciae conciliis adessent, implevere aures decem legatorum: *Non eos tantum, qui se propalam per vanitatem iactassent, tanquam hospites et amicos Persei, sed multo plures alios ex occulto favisse: reliquos per speciem tuendae libertatis in conciliis adversus Romanos omnia instruxisse: nec aliter eas mansuras in fide gentes, nisi, fractis animis partium, aleretur confirmareturque auctoritas eorum, qui nihil praeter imperium Romanorum spectarent* [3]. Ab his editis nominibus, evocati literis imperatoris ex Aetolia Acarnaniaque et Epiro et Boeotia, qui Romam ad causam dicendam sequerentur: in Achaiam ex decem legatorum numero profecti duo, C. Claudius et Cn. Domitius, ut ipsi edicto evocarent. Id duabus de causis factum: una, quod fiduciae plus animorumque esse Achaeis ad non parendum credebant, et forsitan etiam in periculo fore Callicratem [4] et ceteros criminum auctores delatoresque: altera, cur praesentes evocarent, causa erat, quod ex aliis gentibus principum literas deprehensas in commentariis regiis habebant; in Achaeis caecum erat crimen [5], nullis eorum literis inventis. Aetolis dimissis, Acarnanum citata gens: in his nihil novatum, nisi quod Leucas exempta

2. *Secundis rebus elati Romanorum partis eius fautores, soli tum in magistratibus*, etc. cf. Polyb. XXX, 10.

3. *Qui nihil praeter imperium Rom. spectarent*; ex emend. Gron. pro *exspectarent*; vide ad I, 9, n. 3, et I, 34, n. 5. — *Literis imperatoris*; has literas invitus dedit Aemilius, ut discimus ex Polyb., Legat. 94, qui testatur ei nullo modo placuisse calumnias illas assentatorum romanae potentiae, idque eum rebus ipsis satis significasse affirmat. Vide et Nostrum supra, cap. 28. Lem.

4. *In periculo fore Callicratem*; vide ad XLI, 23 n. 2.

5. *In Achaeis caecum erat crimen*, etc. vide ad 34, 14, n. 6.

est Acarnanum concilio. Quaerendo deinde latius, qui publice aut privatim partium regis fuissent, in Asiam quoque cognitionem extendere, et ad Antissam in Lesbo insula diruendam, traducendos Methymnam Antissaeos, Labeonem miserunt, quod Antenorem, regium praefectum, quo tempore cum lembis circa Lesbum est [6] vagatus, portu receptum commeatibus iuvissent. Duo securi percussi viri insignes, Andronicus Andronici filius Aetolus, quod, patrem sequutus, arma contra populum romanum tulisset, et Neo Thebanus, quo auctore societatem cum Perseo iunxerant.

XXXII. His rerum externarum cognitionibus interpositis, Macedonum rursus advocatum concilium: pronuntiatum, *Quod ad statum Macedoniae pertinebat* [1], *senatores, quos Synedros vocant, legendos esse, quorum consilio respublica administraretur.* Nomina deinde sunt recitata principum Macedonum, quos cum liberis, maioribus quam quindecim annos natis, praecedere in Italiam placeret. Id, prima specie saevum, mox apparuit multitudini Macedonum, pro libertate sua esse factum. Nominati sunt enim regis amici purpuratique, duces exercituum, praefecti navium aut praesidiorum, servire regi humiliter, aliis

6. *Circa Lesbum est vagatus*, forte *esset*. Gronovius coni. *vagabatur*, vel *erat vagus*, vel *errabat vagus*; et Crev. *erat vagatus*.—*Neo Thebanus*; vid. XLIV, 43, n. 3.—*Quo auctore societatem cum Perseo iunxerunt*; quinam? ait Crev. Excidit nomen vel Thebanorum vel Boeotorum. De Boeotis in universum ut accipiatur, magis inclinat Crever. ob ea quae habet Livius supra lib. XLII, capp. 42, et 33: adde et Polyb. Legat. 63. Lem.

Cap. XXXII. 1. *Quod ad statum Maced. pertinebat*, etc. verba Paulli, aut potius legatorum rom. Hinc Crev. coni. *pertineat*, et Duker. *pertineret*. Conf. ad III, 2, n. 1. — *Senatores, quos vocant Syncdros*, assessores. Τοὺς πρώτους τοῦ συνεδρίου dixit Diodor. in Exc. Peiresc. pag. 292, ubi vid. Vales. — *Maioribus quam XV annos natis*, forte *maioribus XV annis natu*, ut apud Cic. Acad. II, 19, et Verr. II, 49. vel tantum *m. XV annis*; Duk. Conf. Oudend. ad Frontin. IV, 1, §. 10, et intpp. Nep. Hann. 3, et de Reg. 2.

superbe imperare assueti; praedivites alii, alii, quos fortuna non aequarent, his sumptibus pares: regius omnibus victus vestitusque; nulli civilis animus, neque legum neque libertatis aequae patiens [2]. Omnes igitur, qui in aliquibus ministeriis regiis, etiam qui in minimis legationibus fuerant, iussi Macedonia excedere, atque in Italiam ire: qui non paruisset imperio, mors denuntiata. Leges Macedoniae dedit [3] cum tanta cura, ut non hostibus victis, sed sociis bene meritis, dare videretur, et quas ne usus quidem longo tempore, qui unus est legum corrector, experiendo argueret. Ab seriis rebus ludicrum, quod ex multo ante praeparato [4], et in Asiae civitates, et ad reges missis, qui denuntiarent, et quum circumiret ipse Graeciae civitates, indixerat principibus, magno apparatu Amphipoli fecit: nam et artificum omnis generis, qui ludicram artem faciebant, et toto orbe terrarum multitudo, et athletarum, et nobilium equorum convenit, et legationes cum victimis [5], et quid-

2. *Regis amici purpuratique... servire regi humiliter ... patiens:* aulam aliquam nostrae aetatis adumbrari putes.—*Nulli civilis animus, neque legum neque libertatis aequae patiens;* vide ad IV, 5, n. 1; VII, 5, n. 2; XLV, 15, n. 3.

3. *Leges Macedoniae dedit*, scilic. Aemilius Paullus, quo et seqq. spectant, ut praecedd.—*Vnus est legum corrector*; vide ad I, 21, n. 3. — *Experiendo*; vide ad XLIV, 41, n. 3.

4. *Ab seriis rebus* (vid. I, 1, n. 5) *ludicrum, quod ex multo ante praeparato,* postquam multo ante illud apparaverat et *in Asiae*, etc. conf. ad Epit. lib. LI; Polyb. XXXI, 3, §. 1 ex Athen. V, 5; pag. 194, vel V, 22 pr. ed. Schweihg.) Plut. Aemil. pag. 270 C.

5. *Legationes cum victimis*, θεωροὶ seu θεωρίαι, h. e. legationes, quae solemnium spectaculorum sacrorumque causa, vel ad civitates et reges amicos atque socios, publice mittuntur, ut indicant illa et ad ea invitent; vel a civitatibus regibusque, cum donis plerumque aut victimis, mittuntur, ut spectent ea et praesentia sua cohonestent; vid. Scweihgh. ad Polyb. XXVIII, 16, §. 4, XXXI, 1, §. 12, ad Athen. V, 22, 23, VI, 58; Casaub. ad Athen. V, 5, VI, 13, pag. 194 et 251; Vales. ad Harpocrat. voc. Θεωροί. Wessel. ad Diodor. t. I, pag. 267, v. 35; Spanhem. ad Callim. H. in Del. 279, et Ernesti ad Xenoph. Mem. Socr. III, 3 n. 12.

quid aliud deorum hominumque causa fieri magnis ludis in Graecia solet. Ita factum est, ut non magnificentiam tantum, sed prudentiam in dandis spectaculis, ad quae rudes tum Romani erant, admirarentur. Epulae quoque legationibus paratae et opulentia et cura eadem. Vulgo dictum ipsius ferebant, et convivium instruere, et ludos parare eiusdem esse, qui vincere bello sciret [6].

XXXIII. Edito ludicro omnis generis, clypeisque aereis in naves impositis, cetera omnis generis arma, cumulata in ingentem acervum, precatus Martem, Minervam Luamque matrem [1] et ceteros deos, quibus spolia hostium dicare ius fasque est, ipse imperator, face subdita, succendit. Deinde circumstantes tribuni militum pro se quisque ignes coniecerunt. Notata est in illo conventu Europae Asiaeque, undique partim ad gratulationem, partim ad spectaculum contracta multitudine, tantis navalibus terrestribusque exercitibus, ea copia rerum, ea vilitas annonae, ut et privatis, et civitatibus, et gentibus, dona data pleraque eius generis [2] sint ab imperatore, non in usum modo praesentem, sed etiam quod domos aveherent. Spectaculo fuit ei, quae venerat, turbae [3], non scenicum magis ludicrum, non certamina hominum, aut curricula equorum, quam praeda macedonica omnis, ut viseretur, exposita statuarum tabularumque, tex-

6. *Qui vincere bello sciret*; vide ad XXXVIII, 52, n. 1.

Cap. XXXIII. 1. *Precatus Martem, Minervam Luamque matrem*, etc. vide ad VIII, 1, n. 2. — *Vilitas annonae*, ut apud Cic. pro l. Manil. 15. Conf. sup. ad II, 34, n. 10.

2. *Dona data pleraque eius generis*; vide ad X, 13, n. 12. Verba *eius generis* spectant ad *copiam rerum et annonae*.

3. *Quae venerat, turbae*, forte *convenerat*, ut cap. 32, et paulo ante *in illo conventu*; Duk., cuius emendationem verisimillimam existimat Drak. — *Textilium*, intellige vestes stragulas, peristromata vel peripetasmata. Lem.

tilium, et vasorum ex auro et argento et aere, et ebore factorum ingenti cura in ea regia [4]; ut non in praesentem modo speciem, qualibus referta regia Alexandriae erat, sed in perpetuum usum fierent. Haec, in classem imposita, devehenda Romam Cn. Octavio data. Paullus, benigne legatis dimissis, transgressus Strymonem, mille passuum ab Amphipoli castra posuit: inde profectus, Pellam quinto die pervenit. Praetergressus urbem, ad Spelaeum, quod vocant, biduum moratus, P. Nasicam et Q. Maximum filium cum parte copiarum ad depopulandos Illyrios, qui Persea iuverant bello, misit, iussos ad Oricum sibi occurrere: ipse, Epirum petens, quintisdecimis castris Passaronem pervenit.

XXXIV. Haud procul inde Anicii castra aberant. Ad quem literis missis, ne quid ad ea, quae fierent, moveretur, *senatum praedam Epiri civitatium, quae ad Persea defecissent, exercitui dedisse* [1], submissis centurionibus in singulas urbes, qui se dicerent ad praesidia deducenda venisse, ut liberi Epirotae, sicut Macedones, essent, denos principes ex singulis evocavit civitatibus: quibus quum denuntiasset, ut aurum atque argentum in publicum proferretur, per omnes civitates cohortes dimisit. Ante in ulteriores, quam in propiores, profecti, ut uno die in omnes perveniretur. Edita tribunis centurionibusque erant, quae agerentur: mane omne aurum argentumque collatum: hora quarta signum ad diripiendas urbes datum est militibus: tantaque praeda fuit, ut in equi-

4. *In ea regia* nimirum Pellae, ubi vetus Macedonum fuit regia (vide ad XLII, 41), et ubi gaza regum Macedonum servabatur; vid. XLIV, 10. Lem.

Cap. XXXIV. 1. *Literis missis ... senatum ... dedisse;* vide ad VIII, 19, n. 10. — *Submissis centurionibus*, etc. vide ad XL, 14, n. 6.

tem quadringeni denarii [2], peditibus duceni dividerentur, centum quinquaginta millia capitum humanorum abducerentur. Muri deinde direptarum urbium diruti sunt: ea fuere oppida circa septuaginta. Vendita praeda omnium, de ea summa militi numeratum est. Paullus ad mare Oricum descendit, nequaquam, ut ratus erat, expletis militum animis, qui, tanquam nullum in Macedonia gessissent bellum, expertes regiae praedae esse indignabantur. Orici quum missas cum Scipione Nasica Maximoque filio copias invenisset, exercitu in naves imposito, in Italiam traiecit. Et post paucos dies Anicius, conventu reliquorum Epirotarum Acarnanumque acto, iussisque in Italiam sequi principibus, quorum cognitionem causae reservarat [3], et ipse, navibus exspectatis, quibus usus macedonicus exercitus erat, in Italiam traiecit. Quum haec in Macedonia Epiroque gesta sunt, legati, qui cum Attalo ad finiendum bellum inter Gallos et regem Eumenem missi erant, in Asiam pervenerunt. Induciis per hiemem factis, et Galli domos abierant, et rex in hiberna concesserat Pergamum, gravique morbo aeger fuerat. Ver primum ex domo excivit; iamque Synnada pervenerant, quum Eumenes ad Sardes undique exercitum contraxerat. Ibi et Romani Solovettium ducem Gallorum Synnadis alloquuti, et

2. *Quadringeni denarii*, h. e. ex Crev. aestimatione, marcae argenti Paris. sex, unciae 2; *duceni*, marcae tres, uncia 1. Lem. — *Centum quinquaginta millia capitum humanorum abducerentur . . . muri direptarum urbium diruti sunt: ea fuere oppida circa* (vide ad XXVII, 42, n. 3) *septuaginta*; conf. Polyb. XXX, 15, §. 5 (apud Strab. VII, pag. 322), et Plut. Aemil. p. 270, 271. Hic tamen longe minorem praedam fuisse factam et militibus divisam tradit.

3. *Quorum cognitionem causae reservarat*, adde *senatui*; Duker. Conf. XXXIX, 29. — *Legati, qui cum Attalo*, etc. conf. cap. 19, 20. — *Ver primum ex domo excivit*, supple, aut potius adde *Gallos*, quod rem multo clariorem efficeret, ut recte observat Creverius.

Attalus cum eis profectus; sed castra Gallorum intrare eum non placuit, ne animi ex disceptatione irritarentur. P. Licinius[4] cum regulo Gallorum est loquutus, retulitque, ferociorem eum deprecando factum: ut mirum videri posset, inter tam opulentos reges, Antiochum Ptolemaeumque, tantum legatorum romanorum verba valuisse [5], ut extemplo pacem facerent; apud Gallos nullius momenti fuisse.

XXXV. Romam primum reges captivi, Perseus et Gentius, in custodiam cum liberis abducti; dein turba alia captivorum: tum quibus Macedonum denuntiatum erat, ut Romam venirent, principumque Graeciae. Nam hi quoque non solum praesentes exciti erant, sed etiam, si qui apud reges esse dicebantur, literis arcessiti sunt. Paullus ipse post dies paucos regia nave ingentis magnitudinis, quam sexdecim versus remorum agebant [1], ornata macedonicis spoliis, non insignium tantum armorum, sed etiam regiorum textilium, adverso Tiberi ad Vrbem est subvectus, completis ripis obviam effusa multitudine. Paucos post dies Anicius et Octavius classe sua advecti. Tribus iis omnibus decretus est ab senatu triumphus; mandatumque Q. Cassio praetori, cum tribunis

4. *P. Licinius*, etc. « Hic princeps erat legationis in Asiam missae, cuius occultis artibus evenisse suspicio est, ne Galli in potestate Romanorum, pacem inter eos et Eumenem conciliantium, fuerint, ut ita paulatim vires Eumenis a Gallis frangerentur; licet mirum videri Livius profiteatur, verba legatorum apud Gallos nullius momenti fuisse. Metus vero, ne, si Attalus castra Gallorum intraret, animi disceptatione irritarentur, speciosus praetextus arreptus est Attalum procul amovendi, ut, eo absente, tanto commodius legati cum regulo Gallorum agerent, quae a senatu mandata erant. Suspicionem hanc palam iniicit Polyb. XXX, 3, §. 7 sq. » Drakenb.

5. *Inter tam opulentos reges ... legatorum rom. verba valuisse*, forte leg. *in perquam opulentos*, vel *in tam o.*, etc. ut VII, 6, n. 6.

Cap. XXXV. 1. *Regia nave ingentis magnitudinis, quam XVI versus remorum agebant*; vid. XXXIII, 30, n. 4.

plebis ex auctoritate[2] Patrum ageret, rogationem ad plebem ferrent, ut iis, quo die urbem triumphantes inveherentur, imperium esset. Intacta invidia media sunt; ad summa ferme tendit: nec de Anicii, nec de Octavii triumpho dubitatum est; Paullum, cui ipsi quoque se comparare erubuissent, obtrectatio carpsit. Antiqua disciplina milites habuerat; de praeda parcius, quam speraverant ex tantis regiis opibus, dederat nihil relicturis, si aviditati indulgeretur, quod in aerarium deferret. Totus macedonicus exercitus imperatori erat negligenter adfuturus comitiis ferendae legis. Sed eos Ser. Sulpicius Galba, qui tribunus militum secundae legionis in Macedonia fuerat, privatim imperatori inimicus, prensando ipse, et per suae legionis milites sollicitando, stimulaverat[3], ut frequentes ad suffragium adessent: *Imperiosum ducem et malignum antiquando rogationem, quae de triumpho eius ferretur, ulciscerentur. Plebem urbanam sequuturam esse militum iudicia. Pecuniam illum dare non potuisse, militem honorem dare posse*[4]*? Ne speraret ibi fructum gratiae, ubi non meruisset.*

2. *Cum tribunis plebis ex auctoritate*, etc. si hic Livius non recessit a consuetudine sua loquendi, scripsit *cum trib. pl. ageret, ex a. Patrum rogationem ad populum ferrent*; Duk. Conf. XXVI, 21; XXXV, 7; XLII, 21. — *Vt iis, quo diem Vrbem triumphantes inveherentur, imperium esset*; vid. XXVI, 9, n. 7, et XXVI, 21, n. 3. — *Intacta invidia media sunt*, etc. conf. Vell. I, 9. — *Antiqua disciplina milites habuerat*, continuerat, coërcuerat. Cf. cap. 37, n. 1. — *De praeda .... dederat nihil relicturis*, etc. de praeda parcius dederat militibus, qui si eorum aviditati indulgeretur, nihil quod in aerarium deferret, relicturi fuissent. Alii, *relicturus*; male. Lem.

3. *Prensando ipse ... stimulaverat*; vide ad II, 61, n. 4.

4. *Pecuniam illum dare non potuisse, militem honorem dare posse*; nam qui potest honorem dare, penes eum etiam potestas est non dandi: intelligat igitur Paullus, qui se negat habuisse potestatem dandae pecuniae, militem habere potestatem mandandi suffragio triumphi, quem nunquam deferet male merito. Iste sensus magis historico dignus, et argutus, et acris videtur; Turneb. Advers. XVI, cap. 20. Interrogatione verba animant Grut. et Perizonius, eaque ita expo-

XXXVI. His incitatis, quum in Capitolio rogationem eam[1] Ti. Sempronius tribunus plebis ferret, et privatis lege dicendi locus esset, nec ad suadendum, ut in re minime dubia, quisquam procederet; Ser. Galba repente processit, et a tribuno postulavit, *Vt, quoniam hora iam octava diei esset, nec satis temporis ad demonstrandum haberet, cur L. Aemilium non iuberent triumphare, in posterum diem differrent, et mane eam rem agerent*[2]. *Integro sibi die ad causam eam orandam opus esse.* Quum tribunus dicere eo die, si quid vellet, iuberet, in noctem rem dicendo extraxit, referendo admonendoque, *Exacta acerbe munia militiae; plus laboris, plus periculi, quam desiderasset res, iniunctum; contra in praemiis, in honoribus, omnia arctata; militiamque, si talibus succedat ducibus*[3], *horridiorem asperioremque bellantibus, eandem victoribus inopem atque inhonoratam futuram. Macedonas in meliore fortuna, quam milites romanos, esse. Si fre-*

nunt: Paullum ab animo maligno impetrare non potuisse, ut liberalius praedam inter milites divideret: milesne ergo ab animo suo impetrare poterit, ut eidem honorem det? *dare non posse* coni. Sigon. et Crev. *Pecuniam illum non dare potuisse: militem honorem non dare posse* malebat Gron. — Walchius, Emend. p. 115, repudiat Periz. sensum, et scribi iubet: *Pecuniam illum dare non potuisse? militem honorem dare non posse!* Ipsius, ait, Paulli sunt, quae cavillantur verba: « non fuisse in ipsius potestate praedam militibus largiri, quae sc. pop. rom. fuerit, non ipsius? at in militis potestate esse honorem dare: quam potestatem nunc experiretur ». Simile quid fortasse vidit Turneb. Lem.

Cap. XXXVI. 1. *Rogationem eam*, sc. ut Aemilio imperium esset, quo die Vrbem triumphans inveheretur. Conf. cap. 35 med. — *Et privatis lege* (immo *de lege*) *dicendi locus esset, nec ad suadendum, ut in re minime dubia* (forte *dubiosa*, quia in MS. et edd. antt. est *dubia si*; vide ad III, 72, n. 2), *quisquam procederet*; Gronov. Conf. cap. 21. — *Quoniam hora iam octava*, etc. conf. ad cap. 37, et Plut. Aemil. pag. 271.

2. *In posterum diem differrent, et mane eam rem agerent:* in praec. et seqq. de uno tantum tribuno pl. agitur. Hinc *differret* et *ageret* emend. Iac. Periz. cui extrema verba cap. adversari putabat Drak.

3. *Si talibus succedat ducibus;* vide ad VIII, 25, n. 6. — Doering. existimat scripsisse fortasse Livium: *si talia succedant ducibus.* Lem.

quentes postero die ad legem antiquandam[4] *adessent, intellecturos potentes viros, non omnia in ducis, aliquid et in militum manu esse*[5]. His vocibus incitati, postero die milites tanta frequentia Capitolium compleverunt, ut aditus nulli praeterea ad suffragium ferendum esset. Intro vocatae primae tribus[6] quum antiquarent, concursus in Capitolium principum civitatis factus est, *Indignum facinus esse*, clamitantium, *L. Paullum, tanti belli victorem, dispoliari triumpho: obnoxios imperatores tradi licentiae atque avaritiae militari. In uno nimis se per ambitionem peccare*[7]. *Quid, si domini milites imperatoribus imponantur?* In Galbam pro se quisque probra ingerere. Tandem, hoc tumultu sedato, M. Servilius, qui consul et magister equitum fuerat, ut de integro eam rem agerent, ab tribunis petere, dicendique sibi ad populum potestatem facerent. Tribuni, quum ad deliberandum secessissent[8], victi auctoritatibus principum, de integro agere coeperunt, revocaturosque se easdem tribus renuntiarunt, si M. Servilius aliique privati, qui dicere vellent, dixissent.

XXXVII. Tum Servilius: « Quantus imperator L.

4. *Ad legem antiquandam*; vid. IV, 58, n. 10.

5. *Aliquid et in militum manu esse*; vide ad V, 20, n. 1.

6. *Intro vocatae primae tribus*; vide ad X, 13, n. 9.

7. *In uno nimis se per ambitionem peccare*, « scribe *ultro nimis saepe per ambitionem peccare*, sc. imperatores, aut *peccari*, vel *ultro nimis saepe ambitionem peccare*, sc. imperatorum, h. e. ultro suaque sponte et praeter necessitatem peccare imperatores satis frequenter disciplinam ambitionis causa remittendo, et militum favorem et gratiam intempestive captando: quid, si metu cogantur, futurum? » Gron. prob. Drak. Conf. ad II, 27, n. 5; et de *ambitione imperatorum* cap. 37 fin. Sed forte leg. *in unanimis* (h. e. si concordes essent imperatores ac milites) *saepe ambitionem peccare*.

8. *Trib., quum ad del. secessissent*, seorsum ivissent, ... *renuntiarunt*, potius *pronuntiarunt*; Duk. Conf. similia loca XXXVIII, 60, n. 2; Suet. Ner. 15; Cic. Mur. 24, et in Bruto, cap. 22.

» Aemilius fuerit, Quirites, si ex alia re nulla aestimari possit, vel hoc satis erat, quod, quum tam seditiosos et leves milites, tam nobilem, tam temerarium, tam eloquentem ad instigandam multitudinem inimicum in castris haberet, nullam in exercitu seditionem habuit. Eadem severitas imperii, quam nunc oderunt, tunc eos continuit. Itaque, antiqua disciplina habiti, neque fecerunt [1]. Ser. quidem Galba, si in L. Paullo accusando tirocinium ponere, et documentum eloquentiae dare voluit, non triumphum impedire debuit, quem, si nihil aliud, senatus iustum esse iudicaverat: sed postero die quam triumphatum est, privatum eum visurus esset [2], nomen deferret, et legibus interrogaret; aut serius paulo, quum primum magistratus ipse cepisset, diem diceret, inimicum ad populum accusaret. Ita et pretium recte facti triumphum haberet L. Paullus pro egregie bello gesto, et poenam, si quid et vetere gloria sua et nova indignum fecisset. Sed videlicet, cui crimen nullum, nullum probrum dicere poterat, eius obtrectare laudes voluit. Diem integrum hesterno die ad accusandum

Cap. XXXVII. 1. *Itaque antiqua disciplina habiti* (vide ad cap. 35, n. 2) *neque fecerunt*, leg. cum Rubenio *tunc quieverunt;* Gron., Crev. et Drak. Sed vereor ne haec langueant, et sic eadem sententia bis terve expressa sit. Malim: *in pace fremunt;* et mox *si in L. Paullo accusandi tirocinium ponere*, etc.

2. *Privatum eum visurus esset;* pro *eum*, alii *quum* ex emend. Sigon. *postero die, quam triumphatum, et quum privatum eum v. e.* coni. Gron. *postero die, quam triumphatum, privatumque quum* vel *eum v. e.* Iac. Periz. *p. die, quam triumphatum et privatum eum v. e.* Drak. Idem mihi in mentem venit, sed et *quum* pro *quam.* — *Nomen deferret;* vide ad IX, 26, n. 5. — *Legibus interrogaret;* vide ad XXVIII, 50, n. 4. *Deferre, interrogare, dicere* et *accusare*, sc. *debuit*, malebat Sigon. Id non contemnendum: sed *deferret* forte pro *deferre potuisset* vel *debuisset*, et sic cetera; Duker. Livius primum dixit *impedire debuit*, deinde *deferret*, etc. quod referendum ad consuetudinem eius orationem variandi; Drak.

» L. Paullum petiit: quatuor horas, quantum super- » erat diei, dicendo absumpsit. Quis unquam tam » nocens reus fuit, cuius vitia vitae tot horis expromi » non possent? Quid interim obiecit, quod L. Paul- » lus, si causam dicat, negatum velit? Duas mihi » aliquis conciones parumper faciat: unam militum » macedonicorum: puram alteram [3], integrioris iu- » dicii, et a favore et odio, universo iudicante » populo romano. Apud concionem togatam et urba- » nam prius reus agatur. Quid apud Quirites roma- » nos, Ser. Galba, diceres? Illa enim tibi tota abscisa » oratio esset: *In statione severius et intentius institisti* [4]; » *vigiliae acerbius et diligentius circumitae sunt; ope-* » *ris plus quam antea, fecisti, quum ipse imperator et* » *exactor circumires; eodem die et iter fecisti, et in* » *aciem ex itinere duxisti. Ne victorem quidem te* » *acquiescere passus est; statim ad persequendos hostes* » *duxit. Quum te praeda partienda locupletem facere* » *posset, pecuniam regiam translaturus in triumpho* » *est, et in aerarium laturus.* Haec sicut ad militum

3. *Puram alteram*, etc. potius, una voce transposita, *alteram integrioris iudicii et puram a favore et odio;* Drak. — *Apud concionem togatam* (vide ad III, 50, n. 1) *et n. prius reus agatur*, sc. Paullus. *Res agatur* coni. Mur. *Prius* ad populum romanum reus defenditur. Deinde orator transit ad alteram concionem, militum; vide ad cap. extr. et cap. 38. — *Abscisa oratio*, quae vulgo *abrupta* dicitur. Conf. ad IV, 19, n. 5.

4. *In statione severius et intent. institisti; vigiliae acerbius et diligentius circumitae sunt... quum ipse imperator et exactor circumires*, etc. vide ad VI, 4, n. 4, et XXII, 1, 10. *Institit*, et *circumiret*, et mox *ductus es* emend. Gronov., Crev. et Drak. Pro *duxisti* possis etiam coniicere *ivisti*, vel *iter fecit et in a. ex i. duxit.* Contra Douiat. existimabat, primum acute a Servilio induci Galbam, obiicientem L. Paullo, quae tum per milites, tum per se ipse fecerit, quasi exprobraretur illi a Galba, quod laudi vertendum erat, et hinc, oratione ex persona Galbae ad L. Paullum versa, dici *institisti*, *operis plus fecisti*, *circumires*, *iter fecisti*, *in aciem duxisti:* deinde ex persona Servilii Paullum defendentis sermonem ad ipsum Galbam converti, *ne victorem quidem te, S. Galba, acquiescere passus est* Paullus, etc.

» animos stimulandos aliquem aculeum habent, qui » parum licentiae, parum avaritiae suae inservitum » censent; ita apud populum romanum nihil valuis» sent, qui, ut [5] vetera atque audita a parentibus » suis non repetat, quae ambitione imperatorum » clades acceptae sint, quae severitate imperii victo» riae partae, proximo certe Punico bello, quid » inter M. Minucium magistrum equitum et Q. Fa» bium Maximum dictatorem interfuerit, meminit. » Itaque accusatorem id scire potuisse [6], et superva» caneam defensionem Paulli fuisse. Transeatur ad » alteram concionem: nec Quirites vos [7], sed milites » videor appellaturus, si nomen hoc saltem ruborem » incutere, et verecundiam aliquam imperatoris vio» landi afferre possit.

XXXVIII. « Equidem ipse aliter affectus animo sum, » quid apud exercitum mihi loqui videar, quam » paulo ante eram, quum ad plebem urbanam spe» ctabat oratio. Quid etiam dicitis [1], milites? Aliquis » est Romae, praeter Persea, qui triumphari de Ma» cedonibus nolit? et eum non iisdem manibus di-

5. *Vt vetera* (vid. II, 38, n. 3)... *non repetat* memoria. — *Ambitione imperatorum;* vide ad II, 27, n. 5, et XLV, 36, n. 6.

6. *Itaque accusatorem id scire potuisse*, etc. scil. *meminit*, quod tamen parum commodum est: forte leg. *itaque et accusator id scire potuisset, et supervacanea defensio Paulli fuisset;* Gron. Neutrum satisfacit, et locus adhuc mendosus est; Crever. et Drakenb.

7. *Nec Quirites vos*, cives, togatos, contumeliose, *sed milites*, viros militares, *videor appellaturus* honestiori nomine. « Magistratus aliique, cum populo acturi, cives alloquebantur voce *Quirites;* at imperatores exercitum voce *milites* vel *commilitones:* unde milites appellatione *Quiritium* alloqui quasi genus poenae erat et signum inhonestae missionis habebatur ». Drak. Conf. ad I, 13, n. 5; ad Tacit. Ann. I, 42, n. 4; Intpp. Suet. Caes. 70; Oudend. ad Lucan. V, 358; Brisson. de Form. IV, pag. 347.

Cap. XXXVIII. 1. *Quid etiam dicitis*, forte *quid enim dicitis;* Mur. At Gronov. coni. *Equidem ipse etiam aliter affectus animo sum, quum apud exercitum mihi loqui videor, quam.... oratio. Quid dicitis, milites?* Douiatius nihil vitiosum in vulgata lectione deprehendit.

» scerpitis, quibus Macedonas vicistis? Vincere vos » prohibuisset, si potuisset, qui triumphantes Vrbem » inire prohibet. Erratis, milites, si triumphum im- » peratoris tantum, et non militum quoque et uni- » versi populi romani, esse decus censetis. Non unius » hoc Paulli [2]. Multi etiam, qui ab senatu non im- » petrarunt triumphum, in monte Albano triumpha- » runt. Nemo L. Paullo magis eripere decus perfecti » belli Macedonici potest, quam C. Lutatio primi » Punici belli, quam P. Cornelio secundi, quam illis, » qui triumphaverunt. Nec L. Paullum minorem aut » maiorem imperatorem triumphus faciet: militum » magis in hoc universique populi romani fama agitur. » Primum ne invidiae et ingrati animi adversus cla- » rissimum quemque civem opinionem habeat, et » imitari in hoc populum Atheniensem, lacerantem » invidia principes suos, videatur. Satis peccatum in » Camillo a maioribus vestris est, quem tamen ante » receptam per eum a Gallis Vrbem violarunt [3]: satis

2. *Non unius hoc Paulli* decus est. Id nimis abruptum videbatur Gron. et Crev. Ille post, *imperatoris tantum*, inserere malebat, *si unius hunc Paulli*. Hic post vocem *Paulli* quaedam excidisse putabat. — *Quam illis*, *qui triumphaverunt*, haec est lectio MSS. et edd. antt., haud dubie mutila. *Post eos* ante *triumphaverunt* inserit Sigon. sed plura deesse credebat Gron., v. c. *quam illis sua cuique decora et aliis, sive ante hos sive post eos triumph.* unde Cler. et Crev. edidere *quam* (*decora cuique sua*) *illis*, *qui* (*ante postve eos*) *tr*. Forte pro *illis* leg. *aliis*, vel *aliorum aliis*. — *Ne invidiae* (forte *invidi*, Crever.) *et ingrati animi opinionem*, famam, existimationem, *habeat*, ne existimetur ingratus esse; Drak. Conf. XXVIII, 40, n. 4; XLIII 1; Caes. Bell. Gall. VII, 59; Cic. Off. II, 11; Iustin. XII, 8.

3. *Quem tamen ante receptam .... Vrbem violarunt*; ineptum τὸ *tamen*, et forte leg. *tantopere*, vel *temere*. — *Literni domicilium*, etc. scil. quam pudendum nobis est! qualia per vehementem affectum supprimuntur, ut apud Virg. Aen. I, 97, et aliis locis; Crev. Cf. XXII, 39, n. 8; XXXVIII, 52, n. 1, et XXXVIII, 53, n. 4. — Huic loco, in quo emendando paulo licentius versatus erat Gronov. (vid. Drak. ad hunc locum), et quem intactum Crever. eo modo, quo diximus, exposuit, lenissima emendatione succurri posse putat Doëring. si pro *Literni* legatur *Liternine?* facile autem

» insuper a vobis in P. Africano. Literni domicilium » et sedem fuisse domitoris Africae! Literni sepul- » crum ostendi! Erubescamus, gloria si par illis viris » L. Paullus iniuria vestra exaequetur. Haec igitur » primum infamia deleatur, foeda apud alias gentes, » damnosa apud nostros. Quis enim aut Africani, aut » Paulli, similis esse in integra et inimica bonis civi- » tate velit? Si infamia nulla esset, et de gloria tan- » tum ageretur, qui tandem triumphus non commu- » nem nominis romani gloriam habet? Tot de Gallis » triumphi, tot de Hispanis, tot de Poenis, ipsorum » tantum imperatorum, an populi romani, dicuntur? » Quemadmodum non de Pyrrho modo, nec de Han- » nibale, sed de Epirotis Carthaginiensibusque tri- » umphi acti sunt; sic non 4 M'. Curius tantum, nec » P. Cornelius, sed Romani triumpharunt. Militum » quidem propria est causa, qui et ipsi laureati, et » quisque donis, quibus donati sunt, insignes, tri- » umphum nomine cient, suasque et imperatoris » laudes canentes per Vrbem incedunt. Si quando » non deportati ex provincia milites ad triumphum » sint, fremunt; et tamen tum quoque se absentes, » quod suis manibus parta victoria sit, triumphare » credunt. Si quis vos interroget, milites, ad quam

apparet, quomodo *ne* a *ni* absorberi potuerit. *Liternine domicilium et sedem fuisse domitoris Africae!* Fierine potuit, ut Liternum domicilium et sedes domitoris Africae esset? ut eiusdem sepulcrum Literni ostenderetur? sive: Num credibile est, domicilium et sedem domitoris Africae Literni fuisse, et sepulcrum huius viri Literni ostendi? usus loquendi, ex quo particulae interrogativae *ne* infinitivus iungitur, satis notus, et Terentio in primis familiaris; v. c. Andr. IV, 3, 1, *nihilne esse proprium cuiquam?* Lem.

4. *M'. Curius*, qui de Pyrrho triumphavit; vid. Fasti Capitol. triumph. ad a. Vrbis 578. — *Triumphum nomine cient* acclamantes *io triumphe!* ut Bacchae ἰὼ Βάκχε. Conf. ad XXI, 62, n. 1; Intpp. Hor. Od. IV, 2, v. 49, 50, et Epod. IX, 21, 23; Brisson. de Form. IV, p. 351.

» rem in Italiam deportati, et non statim, confecta » provincia [5], dimissi sitis? quid Romam frequentes » sub signis veneritis, quid moremini hic, et non di» versi domos quisque abeatis [6] vestras? quid aliud » respondeatis, quam vos triumphantes videri velle? » Vos certe victores conspici velle debebatis.

XXXIX. » Triumphatum nuper de Philippo, patre » huius, et de Antiocho est: ambo regnabant, quum » de his triumphatum est. De Perseo capto, in Vrbem » cum liberis abducto, non triumphabitur? Quod si » in curru scandentes Capitolium, auratos purpura» tosque [1], ex inferiore loco L. Paullus in turba » togatorum unus privatus interroget: L. Anici, Cn. » Octavi, utrum vos digniores triumpho esse, an me, » censetis? currum ei cessuri, et prae pudore viden» tur insignia ipsi sua tradituri. Et vos Gentium, » quam Persea, duci in triumphum [2] mavultis, Qui» rites, et de accessione potius belli, quam de bello » triumphari? Et legiones ex Illyrico laureatae Vrbem » inibunt, et navales socii? Macedonicae legiones, » suo abrogato, triumphos alienos spectabunt? Quid » deinde tam opimae praedae, tam opulentae victo» riae spoliis fiet? Quonam abdentur illa tot millia

5. *Confecta provincia;* vide ad II, 40, n. 9.

6. *Diversi domos quisque abeatis;* vide ad III, 60, n. 1. — *Vos certe victores conspici velle debebatis* insulsa et ingrata repetitio; Crev. Ego hic nihil video indignum Livio, qui dicit, si id non responsuri essent milites, *certe*, i. e. minimum, saltem, eos decere, ut victores conspici, et spectatorum oculis in solenni tali pompa notari vellent; Drak.

Cap. XXXIX. 1. *Auratos purpuratosque;* vide ad X, 7, n. 9.

2. *Duci in triumphum;* vide ad XXXIV, 52, n. 2. — *De accessione potius belli;* vide ad VII, 30, n. 3. — *Legiones ex Illyrico*, Illyriae; vide ad XXXV, 32, n. 3. — *Suo abrogato*, immo *antiquato*, i. e. non concesso, quia rogatio contra Paulli triumphum lata fuerat: nam *abrogari*, nisi quae adhuc exstiterunt, proprie nequeunt; Ern. — *Quid deinde tam opimae prae-*

» armorum detracta corporibus hostium? an in Macedoniam remittentur? Quo signa aurea, marmorea, eburnea, tabulae pictae, textilia, tantum argenti caelati, tantum auri, tanta pecunia regia? An noctu, tanquam furtiva, in aerarium deportabuntur? Quid illud spectaculum maximum, nobilissimus opulentissimusque rex captus, ubi victori populo ostendetur? Quos Syphax rex captus, accessio Punici belli [3], concursus fecerit, plerique meminimus. Perseus rex captus, Philippus et Alexander filii regis, tanta nomina, subtrahentur civitatis oculis? Ipsum L. Paullum, bis consulem, domitorem Graeciae, omnium oculi conspicere Vrbem curru ingredientem avent. Ad hoc fecimus consulem, ut bellum, per quadriennium ingenti etiam pudore nostro tractum, perficeret. Cui sortito provinciam, cui proficiscenti praesagientibus animis victoriam triumphumque destinavimus, ei victori triumphum negaturi? et quidem non homines tantum, sed deos etiam suo honore fraudaturi? Diis quoque enim, non solum hominibus [4], debetur. Vtrum maiores vestri omnium magnarum rerum et principia exorsi ab diis sunt, et finem eum statuerunt? Consul proficiscens praetorve, paludatis lictoribus, in provinciam et ad bellum, vota in Capitolio nuncupat [5]: victor, perpetrato eodem, in Capitolio

dae, tam opulentae victoriae spoliis fiet; vide ad XXVII, 16, n. 3.

3. *Syphax rex accessio P. belli*; vide ad VII, 30, n. 3. — *Ad hoc fecimus consulem*; vide ad I, 34, n. 5. — *Per quadriennium*; vid. cap. 41, n. 3.

4. *Diis quoque enim, non solum hominibus, debetur* triumphus. *Maiores vestri ... finem eum*, scil. deos, mentionem et venerationem deorum, *statuerunt*. Ita leg. monet Gron. prob. Drak. quia vox *utrum* hic commodum non recipiat sensum. — *Paludatis lictoribus*: immo *paludatus cum lictoribus*, ex Gronovii coniectura. Vide ad LXI, 10, n. 2.

5. *Vota in Capitolio nuncupat*; vide ad XXI, 63, n. 10.

» triumphans ad eosdem deos, quibus vota nuncupavit, merita dona populi romani traducit[6]. Pars non minima triumphi est victimae praecedentes; ut appareat, Diis grates agentem imperatorem ob rempublicam bene gestam redire. Omnes illas victimas, quas traducendas in triumpho vindicavit [7], alias alio caedente, mactate. Illas quidem epulas senatus, quae nec privato loco, nec publico profano, sed in Capitolio eduntur, utrum hominum voluptatis [8] causa, an deorum hominumque, auctore Ser. Galba, turbaturi estis ? L. Paulli triumpho portae claudentur? Rex Macedonum Perseus cum liberis et turba alia captivorum, spolia Macedonum, citra flumen relinquentur [9] ? L. Paullus privatus, tanquam rure rediens, a porta domum ibit. Et tu, centurio, miles, quid de imperatore Paullo senatus decreverit potius, quam quid Ser. Galba fabuletur, audi : et hoc dicere me potius, quam illum, audi. Ille nihil, praeterquam loqui, et ipsum maledice ac maligne, didi-

6. *Merita dona p. r. traducit;* vide ad II, 38, n. 4, et XXIII, 11, n. 5. — *Ob remp. bene gestam;* vide ad II, 64, n. 3.

7. *Traducendas in triumpho* (vide ad XXXIV, 52, n. 2) *vindicavit :* ita edd. antt. *iudicavit* edidere Sigon. et alii. *In triumphum dicavit* coni. Turneb. *traducendas in triumpho dicavit* et *locavit* Gronov. monens, et his apparatibus praebenda fuisse locata. Forte leg. *diis dicavit.*

8. *Vtrum hominum voluptatis*, etc. forte *non hominum voluptatis causa*, *sed deorum honoris;* Crev. Veriorem medicinam ab integriore cod. exspectandam censebat Drak. — Walch. Emend. Liv. pag. 115, distinguit: *Vtrum hominum voluptatis causa, an deorum hominumque? auctore Servio Galba*, etc. hoc nempe Nostrum voluisse : « An adeo stolidus quisquam esse potest, ut putet hominum potius voluptatis causa, quam voluptatis causa deorum hominumque epulas in Capitolio celebrari ». Lem. — *L. Paulli triumpho portae claudentur*, hoc est, Paullum triumphantem inire Vrbem prohibebimus?

9. *Citra flumen*, Tiberim, *relinquentur :* forte leg. *ultra flumen:* nam in Vrbe et Capitolio concio habebatur. Conf. cap. 36. Mox *at tu, centurio ... et hoc dicentem me potius quam illum audi* bene coni. Gron., et deinde *ipsum id maledice.* Frob. e MS. *ipsud maledice.*

» cit: ego ter et vicies cum hoste per provocationem » pugnavi: ex omnibus, cum quibus manum conse- » rui, spolia retuli. Insigne corpus honestis cicatrici- » bus, omnibus adverso corpore exceptis [10], habeo.» Nudasse deinde se dicitur, et, quo quaeque bello vulnera accepta essent, retulisse. Quae dum ostentat, adapertis forte, quae velanda erant, tumor inguinum proximis risum movit. Tum, « Hoc quoque, quod ri- » detis, inquit, in equo dies noctesque persedendo » habeo; nec magis me eius, quam cicatricum harum » pudet poenitetque, quando nunquam mihi impedi- » mento ad rempublicam bene gerendam domi mili- » tiaeque fuit. Ego hoc, ferro saepe vexatum, corpus » vetus miles adolescentibus militibus ostendi. Galba » nitens et integrum denudet. Revocate, si videtur, » tribuni, ad suffragium tribus; ego ad vos [11], milites, « (descendam, euntesque ad suffragia assectabor, et notabo « improbos ingratosque, et eos, qui non regi se ab imperatore, « sed eum ultro sibi per ambitionem servire aequum censent ». Hac oratione castigata militaris turba, ita mutavit animum, ut tribus ad suffragium revocatae ad unam omnes rogationem de triumpho iuberent. Victa igitur inimicorum malevolentia et obtrectatione, triumphavit Paullus de Perseo rege et Macedonibus per triduum, IV. III. et pridie Kalendas Decembres. Fuit hic triumphus, sive magnitudinem victi regis, sive speciem simulacrorum, sive modum pecuniae spectes, longe magnificentissimus, ut omnium ante actorum comparationem

10. *Honestis cicatricibus, omnibus adverso corpore acceptis;* vide ad II, 23, n. 5, et Plutarch. Aemil. p. 272.

11. *Ego ad vos milites* ** lacuna explenda e Plut. l. l. ἐγὼ δὲ καταβὰς (*descendens* sc. templo vel e loco superiori, unde concionabatur) παρακολουθήσω πᾶσι (*comitabor singulos*, sc. in suffragium euntes, quasi *rogator*, *diribitor*, *custos*, de quibus vocc. vid. Ernest. Clav. Cic.) καὶ γνώσομαι (distinguam, notabo) τοὺς κακοὺς καὶ ἀχαρίστους, καὶ δημαγωγεῖσθαι μᾶλλον ἐν τοῖς πολέμοις ἢ στρατηγεῖσθαι βουλομένους, *qui in bellis coli quam regi*, vel ambitiose quam sub imperio et disciplina haberi, *malunt;* Gron. Excidit etiam, quod idem Plut. adiicit, Paullum tulisse suffragia omnium tribuum.

amplitudine superaret. Populus, exstructis per forum et cetera Vrbis loca, qua traduci pompam oportebat, tabulatis theatrorum in modum, spectavit in candidis togis. Aperta templa omnia et sertis coronata thure fumabant. Lictores satellitesque confluentem temere turbam et vage discurrentem summoventes e medio, patentes late vias vacuasque praebebant. Quum in tres, ut diximus, dies distributa esset pompa spectaculi, primus dies vix suffecit transvehendis signis tabulisque captivis, in ducentos quinquaginta currus impositis. Sequenti die, multis palustris translatum, quidquid macedonicorum armorum pulcherrimum et magnificentissimum fuit, quae et ipsa ferri aut aeris recens tersi nitore splendebant, et ita structa erant inter se, ut quum acervatim potius cumulata, quam artificiose digesta, viderentur, miram quandam hac ipsa velut temeraria et fortuita concursione speciem obiicerent oculis: galeae scutis, et loricae ocreis, et peltae creticae, et thracicae cetrae, et pharetrae equestribus permistae frenis, strictique gladii hinc inde mucrone exerto minaces, et e lateribus eminentes sarissae. Atque haec omnia quum laxius vincta inter se forent, si quando in transvehendo sibi mutuo allidercntur, martium quendam ac terribilem edebant sonum, ut ne victa quidem conspici possent sine quodam animorum horrore. Tum onusta argento signato vasa quinquaginta supra septingenta a tribus millibus hominum portabantur. Tria talenta in singulis, a quaternis gestata hominibus. Erant et qui crateras argenteos, et phialas, et calices, et cornua ferebant, tum apte inter se collocata, tum magnitudine et pondere, et exstantis insigniter caelaturae artificio conspicua. Tertio autem die ducere agmen primo statim mane coepere tubicines, non festos solennium pomparum modos, sed bellicum canentes, quasi in aciem procedendum foret. Post hos agebantur pingues, cornibus auratis, et vittis sertisque redimiti boves centum et viginti. Ducebant eos cincti fasciis eximio opere textis iuvenes, quibus comites additi pueri pateras aureas argenteasque gestabant. Sequebantur ii, qui signatum aurum in vasis septem et septuaginta ferebant, quorum unumquodque, quemadmodum et ea, in quibus argentum translatum fuerat, tria talenta

habebat. Tum visebatur sacra phiala decem talentorum pondo auri, pretiosis distincta gemmis, quam Paullus faciendam curaverat, et Antigonides, Seleucidesque, et Thericlea, ceteraque pocula ex auro, quibus Persei triclinia ornabantur. Subibat Persei currus eius armis onustus, addito diademate. Sequebatur captivorum agmen: Bitis, Cotyis regis filius, obses in Macedoniam a patre missus, ac deinde cum Persei liberis captus a Romanis: tum ipsi Persei liberi, comitante educatorum et magistrorum agmine, manus ad spectatores cum lacrymis miserabiliter tendentium, et docentium pueros implorandam suppliciter victoris populi misericordiam. Filii erant duo, puella una, qui eo maiorem movebant miserationem spectantibus, quod ipsi per aetatem vix mala sua intelligere poterant. Itaque plurimi lacrymas tenere non potuerunt, et omnibus confudit animum tacitus quidam moeror, qui sincero eos frui gaudio, quandiu sub oculis pueri fuerunt, non sineret. Pone filios incedebat cum uxore Perseus, pullo amictu, cum crepidis graeci moris, stupenti et attonito similis, et cui magnitudo malorum mentem omnino eripuisse videretur. Sequebatur amicorum et familiarium turba, quorum in vultu dolor gravis eminebat, quique, quum semper oculos in eum figerent, lacrymis rigantes ora, satis indicabant, sese illius dolere malis, suorum immemores. Hanc quidem ignominiam deprecatus erat Perseus, missis ad Aemilium, qui orarent, ne in triumpho duceretur. Risit Aemilius hominis ignaviam, et, id quidem, inquit, in ipsius et pridem fuit, et nunc est, manu ac potestate: tacite monens, ut generosa morte id, quod metuebat, dedecus effugeret. Sed forte consilium non admisit mollis animus, et nescio qua spe delenitus, maluit in praedae suae parte ipse numerari. Quadringentae inde coronae aureae portabantur, Paullo ab omnibus fere Graeciae et Asiae civitatibus, in gratulationem victoriae, per legatos dono missae: grandis sane, si per se ipsae spectarentur, pretii, sed mediocris accessio immanium opum, quae in hoc triumpho transvectae fuerant).

SVPPL. Plut. Aem. — Fasti Capit. — Vell. Paterc. I, 9. — Polyb. Exc. Leg. 96. — Zonaras.

XL. Summam omnis captivi [1] auri argentique translati sestertium millies ducenties fuisse [2], Valerius Antias tradit: quae haud dubie maior aliquanto summa ex numero plaustrorum ponderibusque auri, argenti, generatim ab ipso scriptis, efficitur. Alterum tantum, aut in bellum proximum absumptum, aut in fuga, quum Samothracen peteret, dissipatum tradunt: eoque id mirabilius erat, quod tantum pecuniae intra triginta annos post bellum Philippi cum Romanis, partim ex fructu metallorum, partim ex vectigalibus

Cap. XL. 1. *Summam omnis captivi*, etc. haec adnexa descriptioni triumphi Paulli, quae intercidit, petenda e Plut. l. l. Paullum vero per triduum triumphasse, IV, III, et Prid. Cal. Dec., docent tabulae Capitol.

2. *Sestertium millies ducenties:* at *bis millies centies* apud Vell. I, 9; *ter millies*, vel potius *bis millies trecenties* ap. Plin. XXXIII, 3, seu 17. Sex millia talentorum ap. Suidam: atque e Cic. Off. II, 22, Plin. l. l. et aliis, qui tradunt, populum rom. desiisse ab eo tempore tributum pendere, credibile fit, neminem unum ante Paullum egisse opulentiorem triumphum; at bis millies L. Scipio devicto Antiocho intulerat, ut ipse Liv. XXXVII, 59 tradit; Gron. Hinc ille in notis ad h. l. et in comm. de Sestert. p. 103, in Livio et Velleio legendum censet *sestertii* (vide ad cap. 4, n. 1) *bis millies ducenties* vel *trecenties*. Enimvero Livium h. l. ostendere, multo minorem pecuniae summam a Valerio Antiate, quam ab aliis scriptoribus edi, et aliquanto maiorem ex numero plaustrorum ponderibusque auri et argenti generatim ab ipso memoratis effici, iam monuere Crev. et Drak. — *Quae* (immo *qua*, Gron.) *haud dubie maior aliquanto summa ex numero plaustrorum ... generatim*, etc. forte *speciatim*, Pigh. Ann. ad a. 586. Pro *plaustrorum* Iac. Periz. coniicit *Philippeorum:* horum enim mentionem in omnibus graecis asiaticisque triumphis fieri (XXXIV, 52; XXXVII, 59; XXXIX, 5, n. 7), et praecipue in macedonicos convenire; neque pecuniae summam ex vehiculorum multitudine exacte cognosci posse; praeterea Plut. l. l. docere, omnem pecuniam non plaustris vectam, sed ab aliquot hominum millibus ἐν ἀγγείοις, in vasis portatam esse. « Satis probabilis est coniectura eius. Sed cum ea parum convenit, quod in Diss. de Aere gravi, §. 23, scripsit, pecuniam illam, quam Servilius, cap. 39, in praeda maced. fuisse dicit, in ponderibus auri et argenti constitisse, vel certe iis aestimatam fuisse. Nam si hic legendum est *Philippeorum*, apertum est, pecuniam ab *auro et argento* distingui, et *numerum* ad Philippeos, *pondera* ad aurum et argentum pertinere; nec pecuniam, sed aurum et argentum non signatum aestimatum fuisse, ut ad rationes et summam pecuniae signatae redigi posset». Duk. — *In bellum proximum*, forte *potissimum*, aut *romanum*.

aliis, coacervatum fuerat. Itaque admodum inops pecuniae Philippus, Perseus contra praedives, bellare cum Romanis coepit. Ipse postremo Paullus in curru magnam, quum dignitate alia corporis, tum senecta ipsa, maiestatem prae se ferens: post currum inter alios illustres viros filii duo, Q. Maximus et P. Scipio: deinde equites turmatim, et cohortes peditum suis quaeque ordinibus [3]. Pediti in singulos dati centeni denarii [4], duplex centurioni, triplex equiti. Tantum pediti daturum fuisse credunt, et pro rata aliis, si aut non refragati honori eius fuissent, aut benigne, hac ipsa summa nuntiata [5], acclamassent. Sed non Perseus tantum per illos dies documentum humanorum casuum fuit, in catenis ante currum victoris ducis per urbem hostium ductus; sed etiam victor Paullus, auro purpuraque fulgens. Nam duobus e filiis, quos, duobus datis in adoptionem [6], solos nominis, sacrorum,

3. *Ipso postremo Paullus ... ordinibus:* haec verba ante prima huius cap. *Summam omnis captivi auri ... cum Romanis coepit* ponenda putabat Crever. nam secundo die translatum fuisse aurum et argentum, tertio Perseum et captivos ante currum victoris esse ductos; adeoque verisimile non esse, Livium post mentionem Persei factam, ante quam de Paullo, qui proxime sequebatur, diceret, reliquisse descriptionem incedentis pompae, ut de summa auri argentique, pridie translati, et de opibus Persei dissereret, ac tum denique ad Paullum reverteretur.

4. *Pediti in singulos dati centeni denarii*, etc. inserui vocem *denarii*, etc. suadentibus Gronov. et Drakenb. qui monet, eam forte per notam X scriptam omissamque fuisse, et in opulentis horum temporum spoliis non, ut olim, nummos aereos, sed denarios memorari XXXVII, 59; XXXIX, 5, 7; XL, 43; XLI, 7, 13; XLV, 43. — *Tantum pediti daturum fuisse*, sc. quantum equiti datum est; Iac. Periz. *tantumdem* et *alterum tantum* (scil. ducentos) coni. Gron. — *Pro rata*, scilic. parte (ut *pro portione* XXXIV, 50, et *pro portione* al.), *aliis*, h. e. duplex centurioni, triplex equiti.

5. *Hac ipsa summa nuntiata*, potius *pronuntiata;* quod iam alii monuere. Conf. ad XXI, 45, n. 4.

6. *Duobus* natu maioribus *datis in adoptionem* Fabio et Scipioni: unde paulo ante *filii duo, Q. Maximus et P. Scipio*. Conf. Vell. I, 10. — *Sacrorum heredes;* vide ad IV, 2, n. 6. — *Minor, ferme XII annos natus*, etc. conf. Appian. Maced. XVII, et Plut. Aemil. pag. 273, 274, et in Apophthegm. p. 198, qui Livio non plane consentiunt.

familiaeque heredes retinuerat domi, minor, ferme duodecim annos natus, quinque diebus ante triumphum, maior, quatuordecim annorum, triduo post triumphum decessit: quos praetextatos [7] curru vehi cum patre, sibi ipsos similes praedestinantes triumphos, oportuerat. Paucis post diebus [8], data a M. Antonio tribuno plebis concione, quum de suis rebus gestis more ceterorum imperatorum disseruisset, memorabilis eius oratio et digna romano principe fuit.

XLI. « Quamquam et quam feliciter rempublicam » administraverim, et quod duo fulmina domum meam » per hos dies perculerint [1], non ignorare vos, Quirites, » arbitror, quum spectaculo vobis nunc triumphus » meus, nunc funera liberorum meorum fuerint; tamen paucis, quaeso, sinatis me cum publica felicitate » comparare eo, quo debeo, animo privatam meam » fortunam. Profectus ex Italia, classem a Brundisio » sole orto solvi, nona diei hora cum omnibus meis » navibus Corcyram tenui [2]. Inde quinto die Delphis » Apollini pro me exercitibusque et classibus lustra

7. *Quos praetextatos* (vid. XXII, 57, n. 10) *curru vehi*, etc. quo eos tamen vectos fuisse tradit Eutrop. IV, 8. — *Sibi ipsos similes praedestinantes triumphos*, potius *ipsis*, more Ciceronis: nempe ut nunc *patri*, ita et ipsis olim fore talem honorem; Bauer.

8. *Paucis post diebus*, etc. ita et Plut. atque Appian. ll. ll. At Velleius, I, 10 alia refert. — *Data ei concione*, convocata eius causa, ut *senatum alicui dare*, de quo vide ad VIII, 5, n. 1.

Cap. XLI. 1. *Et quod duo fulmina domum meam per hos dies perculerint*; vide ad VI, 39, n. 4. Baueri nota est: « Non satis probum *quod* pro infinitivo, etsi *quam feliciter* praecedat, et sequatur *non ignorare vos*, a quo minus commode pendeat novus infinitivus: nec placet Gronovianum *quae duo fulmina*. Certe *duo* tunc abesset. Intellige, ac si foret *hoc*, vel *hanc rem*, *hunc casum*, *quod ... perculerint*». Locutio *ignoro quod* viros doctos offendit; vide ad III, 52, n. 2.

2. *Corcyram tenui*; vide ad I, 1, n. 8. — *Lustra sacrificavi*, sacrificium piaculare obtuli. Sed τὸ *lustra* non satis placet. *Vestris* coni. Sigon. Malim *hostias*: nisi vox plane delenda, et mox leg. *ubi exercitu accepto lustratoque*, *mutatis*, etc. Ita legisse videntur Plut. et Appian. ll. ll.

» sacrificavi. A Delphis quinto die in castra perveni: » ubi exercitu accepto, mutatis quibusdam, quae magna impedimenta victoriae erant, progressus, quia » inexpugnabilia castra hostium erant, neque cogi » pugnare poterat rex, inter praesidia eius saltum ad » Petram evasi, et, ad pugnam rege coacto, acie vici; » Macedoniam in potestatem populi romani redegi, » et, quod bellum per quadriennium quatuor ante » me consules [3] ita gesserunt, ut semper successori » traderent gravius, id ego quindecim diebus perfeci. » Aliarum deinde secundarum rerum velut proventus » sequutus. Civitates omnes Macedoniae se dediderunt; » gaza regia in potestate venit; rex ipse, tradentibus » prope ipsis diis, in templo Samothracum cum liberis » est captus. Mihi quoque ipsi nimia iam fortuna mea » videri, eoque suspecta esse. Maris pericula timere » coepi in tanta pecunia regia in Italiam traiicienda, et » victore exercitu transportando. Postquam omnia secundo navium cursu in Italiam pervenerunt, neque » erat, quod ultra precarer, illud optavi, ut, quum ex » summo retro volvi fortuna consuesset [4], mutationem » eius domus mea potius, quam respublica, sentiret. » Itaque defunctam esse fortunam publicam mea tam » insigni calamitate spero, quod triumphus meus, velut ad ludibrium casuum humanorum, duobus funeribus liberorum meorum est interpositus. Et, quum » ego et Perseus nunc nobilia maxime sortis morta-

3. *Per quadriennium quatuor ante me consules*, lege *per triennium tres a. me c.*; tot enim tantum fuerunt, P. Licinius Crassus, A. Hostilius Mancinus, Q. Marcius Philippus; Sigon. Ita et cap. 39, n. 3, legendum; Drak. — *Aliarum secundarum rerum velut proventus*, φορὰ, larga messis, laetum incrementum, copia larga tenorque; Bauer. Conf. Oros. IV, 20. — *Sequutus*, sc. est. Conf. Drak.

4. *Quum ex summo* fastigio *retro volvi fortuna consuesset*, etc. vid Mitscherl. ad Hor. Od. III, 10, n. 10, et in Tac. Ann. ad I, 35, n. 3. — *Defunctam fortunam*, etc. vide ad II,

» lium exempla spectemur, ille, qui ante se captivos » captivus ipse duci liberos vidit, incolumes tamen eos » habet: ego, qui de illo triumphavi, ab alterius fu- » nere filii curru in *** [5] ex Capitolio prope iam exspi- » rantem veni: neque ex tanta stirpe liberum super- » est, qui L. Aemilii Paulli nomen ferat. Duos enim, » tanquam ex magna progenie liberorum in adoptio- » nem datos, Cornelia et Fabia gens habent; Paulli in » domo, praeter se, nemo superest [6]. Sed hanc cla- » dem domus meae vestra felicitas et secunda fortu- » na publica consolatur ».

XLII. Haec, tanto dicta animo, magis confudere audientium animos [1], quam si miserabiliter orbitatem suam deflendo loquutus esset. Cn. Octavius Calendis Decembribus de rege Perseo navalem triumphum egit. Is triumphus sine captivis fuit, sine spoliis. Dedit sociis navalibus in singulos denarios septuagenos quinos; gubernatoribus, qui in navibus fuerant, duplex; magistris navium quadruplex. Senatus deinde habitus

35, n. 2, et conf. Plut. l. l. — *Ad ludibrium casuum humanorum;* vide ad XXX, 30, n. 3.

5. *Ab alterius funere filii curru in* *** adiice *Capitolium, ad alterum*, Vrsin. Crever. et Drakenb. vel *Capitolium acto, ad alterum;* Bauer. vel *currum escendi, ad alterum;* Gron. *currum* in MS. unico: *curru in* edd. antt. *curru ex Capitolio ad alterum prope* edidit Sigon. — Büttn. Obss. Liv. p. 120, hunc locum ita reficiendum censet: *ab alterius funere filii curru in Capitolium vectus, alterum, rediens ex Capitolio, prope iam exspirantem inveni.* Lem.

6. *Paulli in domo praeter se nemo superest,* « pron. *se* pro *illum, ipsum,* ut XXXIX, 40, n. 4, *orationes pro se,* sc. exstant, i. e. ab ipso pro se dictae, et apud Cic. pro Rosc. Am. II, *hunc sibi ex animo scrupulum, qui se dies noctesque stimulet ac pungat, ut evellatis, postulat,* pro *qui eum dies,* etc. » Bauer. Ingeniose vir doctus in Misc. Obss. t. I, pag. 150, coni. *praeter senem* (h. e. unum et qui aliorum liberorum procreandorum spem non habeat) *nemo superest.*

Cap. XLII. 1. *Magis confudere audientium animos;* vide ad VI, 34, n. 7; et Lucret. lib. II, 945; « grandior ictus Corporis atque animi pergit confundere sensus ». — *Sociis navalibus;* vide supra ad librum IX, cap. 38, n. 1. — *Magistris navium;* vide ad XLIII, 8, n. 2.

est. Patres censuerunt, ut Q. Cassius Persea regem cum Alexandro filio[2] Albam in custodiam duceret, comites, pecuniam, argentum, instrumentum quod haberet. Bitis, regis Thracum filius, cum obsidibus in custodiam Carseolos est missus. Ceteros captivos, qui in triumpho ducti erant, in carcerem condi placuit. Paucos post dies, quam haec acta, legati ab Cotye rege Thracum venerunt, pecuniam ad redimendum filium aliosque obsides apportantes. Eis in senatum introductis, et id ipsum argumenti praetendentibus[3] orationi, non sua voluntate Cotyn bello iuvisse Persea, quod obsides dare coactus esset, orantibusque, ut eos pretio, quantum ipsi statuissent Patres, redimi paterentur, responsum ex auctoritate senatus est: *Populum romanum meminisse amicitiae, quae cum Cotye maioribusque eius et gente Thracum fuisset. Obsides datos crimen, non criminis defensionem, esse, quum Thracum genti ne quietus quidem Perseus, nedum bello romano occupatus, timendus fuerit. Ceterum, etsi Cotys Persei gratiam praetulisset amicitiae populi romani, magis, quid se dignum esset,*

2. *Persea regem cum Alex. filio*, etc. Plures contendunt virum hunc principem inedia sponte interiisse. E tribus autem liberis, duo, filia scilicet et filiorum natu maior Philippus, qui sanguine frater erat, filius adoptione, paulo post mortui sunt. Iunior, Alexander, de quo hic agitur, vitam primo manuum mercede toleravit; deinde, quum didicisset linguam latinam, tabularius sub magistratibus Albae factus est. O miram fortunae conversionem in tanti regis sobole! quid invenias, quo certius retundatur hominum superbia! Lem. — *Bitis, regis Thracum* Cotyis *filius cum* aliis *obsidibus* (vide ad III, 25, n. 4), a Cotye cum filio ad Persea missis, et captis una cum Persei liberis. Conf. ad haec et seqq. Polyb. XXX, 12. Sed *Bithys* omnino scribendum esse, idque nomen in Thracia et Bithynia (quae a Bithy, Martis et Setae filio, sic dicta credebatur) iam tempore mythico usitatum fuisse, docet Drak. Conf. Zonar. IX, 24; Steph. Byz. voc. Βίθυαι et Βιθυνία; Appian. Mithrid. 1, ibique Schweigh.

3. *Id ipsum argumenti orationis praetendentibus*, forte *argumentum*, aut *orationi*; vide ad III, 45, n. 1.

quam quid merito eius fieri posset, aestimaturum; filium atque obsides ei remissurum. Beneficia gratuita esse populi romani, pretium eorum malle relinquere in accipientium animis, quam praesens exigere 4. Legati nominati T. Quintius Flamininus, C. Licinius Nerva, M. Caninius Rebilus, qui obsides in Thraciam reducerent; et Thracibus munera data in singulos binum millium aeris. Bitis, cum ceteris obsidibus a Carseolis arcessitus, ad patrem cum legatis missus. Naves regiae, captae de Macedonibus invisitatae ante magnitudinis 5, in campo Martio subductae sunt.

XLIII. Haerente adhuc, non in animis modo, sed paene in oculis, memoria Macedonici triumphi, L. Anicius Quirinalibus triumphavit 1 de rege Gentio Illyriisque. Similia omnia magis visa hominibus, quam paria. Minor ipse imperator, et nobilitate Anicius cum Aemilio, et iure imperii praetor cum consule collatus: non Gentius Perseo, non Illyrii Macedonibus, non spolia spoliis, non pecunia pecuniae, non dona donis comparari poterant. Itaque sicut praefulgebat huic triumphus recens; ita apparebat ipsum per se intuentibus nequaquam esse contemnendum. Perdomuerat intra paucos dies terra marique ferocem locisque munitis fretam gentem Illyriorum: regem

4. *Quam praesens exigere*; vide ad I, 12, n. 6. — *T. Quintius Flamininus*, « forte is, qui Philippum vicit cuius tamen legationem ad Prusiam ultimam eius in toga et armis actionem fuisse dicit Plut. Quint. p. 381, aut *C.* pro *T.* legendum. *C. Licinius Nerva* forsan praeter huius anni cap. 16, si legatio haec in annum seq. excessit ». Drak.

5. *Invisitatae* (Romanis) *ante magnitudinis* scripsi suadente Gron. pro vulg. *inusitatae*, a quo vox *ante* aliena est. Conf. ad IV, 33, n. 1, et XLV, 35, n. 1. — *Subductae*; vide ad VIII, 26, n. 1.

Cap. XLIII. 1. *L. Anicius Quirinalibus triumphavit*, i. e. *XII* Cal. Mart. Conf. Ovid. Fast. II, 527 sq. et Fest. Idem Anicius victoriae causa memorabiles edidit ludos, de quibus vid. fragm. Polyb. XXX, 13; apud Athen. lib. XIV, 1, ed. Schweigh. XIV, 4.

regiaeque omnes stirpis ceperat: transtulit in triumphum[2] multa militaria signa spoliaque alia et supellectilem regiam; auri pondo viginti et septem, argenti decem et novem pondo [3], denarium tria millia, et centum viginti millia illyrii argenti. Ante currum ducti Gentius rex cum coniuge et liberis, et Caravantius frater regis et aliquot nobiles illyrii. De praeda militibus in singulos quadragenos quinos denarios, duplex centurioni, triplex equiti, sociis nominis latini quantum civibus, et sociis navalibus dedit quantum militibus. Laetior hunc triumphum est sequutus miles, multisque dux ipse carminibus celebratus. Sestertium ducenties ex ea praeda redactum esse, auctor est Antias, praeter aurum argentumque, quod in aerarium sit latum; quod quia unde redigi potuerit, non apparebat, auctorem pro re posui. Rex Gentius cum liberis et coniuge et fratre Spoletium in custodiam ex senatusconsulto ductus, ceteri captivi Romae in carcerem coniecti; recusantibusque custodiam Spoletinis, Igiturvium[4] reges traducti. Reliquum ex Illyrico praedae ducenti viginti lembi erant. De Gentio rege captos eos Corcyraeis et Apolloniatibus et Dyrrachinis Q. Cassius ex senatusconsulto tribuit.

XLIV. Consules eo anno, agro tantum Ligurum populato, quum hostes exercitus nunquam eduxis-

2. *Transtulit in triumphum*; vide ad XXXIV, 52, n. 2.

3. *Auri XXVII, argenti decem et novem pondo*, etc. argenti minus, quam auri, pondus fuisse, haud probabile. Conf. ipse Liv. XXXVIII, 55. Etiamsi *argenti mille et novem pondo, denarium triginta millia* legas, una cum auro nondum septingenta millia nummum effeceris; Gron. Denariorum forte non tanta Gentio copia fuit, quia nummi romani sunt; Drakenb. Vox *pondo* iteratur, ut XXXVI, 40; XXXVII, 59. al.

4. *Igiturvium reges* (vid. I, 39. n. 2) *traducti*: immo *Iguvium*, Vmbriae opp., hod. *Eugubio*; Turneb. et Sigon. vide ad Sil. VIII, 459. — *Ex Illyrico praedae*, Illyriae; vid. XXXV, 32, n. 3.

sent [1], nulla re memorabili gesta, Romam ad magistratus subrogandos redierunt, et primo comitali die consules crearunt M Claudium Marcellum, C. Sulpicium Gallum. Deinde praetores postero die L. Iulium, L. Appuleium Saturninum, A. Licinium Nervam, P. Rutilium Calvum, P. Quintilium Varum, M. Fonteium. His praetoribus duae urbanae provinciae sunt decretae, duae Hispaniae, Sicilia ac Sardinia. Intercalatum eo anno: postridie Terminalia intercalares [2] fuerunt. Augur eo anno mortuus est C. Claudius: in eius locum augures legerunt T. Quintium Flamininum. Et flamen Quirinalis mortuus Q. Fabius Pictor. Eo anno rex Prusias venit Romam cum filio Nicomede. Is, magno comitatu Vrbem ingressus, ad forum a porta tribunalque Q. Cassii praetoris perrexit; concursuque undique facto, *deos, qui urbem Romam incolerent, senatumque et populum romanum salutatum se* dixit *venisse, et gratulatum, quod Persea Gentiumque reges vicissent, Macedonibusque et Illyriis in ditionem redactis, auxissent imperium.* Quum praetor senatum ei, si velit, eo die daturum dixisset, biduum petiit, quo templa deum urbemque et hospites amicosque viseret. Datus, qui circumduceret eum, L. Cornelius Scipio quaestor [3], qui et Capuam ei obviam missus fuerat; et aedes, quae ipsum comitesque eius benigne reciperent, conductae. Tertio post die senatum adit; gratulatus victoriam est; merita sua in eo

Cap. XLIV. 1. *Exercitus nunquam eduxissent*, forte *nusquam;* Duker. et Crever. — *Ad magistratus subrogandos*; vide ad II, 8, n. 4 — *L. Iulium* Drakenborch. edidit pro vulgari *L. Livium.*

2. *Postridie Terminalia intercalares fuerunt;* vide ad XLIII, 11, n. 7; Pigh. Ann. ad a. 587, et Drak.

3. *L. Cornelius Scipio quaestor*, qui *P.* dicitur Val. Max. V, 1, § 1. Sed vid. Pigh. in Annal. ad a. 586. — *Senatum adit*, forte *adiit*, ut mox *gratulatus est*, *commemoravit*, *petiit*, Drak.

bello commemoravit; petiit, *Vt votum sibi solvere, Romae in Capitolio decem maiores hostias, et Praeneste unam Fortunae, liceret (ea vota pro victoria populi romani esse); et ut societas secum renovaretur, agerque sibi, de rege Antiocho captus, quem nulli datum a populo romano Galli possiderent, daretur.* Filium postremo Nicomedem senatui commendavit. Omnium, qui in Macedonia imperatores fuerant[4], favore est adiutus. Itaque cetera, quae petebat, concessa: de agro responsum est, *Legatos ad rem inspiciendam missuros. Si ager populi romani fuisset, nec cuiquam datus esset, dignissimum eo dono Prusiam habituros esse. Si autem Antiochi non fuisset, eo ne populi quidem romani factum apparere; aut si datus Gallis esset, ignoscere Prusiam debere, si ex nullius iniuria[5] quidquam ei datum vellet populus romanus. Ne quod detur quidem, gratiam esse donum posse, quod eum, qui det, ubi vellet, ablaturum esse sciat. Facile Nicomedis commendationem accipere. Quanta cura regum amicorum liberos tueatur populus romanus, documento Ptolemaeum Aegypti regem esse.* Cum hoc responso Prusias est dimissus. Munera ei ex* sestertiis[6] iussa dari, et vasorum argenteorum pondo quinquaginta. Et filio regis Nicomedi ex ea summa munera dari censuerunt, ex qua Masgabae filio regis Masinissae data essent; et ut victimae aliaque, quae ad sacrificium pertinerent, seu Romae, seu Praeneste immolare vellet, regi ex publico, sicut magistratibus romanis, praeberen-

4. *Omnium, qui in Macedonia imperatores fuerant* pro *omnium imperatorum, qui in M. f.* Conf. ad XL, 20, n. 2.

5. *Ex*, cum, *nullius iniuria*, etc. — *Ne quod detur quidem*, forte *quoi*, Mur. Potius *cui*; Crev.

6. *Munera ei ex * sestertiis*, forte *ex C HS.* i. e. ex centum millibus nummum, vel *ei decies sestertii*; sed ea nimia videtur summa pro hoc tempore; Gron. — *ex qua Masgabae* etc. v. sup. cap. 14.

tur; et ut ex classe, quae Brundisii esset, naves longae viginti assignarentur, quibus uteretur, donec ad classem, dono datam ei, rex pervenisset. L. Cornelius Scipio ne ab eo abscederet, sumtumque ipsi et comitibus praeberet, donec navem conscendisset. Mire laetum et ea benignitate[7] in se populi romani regem fuisse, ferunt: munera sibi ipsum emisse[8]; filium iussisse donum populi romani accipere. Haec de Prusia nostri scriptores. Polybius, eum regem indignum[9] maiestate nominis tanti, tradit, pileatum, capite raso, obviam ire legatis solitum, libertumque se populi romani ferre, et ideo insignia ordinis eius gerere[10]: Romae quoque, quum veniret in curiam, submisisse se, et osculo limen curiae contigisse[11], et *deos servatores suos*[12] senatum appellasse, aliamque orationem, non tam honorificam audientibus, quam sibi deformem, habuisse. Moratus circa Vrbem triginta haud amplius dies, in regnum est profectus.

7. *Mire laetum et ea benignitate* etc. τὸ *et* forte del. aut leg. *laetum tanta b.* Muretus coni. *ex* pro *et*. Sed Livium *laetum ex aliqua re* alibi dixisse non memini; Drak.

8. *munera sibi ipsum emisse*, immo *renuisse*; Gron.

9. *Polybius eum regem indignum* etc. cf. Polyb. 30, 16. (ex quo eadem ad verbum paene descripserunt Diod. Legat. 22. T. 2, p. 625. ed. Wessel. et Appian. Mithrid. c. 2.) et 37, 2. ubi v. Schweigh. de Prusia patre et filio.

10. *Pileatum capite raso — gerere*, v. ad XXIV, 16, 9.

11. *Submisisse se, et osculo limen curiae contigisse* etc. καθεὶς τὰς χεῖρας ἀμφοτέρας προσεκύνησε τὸν οὐδὸν καὶ τοὺς καθημένους, ἐπιφθεγξάμενος, χαίρετε, θεοὶ σωτῆρες, Polyb. l. l. ubi nota Reiskii est haec: « Qui deos adibant, manibus demissis limina templorum osculabantur. v. Dio Chrysost. p. 313, 16. Mos ille adhuc obtinet apud Orientales, et obtinuit adhuc Saec. XVI in America, v. Morini diss. de osculatione manuum in Comment. Acad. Insc. T. 2 ». Cf. sup. ad IX, 18, 2. Polybius significare videtur, Prusiam, corpore ad limen inclinato, (*submittentem se*) illud utraque manu contigisse atque ita osculatum esse; Duk.

12. *Deos servatores suos* etc. χαίρετε θεοὶ σωτῆρες Polyb. de quo cognomine deorum hominumque v. ad Tac. A. XV, 64, 10. et Spanhem. de usu et pr. num. Diss. VII. p. 415.

T. LIVII PATAVINI

FRAGMENTA

DRAKENBORCHII STVDIO COLLECTA

ET NVNC PASSIM AVCTA.

I. QVAE LAVDANTVR CVM INDICIO LIBRORVM VNDE PETITA SVNT

LIBRI XIV

Privato nos tenuissemus.

Vid. Priscian. lib. XV Gramm. p. 1009.

LIBRI XVII

Pridie nonas. Pridie Idus.

Priscian. lib. XIV Gramm. p. 992.

LIBRI XVIII

Imberbes.

Putsch. in Corpore vett. Gramm. p. 74 et 2789, et ant. Gramm. apud Barth. Advers. XXXVII, 14.

LIBRI LVI

Qui Pompeium morbum excusasse ferunt, ne quum interesset deditioni, animos Numantinorum irritaret.

Priscian. lib. XVIII Gramm. pag. 1198, ed. Putsch. ubi male legitur *ex Livio CVII* et *XXVI* pro *LVI*. Nota Drak. est: « omnino verba haec referenda ad Livii lib. LVI, et ad deditum Numantinis Mancinum; nam P. Furius

Philus consul, qui Hispaniam citeriorem nactus Mancinum deditureus erat, Q. Pompeium et Q. Metellum legatos secum illuc ire coëgit; vid. Val. Max. III, 7, §. 5. Pompeius autem quinquennio ante consul eandem provinciam obtinuerat, et, re male gesta, pacem cum Numantinis inierat, quam postea a se initam esse negavit; vid. Appian. Hisp. 79 sq. et Cic. de Fin. II, 17. Ne igitur, cum Furio cos. legatus in Hispaniam profectus, Mancini deditioni interesse deberet, et praesentia sua nuperae fraudis ac perfidiae memoria revocata, animos Numantinorum irritaret, morbum excusare potuit.

LIBRI XCI *

(*nocte*) tamen insequenti, ipso pervigilante, in eodem loco alia excitata turris prima luce miraculo hostibus fuit. Simul et oppidi turris, quae maximum propugnaculum fuerat, subrutis fundamentis, dehiscere ingentibus rimis, et tu*gurium conflagrare correptum* igni coepit: incendiique simul et ruinae metu territi Contrebienses de muro trepidi refugerunt, et, ut legati mitterentur ad dedendam urbem, ab universa multitudine conclamatum est. Eadem virtus quae irritantes oppugnaverat, victorem placabiliorem fecit. Obsididus acceptis, pecuniae modicam exegit sum-

in eodem) Ed. Rom. male IN omittit.

tugurium conflagrare correptum) Ambae editiones principio v. 15, cuius dimidia pars in lacuna est, IVS exhibent, omnino mendose: nam quod perspicue in membranis exstat, O est, prima litera evanida, tertiae vestigio nullo. Hic error viros eruditos prohibuit ne veram redintegrationem invenirent; quae quadratis literis exhibita ipso aspectu firmabitur:

GENTIBVSRIMISETTV
(GVRIVMCONFLAGRARE
C)O(RREPT)VMIGNICOE

refugerunt) Vtraque ed. perperam *effugerunt*.

dedendam) Ed. II. recte DEDENDA—

* Hoc est fragmentum illud, quod a se in Biblioth. Vatic. Romae an. 1773 inventum esse et P. Iac. *Bruns* et Vit. Mar. *Giovenazzi* gloriantur. Ab illo editum est Hamb. 1773; ab hoc bis, Romae et Neap. 1773, cum permultis verbosisque notis cura Franc. Cancellieri; quae editio repetita est Lips. 1775, cum praef. I. A. Ernesti. Rup. — Quum hoc idem fragmentum, paucis abhinc annis, denuo Romae recognitum et editum sit curis Niebuhrii V. Cl., suppletis iis, quae deerant, operae pretium facere existimo, hanc editionem prae ceteris, typis committere. Typ. T.

mam, armaque omnia ademit: trans*f*ugas liberos vivos ad se adduci iussit: fugitivos, quorum maior multitudo erat, ipsis imperavit ut interficerent. Iugulatos de muro deiecerunt.

Cum magna iactura militum quattuor et quadraginta diebus Contrebia expugnata, relictoque ibi L. Insteio *cum modico praesidio*, ipse ad Hiberum fluvium copias adduxit: ibi hibernaculis secundum oppidum, quod Castra Aelia vocatur, aedificatis, ipse in castris manebat, interdiu conventum sociarum civitatium in oppido agebat. Arma ut fierent pro copiis cuiusque populi, per totam provinciam edixerat: quibus inspectis, referre cetera arma milites iussit, quae aut itineribus crebris, aut oppu*gnationibus et proeliis inutilia* facta erant, novaque viris per centu-

ad se) Prima huius columnae litera A non est reliquis maior ut in R.

fugitivos) Ambae edd. perperam ET addunt.

cum modico praesidio) Admisi Kreyssigii supplementum ne quid hiulcum remaneret: at fatendum est nihil esse unde colligamus *modicumne* an *validum firmumve* praesidium Contrebiae relictum fuerit.

ipse ad) In utraque ed. IPSE deest: quod in membranis in eodem versu legitur.

edixerat) D litera non obliterata est.

et proeliis inutilia) Sic lacunam resecti versus explevi, servato literarum numero.

facta erant) Hic incipit prodigiosa illa inter utramque editionem diversitas. Nam in ed. R. undecim versus primi omnino desunt, nisi quod in primo singulae literae F . . . . . , . . AN . . . . extant: duodecimi . qui in plicatura periit, ratio habita non fuit; itaque XIII eius locum tenet, atque sic deinceps. In Hamb. plurima exstant, certe neque integra neque plerumque sana, ita scilicet: *facta erant nova mane per centuriones divisit . . . . . . tum quoq . . . . s instruxit armis vestimentaq . . . . i pedium datum fabros . . . . . indeq exciverat quibus officinabus bitumen . . . . ratione* etc.

viris) In membr. BIRIS ex rustica literarum B et V permutatione, quae in codicibus vergentis imperii temporibus scriptis frequentissima, ut infra *benit*, etiam hodie in variis dialectis Italicis obtinet, atque praecipue in Neapolitana regnat. *Viri*, subsequente equitatus mentione, pro peditibus positum: uti XXI, 27, *omnem ripam equites virique obtinentes*: ubi vide Gronovium patrem, Dukerum et Drakenborchium: qui viri praeclari id solum observandum reliquerunt, natum hoc esse de priscae linguae usu, quae equum *equitem* dicebat.

riones divisit. Equitatum quoque novis instruxit armis, vestimentaque, praeparata ante, divisa, et stipendium datum. Fabros, cura conquisitos, undique exciverat, quibus, officina publica *instituta, uteretur;* ratione inita quid in singulos dies effici possit.

Itaque omnia simul instrumenta belli parabantur, neque materia artificibus, praeparatis ante omnibus enixo civitatium studio, nec suo quisque operi artifex deerat. Convocatis deinde omnium populorum legationibus et civitatium, gratias egit, quod, quae imperata essent in *pedestres copias*, *praestitissent:* quas ipse res *in defendendis sociis*, quasque in oppugnandis urbibus hostium gessisset, exposuit, et ad reliqua belli cohortatus est: paucis edoctos, quantum Hispaniae provinciae interesset suas partes superiores esse. Dimisso deinde conventu, iussisque omnibus *bono animo esse*, *atque* in civitates *redire* suas, prin-

undique) Sic membranae, quod optime iam Kreyssigius coniecerat.

ratione . . . possit) Hoc comma in H. recte legitur, praeterquam quod pro *possit*, *posset* habet. R. autem omissa syllaba *ra* exhibet:

. . tione inita qu . . . . . . di . . culo effici possit.

Itaque . . . parabantur) Ed. R. mutile et mendose: *Itaq. omnes simul insta . m . . . . . tur.*

enixo) H. prave *inixo:* prima enim vocalis, ut recte indicat R., omnino evanuit. Mox R. perperam . . . *idio* pro . . *udio.*

Convocatis) Haec omnia usque ad verba *quasque in opp.* etc. ab editione Rom. absunt. Hamb. prima quinque vocabula habet: at ea quoque cetera omittit, praeter ultima, *quas ipse res.*

civitatium) Accedunt schedae nostrae ad optimorum quorumque librorum auctoritatem, Florentini, Leidensis, Moguntini, Vindobonensis, quibus obsecutus Drak. hanc formam ubique restituit: vide eum ad XXXIII, 20.

praestitissent) Livius, capite ex quo mox aliud exemplum sumam, XXXVIII, 43, *cum imperata praestare parati essent.*

in defendendis sociis) Vltimus versus cum dimidio praecedentis resectus est. Vsque ad XIX literas, quae in supplemento meo numerantur, haud ita raro in his schedis in uno versu inveniuntur.

quasque) Perperam R. *quaeque.*

quantum) Cod. *quatum*, ut H.

iussisque) Sic emendavi quod membranae habent *iussisque*, vulgatissimo in his valde vetustis errore. Ed. R. male Q. E, quasi *ua* non legeretur.

bono . . . redire) Hoc quoque loco

cipio veris M. Perpernam cum viginti millibus peditum, equitibus mille quingentis, in Ilercaonum gentem misit, ad tuendam regionis eius maritimam oram: datis praeceptis, quibus itineribus duceret ad defendendas socias urbes quas Pompeius oppugnaret, quibusque ipsum agmen Pompei ex insidiis adgrederetur.

Eodem tempore et ad Herennuleium, qui in isdem locis erat, litteras misit, et in alteram provinciam ad L. Hirtuleium, praecipiens quemadmodum bellum administrari vellet: ante omnia, ut ita socias civitates tueretur ne acie cum Metello dimicaret, cui nec auctoritate nec viribus par esset: ne ipsi quidem consilium esse ducere *ad*versus Pompeium. Neque in aciem descensurum eum credebat si traheretur bellum. Hosti, quum mare ab tergo, provinciasque omnes in potestate haberet, navibus undique commeatus venturos: ipsi autem, consumptis priore aestate quae

versus 21 in plicatura periit, simul cum parte sequentis: ubi, loco verborum *in civitate*, ambae editiones *ibi* habent, quod R. perperam in praecedente versu collocat. Supplementum meum (BONOANIMOESSEATQ.) — XVI litt. — INCIVITATE (SREDI) XV litt. cum spatio optime convenire manifestum est, mentem verbaque auctoris exprimere confido. Literarum DI tenuia vestigia conspiciuntur.

M.) Puncta utrinque posita desiderat Iuvenatius, ea tamen etiam hoc loco adsunt.

Pompeius) Vltima nominis litera perspicue scripta est, quam ambae editiones omittunt.

misit et) Particulam in fine v. 4 collocatam omisit R. sed operarum vitio.

Hirtuleium — administrari) Ita iam Iuvenatius membranarum menda correxit, cuius oculis, quum literas E et V coniunctas esse crederet, idque etiam in editione exprimeret, ludibrium obiectum fuit.

nec auctoritate nec) Sic perspicue membranae. Ambae editiones *neq* — *neq.*

par esset — Pompeium). Hunc locum qui plene exstat

—————— PARES
SETNEIPSIQVIDEM
CONSILIVMESSEDVCERE
. . VERSVSPONPEIVM

mutilatum exhibet Hamb.: *par esset ne ipse* (sic) *quidem consilium* ..... *versus* . . . *neque* etc. Rom. adhuc peius: *par esset* . . . . *m consilium* . . . . *versus* . . . . *neque* etc. Mox H. omittit *aciem descen* — quae tamen in apographo Brunsii legi notavit Kreyssigius.

praeparata fuissent, omnium rerum inopiam fore, Perpernam in maritimam regionem superpositum, ut ea, quae integra adhuc ab hoste sint, tueri posset, et, si qua occasio detur, incautos per tempus adgressurum. Ipse cum suo exercitu in Berones et Autricones progredi statuit: a quibus saepe per hiemem, quum ab se oppugnarentur Celtiber*ae* urbes, inploratam esse opem Pompei conpererat, missosque qui itinera exercitui romano monstrarent; et *ab* ipsorum equitibus vexatos saepe milites suos, quocumque a castris, per oppugnationem Contrebiae, pabulandi aut frumentandi causa progrederentur: ausi tum quoque *erant* Arvacos in *partes sollicitare*. Edito *igitur*

Regionem superpositum) Haec columna fere tota ab ed. R. abest, quae quidem primo versu nihil praeter haec pauca: *regionem* (contra membranas cum R grandi) *sub . . . itu*: (ubi tamen praeclare Iuvenatius, licet haesitans, divinavit *superpositum*, quod diserte scriptum exstat:) deinde male lectos et mutilos versus 11 — 13, quos 8 — 10 facit: postremo penultimo versu . . . *aemu* .. habet, cuius nihil simile ibi exstat. Hoc enim loco Iuvenatius, *ex triginta admodum versibus*, dicit, *praeter pauca verba, eaque valde laciniosa — reliquos omnes ita delitos ac detritos esse, ut cum Plautino Pseudolo credat, nisi Sibylla legerit, an divinaverit potius? interpretari alium posse neminem.* Multo autem plura Brunsius dedit, a secundo scilicet versu usque ad XVII, certe non integra, neque omnino accurata.

hoste sint tueri) H. *hostis .. vi.*

in Berones et Autricones) Sic perspicue membranae pro prava H. scriptura *Hiberones et Autalcores.*

saepe per hiemem) H. *g . . . mem.* R. *ageri.* — En expeditiones hibernas, factas dum Cn. Pompeius hiemem in castris inter saevissimas gentes ageret. (V. epistolam Pompeii inter fragmenta sallustiana).

urbes imploratam esse) R. *ur . . . . armis.*

Pompeii conpererat) Haec duo verba desunt in H.

Romano) H. prave *Roman*

monstrarent) In hac voce desinit hic locus in H. Reliqua huius columnae hic primum comparent.

progrederentur) Vbicunque hic supplementa indicavi nihil resectum est, demta ultima voce (*petat*), sed omnia ita abluta abrasaque sunt, ut cum membranarum superficie literae, non dico evanuerint, sed perierint plane.

in partes sollicitare) Iustinus II, 12. *Themistocles sollicitare Ionas in partes suas statuit.* Alios locos qui paulo minus accurate huic meae coniecturae respondent, vide apud Forcellinum, ex quo Iustini quoque locum sumsi.

edito exemplo belli) Quae hic restitui mera et sincera Liviana esse confido. Cf. Gronovium patrem ad XXIX, 27; et quem ibi recitat locum

exemplo belli, consilium se initurum, utrum prius hostem, utram provinciam *petat:* maritimamne oram, ut Pompeium ab Ilercaonia et Contestania arceat, utraque socia gente, an ad Metellum et Lusitaniam se convertat.

Haec secum agitans Sertorius praeter Hiberum amnem per pacatos agros quietum exercitum sine ullius noxa duxit. Profectus inde in Bursaonum et Casuantinorum et Graccuritanorum fines, evastatis omnibus, proculcatisque segetibus, ad Calagurim Nasicam, sociorum urbem, venit: transgressusque amnem propinquum urbi, ponte facto, castra posuit. Postero die M. Masium quaestorem in Arvacos et Cerindones misit, ad conscribendos ex iis gentibus milites, frumentumque inde Contrebiam, *quae* Leucada appellatur, comportandum, praeter quam urbem opportunissimus ex Beronibus transitus erat, in quamcunque regionem ducere exercitum statuisset: et C. Instelum, praefectum equitum, Segoviam et in Vacaeorum gentem ad equitum conquisitionem misit, iussum, cum equitibus Contrebiae sese opperiri. Dimissis iis ipse profectus, per Vasconum agrum ducto exercitu, in confinio Beronum posuit castra. Postero die cum equitibus praegressus ad itinera exploranda, iusso pedite quadrato agmine sequi, ad Varciam,

XXXVIII, 43: *omnia exempla belli edita in se*: ubi nihil est cur de lectione dubitemus, licet codices Gebhardi et Drakenborchii, editionesque ante Ascensianam, *habita* exhibeant: cogitandum enim est in illa decade nullum adfuisse recentioribus codicem qui ad Florentini vel Puteani praestantiam accedat: Ascensianae vero editionis non levis est auctoritas.

petat) Resecto angulo haec vox extrema, et ab altera parte *quae*, perierunt.

Vacaeorum) Sic, et mox *Vasconum* perspicue legendum praebent membranae: ut mirer utrumque editorem scripturam corruptam non dedisse solum, sed diserte asseverare, se eam in membranis cernere.

iis noctu) Haec ex codice addidi.

validissimam regionis eius urbem, venit. Haud inopinantibus iis noctu advenerat. Vndique equitibus et suae gentis et Autric*onum*.

LIBRI XCIV.

Livius, in libro XCIV, Inarimem in partibus Maeoniae esse dicit; ubi per quinquaginta millia terrae igni exustae sunt. Hoc etiam Homerum significasse vult.

Serv. ad Virg. Aen. IX, 715. — Conf. Salmas. ad Solin. p. 68, 6.

LIBRI CIII.

Horrendus magis est, premit qui corpora, carbo,
Vrit hic inclusus, vitalia rumpit acerbus.
Hunc veteres quondam variis pepulere medelis.
Tertia namque Titi simul et centesima Livi
Charta docet, ferro talem candente dolorem
Exactum, aut poto raporum semine pulsum;
Infecti dicens vix septem posse diebus
Vitam produci: tanta est violentia morbi.

Q. Seren. Samon. de Medic. cap. 39, v. 725 sq.

LIBRI CXII.

Castra quoque diversis partibus Cassius et Bogud adorti haud multum abfuere, quin opera perrumperent.

Quo tempore firmandi regni Bogudis causa exercitum in Africam velociter traiicere conatus sit.

Cassius gessisset cum Trebonio bellum, si Bogudem trahere in societatem furoris potuisset.

Priscian. Gramm. lib. VI, pag. 686 et 687.

LIBRI CXIII.

Et ipse circa Pulpud oram tuebatur.

Priscian. l. l. qui etiam lib. V, pag. 643, docet, *Livium Bogud, Bogudis declinasse in CXIII;* nisi leg. *CXII.*

LIBRI CXVIII.

Adversus interfectores C. Caesaris ultoribus manum comparans concibat.

Priscian. Gramm. lib. IX, p. 865, ubi male in MSS. legitur *ex Livii libro XIIX*, et *XVIII*, et *XCVIII*. Conf. Barth. Gramm. V, 35, et ad Stat. Theb. IV, 146.

LIBRI CXXVII.

Quoniam inter Augustum et Antonium reliquiae adhuc erant dissensionis, Cocceius Nerva, proavus Nervae, qui postea imperavit Romae, mandavit Augusto, ut mitteret Tarracinam, qui de summa rerum tractarent. Ergo missus est Maecenas cum Agrippa, qui utrunque exercitum iuxta Brundisium in una castra cum magna laetitia coëgerunt, ut ait Livius libro CXXVII. Intelligendum autem, quod, Fonteio misso ab Antonio, Augustus Maecenatem et ceteros ad eundem locum emiserit.

Acro, Porphyrio et commentator vetus Cruquii ad Horat. Sat. I, 5, 29, verbis paulum variantibus.

LIBRI CXXXVI.

Eodem anno ludos seculares Caesar ingenti apparatu fecit; quos centesimo quoque anno (is enim terminus seculi) fieri mos.

Censorin. de Die natali, cap. 17. Horum ludorum mentio facta videtur in deperdita Epit. Liv. lib. CXXXVI.

II. QVAE PROBABILI CONIECTVRA AD SVOS LIBROS REFERRI POSSVNT EX EPITOMIS LIBRI LIV.

AD LIB. XIII.

Curribus falcatis usos esse maiores, et Livius et Sallustius docent.

Serv. ad Virg. Aen. I, 476. — Cf. Freinsh. Suppl. XIII, 38.

AD LIB. XIII, AVT XIV.

Ni Pyrrhus unicus pugnandi artifex magisque in proelio, quam bello, bonus.

Serv. ad Virg. Aen. I, 456.

AD LIB. XVI.

Sichaeus dictus est Sicharbas; Belus, Didonis pater, Methres; Carthago a Carthada, ut lectum est: quod invenitur in historia Poenorum et in Livio.

Carthago est lingua Poenorum nova civitas, ut docet Livius.

Bitias classis punicae fuit praefectus, ut docet Livius.

Serv. ad Virg. Aen. I, 343, 366, 738.

AD LIB. XVIII.

Serpentis quoque a Tito Livio curiose pariter ac facunde relatae fiat mentio. Is enim ait, in Africa apud Bagradam flumen tantae magnitudinis anguem fuisse, ut Atilii Reguli exercitum usu amnis prohiberet; multisque militibus ingenti ore correptis, compluribus caudae voluminibus elisis, quum telorum iactu perforari nequiret, ad ultimum balistarum tormentis undique petitam, silicum crebris et ponderosis verberibus procubuisse, omnibusque et cohortibus et legionibus ipsa Carthagine visam terribiliorem. Atque etiam cruore suo gurgitibus imbutis, corporisque iacentis pestifero afflatu vicina regione polluta, romana inde submovisse castra. Dicit belluae etiam corium centum viginti pedes longum in urbem missum.

Val. Max. I, 8, extr. 19.

AD LIB. XIX

Tertii ludi seculares fuerunt, Antiate Livioque auctoribus, P. Claudio Pulchro et C. Iunio Pullo consulibus.

Censorin. de Die nat. cap. 17. — Cf. Freinsh. Suppl. XIX, 31.

Est in Livio, quod, quum quidam cupidus belli gerendi a tribuno plebis arceretur, ne iret, pullos iussit afferri. Qui quum missas non ederent fruges, irridens consul augurium ait: Vel bibant, et eos in Tiberim praecipitavit. Inde navibus victor revertens ad Africam in mari cum omnibus, quos ducebat, exstinctus est.

Serv. ad Virg. Aen. VI, 198. Hoc ad Claudium Pulchrum spectare, sed ab aliis aliter narrari, monet ibi Burm. Conf. Intpp. Suet. Tib. 2, et Duker. ad Flor. II, 2, §. 29, cui totum hoc, quod ex Livio refert Servius, suspectum videbatur, tanquam ex Claudii Pulchri historia fictum, vel male descriptum.

AD LIB. XLIX

De quartorum ludorum secularium anno triplex opinio est. Antias enim et Varro et Livius relatos esse prodiderunt L. Marcio Censorino, M. (M'.) Manilio consulibus, post Romam conditam a. DCV.

Censorin. de Die nat. cap. 17. — Conf. Epit. Liv.

AD LIB. XLXVII

Sulla nobilissimum contrahit coniugium Caecilia ducta, Metelli pontificis maximi filia. Hinc cecinit multa in eum probrose vulgus, multique ex primoribus inviderunt ei, indignum illa femina existimantes, ut Titus ait, quem consulatu iudicassent dignum.

Plut. in vita Sullae, p. 455. — Cf. Freinsh. Suppl. LXXVII, 2.

Sulla quum primum ad Vrbem contra Marium ca-

stra movisset, adeo laeta exta immolanti fuisse scribit Livius, ut custodiri se Postumius haruspex voluerit, capitis supplicium subiturus, nisi ea, quae in animo Sulla haberet, diis iuvantibus implevisset.

Augustin. de Civ. Dei, II, 24. — Conf. Plut. l. l. p. 457.

AD LIB. LXXXIII

Eversis quippe et incensis omnibus cum oppido (Ilio a Fimbria) simulacris, solum Minervae simulacrum sub tanta ruina templi illius, ut scribit Livius, integrum stetisse perhibetur.

Augustin. de Civ. Dei, III, 7. — Cf. Epit. et Freinsh. Suppl. LXXIII, 7. — Auctor de Viris ill. cap. 70. — Appian. Bell. Mithrid. cap. 53 et 61. — Obseq. de Prod. cap. 116.

AD LIB. XCI

Hoc primum proelium inter Sertorium et Pompeium fuit. Decem millia hominum de Pompeii exercitu amissa et omnia impedimenta, Livius auctor est.

Frontin. Strat. II, 5, 31. — Conf. Freinsh. Suppl. XCI, 19.

AD LIB. XCVII

Triginta quinque millia armatorum (fugitivorum a Crasso devictorum) eo proelio interfecta cum ipsis ducibus (Casto et Gannico vel Granico), Livius tradit, receptas quinque Romanorum aquilas, signa sex et viginti, multa spolia, inter quae quinque fasces cum securibus.

Frontin. Strat. II, 5, 34. — Conf. ad Epit. Liv.

AD LIB. XCVIII

Livius dicit, nunquam Romanos signa cum hosti-

bus contulisse tanto numero inferiores: nam vigesimam vix militum partem, immo minorem, fuisse victoribus.

Plut. in Lucullo, pag. 511, ubi memoratur proelium inter Lucullum et Tigranem ad Tigranocerta. — Conf. Epit. et Freinsh. Suppl. XCVIII, 49.

Livius auctor est, priore proelio (ad Tigranocerta) plures fuisse, in hoc (ad Artaxata) nobiliores hostium caesos et captos.

Plut. l. l. p. 513. — Conf. Epit. et Freinsh. Suppl. cap. 73.

AD LIB. XCIX

Creta primo quidem centum habuit civitates; unde Hecatompolis dicta est: post viginti quatuor; inde, ut dicitur, duas, Gnoson et Hierapidnam. Quamvis Livius plures a Metello expugnatas dicat.

Serv. ad Virg. Aen. III, 106. — Conf. Epit.

AD LIB. CII

Quod quum diluisset.

Agroëtius, de Orthogr. in Putschii Corp. Gramm. p. 2267, et Gothofred. Auct. Ling. Lat. pag. 1352, qui Livium de morte Mithridatis id dixisse tradunt.

Etenim capta urbe (Hierosolyma a Cn. Pompeio) tertio demum mense, die ieiunii, Olympiade CLXXIX, C. Antonio et M. Tullio Cicerone consulibus, quum hostes vi ingressi eos, qui erant in templo, iugularent, nihilo secius rem hi divinam facere perseverabant, neque metu vitae amittendae, neque ob multitudinem hominum iam caesorum in fugam compulsi, et satius esse rati, quidquid pati esset necesse, ad ipsas perferre aras, quam aliquid legibus patriis praeceptum negligere. Haec autem non esse fabulosa, unice ad falsam pietatem praedicandam spectantia,

sed vera, testimonio sunt, qui res a Pompeio gestas memoriae prodiderunt; in his Strabo et Nicolaus, ac praeter hos T. Livius, historiae romanae scriptor.

Ioseph. Ant. Iud. XIV, 4, 3, p. 689.

AD LIB. CV

Britanniae licet magnitudinem olim nemo, ut refert Livius, circumvectus est, multis tamen data est varia opinio de ea loquendi.

Iornandes, de Rebus Get. cap. 2.

AD LIB. CVIII

Septingentesimo conditionis suae anno XIV vicos eius (Romae) incertum unde consurgens flamma consumpsit: nec unquam, ut ait Livius, maiore incendio vastata est, adeo ut post aliquot annos Caesar Augustus ad reparationem eorum, quae tunc exusta erant, magnam vim pecuniae ex aerario publico largitus sit.

Oros. VI, 14, et VII, 2, coll. Obseq. de Prod. cap. 125, ex quibus colligitur, hoc incendium fuisse anno proximo ante bellum civile inter Pompeium et Caesarem, cuius initium memoratur primis verbis Epit. CIX.

AD LIB. CIX

Caesar, Rubicone flumine transmeato, mox ut Ariminum venit, quinque cohortes, quas tunc solas habebat, cum quibus, ut ait Livius, orbem terrarum adortus est, quid facto opus esset, edocuit.

Oros. VI, 15. — Idem refert Guilelmus Malmesburiensis, Rer. Angl. lib. II, p. 183; forte non ex Livio, sed Orosio.

AD LIB. CXI

Primus hostem percussit nuper pilo sumpto primo C. Crastinus.

Schol. vet. Lucani, VII, 471. — Crastinus, qui anno priore primum pilum duxerat, primus telum emisit in pugna Pharsalica. — Vid. Appian. Bell. Civ. II, 82. — Plut. Caes. p. 729. — Caes. Bell. Civ. III, 91, 99.

Patavii C. Cornelius, auguralis scientiae peritus, Livii historici civis et familiaris, sub idem forte tempus operam dabat auspicio. Hic primum, ut Livius tradit, tempus proelii (Pharsalici) cognovit, praesentibusque geri dixit nunc rem, et proelium duces committere. Vbi iterum cepit augurium conspexitque signa, fanaticus exsiliit clamans: Vincis, Caesar. Obstupescentibus illis, qui aderant, detracta capiti corona iuravit, non prius se repositurum eam, quam arti respondisset eventus. Hoc Livius verum esse affirmat.

Plut. in Caes. p. 730. — Conf. Freinsh. Suppl. CXI, 72. — Gell. XV, 18. — Lucan. VII, 192. — Dio et Obseq.

AD LIB. CXII

Quadringenta millia librorum Alexandriae arserunt, pulcherrimum regiae opulentiae monimentum. Alius laudaverit, sicut Livius, qui elegantiae regum curaeque egregium id opus fuisse.

Seneca, de Tranq. An. cap. 9. — Conf. Oros. VI, 15. — Dio, XLII, 38. — Heynii Opusc. Acad. t. I, pag. 119 sq.

AD LIB. CXIV

Haec de Basso produnt nonnulli; Livius vero, militasse eum Pompeii auspiciis: quo victo privatum egisse Tyri, corruptisque quibusdam legionariis effecisse, ut, interfecto Sexto, ipsum sibi ducem sumerent.

Appian. Bell. Civ. III, 77, ubi pro Λίβωνι legendum esse Λιβίῳ, recte, opinor, coniecit Schweigh. et iam ante eum Periz. Animadv. hist. cap. 4, p. 177.

Optarem mihi contingere, quod T. Livius scribit de Catone, cuius gloriae neque profuit quisquam laudando, nec vituperando quisquam nocuit, quum utrumque summis praediti fecerint ingeniis. Signifi-

cat autem M. Ciceronem et C. Caesarem, quorum alter laudes, alter vituperationes supra dicti scripsit viri.

Hieron. Prol. lib. II in Hoseam.

AD LIB. CXVI

Aedibus Caesaris ornatus maiestatisque causa ex SCto adiunctum erat fastigium, ut auctor est Livius. Id per quietem Calpurnia collabi imaginata videbatur sibi lamentari et flere. Itaque orta luce rogavit Caesarem, si qua fieri posset, ne prodiret in publicum, sed in aliud tempus senatum reiiceret.

Plut. Caes. p. 738. — Conf. Suet. Caes. 81, ibique Intpp.

Malum omen est, quoties Aetna, mons Siciliae, non fumum, sed flammarum egerit globos; et ut dicit Livius, tanta flamma ante mortem Caesaris ex Aetna monte defluxit, ut non tantum vicinae urbes, sed etiam Rhegina civitas, quae multo spatio ab ea distat, afflaretur.

Serv. ad Virg. Georg. I, 471.

Quod de Caesare olim maiore vulgo dictitatum est et a T. Livio positum, in incerto esse, utrum illum magis nasci reipublicae profuerit, an non nasci, dici etiam de ventis potest.

Seneca, Nat. Quaest. V, 18.

AD LIB. CXX

M. Cicero sub adventum triumvirorum cesserat Vrbe, pro certo habens, id quod erat, non magis Antonio eripi se, quam Caesari Cassium et Brutum, posse. Primo in Tusculanum fugit, inde transversis itineribus in Formianum, ut ab Caieta navim conscensurus, proficiscitur. Vnde aliquoties in altum

provectum quum modo venti adversi retulissent, modo ipse iactationem navis, caeco volvente fluctu, pati non posset, taedium tandem eum et fugae et vitae cepit; regressusque ad superiorem villam, quae paulo plus mille passibus a mari abest, « Moriar, inquit, in patria saepe servata ». Satis constat, servos fortiter fideliterque paratos fuisse ad dimicandum; ipsum deponi lecticam et quietos pati, quod fors iniqua cogeret, iussisse. Prominenti ex lectica praebentique immotam cervicem caput praecisum est. Nec satis stolidae crudelitati militum fuit. Manus quoque, scripsisse in Antonium aliquid exprobrantes, praeciderunt. Ita relatum caput ad Antonium, iussuque eius inter duas manus in Rostris positum, ubi ille consul, ubi saepe consularis, ubi eo ipso anno adversus Antonium, quanta nulla unquam humana vox, cum admiratione eloquentiae auditus fuerat. Vix attollentes (prae) lacrymis oculos homines intueri trucidata membra eius poterant.

Vixit tres et sexaginta annos, ut, si vis abfuisset, ne immatura quidem mors videri possit: ingenium et operibus et praemiis operum felix: ipse fortunae diu prosperae, et in longo tenore felicitatis magnis interim ictus vulneribus, exsilio, ruina partium, pro quibus steterat, filiae morte, exitu tam tristi atque acerbo. Omnium adversorum nihil, ut viro dignum erat, tulit praeter mortem; quae vere aestimanti minus indigna videri potuit, quod a victore inimico nil crudelius passus erat, quam quod eiusdem fortunae compos ipse fecisset. Si quis tamen virtutibus vitia pensavit; vir magnus, acer, memorabilis fuit, et in cuius laudes persequendas Cicerone laudatore opus fuerit.

M. Seneca, Suasor. VII. Conf. Gron. Obss. IV, 13, p. 213.

AD LIB. CXXXIII

Livius refert, Cleopatram, quum ab Augusto capta indulgentius de industria tractaretur, identidem dicere solitam: Οὐ θριαμβεύσομαι, Non triumphabor.

Acron, Porphyrio et commentator vetus Cruquii ad Horat. Od. I, 37, 30. — Conf. Flor. IV, 11 extr.

III. INCERTA EX QVIBVS LIVII LIBRIS DESVMPTA SINT.

Vir ingenii magni magis, quam boni.

Seneca, de Ira, I, 16.

Profiteor, mirari me, T. Livium, auctorem celeberrimum, in historiarum suarum, quas repetit ab origine Vrbis, quodam volumine sic exorsum: Satis iam sibi gloriae quaesitum, et potuisse se desinere, ni animus inquies pasceretur opere.

Plin. in Praefat. lib. I Hist. Nat.

T. Livius ac Nepos Cornelius latitudinis (freti Gaditani) tradiderunt, ubi minimum, septem millia passuum; ubi vero plurimum, decem millia.

Plin. Praef. lib. III Hist. Nat.

Completis consulibus.

Serv. ad Virg. Georg. III, 1.

Verba sunt, ut habemus in Livio, imperatoris transfugam recipientis in fidem: Quisquis es, noster eris.

Serv. ad Virg. Aen. II, 148.

Impubes libripens esse non potest, neque antestari.

Priscian. lib. VIII Gramm. p. 792. De sensu horum verborum vide viros doctos ad Caii Institut. l. 1, tit. 6, p. 57, 58, et inpr. Gerard. Meerman. in Diss. de rebus mancipi et nec mancipi, §. 268 et 273.

Imperatorem me mater mea, non bellatorem peperit.

Hoc Scipionis dictum ex Livio afferre videtur Guilelmus Malmesburiensis, Rer. Angl. lib. II, p. 162.

Dic mihi, quum saepe numero in romanis historiis legatur, Livio auctore, saepissime in hac Vrbe exorta pestilentia infinita hominum millia deperiisse, atque eo frequenter ventum, ut vix esset, unde illis bellicosis temporibus exercitus potuisset adscribi, illo tempore deo tuo Februario minime litabatur? An etiam cultus hic omnino nil proderat? Illo tempore Lupercalia non celebrabantur? Nec enim dicturus es, haec sacra adhuc illo tempore non coepisse, quae ante Romulum ab Evandro in Italiam perhibentur illata. Lupercalia autem propter quid instituta sint (quantum ad ipsius superstitionis commenta respectant), Livius secunda decade loquitur: nec propter morbos inhibendos instituta commemorat, sed propter sterilitatem mulierum, quae tunc acciderat, exsolvendam.

Ex Gelasii Papae Epist. adversus Andromachum in Baronii Annal. Eccles. ad an. 496, num. 35.

IV. ALIA QVAE AN LIVII SINT NOSTRI, AVT CERTE EX HISTORIA EIVS DEPROMPTA, DVBIVM EST.

Apud Nympham Atlantis filiam Calypsonem.

Priscian. lib. VI Gramm. p. 685.

Et reparando suggressu manu haud magna Allifae moenia, quasi palans perveniens, ex oppido bellum instructa armamentis erupit, quam consul vi captam, trucidatis, qui in ea constiterant, reservat ad pugnam. Sed oppidani, sicut quibus curae pusillum inerat, in diem alterum umbonibus belluatis paucos fugaces invadunt, elephantemque omine meliori rece-

ptant, et Allifas, Rufium quondam vocitatas, ab dextro sequente sinistrum, augurio nomen imponunt accolae.

Haec verba Liv. XXII, 18, 5, post illa *super Allifas loco alto ac munito consedit* inserta legi in cod. Laudino I monuit *Hearne*. Eadem deprehendit Drak. in MS. Recanatiano, sed sic variata:

Et reparando suggressus haud magis Alifae moenia quum palans perveniens ex oppido bellua consta a Romanis erupit, quam consul vi captam, trucidatis, qui in ea constiterant, reservat ad pugnam. Sed oppidani, sicut queis curae pusillum inerat in diem altam umbonibus beluatis paucos fugaces invadunt, elephantemque meliorem receptant. Et Alifas Rufrium quondam vocitatas ab dextro sequente sinisteriorum augurio nomen imponunt accolae.

Fragmentum hoc spurium esse censebant Cuper. de elephantis in nummis, cap. 4; *Hearne*, Drakenb., Stroth. et alii; sed genuinum Dodwell. in singulari dissert., quae etiam in edit. Livi Drak. t. VII, p. 182 sq. reperitur. In ea explicare quidem conatur obscurissima haec verba; sed multis tentatis tandem profitetur, se vereri, ne operam luserit et non ipsum forte Livium, sed Aethiopem lavarit.

T. Livius tam iniquus Sallustio fuit, ut hanc ipsam sententiam, *Res secundae mire sunt vitiis obtentui* et tanquam translatam, et tanquam corruptam dum transfertur, obiiceret Sallustio. Nec hoc amore Thucydidis facit, ut illum praeferat. Laudat, quem non timet, et facilius putat posse a se Sallustium vinci, si ante a Thucydide vincatur.

Seneca, Controv. XXIV.

T. Livius de oratoribus, qui verba antiqua et sordida consectantur, et orationis obscuritatem severitatem putant, aiebat, Miltiadem rhetorem eleganter dixisse Ἐπὶ τῷ πλησίον μαίνονται.

Seneca, Controv. XXV.

EPITOMAE
LIBRORVM LIVII

EPITOMAE*

LIBRORVM LIVII

EPITOME LIBRI I.

Adventus Aeneae in Italiam, et eius res gestae referuntur. Ascanii regnum Albae, et deinceps Silviorum [1]. Numitoris filia, a Marte compressa, nati Romulus et Remus. Amulius obtruncatus. Vrbs a Romulo condita. Senatus lectus. Cum Sabinis bellatum. Opima spolia Iovi Feretrio lata. In curias populus [2]

* *Epitomae*, i. e. brevia singulorum librorum argumenta, sive a Livio, sive a Floro, sive ab alio quo scripta sunt (haec enim omnia traduntur), ad romanas certe res illustrandas accommodatissimae sunt; praesertim vero ubi Liviana historia excidit. Qua in parte Livianam apud quemque obtinere debent auctoritatem. Lem.

Epit. I. 1. *Adventus Aeneae in Italiam et res ab eo gestae; Ascanii regnum Albae et Sylvii Aeneae, ac deinceps Sylviorum regum primo libro continentur:* haec est lectio editionum tantum non omnium. Sed e MSS. legendum esse: *A. A. in I. et eius res gestae* (vel *res ab eo gestae*) *referuntur. Ascanii r. A. et deinceps Silviorum*, et in seqq. etiam multa interpolatoribus deberi, probabile fecit Drakenb.—*Nati Romulus et Remus;* unus ab Hearnio inspectus codex habet *nati ex ea.* Lem.

2. *In curias populus divisus* ex emend. Sigon. quam firmat Livius, I, 13, et probavit Duker. ad Flor. I, 6, §. 3. *In centurias* male MSS. et vett. edd. ut contra apud Flor. l. l. *curiis* pro *centuriis*, quem errorem ex compendio scribendi ortum suspicabatur Drakenb.

Hactenus, candidissime Lector, integras doctissimi Ruperti notas ad Livium exhibui. Quod vero in Epitomis haud exigua parte auctorum allegationum te frustratum sentias, ne mihi succenseas velim: quamquam vereor, ne nimis multae adhuc exstent. Scriptores fere iidem sexcenties ad fastidium usque in medio afferuntur. Satius fuisset, ut quidem puto, semel indicasse e quibus scriptoribus res in his Epitomis summatim relatae peti possunt, quique inter recentiores res romanas illustrarunt. Typ. Tavr.

divisus. Fidenates ĕt Veientes victi. Romulus consecratus. Numa Pompilius ritus sacrorum tradidit; Iano templum constituit; eiusque portam, pacatis omnibus circa populis, primus clausit. Cum dea Egeria sibi congressus nocturnos esse simulans, feroces populi animos ad religionem perpulit. Tullus Hostilius Albanos bello petiit. Post haec trigeminorum pugna [3]. Horatius absolutus. Metti Fuffetii supplicium. Alba diruta, Albani in civitatem recepti. Sabinis bellum indictum. Ad postremum fulmine Tullus absumptus. Ancus Marcius ceremonias, a Numa institutas, renovavit. Latinis victis et ad civitatem adscitis montem Aventinum assignavit. Politorium, urbem Latinorum, bello repetitam, quam prisci Latini occupaverant, diruit. Pontem sublicium in Tiberim fecit [4]. Ianiculum collem Vrbi addidit. Fines imperii protulit. Ostiam condidit. Regnavit annos viginti quatuor [5]. Eo regnante Lucumo, Damarati Corinthii filius, a Tarquiniis, Etruriae civitate, Romam venit; et, in amicitiam Anci receptus, Tarquinii nomen ferre coepit: et post mortem Anci regnum excepit. Centum additis, Patrum numerum auxit. Latinos subegit, Circum designavit, ludos edidit. Sabinorum bello petitus equitum centurias ampliavit. Tentandae scientiae causa Atti Navii auguris, consulisse fertur, an id, de quo cogitaret, effici posset: quod quum ille fieri posse respondisset, iussisse, eum novacula cotem praecidere, idque protinus ab Atto factum. Sabinos praeterea acie vicit, urbem muro circumdedit, cloacas

3. *Trigeminorum pugna*, al. *tergem. p.* vide ad Liv. I, 24, n. 1.

4. *Pontem sublicium in Tiberim fecit;* vide ad Liv. I, 33, n. 8.

5. *Regnavit annos viginti quatuor;* vett. edd. praeferebant *annos triginta quatuor*, sed male; vide nempe infra ad cap. 34. Nostram ceterum lectionem Hearnius testatur se in uno MS. reperisse. Lem.

fecit. Occisus est ab Anci filiis, quum regnasset annos triginta octo. Successit ei Ser. Tullius, natus ex captiva nobili Corniculana; cui puero, adhuc in cunis posito, caput arsisse traditum est. Veientes atque Etruscos proelio fudit. Censum primus egit. Lustrum condidit, quo civium capita censa octoginta millia esse dicuntur. Classes centuriasque descripsit. Pomoerium protulit. Colles Vrbi, Quirinalem, Viminalem, Esquilinumque adiecit. Templum Dianae cum Latinis in Aventino fecit. Interfectus est a L. Tarquinio, Prisci filio, consilio filiae suae Tulliae, quum regnasset annos quadraginta quatuor. Post hunc L. Tarquinius Superbus, neque Patrum, neque populi iussu, regnum invasit; quo die scelerata Tullia per patris iacentis corpus carpentum egit. Armatos circa se ad custodiam corporis sui habuit. Turnum Herdonium fraude interemit. Bellum cum Volscis gessit; et ex eorum praeda templum Iovi in Capitolio fecit. Terminus et Iuventas non addixere: quorum arae moveri non potuerunt. Filii Sex. Tarquinii dolo Gabios in potestatem suam redigit. Huius filiis Delphos profectis, et consulentibus, quis eorum regnaturus esset Romae, dictum est, eum regnaturum, qui primus matrem osculatus esset. Quod responsum quum ipsis aliter interpretarentur, Iunius Brutus, qui cum iis profectus erat, prolapsum se simulavit, et terram osculatus est: idque factum eius eventus rei comprobavit. Nam quum, impotenter se gerendo, Tarquinius Superbus omnes in odium sui adduxisset, ad ultimum, propter expugnatam nocturna vi a Sexto filio eius Lucretiae pudicitiam (quae, vocato patre ad se Tricipitino et viro Collatino, obtestata, ne inulta mors esset, cultro se interemit) Bruti opera maxime expulsus est, quum regnasset annos viginti quinque.

Tunc consules primum creati sunt L. Iunius Brutus et L. Tarquinius Collatinus.

EPITOME LIBRI II

Brutus iureiurando populum adstrinxit, neminem regnare Romae passuros. Tarquinium Collatinum, collegam suum, propter affinitatem Tarquiniorum suspectum, coëgit consulatu se abdicare, et civitate cedere. Bona regum diripi iussit: agrum Marti consecravit, qui Campus Martius nominatus est. Adolescentes nobiles, in quibus suos quoque et sororis filios [1], quia coniuraverant de recipiendis regibus, securi percussit. Servo indici, cui Vindicio nomen fuit, libertatem dedit: ex cuius nomine vindicta est appellata. Quum adversus reges, qui, contractis Veientium et Tarquiniensium copiis, bellum intulerant, exercitum duxisset, in acie cum Arunte, filio Superbi, commortuus est; eumque matronae annum luxerunt. P. Valerius consul legem de provocatione ad populum tulit. Capitolium dedicatum est. Porsena, rex Clusinorum, bello pro Tarquiniis suscepto, quum ad Ianiculum venisset, ne Tiberim transiret, virtute Coclitis Horatii prohibitus est; qui, dum alii pontem

Epit. II. 1. *Suos quoque et sororis filios* ex emend. Sigon. pro vulg. *et fratris filios*. Neutra lectio aliorum scriptorum auctoritate firmatur, et Sigon. perperam provocat ad Liv. IV, 15, ubi vid. n. 3. Aquillii Vitelliique ex sororibus duabus, vel soli Aquillii ex sorore Tarquinii Collatini consulis, non Bruti, nati erant. Illud tradit Plut. in Poplic. pag. 98, hoc Dionys. lib. IV, pag. 281, 283. Vitelliorum vero soror Bruti uxor dicitur Liv. II, 4; Plut. et Dionys. ll. ll. Hinc Drakenb. suspicatur, e cod. Voss. 1, legendum esse *suos quoque fratres et filios*, et *fratres* dici fratres uxoris, qui singulare nomen apud Romanos non habuerint; vid. Isidor. Orig. X, 8. — *Exercitum duxisset, in acie cum Arunte*, etc. *Exercitum deduxisset* Voss. pr. et Berg. *Exercitum traduxisset in aciem* Boëud. *in aciem* etiam habent antiquiores editi. Male, ait Drak. Vulgatum recte indicat, Brutum in acie cecidisse: ut Livius quoque narrat mox cap. 6. Lem.

sublicium rescindunt, solus Etruscos sustinuit; et, ponte rupto, armatus se in flumen misit, et ad suos tranavit. Alterum accessit virtutis exemplum a Mucio: qui, quum ad feriendum Porsenam castra hostium intrasset, occiso scriba, quem regem esse putabat, comprehensus, impositam altaribus manum, in quibus sacrificatum erat, exuri passus est; dixitque, tales trecentos esse coniuratos in mortem ipsius regis. Quorum admiratione coactus Porsena pacis conditiones ferre, bellum omisit, acceptis obsidibus. Ex quibus virgo una Cloelia, deceptis custodibus, per Tiberim ad suos tranavit: et, quum reddita esset, a Porsena honorifice remissa, equestri statua donata est. Ap Claudius ex Sabinis Romam transfugit: ob hoc Claudia tribus adiecta est. Numerus tribuum ampliatus est, ut essent viginti una [2]. Adversus Tarquinium Superbum, cum Latinorum exercitu bellum inferentem, A. Postumius dictator prospere pugnavit apud lacum Regillum. Plebs, quum propter nexos ob aes alienum in Sacrum montem secessisset, consilio Menenii Agrippae a seditione revocata est. Idem Agrippa, quum decessisset, propter paupertatem publico impendio elatus est. Tribuni plebis quinque creati sunt. Oppidum Volscorum Corioli captum est virtute et opera C. Marcii, qui ob hoc Coriolanus vocatus est. Ti. Atinius, vir de plebe, quum in visu admonitus esset, ut de quibusdam religionibus ad senatum perferret, et neglexisset, amisso filio, debilis factus, postquam, delatus ad senatum lectica,

2. *Ap. Claudius ex Sabinis ... viginti una*, haec in omnibus MSS. et priscis edd. leguntur post extrema verba periodi seq. verba *apud lacum Regillum*. Aldus ea transposuit, quia hic est ordo rerum in Livio. Eundem saepe ab auctore harum Epitomarum fuisse turbatum, sed ubivis, si ultima verba Epit. *CIII* excipiantur, restitutum ab editoribus, Drak. ad h. l. et passim monuit. Nos id semel monuisse sufficiat.

eadem illa indicaverat, usu pedum recepto, domum reversus est. Quum C. Marcius Coriolanus, qui in exsilium erat pulsus, dux Volscorum factus, exercitum hostium urbi Romae admovisset, et missi ad eum primum legati, postea sacerdotes frustra deprecati essent, ne bellum patriae inferret; Veturia mater et Volumnia uxor impetraverunt ab eo, ut recederet. Lex agraria primum lata est. Sp. Cassius consularis regni crimine damnatus est necatusque. Oppia, virgo Vestalis, ob incestum viva defossa est. Quum vicini hostes Veientes incommodi magis, quam graves, essent, familia Fabiorum id bellum gerendum depoposcit; misitque in id trecentos sex armatos, qui ad Cremeram [3] ad unum ab hostibus caesi sunt, uno impubere domi relicto. Ap. Claudius consul, quum adversus Volscos contumacia exercitus male pugnatum esset, decimum quemque militum fuste percussit [4]. Res praeterea adversum Volscos et Aequos et Veientes, et seditiones inter Patres plebemque continet.

EPITOME LIBRI III

Seditiones de agrariis legibus factae. Capitolium, ab exsulibus et servis occupatum, caesis iis receptum est. Census bis actus est: priore lustro censa sunt civium capita centum quatuor millia ducenta quatuordecim, praeter orbos orbasque. Sequenti, centum septendecim millia ducenta novendecim [1]. Quum ad-

3. *Ad Cremeram* flumen (quam vocem non nisi cod. Boënd. addit) *ad unum ab hostibus caesi sunt*, in 8 MSS. *praeter unum*, ut apud Oros. II, 5. Sed conf. ad Liv. II, 50, n. 12.

4. *Decimum quemque militum fuste percussit*, ut apud Frontin. Strat. IV, 1, n. 34, et Dionys. lib. IX, p. 606. Conf. ad Liv. I, 26, n. 6, et II, 59, n. 7. *Militem* duo MSS., ut apud Front.

Epit. III. 1. *Sequenti, CXVII millia*

versus Aequos res male gesta esset, L. Quintius Cincinnatus dictator factus, quum rure intentus rustico operi esset, ad id bellum gerendum arcessitus est. Is victos hostes sub iugum misit. Tribunorum plebis numerus ampliatus est, ut essent decem, trigesimo sexto anno a primis tribunis plebis. Petitis per legatos et allatis atticis legibus, ad constituendas eas proponendasque decemviri pro consulibus sine ullis aliis magistratibus creati, altero et trecentesimo anno, quam Roma condita erat: et, ut a regibus ad consules, ita a consulibus ad decemviros translatum imperium. Hi, decem tabulis legum positis, quum modeste se in eo honore gessissent, et ob id in alterum quoque annum eundem esse magistratum placuisset, duabus tabulis ad decem adiectis, quum complura impotenter fecissent, magistratum noluerunt deponere, et in tertium annum retinuerunt: donec inviso eorum imperio [2] finem attulit libido Ap. Claudii. Qui, quum in amorem virginis incidisset, submisso, qui eam in servitutem peteret, necessitatem patri eius Virginio imposuit [3], rapto ex taberna proxima cultro, ut filiam interimeret, quum aliter eam tueri non posset, ne in potestatem stuprum illaturi veniret. Hoc tam magnae

CCXIX, at *CXVII millia CCCXIX* apud Eutrop. I, 16 (in tribus MSS. et in Paeonii metaphr.), et apud Liv. III, 24 extr. ubi libri tamen admodum variant, ut et h. l. Conf. Drak. qui etiam post alios iam monuit, Livium auctoremque Epitomarum saepe in diversa abire. — *Duabus tabulis ad decem adiectis*; haec quae non reperiebantur in veteribus editis, concinnavit Sigonius partim ex vestigiis depravatae antiquae lectionis, partim ex ipso Livio. Lem.

2. *Inviso eorum imperio* ex emend. Drak. Conf. Liv. III, 38. *Invito* MSS. *Invicto* edd. antt. quod Douiat. exponit, pertinaci; et Gron. coll. VI, 16, quod sine provocatione erat. Hic tamen et Mur. malebant *iniusto*. Mox *in amorem Virginiae* et *Virginiae virginis* quidam MSS.

3. *Necessitatem patri eius Virginio imposuit*, etc. in plerisque MSS. *imposuit: rapto enim ex taberna proxima cultro filiam occidit*; prob. Drak. modo ante *necessitatem* inseratur *miseram*, vel *extremam*, vel *ultimam*.

luxuriae [4] exemplo plebs incitata montem Aventinum occupavit, coëgitque decemviros abdicare se magistratu. Ex quibus Appius et unus collegarum [5], qui praecipue poenam meruerant, in carcerem coniecti; ceteri in exsilium acti. Res praeterea contra Sabinos et Volscos et Aequos prospere gestas continet, et parum honestum populi romani iudicium. Qui, iudex inter Ardeates et Aricinos sumptus, agrum, de quo ambigebatur, sibi adiudicavit.

EPITOME LIBRI IV

Lex de connubio Patrum et plebis a tribunis plebis contentione magna, Patribus repugnantibus, perlata est. Tribuni militares [1]. Aliquot annis res populi romani domi militiaeque per hoc genus magistratus administratae sunt. Item Censores tunc primum creati sunt. Ager Ardeatibus populi romani iudicio ablatus, missis in eum colonis, restitutus est. Quum fame populus romanus laboraret, Sp. Maelius, eques roma-

4. *Magnae luxuriae,* incontinentiae in re venerea, libidinis; nisi ex quibusdam MSS. leg. *magnae iniuriae*, h. e. vel stupri, libidinis (vid. Burm. ad Quintil. Declam. 259, pag. 476), vel iniustitiae, iniquitatis; Drak.

5. *Et unus collegarum:* haec verba in nullo MS. exstant, et a primis editoribus ex Liv. III, 57, 58 adiecta videntur. *Appius, qui.....meruerat, in c. coniectus est* MSS. Mox verba *et Aequos* primus addidit Aldus, forte ex Liv. III, 60.

Epit. IV. 1. *Tribuni militares;* vox ultima, ait Crev., addita est a nescio quo. Sigonius locum mancum reperit in suis libris, nec explevit. Iudicet lector, an his verbis satis clare designentur tribuni militum consulari potestate, hoc praesertim loco, ubi huius generis magistratuum prima mentio occurrit. Si unum tantum hic vocabulum deerat, libentius legeremus *tribuni consulares*. Vide ad IV, 55, n. 3. Lem. — *Iussu Quintii C. d. occisus est:* «id non patet ex narratione Liv. IV, 14, 15; et Val. Max. V, 3, §. 2: verum affirmant Flor. I, 26, §. 7 (ubi conf. Duker.); Aurel. Vict. de Viris illust. cap. 17; et Ampel. cap. 27: dubitat Zonar. Annal. VII, 20, quo auctore Ahala Maelium interfecit, ἢ αὐτογνωμονήσας, ἢ τοῦτο κεκελευσμένος πρὸς τοῦ Δικτάτορος». Drakenb.

nus, frumentum populo sua impensa largitus est: et, ob id factum conciliata sibi plebe, regnum affectans a C. Servilio Ahala, magistro equitum, iussu Quintii Cincinnati dictatoris occisus est. L. Minucius index bove aurata donatus est. Legatis romanis a Fidenatibus occisis, quoniam ob rempublicam occubuerant, statuae in Rostris positae sunt. Cossus Cornelius [2] tribunus militum, occiso Tolumnio rege Veientium, opima spolia secunda retulit. Mam. Aemilius dictator, censurae honore, qui antea per quinquennium gerebatur, anni et sex mensium spatio finito, ob eam rem a censoribus notatus est. Fidenae in potestatem redactae, eoque coloni missi sunt [3]. Quibus occisis, Fidenates, quum defecissent, a Mam. Aemilio dictatore victi sunt, et Fidenae captae. Coniuratio servorum oppressa est. Postumius, tribunus militum, propter crudelitatem ab exercitu occisus est. Stipendium ex aerario tum primum militibus datum est. Res praeterea gestas adversus Volscos, et Fidenates, et Faliscos, continet.

EPITOME LIBRI V

In obsidione Veiorum hibernacula militibus facta sunt. Ea res quum esset nova, indignationem tribunorum plebis movit, querentium non dari plebi nec per hiemem militiae requiem. Equites tum primum equis suis merere coeperunt. Quum inundatio ex lacu Albano facta esset, vates, qui eam rem interpretaretur, de hostibus captus est [1]. Furius Camillus dicta-

2. *Cossus Cornelius*; vide ad Liv. III, 1, n. 1.

3. *Eoque coloni missi sunt*, scilic. novi. Conf. Liv. IV, 30, 31. Sed non esse, quod haec vox adiiciatur, docet Drak. coll. Liv. XXXVII, 46, et XXXIX, 23.

Epit. V. 1. *De hostibus captus est*, alii MSS. *ex*, et plerique perperam *ab hostibus*: nam vates ex hostibus fuit.

tor decem annos obsessos Veios cepit: simulacrum Iunonis Romam transtulit: decimam partem praedae Delphos Apollini misit. Idem tribunus militum, quum Faliscos obsideret, proditos hostium filios parentibus remisit; statimque deditione facta, Faliscorum victoriam [2] iustitia consequutus est. Quum alter ex censoribus C. Iulius decessisset, in locum eius M. Cornelius suffectus est. Nec id postea factum est, quoniam eo lustro a Gallis Roma capta est. Furius Camillus, quum ei dies a L. Appuleio tribuno plebis dicta esset, in exsilium abiit. Quum Senones Galli Clusium obsiderent, et legati, a senatu missi ad componendam inter eos et Clusinos pacem, pugnantes contra Gallos in acie Clusinorum stetissent, hoc facto eorum concitati Senones Vrbem infesto exercitu petierunt; fusisque ad Alliam flumen Romanis, cepere urbem praeter Capitolium, in quod se iuventus contulerat: maiores natu, cum insignibus honorum, quos quisque gesserat, in vestibulis aedium sedentes, occiderunt. Et quum per aversam partem Capitolii iam in summum evasissent, proditi clangore anserum, M. Manlii praecipue opera deiecti sunt. Coactis deinde propter famem [3] Romanis descendere, ut mille pondo auri darent, et hoc pretio finem obsidionis emerent, Furius Camillus, dictator absens creatus, inter pendendum aurum cum exercitu venit, et Gallos post sextum mensem Vrbe expulit ceciditque. Aedes Aio Loquutio [4] facta, quo loco ante Vrbem captam vox

2. *Faliscorum victoriam*, de Faliscis, ut apud Iustin. V, 4.

3. *Coactis deinde propter famem Romanis descendere*, forte leg. *eo descendere*; Gron. Conf. ad Liv. XXIII, 14, n. 5.

4. *Aio Loquutio*; Liviani libri veteres habebant *Alloquutio*, testibus Sigon. Crever. et Drak. Restitutum est huic novo numini suum nomen ex cap. 50 huius libri. Vocatur *Aius loquens*. Cic. de Divin. lib. I, cap. 45, et lib. II, cap. 32; A. Gell. lib. XVI, cap. 17. Lem.

audita erat, *adventare Gallos.* Dictum est, ad Veios migrandum esse propter incensam et dirutam Vrbem; quod consilium Camillo auctore discussum est. Movit populum vocis quoque omen ex centurione auditae, qui, quum in forum venisset, manipulariis suis dixerat, *Sta miles; hic optime manebimus.*

EPITOME LIBRI VI

Res adversus Volscos et Aequos et Praenestinos prospere gestas continet. Quatuor tribus additae sunt, Stellatina, Sabatina, Tromentina, Arniensis. M. Manlius, qui Capitolium a Gallis defenderat, quum obstrictos aere alieno liberaret, nexos exsolveret, crimine affectati regni damnatus, de saxo Tarpeio deiectus est: in cuius notam senatusconsultum factum est [1], ne cui de Manlia gente Marco cognomen esset [2]. C. Licinius et L. Sextius tribuni plebis legem promulgarunt, ut consules etiam ex plebe fierent, qui ex Patribus creabantur; eamque legem cum magna contentione, repugnantibus Patribus, quum iidem tribuni plebis per quinquennium soli magistratus fuissent, pertulerunt, et primus ex plebe consul L. Sextius creatus est [3]. Lata est et altera lex, ne cui plus quingentis iugeribus agri liceret possidere.

EPIT. VI. 1. *In cuius notam senatusconsultum factum est, ne .... esset,* vel vitiosa est haec periodus et del. τὸ *senatus;* vel defecta est, ac tum verba SCti aliave exciderunt; Iac. Gron. Potius auctorem huius Epit. ipsum errasse puto, quem a Livio saepe diversa tradidisse, ad Epit. lib. XLV videbimus: quin et Livius publicam notam, praeter privatam, non tamen per SCtum, sed per legem mortuo adiectam esse tradidit; Drak.

2. *Ne cui de Manlia gente Marco cognomen esset;* vide ad Liv. VI, 20, not. 13. LEM.

3. *L. Sextius;* sic semper hoc libro scribi huius tribuni nomen notat Crever. male ergo hic vulgo legi *L. Sestius;* de quo iuvene strenuo vid. Liv. VI, 34, 35 et seqq. LEM.

EPITOME LIBRI VII

Duo novi magistratus adiecti sunt, praetura et curulis aedilitas. Pestilentia civitas laboravit [1], eamque insignem fecit mors Furii Camilli. Cuius remedium et finis quum per novas religiones quaereretur, ludi scenici tunc primum facti sunt. Quum dies L. Manlio dicta esset a M. Pomponio tribuno plebis propter delectum acerbe actum, et T. Manlium filium rus relegatum sine ullo crimine, adolescens ipse, cuius relegatio patri obiiciebatur, venit in cubiculum tribuni, strictoque gladio coëgit eum in verba sua iurare, non perseveraturum se in accusatione. Quum telluris hiatu tota ad ultimum territa patria foret [2], tunc omnia pretiosa missa sunt in praealtam voraginem urbis romanae. In eam Curtius armatus, sedens equo, se praecipitavit, eaque expleta est. T. Manlius adolescens, qui patrem a tribunitia vexatione vindicaverat, contra Gallum provocantem aliquem ex militibus romanis, in singulare certamen descendit, eique occiso torquem aureum detraxit; quem ipse postea tulit, et ex eo Torquatus est nuncupatus. Duae tribus additae, Pomptina et Publilia. Licinius Stolo lege ab ipso lata damnatus est, quod plus quingentis iugeribus agri possideret. M. Valerius tribunus militum Gallum, a quo provocatus erat, insidente galeae corvo, et unguibus rostroque hostem infestante, occidit, et ex eo Corvi nomen accepit; consulque proximo anno, quum annos viginti tres haberet, ob vir-

Epit. VII. 1. *Pestilentia civitas laboravit;* vide ad Liv. III, 31, n. 1. — *T. Manlium f. rus relegatum;* deerat in vett. edd. vox *rus* quam adiecit Crev. ex Sigonii auctoritate, qui hanc ait in veteribus libris exstare. Drak. quoque in multis quos laudat codd. reperit. Lem.

2. *Telluris hiatu tota ad ultimum territa patria*, h. e. universa civitas, ut saepe apud posterioris aevi scriptores invenimus. Cf. Drak.

tutem creatus est. Amicitia cum Carthaginiensibus iuncta. Campani, quum urgerentur a Samnitibus bello, auxilio adversus eos a senatu petito, quum id non impetrarent, urbem atque agros populo romano dediderunt. Ob quam causam ea, quae populi romani facta essent, defendi bello adversus Samnites placuit. Quum ab A. Cornelio consule exercitus in iniquum locum deductus in magno discrimine esset, P. Decii Muris tribuni militum opera servatus est. Qui, occupato colle super id iugum, in quo Samnites consederant, occasionem consuli in aequiorem locum evadendi dedit: ipse ab hostibus circumsessus erupit. Quum milites romani, qui Capuae in praesidio erant relicti, de ea occupanda urbe conspirassent, et, detecto consilio, metu supplicii a populo romano defecissent; per M. Valerium Corvum dictatorem, qui consilio suo eos a furore revocaverat, patriae restituti sunt. Res praeterea contra Hernicos et Gallos et Tiburtes et Privernates et Tarquinienses et Samnites et Volscos prospere gestas continet.

EPITOME LIBRI VIII

Latini cum Campanis defecerunt, et, missis legatis ad senatum, conditionem tulerunt, ut, si pacem habere vellent, alterum ex Latinis consulem facerent. Qua legatione perlata, praetor eorum Annius de Capitolio ita prolapsus est, ut exanimaretur. T. Manlius consul filium quod contra edictum adversus Latinos, quamvis prospere, pugnasset, securi percussit. Laborantibus in acie Romanis [1], P. Decius, tunc consul cum Manlio, devovit se pro exercitu: et, concitato

EPIT. VIII. 1. *Laborantibus in acie Romanis*; vid. Liv. III, 31, n. 1, in qua de vocibus *laborare* et *laborari* plura dicta sunt. LEM.

equo quum in medios hostes se intulisset, interfectus morte sua Romanis victoriam restituit. Latini in deditionem venerunt. T. Manlio in Vrbem reverso nemo ex iuventute obviam processit. Minucia virgo Vestalis incesti damnata est. Ausonibus victis, in oppidum ex iis captum Cales colonia deducta est. Item Fregellae colonia deductae sunt [2]. Veneficium complurium matronarum deprehensum est: quarum plurimae statim epotis medicaminibus perierunt. Lex de veneficio tunc primum constituta est [3]. Privernatibus, quum rebellassent, victis civitas data est. Palaepolitani, bello et obsidione victi, in deditionem venerunt. Q. Publilio, qui eos obsederat, primo et imperium prolatum, et pro consule decretus triumphus. Plebs nexu liberata est propter L. Papirii creditoris libidinem, qui C. Publilio debitori suo stuprum inferre voluerat. Quum L. Papirius dictator reversus in Vrbem ab exercitu esset propter auspicia repetenda, Q. Fabius magister equitum, occasione rei bene gerendae invitatus, contra edictum eius prospere adversus Samnites pugnavit. Ob eam causam quum dictator de magistro equitum supplicium sumpturus videretur, Fabius Romam profugit: et, quum causa parum proficeret, populi precibus donatus est [4]. Res praeterea contra Samnites prospere gestas continet.

2. *Cales colonia deducta est: item Freg. colonia deductae sunt*, 4 MSS. *coloniae deductae sunt*, male (vid. Drak.), nisi potius verba *colonia deducta est* delenda sunt.

3. *Lex de veneficio tunc primum constituta est:* copiose et docte h. l. docet Dukerus, legis tum de veneficiis latae mentionem non facere Livium VIII, 18, n. 7, et admodum probabile esse, quod interpretes iuris civilis contendant, hoc maleficium iam ante hoc tempus Romae non modo cognitum, sed etiam lege *XII* Tabularum vindicatum fuisse, etsi contrarium tradat Val. Max. II, 5, §. 3.

4. *Populi precibus donatus est;* vide ad Liv. II, 35, n. 5.

EPITOME LIBRI IX

L. Veturius et Sp. Postumius apud Caudinas Furcas, deducto in locum artum [1] exercitu, quum nulla spes evadendi esset, foedere cum Samnitibus facto, et sexcentis equitibus romanis obsidibus datis, ita exercitum abduxerunt, ut omnes sub iugum mitterentur. Iidemque, auctore Sp. Postumio consule, qui in senatu suaserat, ut eorum deditione, quorum culpa tam deforme foedus ictum erat, publica fides liberaretur, cum duobus tribunis plebis et omnibus, qui foedus spoponderant, dediti Samnitibus, non sunt recepti. Nec multo post, fusis a Papirio Cursore Samnitibus, et sub iugum missis, receptisque sexcentis equitibus romanis, qui obsides dati erant, pudor prioris flagitii abolitus est. Tribus duae adiectae sunt, Vfentina et Falerina. Suessa et Pontia coloniae deductae sunt. Ap. Claudius censor aquam perduxit; viam stravit, quae Appia vocata est; libertinorum filios in senatum legit. Ideoque, quoniam is ordo videbatur inquinatus indignis, sequentis anni consules in senatu legendo observaverunt, quemadmodum ante per proximos censores observatum fuerat. Res praeterea contra Apulos, Etruscos, Vmbros, Marsos, Pelignos, Aequos et Samnites, quibus foedus erat restitutum, prospere gestas continet. Flavius scriba, libertino patre natus, aedilis curulis fuit per forensem factionem creatus; quae quum comitia et campum turbaret, et in iis propter nimias vires dominaretur, a Q. Fabio censore in quatuor tribus redacta est, quas urbanas appellavit: eaque res Fabio

EPIT. IX. 1. *In locum arctum*, plerique MSS. *in l. iniquum*, non improb. Duk. Sed *angustiae saltusque angustos* et *arctiores* dixit etiam Liv. cap. 2.

Maximo nomen dedit [2]. In hoc libro mentio Alexandri Magni, qui temporibus his fuit; et, aestimatis populi romani viribus, quae tunc erant, colligitur, si Alexander in Italiam traiecisset, non tam facilem ei victoriam de populo romano fore, quam de iis gentibus, quas ad Orientem imperio suo subiecerat.

EPITOME LIBRI X

Coloniae deductae sunt Sora, et Alba, et Carseoli. Marsi in deditionem accepti sunt. Collegium augurum ampliatum est, ut essent novem, quum antea quaterni fuissent. Lex de provocatione ad populum a Valerio consule tunc tertium lata est [1]. Duae tribus adiectae sunt, Aniensis et Terentina. Samnitibus bellum indictum, et adversus eos saepe prospere pugnatum est. Quum adversus Etruscos, Vmbros, Samnites, Gallos, P. Decio et Q. Fabio ducibus, pugnaretur, romanusque exercitus in maximo esset discrimine, P. Decius, sequutus exemplum patris, devovit se pro exercitu, et morte sua victoriam eius pugnae populo romano dedit. Papirius Cursor Samnitium exercitum, qui iureiurando obstrictus, quo maiore constantia virtutis pugnaret, in aciem descenderat, fudit. Census actus est. Lustrum conditum. Censa sunt civium capita ducenta sexaginta [2] duo millia et trecenta viginti duo.

EPITOME LIBRI XI

Quum Fabius Gurges consul male adversus Samni-

2. *Eaque res Fabio nomen dedit Maximo*, cognomen Maximi, ut apud Liv. IX, 46 extr. Sic in Epit. II, *cui Vindicio nomen fuit*, et similia.

Epit. X. 1. *Tunc tertium lata est*; olim *tunc primum* legebatur. Correxit Sigonius ex Livii et historiae fide. Lem. — *Iureiurando obstrictus*, ut apud Liv. X, 38, 4, 1 al.

2. *Capita ducenta sexaginta*, etc. ex MSS. leg. *c. d. septuag. duo m. et t. viginti*. Numerus ab Aldo mutatus ex Liv. X. 47.

tes pugnasset, et senatus de removendo eo ab exercitu ageret, Fabius Maximus pater, deprecatus [1] hanc filii ignominiam, eo maxime senatum movit, quod iturum se filio legatum pollicitus esset, idque praestitit. Eius consiliis et opera filius consul adiutus, caesis Samnitibus, triumphavit. C. Pontium, imperatorem Samnitium, ductum in triumpho securi percussit. Quum civitas pestilentia laboraret, missi legati, ut Aesculapii signum Romam ab Epidauro transferrent, anguem, qui se in navem eorum contulerat, in quo ipsum numen esse constabat, deportavere: eoque in insulam Tiberis egresso, eodem loco aedes Aesculapio consecrata est. L. Postumius consularis [2], quoniam, quum exercitui praeesset, opera militum in agro suo usus erat, damnatus est. Cum Samnitibus pacem petentibus foedus quarto renovatum est. Curius Dentatus consul, Samnitibus caesis, et Sabinis, qui rebellaverant, victis, et in deditionem acceptis, bis in eodem magistratu triumphavit. Coloniae deductae sunt, Castrum, Sena [3], Hadria. Triumviri capitales tunc primum creati sunt. Censu acto, lustrum conditum est. Censa sunt civium capita ducenta septuaginta duo millia. Plebs propter aes alienum, post graves et longas seditiones ad ultimum secessit in Ianiculum: unde a Q. Hortensio dictatore deducta est [4], isque in ipso

Epit. XI. 1. *Fabius Max. pater, deprecatus*, etc. cf. Val. Max. V, 7; IV, 1; Oros. III, 22, et inpr. Zonar. VIII, 1.

2. *L. Postumius consularis*, etc. cf. Dionys. Exc. Peiresc. p. 531 sq.

3. *Coloniae deductae sunt, Castrum, Sena*; conf. Vell. I, 14, et Polyb. II, 19, §. 12. — *Triumviri capitales tunc primum creati sunt*; conf. ad Livium, XXV, 1, n. 7, et Varr. Ling. Lat. IV, p. 22. « Nihil omnino certi de anno, quo primum creati sunt, constitui posse, existimat Pigh. in Ann. ad a. 464, p. 405, quia Pomponius, l. 2, §. 30, D. de Or. Iur. eos post praetorem peregrinum creatos esse dicat. Sed quum id chronologiae adversari videatur, vide, qua ratione ICtum excuset Rupert. in Encheirid. c. 16 ». Drakenb.

4. *A Q. Hortensio dict. deducta est*,

magistratu decessit. Res praeterea contra Volsinienses gestas continet: item adversus Lucanos, contra quos auxilium Thurinis ferre placuerat [5].

EPITOME LIBRI XII

Quum legati Romanorum a Gallis Senonibus interfecti essent, bello ob id Gallis indicto, L. Caecilius praetor [1] cum legionibus ab iis caesus est. Quum a Tarentinis classis romana direpta esset, duumviro, qui praeerat classi, occiso [2], legati, ad eos a senatu, ut de iis iniuriis quererentur, missi, pulsati sunt. Ob id, bellum iis indictum est. Samnites defecerunt. Adversus eos, et Lucanos, et Bruttios, et Etruscos aliquot proeliis a compluribus ducibus bene pugnatum est. Pyrrhus Epirotarum rex, ut auxilium ferret Tarentinis, in Italiam venit. Quum in praesidium Rheginorum legio Campana cum praefecto Decio Iubellio missa [3] esset, occisis Rheginis, Rhegium occupavit.

forte *reducta*, scil. in Vrbem; solent nempe haec verba *reducere* et *deducere* saepe commutari. Vid. Drak. ad VI, 25, §. 8. LEM. — De hoc dictatore et lege Hortensia, ab eo lata, vide ad Liv. II, 60, n. 2; Plin. XVI, 10; Gell. XV, 27; Intpp. Institutt. ad §. 4 de Iur. Nat. Gent. et ad l. 2, §. 8, D. de Or. Iur.

5. *Contra quos auxilium Thurinis ferre placuerat;* conf. Plin. XXXIV, 6; Pigh. Ann. ad ann. 463, p. 404; Cluver. Ital. Ant. IV, 14, p. 1264; Val. Max. I, 8, §. 6; Dionys. in Exc. Legat. p. 306; Vales.

EPIT. XII. 1. *L. Caecilius praetor*, etc. Conf. Oros. III, 22, et Augustin. III, 17. Alios annales sequutum esse Polyb. II, 19; neque probabilem esse diversas narrationes conciliandi rationem, a Merula ad Ennii fragmenta, p. 309, 310, propositam docet Drak.

2. *Duumviro, qui praeerat classi, occiso*, alii *duce*. Duumviri navales a. V. 433 creari coepti; Sigonius. — *Bruttios;* aliquot codd. et editiones *Brutios* praeferunt cum uno tantum *t*. Sed *Bruttii* duobus *tt* in Capitolinis lapidibus scribuntur, itemque in nummis argenteis compluribus antiquissimis. Praeterea Eustathius in Dionys. (v. 362) docet, omnino Βρεττίους διὰ τῶν δύο ττ esse scribendos. Confer Drak. ad h. l. LEM.

3. *In praesidium Rheginorum* (duo MSS. *Reginorum;* vide ad Liv. XXIII, 30, n. 5) *legio C. cum praefecto Decio Iubellio missa;* conf. ad Liv. XXVIII,

EPITOME LIBRI XIII

Valerius Laevinus [1] consul parum prospere adversus Pyrrhum pugnavit, elephantorum maxime inusitata facie [2] territis militibus. Post id proelium quum corpora Romanorum, qui in acie ceciderant, Pyrrhus inspiceret, omnia versa in hostem invenit, populabundusque ad urbem Romam processit. C. Fabricius, missus ad eum a senatu, ut de redimendis captivis ageret, frustra, ut patriam desereret, a rege tentatus est. Captivi sine pretio remissi sunt. Cineas, legatus [3] a Pyrrho ad senatum missus, petiit, ut componendae pacis causa rex in Vrbem reciperetur [4]. De qua re quum ad frequentiorem senatum referri placuisset, Ap. Claudius, qui propter valetudinem oculorum iam diu consiliis publicis se abstinuerat, venit in curiam, et sententia sua tenuit, ut id Pyrrho negaretur. Cn. Domitius [5] censor primus ex plebe lustrum condidit. Censa sunt civium capita ducenta septua-

28, n. 1, inf. Epit. XV; Diodor. Exc. Vales. ex lib. XXII, pag. 562 edit. Wessel. et Polyb. I, 7, §. 7, ubi vid. Schweigh.

Epit. XIII. 1. *Valerius Laevinus*, etc. conf. Plut. Pyrrh. pag. 392, et Zonar. VIII, cap. III, quibus mendose Ἀλβῖνος et Λαουῖνος dicitur pro Λαιβῖνος.

2. *Inusitata facie*, forte *invisitata*; vide ad Liv. IV, 33, n. 1.

3. *Cineas, legatus*, al. *Cyneas*. Gr. Κινέας. Conf. Davis. ad Cic. Tusc. I, 24; Val. Max. IV, 3, §. 6; Appian. Samnit. Exc. X, 11; Plut. et Suid.

4. *Vt c. p. c. rex in Vrbem reciperetur*; ita quidam: alii tradunt, eum nihil aliud, quam amicitiam et foedus, petiisse; Drak. Conf. Duk. ad Flor. I, 18, §. 16. — *Propter valetudinem oculorum*; ante Gruter. qui primus *valetudinem* in edit. anni 1628 recepit, edebatur *invaletudinem*, quod servavere Freinsh. Doui. Cleric. et Crever. Vtrumque, ait Drak., habet quo se tueatur. Certe *invaletudo* est apud Ciceronem ad Attic. VII, 2 et 5, et de Amic. cap. 2. Quum vero Livius passim *valetudo*, nunquam vero, quod meminerim *invaletudo* pro morbo usus sit, credibile fit vulgatum ibi retinendum, et auctorem Epitom. eius verba imitatum, adeoque et hic et altero loco similiter legendum esse. Lem.

5. *Cn. Domitius censor*, etc. Conf. Pigh. Ann. ad a. 473.

ginta octo millia, ducenta viginti duo. Iterum adversus Pyrrhum dubio eventu pugnatum est. Cum Carthaginiensibus quartum foedus renovatum est [6]. Quum C. Fabricio consuli is, qui ad eum a Pyrrho transfugerat [7], polliceretur, se regi venenum daturum, cum indicio ad regem remissus est. Res praeterea contra Etruscos, Lucanos, Bruttios, et Samnites prospere gestas continet.

EPITOME LIBRI XIV

Pyrrhus in Siciliam traiecit. Quum inter alia prodigia fulmine deiectum esset in Capitolio Iovis signum [1], caput eius per aruspices inventum est. Curius Dentatus, quum delectum haberet, eius, qui citatus non responderat, bona primus vendidit [2]. Pyrrhum iterum ex Sicilia in Italiam reversum vicit, et Italia expulit. Fabricius censor P. Cornelium Rufinum consularem senatu movit, quod is decem pondo argenti facti haberet. Lustro a censoribus condito, censa sunt capita civium ducenta septuaginta unum millia, ducenta viginti quatuor. Cum Ptolemaeo, Aegypti rege, societas iuncta est. Sextilia, virgo Vestalis, damnata incesti, viva defossa est. Coloniae deductae sunt Posidonia et Cosa [3]. Carthaginiensium

6. *Cum Carthaginiensibus quartum foedus r. est;* conf. Polyb. III, 25; et ad Liv. VII, 27, n. 2.

7. *Qui ad eum a Pyrrho transfugerat,* quem alii Timocharem, alii Niciam appellant. Conf. Gell. III, 8.

Epit. XIV. 1. *Fulmine deiectum in Capitolio Iovis signum.* Ryck. de Capit. cap. 15, eandem putat historiam referri a Cic. de Div. I, 10; II, 19. Lem.

2. *Eius, qui citatus non responderat, bona primus vendidit;* conf. Val. Max. VI, 3, §. 4; ubi non solum bona adolescentis, sed ipsum venditum fuisse addit; videatur et Lips. Mil. Rom. I, 4. — *Iterum reversum* pro simpl. *reversum.* Conf. ad Liv. II, 45, n. 10. Cave iungas *iterum vicit:* nam Pyrrhum bis a Curio victum, nemo prodidit; Duk.

3. *Cosa;* olim legebatur *Consa* aut *Conssa* quod Sigonius emendavit ex Vell. I, et Plin. III, 5. Lem.

classis auxilio Tarentinis venit [4]. Quo facto ab iis foedus violatum est. Res praeterea contra Lucanos, Samnites, et Bruttios feliciter gestas, et Pyrrhi regis mortem continet.

EPITOME LIBRI XV

Victis Tarentinis pax et libertas data est. Legio Campana, quae Rhegium [1] occupaverat, obsessa, deditione facta, securi percussa est. Quum legatos Apolloniatium ad senatum missos quidam iuvenes pulsassent, dediti sunt Apolloniatibus. Picentibus victis pax data est. Coloniae deductae, Ariminum [2] in Piceno, Beneventum in Samnio. Tunc primum populus romanus argento uti coepit [3]. Vmbri et Sallentini victi in deditionem accepti sunt. Quaestorum numerus [4] ampliatus est, ut essent octo.

EPITOME LIBRI XVI

Origo Carthaginiensium et primordia urbis eorum referuntur; contra quos et Hieronem regem Syracusanorum auxilium Mamertinis ferendum [1] censuit senatus, quum de ea re inter suadentes, ut id fieret, dissuadentesque contentio fuisset. Transgressis tum primum mare equitibus romanis [2], adversus Hieronem

4. *Auxilio Tarentinis venit;* vide ad Liv. XXI, 10, n. 10.

Epit, XV. 1. *Legio Campana, quae Rhegium*, etc. vide ad Epit. XII, 3.

2. *Coloniae deductae Ariminum in Pic., Beneventum*, etc. cf. Vell. I, 14.

3. *Argento uti coepit* signato. Conf. Plin. XXXIII, 3.

4. *Quaestorum numerus ampliatus*, etc. vide ad Liv. II, 41, n. 12. — *Vt essent octo;* numerum, qui deerat, hunc adiecit Sigon. ex Taciti Ann. XI, 22. Lem.

Epit. XVI. 1. *Auxilium Mamertinis ferendum*, etc. Vide ad Liv. XXI, 10, 11, et Schweigh. ad Polybium, I, 11, §. 1.

2. *Transgressis tum primum mare equitibus rom.*, non satis intelligo, cur solos *equites*, neque etiam, ut alii, pedites memoret; Duk. — Rescribendum *exercitibus* satis probabiliter coniicit Creverius. Lem.

saepius bene pugnatum [3]. Petenti pax data est. Lustrum a censoribus conditum est. Censa sunt civium capita ducenta octoginta duo millia, ducenta triginta quatuor. D. Iunius Brutus [4] munus gladiatorium in honorem defuncti patris edidit primus. Colonia Aesernia deducta est. Res praeterea contra Poenos et Vulsinios prospere gestas continet.

EPITOME LIBRI XVII

Cn. Cornelius consul, a classe punica [1] circumventus et per fraudem velut in colloquium evocatus, captus est. C. Duilius consul [2] adversus classem Poenorum prospere pugnavit, primusque omnium romanorum ducum navalis victoriae duxit triumphum. Ob quam causam ei perpetuus honos habitus [3] est, ut revertenti a coena, tibicine canente, funale praeferretur. L. Cornelius consul [4] in Sardinia et Corsica contra Sardos et Corsos et Hannonem Poenorum ducem feliciter pugnavit. Atilius Calatinus consul, quum in locum iniquum, a Poenis circumsessum, temere

3. *Adversus Hieronem saepius bene pugnatum*, semel tantum, si fides habenda Polyb. I, 11; Flor. II, 2; Oros. IV, 7. Hieronem vicisse tradit Philinus apud Polyb. I, 5; eundem vero, simul ac Appius cos. in Siciliam venisset, Syracusas aufugisse Diodor. lib. XXIII, ecl. 4.

4. *De Iunius Brutus*, etc. immo *M. et D. Iunius Brutus*. Conf. Val. Max. II, 4, §. 7, ubi notat in foro boario datum, Ap. Claudio et M. Fulvio consulibus: vid. et Lips. Sat. I, 8. Quod is addit, ex Epit. Liv. liquere, Livium tradidisse, tria gladiatorum paria a Iuniis fuisse data, id potius in coniectura, nec illa tamen improbabili, positum; Duk.

Epit. XVII. 1. *Cn. Cornelius consul, a classe Punica*, etc. Cf. Polyaen. XVI, 5; Polyb. I, 21; VIII, 1; Zonar. VIII, 10.

2. *C. Duilius consul*, etc. vide ad Sil. VI, 663 sq. Polyb. I, 22 sq.

3. *Ei perpetuus honos habitus*, etc. ab ipso potius privato, nemine prohibente, sumptus, si fides habenda Catoni apud Cic. de Sen. 13. Conf. ad Sil. l. l. Plin. XXXIV, 5; Flor. II, 2, §. 10; ibique Freinsh. et Duk.

4. *L. Cornelius consul*, etc. conf. Zonar. VIII, 11.

duxisset exercitum, M. Calpurnii tribuni militum [5] virtute et opera evasit: qui, cum trecentis militibus eruptione facta, hostes in se converterat. Hannibal dux Poenorum victa classe, cui praefuerat, a militibus suis in crucem sublatus est. Atilius Regulus consul [6], victis navali proelio Poenis, in Africam traiecit.

EPITOME LIBRI XVIII

Atilius Regulus in Africa serpentem [1] portentosae magnitudinis cum magna militum clade occidit, et, quum aliquot proeliis bene adversus Carthaginienses pugnasset, successorque ei a senatu prospere bellum gerenti non mitteretur, id ipsum per literas ad senatum missas questus est. In quibus inter causas petendi successoris erat, quod agellus eius a mercenariis desertus esset [2]. Quaerente deinde fortuna, ut magnum utriusque casus exemplum in Regulo proderetur, arcessito a Carthaginiensibus Xanthippo, Lacedaemoniorum duce, victus proelio et captus est [3]. Res deinde a ducibus romanis omnibus terra marique prospere gestas deformaverunt naufragia classium. Ti. Coruncanius [4] primus ex plebe pontifex

5. *Atilius Calatinus consul ..... M. Calpurnii trib. mil.* etc. vide ad Liv. XXII, 60, n. 7.

6. *C. Atilius Regulus consul* a. V. 495, quem de Poenis navalem triumphum egisse, Fasti Capitol. et Triumphales docent: at in Epit. XVIII pr. agitur de M. Atilio Regulo cos. a. V. 496; Drak. Hunc vero *in Africam traiecisse* constat, non illum. Forte eos confudit auctor Epit.

Epit. XVIII. 1. *Atilius Regulus in Africa serpentem*, etc. vide ad Sil. VI, 122-302; Gell. VI, 3; Valer. Maxim. I, 8, §. 19; Plin. VIII, 14; Flor. II, 2.

2. *Petendi successoris, quod agellus eius a mercenariis desertus esset*; cf. Val. Max. IV, 4, §. 6, et Sen. Consol. ad Helv. 12.

3. *Victus proelio et captus est*; vide ad Sil. VI, 302 sq.

4. *Ti. Coruncanius*, etc. cf. Pompon. l. 2, §. 35, 39, D. de Orig. Iur.; Ernesti Clav. Cic. et Pigh. Ann. ad annum 396.

maximus creatus est. P. Sempronius Sophus [5], M'. Valerius Maximus censores, quum senatum legerent, tredecim senatu moverunt. Lustrum condiderunt, quo censa sunt civium capita ducenta nonaginta septem millia, septingenta nonaginta septem. Regulus missus [6] a Carthaginiensibus ad senatum, ut de pace, et, si eam non posset impetrare, de captivis commutandis ageret, et iureiurando adstrictus, rediturum se Carthaginem, si commutari captivos non placuisset, utrumque negandi auctor senatui fuit: et, quum fide custodita reversus esset, supplicio a Carthaginiensibus de eo sumpto, periit.

EPITOME LIBRI XIX

Caecilius Metellus, rebus adversus Poenos prospere gestis, speciosum egit triumphum, tredecim ducibus hostium et centum viginti elephantis in eo [1] ductis. Claudius Pulcher consul [2], contra auspicia profectus, iussis mergi pullis, qui cibari nolebant, infeliciter adversus Carthaginienses classe pugnavit; et, revocatus a senatu, iussusque dictatorem dicere, Claudium Gliciam dixit [3], sortis ultimae hominem: qui, coactus abdicare se magistratu, postea ludos praetextatus spectavit. Atilius Calatinus primus dictator extra Italiam exercitum duxit. Cum Poenis captivorum commutatio facta est. Coloniae deductae sunt Fregenae,

5. *P. Sempronius Sophus*, etc. cf. Val. Max. II, 9, §. 7, et Pigh. Ann. ad a. 501, p. 44.

6. *Regulus missus*, etc. vide ad Sil. VI, 346-544.

Epit. XIX. 1. *L. Caec. Metellus ... ductis*; conf. Polyb. I, 39, 40; Plin. VIII, 6, et Pigh. Ann. ad an. 503.

2. *Claudius pulcher consul*, etc Cf. Cic. Nat. Deor. II. 3, de Div. I, 16, II, 8, 33; ad Suet. Tib. 2.

3. *Dictatorem Claudium Gliciam dixit*, etc. conf. Duker. ad h. l.; Intpp. Suet. Tib. 2; Pigh. Ann. ad a. 504; Otto ad I, 4, De inoffic. test.; Cuiac. Obss. II, 21, XIV, 14.

in agro Sallentino Brundusium [4]. Lustrum a censoribus conditum est. Censa sunt civium capita ducenta quinquaginta unum millia, ducenta viginti duo. Claudia, soror P. Claudii [5], qui, contemptis auspiciis, male pugnaverat, a ludis revertens, quum turba premeretur, dixit: *Vtinam frater meus viveret, iterumque classem duceret!* ob eam causam mulcta ei dicta est. Duo praetores tum primum creati sunt. Caecilius Metellus pontifex maximus A. Postumium consulem, quoniam idem et flamen Martialis erat, quum is ad bellum gerendum proficisci vellet, in Vrbe tenuit, nec passus est a sacris recedere [6]. Rebus adversus Poenos a pluribus ducibus prospere gestis, summam victoriae C.[7] Lutatius consul, victa ad Aegates insulas classe Poenorum, imposuit. Petentibus Carthaginiensibus pax data est. Quum templum Vestae arderet, Caecilius Metellus pontifex maximus ex incendio sacra[8] rapuit. Duae tribus adiectae sunt, Velina et Quirina [9]. Falisci quum rebellassent, sexto die perdomiti, in deditionem venerunt.

EPITOME LIBRI XX

Spoletium colonia deducta est. Adversus Ligures

4. *Coloniae deductae Fregenae et Brundisium;* cf. ad Sil. VIII, 475; Drakenb. ad h. l. Vell. I, 13; Zonar. VIII, 6; Cluver. Ital. Ant. II, 2, pag. 499 sq. Pigh. Ann. ad a. 509.

5. *Claudia, soror P. Claudii*, etc. conf. Sueton. Tib. 2; Val. Max. VIII, 1, § 4; Gell. X, 6.

6. *Caecilius Metellus ..... recedere*; vide ad Liv. XXIV, 8, n. 4.

7. *C. Lutatius consul*, etc. vide ad Sil. I, 34, VI, 687. Ceterum mireris, neque in hac, neque in superioribus Epitomis ullam Hamilcaris mentionem fieri.

8. *Metellus ex incendio sacra rapuit*, Palladium. Conf. Val. Max. I, 4, §. 4; Plin. VII, 43; Oros. IV, 11; Sen. Contr. Exc. IV, 2; Lips. de Vesta, cap. 9.

9. *Velina et Quirina*, al. *Exquilina.* Coni. *Sapinia* Gruch. de Comitiis, II, 1.

tunc primum exercitus promotus est. Sardi et Corsi, quum rebellassent, subacti sunt. Tuccia virgo Vestalis incesti damnata[1] est. Bellum Illyriis, propter unum ex legatis [2], qui ad eos missi erant, occisum, indictum est: subactique in deditionem venerunt. Praetorum numerus ampliatus est, ut essent quatuor, Galli transalpini, qui in Italiam irruperant, caesi sunt. Eo bello populus romanus sui[3] Latinique nominis trecenta millia armatorum habuisse dicitur. Exercitibus romanis tum primum trans Padum ductis, Galli Insubres, aliquot proeliis fusi, in deditionem venerunt. M. Claudius Marcellus consul, occiso Insubrium Gallorum duce Virdomaro, opima[4] spolia retulit. Istri subacti sunt. Item Illyrii, quum rebellassent [5], domiti in deditionem venerunt. Lustrum a censoribus conditum est, quo censa sunt civium capita ducenta septuaginta millia, ducenta tredecim. Libertini in quatuor tribus[6] redacti sunt, quum antea dispersi per omnes fuissent, Esquilinam, Palatinam,

Epit. XX. 1. *Tuccia virgo vestalis incesti damnata*; conf. Hard. ad Plin. XXVIII, 2, et Intpp. Val. Max. VIII, 1, §. 6. In MSS. et edd. antt. *Lucia. Luceia, Tutia, Tucia.*

2. *Bellum Illyriis, propter unum ex legatis*, etc. Conf. Polyb. II, 8; Plin. XXXIV, 6, n. 11; Pigh. Annal. ad annum 523.

3. *Eo tempore populus romanus sui*, etc. Conf. Polyb. II, 24, § 14 sq. ibique Schweigh.

4. *Occiso Insubrium Gallorum duce Virdomaro* (al. *Viridomaro* et in lapid. Capit. *Virdumaro*), *opima*, etc. conf. Broekh. ad Propert. IV, 10, vs. 41. Plut. Marcell. p. 301; Pigh. Annal. ad annum 531.

5. *Iterum Illyrii, quum rebellassent*, etc. Conf. Polyb. III, 16, 19, 107; IV, 37, 66.

6. *Libertini in quatuor tribus*, etc. « Humillimos et omnem forensem turbam in quatuor urbanas tribus ante annos quasi *CXXX* coniecerant censores Q. Fabius et P. Decius; vid. Liv. IX, 46. Hoc nomine etiam libertinos comprehendi, recte tradunt Manutius, Sigonius, Gruchius et Pighius. Nam hos a Fabio *tribubus emotos* auctor est Aurel. Vict. cap. 32. Quomodo ergo nunc rursus per omnes tribus dispersi fuerunt? Probabilis est sententia Sigonii de Ant. Iur. Civ. Rom. II, 4, hoc vel negligentia vel temeritate censorum post Fabium ac Decium factum fuisse ». Duk. — *Quum antea dispersi per omnes fuissent*; ad-

Suburranam, Collinam. C. Flaminius censor viam [7] Flaminiam munivit, et circum Flaminium exstruxit [8]. Coloniae deductae in agro de Gallis capto, Placentia et Cremona.

EPITOME LIBRI XXI

In Italiam[1] belli Punici secundi ortus narratur, et Hannibalis Poenorum ducis contra foedus per Iberum amnem transitus, a quo Saguntum, sociorum populi romani civitas, obsessa octavo mense capta est. De quibus iniuriis missi legati ad Carthaginienses, qui quererentur. Quum satis facere nollent, bellum iis indictum est. Hannibal, superato Pyrenaeo saltu, per Gallias, fusis Volscis, qui obsistere conati erant, ad Alpes venit; et laborioso per eas transitu (quum montanos quoque Gallos obvios aliquot proeliis repulisset) descendit in Italiam, et ad Ticinum amnem Romanos equestri proelio fudit: in quo vulneratum P. Cornelium Scipionem protexit filius, qui Africani postea nomen accepit. Iterumque exercitu romano ad flumen Trebiam fuso, Hannibal Apenninum quoque, per magnam militum vexationem propter vim

iecit Sigonius ex veteris libri auctoritate *per omnes*; quae duae voces sensum clariorem et rotundiorem efficiunt. Adstipulatur Sigonio unus Hearnii codex. Lem.

7. *C. Flaminius censor viam*, etc. Has omnes voces, testibus Crever. et Drak., supplevit Sigonius ex historiae fide, quum olim nullum hic earum vestigium exstaret. Hanc eius coniecturam, nixam Cassiodoro et Festo auctoribus, deinceps omnes post illum editi receperunt. Vide ad Liv. XXII, 11, n. 3. Lem.

8. *Circum Flaminium exstruxit*; vide ad Liv. III, 54, n. 8.

Epit. XXI. 1. *In Italiam*, h. e. adversus Italiam, seu Romanos, eorumque socios in Italia; Drak. qui ita in pluribus codd. legi monet in *Italiam* lib. XXIII, 35 pr. *in Siciliam* lib. XXVII, 5; *in Africam* lib. XXXI, 4. Sed vereor, ut haec multis arrideant. *In Italia* MS Boënd. et ed. Mogunt. prob. Gronov. si duo haec vocab. ad finem Epit. praec. revocentur, ut ita loquatur, quod alii fuerint Galli extra Italiam. Bellum vero Pu-

tempestatum, transiit [2]. Cn. Cornelius Scipio in Hispania contra Poenos prospere pugnavit, duce hostium Magone capto [3].

EPITOME LIBRI XXII

Hannibal, per continuas vigilias in paludibus oculo amisso, venit in Etruriam: per quas paludes quatriduo et tribus noctibus sine ulla requie iter fecit. C. Flaminius consul, homo temerarius, contra auspicia profectus, signis militaribus effossis, quae tolli non poterant, et ab equo, quem conscenderat, per caput devolutus, insidiis ab Hannibale circumventus, ad Trasimenum lacum cum exercitu caesus est. Sex millia, quae eruperant, fide ab Maharbale data, perfidia Hannibalis vincta sunt. Quum ad nuntium cladis Romae luctus esset, duae matres, ex insperato receptis filiis, gaudio mortuae sunt. Ob hanc cladem ex sibyllinis libris ver sacrum votum. Quum deinde Q. Fabius Maximus dictator, adversus Hannibalem missus, nollet acie cum eo confligere, ne, contra ferocem tot victoriis hostem, territum adversis proeliis militem pugnae committeret, et, opponendo se tantummodo, conatus Hannibalis impediret, M. Minucius magister equitum, ferox et temerarius, criminando dictatorem tanquam segnem et timidum, effecit, ut populi iussu aequaretur ei cum dictatore imperium; divisoque exercitu, quum iniquo loco [1]

nicum II, simul in Italia, Hispania, Gallia et Sicilia ortum monet.

2. *Hannibal Apenninum quoque . . . transiit*; eum id frustra tentasse tradit Liv. XXI, 58, 59. — De transitu Apennini, vid. Exc. ad calcem huius voluminis; hinc nova lux huic loco nondum intellecto veniet. LEM.

3. *Duce hostium Magone capto*; v. ad Liv. XXI, 60, n. 5.

EPIT. XXII. 1. *Quum iniquo loco.* Vulgati habent *quum in iniquo.* Inutilem et ingratam hic voculam, quam a veteribus libris abesse Sigonius, Sanctius, et Drakenborchius testantur, iure sustulimus. LEM.

conflixisset, et in maximo discrimine legiones eius essent, superveniente cum exercitu Fabio Maximo discrimine liberatus est. Quo beneficio victus castra cum eo iunxit, et *patrem* eum salutavit; idemque facere milites iussit. Hannibal, vastata Campania, inter Casilinum oppidum et Calliculam montem a Fabio clausus, sarmentis ad cornua boum alligatis et incensis, praesidium Romanorum, quod Calliculam insidebat, fugavit; et sic transgressus est saltum: idemque Q. Fabii Maximi dictatoris, quum circumposita ureret, agro pepercit, ut illum tanquam proditorem suspectum faceret. Aemilio deinde Paullo et Terentio Varrone consulibus et ducibus, cum maxima clade adversus Hannibalem ad Cannas pugnatum est: caesaque eo proelio Romanorum quadraginta quinque millia, cum Paullo consule et senatoribus octoginta, consularibus atque praetoriis aut aediliciis triginta. Post quam cladem quum a nobilibus adolescentibus propter descriptionem consilium de relinquenda Italia iniretur, P. Cornelius Scipio tribunus militum, qui postea Africanus nuncupatus est, stricto super capita deliberantium ferro, iuravit, se pro hoste habiturum eum, qui in verba sua non iurasset; effecitque, ut omnes minime relictum iri a se Italiam iureiurando adstringerentur. Praeterea trepidationem Vrbis et luctum, et res in Hispania meliore eventu gestas continet. Opimia et Floronia, Vestales virgines, incesti damnatae sunt. Propter paucitatem vero militum servorum octo millia armata sunt. Captivi, quum potestas esset redimendi, redempti non sunt. Varroni obviam itum est, et gratiae actae, quod de republica non desperasset.

EPITOME LIBRI XXIII

Campani ad Hannibalem defecerunt. Nuntius Cannensis victoriae Mago Carthaginem missus annulos aureos, a digitis occisorum Romanorum detractos, in vestibulo curiae effudit: quos excessisse modii mensuram [1] traditur. Post quem nuntium Hanno, vir ex Poenis nobilissimus, suadebat senatui Carthaginiensium, ut pacem a populo romano peterent: nec tenuit, obstrepente Barcina factione. Claudius Marcellus praetor ad Nolam, eruptione adversus Hannibalem ex oppido facta, prospere pugnavit. Exercitus Hannibalis per hiberna Capuae ita luxuriatus est, ut corporum viribus atque animorum enervaretur. Casilinum, a Poenis obsessum, ita fame vexatum est, ut lora et pelles scutis detractas, item mures, essent; et nucibus, per Vulturnum amnem a Romanis missis, vixerint. Senatus ex equestri ordine hominibus centum nonaginta septem suppletus [2] est. L. Postumius praetor a Gallis cum exercitu caesus est. Cn. et P. Scipiones in Hispania Hasdrubalem vicerunt, et Hispaniam suam fecerunt. Reliquiae cannensis exercitus in Siciliam relegatae sunt, ne recederent inde, nisi finito bello. Inter Philippum [3] Macedonum regem et Hannibalem societas iuncta est. Sempronius Gracchus consul Campanos cecidit. Praeterea in Sardinia feli-

Epit. XXIII. 1. *Excessisse modii mensuram*; vide ad Liv. XXIII, 12, n. 1. — *Nec tenuit obstrepente*, etc. vide ad Liv. XXII, 42, n. 2.

2. *Senatus ex equestri ordine hom. CXCVII.* s vide ad Liv. XXIII, 23, n. 7; ubi varias lectiones indicamus: in textu numerantur tantum *CLXXVII*. Lem. — *Ne recederent inde*; Leid. et Exc. Pithoei *decederent*, nec male, quod *decedere* de militibus ex praesidio vel provincia abeuntibus solenne sit; Drak. Eandem etiam lectionem probavit Crev. Lem.

3. *Inter Philippum .....dedit.* Haec verba in MSS. longe alio ordine leguntur, quem mutavit Aldus. Lem.

citer a T. Manlio praetore adversus Poenos Sardosque res gestas continet: a quo Hasdrubal dux et Mago et Hanno capti. Claudius Marcellus praetor [4] Hannibalis exercitum ad Nolam proelio fudit et vicit: primusque tot cladibus fessis Romanis meliorem spem belli dedit.

EPITOME LIBRI XXIV

Hieronymus, Syracusanorum rex, cuius avus Hiero amicus populi romani fuerat, ad Cathaginienses defecit; et propter crudelitatem superbiamque a suis interfectus est. Ti. Sempronius Gracchus proconsul prospere adversus Poenos et Hannonem ducem ad Beneventum pugnavit, servorum maxime opera, quos liberos esse iussit. Claudius Marcellus consul in Sicilia, quae prope tota ad Poenos defecerat, Syracusas obsedit. Philippo Macedonum regi bellum indictum est; qui, ad Apolloniam nocturno proelio oppressus fugatusque, Macedoniam cum prope inermi exercitu perfugit. Ad id bellum gerendum Valerius praetor missus est. Res praeterea in Hispania a P. et Cn. Scipionibus adversus Carthaginienses gestas continet. Syphax, rex Numidarum, in amicitiam adscitus, et a Masinissa, rege Massylorum, pro Carthaginiensibus pugnante, victus, in Maurusios [1] cum magna manu transiit contra Gades, ubi angusto freto Africa et Hispania dirimuntur. Celtiberi quoque in amicitiam recepti sunt: quorum auxiliis adscitis,

4. *Claudius Marcellus praetor*, etc. potius consul. Conf. Liv. XXIII, 31 et 44 sq.

Epit. XXIV. 1. *In Maurusios*; pro his verbis reperimus in vett. editis *in Hispaniam ad Scipionem*. « Quis mutaverit, ait Creverius, incertum. » Sed haec emendatio desumpta est procul dubio ex cap. 49 huius libri. Forsitan hic aliquod gravius mendum latebat: aliquot verba intercidisse suspicamur. Lem.

tunc primum mercenarium militem romana castra habuerunt.

EPITOME LIBRI XXV

P. Cornelius Scipio, postea Africanus, ante[1] annos aedilis factus est. Hannibal urbem Tarentum, praeter arcem, in quam praesidium Romanorum fugerat, per Tarentinos iuvenes, qui se noctu venatum ire simulaverant, cepit. Ludi Apollinares ex Marcii carminibus, quibus cannensis clades praedicta fuerat, instituti sunt. A Q. Fulvio et Ap. Claudio consulibus adversus Hannonem Poenorum ducem prospere pugnatum est. Ti. Sempronius Gracchus proconsul, ab hospite suo Lucano in insidias deductus, a Magone interfectus est. Centenius Penula, qui centurio militaverat, quum petisset a senatu, ut sibi exercitus daretur, pollicitusque esset, si hoc impetrasset, de Hannibale victoriam, octo millibus acceptis, militum dux factus, conflixit acie cum Hannibale, et cum exercitu caesus est. Cn. Fulvius praetor male adversus Hannibalem pugnavit. In quo proelio hominum sexdecim millia[2] ceciderunt: ipse cum equitibus ducentis effugit. Capua obsessa est a Q. Fulvio et Ap. Claudio consulibus. Claudius Marcellus Syracusas expugnavit anno tertio, et ingentem se virum gessit. In eo tumultu urbis captae Archimedes, intentus formis, quas in pulvere descripserat, interfectus est. P. et Cn. Scipiones in Hispania tot tantarum rerum feliciter gestarum tristem exitum tulerunt, prope cum totis exercitibus caesi anno octavo quam[3] in Hispa-

EPIT. XXV. 1. *Ante annos* legitimos, quam vocem addunt edd. autt. Conf. Liv. XXV, 2.

2. *Sexdecim millia ceciderunt* Aldus substituit ex Liv. XXV, 21, pro *XX millia*, quod in MSS. legitur.

3. *Anno octavo quam*, etc. vide ad Liv. XXV, 36, n. 8.

niam iverant. Amissaque eius provinciae possessio foret, nisi L. Marcii equitis romani virtute et industria, contractis exercituum reliquiis, eiusdem hortatu, bina castra hostium expugnata essent. Ad triginta septem millia caesa; ad mille octingentos triginta capti; praeda ingens parta. Dux Marcius appellatus est.

EPITOME LIBRI XXVI

Hannibal ad tertium ab urbe Roma lapidem super Anienem castra posuit. Ipse vero cum duobus millibus equitum usque ad ipsam Capenam portam, ut urbis situm exploraret, obequitavit [1]: et quum per triduum in aciem utrimque exercitus omnis descendisset, certamen tempestas diremit; nam quum in castra rediissent [2], statim serenitas erat. Capua capta est a Q. Fulvio et Ap. Claudio consulibus. Principes Campanorum veneno sibi consciverunt mortem. Quum senatus Campanorum deligatus esset ad palos, ut securi feriretur, literas a senatu missas [3] Q. Fulvius consul, quibus iubebatur parcere, antequam legeret, in sinu posuit, et lege agi iussit, et supplicium peregit. Quum in comitiis apud populum quaereretur,

Epit. XXVI. 1. *Vsque ad ipsam Capenam portam . . . . obequitavit*, forte *adequitavit*; Drak. « Id factum dicit Val. Max. III, 7, § 10, *Capenam portam armis Hannibale pulsante.* Vix tamen credibile est, Poenum praeter castra Fulvii et Esquilinam portam pergere potuisse ad Capenam, nec id Livius concedit; adeo ut, si Epitomator quoque innuere voluerit, eum ab Aniene versus Romam propius accessisse, haud dubie etiam scripserit *Collinam portam*, ut Livius, cap. 10; Plin. XV, 20, et Serv. ad Virgil. Aen. VIII, 110. « Periz. Cf. eiusdem Anim. Hist. cap. 9. pag. 379. — *Per triduum*, at *per biduum* Liv. cap. 11.

2. *Nam quum in castra rediissent*, etc. τὸ *nam* minime h. l. convenit; et vel *at* aut simile quid legendum videtur; vel, quod Crev. suspicabatur, aliquid intercidit, quale reperimus apud Liv. cap. 11, *in religionem ea res apud Poenos versa est*: *nam*, etc.

3. *Literas a senatu missas*, ex Liv. cap. 15: *l. a praetore missas* coniicit Delrius. An leg. *literas cum SCto?* — *Anguis saepenumero videbatur*: unus

cui mandaretur Hispaniarum imperium, nullo id volente suscipere, P. Scipio, P. filius, qui in Hispania ceciderat, professus est se iturum; et, suffragio populi consensuque omnium missus, Novam Carthaginem uno die expugnavit, quum ageret vigesimum quartum annum, videreturque divina stirpe creatus; quoniam et ipse, postquam togam acceperat, quotidie in Capitolio erat, et in cubiculo matris eius anguis saepenumero videbatur. Res praeterea in Sicilia gestas continet, et amicitiam cum Aetolis iunctam, bellumque gestum adversus Acarnanas et Philippum Macedoniae regem.

EPITOME LIBRI XXVII

Cn. Fulvius proconsul cum exercitu ab Hannibale ad Herdoneam caesus est. Meliore eventu a Claudio Marcello consule adversus eundem ad Numistronem pugnatum est; inde Hannibal noctu recessit. Marcellus insequutus est, et subinde cedentem pressit, donec confligeret. Priore pugna Hannibal superior fuit, Marcellus insequenti. Fabius Maximus pater consul [1] Tarentinos per proditionem recepit. In Hispania ad Baeculam Scipio cum Hasdrubale Hamilcaris conflixit, et vicit. Inter alia captum puerum regalem eximiae formae ad avunculum Masinissam cum donis dimisit. Claudius Marcellus, T. Quintius Crispinus consules, speculandi causa progressi e castris, insidiis ab Hannibale circumventi sunt. Marcellus occisus fuit, Crispinus fugit. Res praeterea a P. Sulpicio praetore adversus Philippum et Achaeos gestas continet. Lu-

ex MSS. Hearnii, *visus erat:* Andreas, *visus est*. Certe, ait Crev., τὸ *videbatur* hic parum accurate dictum est. Lem.

Epit. XXVII. 1. *Fabius Maximus pater consul*; sic emendavit Sigonius, quum prius legeretur *pater consulis*, quod manifeste vitiosum erat. Lem.

strum a censoribus conditum est: censa sunt civium capita centum triginta septem millia centum et octo: ex quo numero apparuit, quantum hominum tot proeliorum adversa fortuna populo romano abstulisset. Hasdrubal, qui cum exercitu novo transcenderat Alpes, ut se Hannibali coniungeret, cum millibus hominum [2] quinquaginta sex caesus est, M. Livii consulis ductu, sed non minore opera Claudii Neronis consulis. Qui, quum Hannibali oppositus esset, relictis castris, ita ut hostem falleret, cum electa manu [3] profectus, Hasdrubalem circumvenit.

EPITOME LIBRI XXVIII

Res in Hispania prospere gestae a Silano, Scipionis legato [1], et ab L. Scipione fratre adversus Poenos, a Sulpicio proconsule et ab Attalo rege Asiae adversus Philippum regem Macedonum, pro Aetolis, referuntur. Quum M. Livio et Claudio Neroni consulibus triumphus decretus esset, Livius, qui in provincia sua rem gesserat, quadrigis invectus est; Nero, qui in collegae provinciam, ut victoriam eius adiuvaret, venerat, equo est sequutus, et in hoc habitu plus gloriae reverentiaeque habuit; nam et plus in bello, quam collega, fecerat. Ignis in aede Vestae negligen-

2. *Cum millibus hominum LVI caesus est;* quidam MSS. addunt *capta V. millia et CCCC.*

3. *Cum electa manu*, MS. Boënd. *delecta*, probb. Duk., Crev. et Drak.

Epit. XXVIII. 1. *A Silano, Scipionis legato*; nota Dukeri est: « Silanum a Scipione cum parte copiarum adversus hostes missum fuisse, plus semel scribit Livius; legatum Scipionis nusquam vocat. Adiutorem Scipioni ad res gerendas datum Silanum propraetorem, scribit XXVI, 19. Prorogatum ei et Scipioni imperium in Hispania XXVII, 7: utrique suas Hispanias suosque exercitus in annum decretos XXVII, 22. Et Scipio cum eodem iure eodemque imperio secum in provinciam missum dicit XXVIII, 28 » Verba *Scipionis legato* post *Scipione fratre* ponenda esse, putabant Roëll. et Drak. conf. Liv. XXVIII, 28 extr.

tia virginis, quae non custodierat, exstinctus est: virgo caesa est flagro. P. Scipio in Hispania cum Poenis debellavit quarto decimo anno [2] eius belli, quinto post anno, quam ierat; exclusisque in totum possessione eius hostibus, Hispaniam recepit. Et a Tarracone in Africam [3] ad Syphacem regem Numidarum duobus navigiis transvectus, foedus iunxit. Hasdrubal Gisgonis ibi cum eo in eodem lecto coenavit [4]. Munus gladiatorium in honorem patris patruique Carthagini Novae [5] edidit, non ex gladiatoribus, sed ex iis, qui aut in honorem ducis, aut ex provocatione in certamen descendebant: in quo reguli fratres de regno ferro contenderunt. Quum Astapa urbs ab Romanis oppugnaretur, oppidani liberos et coniuges rogo exstructo occiderunt, et se insuper praecipitaverunt. Ipse Scipio, dum gravi morbo implicitus est, seditionem, in parte exercitus motam, confirmatus discussit, rebellantesque Hispaniae populos coëgit in deditionem venire; et, amicitia facta cum Masinissa rege Numidarum, qui illi auxilium, si in Africam traiecisset, pollicebatur, cum Gaditanis quoque post discessum inde Magonis, cui ex Carthagine scriptum

2. *Cum Poenis debellavit XIV anno* omnes MSS. et edd. ante ultimam Gruteri. Is *XV anno* reposuit, sed Crev. *XIII anno*. Conf. ad Liv. XXVIII, 16, 4.

3. *A Tarracone in Africam*, etc. a Carthagine, Liv. XXVIII, 17, n. 5, et ita forte leg. — *Ad Syphacem regem Numidarum*, in 5 MSS. *regem Massiliorum*: unde *Masaesylorum* emend. Delrius et Drak.

4. *In eodem lecto coenavit* ex 5 MSS. et edd. ant. recepi. Aldus dedit *accubavit*, et Curio *accubuit*, quod plerique ediderunt.

5. *Carthagini Novae* omnes fere MSS. et edd. ante Sigon. et Gronov. quae substituerunt *Carthagine Nova*. Forte leg. *Carthagini nova*; Drak. Vide ad Liv. XXVIII, 26, n. 1. Mox *Astapa* Mog. edidere ex Liv. XXVIII, 22. In MSS. et edd. ant. *Oisiana*, *Gigia*, *Gisia*, *Gythia*, *Gytthia*. — *Et amicitia facta cum Masinissa . . . Romam reversus*. Vulgo *et amicitia facta est*. Delevere Crev. et Drakenb. vocem *est*, quam a vet. lib. Sigonius abesse testatur: et omittit quoque Campanus. Sic enim rotundior videtur oratio. Lem.

erat, ut in Italiam traiiceret, Romam reversus consulque creatus. Africam provinciam petenti, contradicente Q. Fabio Maximo, Sicilia data est; permissumque, in Africam traiiceret, si ex re publica esse censeret. Mago, Hamilcaris filius, a minore Baliari insula, ubi hiemarat, in Italiam traiecit.

EPITOME LIBRI XXIX

Ex Sicilia C. Laelius in Africam a Scipione missus ingentem praedam reportavit, et mandata Masinissae Scipioni exposuit [1], conquerentis, quod nondum exercitum in Africam traiecisset. Bellum in Hispania finitum, victore romano, quod Indibilis excitaverat; ipse in acie occisus, Mandonius exposcentibus Romanis a suis deditus est. Magoni, qui in Gallia et Liguribus erat, ex Africa et militum ampla manus missa, et pecuniae, quibus auxilia conduceret; praeceptumque, ut se Hannibali iungeret. Scipio a Syracusis in Bruttios traiecit, et Locros, pulso punico praesidio fugatoque Hannibale, recepit. Pax cum Philippo facta est. Idaea mater deportata est Romam a Pessinunte oppido Phrygiae, carmine in libris sibyllinis invento, *pelli Italia alienigenam hostem posse, si mater Idaea deportata Romam esset.* Tradita autem est Romanis per Attalum regem Asiae. Lapis erat, quem Matrem Deum incolae dicebant. Excepit P. Scipio Nasica Cn. filius, eius, qui in Hispania perierat, vir optimus a senatu iudicatus, adolescens nondum quaestorius, quoniam ita responsum iubebat, *ut numen id ab optimo viro reciperetur consecrareturque.* Locrenses legatos

EPIT. XXIX. 1. *Scipioni exposuit*, conquerentis, etc. Ita ediderunt vetustius cusi. Gron. edit. *exponit.* Sed illud alterum accuratius respondet τῷ *reportavit*, quod praecedit. LEM.

Romam miserunt, qui de impotentia Q. Pleminii legati quererentur, quod pecuniam Proserpinae abstulerat, et liberos eorum ac coniuges stupraverat. Pleminius, in catenis Romam perductus, in carcere mortuus est. Quum falsus rumor de P. Scipione proconsule, qui in Sicilia erat, in Vrbem perlatus esset, tanquam is luxuriaretur; missis ob hoc legatis a senatu, qui explorarent, an ea vera essent, purgatus infamia Scipio in Africam traiecit, senatus permissu. Syphax, accepta in matrimonium filia Hasdrubalis Gisgonis, amicitiae, quam cum Scipione ipsa iunxerat, renuntiavit. Masinissa, rex Massyliorum, dum pro Carthaginiensibus in Hispania militat, amisso patre Gala, de regno exciderat. Quo per bellum saepe repetito, aliquot proeliis a Syphace rege Numidarum victus, in totum privatus est: et cum ducentis equitibus exsul Scipioni se iunxit; et cum eo primo statim bello Hannonem Hamilcaris filium cum ampla manu interemit. Scipio, adventu Hasdrubalis et Syphacis, qui prope cum centum millibus armatorum venerant, ab obsidione Vticae depulsus, hiberna communivit. Sempronius consul in agro Crotoniensi prospere adversus Hannibalem pugnavit. Lustrum a censoribus conditum est. Censa sunt civium capita ducenta quatuordecim millia. Inter censores, M. Livium et Claudium Neronem, notabilis discordia fuit: nam et Claudius Livio collegae equum ademit, quod a populo damnatus actusque in exsilium fuerat; et Livius Claudio, quod falsum in se testimonium dixisset, et quod non bona fide secum in gratiam redisset. Idem omnes tribus, extra unam, aerarias reliquit, quod et innocentem se damnassent, et postea consulem censoremque fecissent.

EPITOME LIBRI XXX

In Africa Scipio Carthaginienses et eundem Syphacem Numidarum regem Hasdrubalemque pluribus proeliis vicit, adiuvante Masinissa, binaque hostium castra expugnavit: in quibus quadraginta millia hominum ferro ignique consumpta sunt. Syphacem per C. Laelium et Masinissam cepit. Masinissa Sophonisbam, uxorem Syphacis, filiam Hasdrubalis, captam statim adamavit [1], et, nuptiis factis, uxorem habuit. Castigatus a Scipione venenum ei misit: quo hausto illa decessit: effectumque est multis Scipionis victoriis, ut Carthaginienses, in desperationem acti, in auxilium publicae salutis Hannibalem ex Italia revocarent. Isque, anno decimo sexto Italia decedens, in Africam traiecit, tentavitque per colloquium pacem cum Scipione componere: et, quum de conditionibus pacis non convenisset, acie victus est. Pax Carthaginiensibus data est petentibus. Hannibal Gisgonem, pacem dissuadentem, manu sua detraxit: excusata deinde temeritate facti, ipse pacem suasit. Mago, qui bello in agro Insubrium cum Romanis conflixerat, vulneratus, dum in Africam per legatos revocatus revertitur, ex vulnere mortuus est. Masinissae regnum restitutum est. Reversus in Vrbem Scipio amplissimum nobilissimumque egit triumphum, quem Q. Terentius Culleo senator pileatus sequutus est. Scipio Africanus (incertum [2] militari prius favore, an populari aura ita cognominatus) primus certe hic imperator victae a se nomine gentis nobilitatus est.

Epit. XXX. 1. *Statim adamavit*: Gron. editiones habent *adamat*. Sed quum cetera omnia in hac epitome verba per praeteritum tempus efferantur, ut cap. praeced. fecimus, praetulimus *adamavit*; quod habent Campanus, Andreas, et alii codices quos laudat Drakenb. Lem.

2. *Scip. Afric.*, *incertum militari*,

EPITOME LIBRI XXXI.

Belli adversus Philippum Macedoniae regem, quod intermissum erat, repetiti causae referuntur hae. Tempore Initiorum duo iuvenes Acarnanes, qui non initiati erant, Athenas venerunt [1], et in sacrarium Cereris cum aliis popularibus suis [2] intraverunt. Ob hoc, tanquam nefas summum commisissent, ab Atheniensibus caesi sunt. Acarnanes, mortibus suorum commoti, ad vindicandos illos auxilium a Philippo petierunt. Paucis mensibus post pacem Carthaginiensibus datam, quingentesimo quinquagesimo anno [3] ab Vrbe condita, quum Atheniensium, qui obsidebantur a Philippo, legati auxilium a senatu petissent, et senatus id censuisset ferendum, plebe, quod tot bellorum continuus labor gravis erat, dissentiente, tenuit auctoritas Patrum, ut sociae civitati ferri opem populus quoque iuberet. Bellum id P. Sulpicio consuli mandatum est, qui, exercitu in Macedoniam ducto, equestribus proeliis cum Philippo prospere pugnavit. Abydeni a Philippo obsessi, ad exemplum Saguntinorum, suos seque occiderunt. L. Furius praetor Gallos Insubres rebellantes et Hamilcarem Poenum, bellum in ea parte molientem, acie vicit.

etc. forte del. *ita*, et sic distinguendum, sublata parenthesi; *Scipio Africanus, incertum . . . aura, cognominatus : primus certe*, etc. Duk.

Epit. XXXI. 1. *Iuvenes Acarnanes, qui non initiati erant, Athenas venerunt*, hoc obscure dictum, quia *templum Cereris* non fuit Athenis; Duk. Confer. Meurs. Eleus. cap. 6.

2. *Cum aliis popularibus suis* ex emend. Sigon. *pluribus* MSS. et edd. vett. *cum aliis pluribus* vel *cum aliis coni.* Periz. *cum cetera turba* dixit Livius cap. 14. — *Mortibus suorum*; conf. Drak.

3. *Quingentesimo quinquagesimo anno*; edidit Creverius *quingentesimo quadragesimo anno*, sed haec notat : « manifestum mendum. Corrigit Sigonius *quingentesimo quinquagesimo*. Annus autem ille numerari debet, ex calculo Dodwell. Liviano, *DLII* ab Vrbe condita. » Lem.

Hamilcar eo bello occisus est, et millia hominum triginta sex. Praeterea expeditiones Philippi regis et Sulpicii consulis expugnationesque urbium ab utroque factas continet. Sulpicius consul, adiuvantibus rege Attalo et Rhodiis, bellum gerebat. Triumphavit de Gallis L. Furius praetor.

EPITOME LIBRI XXXII

Complura prodigia ex diversis regionibus nuntiata referuntur; inter quae, in Macedonia in puppi longae navis lauream esse natam [1]. T. Quintius Flamininus consul adversus Philippum feliciter pugnavit in faucibus Epiri, fugatumque coëgit in regnum reverti. Ipse Thessaliam, quae est vicina Macedoniae, sociis Aetolis et Athamanibus, vexavit. L. Quintius Flamininus consulis frater, Attalo rege et Rhodiis adiuvantibus, in Euboeam et maritimam oram traiectus, Eretriam expugnavit. Achaei in amicitiam recepti sunt. Coniuratio servorum, facta de solvendis Carthaginiensium obsidibus, oppressa est; duo millia necati sunt [2]. Praetorum numerus ampliatus est, ut seni crearentur. Cornelius Cethegus consul Gallos Insubres proelio fudit. Cum Lacedaemoniis et tyranno eorum Nabide amicitia iuncta est. Praeterea expugnationes urbium in Macedonia referuntur.

EPITOME LIBRI XXXIII

T. Quintius Flamininus proconsul cum Philippo

EPIT. XXXII. 1. *In puppi longae navis lauream esse natam*; forte *enatam*; Duker. et Drakenb. coll. Liv. XXXII, 1; XLII, 2; XLIII, 13; Epit. L; Flor. II, 7, §. 7; Suet. Aug. 92; et alii, inter quos praesertim Iul. Obs. cap. 47; Licost. Edit. nost. Val. Max. Tom. II, part. post. p. 58. LEM.

2. *Duo millia necati sunt*; quingenti ap. Liv. XXXII, 26, de quibus sumpsit supplicium P. Cornelius praetor. LEM.

ad Cynoscephalas in Thessalia acie victo debellavit. L. Quintius Flamininus, frater proconsulis, Acarnanes, Leucade[1] urbe, quod caput est Acarnanum, expugnata, in deditionem accepit. C. Sempronius Tuditanus praetor a Celtiberis[2] cum exercitu caesus est. Attalus, a Thebis ob subitam valetudinem[3] Pergamum translatus, decessit. Pax petenti Philippo, Graeciae libertas data est. L. Furius Purpureo et Claudius Marcellus consules Boios et Insubres Gallos subegerunt. Marcellus triumphavit. Hannibal, frustra in Africa bellum molitus, et ob hoc Romanis per epistolas adversae factionis principum delatus, propter metum Romanorum, qui legatos ad Carthaginiensium senatum de eo miserant, profugus ad Antiochum regem Syriae se contulit, bellum contra Romanos parantem.

EPITOME LIBRI XXXIV

Lex Oppia, quam C. Oppius tribunus plebis bello Punico[1] de finiendis matronarum cultibus[2] tulerat, cum magna contentione abrogata est, quum Porcius

EPIT. XXXIII. 1. *Acarnanes, Leucade*, etc. forte *Acarnanas*, etsi Charis. I, pag. 14, erroris arguit, qui *Paennas*, *Titanas* et *Alcmanas* dixerunt; Drak.

2. *C. Sempronius Tuditanus praetor a Celtiberis*, etc. « Hoc non habet e Livio. Nam is, cap. 25, eum in Hispania citeriore victum scribit, Celtiberos non memorat. Et sic Oros. IV, 20. Sempronii provincia erat Hispania citerior, Celtiberi autem ultra Iberum erant. Sed quum senatus eum et Helvium, cui ulterior evenerat, iussisset terminare, quae ulterior citeriorque provincia servaretur (vid. ad XXXII, 28), Sigon. de Ant. Iur. Prov. I, 5, putat, tum veteres terminos harum provinciarum mutatos, et Celtiberos inter Hispaniae citer. populos numeratos fuisse ». Duker.

3. *Ob subitam valetudinem*; vett. edd. praeter Camp. *invaletudinem*; sed vid. Epit. lib. XIII, n. 4.

EPIT. XXXIV. 1. *Bello Punico*, sc. secundo, ut apud Liv. XLV, 14, et XXXIV, 1 et 6, ubi tamen simul consules nominantur, quibus lex lata est.

2. *De finiendis m. cultibus*, de modo fineque cultibus et eorum sumptibus statuendo; Gron. Cf. Liv. cap. 6, lib. cit. et ad IX, 34, n. 6, et X, 13, n. 13. *Stringendis* et *fingendis* alii.

Cato auctor fuisset, ne ea lex aboleretur. Is, in Hispaniam profectus, bello, quod Emporiis orsus est, citeriorem Hispaniam pacavit. T. Quintius Flamininus bellum adversus Lacedaemonios et tyrannum eorum Nabidem prospere gestum, data iis pace, qualem ipse voluit, liberatisque Argis, qui sub ditione tyranni erant, finivit. Senatus tunc primum secretus a populo ludos spectavit: ut id fieret, Sex. Aelius Paetus et C. Cornelius Cethegus censores intervenerunt, cum indignatione plebis. Coloniae pleraeque[3] deductae sunt. M. Porcius Cato de Hispania triumphavit. Res praeterea in Hispania, et adversus Boios et Insubres Gallos feliciter gestae referuntur. T. Quintius Flamininus, qui Philippum Macedonum regem et Nabidem Lacedaemoniorum tyrannum vicerat, Graeciamque omnem liberaverat, ob hanc rerum gestarum multitudinem triduo triumphavit. Legati Carthaginiensium nuntiaverunt, Hannibalem, qui ad Antiochum confugerat, bellum cum eo moliri. Tentaverat autem Hannibal per Aristonem tyrium, sine literis Carthaginem missum, ad rebellandum Poenos concitare.

EPITOME LIBRI XXXV

P. Scipio Africanus legatus[1] ad Antiochum, Ephesi cum Hannibale, qui se Antiocho iunxerat, colloquutus est; ut, si fieri posset, metum ei, quem ex populo romano conceperat, eximeret. Inter alia quum quaereret, quem fuisse maximum imperatorem Hannibal crederet, respondit: *Alexandrum Macedonum regem*,

3. *Coloniae pleraeque*; mallet Crev. *coloniae plures*, quod e vet. lib. affert Sigonius. Sed vide ad Liv. X, 13, n. 12.

Epit. XXXV. 1. *P. Scipio Afric. legatus*, etc. vid. cap. 14, lib. XXXV, Tom. VI. Lem.

quod parva manu innumerabiles exercitus fudisset, quodque ultimas oras, quas visere supra spem humanam esset, peragrasset. Quaerenti deinde, quem secundum poneret, *Pyrrhum*, inquit, *castra metari primum docuisse. Ad hoc neminem elegantius loca cepisse, praesidia disposuisse.* Exsequenti, quem tertium diceret [2], *semet ipsum* dixit. Ridens Scipio, *Quidnam tu diceres, si me*, inquit, *vicisses? Tunc vero*, inquit, *me et ante Alexandrum, et ante Pyrrhum, et ante alios posuissem.* Inter cetera prodigia, quae plurima fuisse traduntur, bovem Cn. Domitii consulis loquutum [3], *Roma cave tibi*, refertur. Apparant in Antiochum bellum Romani. Nabis Lacedaemoniorum tyrannus, incitatus ab Aetolis, qui et Philippum et Antiochum ad inferendum bellum populo romano sollicitabant, a populo romano descivit; et, bello adversus Philopoemenem Achaeorum praetorem gesto, ab Aetolis et ab Alexameno [4] duce eorum interfectus est. Aetoli quoque ab amicitia populi romani defecerunt. Cum quibus societate iuncta, Antiochus Syriae rex, quum bellum Graeciae intulisset, complures urbes occupavit, inter quas Chalcidem, et totam Euboeam. Res praeterea in Liguribus gestas et apparatum belli ab Antiocho continet.

2. *Exsequenti* (vide ad Liv. V, 15, n. 8), *quem tertium diceret*: puto *duceret*; ut in Liv. cap. 14, a quo *crederet* et *poneret* sumpsit, quibus aptius iungitur *duceret*, quam *diceret*; Dak. *Diceret* etiam pro *duceret* perperam pauci codd. Drak.

3. *Bovem loquutum.* Lycosthenes in Supplementis Iul. Obsequentis eadem prodigia iisdem verbis refert; pag. 61, Tom. II, part. post. Val. Maxim. nost. Edit. et ipse Iul. Obseq. in quinque capitibus, 74, 85, 86, 103, 113, *bovem loquentem* narrat. Videnda sunt quae de his *boum locutionibus* notavit I. Bochartus, de Animal. part. prior. lib. II, cap. 14. Lem.

4. *Ab Aetolis et ab Alexameno duce eorum*, etc. quinque ultimas voces, quae a vulgatis absunt, in uno e MSS. suis exstare testatur Drak. Lem.

EPITOME LIBRI XXXVI

Man. Acilius Glabrio consul Antiochum, apud Thermopylas, Philippo rege adiuvante, victum [1], Graecia expulit, idemque Aetolos subegit. P. Cornelius Scipio Nasica consul aedem Matris Deum, quam ipse in Palatium intulerat, vir optimus a senatu iudicatus, dedicavit [2]; idemque Boios Gallos victos in deditionem accepit, et de iis triumphavit. Praeterea navalia certamina prospera adversus praefectos Antiochi regis referuntur.

EPITOME LIBRI XXXVII

L. Cornelius Scipio consul, legato P. Scipione Africano (qui se legatum fratris futurum dixerat, si ei Graecia provincia [1] decerneretur, quum C. Laelio, qui multum in senatu poterat, ea provincia dari videretur) profectus ad bellum adversus Antiochum gerendum, in Asiam primus omnium romanorum ducum traiecit. Aemilius Regillus adversus regiam classem Antiochi [2] feliciter pugnavit ad Myonnesum, Rhodiis adiuvantibus. Filius Africani ab Antiocho captus, patri remissus est. M'. Acilius Glabrio de An-

Epit. XXXVI. 1. *Antiochum apud Thermopylas, Philippo rege adiuvante, victum*; sed vid. Liv. cap. 25. *Antiochum a. Th. victum Graecia expulit, idemque Philippo rege adiuvante Aetolos subegit* coniicit Periz. Anim. Hist. cap. 9, p. 376. — *Aetolos subegit*; hoc non usquequaque verum aut accuratum esse notat Crev. Aetoli enim ab Acilio consule non subacti sunt; sed datis ad mittendos Romam legatos induciis discessum est ab eorum regione; vide inf. cap. 35.

2. *Scipio Nasica consul aedem Matris Deum..... dedicavit*, Immo M. Iunius Brutus praetor urbanus; vid. Liv. cap. 36, et conferendus Perizonius l. l. pag. 377.

Epit. XXXVII. 1. *Graecia provincia*; in quibusdam libris *Graecia et Asia p.* Graecia sola ei decreta est, cum eo, ut, si e republica videretur esse, exercitum in Asiam traiiceret; Duk. Conf. cap. 1 et 2.

2. *Regiam classem Antiochi*, vox *Antiochi* forte glossa; Duk.

tiocho, quem Graecia expulerat, et de Aetolis triumphavit. Victo deinde Antiocho a L. Cornelio Scipione, adiuvante Eumene rege Pergami, Attali filio pax data est ea conditione, ut omnibus provinciis citra Taurum montem cederet. Eumeni, quo iuvante Antiochus victus erat, regnum ampliatum. Rhodiis quoque, qui et ipsi iuverant, quaedam civitates concessae. Colonia deducta est Bononia. Aemilius Regillus, qui praefectos Antiochi navali certamine vicerat, navalem triumphum duxit. L. Cornelius Scipio, qui cum Antiocho debellaverat, cognomine fratri exaequatus, Asiaticus appellatus est.

EPITOME LIBRI XXXVIII

M. Fulvius consul in Epiro Ambracienses obsessos in deditionem accepit, Cephalleniam subegit, Aetolis perdomitis pacem dedit. Cn. Manlius consul, collega eius, Gallograecos, Tolistoboios et Tectosagos et Trocmos, qui Brenno duce in Asiam transierant [1], quum soli citra Taurum montem non parerent, vicit. Eorum origo, et quemadmodum ea loca, quae tenent, occupaverint, refertur. Exemplum quoque virtutis et pudicitiae in femina traditur. Nam quum Ortiagontis, regis Gallograecorum, uxor captiva esset, centurionem custodem, qui ei vim intulerat, occidit. Lustrum a censoribus conditum est. Censa sunt civium capita ducenta quinquaginta octo millia et trecenta viginti octo [2]. Cum Ariarathe, rege Cap-

Epit. XXXVIII. 1. *Qui Brenno duce in Asiam transierant*, in quo auctor discedit a Livio. Conf. Periz. Anim. Hist. cap. 9, pag. 376. — *Ortiagontis*; ex emend. Sigon. pro *Orgiagontis*.

2. *Censa s. civ. capita CCLVIII m. et CCCXXVIII*; forte et *CCCXVIII*: quem numerum apud Liv. XXXVIII, 36 extr. ex cod. Mogunt. restituit Drakenb. Ibi tamen et h. l. numerus variat in MSS. et edd. antt. neque

padociae, amicitia iuncta est. Cn. Manlius, contradicentibus decem legatis, ex quorum consilio foedus cum Antiocho conscripserat, de Gallograecis, acta pro se causa in senatu, triumphavit. Scipio Africanus, die ei dicta, ut quidam aiunt, a Q. Petillio tribuno plebis, ut quidam, a Naevio, quod praeda ex Antiocho capta aerarium fraudasset, postquam is dies venit, evocatus in Rostra, *Hac die*, inquit, *Quirites*, *Carthaginem vici:* et, prosequente populo, Capitolium ascendit. Inde, ne amplius tribunitiis iniuriis vexaretur, in voluntarium exsilium Liternum concessit: incertum ibi, an Romae, defunctus. Nam eius monimentum utrobique fuit. L. Scipio Asiaticus, frater Africani, eodem peculatus crimine accusatus damnatusque, quum in vincula et carcerem duceretur, Ti. Sempronius Gracchus, tribunus plebis, qui antea Scipionibus inimicus fuerat, intercessit; et ob id beneficium Africani filiam duxit. Quum quaestores in bona eius publice possidenda missi essent, non modo in iis ullum vestigium[3] pecuniae regiae apparuit, sed nequaquam tantum redactum, quantae summae erat damnatus. Collatam a cognatis et amicis innumerabilem pecuniam accipere noluit: quae necessaria ei erant ad cultum, redempta.

EPITOME LIBRI XXXIX

M. Aemilius consul, Liguribus subactis, viam a Placentia usque Ariminum perductam Flaminiae iun-

etiam semper consentiunt Livius et auctor Epit. — *Quum quaestores in bona eius possidenda publice missi essent;* dederat Sigonius, *quum praetor quaestores*, etc. Sed vox *praetor* abest a libris quos videre Gronov. et Drak. itaque edidere, quae nunc vulgatur, lectionem. LEM.

3. *Non modo non in iis ullum vestigium*, etc. vid. Liv. I, 40, n. 1; ubi plura eiusmodi exempla referuntur.

xit. Initia luxuriae, introducta ab exercitu asiatico, referuntur. Ligures, quicumque citra Apenninum erant, subacti sunt. Bacchanalia, sacrum graecum et (quidem) nocturnum, scelerum omnium seminarium, quum ad ingentis turbae coniurationem pervenisset, a consule investigatum, et multorum poena sublatum est. A censoribus L. Valerio Flacco et M. Porcio Catone, et belli et pacis artibus maximo [1], motus est senatu L. Quintius Flamininus, T. Quintii frater, eo quod, quum Galliam provinciam consul obtinuerat, rogatus in convivio a Philippo Poeno, quem amabat, scorto nobili, Gallum quendam sua manu occiderat; sive, ut quidam tradiderunt, unum ex damnatis securi percusserat, rogatus a meretrice Placentina, cuius amore deperibat. Exstat in eum M. Catonis oratio. Scipio Literni decessit: et tanquam iungente fortuna circa idem tempus duo funera maximorum virorum, Hannibal, a Prusia Bithyniae rege, ad quem, victo Antiocho, confugerat, quum dederetur Romanis, qui ad exposcendum illum T. Quintium Flamininum miserant, veneno sibi mortem conscivit. Philopoemen quoque, dux Achaeorum, vir maximus, a Messeniis interemptus veneno, quum ab iis bello captus esset. Coloniae Potentia et Pisaurum et Mutina et Parma deductae sunt. Praeterea res adversus Celtiberos prospere gestas, et initia causasque belli Macedonici continet; cuius origo inde fluxit, quod Philippus aegre ferebat, regnum suum imminui a Romanis, et quod cogeretur a Thracibus aliisque locis praesidia deducere.

EPIT. XXXIX. 1. *Et belli et pacis artibus maximo*; libri habebant *vir et belli...... maximus*. Mutavit Sigonius, ut hae laudes in Catonem, non in L. Quintium caderent, et edidit *viro..... maximo*. Sed *viro* omittunt plerique codd. apud Drak. LEM.

EPITOME LIBRI XL

Quum Philippus liberos eorum, quos [1] occiderat, conquiri obsides iussisset, Theoxena, pro liberis suis et sororis admodum pueris verita regis [2] libidinem, prolatis in medium gladiis et poculo, in quo erat venenum, suasit iis, ut imminens ludibrium morte effugerent. Quod quum persuasisset, ipsa se cum viro e navi in mare praecipitavit. Certamina inter Philippi Macedoniae regis liberos Persen et Demetrium referuntur; et ut fraude fratris sui Demetrius confictis criminibus, inter quae accusatione parricidii et affectati regni, primum petitus, ad ultimum, quoniam populi romani amicus erat, veneno necatus est; regnumque Macedoniae mortuo Philippo ad Persen devenit [3]. Item res in Liguribus et in Hispania contra Celtiberos a compluribus feliciter gestas continet. Libri Numae Pompilii in agro L. Petillii scribae sub Ianiculo a cultoribus agri, in arca lapidea clausi, et Graeci et Latini, inventi sunt. In quibus quum plura, quae dissolvendarum religionum [4], praetor, ad

Epit. XL. 1. *Liberos eorum, quos occiderat* cod. Leid. et ita Liv. XL, 3, et Polyb. XXIV, 8, nisi ex iis lectio deprompta est: nam in reliquis libris pro *occiderat* legitur *in vincalis nobilissimorum hominum habebat*, et rectius *liberos eorum, quos in vinculis tenebat* vel *habebat, nobilium hominum*. Conf. Periz. Anim. Hist. cap. 9, pag. 376. — Edidit Creverius: *quos in vinculis nobilissimorum hominum habebat*. Sed dubitat, an haec verborum structura legitima sit, et coniicit *nobilissimos homines*. Lem.

2. *Pro liberis suis et sororis a. p. verita regis libidinem*, locutio non ferenda videtur, et leg. *Theoxena liberis suis et s. a. pueris, verita ..... venenum, suasit, ut*, etc. Drakenborch. Theoxena a priore marito, quem Philippus interfecerat, vidua relicta fuerat cum uno solum filio, eamque apud Poridem liberos enixam non fuisse, argumento sunt verba Livii, cap. 4, *suum sororisque filios*: sed auctor Epit. *liberos* de uno filio dixisse potuit, ut saepe scriptores latini; Duk.

3. *Veneno necatus est ..... devenit*, latinae linguae vel mediocriter periti dicerent *necatus fuerit* et *devenerit*; Duker.

4. *Quae dissolvendarum religionum* sc. *erant*, quod in quibusdam edd., sed in nullo MS., additur, et sine quo

quem delati erant, legisset, iuravit senatui, contra rempublicam esse, ut legerentur servarenturque: et ex senatusconsulto in Comitio exusti sunt. Colonia Aquileia deducta est. Philippus aegritudine animi confectus, quod Demetrium filium, falsi Persei alterius filii delationibus impulsus, veneno sustulisset, de poena Persei cogitavit [5], voluitque Antigonum potius amicum suum successorem regni sui relinquere. Sed in hac cogitatione morte raptus est. Regnum Perseus excepit.

EPITOME LIBRI XLI

Ignis in aede Vestae exstinctus est. Ti. Sempronius Gracchus proconsul [1] Celtiberos victos in deditionem accepit, monimentumque operum suorum, Gracchurim oppidum in Hispania constituit. Et a Postumio Albino proconsule Vaccaei ac Lusitani subacti sunt. Vterque triumphavit [2]. Antiochus, Antiochi filius [3], obses Romanis a patre datus, mortuo fratre Seleuco, qui patri defuncto successerat, in regnum Syriae [4] ab Vrbe dimissus: qui praeter religionem, qua multa templa magnifica multis locis erexit, Athenis Iovis Olympii, et Antiochiae Capitolini, vilissimum regem egit [5]. Lustrum a censoribus conditum est. Censa sunt

etiam Sall. Iug. cap. 88, dixit *quae postquam gloriosa modo, neque belli patrandi cognovit*; Duk.

5. *De poena Persei cogitavit*, delevit τὸ *et*, quod ante *de* legitur in omnibus MSS. praeter Leid. et e fine vocis praec. repetitum videbatur etiam Dukero.

Epit. XLI. 1. *Ti. Sempronius Gracchus proc.*; vid. XXVIII, 38, n. 4.

2. *Vterque triumphavit.* Antea legebatur *de utrisque triumphavit*: quo admisso, sileretur de triumpho Gracchi. Emendavit Sigon. ex vet. lib. et Livio infra, cap. 7, consentiunt codices; vid. Drakenb. Lem.

3. *Antiochus, Antiochi filius*, etc. vide ad Liv. XLI, 20, n. 1.

4. *In regnum Syriae*, etc. sed vid. Appian. Syr. 45.

5. *Praeter religionem, qua multa.... regem egit*; conf. ad Liv. XLI, 20,

civium capita ducenta sexaginta tria millia, ducenta nonaginta quatuor. Q. Voconius Saxa tribunus plebis legem tulit, ne quis heredem mulierem institueret [6]. Suasit legem M. Cato. Exstat oratio eius. Praeterea res contra Ligures, Istros, Sardos, et Celtiberos, a compluribus ducibus prospere gestas, et initia belli Macedonici continet [7], quod Perseus, Philippi filius, moliebatur. Miserat enim ad Carthaginienses legationem, et ab iis nocte audita erat; sed et alias Graeciae civitates sollicitabat.

EPITOME LIBRI XLII

Q. Fulvius Flaccus censor templum Iunonis Laciniae tegulis marmoreis spoliavit, ut aedem, quam dedicabat, tegeret. Tegulae ex senatusconsulto reportatae. Eumenes, Asiae rex, in senatu de Perseo, Macedoniae rege, questus est: cuius iniuriae in popu-

n. 6. Haec verba a MS. Leid. et Gud. min. absunt; in ceteris codd. et omnibus fere edd. sunt extrema huius Epit. Nos ea cum Cler. et Crev. h. l. inseruimus auctore Gron. cuius nota est: «Ergo, quum haec epitome fieret, iam mutilum erat cap. 20 huius libri. In eodem enim turpi errore versatur, qui tenuit aliquandiu viros doctos, quae illic narrantur, ad Persen Macedonem pertinere. Verba haec videntur primogenio aliquo in exemplari scriptoris vitio praetermissa, in marginem deinde coniecta fuisse. Itaque sequentium alios eadem dissimulasse, alios ad finem adlevisse suspicor». *Qua* ex eiusdem Gron. emend. *quam* plerique MSS; *quod quam* caeteri et edd. tantum non omnes. — *Et Antiochiae Capitolini*; vocem ultimam adiecit Sigonius ex Livio infra, cap. 20. — *Capita CCLXIII millia*, etc. vid. Liv. XLII, 10, n. 1.

6. *Q. Voconius Saxa trib. pl. legem tulit, ne quis heredem mulierem institueret*; vid. Drakenb. ad h. l. Ernesti Clav. Cic. in Ind. legum; intpp. Cic. Verr. I, 41-43; Balduin. Comm. de legg.; Pigh. in Ann. ad a. 584; Periz. in Diss. Triad. pag. 99, et Wieling. Lect. Iur. Civ. II, 19 sq.

7. *Et initia belli Macedonici continet, quod Perseus*, etc. Boënd. et omnes edd. ante postremam Gruteri; *continet, et initia belli*; sed ordini vocum quem Gruterus induxit, favent reliqui scripti: deinde *quod Perses* Leid. vide ad XLII, 25, §. 2. Mox vocem *enim* ignorant Leid. Voss. Lov. 2. Berg. Boënd. Norv. et primae edd. Ascensius eam addit anno 1513. Lem.

lum romanum referuntur. Ob quas bello ei indicto, P. Licinius Crassus consul, cui id mandatum erat, in Macedoniam transiit, levibusque expeditionibus, equestribus proeliis, in Thessalia cum Perseo parum felici eventu pugnavit. Inter Masinissam et Carthaginienses de agro fuit arbiter ad disceptandum a senatu datus [1]. Legati missi ad civitates socias et reges rogandos, ut in fide permanerent, dubitantibus Rhodiis. Lustrum a censoribus conditum est. Censa sunt civium capita ducenta quinquaginta septem millia ducenta triginta unum [2]. Res praeterea adversus Corsos et Ligures prospere gestas continet.

EPITOME LIBRI XLIII

Praetores aliquot, eo quod avare et crudeliter provincias administrassent, damnati sunt. P. Licinius Crassus proconsul complures in Graecia urbes expugnavit et crudeliter diripuit [1]. Ob id captivi, qui ab eo sub corona venierant, ex senatusconsulto postea

Epit. XLII. 1. *De agro fuit arbiter ad disceptandum a senatu datus*, ita MS. Barber. et Leid. *dies* quidam pro *arbiter*: non male, si *dictus* legatur pro *datus*. Livius, cap. 24, nec *arbitri dati*, nec *diei dicti* meminit: sed auctor Epitomarum saepe ab eo diversa tradit; Drak.—*Rogandos, ut in fide permanerent*; vulgo *an in fide*: quod procul dubio vitiosum erat. *Vt* reperit in uno MS. Gronovius. Adstipulantur Andreas, Campanus, Sigonius, et plures codd. apud Drak. Lem.

2. *Civ. capita CCLVII* (*CCXLVII* Leid. et Berg.) *millia CCXXXI*; vide tamen ad Livium, lib. XLII, cap. 10, not. 1.

Epit. XLIII. 1. *P. Licinius Crassus proconsul ... crudeliter diripuit*: Sigon. emend. *consul*, quia *crudeliter avareque in Graecia bellatum ab consule Licinio* legatur XLIII, 4, et prorogatio imperii in P. Licinio non fuerit necessaria, quum A. Hostilius consul hoc anno in Macedoniam cum imperio venerit, atque ibi hoc tempore esset. « Enimvero et consul et proconsul illud facere potuit Licinius; neque constat, quando Hostilius in provinciam venerit: quem non improbabile est, prodigiis et sacris aliquandiu retentum, atque interim Licinio imperium, quoad successor venisset, prorogatum fuisse ». Duker.

restituti sunt. Item a praefectis classium[2] romanarum multa impotenter in socios facta. Res praeterea a Perseo rege in Thracia prospere gestas continet, victis Dardanis et Illyrico, cuius rex erat Gentius[3]. Motus, qui in Hispania ab Olonico factus erat, ipso interempto consedit. M. Aemilius Lepidus a censoribus princeps in senatu[4] lectus.

EPITOME LIBRI XLIV

Q. Marcius Philippus per invios saltus penetravit in Macedoniam, compluresque urbes occupavit. Rhodii misere legatos Romam, minantes, se Perseo auxilio futuros, nisi populus romanus cum eo pacem atque amicitiam iungeret[1]. Indigne id latum. Quum id bellum L. Aemilio Paullo, sequentis anni consuli iterum, mandatus esset, Paullus, in concione precatus[2], ut quidquid diri populo romano immineret, in domum suam converteretur, et in Macedoniam profectus, vicit Persen, totamque Macedoniam in potestatem redegit. Antequam confligeret, C. Sulpicius

2. *Classium romanarum;* sic Andreas, Sigonius, aliique; melius quam quomodo Gronovianae editiones habent, *Romanorum.* LEM.

3. *Victis Dardanis et Illyrico, cuius rex erat Gentius:* sed hic tantum Labeatium Illyriorum rex fuit, et Perseus aliis quidem Illyrici populis bellum intulit, non autem illis et Gentio, quem potius omni modo ad societatem pellicere conabatur; conf. Liv. XLIII, 18 sq. et Periz. Anim. Hist. cap. 9, pag. 375.

4. *Princeps in senatu*, ut apud Livium, XXVII, 11, et XXXVIII, 28. Verba tamen *in senatu* absunt a 7 MSS. et ed. Camp.

EPIT. XLIV. 1. *Minantes se Perseo auxilio futuros, nisi populus romanus cum eo pacem atque amicitiam iungeret;* haec est unius codicis a Gron. inspecti scriptura; quae quum expeditissima sit, Clericus eam in editione sua repraesentavit, quod, eius exemplo, itidem fecere Crev. et Drak. In vulgata lectione aliquid erat vitii: *minantes, ut Perseo essent auxilio, nisi pop. romanus ... coniungeret.* LEM.

2. *Paullus in concione precatus,* etc. immo Paullus haec demum precatus est in oratione post triumphum habita; conf. XLV, 41; Val. Max. V, 10, §. 2, et Periz. Anim. Hist. cap. 9, pag. 375.

Gallus tribunus militum praedixit exercitui, ne miraretur, quod luna nocte proxima defectura esset. Gentius quoque rex Illyriorum, quum rebellasset, ab Anicio praetore victus, venit in deditionem, et cum uxore et liberis et propinquis Romam missus est. Alexandria legati a Cleopatra et Ptolemaeo regibus venerunt, querentes de Antiocho rege Syriae, quod his bellum inferret. Perses, sollicitatis in auxilium Eumene rege Pergami et Gentio rege Illyriorum, quia his pecuniam, quam promiserat, non dabat, ab iis relictus est. [3]

EPITOME LIBRI XLV

Perseus ab Aemilio Paullo in Samothrace captus est. Quum Antiochus, Syriae rex, Ptolemaeum et Cleopatram, Aegypti reges, obsideret, et missis ad eum a senatu legatis, qui iuberent, ab obsidione socii regis absisteret, editisque mandatis consideraturum se ille, quid faciendum esset, respondisset; unus ex legatis Popillius virga regem circumscripsit, iussitque, antequam circulo excederet, responsum daret [1]. Qua asperitate effecit, ut Antiochus bellum omitteret. Legationes gratulantium populorum ac regum in senatum admissae. Rhodiorum, quia eo bello contra populum romanum faverant, exclusa [2]. Postero die [3],

3. *Ab iis relictus est:* hoc de Eumene et Gallis verum est, non de Gentio, quem *victum in deditionem venisse* paulo ante recte scripsit epitomator noster; Duk.

Epit. XLV. 1. *Iussitque responsum daret;* mallet Crev. cum Gron. *dare.* Sed vide XLII, cap. 39, n. 4.

2. *Rhodiorum, quia eo bello contra populum romanum faverant* (ut apud Suet. Caligul. 30), *exclusa*, in senatum non admissa est. Haec pertinent non ad ea, quae Livius cap. 3, sed quae cap. 20 narrat. Quidam MSS. *fuerunt* et *fuerant* pro *faverant;* et *exclusae:* sed unam tantum hoc tempore Rhodiorum legationem Romae fuisse, licet constantem ex pluribus legatis, ex Liv. XLV, 25 patet; Drak.

3. *Postero die, quum*, etc. hoc non est in Livio; Duk.

quum de eo quaereretur, ut iis bellum indiceretur, causam in senatu patriae suae legati egerunt. Nec tanquam hostes, nec tanquam socii dimissi. Macedonia in provinciae formam redacta est [4]. Aemilius Paullus, repugnantibus militibus eius propter minorem praedam, et contradicente Ser. Sulpicio Galba, triumphavit, et Persen cum tribus filiis ante currum duxit [5]. Cuius triumphi laetitia ne solida ei contingeret, duorum filiorum funeribus insignita est: quorum alterius mors patris triumphum praecessit, alterius sequuta est. Lustrum conditum est a censoribus. Censa sunt civium capita trecenta duodecim millia octingenta quinque [6]. Prusias, Bithyniae rex, Romam ut senatui gratularetur ob victoriam ex Macedonia partam, venit, et Nicomedem filium senatui commendavit. Rex, plenus adulationis, libertum se populi romani dicebat.

EPITOME LIBRI XLVI

Eumenes rex Romam venit [1]: qui quia Macedonico bello medium egerat [2], ne aut hostis iudicatus vide-

4. *Macedonia in provinciae formam redacta est*, at non tum (vide ad cap. 29), sed post devictum Pseudophilippum; quem errorem iam notarunt Periz. Anim. Hist. cap. 9, p. 374; Sigon. de Iur. Prov. I, 8; Duker. ad Flor. II, 14, n. 5, et Gron.

5. *Et Persen cum tribus filiis ante currum duxit:* pars illa huius libri, in qua Livius triumphum Paulli exposuerat, periit; Duk. De literis Persei vide ad Liv. XLII, 52, n. 3.

6. *Censa sunt civ. cap. CCCXII millia LXXXV*; quidam MSS. *CCCXII millia DCCCCV*, et *DCCCXCV*. « De numero nunc nihil in Livio legitur; sed in eo haud dubie scribarum error est: certe mihi non apparet causa, cur nunc multo maior fuerit, quum et superioribus et sequentibus lustris. Conf. XLII, 10 pr. et Epit. lib. XLI, XLVI, XLVII, XLVIII ». Duk.

Epit. XLVI. 1. *Eumenes rex Romam venit;* non venit Romam; sed quum Brundisium venisset, quaestor ad eum missus est cum SCto, quod, quum fama esset, eum Romam adventare, factum fuerat, quodque mox perperam *lex* dicitur; Duk. Conf. ad haec et seqq. Polyb. XXX, 17.

2. *Quia Maced. bello medium* (vid.

retur, si exclusus esset, aut liberatus crimine, si admitteretur, in commune lex lata est [3], ne cui regi Romam venire liceret. Claudius Marcellus consul Alpinos Gallos, C. Sulpicius Gallus consul Ligures subegit. Legati Prusiae regis [4] conquesti sunt de Eumene, quod fines suos popularetur; dixeruntque, eum conspirasse cum Antiocho contra populum romanum. Societas cum Rhodiis deprecantibus iuncta est. Lustrum a censoribus conditum est. Censa sunt civium capita trecenta viginti septem millia [5], viginti duo. Princeps senatus lectus M. Aemilius Lepidus [6]. Ptolemaeus, Aegypti rex, pulsus regno a minore fratre, missis ad eum legatis, restitutus est. Ariarathe Cappadociae rege mortuo, filius eius Ariarathes [7] regnum accepit, et amicitiam cum populo romano per legatos renovavit. Res praeterea adversus Ligures et Corsos et Lusitanos vario eventu gestas, et motus Syriae, mortuo Antiocho [8],

Liv. I, 32, n. 5) *egerat:* ita MSS. Leid. Voss. Berg. et Lov. 2, ut in Epit. LII, apud Liv. XLV, 25, n. 2, et al. vid. Drak. qui etiam monet, in aliis MSS. legi *se medium egerat;* sed Graevium ad Suet. Claud. 29 iam observasse, Romanos dixisse *age principem, patrem, ministrum*, sumptasque locutiones esse a scena, ubi *agere Davum, Simonem*, et hinc *mimum* vel *comoediam* histriones, illorum personas gerentes, ideoque ipsi *actores* dicantur. Conf. Ern. et Wolf. ad Suet. Claud. 25 pr. Ceterum *medium se gerere* eodem sensu dixit Livius, II, 27, n. 4.

3, *In commune lex lata est*, in universum, ὡς καθόλου δυσαρεστούμενοι ταῖς τῶν βασιλέων ἐπιδημίαις, δόγματι τοιοῦτον ἐξέβαλον. Polyb. l. l.

4. *Legati Prusiae regis*, etc. conf. Polyb. XXXI, 6, qui tamen Eumenem ab asiaticarum civitatum, non a Prusiae legatis Romae societatis *cum Antiocho* initae accusatum dicit.

5. *Censa s. civ. capita CCCXXVII millia*, forte ex MS. Iac. Susii et Plut. Aemil. pag. 275, leg. *CCCXXXVII* Pigh.

6. *Princeps senatus lectus M. Aemilius Lepidus*, nunc quartum (vide ad Lib. XL, 51; XLI, 27; XLIII, 15), deinde bis (vid. Epit. XLVII, et XLVIII) quod haud scio, an nulli praeter eum contigerit; Duk.

7. *Filius eius Ariarathes*, etc. cf. Polyb. XXXI, 14, 15.

8. *Mortuo Antiocho* Epiphane, *filium eius Antiochum* Eupatorem *cum Lysia tutore Demetrius* Soter, *Seleuci* Philopatoris *filius*, *qui Romae obses*, etc. conf. Polyb. XXXI, 12, 19-23; XXXII, 4 sq. XXXIII, 14.

qui filium Antiochum puerum admodum reliquerat, continet. Hunc Antiochum puerum cum Lysia tutore Demetrius, Seleuci filius, qui Romae obses fuerat, clam, quia non dimittebatur a Romanis, interemit, et ipse in regnum receptus. L. Aemilio Paullo, qui Persen vicerat, mortuo, tanta eius abstinentia fuit, ut, quum ex Hispania et ex Macedonia [9] immensas opes retulisset, vix ex auctione eius redactum sit, unde uxori eius dos solveretur. Pomptinae paludes [10] a Cornelio Cethego consule, cui ea provincia evenerat, siccatae, agerque ex iis factus.

EPITOME LIBRI XLVII

Cn. Tremellio tribuno plebis mulcta dicta [1] est,

9. *L. Aemilio Paullo mortuo, tanta eius abstinentia fuit, ut, quum ex Hispania et Maced.*, etc. conf. Polyb. XVIII, 18, XXXII, 8, 14; Diodor. pag. 326; Plut. Aemil. Ex h. l. vulgo colligitur, eum ter triumphasse. Sed vid. Periz. Anim. Hist. cap. 6, p. 211, et ad Morellii Quaest. epistol. resp. in calce Diss. de Aere gravi, pag. 132, 156, 229.

10. *Pomptinae paludes*, etc. « quas *siccandas provinciam* consularem fuisse, putabat Gruch. cap. 43, Refut. ad post. Disp. Sigon. quod haud verisimile, et a ratione huius temporis alienum est. Neque etiam probabile, quod Pigh. Ann. ad a. 593 existimat, alteri consulum Galliam et Ligures, alteri Italiam provincias decretas fuisse, et illam Anicio, hanc Cethego evenisse, cumque, quum in Italia materiam belli non haberet, e paludibus Pomptinis agros fecisse. Quamcumque demum provinciam Cethegus habuit, non potuit manu militari Pomptinas paludes, quae in Volscis, non in provincia Italia, erant, siccare, nisi extra ordinem dato eas siccandi negotio ». Duker.

Epit. XLVII. 1. *Cn. Tremellio tribuno pl. mulcta dicta est* « ab ipso pontifice max., credo, ut XXXVII, 51, et XL, 42, et quum de mulcta ad populum, ut solebat, certatum fuisset, tribunum damnatum fuisse. *Ius magistratuum* autem accipio ius tribunorum pl., quibus; quod sacrosancti erant, vel Tremellius solus, vel cum eo etiam ceteri tribuni plebis videntur contendisse, non esse ius pontifici max., mulctam dicere: de quo non dubitatum fuerat, quum pontifices max. in alios magistratus iure illo usi fuissent. Ceterum hoc Pighius ad a. 593 quo Cethegus consul fuit, non scio qua ratione, refert. Quum alio libro a Livio relatum fuisse appareat, non dissimile vero est, post illum annum factum fuisse ». Duk.

quod cum M. Aemilio Lepido pontifice maximo iniuriose contenderat; sacrorumque, quam magistratuum, ius potentius fuit [2]. Lex de ambitu lata [3]. Lustrum a censoribus conditum est. Censa sunt civium capita trecenta triginta octo millia, trecenta quatuordecim. Princeps senatus lectus Aemilius Lepidus. Inter Ptolemaeos fratres, qui dissidebant, foedus ictum, ut alter in Aegypto, alter Cyrenis regnaret. Ariarathes, Cappadociae rex, consilio Demetrii, regis Syriae, et viribus pulsus regno, a senatu restitutus est. Missi a senatu, qui inter Masinissam et Carthaginienses de agro iudicarent. C. Marcius consul adversus Dalmatas parum prospere primum, postea feliciter pugnavit: cum quibus bello confligendi causa fuit, quod Illyrios, populi romani socios, vastaverant; eandemque gentem Cornelius Nasica consul domuit. Q. Opimius consul transalpinos Ligures, qui Massiliensium oppida, Antipolim et Nicaeam [4], vastabant, subegit. Praeterea res in Hispania [5] a compluribus parum prospere gestas continet. Consules anno quingentesimo nonagesimo octavo ab Vrbe condita magistratum, peractis comitiis [6] insequentisque anni consulibus creatis, inire coeperunt. Mutandi comitia causa fuit, quod Hispani rebellabant. Legati, ad disceptandum inter Masinissam et Carthaginienses missi renuntiaverunt, vim

2. *Sacrorumque, quam magistratuum* (sacrosanctorum), *ius potentius fuit* (plus valuit, ut Liv. VII, 22, et XXV, 1), ex codd. Leid. et Lov. 2. Conf. Gron. ad h. l. et Obss. IV, 8, p. 121.

3. *Lex de ambitu lata;* quo anno, incertum, etsi ad a. 594 referunt Manut. de Leg. Rom. cap. 28, et Sigon. de Iudic. II, 30, et Pigh.

4. *Antipolim et Nicaeam*, colonias *Massiliensium*, regioni eorum vicinas Drak. conf. Strab. IV, 180, et Polyb. XXXIII, 4.

5. *Praeterea res in Hispania*, etc. conf. Appian. Hisp. 56 sq.

6. *Magistratum, peractis comitiis*, etc. verba corrupta. Post *comitiis* Pigh. ad a. 600 inserit *deposuere*, et deinde legit *consules creati inire coeperunt.* At Drak. post *creatis* excidisse putat *abdicarunt, et novi consules Cal. Ian.*,

navalis materiae se Carthagine deprehendisse. Aliquot praetores, a provinciis avaritiae nomine [7] accusati, damnati sunt.

EPITOME LIBRI XLVIII

Lustrum a censoribus conditum est. Censa sunt civium capita trecenta viginti quatuor millia. Semina tertii belli Punici referuntur. Quum in finibus Carthaginiensium ingens Numidarum exercitus, duce Ariobarzane, Syphacis nepote, diceretur esse, M. Porcius Cato suasit, ut Carthaginiensibus, quum Ariobarzanem, specie contra Masinissam regem, sed re vera contra Romanos, accitum in finibus haberent, bellum indiceretur. Contradicente P. Cornelio Nasica, placuit, legatos mitti Carthaginem, qui specularentur, quid ageretur. Castigato senatu Carthaginiensium, quod contra foedus et exercitum et navales materias haberent, pacem inter eos et Masinissam facere voluerunt, Masinissa agro, de quo lis erat, cedente. Sed Gisgo, Hamilcaris filius, homo seditiosus, qui tunc in magistratu erat, quum senatus pariturum se iudicio legatis dixisset, ita bellum adversus Romanos suadendo concitavit, ut legatos, quo minus violarentur, fuga explicuerit [1]. Id nuntiantes infestum iam senatum Carthaginiensibus infestiorem fecerunt.

vel *Cal. Ian.* ante *inire.* Consules certe eo die magistratum hoc anno iniisse, Chronica Cassiodori et Mariani Scoti docent.

7. *Avaritiae nomine accusati* (vid. Periz. ad Sanctii Min. II, 3, p. 164) *damnati sunt* iudicio extraordinario ex SCto constituto, ut Liv. XLII, 2: nam prima lex de repetundis pecuniis, qua quaestio illa ordinaria est facta, demum a. 604 a L. Calpurnio Pisone lata (vid. Cic. Brut. 27, et de Off. II, 21); haec autem ante annum illum gesta sunt; Duk.

Epit. XLVIII. 1. *Fuga explicuerit*, ut Epit. XLIX, LXVIII, et Flor. IV, 2.

M. Porcius Cato filii, in praetura mortui [2], funus tenuissimo, ut valuit, nam pauper erat, sumptu fecit. Andriscus, qui se Persei filium, regis quondam Macedoniae, ingenti adseveratione mentiretur, Romam missus. M. Aemilius Lepidus, qui princeps senatus ab sextis iam censoribus erat lectus, antequam exspiraret, praecepit filiis, lecto se strato sine linteis [3], sine purpura efferrent; in reliquum funus ne plus, quam aeris denos, consumerent: imaginum specie, non sumptibus, nobilitari magnorum virorum funera solere. De veneficiis quaesitum. Publicia et Licinia [4], nobiles feminae, quae viros suos consulares necasse insimulabantur, cognita causa, quum praetori pro se vades dedissent [5], cognatorum decreto necatae sunt. Gulussa, Masinissae filius, denuntiavit [6], Carthagine delectus agi, classem comparari, et haud dubium bellum strui. Quum Cato suaderet, ut iis bellum indiceretur, P. Cornelius Nasica dicente, nihil temere faciundum, placuit decem mitti legatos exploratum. L. Licinius Lucullus, A. Postumius Albinus

2. *In praetura mortui*, ut apud Plut. Cat. Mai. p. 251. Eum praetorem designatum obiisse dicit Gell. XIII, 19. — *Nam pauper erat*; contrarium tradit Plut. — *Andriscus*, etc. conf. ad XLIX, 14.

3. *Lecto se strato sine linteis*, etc. forte cum Iac. Periz. leg. *strato linteis sine purpura*: vix enim *lintea* tanti pretii fuisse videntur, ut se illis efferri Lepidus prohiberet; Drakenb. Conf. Vlit. ad Grat. Cyn. v. 87.

4. *Publicia et Licinia*, etc. conf. Val. Max. VI, 3, §. 8, qui tamen non *consulares* ab iis veneno necatos dicit, sed ab illa *L. Postumium Albinum consulem* (quem a. 599 in magistratu mortuum Fasti Capit. produnt), ab hac Claudium Asellum; quod cognomen nulli Claudiorum fuit, qui circa haec tempora consules fuere; Dnk.

5. *Quum praetori pro se* (ita cod. Sus. et alii MSS. *praedes*, *preces*, *plures* et *praedictos*, i. e. quos ille ab iis postulaverat; nisi malis *a praetore die dicta*; Gron.) *vades dedissent*; vide ad Liv. III, 13, n. 9, et XXIII, 32, n. 3. — *Cognatorum decreto necatae sunt*; vide ad Liv. XXXIX, 18, n. 4.

6. *Gulussa, Masinissae filius, denuntiavit*, indicavit, ut apud Liv. XLII, 24; XLV, 1, 34. Quidam MSS. *nuntiavit* (prob. Crev.), et mox *haud dubie bellum strui*. — *P. Cornelio Nasica*; vid. Epit. XLIX, n. 2.

consules, quum delectum severe agerent, nec quemquam gratia dimitterent, ab tribunis plebis, qui pro amicis suis vacationem impetrare non poterant, in carcerem coniecti sunt 7. Quum Hispaniense bellum, parum prospere aliquoties gestum, ita confudisset civitatem romanam, ut ne ii quidem invenirentur, qui aut tribunatum exciperent, aut legati ire vellent, P. Cornelius Aemilianus processit, et excepturum se militiae genus, quodcumque imperatum esset, professus est. Quo exemplo omnes ad studium militandi concitavit. L. Lucullus consul, qui M. Claudio Marcello successerat, quum lacessere 8 omnes Celtiberiae populi viderentur, Vaccaeos et Cantabros et alias adhuc incognitas nationes in Hispania subegit. Ibi P. Cornelius Africanus Scipio Aemilianus, L. Paulli filius, Africani nepos, sed adoptivus, provocatorem barbarum tribunus militum occidit; et in oppugnatione Intercatiae urbis maius 9 etiam periculum adiit. Nam murum primus transcendit. Ser. Sulpicius Galba praetor male adversus Lusitanos pugnavit. Quum legati ex Africa cum oratoribus Carthaginiensium et Gulussa, Masinissae filio redissent, dicerentque, et exercitum se et classem Carthagine deprehendisse, perrogari sententias placuit. Catone et aliis principibus

7. *In carcerem coniecti sunt* consules a tribuni pl., quod ante D. Brutum et P. Scipionem coss. non factum dicit Cic. de Leg. III, 9, n. 20, ubi Manut. id oratorie accipit dictum de re, quae ante perraro aut semel tantum facta sit; at Wagner. ibi paucis mutatis legit *et, quod ante factum non erat, C. Gracchus rumis*, etc. aut Livium a Cicerone dissentire putat.

8. *L. Lucullus consul, qui M. Claudio Marcello* (ex emend. Drak. pro *cui M. Claudius M.) successerat, quum lacessere*, etc. quidam MSS. *quum pacasse* vel *placasse ... videretur*. Conf. Appian. Hisp. 48-59; Polyb. XXXV, 1 sq. et Fragm. Hist. XXVII; Pigh. Ann. t. II, pag. 434, et Freinsh. Supplem. Liv.

9. *In oppugnatione Intercatiae urbis* Vaccaeorum *maius etiam periculum adiit:* conf. Appian. Hisp. 53 sq. Val. Max. III, 2, §. 6; Aur. Vict. et Ampel. ll. ll.

senatui suadentibus, ut in Africam confestim transportaretur exercitus, quod P. Cornelius Nasica dicebat, nondum sibi iustam causam belli videri, placuit, ut bello abstinerent, si Carthaginienses classem exussissent, et exercitum dimisissent; sin minus, proximi consules de Punico bello referrent. Quum locatum a censoribus theatrum exstrueretur, P. Cornelio Nasica auctore, tanquam inutile et nociturum publicis moribus, ex senatusconsulto destructum est, populusque aliquandiu stans ludos spectavit. Carthaginienses quum adversus foedus bellum Masinissae intulissent, victi ab eo, annos habente nonaginta duos [10], et sine pulpamine mandere et gustare panem tantum solito, insuper romanum bellum meruerunt.

EPITOME LIBRI XLIX

Tertii Punici belli initium [1] altero et sexcentesimo

10. *Annos habente nonaginta duos*, etc. potius *duodenonaginta;* vid. Wessel. Obss. I, 24, et ad Epit. L, n. 6. — *Sine pulpamine*, pulpamento, ut *stramen* et *stramentum*, *tentamen* et *tentamentum*, *purgamen* et *purgamentum*; Duk. In fine huius Epit. adduut Exc. Pithoei: *Motus praeterea Syriae et bella inter reges gesta referuntur; inter quos motus Demetrius Syriae rex occisus erat.*

Epit. XLIX. 1. *Tertii Punici belli initium*, sc. hoc in libro est seu refertur, *altero et DC anno ab V. c.*, scil. coepti et *intra*, etc. Gronov. Forte tamen verba *altero et DC ab V. c.* pendent a voce *initium*. Ceterum *altero* etiam dixit Eutrop. IV, 10, *secundo* Oros. IV, 22. Vtrum vox *alter*, numero ordinali apposita, h. l. sit *primus*, ut apud Suet. Tit. 11 (vid. Burman. ad Petron. cap. 108), an *secundus*, ut apud Liv. III, 33, n. 1, et XXXIII, 21, n. 1 (ubi conf. Polyb. XVIII, 24, §. 8), non minus dubium esse, quam apud Cic. ad Div. XII, 25, et forte Virg. Ecl. VIII, 39 (ubi Passerat. ad Cic. pro Caec. 9; Graev. ad Cic. Phil. I, 13, aliique pro *primo*, sed Periz. Anim. Hist. cap. 7, p. 282, et alii rectius pro *secundo* accipiunt), monet Duker.; sed initium belli Punici III certe obsidionis Carthaginis ab omnibus historicis (etiam auctore huius Epit.; vid. n. 5) in consulatum L. Marcii Censorini et M'. Manilii, hunc vero ab aliis Fastorum auctoribus in a. Vrb. cond. DCIV, ab aliis in a. DCV conferri. Hinc alii pro *altero* h. l. coniiciunt *quarto*, alii *quinto* secundum Varronis, vel potius *tertio* secundum Catonis, Livii et Dodwelli chronologiam. Conf. n. 3.

anno ab Vrbe condita, intra quintum annum, quum erat coeptum, consummati. Inter M. Porcium Catonem et Scipionem Nasicam, quorum alter sapientissimus vir in civitate habebatur, alter etiam vir optimus a senatu iudicatus erat [2], diversis certatum sententiis est, Catone suadente bellum, et ut tolleretur deleretur que Carthago; Nasica dissuadente. Placuit tamen, quod contra foedus naves haberent, quod exercitum extra fines duxissent, quod socio populi romani et amico Masinissae arma intulissent, quod filium eius Gulussam, qui cum legatis romanis erat, in oppidum non recepissent, bellum iis indici. Prius quam ullae copiae in naves imponerentur, Vticenses legati Romam venerunt, se suaque omnia dedentes. Ea legatio, veluti omen, grata Patribus, acerba Carthaginiensibus fuit. Diti patri [3] ludi ad Terentum, ex praecepto librorum (sibyllinorum), facti: qui anno centesimo,

2. *Scipionem Nasicam, qui etiam vir optimus a senatu iudicatus erat:* ita et Diodor. in Exc. Peiresc. p. 382. Sed hic filius fuisse videtur illius, qui *vir optimus iudicatus* fuerat; Duk. Cf. Rupert. ad Pompon. lib. II, §. 37; D. de Orig. Iur. Hic, de quo etiam vid. Epit. XLVIII, bis consul fuit a. V. 591 et 598, ac censor a. 594, eique ob sapientiam datum cognomen *Corculum;* vid. Cic. Tuscul. I, 9, in Bruto, 20, 58, et de Nat. Deor. II, 4. Hinc et h. l. auctor Epit. dixit *etiam* (non modo sapientissimus vir fuit, sed *etiam* optimus); at perperam putasse videtur, eidem homini duo cognomina, *Optimi* et *Corculi,* tributa fuisse. — *Et ut tolleretur deleretur-que.* Sic vet. lib. Leid. Berg. et Lov. 2. *ut omnino deleretur;* sic praefert Norvic. praeter reliquas ante Sigon. edd. Lem.

3. *Diti patri* ac Proserpinae *ludi* saeculares seu Terentini, *ad Terentum,* locum in campo Martio prope Tiberim .... *facti;* conf. Festus voc. *Saeculares* et *Terentum.* — *Anno centesimo,* adde *ante,* aut lege *ante annum centesimum:* nam in MSS. est *annum centesimum* et *anno centesimo a primo P. bello;* Gron. — *Quingentesimo et altero anno ab V. c.* conf. Censorin. cap. 17, *tertii ludi fuerunt, Antiate Livioque auctoribus, P. Claudio Pulchro, L. Iunio Pullo coss.* (h. e. anno DI ad summam annorum Livianam; Sigon.) *De quartorum ludorum anno triplex opinio est: Antias enim et Varro et Livius relatos esse prodiderunt L. Marcio Censorino, M. Manilio coss. a. V. c. DCV:* in quo numero edendo alios cum auctores, quam Livium, sequi monet Sigon. Conf. sup. n. 1.

primo Punico bello, quingentesimo et altero anno ab Vrbe condita, facti erant. Legati triginti Romam venerunt, per quos se Carthaginienses dedebant. Catonis sententia pervicit, ut in decreto perstaretur, et ut consules quam primum ad bellum proficiscerentur. Qui ubi in Africam transierunt, acceptis, quos imperaverant, trecentis obsidibus et armis omnibusque instrumentis bellicis, si qua Carthagine erant; tunc, quum ex auctoritate Patrum iuberent, ut in alium locum, dum a mari decem millia passuum, ne minus, remotum, oppidum facerent [4], indignitate rei ad rebellandum Carthaginienses compulerunt. Obsideri oppugnarique coepta est Carthago ab L. Marcio, M'. Manilio consulibus [5]. In qua oppugnatione quum neglectos ab una parte muros duo tribuni temere cum cohortibus suis irrupissent, et ab oppidanis graviter caederentur, a Scipione Africano [6] expliciti sunt; per quem et castellum Romanorum, quod nocte [7] expugnabant, paucis equitibus iuvantibus, liberatum est; castrorumque, quae Carthaginienses, omnibus copiis ab urbe pariter egressi, oppugnabant, liberatorum is ipse praecipuam gloriam tulit. Praeterea, quum ab irrita oppugnatione Carthaginis consul (alter enim Romam ad comitia ierat) exercitum duceret adversus Hasdrubalem, qui cum altera manu [8] iniquum saltum

4. *Vt in alium locum ...ne minus*, (vide ad Liv. XXXVIII, 24, n. 3), *remotum, oppidum facerent:* cum Gron. leg. *transferrent*, aut ex nonnullis libris *in alio loco...remoto.* — *Ad rebellandum* ex MS. Leid. recepi pro *ad bellandum.*

5. *Ab L. Marcio, M'. Manilio coss.* conf. n. 1 et 3; Appian. Pun. 56, 75 (ubi vid. Schweigh.), 94-110; Pigh. Annal. ad a. 604.

6. *A Scipione Africano;* vide ad Epit. XLVIII, n. 16. *Aemiliano* Lov. 2, quod praeferrem, si plures codd. id vellent; Drakenb. *Orfitiano* Pal. 1 et Exc. Pith.

7. *Quod nocte expugnabant*, h. e. expugnaturi videbantur, alioquin expugnaturi erant, parum aberant, quin expugnarent; Gron. Vid. Liv. III, 21, n. 3. *Oppugnabant* primus reposuit Frob. a. 1535. Cf. Epit. LXXV, n. 3.

8. *Cum altera manu*, Voss. *alia*, et Exc. Pith. non male *ampla.*

insederat, suasit primo consuli, ne tam iniquo loco confligeret. Victus deinde complurium, qui et prudentiae eius et virtuti invidebant, sententiis, et ipse saltum ingressus est, quumque, sicut praedixerat, fusus fugatusque esset romanus exercitus, et duae cohortes ab hoste obsiderentur, cum exiguis equitum turmis in saltum reversus, liberavit eas et incolumes reduxit. Quam virtutem eius et Cato, vir promptioris ad vituperandum linguae, in senatu sic prosequutus est, ut diceret, *reliquos, qui in Africa militarent, umbras militare, Scipionem vigere* [9]; et populus romanus eo favore complexus, ut comitiis plurimae eum tribus consulem scriberent [10], quum hoc per aetatem non liceret. Quum L. Scribonius tribunus plebis rogationem promulgasset, ut Lusitani [11], qui, in fidem

9. *Reliquos, qui in Africa militarent, umbras militare, Scipionem vigere*, versus Hom. Odyss. X, 495, Οἶος πέπνυται, τοὶ δὲ σκιαὶ ἀΐσσουσιν, ad Scipionem, quod iam Plut. in Apophth. notavit, et ad alios (vid. intpp. Hom.) translatus. Ex eo Gron. non male coni. *volitare* pro *militare*.

10. *Vt comitiis plurimae eum tribus consulem scriberent*, forte *iuberent*: nam prima lex tabellaria a Gabinio lata est demum a. V. cond. DCXIV, ante quam suffragia pronuntiabantur, non scribebantur; Gron.

11. *L. Scribonius* Libo *tribunus pl. rogationem promulgasset, ut Lusitani, qui ... a Ser.* Sulpicio *Galba in Galliam venissent*, venditi seu venum dati essent. *In Gallia* emendavit Sigon. (et in textum recepit Crev. Lem.). Sed vulgatum, licet locutionis huius exempla mihi non suppetant, praefero: nam *in Gallia* vendit, qui alibi constitutus vendit ea conditione, ut in Galliam abducatur, sicut apud Livium, XXIX, 13, *scribere* Romae *legiones in Bruttios* mittendas: certe Galba, qui praetor Hispaniam ulteriorem obtinuit, non videtur Galliam, alterius provinciam, adiisse, ut in ea captivos Lusitanos venderet, sed id potius in ipsa Hispania ementibus Gallis fecisse, qui eos in Galliam adsumerent; Drak. Nota Dukeri est: « Rogationi causam dedit perfidia Galbae praetoris in Lusitanos, quam Appian. Hisp. 58 sq. Cic. Brut. 23, et pro Mur. 28, Val. Max. VIII, 1, §. 2, IX, 6, §. 2, Suet. Galb. 3, Oros. IV, 21, et alii narrant. Sed vel plura fuere huius rogationis capita, vel alia rogatio separatim a Scribone in Galbam lata est. Nam Cic. de Or. I, 53, Libonem in eum *quaestionem*, et in Brut. 23, *rogationem privilegii similem* tulisse, auctor est. De *rogatione, ut Lusitani in libertatem restituerentur*, alibi nihil proditum inveni: eam, quae in Galbam lata erat, Catonem suasisse, addit Cic. Brut. 23

populi romani dediti, a Serv. Galba in Galliam venissent, in libertatem restituerentur, M. Cato acerrime suasit. Exstat oratio in Annalibus eius [12] inclusa. Q. Fulvius Nobilior, et saepe ab eo in senatu laceratus, respondit pro Galba; ipse quoque Galba, quum se damnari videret, complexus duos filios praetextatos et Sulpicii Galli filium, cuius tutor erat, ita miserabiliter pro se loquutus est, ut rogatio antiquaretur. Exstant tres orationes eius, duae adversus Libonem tribunum plebis rogationemque eius, habitae de Lusitanis: una contra L. Cornelium Cethegum, in quo Lusitanos propter sese castra habentes [13] caesos fatetur, quod compertum habuerit, equo atque homine suo ritu immolatis, per speciem pacis adoriri exercitum suum in animo habuisse. Andriscus quidam, ultimae sortis homo [14], Persei regis se filium ferens et mutato nomine Philippus vocatus, quum ab urbe romana, quo illum Demetrius Syriae rex ob hoc ipsum

quod Val. Max. VIII, 1, §. 2, Catonem actioni tribuniciae subscripsisse dicit. Sed eam non acceptam fuisse, apparet ex iis, quae in seqq. et apud Cic. ac Val. Mal. ll. ll. et Quintil. Inst. Orat. II, 15, de ratione, qua Galba periculum evaserit, traduntur. Namque quod Livius, XXXIX, 40 extr. Galbam a Catone *ad populi iudicium adductum*, Plut. in Cat. et Auct. de Viris ill. cap. 47, a Catone *accusàtum* scribunt, in hanc sententiam accipio, Catonem in suadenda rogatione Scribonia ita aspere et vehementer apud populum dè Galba loquutum, quod Cic. dicit, et ita accusatorie crimen eius exaggerasse, ut pro accusatore haberi potuerit. Nam Catonem suasoris tantum partes egisse, ex Cic. patet. Errat autem Appiani Hisp. 60 extr. scribens κατηγορούμενος διέφευγε διὰ τὸν πλοῦτον, sc. Galba accusatus ». Conf. H. Steph. ad Appian. l. l. qui διέφευγε reddit *evadere solebat*, sc. saepe in iudicium vocatus.

12. *Extat oratio* Catonis *in Annalibus*, Originibus, *eius inclusa;* conf. ad Liv. XLV, 25, n. 2; Cic. Brut. 23; et Voss. Hist. Lat. I, 5.

13. *Propter sese castra habentes;* vid. Liv. XXI, 27, n. 6. Vet. lib. *prope se*. Voss. et Boënd. et ed. Camp. Lem.

14. *Andriscus quidam* seu Pseudophilippus, Adramyttenus, *ultimae sortis homo*, etc. conf. Flor. II, 14; Vell. I, 11; Iustin. XXXV, 1; Ammian. Marcell. XIV, 40; Zonar. XI, 28 sqq. Oros. IV, 22; Pausan. VII, 13; Strabo, XIII, 624. — *Ab urbe romana*, al. *Roma*. Conf. Drak. ad h. l. et Epit. LXXXVIII.

mendacium miserat, clam profugisset, multis ad falsam eius fabulam, velut ad veram [15], coëuntibus, contracto exercitu, totam Macedoniam aut voluntate incolentium, aut armis occupavit. Fabulam autem talem finxerat. Ex pellice se et Perseo rege ortum, traditum educandum Cretensi cuidam esse, ut in belli casus, quod ille cum Romanis gereret, aliquod velut semen regiae stirpis exstaret. Perseo demortuo, Adramyttei se educatum usque ad duodecimum annum aetatis, patrem eum esse credentem, a quo educaretur, ignarum generis fuisse sui. Affecto deinde eo, quum prope ad vitae finem ultimum [16] esset, detectam tandem ibi originem suam, falsaeque matri libellum datum, signo Persei regis signatum, quem sibi traderet, quum ad puberem aetatem venisset; obtestationesque ultimas adiectas, ut res in occulto ad id tempus servaretur. Pubescenti libellum traditum: in quo relicti sibi duo thesauri a patre dicerentur. Tum scientem mulierem subditum se esse [17], veram stirpem ignoranti edidisse genus; atque obtestatam, ut prius, quam manaret ad Eumenem res, Perseo inimicum, excederet iis locis, ne interficeretur. Eo se exterritum, simul sperantem aliquod a Demetrio auxilium, in Syriam se contulisse; atque ibi primum, quis esset, palam expromere ausum.

EPITOME LIBRI L

Thessalia, quum et illam invadere armis atque oc-

15. *Ad falsam eius fabulam*, sermonem, rumorem, quem ipse de se serebat, *velut ad veram*; vid. Liv. I, 11, n. 5. *Famam* quidam MSS.

16. *Prope ad ultim. v. finem*; vid. ad Liv. VI, 42, n. 6. — *Detectam tandem ibi*, tum, *originem suam falsae matri et libellum datum* malebat Drakenb. qui et *ibi* pro *sibi* dedit ex emend. Iac. Periz.

17. *Scientem mulierem subditum se esse*, subditilium (quod demum dedit ed. Ven. a. 1498), ut apud Terent. Heaut. V, 3, v. 12. *Scienti* multi MSS., prob. Drak. Voss. Berg. et Boënd. *se subductum esse*. Lem.

cupare Pseudophilippus vellet, per legatos Romanorum auxiliis Achaeorum defensa est. Prusias rex Bithyniae, omniumque humillimorum vitiorum [1], a Nicomede filio, adiuvante Attalo rege Pergami, occisus est. Habebat alium filium [2], qui, pro superiore ordine dentium, enatum habuisse unum os continens dicitur. Quum tres legatos ad pacem inter Nicomedem et Prusiam faciendam Romani misissent, et unus ex iis multis cicatricibus sparsum caput haberet [3], alter pedibus aeger esset, tertius ingenio socors haberetur; dixit Cato, eam legationem nec caput, nec pedes, nec cor habere. In Syria, quae eo tempore stirpe generis parem Macedonum regi, inertia [4] socordiaque similem

Epit. L. 1. *Omniumque humillimorum vitiorum*, sc. rex; Sigon. *omnium humilive morum atque vitiorum* MS. Gud. prob. Gron. si *humilium* legatur. Quaedam edd. addunt *fautor*. De re vid. Liv. XLV, 44. — *A Nicomede filio ... occisus est* Nicomediae; vid. Appian. Mithrid. 4-7, et ad Liv. XLII, 12, n. 2.

2. *Habebat alium filium*, Prusiam (conf. seqq.) aut Nicomedem Monodem, *qui pro superiore*, etc. vide ad Liv. XLII, 12, n. 2; Kuhn. ad Polluc. II, 94; Hard. ad Plin. VII, 16; Suidas, voc. Ἀπολλωνιὰς λίμνη · Val. Max. I, 8, ext. 12; Solin. cap. 1. — *Tres legatos* pro *legatos* recepi e cod. Lov. 2, quod firmari aliis MSS., qui *in legatos* et *inde* (in) *legatos* praeferunt, iam monuit Drak.

3. *Vnus ex iis multis cicatricibus sparsum caput haberet*, saxo quondam in caput percussus, *alter pedibus aeger esset*, ὑπὸ ῥεύματος, *tertius*, etc. conf. Appian. Mithrid. cap. 6, et Plut. in Cat. mai. pag. 340. *Sparsum* Lov. 2, et edd. tantum non omnes. n reliquis MSS. *plenum pene desertum*, *fractum*, *sarsum*, et *farsum*' quod recepit Sigon. putans id esse id. qd. fartum, et hoc refertum, plenum; quo sensu potius *sparsum* dicitur XXII, 1; XLI, 21, et al. vid. Duk. et Drakenb.

4. *In Syria, quae eo tempore stirpe generis parem Macedonum regi* (sc. Andrisco), *inertia*, etc. ita MS. Leid. et Delrii, quos sequutus sum, nec aliter Voss. Berg. Boënd. et Lov. 2, nisi quod *pacem* habent. Male vulgo legitur *ex stirpe generis Persei, regis Macedonum;* et nostra emendatio, quam etiam Delrius, Crever. et Drak. probarunt, verisimilior quam Gronoviana, *ex stirpe generis incerti, inertia*, etc. Designatur h. l. *Alexander Balas, homo ignotus et incertae stirpis, qui occiso Demetrio* Sotere *rege* (de quo vide ad Epit. XLVI, n. 9) *in Syria regnabat*, quemque deinde *Demetrius* Nicator, illius *Demetrii filius*, *contempta socordia inertiaque eius, adiuvante Ptolemaeo Aegypti rege, bello interemit:* quae legimus in Epit. LII. Conf. Polyb. XXXIII, 14 et 16; Appian. Syr. cap. 67 sq.

Prusiae regem habebat, iacente eo in ganea et lustris, Ammonius regnabat [5]; per quem et amici omnes regis, et Laodice regina, et Antigonus, Demetrii filius, occisi. Masinissa, Numidiae rex, maior nonaginta annis decessit, vir insignis. Inter cetera opera iuvenilia, quae ad ultimum edidit, adeo, etiam versus in senectam, viguit, ut post sextum et octogesimum annum filium genuerit. Inter tres liberos eius [6], maximum natu Micipsam, Gulussam, Mastanabalem, qui etiam graecis literis eruditus erat, P. Scipio Aemilianus [7] (quum commune eis pater regnum reliquisset, et dividere eos arbitro Scipione iussisset) partes administrandi regni divisit. Item Phamææ [8] Himilconi,

Ioseph. Ant. XII, 12; XIII, 2, 8, 12; Oros. V, 4; Iustin. XXXV, 1, et Strabo. — *In ganea et lustris*, ut apud Liv. XXVI, 2.

5. *Ammonius regnabat*, etc nota. Dukeri est: «Hunc amicum Alexandri (vid. Ioseph. XIII, 8) *regnasse* dicit, i. e. rege per inertiam negligente regni curam, omnia ex libidine et arbitrio suo administrasse, quod Iustino, XXX, 2, est regnum possidere. *Laodicen* filiam Antiochi Epiphanis fuisse, e Polyb. ll. ll. colligitur. Eam si uxorem habuit Balas, sequutus est exemplum regum Aegyptiorum; nam ipse quoque se Antiocho Epiphane natum ferebat. Quem *Antigonum Demetrii filium* dicat, non liquet. Vix dubitari potest, quin Demetrium Soterem designet, de quo vid. n. 4, et Epit. XLVI, n. 9. Sed huic filium fuisse *Antigonum*, nusquam proditum legi. Duos illius filios, Demetrium Nicatorem, qui Bala victo regnum paternum recuperavit, et Antiochum Sedeten, Demetrio fratre a Parthis capto, itidem regem Syriae, memorant Iustin. XXXV, 2; XXXVI, 1; Ioseph. et Appian. ll. ll.»

6. *Inter tres liberos eius*, sc. legitimos et patri superstites, praeter quos multi fuere, aut nothi, aut ante patrem mortui; inter quos etiam referendi videntur *Masgaba* et *Misagenes*, a Livio saepius memorati. Quatuor tamen filios praeter Stembanum ab eo relictos dicit Polyb. decem Diodorus, et *XLIV* Eutropius. *Mastanabalem* (gr. Μαστανάβαν) rectius scribi quam *Manastabalem*, docent Drakenb. ad h. l. Cort. ad Sall. Iug. 5, et alii. Trium filiorum medius dicitur Zonarae, IX, 27.

7. *P. Scipio Aemilianus*, etc. conf. Appian. l. l. Punic. pag. 64. — *Partes administrandi regni:* membranae Barber. et Gudian. Lem.

8. *Phamaeae* (seu *Phameae*) *Himilconi*, etc. conf. Appian. Pun. 97, 100, 104, 107 sq. et Zonar. IX, 27. Huic et Suidae Φαβέας mendose dicitur. Conf. Drak. ad h. l. et intpp. Eutrop. IV, 10.

praefecto equitum carthaginiensium, viro forti et cuius praecipua opera Poeni utebantur, persuasit, ut ad Romanos cum equitatu suo transiret. Ex tribus legatis, qui ad Masinissam missi fuerant, Claudius Marcellus [9], coorta tempestate, fluctibus obrutus est. Carthaginienses Hasdrubalem, Masinissae nepotem, quem praetorem habebant, proditionis suspectum, in curia occiderunt: quae suspicio inde emanavit, quod propinquus esset Gulussae, Romanos auxilio iuvantis [10]. P. Scipio Aemilianus, quum aedilitatem peteret, consul a populo dictus, quoniam per annos consulem fieri non licebat [11], cum magno certamine suffragantis plebis et repugnantibus aliquandiu Patribus, legibus solutus et consul creatus est. M'. Manilius aliquot urbes circumpositas Carthagini expugnavit. Pseudophilippus in Macedonia, caeso cum exercitu P. Iuventio praetore, a Q. Caecilio victus captusque est; et recepta Macedonia.

EPITOME LIBRI LI

Carthago, in circuitu millia viginti tria passuum patens [1], magno labore obsessa et per partes capta est,

9. *Claudius Marcellus*, etc. conf. Ascon. ad Cic. in Pis. 19. — *Fluctibus*, abest a Leid. et Berg. LEM.

10. *Hasdrubalem*, *Masinissae nepotem* ... *iuvantis*; vid. Appian. Pun. 93 et 111. — *Quem praetorem habebant*: eius successor, itidem Hasdrubal, *rex*, et Hasdrubalis uxor *regina* dicuntur Orosio, IV, 23; quia Suffetes summam et regiae similem, sed annuam tantum, potestatem Carthagine obtinebant; Drak. — *Romanos auxilio iuvantis* Exc. Pithoei, unde recepi pro vulg. *Romanorum auxilia iuvantis*.

11. *Quoniam per annos consulem fieri non licebat* (ita omnes MSS. et edd. ante Mogunt. quae *decem* ante *annos* inseruit); vide ad Liv. V, 12, n. 6, et XXV, 2, n. 4. *Consuli* malebat Gronov. vide ad Liv. XXI, 44, n. 6. Scipionem tum implevisse annum aetatis *XXXVII*, ex Liv. XLIV, 14, et Fastis cons. docet Duk.

EPIT. LI. 1. *Carthago in circuitu viginti tria millia passuum patens*.

primum a Mancino legato, deinde a Scipione consule, cui extra sortem provincia Africa data erat. Carthaginienses, portu novo (quia vetus obstructus a Scipione erat) facto et contracta clam exiguo tempore ampla classe, infeliciter navali proelio pugnaverunt. Hasdrubalis quoque ducis eorum castra ad Nepherim oppidum loco difficili sita, cum exercitu deleta sunt a Scipione; qui tandem urbem expugnavit septingentesimo anno, quam erat condita [2]. Spoliorum maior pars Siculis, quibus ablata erant, reddita. Vltimo urbis excidio, quum se Hasdrubal Scipioni dedidisset, uxor eius, quae paucis ante diebus de marito impetrare non potuerat, ut ad victorem transfugerent, in medium se flagrantis urbis incendium, duobus cum liberis, ex arce praecipitavit. Scipio exemplo patris sui naturalis Aemilii Paulli, qui Macedoniam vicerat, ludos fecit, transfugasque ac fugitivos bestiis obiecit [3]. Belli Achaici semina referuntur haec; quod legati populi romani ab Achaicis pulsati sint Corinthi, missi [4], ut eas civitates, quae sub ditione Philippi fuerant, ab achaico concilio secernerent.

Recentiores editi et plerique MSS. habent *passus*. Sed melius visum est *passuum*, quod in antiquis editis exstat. Lem. — *Per partes capta est* Carthago *primum a L. Mancino legato*; vid. Appian. Pun. 110, 113, 114; Zonar. IX, 29; Plin. XXXV, 4, et Flor. II, 15. Hic Mancinum facit consulem, qui potius praetor classem sortitus erat; vid. Appian.; Fasti et Pigh. Ann. ad a. 605, 606. — Quid sit *per partes capere* Carthaginem ex auctor. citat. potest intelligi. Lem.

2. *Vrbem expugnavit DCC anno, quam erat condita*: per *DCC* potius annos Carthago floruit; vid. Heyn. Exc. 1 ad Virgil. Aen. IV.

3. *Transfugas* (exterarum gentium apud Val. Max. II, 7, §. 13) *et fugitivos bestiis obiecit*; vide ad Liv. XXX, 44, n. 9.

4. *Belli Achaici semina*, origo et causae, *referuntur haec: quod legati populi romani ab Achaicis* (immo *Achaeis*; Gron.) *pulsati sint Corinthi, missi*, etc. ita pro *Corinthum missi* e vestigiis MSS. primus edidit Iac. Gronov. monens, in eo emphasin esse, ibi id facinus patratum, quae urbs inde exitium merita. Sed vulgatae lect. idem sensus est. Conf. Epit. LII, et de ipso bello eiusque origine Polyb. XXXVIII, 1-5; XL, 2-11; Pausan. VII, 12-17 (ex quibus scriptoribus

EPITOME LIBRI LII

Cum Achaeis, qui in auxilio Boeotos et Chalcidenses habebant, Q. Caecilius Metellus ad Thermopylas bello conflixit: quibus victis, dux eorum Critolaus veneno sibi mortem conscivit [1]. In cuius locum Diaeus, achaici motus primus auctor, ab Achaeis dux creatus, ad Isthmon a L. Mummio consule victus est; qui, omni Achaia in deditionem accepta, Corinthon ex senatusconsulto diruit, quia ibi legati romani violati erant. Thebae quoque et Chalcis, quae auxilio fuerant, dirutae [2]. Ipse L. Mummius abstinentissimum virum egit [3]; nec quidquam ex iis opibus ornamentisque, quae praedives Corinthos habuit, in domum eius pervenit. Q. Caecilius Metellus de Andrisco triumphavit; P. Cornelius Scipio Africanus Aemilianus de Carthagine et de Hasdrubale. Viriathus in Hispania [4]

patet, non ipsos legatos romanos violatos fuisse ab Achaeis, sed Lacedaemonios, qui in eorum deversorium confugerant); Oros. V, 2 sq. Zonar. IX, 31 sq. Flor. II, 16; Vell. I, 11 sq.

Epit. LII. 1. *Critolaus veneno sibi m. c.* aliter Pausan. VII, 15. — *Ad Thermoplyas bello conflixit*; sic veteres editi et MSS. aliquot a Gronovio inspecti: licet ipse vocem *bello* in sua editione omiserit. Lem. — *In eius locum Diaeus*, etc. conf. Polyb., Pausan. et Zonar. ll. ll.

2. *Thebae quoque et Chalcis ..... dirutae:* quod si verum est, mirum videri potest, Strabonem et Pausan. id non memorasse; Duk. Metellum quidem cepisse vacuas Thebas, aedibus vero pepercisse tradit Pausan. VII, 15, §. 5, sed VII, 16, §. 5 Mummium deiecisse muros urbium, quae bellum adversus Romanos gesserint.

3. *Ipse L. Mummius abstinentissimum virum egit;* vide ad Epit. XLVI, 2, et de re ipsa Polyb. XL, 11, et Cic. Off. II, 22. Sed opibus quoque illis abstinuisse creditur, quia pretium earum haud noverit; vid. Vell. I, 13.

4. *Viriathus in Hispania*, etc. qui Lusitanos, ex Luculli et Galbae saevitia (vid. Epit. XLIX) superstites, ad arma vocarat. De bello Viriathico vid. Epit. LIV; Flor. II, 17; Oros. V, 4; inpr. Appian. Hisp. 59-75. Ab hoc octo eius anni numerantur, ab illis *XIV*; a Diodoro in Exc. Peiresc. pag. 361 (t. II, pag. 597, ed. Wess.) undecim; a Iustino, XLIV, 2, decem; a Velleio, II, 90, viginti: sed ibi *X* aut *XI* pro *XX* legendum videtur. Conf. Reimar. ad Dion. t. I, p. 33 sq. et de scriptura nominis *Viriathus* tum idem, tum nos ad Sil. III, 354.

primum ex pastore venator, ex venatore latro, mox iusti quoque exercitus dux factus, totam Lusitaniam occupavit; M. Vetilium [5] praetorem, fuso eius exercitu, cepit: post quem C. Plautius praetor nihilo felicius rem gessit: tantumque terroris is hostis intulit, ut adversus eum consulari opus esset et duce et exercitu. Praeterea motus Syriae et bella inter reges gesta referuntur. Alexander, homo ignotus [6] et incertae stirpis, occiso (sicut ante dictum est) Demetrio rege, in Syria regnabat. Hunc Demetrius, Demetrii filius, qui a patre quondam ob incertos belli casus ablegatus Gnidon fuerat, contempta socordia inertiaque eius, adiuvante Ptolemaeo Aegypti rege, cuius filiam Cleopatram in matrimonium acceperat, bello interemit. Ptolemaeus, in caput graviter vulneratus, inter curationem, dum ossa medici terebrare contendunt, exspiravit; atque in locum eius frater minor Ptolemaeus, qui Cyrenis regnabat, successit. Demetrius ob crudelitatem, quam per tormenta in suos exercebat, a Diodoto quodam, uno ex subiectis [7], qui Alexandri filio, bimulo admodum, regnum asserebat,

5. *M. Vetilium*, forte *C. Vetilium*, ut Creverius edidit ex Appiano et Orosio. Lem.

6. *Alexander, homo ignotus.....bello interemit;* vide ad Epit. L, n. 4, 5. — *Ob incertos belli casus ablegatus Gnidon;* vid. Iustin. XXXV, 2; Ioseph. Ant. XIII, 8, et auctor hist. Macab. I, 10, n. 67.

7. *Demetrius ob crudelitatem..... a Diodoto* Tryphone *quodam, uno ex subiectis*, etc. vid. Maccab. I, 19, 11, XIV, 1; Appian. Syr. 68 et 70; Ioseph. Ant. XIII, 9; Oros. V, 4; Iustin. XXXVI, 1. *Demetrius ob crudelitatem, quam exercebat per tormenta, invisus subiectis, a Diodoto quodam, qui Alexandri*, etc. emend. Gron. — *Alexandri* Balae *filio*, qui Alexander dicitur Appiano, Alexander Diodoti filius Oros. V, 4 (nisi ibi leg. *Alexandri filio* et *filium*), sed Iustino *Antiochus* (VI) *Demetrii privignus*: nam pater eius Alexander Balas uxorem duxit Cleopatram, filiam Ptolemaei Philometoris, regis Aegypti, quae postea nupsit Demetrio; Drak. Conf. Epit. LV extr. Ioseph. Ant. IX, 7, 8, et I Maccab. 10 et 11. — *Bimulo admodum*; vide ad Liv. XXI, 36, n. 3, et infra ad Epit. LV. — Delrius ex vet. lib. scribendum putat, *puero admodum*. Leid. Berg. et Lov. 2, servant vulgat.

bello superatus, Seleuciam confugit. L. Mummius de Achaeis triumphavit: signa aerea marmoreaque et tabulas pictas in triumpho tulit [8].

EPITOME LIBRI LIII

Ap. Claudius consul Salassos, gentem alpinam, domuit. Alter Pseudophilippus [1] in Macedonia a L. Tremellio quaestore cum exercitu caesus est. Q. Caecilius Metellus proconsul Celtiberos cecidit. A Q. Fabio proconsule [2] pars magna Lusitaniae, expugnatis aliquot urbibus, recepta est. C. Iulius senator graece res romanas scribit [3].

EPITOME LIBRI LIV

Q. Pompeius [1] consul in Hispania Termestinos sub-

8. *L. Mummius de A. triumphavit: s. aerea marmoreaque et t. p. in triumpho tulit*; conf. Tacit. Ann. XIV, 21; Strab. VIII, 381; Plin. XXXIV, 7.

Epit. LIII. 1, *Alter Pseudophilippus* vel Pseudoperseus (primus fuit Andriscus) *in Macedonia a L. Tremellio* Flacco Scrofa *quaestore* A. Licinii Nervae praetoris *caesus est.*

2. *A Q. Fabio* Maximo Serviliano et consule et *proconsule* res adversus *Lusitanos* et Viriathum gestae: Duker. Sed vide ad Epit. LIV, n. 4. — *Expugnatis aliquot urbibus*; ita edidere Sigon. Crever. et Drak. ex multorum codicum fide. Legebatur antea *expugnatis multis urbibus.* Lem.

3. *C. Iulius senator graece res romanas scribit:* quod nusquam alibi legi puto; sed de A. Postumio, qui a. Vrb. 502 consul fuit, id plures tradiderunt; Duk.

Epit. LIV. 1. *Q. Pompeius* Nepos, Auli Tibicinis filius, *consul*, qui in Hispania citeriore belloque Numantino successit Q. Caecilio Metello procons., non in Hispania ulteriore vel Lusitania et bello Viriathico Q. Fabio Serviliano. Hoc tradit Appian. Hisp. 68, illud idem cap. 76 sq. ubi res ab eo gestas copiose persequitur. Conf. Schweig. ad cap. 68, et Pigh. Ann. ad a. 610 sq. De Pompeio vid. et LIX, 5; Plut. Apophth. pag. 200; Vell. II, 1, et Ern. Clav. Cic. — *Termestinos subegit*: idem oppidum videtur esse *Termantia* et *Termes* (a quo gentile est *Termestinus*), sed Appianus, Hisp. 76, 77, Termantiam a Pompeio frustra tentatam scribit; Duker. Cum eo consentit Diodor. Legat. 30. De oppido hoc vide ad Tac. Ann. IV, 45, n. 1.

egit: cum eisdem et Numantinis pacem ab infirmitate fecit [2]. Lustrum a censoribus conditum est. Censa civium capita trecenta viginti octo millia, quadringenta quadraginta duo. Quum Macedonum legati conquestum de D. Iunio Silano praetore [3] venissent, quod acceptis pecuniis provinciam spoliasset, et senatus de querelis eorum vellet cognoscere; T. Manlius Torquatus, pater Silani, petiit impetravitque, ut sibi cognitio mandaretur, et, domi causa cognita, filium condemnavit abdicavitque; ac ne funeri quidem eius (quum suspendio vitam finisset) interfuit; sedensque domi potestatem consultantibus ex instituto fecit. Q. Fabius [4] proconsul rebus in Hispania pro-

2. *Cum eisdem et Numantinis pacem ab infirmitate* (vid. Liv. I, 1, n. 5) *fecit*: Exc. Pith. et Norv. atque editiones ante Grut. *ob infirmitatem*. Vtrumque nugatorium est, et forte leg. *pacem improbante po. ro. fecit*, vel potius *pacem a p. ro. infirmatam fecit*; Gronov. De pace, quam Pompeius, ob res male gestas iudicium metuens, fraude mala fecerat, vide Appian. Hisp. 79; Vell. II, 1; Cic. Off. III, 30, et Fin. II, 17, et Brut. 76; Pigh. Ann. ad a. 614; Quintil. III, 8, n. 3, VII, 4, n. 12 sq.

3. *Macedonum legati conquestum de D. Iunio Silano praetore*, filio *T. Manlii Torquati*, adoptatum a D. Iunio Silano, *venissent. .... fecit*; conf. Val. Max. V, 8, §. 2; Cic. de Fin. I, 7, et Pigh. Ann. ad a. 613. Nota Dukeri est: « Quaeri potest, cur a Macedonibus ad senatum delatae fuerint querelae, quum iam a. V. DCIV quaestio de repetundis perpetua facta fuisset, et quotannis praetorem suum habere coepisset? Hoc tangit, sed non dilucide explicat Sigon. de Iudic. II, 27. Credo responderi posse, legatos Macedonum senatum quidem ex more vetusto adiisse, sed verisimile esse, senatum cognitionem huius causae non suscepturum, verum ad praetorem, qui quaestionem de repetundis sortitus erat, reiecturum fuisse, nisi pater Silani petiisset impetrassetque, ut ea sibi mandaretur. Ceterum minus proprie h. l. *abdicatus* dicitur filius, qui, D. Silano in adoptionem emancipatus, nec nominis, nec sacrorum, nec familiae patris naturalis heres erat, ut Livius, XLV, 10, loquitur ». — *Sedensque domi* in solio *potestatem consultantibus fecit ex instituto*, more ICtorum, domi de iure respondentium; vid. Ern. Clav. Cic. voc. *solium*, et Wagn. ad Cic. de Leg. I, 3, n. 10. *Consultantibus*, ut *consultare aves* et oraculum apud Plin. Pan. 76, et Plin. Hist. Nat. XXXII, 2, seu 8, Drak. *consulentibus* Exc. Pith. quod praefero: nam *consultare ICtos*, pro consilium ab iis petere, vix credo usquam alibi legi; Duk.

4. *Q. Fabius* Maximus Servilianus et consul et *proconsul* a. Vrb. 611 et 612, *res in Hispania* ulteriori *prospere*

spere gestis labem imposuit, pace cum Viriatho aequis conditionibus facta. Viriathus a proditoribus, consilio Servilii Caepionis, interfectus est, et ab exercitu suo multum comploratus [5] ac nobiliter sepultus; vir duxque magnus et per quatuordecim annos [6], quibus cum Romanis bellum gessit, frequentius superior.

EPITOME LIBRI LV

P. Cornelio Nasica [1], cui cognomen Serapion fuit ab irridente Curiatio tribuno plebis impositum, et D. Iunio Bruto consulibus delectum habentibus, in conspectu tironum res saluberrimi exempli facta est: nam C. Matienus accusatus est apud tribunos plebis, quod exercitum in Hispania deseruisset, damnatusque sub furca diu virgis caesus est [2], et sestertio

gessit, sed iis *labem imposuit, pace ... facta;* vid. Appian. Hisp. 67–70. Alius est *Quintus Fabius* Maximus Aemilianus, qui consul a. Vrb. 608 in eadem Hispania duo cepit oppida, et eumdem Viriathum aliquoties vicit; vid. Appian. Hisp. 65, et supra Epit. LIII, ubi *a Q. Fabio consule* legendum esse, iam alii monuere. Hi autem Fabii fuere adoptivi fratres, ab eodem Q. Fabio Max. Labeone cos. a. 570 adoptati: hic filius L. Aemilii Paulli Macedonici, et frater naturalis Scipionis Africani minoris (vide ad Liv. XLV, 40, n. 6); ille filius Cn. Servilii Caepionis cos. a. 584, et frater naturalis *Q. Servilii Caepionis* cos. a. 613, quo fratri in Hispania ulteriori successit, et, quod mox h. l. traditur, *Viriathum a proditoribus interficiendum* curavit; de quo vid. Appian. Hisp. 70, 74, 75; Vell. II, 1; Val. Max. IX, 6, §. 4; Flor. II, 17; conf. Pigh. Ann. ad a. 608 sq. pag. 474 et 482 sq.

5. *Ab exercitu suo comploratus;* quod verbum est in mortuo proprium; vide ad Liv. III, 38, n. 3.

6. *Per quatuordecim annos;* vide ad Epit. LII, n. 4.

Epit. LV. 1. *P. Cornelio Nasica cos.* a. Vrb. 615 filio P. Nasicae Corculi (vide ad Epit. XLIX, n. 2), *cui cognomen Serapion* (alii *Serapio* et *Serapioni;* conf. Drak.) *fuit* primum *ab irridente C. Curiatio trib. pl.* (vid. Cic. Leg. III, 9, et Val. Max. III, 7, §. 3), deinde vulgo *impositum* propter similitudinem cuiusdam victimarii aut suarii negotiatoris; Vid. Val. Max. IX, 14, §. 3, et Plin. VII, 12 seu 10, XXI, 3 seu 7, quo loco perperam videtur tradi, hunc Scipionem fuisse tribunum pl. et manumissum ab aliquo Scipionum.

2. *C. Matienus accusatus... sub furca*

nummo veniit. Tribuni plebis, quia non impetrarent, ut sibi denos, quos vellent, milites eximere liceret, consules in carcerem duci iusserunt. Iunius Brutus consul in Hispania iis, qui sub Viriatho militaverant, agros et oppidum dedit, quod Valentia vocatum est. M. Popillius [3] a Numantinis, cum quibus pacem factam senatus irritam fieri censuerat, cum exercitu fusus fugatusque est. C. Hostilio Mancino consule sacrificante, pulli ex cavea evolaverunt [4]. Conscendenti deinde navim, ut in Hispaniam proficisceretur, accidit vox, *Manc, Mancine;* quae auspicia tristia fuisse, eventu probatum est. Victus enim a Numantinis [5], et castris exutus, quum spes nulla servandi exercitus esset, pacem cum eis fecit ignominiosam, quam ratam esse senatus vetuit. Triginta millia Romanorum [6] a Numantinorum millibus quatuor victa erant. D. Iunius Lusitaniam [7], triginta urbium expugnationibus, usque ad occasum et Oceanum perdo-

diu virgis caesus est; vide ad I, 26, n. 6, et Lips. Mil. Rom. V, 19. — *Sestertio nummo veniit;* conf. intpp. Suet. Caes. 50; Val. Max. V, 2, §. 10; Cic. Rab. Post. 17.

3. *M. Popillius* Laenas, etc. conf. Appian. Hisp. 79 (qui a Popillio nihil rei gestum dicit), et Frontin. Strat. III, 17, §. 9. — *Cum quibus pacem*, etc. vide ad Epit. LIV, n. 2. — *Irritam fieri censuerat.* Sigonius immisit τὸ *fieri*, quod tamen abesse mallet Crev. et revera ignorant Andreas et Campanus. Lem.

4. *Pulli ex cavea avolaverunt*, etc. conf. Obseq. cap. 83, et Val. Max. I, 6, §. 7. *Avolaverunt* e duobus MSS. recepi, pro vulg. *evolaverunt:* nam portentum in eo est, quod aufugiunt, non quod in altum volant. Cf. Intpp. Suet. Galb. 18, et Obseq. l. l.

5. *Victus a Numantinis*, etc. conf. Appian. Hisp. 79-83.

6. *Triginta millia Rom.* etc. conf. Flor. II, 18, §. 2, ibique Duk.

7. *D. Iunius* Brutus Callaicus (vid. Epit. LVI, n. 1) *Lusitaniam ... persuasit;* conf. Appian. Hisp. 71-73. — *Quum fluvium Oblivionem* (qui et *Limaeas*, *Limeas*, *Limia*, *Limius*, et nunc *Lima* vocatur: sed forte leg. *fluvium Oblivionis*, quia sic aliis, et Graecis ὁ τῆς Λήθης, dicitur) *transire nollent milites*, quia fluvius hic, ut Lethe in inferis, vi aquis propria, patriae rerumque praeteritarum *oblivionem* afferre credebatur, *ereptum signifero*, etc. conf. ad Sil. I, 236; Appian. l. l. ibique Schweigh.; Strab. III, 153; Flor. II, 17; Plin. IV, 22 seu 35; Plut. Quaest. Rom. pag. 272; Bochart. Chan. I, 34, pag. 605.

muit; et, quum fluvium Oblivionem transire nollent milites, ereptum signifero signum ipse transtulit, et sic, ut transgrederentur, persuasit. Alexandri filius, rex Syriae, decem annos admodum habens [8], a Diodoto, qui Tryphon cognominabatur, tutore suo, per fraudem occisus est, corruptis medicis, qui, eum calculi dolore consumi ad populum mentiti, dum secant, occiderunt.

EPITOME LIBRI LVI

D. Iunius Brutus in Hispania ulteriore feliciter adversus Gallaecos pugnavit [1]. Dissimili eventu M. Aemilius Lepidus [2] proconsul adversus Vaccaeos rem gessit, cladem que similem numantinae passus est. Ad exsolvendum numantini foederis religione populum, Mancinus, quum huius rei auctor fuisset, deditus Numantinis, non est receptus. Lustrum a censoribus conditum est. Censa sunt civium capita trecenta vi-

8. *Decem annos admodum habens:* sed in Epit. LII extr. *bimulus admodum* dicitur. Puto eum, quo tempore Tryphon ei regnum asserebat, bimulo maiorem, aut, quum a Tryphone de medio sublatus est, decem annis minorem fuisse: nam inter illius et patris eius necem tantum quinque anni interiecti fuerunt; et Iosephus eum quarto regni anno peremptum, rumoremque a Tryphone sparsum dicit, ὡς χειριζόμενος ἀποθάνῃ, i. e. eum inter curandum mortuum esse; Duk. Difficultas haec tolletur, si cum Delrii cod. *puero admodum* pro *bimulo a.* in Epit. LII scribere liceat; Drak.

Epit. LVI. 1. *D. Iunius Brutus in Hisp. ult. feliciter adversus Gallaecos pugnavit*, unde et *Gallaecus* aut potius *Callaicus* cognominatus est. Cf. Appian. Hisp. 71-73; Vell. II, 5; Flor. II, 17; Oros. V, 5. *Callaicos* aut *Callaecos* scribendum pro *Gallaecos*, quoniam et Graecis vocantur Καλλαϊκοὶ vel Καλλαίκοι, et ita ab opp. *Calle* dicti creduntur. Nomen hoc corruptum videtur, ex quo regio eorum Gallaecia seu Gallicia appellari coepit. Conf. ad Sil. II, 397; Vlit. ad Grat. Cyn. 514; Nemes. Cyn. 253; et Cellar. Geogr. ant. I, 65.

2. *Dissimili eventu M. Aemilius Lepidus*, etc. vid. Appian. Hisp. 80-83; Oros. V, 5. — *Mancinus* (conf. Epit. LV), *deditus Numantinis, non est receptus;* eadem de Caudinae pacis auctoribus traduntur a Livio, IX, 10.

ginti tria millia, nongenta viginti tria [3]. Fulvius Flaccus consul Vardaeos in Illyrico subegit. M. Cosconius praetor in Thracia cum Scordiscis prospere pugnavit. Quum bellum Numantinum vitio ducum non sine pudore publico duraret, delatus est ultro Scipioni Africano a senatu populoque romano consulatus: quem quum illi capere ob legem, quae vetabat quemquam iterum consulem fieri [4], non liceret, sicuti priori consulatu, legibus solutus est. Bellum servile, in Sicilia ortum, quum opprimi a praetoribus non potuisset, C. Fulvio consuli mandatum est. Huius belli initium fuit Eunus servus, natione Syrus, qui, contracta agrestium servorum manu et solutis ergastulis, iusti exercitus numerum implevit. Cleon quoque, alter servus, ad septuaginta millia servorum contraxit; et, copiis iunctis, contra populum romanum exercitumque eius bellum saepe gesserunt.

EPITOME LIBRI LVII

Scipio Africanus Numantiam [1] obsedit, et corruptum licentia luxuriaque exercitum ad severissimam

3. *Nongenta viginti tria:* haec verba, quae ob numeri praec. similitudinem exciderunt, adieci e tribus MSS. Possis et e tribus aliis substituere *n. triginta tria.*

4. *Ob legem, quae vetabat quemquam iterum consulem fieri*; quam paulo ante haec tempora, Catone suadente, latam, sed post tacito consensu civitatis abrogatam fuisse, colligebat Sigonius, ex Prisciani lib. III, pag. 601, et Festo voc. *Pavimenta.* Conf. Pigh. Ann. ad a. 603 et 619. Pleraeque edd. vett. perperam post *quemquam* inseruere *intra decem annos*: nam MSS. fere omnes ignorant haec verba, et *XII* anni interiecti sunt inter priorem et hunc Scipionis consulatum. De re cf. Appian. Hisp. 84, qui tamen male tradit, Scipioni nondum legitimam fuisse aetatem, et in eius gratiam legem annalem abrogatam annoque inseq. iterum sancitam fuisse Scipionem tum egisse iam annum *L* aetatis, ex Liv. XLIV, 44; Vell. II, 4, et Cic. de Amic. 3, docuit Schweigh.

Epit. LVII. 1. *Scipio Africanus Numantiam*, etc. conf. Appian. Hisp. 85-98, et Flor. II, 18.

militiae disciplinam revocavit. Omnia deliciarum instrumenta recidit; duo millia scortorum a castris eiecit [2]; militem quotidie in opere habuit, et triginta dierum frumentum ad septenos vallos ferre cogebat: aegre propter onus incedenti dicebat, *Quum gladio te vallare scieris, vallum ferre desinito.* Alii, scutum parvum habiliter ferenti, scutum amplius iusto ferre iussit [3], neque id se reprehendere, quando melius scuto, quam gladio, uteretur. Quem militem extra ordinem deprehendit, si Romanus esset, vitibus, si extraneus, fustibus cecidit [4]. Iumenta omnia, ne exonerarent militem [5], vendidit. Saepe adversus eruptio-

2. *Duo millia scortorum a castris* (τὸ *a* quidam MSS. ignorant, sed defendit Drak. ad h. l. et ad Liv. XXII, 2, n. 10) *eiecit:* femineum sexum in castra rom. non admissum fuisse, etiam Cic. Cat. II, 10, ostendit; Duk. Conf. idem ad Flor. II, 18, §. 10, ubi *scorta* h. l. mulierosos esse putabat, ut Lips. ad Tac. Ann. III, 33, XIV, 27. Εταίρας dixit Appian. — *Triginta dierum frumentum ad*, super, praeter, *septenos vallos ferre cogebat;* vide ad Liv. II, 23, n. 3, et III, 27, n. 4. Conf. Frontin. Strat. IV, 1, §. 1.

3. *Alii, scutum parvum habiliter ferenti, scutum amplius iusto ferre iussit*, forte cum Periz. ad Aelian. V. H. XI, 9, leg. *alio ferente*, aut cum Drak. *alio ferente, amplius tum scutum* (ita tres MSS.) *iussit ferre*, aut cum Gron. alium ferentem. Conf. tamen ad XLII, 28, n. 1. — *Neque id se reprehendere, quando melius scuto, quam gladio uteretur;* amplissimum eum ferre scutum iussit, ne scuto agilius, quam gladio, uteretur: nam scutum tegendi sui, gladius laedendi alterum causa paratus est, et nocceri hostibus Scipio cupiebat; Sigon. Eum sensum ex his verbis elicere nullo modo possum: sed nec video, quomodo ea superioribus respondeant; et ex Frontini Strat. IV, 1, §. 5 probabile fit, excidisse narratiunculam de alio, scutum ornatius, quam gladium, habente; aut, si de eodem milite continuatur sermo, dictum forte aliquid in hanc sententiam: *tum illud se redditurum praefatus*, quando melius *gladio, quam scuto, usurus esset;* Gron. *neque id reprehendere*, sc. eum iussit, emend. Periz. l. l. Cf. Polyaeni Strat. VIII, 16, §. 4.

4. *Militem, si Romanus esset, vitibus; si extraneus, fustibus* (alii *virgis*) *cecidit;* vide ad Liv. V, 6, n. 8. Conf. Sall. Iug. 69: ex quo tamen loco non cum Cortio et aliis colligi potest, milites romanos propter legem Porciam capitali animadversione non punitos, sed tantum, eos leviore et minus atroci genere ultimi supplicii, nec ita ut *verberati necarentur*, affectos fuisse; Duker. Vide ad Liv. X, 9, n. 3.

5. *Ne exonerarent militem*, onere, labore, molestia levarent vehendo

nes hostium feliciter pugnavit. Vaccaei obsessi, liberis coniugibusque trucidatis, ipsi se interemerunt. Scipio amplissima munera, missa sibi ab Antiocho [6] rege Syriae, quum celare aliis imperatoribus regum munera mos esset, pro tribunali accepturum se esse dixit, omniaque ea referre quaestorem in publicas tabulas iussit; ex iis se viris fortibus dona daturum. Quum undique Numantiam obsidione clausisset, et obsessos fame videret urgeri; hostes, qui pabulatum exierant, vetuit occidi, quod diceret, velocius eos absumpturos frumenti quod haberent, si plures fuissent.

EPITOME LIBRI LVIII

Ti. Sempronius Gracchus tribunus plebis, quum legem agrariam ferret adversus voluntatem senatus et equestris ordinis [1], *ne quis ex publico agro plus*, *quam*

sarcinas et impedimenta, ab ipso milite portanda aut, si minus necessaria essent, relinquenda; conf. Appianus, Hisp. 85.

6. *Amplissima munera missa sibi ab Antiocho VII*, Evergeta seu Sidete, *rege Syriae* a. Vrb. 617–624, filio Demetrii Soteris et fratre Demetrii Nicatoris. Conf. Cic. pro Deiot. 7, qui tamen pro eo *Attalum regem Asiae* vitio memoriae posuit. — *Si plures fuissent.* Antea legebatur *si plures quidem fuissent.* Vocem *quidem* ex vet. lib. delevit Sigon. eandem vocem ibidem multis codd. ignorari testatur Drak. Lem.

Epit. LVIII. 1. *Quum legem agrariam ferret adversus voluntatem senatus et equestris ordinis*, immo omnium divitum etiam e plebe, in qua sine dubio multi erant, qui maiorem modum agrorum possiderent; nisi quis hos omnes etiam equestris ordinis fuisse putet: *ne quis ex agro publico plus*, *quam D iugera*, *possideret*; quod vix credo Livium scripsisse: nam Ti. Gracchus referebat veterem legem Liciniam (vide ad Liv. VI, 35 sq.): ea autem nullam *agri publici* mentionem faciebat, sed vetabat, *ne quis plus quingenta iugera possideret*, i. e. in universum quingenta, sine discrimine publicus, an privatus ager esset; Duker. Haec inde facta est vulgaris fere virorum doctorum sententia; nisi quod nonnulli quingenta agri privati iugera, publici autem vel decem, vel centum possidere permissum volunt; vid. Rei Agr. Script. pag. 349 sq. et Pigh. Ann. ad a. 620. Id firmari putant eo, quod *X* vel *C iugera* h. l. legitur in omnibus MSS.

quingenta iugera, *possideret*, in eum furorem exarsit, ut M. Octavio collegae, causam diversae partis defendenti, potestatem lege lata abrogaret, seque et Gracchum fratrem et Ap. Claudium socerum triumviros ad dividendum agrum crearet. Promulgavit et aliam legem agrariam [2], qua sibi latius agrum patefaceret, *ut iidem triumviri iudicarent, qua publicus ager, qua privatus esset.* Deinde, quum minus agri esset, quam quod dividi posset sine offensa etiam plebis (quoniam eos ad cupiditatem amplum modum sperandi incitaverat), legem se promulgaturum ostendit, *ut iis*, *qui Sempronia lege agrum accipere debe-*

et edd. ante Sigon. Verum hic recte *D iugera* (quae etiam pro *CC iugera* in Italia apud Flacc. Sicul. de Condit. Agror. pag. 2, ed. Goës. et pro *L iugera* apud Colum. Re Rust. I, 3, n. 11, substituenda sunt) reposuisse, et lex Licinia, adeoque et Sempronia, qua illa revocata est, omnino ad solum *agrum publicum* pertinuisse videtur; quod etiam monitum iam video a Schweigh. ad Appian. Bell. Civ. I, 8, et Heynio in Opusc. Acad. t. IV, pag. 362 sq. Id manifestum fit tum ex locis class. Appiani, Bell. Civ. I, 7, 8, 11, et Plut. Gracch. pag. 827 sq. (inpr. pag. 828, ubi etiam diserte τὴν δημοσίαν χώραν dixit, ut Appianus τήνδε τὴν γῆν, hunc agrum, sc. publicum, de quo antea sermo fuerat), tum ex historia, quae docet, maximas turbas et indignationem plebis ipsasque leges agrarias semper inde ortas fuisse, quod omnis ex agro hostibus adempto fructus ad nobiles ditioresque cives redundaret: nam agri illi non populo dividi, sed locari et ab hominibus fere *senatorii et equestris ordinis* conduci solebant; unde hi opibus affluebant et acerrime legibus agrariis adversabantur, plebs vero propter continua bella ac tributa aut hostium incursiones miseria, aere alieno obruebatur et fremebat. Huc accedit, quod lex ista admodum iniqua videri debet, si vulgari, neutiquam vero, si eo, quo dixi, sensu capienda est; quod iam docuit Plutarch. l. l. pag. 828 B.

2. *Promulgavit et aliam legem agrariam*, etc. hanc neque Plut. memorat, neque Appianus; hic vero legi Liciniae adiectum a Graccho dicit, ut filiis (emancipatis) dimidium (*CCL iugera agri*) possidere liceret, utque triumviri quotannis crearentur, qui, quod agri superesset, pauperibus dividerent. — *Qua* (forte *quo;* Gron.) *sibi latius agrum patefaceret*, duo MSS. et edd. ante Grut. post *qua si quis latius a. p.;* et Sigon. de Ant. Iur. Ital. II, 2, habet *ut, si quis latius a. p.*, i. e. ultra modum lege finitum agrum proferret. Haec videtur esse sententia: nec tamen probatos scriptores latinos ita loqui scio; Dok. — *Iudicarent*, *qua* parte *publicus ager*, *qua p. e.*, forte *qui... qui* ex ed. Camp. — *Amplum modum* seu mensuram sc. agri; vid. Drak.

rent, *pecunia*, *quae regis Attali fuisset* [3], *divideretur*. Heredem autem populum romanum reliquerat Attalus, rex Pergami, Eumenis filius. Tot indignitatibus commotus graviter senatus, ante omnes T. Annius consularis, qui, quum in senatu in Gracchum perorasset, raptus ab eo ad populum delatusque plebi, rursus in eum pro Rostris concionatus est. Quum iterum tribunus plebis creari vellet Gracchus [4], auctore P. Cornelio Nasica, in Capitolio ab optimatibus occisus est, ictus primum fragmentis subselliorum; et inter alios, qui in eadem seditione occisi erant, insepultus in flumen proiectus. Res praeterea in Sicilia vario eventu adversus fugitivos gestas continet.

EPITOME LIBRI LIX

Numantini, fame coacti, ipsi se per vicem tradentes trucidaverunt [1]. Captam urbem Scipio Africanus delevit, et de ea triumphavit, quartodecimo anno post Carthaginem deletam. P. Rupilius consul in Sicilia cum fugitivis debellavit. Aristonicus, regis

3. *Pecunia, quae regis Attali fuisset, divideretur:* nam *heredem* bonorum, non regni, ut Romani interpretabantur, hoc a. Vrbis 620 *populum romanum reliquerat Attalus III.* Philometor (Philopator apud Plut.), *Eumenis II filius*, ultimus *rex Pergami*, quae inde facta est provincia romana, dictaque *Asia* propria; vidend. Plut. Gracch. p. 830; Strab. XIV, p. 624, 646; Iustin. XXXVI, 4; Vell. II, 4; Oros. V, 8; Flor. II, 20, et intpp. Hor. Od. II, 18, v. 5.

4. *Quum iterum tribunus pl. creari vellet Gracchus ... proiectus*; conf. Plut. Gracch. pag. 832-834, et Appian. Bell. Civ. I, 14-16. — *Ab optimatibus*; vide ad Liv. III, 35, n. 4.

Epit. LIX. 1. *Numantini, fame coacti, ipsi se per vicem tradentes trucidaverunt*, forte *in vicem:* nam indicare voluisse videtur, Numantinos, quum se Scipioni traderent, sua se manu interfecisse; Drak. Conf. Val. Max. III, 2, extr. 7; Appian. Hisp. 95 sq. — *Captam urbem Scipio Africanus delevit, XIV anno post Carthaginem deletam* ab eodem; unde etiam cognomen *Numantini* illi datum fuisse, tradunt Appian. Hisp. 98; Ovid. Fast. I, 596, et Aur. Vict. Vir. ill. 58; quod tamen in marmoribus non reperitur.

Eumenis filius [2], Asiam occupavit, quum, testamento Attali regis delata populo romano, libera esse deberet. Adversus eum P. Licinius Crassus consul, quum idem pontifex maximus esset (quod nunquam antea factum[3] erat), extra Italiam profectus, proelio victus et occisus est. M. Perperna consul victum Aristonicum in deditionem accepit. Q. Pompeius[4] et Q. Metellus, tunc primum uterque ex plebe facti censores, lustrum condiderunt. Censa sunt civium capita trecenta septemdecim millia, octingenta viginti tria, praeter pupillos et viduas. Q. Metellus censor censuit, ut omnes cogerentur ducere uxores[5] liberorum creandorum causa. Exstat oratio eius, quam Augustus Caesar, quum de maritandis ordinibus ageret, velut in haec tempora scriptam in senatu recitavit. C. Atinius Labeo tribunus plebis Q. Metellum censorem, a quo in senatu legendo praeteritus erat, de saxo deiici iussit: quod ne fieret, ceteri tribuni plebis auxilio fuerunt. Quum Carbo tribunus plebis rogationem tulisset, ut eundem tribunum plebi, quoties

2. *Aristonicus, regis Eumenis II filius* (ex pellice natus), . . . *accepit;* conf. Iustin. XXXVI, 4; Flor. II, 20; Vell. II, 4. — *Quum, testamento Attali ... libera esse deberet;* sed vide ad LVIII, 5.

3. *Quod nunquam antea factum;* vide ad Livium, lib. XXVIII, cap. 38, not. 6.

4. *Q. Pompeius* Nepos *et Q.* Caecilius *Metellus* Macedonicus, *tunc primum uterque ex plebe facti censores;* etc. conf. Liv. VIII, 12; Epit. L, 13, LIV, 1, 2; Cic. Brut. 76; Pigh. Annal. ad a. 414, 622.

5. *Q. Metellus censor censuit, ut omnes cogerentur ducere uxores. . . Exstat oratio eius, quam Augustus Caesar ... recitavit;* conf. Suet. Aug. 89, et Gell. I, 6. Hic orationem Metello Numidico tribuit, qui a. Vrb. 651 censor fuit, neque tamen dicit eam ab Augusto in senatu recitatam. Hinc Duker. suspicatur, utrumque in censum de eodem argumento orationem ad populum habuere. — *Quum de maritandis ordinibus ageret;* vid. intpp. Suet. Aug. 84. — *In senatu recitavit*, i. e. de scripto dixit, ut ἀνέγνω saepe apud Dionem: qui fuit mos Principum, ab Augusto institutus, in senatu, ad populum et milites; Vales. In senatu Quaestores Candidati Principis orationes eius recitare solebant. Conf. Intpp. Suet. Aug. 85.

vellet, creare liceret, rogationem eius P. Africanus gravissima oratione dissuasit; in qua dixit, *T. Gracchum iure caesum videri.* Gracchus contra suasit rogationem; sed Scipio tenuit. Bella inter Antiochum Syriae et Phraatem Parthorum regem gesta, nec magis quietae res Aegypti referuntur. Ptolemaeus, Evergetes cognominatus, ob nimiam crudelitatem suis invisus, incensa a populo regia, clam Cypron profugit; et, quum sorori eius Cleopatrae, quam, filia eius virgine per vim compressa, atque in matrimonium ducta, repudiaverat, regnum a populo datum esset, infensus filium, quem ex illa habebat, Cypri occidit; caputque eius et manus et pedes matri misit. Seditiones a triumviris[6] Fulvio Flacco et C. Graccho et C. Papirio Carbone, agro dividendo creatis, excitatae: quibus quum P. Scipio Africanus adversaretur, fortisque ac validus de die domum se recepisset, mortuus in cubiculo inventus est. Suspecta fuit, tanquam ei venenum dedisset, Sempronia uxor, hinc maxime, quod soror esset Gracchorum, cum quibus simultas Africano fuerat. De morte tamen eius nulla quaestio acta. Eo defuncto, seditiones triumvirales acrius exarserunt. C. Sempronius consul contra Iapydas primo rem male gessit: mox victoria cladem acceptam emendavit virtute D. Iunii Bruti, eius, qui Lusitaniam subegerat.

6. *Seditiones a triumviris... P. Scipio Africanus... mortuus in cubiculo inventus est*, etc. conf. Appian. Bell. Civ. I, 18-20; Plut. Gracch. p. 839; Vell. II, 4; Cic. Mil. 7, de Or. II, 40, ad Div. II, 12, IX, 21. — *Fortis* h. l. est, qui firma et integra valetudine corporis est, sine ullo indicio ac suspicione morbi: quem usum vocis non optimae latinitatis esse puto; Duk. *Fortis* et *validus* h. l. synonyma, ut *fortis* et *incolumis* apud Plin. Epit. IV, 21, et X, 89. — *De die*, alii exponunt diluculo, summo mane vel mature; alii non admodum sero, quum adhuc dies esset. Neutra re augeri suspicionem dati veneni, observat Roëll. et ideo coni. *eo die*, sc. quo seditionibus illis adversatus fuerat, *pridie* omnes fere MSS. et edd. ante Crev.

EPITOME LIBRI LX

L. Aurelius consul rebellantes Sardos [1] subegit. M. Fulvius Flaccus primus transalpinos Ligures bello domuit, missus in auxilium Massiliensibus adversus Salluvios Gallos [2], qui fines Massiliensium populabantur. L. Opimius praetor Fregellanos, qui defecerant, in deditionem accepit, Fregellas diruit. Pestilentia in Africa ab ingenti locustarum multitudine et deinde necatarum strage fuisse traditur. Lustrum a censoribus conditum est. Censa sunt civium capita trecenta nonaginta millia septingenta triginta sex. C. Gracchus, Tiberii frater, tribunus plebis, eloquentior quam frater, perniciosas aliquot leges tulit (inter quas frumentariam, *ut semisse et triente* [3] *frumentum plebi daretur*; alteram legem agrariam, quam et frater eius tulerat; tertiam, qua equestrem ordinem, tunc cum senatu consentientem, corrumperet [4], *ut sexcenti ex*

Epit. LX. 1. *L. Aurelius cos. rebellantes Sardos subegit*; conf. Pigh. Ann. a. 627. *Rebellantes* pro *bellantes* ex eius emend. receptum. *Pellitos Sardos* coni. Gronov. vide ad Liv. XXIII, 40, n. 2.

2. *M. Fulvius Flaccus* (conf. Epit. LIX) *primus transalpinos Ligures bello domuit .... adversus Salluvios* (vid. Liv. V, 34, n. 7) *Gallos*, etc. conf. Pigh. Annal. ad annum 630: sed vide ad Epit. XLVII. Livium incuriae vel oblivionis arguit Periz. Anim. Hist. cap. 8, pag. 346. *Transalpinos Gallos* et *Salvios* aut *Salluvios Ligures* coni. Cluver. Ital. Ant. I, 7, p. 50, suspicans, Salluvios non recte *Gallos* dici; aut eos saltem celtici generis fuisse, et quum sermone, moribus et cultu Liguribus similes fuerint, eos primum a Graecis, deinde a Romanis eiusdem gentis populum habitos fuisse.

3. *Vt semisse et triente frumentum*, modius frumenti, *plebi* daretur, h. e. dextante aut decunci; sed hoc nummi genus olim non cudebatur, neque nummi aerei formae publicae Romanis fuere praeter dipondium, sesquassem, assem, semissem, trientem, quadrantem; vid. Gron. de Pec. Vet. IV, 12, p. 336, et Contarenus, de Frum. Rom. largit. cap. 2.

4. *Tertiam, qua equestrem ordinem .... corrumperet* (ad suas partes traheret et abalienaret a senatu), *ut sexcentis ex equitibus .... haberet*, locus impeditissimus et forte corruptus: nam nusquam alibi scriptum est, lege hac *DC* equites in senatum allectos fuisse; Duk. Neque etiam ex eo intelligitur, hanc legem Semproniam

equitibus in curiam sublegerentur, *et*, *quia illis temporibus trecenti tantum senatores erant*, *sexcenti equites trecentis senatoribus admiscerentur*, id est, ut equester ordo bis tantum virium in senatu haberet); et, continuato in alterum annum tribunatu, legibus agrariis latis effecit, ut complures coloniae in Italia deducerentur, et una in solo dirutae Carthaginis; quo ipse triumvir creatus coloniam deduxit. Praeterea res a Q. Metello consule adversus Baliares gestas[5] continet; quas Graeci Gymnesias appellant, quia aestatem nudi exigant: Baliares a teli missu appellati, aut a Baleo, Herculis comite, ibi relicto tunc, quum Hercules ad Geryonem navigaret. Motus quoque Syriae referuntur, in quibus Cleopatra Demetrium[6] virum suum et Seleucum filium, indignata quod, occiso patre eius a se, iniussu suo diadema sumpsisset, interemit.

EPITOME LIBRI LXI

C. Sextius proconsul, victa Salluviorum gente, coloniam Aquas Sextias[1] condidit, ob aquarum copiam

fuisse iudiciariam. Cf. Plut. Gracch. p. 837 (qui trecentos tantum equites totidem senatoribus adscriptos et ita cum iis iudices factos dicit); Appian. Bell. Civ. I, 22 (qui iudicia a senatoribus ad solos equites translata fuisse tradit); Manut. de Leg. Rom. cap. 15; Sigon. de Ant. Iur. Civ. Rom. II, 2; Pigh. Annal. ad annum 631, inf. ad Epit. XCVII, 7.

5. *Res a Q.* Caecilio *Metello cos. adversus Baliares gestas*, unde ille cognominatus est *Balearicus* seu *Baliaricus*; nam utramque scripturam in fastis et denariis reperiri, docet Drak. Conf. Liv. XXI, 21, n. 7; Strab. III, 5, pag. 167; Pigh. Annal. ad a. 632. — *Baliares ..... Graeci Gymnesias .... Baliares a teli missu*, *aut a Baleo*, *H. c.* vide ad Liv. XXI, 21, 7.

6. *Cleopatra Demetrium* Nicatorem, Demetrii Soteris filium, nepotem Seleuci, filii Antiochi *M.*, *virum suum et Seleucum filium*, fratrem Antiochi Grypi ..... *interemit*; vid. Appian. Syr. 67-69; Iustin. XXXIX; 1, Ioseph. Ant. XIII, 17.

Epit. LXI. 1. *Aquas Sextias*, hod. *Aix* en Provence .... *ob aquarum copiam*, Gron. malebat *ab a. copia*.

e calidis frigidisque fontibus atque a nomine suo ita appellatas. Cn. Domitius proconsul adversus Allobrogas ad oppidum Vindalium feliciter pugnavit. Quibus bellum inferendi causa fuit, quod Teutomalium, Salluviorum regem, fugientem recepissent et omni ope iuvissent, quodque Aeduorum agros, sociorum populi romani, vastassent. C. Gracchus, seditioso tribunatu acto, quum Aventinum quoque armata multitudine occupasset, a L. Opimio consule, ex senatusconsulto vocato ad arma populo, pulsus et occisus est; et cum eo Fulvius Flaccus consularis, socius eiusdem furoris. Q. Fabius Maximus consul, Paulli nepos [2], adversus Allobrogas et Bituitum, Arvernorum regem, feliciter pugnavit. Ex Bituiti exercitu caesa millia hominum centum viginti. Ipse, quum ad satisfaciendum[3] senatui Romam profectus esset, Albam custodiendus datus est, quia contra pacem videbatur, ut in Galliam remitteretur. Decretum quoque est, ut Congentiatus [4], filius eius, comprehensus Romam mitteretur. Allobroges in deditionem accepti. L. Opimius, accusatus apud populum a Q. Decio tribuno plebis [5], quod indemnatos cives in carcerem coniecisset, absolutus est.

2. *Q. Fabius Maximus consul*, Aemilii *Paulli nepos*, qui a victoria hac Allobrogicus est dictus, et Aemiliani forte filius fuit, etsi *Aemilianus* quibusdam vocatur; vid. Pigh. Annal. t. III, pag. 68, et Casaub. ad Strab. IV, 185 et 191.

3. *Ipse, quum ad satisfaciendum*, etc. alia traduut Val. Maxim. IX, 6, §. 3; Eutrop. IV, 10; Flor. III, 2. — *Albam custodiendus datus est.* Sic duo e MSS. Gronov., et Pithoeus apud Hearnium; atque id Creverio iure visum est elegantius, quam quod vulgati praeferunt, *Albae*. Ceterum vide ad Liv. IX, 16, n. 4. Lem.

4. *Congentiatus*; MSS. *Congenatus*, *Congienatus*, *Congenetiatus*, *Cognoncaticus*, *Congonnetiacus*, *Congomietiacus*. Terminationem gallicam esse *tiacus*, ut in *Divitiacus* et *Vedeliacus*, monet Iac. Gron.

5. *L. Opimius accusatus a Q. Decio trib. pl.*, immo *a P. Decio*. Conf. Cic. Brut. 28, et de Orat. II, 30, 31, 62; Aurel. Vict. de Viris illustr. cap. 72; Pigh. Ann. ad a. 633.

EPITOME LIBRI LXII

Q. Marcius consul Stoenos, gentem alpinam, expugnavit [1]. Micipsa, Numidarum rex, mortuus regnum tribus filiis reliquit [2], Adherbali, Hiempsali et Iugurthae, fratris filio, quem adoptaverat. L. Caecilius Metellus Dalmatas subegit [3]. Iugurtha Hiempsalem fratrem bello petiit, quem victum occidit: Adherbalem regno expulit: is a senatu restitutus est. L. Caecilius Metellus, Cn. Domitius Ahenobarbus, censores, duos et triginta senatu moverunt. Praeterea motus Syriae regum continet.

EPITOME LIBRI LXIII

Cato Porcius consul in Thracia male adversus Scordiscos pugnavit. Lustrum a censoribus conditum est. Censa sunt civium capita trecenta nonaginta quatuor millia, trecenta triginta sex. Aemilia, Licinia, Marcia, virgines Vestales, incesti damnatae sunt: idque incestum quemadmodum et commissum, et deprehensum, et vindicatum sit, refertur [1]. Cimbri,

Epit. LXII. 1. *Q. Marcius* Q. F. Q. N. Rex *consul Stoenos, gentem Alpinam* et Ligusticam *expugnavit* ac de iis triumphavit; vid. Oros. V, 14, 15; Fragm. Fastorum Triumphal. in Grut. Inscr. p. 298, 5; Pigh. Annal. ad ann. 630 et 636. *Stoenos* ex illo fragm. *Stonos*, *Stenos*, *Stinos*, *Sarmes*, *Sarmos* MSS. Στόνοι Tridentiuis vicini ad radices Alpium et latrociniis assueti apud Strab. IV, 204. Στουῖνος et *Stonos* caput Euganeorum in Graiis Alpibus apud Stephanum et Plin. III, 20 seu 24. *Curnos* male coni. Cluv. Ital. Ant. I, 15 et 19.

2. *Micipsa, Numidarum rex, regnum t. f. r. Iugurtha Hiempsalem*, etc. Haec notissima vel ex Sallust. Iug. 1 sq. et 12. — *Is a senatu restitutus est*; sic edidit Gron. ex aliquot MSS., quibus assentitur Campanus. Vulgo *qui a senatu*. Lem.

3. *L. Caecilius* L. F. Q. N. *Metellus* Dalmaticus *Dalmatas subegit* et de iis triumphavit; vid. Ascon. ad Ciceronis Verr. I, 59, et Pigh. Ann. ad a. 635. *Delmatas* et *Delmaticus* in Insc. vid. Pigh. l. l. Goltz. Fast. ad a. 636, et nos ad Tac. Ann. II, 53, n. 3.

Epit. LXIII. 1. *Aemilia, Licinia, Marcia .... refertur*; sed Licinia et Marcia absolutae. Conf. Cic. Brut.

gens vaga, populabundi in Illyricum venerunt. Ab iis Papirius Carbo consul cum exercitu fusus est [2]. Livius Drusus consul adversus Scordiscos gentem a Gallis oriundam, in Thracia feliciter pugnavit [3].

EPITOME LIBRI LXIV.

Adherbal, bello petitus a Iugurtha, et in oppido Cirta obsessus, contra denuntiationem senatus ab eo occisus est. Ob hoc ipsi Iugurthae bellum indictum; idque Calpurnius Bestia consul gerere iussus, pacem cum Iugurtha iniussu populi et senatus fecit. Iugurtha, fide publica evocatus ad indicandos auctores consiliorum suorum, quod multos pecunia in senatu corrupisse dicebatur, Romam venit; et propter caedem, admissam in regulum quendam, nomine Massivam, qui regnum eius[1] populo romano invisi affectabat, Romae interfectum, quum periclitaretur, causam capitis dicere iussus, clam profugit, et, cedens urbe, fertur dixisse: *O urbem venalem et cito perituram, si emptorem invenerit!* A. Postumius legatus infeliciter proelio adversus Iugurtham gesto pa-

43, Plut. Quaest. Rom. p. 284, B.; Macrob. Sat. I, 10; Pigh. Ann. ad a. 640; Vales. ad Exc. Peiresc. ex Dione, p. 626; Haverk. Comment. ad Morelli Thesaurum, t. I, pag. 440.

2. *Cimbri gens vaga...ab iis* Cn. *Papirius Carbo cos. fusus est* a. Vrb. 540 apud Noreiam in Carniola. Cf. Flor. III, 3; Strab. V, 328, VII, 292 sq. et Beckii *Anleit. zur Kenntniss der allg. Weltgesch.* t. II, p. 169 sq. ubi et recentiores laudantur scriptores, qui de Cimbris eorumque et bellis et sociis, Ambronibus, Teutonis, Tectosagibus aliisque, egerunt.

3. M. *Livius Drusus consul* a. Vrb. 641 *adversus Scordiscos...in Thracia feliciter pugnavit*; conf. Flor. III, 4, et Pigh. Annal. — Post *pugnavit* legebatur olim *magnumque honorem tulit*, quae verba ultima eranit eus Epitomes: sed exsulare ea a multis codd. Grutero inspectis, a Voss. et Gud. ab Exc. Pithoei, et ed. Camp. testantur Gron. et Drak. recte igitur a Clerico e contextu eiecta. LEM.

1. *Massivam, qui regnum eius* Iugurthae, patruelis, *affectabat*, petens illud a Romanis. Conf. Sallust. Iug. V, 35 sq.

cem quoque adiecit ignominiosam, quam non esse servandam senatus censuit.

EPITOME LIBRI LXV

Q. Caecilius Metellus consul duobus proeliis Iugurtham fudit, totamque Numidiam[1] vastavit. M. Iunius Silanus consul adversus Cimbros infeliciter pugnavit. Legatis Cimbrorum sedem et agros, in quibus consisterent[2], postulantibus senatus negavit. M. Minucius proconsul adversus Thracas prospere pugnavit[3]. L. Cassius consul a Tigurinis Gallis, pago Helvetiorum, qui a civitate secesserant[4], in finibus Allobrogum cum exercitu caesus est. Milites, qui ex ea clade superaverant, obsidibus datis et dimidia rerum omnium parte, ut incolumes dimitterentur, cum hostibus pacti sunt.

EPITOME LIBRI LXVI

Iugurtha, pulsus a C. Mario Numidia, auxilio Boc-

EPIT. LXV. 1. *Totamque Numidiam*, etc. Haec praeferunt Creverius et Drak. pro *universam*, quod olim legebatur, invitis veteribus libris. LEM.

2. *Sedem et agros, in quibus consisterent*; h. e. post longos vagosque errores certa stabilique sede manerent et quiescerent. Conf. Duk. et Drak. ad h. l. Heins. ad Virg. Aen. I, 629, et Burm. ad Ovid. Metam. XI, 407. *Considerent* primum exhibet editio Ascens. a. 1513.

3. *M. Minucius* Rufus *proc. adversus Thracas*, Scordiscos et Triballos, *prospere pugnavit* a. Vrb. 644. Conf. Flor. III, 4; Frontin. II, 4, §. 3; Vell. II, 8; Pigh. Ann. ad a. 644.

4. *L. Cassius* Longinus *consul* a. V. 646 *caesus est a Tigurinis Gallis, pago*, uno e quatuor pagis, *Helvetiorum, qui a civitate secesserant*, i. e. ab Helvetiorum populo, republica; vide ad Liv. XXXIV, 16, §. 4. De re conf. Caes. Bell. Gall. I, 7, 12 sq. Oros. V, 15; Flor. III, 3. Helvetii Gallis annumerabantur: sed eorum loco *Germanos* memorat Tac. Germ. 37. Hinc Oudend. et Davis. ad Caes. l. l. suspicabantur, Gallos sub *Germanorum* nomine contineri, et Pigh. in Annal. ad a. 646. Tigurinos se Cimbris, Teutonibus aliisque *Germanis* consociasse, eorumque auxilio obtinuisse victoriam illam. Mox *superaverant* restitui pro *superaverunt*, quod demum exhibet ultima ed. Grut.

chi, Maurorum regis, adiutus est; et, caesis proelio Bocchi quoque copiis, nolente Boccho bellum infeliciter susceptum diutius sustinere, vinctus ab eo et Mario traditus est [1]: in qua re praecipua opera L. Cornelii Sullae, quaestoris Marii, fuit.

EPITOME LIBRI LXVII

M. Aurelius Scaurus, legatus consulis [1], a Cimbris fuso exercitu, captus est; et quum, in consilium ab iis evocatus, deterreret eos, ne Alpes transirent Italiam petituri, eo quod diceret Romanos vinci non posse, a Boiorige rege [2], feroci iuvene, occisus est. Ab iisdem hostibus Cn. Manlius [3] consul et Q. Servilius Caepio proconsul, victi proelio castrisque binis exuti sunt. Militum millia octoginta occisa, calonum et lixarum quadraginta. Secundum populi romani iussionem [4], Caepionis, cuius temeritate clades accepta [5]

Epit. LXVI, 1. *Vinctus ab eo et Mario traditus est;* Leid. Voss. et Berg. *victus ab eo* solenni scribarum aberratione; vid. Drak. ad Liv. XXX, 12, §. 7. Ceterum cum hac Epit. confer Oros. V, 15; Diodor. 36; Plut. Mar. et Sallust. Iug. Lem.

Epit. LXVII. 1. *M. Aurelius Scaurus, legatus consulis* et consularis, qui biennio ante consul fuerat, *a Cimbris*, etc. vid. intpp. Velleii, II, 12; Pigh. Ann. ad a. 645 et 648; Ernesti ad Tac. Germ. 37. — *In consilium ab iis evocatus*; mallet Crev. *advocatus*, quod exhibet Pith. apud Hearn. Lem.

2. *A Boiorige rege*, omnes MSS. a *Bolo rege*: at *Boiorige* repositum ab intpp. Flori, III, 3. §. 18; et Plut. Mar. p. 419: Oros. V, 16, et Eutrop. V, 3. Conf. et Liv. XXXIV, 46. Sed vox *rege* forsan delenda.

3. *Ab iisdem hostibus Cn. Manlius* (alii *Mallius* graece aut liquescente pronuntiatione; at perperam *Manilius*, et *C.* vel *M. Manlius*) Maximus *consul*, a. V. 648, *et Q. Servilius Caepio proconsul*, etc. Conf. intpp. Eutrop. V, 1; Oros. V, 16; Tacit. Germ. 37; Sallust. Iug. 114; Vell. II, 12; Dio Cass. I, 41 sq. et Pigh. Annal. ad annum 648.

4. *Secundum populi rom. iussionem*: verba ineptissima; et aut omnino delenda, aut mutanda; Gron. qui coni. *quadraginta, secundum Arausionem. Caepionis*, etc. In Exc. Pith. *secundum aprausionem*; in reliquis MSS *secundum a pop. rom. ausionem*, vel *auxionem*, vel *iussionem*. Vulgatum interpretari conatur Corradus ad Cic. Brut. p. 247.

5. *Caepionis, cuius temeritate clades*

erat, damnati bona publicata sunt, primi post regem Tarquinium; imperiumque ei abrogatum. In triumpho C. Marii ductus ante currum eius Iugurtha cum duobus filiis, et in carcere necatus est. Marius triumphali veste in senatum venit, quod nemo ante eum fecerat; eique propter Cimbrici belli metum continuatus per complures annos magistratus est. Secundo et tertio absens consul creatus, quartum consulatum dissimulanter captans consequutus est. Cn. Domitius pontifex maximus populi suffragio creatus est [6]. Cimbri, vastatis omnibus, quae inter Rhodanum et Pyrenaeum sunt, per saltum in Hispaniam transgressi, ibique multa loca populati, a Celtiberis fugati sunt; reversique in Galliam, bellicosis se Teutonis coniunxerunt [7].

accepta erat, cui accessit invidia et contentio eius et Manlii, qui duces Galliam provinciam exercitusque partiti erant. — *Damnati bona publica sunt*, *imperiumque ei abrogatum* : sed hoc tantum eodem anno factum, illud decennio post. Conf. Cic. Orat. II, 21, 25; 47, 48, Tuscul. Quaest. V, 5, pro Balbo, 11, ad Herenn. I, 12, 14; Pigh. Annal. ad ann. 548 et 658. Praecipua et cladis illius et damnationis causa fuisse dicitur sacrilegium Caepionis, quem, praeda magis, quam victoriae cupidum in consulatu bellum intulisse Tectosagis, Cimbrorum sociis, et ex Tolosa, eorum capite, aurum Tolosanum, a Gallis olim e Delphico templo raptum, abstulisse tradunt Strabo, IV, 1, 13, pag. 188; Gell. III, 9; Iustin. XXXII, 3; Cic. Nat. Deor. III, 30, et alii, iam laudati. Iidem et Val. Max. IV, 7. §. 3, VI, 9, §. 13, varia referunt de misera eius fortuna.

6. *Cn. Domitius pontifex max. populi suffragio creatus est*; « id semper ante id tempus factum : sed forte Livius exposuerat praecipuam aliquam causam gratiae et studii populi erga Domitium, sive virtutes eius, propter quas eum consulem, censorem et pontif. max. factum Val. Maxim. VI, 5, §. 5, scribit, sive legem ab eo a. Vrb. 650, vel priore anno, quum tribunus pl. esset, latam, qua ius sacerdotum subrogandorum a collegiis ad populum transferebatur (vid. Cic. in Rull. II, 7; Vell. II, 12, et Suet. Ner. 3) ». Dukerus.

7. *Bellicosis se Teutonis* (vid. Duk. ad Flor. III, 3, §. 7) *coniunxerunt*, ut apud Obseq. de Prod. 103, *Cimbri Alpes transgressi per Hispaniam vastatam iunxerunt se Teutonis*. Sed in MSS. h. l. *imbellicosis*, vel *in bellicosis*; et cur Teutoni prae aliis *bellicosi* praedicentur, causae parum esse dicit Gron. Hinc coni. *Ambronibus se et Teutonis c.* non improb. Crev. quoniam Epit. seq. Ambrones et Teutoni simul castra Marii oppugnasse dicantur. Sed Schefferus et Oudendorp. ad Obseq. l. l. recte monent, ibi quoque nullam fieri Ambronum mentionem;

EPITOME LIBRI LXVIII

M. Antonius praetor in Ciliciam[1] maritimos praedones persequutus est. C. Marius consul [2] summa vi oppugnata a Teutonis et Ambronibus castra defendit: duobus deinde proeliis circa Aquas Sextias eos hostes delevit [3], in quibus caesa traduntur hostium ducenta millia, capta nonaginta. Marius absens quintum consul creatus est: triumphum oblatum, donec et Cimbros vinceret, distulit. Cimbri, repulso ab Alpibus fugatoque Q. Catulo proconsule, qui fauces Alpium obsederat, et ad flumen Athesim castellum editum insederat reliqueratque, quum, virtute sua expliciti, fugientem proconsulem exercitumque[4] consequuti,

et emendationem illam longius a vulgato abire. Ille potius legendum censebat *belli causa*, et hic *in belli casus se Teutonis c.* quod lectione MSS. firmatur.

Epit. LXVIII. 1. *M. Antonius praetor in Ciliciam*, etc. cum imperio forte consulari vel *pro* consule missus, vid Cic. de Orat. I, 18; Perizon. de Praetorio, 1, 12, 13; ad Livium, XXVIII, 38, n. 4; Pigh. Annal. ad annum 650.

2. *C. Marius* IV *consul* a. V. 651, cum Q. Lutatio Catulo. — *A Teutonis et Ambronibus*: horum sedes fuisse putant ad flumen Emmeram seu Ambram in episcopatu Paderbornensi et Monasteriensi, vel ad Rhodanum, vel in Provincia, vel in Helvetia: illorum in Westphalia, vel ad oram et in insulis maris Baltici; vid. Io. Mulleri Bellum Cimbricum, p. 49 sq. Ritter ad Hist. Guther. V, 4, 18 sq. et 185 sq. — *Castra defendit*, tribus oppugnata diebus, et vicit naturam arte (fossa Mariana ad confluentes Isarae et Rhodani), hostes constantia, et milites religione; vid. Plutarch. Mar. p. 418; Voss. ad Mel. II, 5; Oros. V, 16.

3. *Circa Aquas Sextias* (vid. Epit. LXI pr.) *eos hostes delevit*, etc. conf. Plut. l. l. Flor. III, 3; Oros. V, 16, ibique Fabric. de vario caesorum captorumque numero. — *Capta nonaginta*, quidam MSS. exhibent *capta CXC* et *CC*.

4. *Qui fauces Alpium obsederat . . . consequuti*, verba non satis sana, in quibus admodum variant MSS. Ex iis et Plut. Mar. pag. 418, 419, Gron. coni. *obsidebat, flumen Athesim transgressi castellum editum, quod insederat, ut relinqueret, effecerunt. Qui tamen in castello fuerunt* (haec tria verba excidisse putabat) *virtute sua expliciti, fugientem proconsulem exercitumque consequuti sunt. In Italiam quum deinde traiecissent*, etc. Alia tentabat Pigh. Ann. ad a. 652. De re ipsa vid. Oros. V, 16; Plut. et Pigh. ll. ll.

in Italiam traiecissent, iunctis eiusdem Catuli et C. Marii exercitibus, proelio victi sunt ab eis [5]: in quo caesa traduntur hostium centum quadraginta millia, capta sexaginta. Marius, totius civitatis consensu exceptus, pro duobus triumphis, qui offerebantur, uno contentus fuit. Primores civitatis, qui aliquandiu ut novo homini, ad tantos honores evecto, inviderant, conservatam ab eo rempublicam fatebantur. Publicius Malleolus, matre occisa, primus insutus culeo [6], in mare praecipitatus est. Ancilia cum strepitu mota [7] esse, antequam Cimbricum bellum consummaretur, referuntur. Bella praeterea inter Syriae reges gesta continet.

EPITOME LIBRI LXIX

L. Appuleius Saturninus [1], adiuvante C. Mario et per milites occiso A. Nonio competitore [2], tribunus

5. *Iunctis eiusdem Catuli* proc. *et C. Marii* V cos. *exercitibus, proelio victi sunt ab eis* a. Vrb. 652, *III* Cal. Aug. in campis Raudiis inter Veronam et Vercellas. Conf. Plut. Mat. pag. 420, 421; Oros. V, 17; Eutrop. V, 1; Flor. III, 3; Pigh. l. l. Dio Cass. I, pag. 43.

6. *Publicius Malleolus, matre occisa, primus insutus culeo,* etc. conf. Oros. V, 17, et de hac parricidii poena ad Iuven. VIII, 214, et Otto ad §. 6 Instit. de publ. iud. et in Praef. t. IV Thes. Iur. Civ. Eam dudum ante hoc tempus legibus constitutam fuisse, putant ICti; Duk.

7. *Ancilia cum strepitu mota esse,* sc. sua sponte: nam alioqui quotannis *moveri* solebant; vid. Liv. I, 20, n. 7; XXXVII, 33, n. 3; ad Iuven. II; 126. *Ancilia cum crepitu sua sponte mota* dicit Obseq. de Prod. cap. 104, ubi Oudend. putabat, in hac Epit. legendum esse *crepitu.* Livium de armis saepius quidem dixisse *crepare* et *crepitum,* v. c. I, 25; VI, 24; XXIV, 44; XXV, 6; XXVIII, 8; XXXVIII, 17, 46, et *strepitum* forsan nusquam, nec tamen vulgatum idcirco mutandum esse, monet Duk.

Epit. LXIX. 1. *L. Appuleius Saturninus*, seditiosorum post Gracchos eloquentissimus (vid. Cic. Brut. 62), *tribunus pl. per vim creatus* iterum a. Vrb. 651. *Appuleius* rectius scribitur, quam *Apuleius;* vid. Drak. ad Epit. V; Burm. ad Suet. Aug. 100; Noris. Cenot. Pis. III, 9.

2. *Occiso A. Nonio competitore per milites* Marianos, etsi tum missos. Conf. Plut. et Appian. ll. ll. Aurel. Vict. de Vir. ill. cap. 73; Intpp. Flor.

plebis per vim creatus, non minus violenter tribunatum, quam petierat, gessit; et, quum legem agrariam [3] per vim tulisset, Metello Numidico, eo quod in eam non iuraverat, diem dixit: qui quum a bonis civibus defenderetur, ne causa certaminum esset, in exsilium voluntarium Rhodum profectus est, ibique legendo et audiendis magnis viris avocabatur [4]. Profecto C. Marius, seditionis auctor, qui sextum consulatum per tribus sparsa pecunia emerat, aqua et igni interdixit. Idem Appuleius Saturninus tribunus plebis [5] C. Memmium candidatum consulatus, quem maxime adversarium actionibus suis timebat, occidit.

III, 16, §. 1; Val. Max. IX, 7, et Oros. V, 17. *Per clientes* coni. Gron.

3. *Legem agrariam* de centenis iugeribus agri veteranis dividendis; vid. Aurel. Vict. l. l. et de aliis legibus Appuleiis, quae Semproniauis similes erant, auctores nota 1 laudatos. Earum vim quo firmiorem redderet, simul sanxit, ut, qui tribuno rogationem ferenti obstitisset, maiestatis esset reus, utque, si plebs eam scivisset, senatus *in eam* seu verba eius *iuraret;* qui recusasset iusiurandum, senatu moveretur, mulctamque ccccLxxx HS penderet. Quae exsilii causa fuit *Q. Metello Numidico;* vid. Flor. Plut. Oros. et Appian. ll. ll. Ernesti Clav. Cic.

4. *Ibique legendo et audiendis magnis viris avocabatur* ex emend. Gronov. qui docet, verbum hoc proprium esse de iis, qui aut a sensu rerum adversarum aut gravantibus alioqui negotiis animum avertant eique levando dent operam. Conf. ad Liv. I, 6, n. 1; Duk. et Drak. ad h. l. intpp. Frontini, I, 4, §. 14, et Plin. Epit. VIII, 4. *Vacabat* ed. Frob. a. 1535 et hinc alii prob. Crev. In MSS. plerisque *audiendo magnos viros advocabat* et *advocabatur:* sed *avocabatur* in Lov. 2 et Exc. Pith.

5. *Idem Appuleius Saturninus tribunus plebis* tertium designatus in annum Vrb. 654. *C. Memmium candidatum consulatus accidit*, quia eum *maxime adversarium actionibus suis timebat*, et iuvabat sui Marianique *furoris socium*, C. Servilium *Glauciam praetorem*, qui ex praetura urbana consulatum contra leges per vim et seditionem invadere conabatur: quare Appuleius et Glaucia hostes a senatu iudicati, a perfido Mario deserti, in Capitolio *oppressi armis* et *interfecti* sunt; vid. Plut., Appian., Flor. et Oros. ll. ll. Pigh. Annal. ad a. 653 et 654; Cic. pro C. Rabir. 7 sq. et Catil. III, 6; IV, 2. Post *candidatum consulatus* priores edd. inserunt *petitorem*, sed ed. Camp. et omnes MSS. praeter Norvic., perpetuum asseclam editionum omittunt. Illud probant Gron. (conf. ei. Obss. II, 24) et Graev. ad h. l. et ad Suet. Aug. 10, hoc vero Duk., Crev., Drakenb. et plerique intpp. Suet.

Quibus rebus concitato senatu (in cuius causam et C. Marius, homo varii et mutabilis ingenii consiliique semper secundum fortunam, transierat, quum eum tueri minime posset), oppressus armis cum Glaucia praetore et aliis eiusdem furoris sociis, bello quodam interfectus est [6]. Q. Caecilius Metellus ab exsilio, ingenti totius civitatis favore, reductus est. M'. Aquillius proconsul in Sicilia bellum servile excitatum confecit.

EPITOME LIBRI LXX

Quum M'. Aquillius [1] de pecuniis repetundis causam diceret, ipse iudices rogare noluit. M. Antonius, qui pro eo perorabat, tunicam a pectore eius discidit, ut honestas cicatrices ostenderet: quibus conspectis, indubitanter absolutus est. Cicero eius rei solus auctor. T. Didius proconsul adversus Celtiberos feliciter pugnavit [2]. Ptolemaeus, Cyrenarum rex [3], cui cogno-

6. *Bello quodam interfectus est:* pro *bello* Sigonius coni. *a Rabirio* (quod recepit Crev. Lem.); Freinsh. ad Flor. III, 16, §. 7, *telo*, et Gron. *a Scaeva* aut *a servo*.

Epit. LXX. 1. *Quum M'. Aquillius* de pecuniis *repetundis causam diceret*, accusatus a L. Fusio Caleno.... *solus auctor*; vid. Cic. Brut. 62, pro Flacco, 38, Ver. V, 1, de Off. II, 14, de Or. II, 28, 45, 47; Quintil. Inst. Or. II, 15. Fuit forte filius M'. Aquillii, qui a P. Lentulo repetundarum reus erat factus (de quo vid. Cic. in Caecil. 21; Appian. Mithrid. 12, 57, et Bell. Civ. I, 22; Pigh. Ann. ad a. 628); et frater M'. Aquillii, de quo vid. Cic. Tusc. Quaest. V, 5, et Appian. Mithrid. 11, 17, 19, 21, 112. Verba autem *quibus conspectis* absunt a 7 MSS., non modo commode, sed etiam eleganter; Gron.

2. *T. Didius proc. adversus Celtiberos feliciter pugnavit* a. Vrb. 656, ut in consulatu adversus Vaccaeos aliosque Hispanos a. 655 quo Q. Sertorius trib. mil. sub eo meruit. Conf. Plut. Sertor. pag. 560; Obseq. 46; Gell. II, 27. Ab eo et Q. Caecilio Metello coss. lata lex Caecilia Didia de modo legum ferendarum; vid. Cic. Phil. V, 3, pro domo, 20, ad Att. II, 9; Pigh. Ann. ad a. 655.

3. *Ptolemaeus, Cyrenarum rex*, Aegyptii regis Ptolemaei VII, Evergetae II, seu Physconis filius nothus, *cui cognomentum Apioni fuit*, inditum ei ab *Api* Aegyptiorum deo, vel quia *macer* filius fuit patris Physconis seu obesi, *mortuus heredem populum*

mentum Apioni fuit, mortuus heredem populum romanum reliquit, et eius regni civitates senatus liberas esse iussit. Ariobarzanes in regnum Cappadociae a L. Cornelio Sulla reductus est. Parthorum legati, a rege Arsace missi [4], venerunt ad Sullam, ut amicitiam populi romani peterent. P. Rutilius vir summae innocentiae, quoniam legatus Q. Mucii proconsulis a publicanorum iniuriis Asiam defenderat, invisus equestri ordini, penes quem iudicia erant, repetundarum damnatus, in exsilium missus est. C. Sentius [5] praetor contra Thracas infeliciter pugnavit. Senatus, quum impotentiam equestris ordinis in iudiciis exercendis ferre nollet, omni vi niti coepit, ut ad se iudicia transferrentur, sustinente causam eius M. Livio Druso [8] tribuno plebis; qui, ut vires sibi acquireret, perniciosa spe largitionum plebem concitavit. Praeterea motus Syriae regum continet.

EPITOME LIBRI LXXI

M. Livius Drusus, tribunus plebis, ut maioribus viribus senatus causam susceptam tueretur, socios et Italicos populos spe civitatis romanae sollicitavit, iisque adiuvantibus, per vim legibus agrariis frumenta-

romanum reliquit a. Vrb. 657, *et eius regni civitates senatus liberas esse iussit*, sed a. 678 a tyrannis oppressas in formam provinciae redegit, cui postea Augustus eundem, quem Cretae, praefecit; vid. Appian. Bell. Civ. I, 111; Iustin. XXXIX, 5; Cic. Agr. II, 19; Plut. Lucull. pag. 492; Strab. XVII, 1194; Dio, 53; Sigon. de Ant. Iur. Prov. I, 16; II, 16; Ammian. 22 extr. Pigh. Ann. ad a. 657 et 678. *Ritter über Guthrie*, V, 2, pag. 196 sq.

4. *Parthorum legati*, etc. vid. Pigh. l. l. — Pro *amicitiam populi romani*, exhibebant *am. ā pop. romano* Norv. et edd. ante Gruteri ultimam, quae hodiernam lectionem substituit, concinentibus MSS. Lem.

5. *C. Sentius* 3 MSS. In aliis *Septius*, *Servius*, *Sericius*, *Census*; at in edd. antt. *C. Geminius*, probante Crever. quia Sentius his quidem temporibus praetor Macedoniae fuisse videatur, sed *contra Thracas feliciter pugnaverit*. Hinc *feliciter* pro *infeliciter* h. l. coni. Sigon.

riisque latis, iudiciariam quoque pertulit [1], *ut aequa parte iudicia penes senatum et equestrem ordinem essent.* Quum deinde promissa sociis civitas praestari non posset, irati Italici defectionem agitare coeperunt. Eorum coitus coniurationesque et orationes in conciliis principum referuntur. Propter quae Livius Drusus, invisus etiam senatui factus [2], velut socialis belli auctor, incertum a quo, domi occisus est.

EPITOME LIBRI LXXII

Italici populi defecerunt, Picentes, Vestini, Marsi, Peligni, Marrucini, Samnites, Lucani, initio belli a Picenibus moto. Quintius Servilius proconsul [1] in oppido Asculo cum omnibus civibus romanis, qui in eo oppido erant, occisus est. Saga populus sumpsit [2]. Ser. Galba, a Lucanis comprehensus, unius feminae opera, ad quam devertebatur [3], captivitate exemptus est. Aesernia et Alba coloniae ab Italicis obsessae sunt. Auxilia deinde latini nominis externarumque gentium missa populo romano, et expeditiones invicem expugnationesque urbium referuntur.

Epit. LXXI. 1. *Iudiciariam quoque pertulit:* non pertulit; saltem illa mox sublata est; vid. Cic. de Leg. II, 6, et loc. class. Appiani modo laud. unde etiam constat, hac lege cautum fuisse, ut, quum senatores vix treceutorum explerent numerum, totidem adiicerentur ex equestri ordine, atque ex his omnibus iudices legerentur. Conf. ad Epit. XCVII, 7.

2. *Invisus etiam senatui factus* ob legem iudiciariam. Confer Appian. et Pigh. ll. ll.

Epit. LXXII. 1. *Q. Servilius proc.* MS. Boënd. et Appian. l. l. Plerique MSS. h. l. et Oros. V, 18, et Vell. II, 15, *Q. Servius*, prob. Iac. Gron. Sed videatur Duker. ad Flor. III, 18, §. 9. — *In oppido Asculo*, Piceno, non Apulo.

2. *Saga populus sumpsit*, quod in tumultu eoque imminente edici et fieri solebat. Conf. ad Epit. LXXIII, 4; LXXIV, 1; CXVIII, 3; Cic. Philipp. VIII, 11; XIV, 1; Vell. II, 16.

EPITOME LIBRI LXXIII

L. Iulius Caesar [1], consul, male adversus Samnites pugnavit. Nola colonia [2] in potestatem Samnitium venit cum L. Postumio praetore, qui ab iis interfectus est. Complures populi ad hostes defecerunt. Quum P. Rutilius consul male [3] adversus hostes Marsos pugnasset, et in proelio cecidisset, C. Marius legatus eius, meliore eventu cum hostibus conflixit. Ser. Sulpicius Pelignos proelio fudit. Q. Caepio, legatus Rutilii, quum obsessus prospere in hostes erupisset, et ob eum successum aequatum ei cum C. Mario esset imperium, temerarius factus et circumventus insidiis, fuso exercitu cecidit. L. Iulius Caesar consul feliciter adversus Samnites pugnavit. Ob eam victoriam Romae saga posita sunt [4]: et, ut varia belli fortuna esset, Aesernia colonia cum M. Marcello in potestatem Samnitium venit. Sed C. Marius proelio Marsos fudit, Herio Asinio, praetore Marrucinorum, occiso. C. Caecilius in Gallia transalpina Salluvios rebellantes vicit.

EPITOME LIBRI LXXIV

Cn. Pompeius [1] Picentes proelio fudit et obsedit:

Epit. LXXIII. 1. *L. Iulius Caesar* et *P. Rutilius consules* a. V. 663, quo bellum sociale geri coeptum est. *Sex. Iulius Caesar* (qui a. 662 consul fuit) vocatur Appiano, Bell. Civ. I, 40, 48, 72; ad quae loca vid. Schweigh., Fabric. ad Orosium, V, 18, et intpp. Flori, III, 18.

2. *Nola colonia* forte tum nondum fuit, sed aetate auctoris Epit., ut et *Aricia* ac *Lanuvium*, quae coloniae vocantur Epit. LXXX; vid. ibi Duk. et ad hoc locum.

3. *P. Rutilius* Lupus *cos. male*, etc. Conf. Appian. Bell. Civ. I, 40-43; Oros. V, 18; Flor. III, 18, ubi pro *Iulius Caesar* viri docti coni. *Rutilius consul*. MS. Leid. *male;* reliqui *parum prospere*, quod maiori consulis cladi minus convenire monet Drak.

4. *Romae saga posita sunt*, quae populus sumpserat; vid. Epit. LXXII, 3. — *Herio Asinio* ex Velleio II, 16, et Appiano, Bell. Civ. I, 40. *Hernio*, *Hirnio* et *Hirno* MSS. et edd. antt.

Epit. LXXIV. 1. *Cn. Pompeius*

propter quam victoriam Romae praetextae et alia magistratuum insignia sumpta sunt. C. Marius cum Marsis dubio eventu pugnavit. Libertini tum primum militare coeperunt [2]. A. Plotius legatus Vmbros, L. Porcius praetor Marsos, quum uterque populus [3] defecisset, proelio vicerunt. Nicomedes in Bithyniae, Ariobarzanes in Cappadociae regna reducti sunt [4]. Cn. Pompeius consul Marsos acie vicit. Quum aere alieno oppressa esset civitas, A. Sempronius Asellio praetor, quoniam secundum debitores ius dicebat, ab iis, qui fenerabantur, in foro occisus est. Praeterea incursiones Thracum [5] in Macedoniam populationesque continet.

EPITOME LIBRI LXXV

A. Postumius Albinus legatus [1] quum classi praeesset, infamis crimine proditionis, ab exercitu suo in-

Strabo, pater Pompeii M., consul a. Vrb. 664, *Picentes* aliosque hostes *fudit* et triumphavit; vid. Pigh. Ann. ad a. 664. — *Insignia sumpta sunt*, forte *resumpta*, quae ante posita fuisse apparet (vide ad Liv. IX, 7, n. 5), ut a populo, quum saga sumpsisset, habitum urbanum et civilem (vide ad Epit. LXXII, 3; LXXIII, 4), et sic Oros. V, 18 dicit, *senatus laticlavia et alia dignitatis insignia recepit*, etsi rem ipsam non accurate narrat; Duk.

2. *Libertini tum primum militare coeperunt;* nam antea pauci tantum et in tumultu vel ad tutelam Vrbis militaverant; vid. Liv. X, 21; XXII, 11; XL, 18; XLII, 27, nisi potius hi fuere nati ex libertis. Ita Lips. de Mil. Rom. I, 2.

3. *L. Porcius* Cato *praetor Marsos, quum uterque populus defecisset*: pro *Marsos* leg. forte *Etruscos* ex Oros. V, 18; Floro, III, 18, §. 13, et Appiano, Bell. Civ. I, 49: nam Marsi iam ante defecerant et primi omnium Italicorum bellum moverant; Duker.

4. *Nicomedes*, Prusiae nepos *in Bithyniae, Ariobarzanes in Cappadociae regna reducti sunt* a. Vrb. 662, expulsi regnis a Mithridate Evergete, patre Mithridatis M. vid. Appian. Mithrid. 10-20, 57, 60, 64; Plut. Sulla, pag. 453. — Pro *regna*, plures MSS. apud Drak. *regnum*, quod omnes editiones ante Frobenium, qui primus dedit *regna*. Lem.

5. *Incursiones Thracum in Macedoniam*, ubi cum Romanis bellum gerebant. Cf. Epit. LXXVI, LXXXI, LXXXII; Oros. V, 18; Appian. Mithrid. 15, 69.

Epit. LXXV. 1. *A. Postumius Albinus legatus* L. Syllae, *quum classi praeesset, infami crimine* falso prodi-

terfectus est. L. Cornelius Sulla legatus [2] Samnites proelio vicit, et bina castra eorum expugnavit. Cn. Pompeius Vestinos in deditionem accepit. L. Porcius [3] consul, rebus prospere gestis, fusisque aliquoties Marsis, dum castra eorum expugnat, cecidit. Ea res hostibus victoriam eius proelii dedit. Cosconius [4] et Lucceius Samnites acie vicerunt, Marium Egnatium, nobilissimum hostium ducem, occiderunt, compluraque eorum oppida in deditionem acceperunt. L. Sulla Hirpinos domuit, Samnites multis proeliis fudit, aliquot populos recepit; quantisque raro quisquam alius ante consulatum rebus gestis, ad petitionem consulatus Romam est profectus.

EPITOME LIBRI LXXVI

A. Gabinius legatus, rebus adversus Lucanos prospere gestis, et plurimis oppidis expugnatis, in obsi-

tionis et superbia, *ab exercitu suo interfectus est* a. Vrb. 664; vid. Oros. V, 18; Plut. Sull. p. 455; Val. Max. IX, 8, §. 3. Sed eum *classi praefuisse*, et Romanos omnino classibus usos esse in bello sociali, nemo tradit. Hinc verba *quum classi praeesset* delenda, et pro iis *in obsidione castrorum hostilium*, quae cum aliis, ex initio Epit. seq. inculcatis, in quibusdam MSS. leguntur, reponenda putabat Drak. Forte leg. *legatus quum castris praeesset*. Certe in castris eum lapidibus obrutum fuisse auctor est Val. l. l.

2. *L. Cornelius Sulla legatus* L. Iulii Caesaris, etc. vid. Appian. Bell. Civ. I, 40, 46, 50 sq.

3. *L. Porcius* Cato *consul* a. Vrb. 664, ... *cecidit*; occisus forte a filio C. Marii; vid. Oros. V, 18, et Appian. Bell. Civ. I, 50. — *Dum castra eorum expugnat*, forte *oppugnat*; Drakenb. Conf. ad Epit. XLIX, n. 7.

4. C. *Cosconius* praetor a. Vrb. 664 et L. *Lucceius*..... *Marium Egnatium*, etc. conf. Appian. Bell. Civ. I, 40, 45, 52, ad quae loca vid. Schweigh. Lucceius, ni fallor, est ille, a quo Cicero consulatum suum scribi cupiebat, quique historiam belli Italici et Civilis composuit (vid. Cic. ad Div. V, 10, 12). Quae si ad aetatem nostram pervenisset, historiam belli socialis, ab auctoribus, quorum scripta supersunt, admodum concise et neque satis dilucide neque apto ordine expositam, pauciores premerent difficultates.

dione castrorum hostilium cecidit [1]. Sulpicius [2] legatus Marrucinos cecidit, totamque eam regionem recepit. Cn. Pompeius proconsul Vestinos et Pelignos in deditionem accepit. Marsi quoque, a L. Murena et Caecilio Pinna [3] legatis aliquot proeliis fracti, pacem petierunt. Asculum a Cn. Pompeio captum est [4], caesis et a Mam. Aemilio legato Italicis. Silo [5] Pompaedius, dux Marsorum, auctor huius rei, in proelio cecidit. Ariobarzanes Cappadociae, Nicomedes Bithyniae regno a Mithridate Ponti rege pulsi sunt. Praeterea incursiones [6] Thracum in Macedoniam populationesque continet.

EPITOME LIBRI LXXVII

Quum P. Sulpicius tribunus plebis [1], auctore C. Mario, perniciosas leges promulgasset, *ut exsules re-*

EPIT. LXXVI. 1. *A. Gabinius legatus ... cecidit;* conf. Oros. V, 18, et diversa narratio Flori, III, 18, §. 13.

2. Ser. *Sulpicius legatus*, etc. conf. ad Epit. LXXIII; Oros. l. l. Appian. Bell. Civ. I, 47. Mox verba *Cn. Pompeius.... accepit* absunt a MS. Berg. repetita forte ex Epit. praec. *recepit* MS. Boënd. verum id verbum modo praecessit; Drak.

3. *A L. Murena et Caecilio Pinna*, forte *Pio*, ut sit Q. Caecilius Metellus Pius; Gron. Id probabile fit ex Velleio, II, 15; Appiani Bell. Civ. I, 33, 53, 68, 80, et Plut. Mar.

4. *Asculum a Cn. Pompeio* Strabone *captum est*, etc. conf. Appian. Bell. Civ. I, 47, 48.

5. *Silo Pompaedius;* vid. Schweigh. ad Appian. Bell. Civ. I, 40 (ubi et de aliis Italicorum ducibus agitur), 44, 53, et intpp. Velleii, II, 16; Flori, II, 18; Oros. V, 18; Val. Max. III, 1, §. 2, et Obseq. de Prod. cap. 116. — *Auctor huius rei*, forte *a. h. belli;* Cluver. Ital. II, 11, p. 732.

6. *Praeterea incursiones*, etc. conf. ad Epit. LXXIV extr.

EPIT. LXXVII. 1. *P. Sulpicius* Rufus *tribunus pl.* a. Vrb. 665, alter Saturninus, qui rempublicam turbavit stipatus satellitibus, *MMM* gladiatoribus equitibusque, quos *Antisenatum* nominabat; vid. Plut. Sulla, p. 456 sq. Ern. Clav. Cic. et Pigh. Ann. — *Vt exsules revocarentur*, Bestia, Cotta, Mummius aliique damnati lege, a. Q. Vario Hybrida trib. pl. a. 662 lata, ut quaestio haberetur de iis, quorum dolo malo sociis spes iniecta civitatis et belli occasio data esset; videatur Appian. Bell. Civ. I, 37, 55 sq. Ern. Clav. Cic. voc. *Varius;* Cic. ad Herenn. 28; Pigh. Annal. ad an. 662 et 665. — *Et novi cives libertinique distribuerentur in tribus veteres*,

vocarentur, et novi cives libertinique distribuerentur in tribus, et ut Marius adversus Mithridatem Ponti regem dux crearetur, et adversantibus consulibus Q. Pompeio et L. Sullae vim intulisset, occiso Q. Pompeio consulis [2] filio, genero Sullae; L. Sulla consul cum exercitu in Vrbem venit, et adversus factionem Sulpicii et Marii in ipsa urbe pugnavit eamque expulit: ex qua duodecim a senatu hostes, inter quos C. Marius pater et filius, iudicati sunt. P. Sulpicius, quum in quadam villa [3] lateret, indicio servi sui retractus et occisus est. Servus, ut praemium promissum indici haberet, manu missus, et ob scelus proditi domini de saxo deiectus est. C. Marius filius in Africam traiecit. C. Marius pater, quum in paludibus Minturnensium lateret, extractus est ab oppidanis, et, quum missus ad occidendum eum servus, natione Gallus [4], maiestate tanti viri perterritus recessisset, impositus publice in navim delatus est in Africam. L. Sulla civitatis statum ordinavit [5]: exinde colonias deduxit.

qui in quatuor tribus urbanas erant coniecti; vide ad Liv. XLV, 15, §. 1; Epit. LXXXIV, 2 et 4; Plut. l. l. Appian. Bell. Civ. I, 55 sq. Sigon. de Antiq. Iur. Civ. Rom. II, 4 et 14; Spanhem. Orb. Rom. I, 10. — *Vt Marius* (*consul* vel *cos. Marius* MSS.; unde *C. Marius* coni. Drak.) *adversus Mithridatem dux crearetur* loco Sullae consulis, qui iam ad bellum Mithridaticum sibi mandatum cum exercitu Vrbe profectus erat. Conf. Plut. et Appian. ll. ll.

2. *Occiso Q. Pompeio*, etc. Conf. Vell. II, 18, et Appian. l. l. — *Ex qua factione duodecim*, etc. Confer Appian. Bell. Civ. I, 60.

3. *P. Sulpicius, quum in quadam villa . . . deiectus est*; conf. Appian. l. l. Vell. II, 19; Plutarch. Sulla, p. 457; Oros. V, 19; Freinsh. Suppl. cap. 28. — *Praemium indici promissum* fuisse, aliunde non constat; Drak. *Indici* pro *indicii* ex emend. Gron. — *De saxo* Tarpeio.

4. *Natione Gallus*: alii Cimbrum fuisse dicunt. — *Publice*, publica Minturnensium auctoritate; Drakenb. eorumque sumptibus; vide ad Liv. II, 41, 13, et XLI, 20, n. 5.

5. *L. Sulla civitatis statum ordinavit*; vid. Appian. Bell. Civ. I, 59. — *Exinde colonias deduxit* militares veteranorum, quorum opera usus fuerat. Id vero confecto demum bello civili factum esse, alii tradunt: neque probabile esse monet Duk., et Sullam, ad bellum Mithridaticum pro-

Q. Pompeius consul, ad accipiendum a Cn. Pompeio proconsule exercitum profectus, consilio eius occisus est. Mithridates, Ponti rex, Bithynia et Cappadocia occupatis, et pulso Aquillio legato [6], Phrygiam, provinciam populi romani, cum ingenti exercitu intravit.

EPITOME LIBRI LXXVIII

Mithridates Asiam [1] occupavit: Q. Oppium proconsulem [2], item Aquillium legatum, in vincula coniecit; iussuque eius, quidquid civium romanorum in Asia fuit, uno die trucidatum est. Vrbem Rhodum, quae sola in fide permanserat, oppugnavit, et aliquot proeliis navalibus victus recessit. Archelaus, praefectus [3] regis, in Graeciam cum exercitu venit; Athenas occupavit. Praeterea trepidationem urbium insularumque, aliis ad Mithridatem, aliis ad populum romanum civitates suas trahentibus, continet.

EPITOME LIBRI LXXIX

L. Cornelius Cinna [1], quum perniciosas leges per

perantem, cogitationem de re, quae brevi temporis spatio transigi non potuerit, suscipere voluisse, et, iuventute rom. absumpta bello civili, superfuisse, qui ab Vrbe in colonias mitti potuerint.

6. *Pulso* M'. *Aquillio legato*, qui praecipuus belli Mithrid. auctor a Mithridate necatus est, auro liquefacto in os infuso. Conf. Appian. Mithrid. 17-21, 112; Vell. II, 18; Cic. pro lege Manilia, 5; Plin. XXXIII, 3; Diodor. Exc. Peiresc. pag. 401; Opp. t. II, p. 613, ed. Wessel. De dissensu auctorum vid. Duk. ad h. l. Schweigh. ad Appian. Mithrid. 19, et Ernesti Clav. Cic.

Epit. LXXVIII. 1. *Mithrid. Asiam*, etc. conf. Appian. Mithrid.

2. *Q. Oppium proc.*, qui Graecis στρατηγὸς dicitur. Conf. Duker., et Appian. Mithrid. 17, 20, 112.

3. *Archelaus praefectus*, etc. conf. Appian. cap. 27 sq. — *Trepidationem*; MSS. duo et ed. Camp. *trepidationes*. Tum *urbium*, *insularum*, sine copula Berg. Lem.

Epit. LXXIX. 1. *L. Cornelius Cinna*, quem Sulla, ad bellum Mithrid. discessurus, ex adversa factione, ut

vim atque arma ferret, pulsus Vrbe [2] a Cn. Octavio collega cum sex tribunis plebis; imperioque ei abrogato, corruptum Ap. Claudii exercitum [3] in potestatem suam redegit, et bellum Vrbi intulit, arcessito C. Mario ex Africa cum aliis exsulibus: in quo bello duo fratres [4], alter ex Pompeii exercitu, alter ex Cinnae, ignorantes concurrerunt; et, quum victor spoliaret occisum, agnito fratre, ingenti lamentatione edita, rogo ei exstructo, ipse supra rogum se transfodit, et eodem igni consumptus est. Et quum opprimi inter initia potuissent [5], Cn. Pompeii fraude, qui, utramque partem fovendo, vires Cinnae dedit, nec nisi profligatis optimatium rebus auxilium tulit, et consulis segnitie confirmati Cinna et Marius quatuor

populum placaret, sed iuramento prius et devotionibus in partes et acta sua adstrictum, consulem nominaverat in a. Vrb. 666 cum *Cn. Octavio.* Conf. Appian. Bell. Civ. I, 64 sq. Plut. Mar. pag. 428 sq. et Pigh. — *Per vim atq. arma:* verba *atque arma* non exstant in quibusdam MSS. Sed *vim* et *arma* passim iungi, et vim multis modis fieri posse, sed praecipue fieri armis, monent Duk. et Drak. Quod in optimis scriptoribus passim obvium.

2. *Pulsus Vrbe a Cn. Octavio;* conf. Appian. Bell. Civ. I, 64, qui etiam docet, legem Sulpiciam a Cinna renovatam de novis civibus per omnes tribus distribuendis praecipuam tumultus fuisse causam, eique maiorem partem tribunorum pl. intercessisse. Quod non favere lectioni *cum sex tribunis pl.* sed potius adversari, contra Sigon. iam monuere Crev. et Drakenb. — *Cum Sex. Publio trib. pl.* Baënd. Berg. et ed. Camp. Suspicarer *cum M. Virgilio tr. pl.*, nisi a vulg. lect. id nimis recederet; conf. Cic. Brut. 48, et Plut. Sulla, pag. 458. Non minus tamen ab ea recedunt nomina reliquorum huius anni tribunorum pl. vid. Pigh. Ann. ad a. 666. An leg. *a Cn. Octavio collega et sex tribunis plebis?*

3. *Ap. Claudii exercitum* in Campania.

4. *In quo bello duo fratres*, etc. conf. Tacit. Hist. III, 51; Oros. V, 19; Valer. Maxim. V, 5, §. 4; Augustin. de Civ. Dei, II, 25, et similia exempla in Scalig. Catal. Virg. p. 185, Pithoei Catal. Vet. Poët. p. 159, et Sil. IX, 66 sq. — *Ex Pompeii exercitu:* nam Cn. Pompeium Strab. proc., patrem Pompeii M., qui exercitui ad mare superum praeerat, senatus advocaverat. Conf. Appian. Bell. Civ. I, 66 seq.

5. *Et quum opprimi inter initia potuissent*, sc. Cinna et Marius, e seqq. ad quae cf. Appian. Plut. et Oros. II. II. — *Consulis segnitie*, Cn. Octavii; nisi legendum *consulum*, Cn. Octavii

exercitibus, ex quibus duo [6] Q. Sertorio et Carboni dati sunt, Vrbem circumsederunt. Ostiam coloniam Marius expugnavit et crudeliter diripuit.

EPITOME LIBRI LXXX

Italicis populis a senatu civitas [1] data est. Samnites, qui soli arma retinebant, Cinnae et Mario se coniunxerunt. Ab iis Plautius cum exercitu caesus est. Cinna et Marius cum Carbone et Sertorio Ianiculum occupaverunt, et fugati ab Octavio consule recesserunt. Marius Antium et Ariciam et Lanuvium colonias [2] devastavit. Quum nulla spes esset optimatibus resistendi propter segnitiem et perfidiam et ducum et militum, qui corrupti aut pugnare nolebant, aut ad diversas partes transibant, Cinna et Marius in Vrbem recepti sunt: qui, velut captam, eam caedibus et rapinis vastarunt, Cn. Octavio consule occiso et omnibus adversae partis nobilibus trucidatis, inter quos M. Antonio eloquentissimo viro, L. et C. Caesare [3], quorum capita in Rostris posita sunt. Crassus filius

et L. Cornelii Merulae, qui Cinnae suffectus erat.

6. *Ex quibus duo*; Crev. vett. edd. sequutus, dedit *quorum duo*. Sed, ut ipse notat, complures MSS. et Camp. praeferunt *ex quibus duo*. Lem.

Epit. LXXX. 1. *Italicis populis a senatu civitas* sine suffragio, quod ius postea, et forte iam ante necem Cinnae, adiectum (vid. Epit. LXXXIV, n. 2), *data est*: sed id iam factum a. Vrb. 664 et 665 legibus a L. Iulio Caesare cos. et M. Plautio Silvano et C. Papirio Carbone tribunis pl. latis; vid. Cic. pro Balbo, cap. 8, pro Arch. cap. 4; Appian. Bell. Civ. I, 49, 53; Sigon. de Ant. Iur. Ital. III, 1; Spanhem. Orb. Rom. I, 10; Contaren. Var. Lect. I, 10; Pigh. Ann. — *Plautius*, qui Epit. LXXIV, *A. Plotius* dicitur, iudice Pighio in Ann. ad a. 650, pag. 159.

2. *Aricium et Lanuvium colonias*; vide ad Epit. LXXIII. *Lanuvium* pro *Lavinium* ex emend. Cluver. Ital. Ant. III, 3 et 4, pag. 898 et 939, qui coloniam eo a Sulla deductam putabat. Conf. Appian. Bell. Civ. I, 69.

3. *M. Antonio eloquentissimo viro, L. et C. Caesare* fratribus, et aliis, *quorum*, etc. vid. Appian. Bell. Civ. I, 71 sq. Plut. et Oros. ll. ll. Cic. de Or. III, 3. — *Crassus filius*, etc. aliter Appian. Conf. Ern. Clav. Cic.

ab equitibus Fimbriae occisus. Pater Crassus, ne quid indignum virtute sua pateretur, gladio se transfixit. Et citra ulla comitia consules in sequentem annum se ipsos renuntiaverunt [4]: eodemque die, quo magistratum inierant, Marius Sex. Licinium senatorem de saxo [5] deiici iussit; editisque multis sceleribus, Idibus Ianuariis decessit: vir, cuius si examinentur cum virtutibus vitia, haud facile sit dictu, utrum bello melior, an pace perniciosior fuerit; adeo, quam rempublicam armatus servavit [6], eam primo togatus omni genere fraudis, postremo armis hostiliter evertit.

EPITOME LIBRI LXXXI

L. Sulla Athenas, quas Archelaus, praefectus Mithridatis, occuparat, circumsedit et cum magno labore expugnavit: urbi libertatem, et civibus, quae habuerant, reddidit [1]. Magnesia, quae sola in Asia civitas in fide manserat, summa virtute adversus Mithridatem defensa est. Praeterea Thracum in Macedonia continet gesta.

EPITOME LIBRI LXXXII

Sulla copias regis [1], quae, Macedonia occupata, in

4. *Se ipsos renuntiaverunt*, sc. Cinna et Marius.

5. *Sex. Licinium senatorem de saxo* Tarpeio, etc. conf. Plut. Mar. p. 432, ubi Λικίνιον Aldus recte pro Λουκῖνον edidisse videtur. Eandem rem narrari putabat Duk. in Exc. Peiresc. e Dione, pag. 644, non a Velleio, II, 24 (ubi vid. intpp.), caussam vero poenae, a Pigh. ad a. 667 allatam, ex loco Plut. haud attente lecto depromptam esse.

6. *Quam rempubl. armatus servavit* (conf. ad Epit. LXVIII), *togatus evertit*; vide ad Livium, lib. III, cap. 50, not. 1.

1. *Vrbi libertatem, et civibus quae habuerant reddidit*; Voss. Leid. et Berg. exhibent *urbi libertatem, et quae habuerat, reddidit.* Lem. — *Magnesia* ad Sipylum, *quae sola in Asia*, etc. vid. Appian. Mithr. 21 (ubi conf. Schweigh.) et 61 (ubi et aliae memorantur civitates Asiae, quae in fide manserant); Spanhem. Orb. Rom. II, 9.

Epit. LXXXII. 1. *Sulla copias re-*

Thessaliam venerant, proelio vicit, caesis hostium centum millibus, et castris quoque expugnatis. Renovato deinde bello iterum exercitum regis [2] fudit ac delevit. Archelaus cum classe regia Sullae se tradidit. L. Valerius Flaccus consul, collega Cinnae, missus, ut Sullae succederet, propter avaritiam invisus exercitui suo, a C. Fimbria legato ipsius, ultimae audaciae homine, occisus est, et imperium ad Fimbriam translatum. Praeterea expugnatae in Asia urbes a Mithridate et crudeliter direpta provincia [3], incursionesque Thracum in Macedoniam, referuntur.

EPITOME LIBRI LXXXIII

C. Fimbria in Asia, fusis proelio aliquot praefectis Mithridatis [1], urbem Pergamum cepit, obsessumque regem, non multum abfuit, quin caperet. Vrbem Ilion, quae se potestati Sullae reservabat, expugnavit ac delevit, et magnam partem Asiae recepit. Sulla multis proeliis Thracas cecidit. Quum L. Cinna et Cn. Papirius Carbo, ab se ipsis consules per biennium creati [2], bellum contra Sullam pararent, effectum est per L. Valerium Flaccum principem senatus, qui orationem

gis Mithridatis eiusque duces Archelaum et Taxillem . . . *proelio vicit* a. V. 668 ad Cheroneam, caesis *CX* millibus; vid. Appian. Mithr. 42 sq. Plut. Sulla, III, 106-118; Memnon apud Phot. pag. 732; Oros. VI, 2.

2. *Iterum exercitum regis* ducesque Archelaum et Doryalum *fudit* apud Orchomenum; vid. Plut. 120 sq. Appian. 49 sq.

3. *Direpta provincia*; forte ex MS. Boënd. leg. *direptae provinciae*. Conf. Appian. Mithr. 20, 112.

Epit. LXXXIII. 1. *C. Fimbria in Asia fusis proelio aliquot praefectis Mithridatis*; vide ad Liv. XXVIII, 30, n. 1. Quidam MSS. et edd. antt. *aliquot copiis M.* Ipsum Mithridatem eiusque filium aliquoties fusos dicunt Appian. Mithr. 52, et Vell. II, 24. — *Vrbem Ilion*, etc. conf. Appian. 53.

2. *Quum L. Cinna et Cn. Papirius Carbo, ab se ipsis consules per biennium creati* (a. Vrb. 668 et 669), etc. conf. Appian. Bell. Civ. I, 67 sq. 75-78, 82, 86-98. — *L. Valerium Flaccum principem senatus* a. Vrb. 667 lectum, qui a. 656 cum M. Antonio censor fuerat.

in senatu habuit, et per eos, qui concordiae studebant, ut legati ad Sullam de pace mitterentur. Cinna ab exercitu suo, quem invitum cogebat naves conscendere et adversus Sullam proficisci, interfectus est. Consulatum Carbo solus gessit [3]. Sulla, quum in Asiam traiecisset, pacem cum Mithridate fecit [4], ita ut is cederet provinciis Asia, Bithynia, Cappadocia. Fimbria, desertus [5] ab exercitu, qui ad Sullam transierat, ipse se percussit, impetravitque de servo suo, praebens cervicem, ut se occideret.

EPITOME LIBRI LXXXIV

Sulla legatis, qui a senatu missi erant, futurum se in potestate senatus respondit, si cives, qui pulsi a Cinna ad se confugerant, restituerentur. Quae conditio quum iusta senatui videretur, per Carbonem factionemque eius, cui bellum videbatur utilius, ne conveniret, effectum est. Idem Carbo, quum ab omnibus oppidis Italiae coloniisque obsides exigere vellet, ut fidem eorum contra Sullam obligaret, consensu senatus prohibitus est. Novis civibus senatusconsulto

3. *Cinna ab exercitu ... Consulatum Carbo solus gessit*; conf. Plut. Pomp. p. 621, et Appian. Bell. Civ. I, 77 sq. — Pro *naves conscendere* praefert MS. Berg. *in naves conscendere*; sed vid. Drak. ad XXIX, 25, §. 5. Lem.

4. *Sulla, quum in Asiam traiecisset, pacem cum Mithridate fecit*, ut motus Romae opprimeret, suamque potestatem firmaret; videatur Appian. Bell. Civ. I, 54-64, 76 sq. — *Provinciis Asia, Bithynia, Cappadocia*, forte leg. *provincia*, quoniam Bithynia et Capp. non fuere eo tempore provinciae rom., sed regna; Crever. Sed provinciae Mithridatis intelligi possunt; Drak.

5. *Fimbria desertus ab exercitu, qui ad Sullam transierat ... occideret*; conf. Appian. Mithr. 59, 60. — *Impetravitque de servo suo*, etc. 4 MSS. et editiones veteres *a servo suo*, ut Epit. LXXXVIII.

suffragium [1] datum est. Q. Metellus Pius [2], qui partes optimatium sequutus erat, quum in Africa bellum moliretur, a C. Fabio praetore pulsus est; senatusque consultum per factionem Carbonis et Marianarum partium factum est, ut omnes ubique exercitus dimitterentur. Libertini in quinque et triginta tribus distributi sunt [3]. Praeterea belli apparatum, quod contra Sullam excitabatur, continet.

EPITOME LIBRI LXXXV

Sulla in Italiam cum exercitu traiecit, missisque legatis, qui de pace agerent, a consule C. Norbano violatis, eundem Norbanum proelio vicit. Et quum L. Scipionis alterius consulis, cum quo per omnia id egerat, ut pacem iungeret [1], nec potuerat, castra oppugnaturus esset, universus exercitus consulis, sollicitatus per emissos a Sulla milites, signa ad Sullam transtulit. Scipio, quum occidi posset, dimissus est. Cn. Pompeius [2], Cn. F. eius, qui Asculum ceperat,

Epit. LXXXIV. 1. *Novis civibus SCto suffragium*, etc. « Hic profecto, ait Crev. aliquid peccavit vel librariorum manus, vel ipse Epitomes auctor. Italis enim cum civitate ius quoque suffragii datum esse constat. Sed fortasse huius senatusconsulti haec mens fuerat, ut quod a tribuno plebis Sulpicio institutum, mox a Sulla rescissum fuerat, renovaretur et confirmaretur, nempe, ut novi cives in quinque et triginta tribus distribuerentur». Vide ceterum ad Epit. LXXX pr. Lem.

2. *Q. Metellus Pius*, etc. conf. Appian. Bell. Civ. I, 33, 53, 68, 80-91, 97; Plut. Crass. pag. 545; Pigh. Annal. ad a. 669. — *In Africa* cura Romanis diversarum (Sullanarum) partium, qui Africam obtinebant; Drak. — *A C. Fabio praetore pulsus est;* vide infra ad Epitomen LXXXVI, 2.

3. *Libertini in XXXV tribus distributi sunt;* vide tamen ad Epitomen LXXVII, 1.

Epit. LXXXV. 1. *Per omnia id egerat, ut pacem iungeret*, adeoque bona fide, non simulate. Illud tradit etiam Vell. II, 25, hoc Plut. et Appian.

2. *Cn. Pompeius*, qui Magnus postea cognominatus est, *Cn. F. eius, qui Asculum ceperat* (vid. Epit. LXXIV, 1, et LXXVI, 4), *conscripto*, etc. conf. Appian. Bell. Civ. I, 80, 87 sq. Plut. Sull. et Pomp.

conscripto voluntariorum exercitu, cum tribus legionibus ad Sullam venerat, ad quem se nobilitas omnis conferebat, ita ut deserta Vrbe ad castra veniretur. Praeterea expeditiones per totam Italiam utriusque partis ducum referuntur.

EPITOME LIBRI LXXXVI

Quum C. Marius, C. Marii filius [1], consul ante annos viginti per vim creatus esset, C. Fabius in Africa propter crudelitatem et avaritiam in praetorio suo vivus exustus est. L. Philippus legatus Sullae Sardiniam, Q. Antonio praetore pulso et occiso, occupavit. Sulla cum Italicis populis, ne timeretur ab iis, velut erepturus civitatem et suffragii ius nuper datum, foedus percussit: idemque, ex fiducia iam certae victoriae, litigatores, a quibus adibatur, vadimonia Romam differre iussit, quum a parte diversa urbs adhuc teneretur. L. Damasippus praetor [2], ex volun-

Epit. LXXXVI. 1. *C. Marius*, *C. Marii* septies consulis *filius* ex Iulia, amita C. Iulii Caesaris; vid. Plut. Caes. pr. et Appian. I, 62, qui tamen cap. 87 eum C. Marii fratre genitum dicit: unde fuere, qui a patruo eum adoptatum putarent. Sed hos Appianumque refellit Periz. Anim. Hist. cap. 3, pag. 98 sq. — *Consul* a. Vrb. 671 cum Cn. Papirio Carbone III, *per vim creatus ante annos XX*, quod haud verisimile est, quoniam sexto ante anno in exsilium actus est, et tum ante illud uxorem duxit (vid. Plut. Mar. pag. 425 sq.), tum in eo multa egit, quae immaturae aetati convenire nequeunt; Drak. Annos *XXVII* memorat Appian. Bell. Civ. I, 87; annos *XXV*, Aur. Vict. Vir. ill. cap. 68, et *XXVI*, Vell. II, 26, ubi conf. Voss. *Creatus est. C. Fabius*, etc. coniicit Gron. deleta prima voce Epit. *quum*.

2. *L. Damasippus praetor*, etc. ita et dicitur Vell. II, 26, et Oros. V, 20 (ubi vid. Fabric.); at *Brutus* Appiano, Bell. Civ. I, 88, unde ei duo fuisse cognomina *L. Iunium Brutum Damasippum* suspicabatur Pigh. Ann. ad annum 671, eique tribuebat, quae in Epit. LXXXIX pr. de M. Bruto, et in Appiani Bell. Civ. I, 92, de Damasippo leguntur, quod in dubium vocavit Duk. ad h. l. et ad Flor. III, 21, §. 20. — *Senatum contraxisset*; forte *convocasset*. — *Omnem, quae in Vrbe erat*, *n. t.* ex aliis patet, hic rem supra modum exaggerari; Duk. Ex Appiano vero et aliis, id demum factum esse iussu Marii, postquam is

tate C. Marii consulis quum senatum contraxisset, omnem, quae in Vrbe erat, nobilitatem trucidavit: ex cuius numero Q. Mucius Scaevola pontifex maximus [3] fugiens in vestibulo aedis Vestae occisus est. Praeterea bellum a L. Murena adversus Mithridatem [4] in Asia renovatum continet.

EPITOME LIBRI LXXXVII

Sulla C. Marium, exercitu eius fuso deletoque ad Sacriportum [1], in oppido Praeneste obsedit: urbem Romam ex inimicorum manibus recepit. Marium erumpere tentantem repulit. Praeterea res a legatis eius, eadem ubique fortuna partium, gestas continet.

EPITOME LIBRI LXXXVIII

Sulla [1] Carbonem, exercitu eius fuso ad Clusium,

Praeneste compulsus obsidebatur, de quo vide ad Epit. LXXXVII.

3. *Q. Mucius Scaevola pont. max.* Ciceronis in iure praeceptor, temperantiae prudentiaeque specimen, et iuris peritorum eloquentissimus et eloquentium iuris peritissimus, qui in consulatu cum Crasso a. 658 legem Muciam Liciniam tulerat; vid. Cic. Brut. 39, 89, Nat. Deor. III, 32, Or. I, 3, Off. III, 11, 15. — *In vestibulo aedis Vestae occisus est;* ante simulacrum Vestae dicit Nat. Deor. III, 32, in curia Hostilia Vell. II, 26, non longe a curia Appian. Bell. Civ. 88. Haec curia et aedes Vestae in foro rom. et forsan vicinae fuerunt, et in curia eum occidere percussores constituerant, sed aufugientem in proxima aede Vestae occiderunt; Drak. Conf. Duk. ad Flor. III, 21, §. 21.

4. *A L. Murena,* etc. conf. Appian. Mithr. 32, 43, 64 sq. 93, 112; Cic. l. Manil. 8, Verr. I, 35, Brut. 90. *Murena*, gr. Μουρήνας, et sic in Fastis Capit. ad a. Vrb. 731 et nummis gentis Liciniae. Alii scribunt *Muraena*, nomen deducentes a pisce, qui gr. *μύραινα* dicitur. Conf. Drakenb. ad hunc locum, et *Spalding. in Berlin. Monatsschr.* a. 1805.

1. *Ad Sacriportum* in Volscis inter Siginiam et Praeneste. — *marium erumpere* ex Praeneste.

Epit. LXXXVIII. 1. *Sulla* Cn. Papirium *Carbonem* cos., *exercitu eius* (per legatos, ut quidam tradunt) *fusos ad Clusium ... expulit;* conf. Appian. Bell. Civ. I, 89-92; Vell. II, 28; Plut. — *Faventiam;* apud Appian. cap. 92, *Placentiam*: quae tamen pro *Fidentia*, urbe vicina, est posita. Cf. ibi Schweigh.

ad Faventiam Fidentiamque caeso, Italia expulit: cum Samnitibus, qui soli [2] ex Italicis populis nondum arma posuerant, iuxta urbem romanam ante portam Collinam debellavit; recuperataque republica, pulcherrimam victoriam crudelitate, quanta in nullo hominum fuit, inquinavit. Octo millia deditorum [3] in villa publica trucidavit: tabulam proscriptionis posuit: Vrbem ac totam Italiam caedibus replevit; inter quas omnes Praenestinos [4] inermes concidi iussit: Marium, senatorii ordinis virum [5], cruribus brachiisque fractis, auribus praesectis et effossis oculis, necavit. C. Marius, Praeneste obsessus a Lucretio Ofella, Sullanarum partium viro, quum per cuniculum captaret evadere, septus ab exercitu, mortem sibi conscivit, id est, in ipso cuniculo, quum sentiret se evadere non posse, cum Pontio Telesino [6], fugae

2. *Cum Samnitibus, qui soli*, etc. conf. Appian. Bell. Civil. I, 51-53, 68, 87, 92 sq. Plut. Sulla, III, 141 sq. Oros. V, 20. — *Iuxta urbem romanam*; vid. ad Epit. XLIX, 14.

3. *Octo millia deditorum* (forte *dediticiorum*, ut Crev. coni. cum Pithoeo apud Hearnium. Lem.) *in villa publica* (vide ad Liv. IV, 22) *trucidavit: tabulam proscriptionis* (primum inhumanitatis huius exemplum) *posuit* (forte *proposuit*; Drak.), etc. conf. Appian. Bell. Civ. I, 93, 95 sq. Plut. Sull. III, 145-150, p. 472; Dio, I, pag. 53-58; Vell. II, 28; Lucan. II, 139 sq. Flor. III, 21, 24 sq. Oros. V, 21; Val. Max. IX, 2, §. 1; August. de Civ. Dei, III, 28; Aurel. Vict. de Vir. illustr. 75. Ex his etiam patet, Catilinam eique similes fuisse instrumenta crudelitatis Sullanae.

4. *Omnes Praenestinos*, etc. vid. Appian. Bell. Civ. I, 94.

5. *M. Marium*, Gratidianum, *senatorii ordinis virum*, a M. Mario, C. Marii septies consulis patruo aut potius filio adoptatum ... *necavit*; vid. Periz. Animadv. hist. cap. 3, pag. 98 sq. Gron. Obss. II, 6; intpp. Lucani, II, 175; Flori, III, 21, 26; August. l. l. Sen. de Ira, III, 18; Ern. Clav. Cic. voc. *M. Gratidianus*.

6. *C. Marius, Praeneste obsessus a Lucretio Ofella ..... cum Pontio Telesino* (fratre minore Pontii Telesini, callidi Samnitium ducis, qui paulo ante in proelio adversus Sullam ad portam Vrbis Collinam perierat) ..... *occideret*; conf. Appian. Bell. Civ. I, 88, 89, 90, 93, 94; Plutarch. Sulla, p. 471; Flor. III, 21; Vell. II, 27; Oros. V, 21. In verbis *id est* aliquid vitii haerere, locum etiam hunc non integrum esse, et varias potius sententias de morte Marii, ut in Velleii l. l., relatas fuisse, certe non eadem

comite, stricto utrimque gladio, concurrit; quem quum occidisset, ipse saucius impetravit a servo, ut se occideret.

EPITOME LIBRI LXXXIX

M. Brutus [1] a Cn. Papirio Carbone, qui Cossuram appulerat, missus nave piscatoria Lilybaeum, ut exploraret, an ibi Pompeius esset, et circumventus a navibus, quas Pompeius miserat, in se mucrone verso, ad transtrum navis obnixus corporis pondere, incubuit. Cn. Pompeius, in Siciliam cum imperio a senatu missus, Cn. Carbonem, qui flens muliebriter mortem tulit, captum occidit. Sulla, dictator factus, quod nemo unquam fecerat [2], cum fascibus viginti quatuor processit. Rebus novis reipublicae statum [3]

genera mortis memorari, iam monuit Duker.

Epit. LXXXIX. 1. *M. Brutus* (vid. ad Epit. LXXXVI, 3) *a Cn. Papirio Carbone, qui Cossuram* (insula inter Siciliam et Africam, hodie *Pantalarea*; vide ad Sil. XIV, 272) *appulerat... Cn. Pompeius... Cn. Carbonem ... occidit*; conf. Appian. Bell. Civ. I, 96, 98, et Oros. V, 21: e quibus Sigon. *Cossuram* pro *Corcyram* primus substituit. — *Mucroni* pro *mucrone* coni. Gron. et *in se mucrone verso ... ei incubuit* Drak.

2. *Quod nemo unquam fecerat*: haec verba ab inepto aut sciolo homine inserta putabant Lips. Elect. I, 23, et Voss. ad Caes. Bell. Civil. I, 6, quia dictatoribus semper *XXIV fasces* et secures praelatas fuisse testantur Polyb. III, 87; Dionys. Halicarn. X, p. 650; Plutarch. Fab. p. 176; Appian. Bell. Civ. I, 100 (ubi conf. Schweigh.); et Dio, LIV, pag. 521. Alii legendum putabant *quod nemo*, scilic. eo tempore viventium *unquam viderat* (nam per annos CXX nemo dictator fuerat; de quo vid. Plutarch. Sulla, pag. 473; Vell. II, 28, et Appian. Bell. Civ. I, 98, ubi confer Schweigh.), vel *Sulla dictator perpetuus, quod nemo unquam fuerat*. Cf. Drak. ad h. l. et Spanh. de usu et pr. num. diss. X, p. 94, 172. Ceterum et *Fausti* vel *Felicis* et Ἐπαφροδίτου cognomen ei datum vel ab ipso sumptum. Cf. Liv. XXX, 25 extr. Diod. Ecl. 2 ex lib. XXXVII Opp. t. II, p. 541; Plut. Sull. p. 473; App. B. Civ. I, 97, ibique Schweigh.

3. *Rebus novis reip. statum confirmavit*, etc. conf. Appian. Bell. Civ. I, 97-100; Plutarch. Sulla, pag. 473 sq. *Legibus* pro *rebus* bene coni. Gron. *Regibus* MS. Leid. Legibus Corneliis reip. status mutatus est: de quibus vid. Pigh. Annal. ad annum 672, et Ern. Clav. Cic. — *Ademit* sc. tribunis.

confirmavit, tribunorum plebis potestatem minuit, et omne ius legum ferendarum ademit. Pontificum augurumque collegium ampliavit, ut essent quindecim [4]; senatum ex equestri ordine supplevit [5]: proscriptorum liberis ius petendorum honorum eripuit, et bona eorum vendidit; ex quibus plurima primo rapuit. Redactum est sestertium ter millies quingenties. Q. Lucretium Ofellam [6], consulatum adversus voluntatem suam petere ausum, iussit occidi in foro, et, quum hoc indigne ferret populus romanus, concione advocata, se iussisse dixit. Cn. Pompeius in Africa Cn. Domitium proscriptum et Hiarbam, regem Numidiae, bellum molientes, victos occidit; et, quatuor et viginti annos natus, adhuc eques romanus, quod nulli contigerat, ex Africa triumphavit. C. Norbanus consularis [7] proscriptus, in urbe Rhodo quum comprehenderetur, ipse se occidit. Mutilus, unus ex proscriptis, clam capite adoperto ad posticas aedes Bastiae

Conf. Cic. Leg. III, 9; Vell. II, 30. Antiquam potestatem tribunis restituit Pompeius, Appian. Bell. Civ. I, 100, II, 29.

4. *Pontificum augurumque collegium ampliavit, ut essent XV*: quibus non adversatur locus Cic. de Har. resp. cap. 6, quia tres pontifices minores fuere scribae pontificum; vide ad Liv. XXII, 57, et Drak.

5. *Senatum supplevit ex equestri ordine* adlectis ccc., et civibus inseruit ex proscriptorum servis decies mille, quos vocavit Cornelios; vid. Appian. Bell. Civ. I, 100 et 104. — *Proscriptorum liberis*, etc. conf. Plut. Cic. IV, 769, Cic. Agr. III, 3, pro Rosc. Am. XLIII, 44, et Verr. I, 47; Vell. III, 28. — *Ex quibus plurima pr. rapuit*: MSS. Leid., Barb. et Gud. minor pro *primo* habent *praemia*, probb. Gronov. et Drak. qui *praemia* passim praedas, manubias dici monent. Aliquid potius intercidisse putabat Crev. ut Sulla dictus *et plurima primo rapuisse*, deinde cetera *redegisse* in publicum.

6. *Q. Lucretium Ofellam* (vide ad Epit. LXXXVIII, 6) . . . *dixit*; cf. Appian. Bell. Civ. I, 101.

7. *C. Norbanus consularis . . . occidit*; cf. Appian. Bell. Civ. I, 91. *C.* ex Exc. Pith. et edd. pr. recepi pro *Cn.* vide ad Epit. LXXXV, 1. — *Mutilus* Papiorum cognomen; Sigon. *Mutilius*, *Mutillus*, et *Metellus* al. — *Ad posticas aedes*; vide ad Liv. XXIII, 8, n. 8; Duk. et Drakenb. ad h. l. — *Bastiae*, Leid. *Hastiae*. Neutrius gentis quisquam meminit, et forte leg. *Hostiae*; Drak.

uxoris quum accessisset, admissus non est, quia illum proscriptum diceret; itaque se transfodit, et sanguine suo fores uxoris respersit. Sulla Nolam in Samnio recepit [8]: quadraginta septem legiones in agros [9] captos deduxit, et eos iis divisit. Volaterras [10], quod oppidum adhuc in armis erat, obsessum, in deditionem accepit. Mitylenae quoque in Asia [11], quae sola urbs post victum Mithridatem arma retinebat, expugnatae dirutaeque sunt.

EPITOME LIBRI XC

Sulla decessit [1], honosque ei a senatu habitus est, ut in campo Martio sepeliretur. M. Aemilius [2] Lepidus quum acta Sullae tentaret rescindere, bellum excitavit; et a Q. Catulo collega Italia pulsus est, et in Sardinia, frustra bellum molitus, periit. M. Brutus, qui cisalpinam Galliam obtinebat [3], a Cn. Pompeio occi-

8. *Sulla Nolam in Samnio recepit*, immo a *Samnitibus*, qui invaserant; Gron. coll. Epit. LXXIII. Hoc in Leid. superesse videtur; Drak.

9. *XLVII legiones in agros captos*, etc. vix credi potest, Sullam tot legiones sub signis habuisse, et Appian. Bell. Civ. I, 100 et 104, memorat XXIII, et CXX millia hominum; Duk. *XLVII legiones* Boënd. et ed. Camp. *XXVII legiones* coniicit Drakenb.

10. *Volaterras*, etc. Sullam agros Volaterranorum publicasse, non divisisse, neque iis civitatem eripere potuisse, Cic. pro domo, 30, ad Att. I, 9, et ad Div. XIII, 4 scribit; Duk.

11. *Mitylenae quoque in Asia*, etc. urbem a M. Thermo, cuius praetura nusquam alibi reperitur, apud solum Suet. Caes. 2 legitur, et Pigh. Ann. ad a. 672 coniecturas habet sine testimonio Veterum, Duk.

Epit. XC. 1. *Sulla decessit* phthiriasi correptus a. Vrb. 675 Puteolis, quo concesserat a. Vrb. 674, postquam sponte se abdicaverat dictatura seque paratum esse dixerat ad rationem omnium rerum a se gestarum reddendam. — *Honosque ei a senatu habitus est*, *ut* corpus humeris senatorum portaretur *in campum Martium* ibique *sepeliretur*; qui honos non nisi regibus Caesaribusque et eorum familiae (sed et Hirtio ac Pansae, si fides habenda Epit. CXIX) habitus. Conf. ad Epit. CVI, 1; ad Tacit. Ann. I, 8, n. 13, 16, XIII, 17, n. 2; Appian. Bell. Civ. I, 103-106; Plutarch. in Sulla, pag. 474, 475.

2. *M. Aemilius Lepidus* cos. a. Vrb. 675 cum *Q.* Lutatio *Catulo*, etc. conf. Appian. Bell. Civ. I, 105, 107; Pigh. ad a. 675; Oros. V, 22.

3. *M. Brutus* (pater M. Bruti Cae-

sus est. Q. Sertorius proscriptus in ulteriore Hispania ingens bellum excitavit. L. Manlius proconsul[4] et M. Domitius legatus ab Herculeio quaestore[5] proelio victi sunt. Praeterea res a P. Servilio proconsule[6] adversus Cilicas gestas continet.

EPITOME LIBRI XCI

Cn. Pompeius, quum adhuc eques esset[1] cum imperio consulari adversus Sertorium missus est. Sertorius[2] aliquot urbes expugnavit, plurimasque civitates in potestatem suam redegit. Ap. Claudius proconsul Thracas pluribus proeliis vicit[3]. Q. Metellus proconsul L. Herculeium, quaestorem Sertorii, cum exercitu cecidit.

pionis, qui cum Cassio et aliis adversus Caesarem conspiravit), *qui Cisalpinam Galliam obtinebat*, forte ex praetura, (quae tamen coniectura Pighii, Ann. ad a. 675 sq. nulla auctoritate scriptorum veterum confirmari potest, deperditis monumentis vetustis; Duk. Conf. Appian. Bell. Civ. I, 60, II, 111; Plut. Pomp. et Brut.

4. *L. Manlius proconsul*, forte praetor cum imperio consulari. Conf. Duker. ad h. l. Oros. V, 23; Plut. Sertor. pag. 574, ubi pro Λολλιον forsan leg. Μάλλιον, non Μανλιον — *M. Domitius legatus* Metelli, qui Sallust. fr. Hist. I, apud Priscian. X, 901, proconsul, et Eutropio, VI, 1, praetor (sc. cum imperio procons.) dicitur.

5. *Ab Herculeio quaestore*, Sertorii duce, qui Plutarch. Pomp. pag. 628, Ερέννιος nominatur; Sigon. Conf. ad Epit. XCI; Sallust. Hist. II, ex Marcello voc. *sagum*; et intpp. Flori III, 22, §. 6; Front. I, 5, §. 8; Oros. V, 23, et Eutrop. VI, 1.

6. *A P. Servilio* Vatia Isaurico *procons.* a. Vrb. 676, etc. Conf. Eutrop. VI, 3; Flor. III, 6; Cic. Verr. I, 21, 90.

Epit. XCI. 1. *Cn. Pompeius, quum adhuc eques esset*, etc. Conf. Epit. LXXXIX et XCVII; Plut. Pomp. pag. 630; Cic. pro lege Manil. 21; Dio, XXXVI, 13. *Eques* cod. Voss. reliqui *quaestor* et *equester*: unde *eques r.* (romanus) coni. Drak. praeeunte Crev. Lem.

2. *Sertorius ... cecidit*; conf. Epit. XC, 4 et 6.

3. *Ap. Claudius* Pulcher. cos. a. V. 674, *proconsul a.* 675, *Thracas p. p. vicit* Macedoniam populantes, et in Sarmatas usque pervenit; vid. Flor. III, 4. Sed eum varia fortuna dimicasse dicit Obseq. cap. 58, et aegritudine animi morboque mortuum esse Oros. V, 23; Eutrop. VI, 2, et Sex. Rufus.

EPITOME LIBRI XCII

Cn. Pompeius dubio eventu cum Sertorio pugnavit [1], ita ut singula ex utraque parte cornua vicerint. Q. Metellus Sertorium et Perpernam [2] cum duobus exercitibus proelio fudit: cuius victoriae partem cupiens ferre Pompeius parum prospere pugnavit. Obsessus deinde Cluniae [3] Sertorius, assiduis eruptionibus non leviora damna obsidentibus intulit. Praeterea ab Curione proconsule in Thracia res gestas adversus Dardanos et Q. Sertorii multa crudelia [4] in suos facta continet; qui plurimos ex amicis et secum proscriptis, crimine proditionis insimulatos, occidit.

EPITOME LIBRI XCIII

P. Servilius proconsul in Cilicia Isauros [1] domuit,

Epit. XCII. 1. *Cn. Pompeius d. e. cum Sertorio pugnavit* ad Sucronem... *ita ut singula*, forte *sinistra*: Gron. Id firmat Plut. in Pomp. pag. 628, in Sertor. pag. 578. Conf. et Appian. Bell. Civ. I, 110.

2. *Q. Metellus Sertorium et Perpernam* (al. *Perpennam*: de quo vide ad Liv. XLIV, 27, n. 6)...*fudit* ad Seguntiam; *cuius victoriae ... pugnavit*: conf. Appian. l. l. M. *Perperna* Sertorii socius, qui a. Vrb. 661 consul, deinde legatus in bello sociali, et in bello civili dux Marianorum fuerat. Conf. Appian. Bell. Civ. I, 107, 110. 111 seq.

3. *Obsessus deinde Cluniae*, etc. conf. Dio, XXXIX, 115. *Clunia* opp. Arevacorum in Hisp. Tarrac. vid. Plinius, III, 3 seu 4, et intpp. Suet. Galb. 9.

4. *Q. Sertorii multa crudelia*, etc. conf. Appian. Bell. Civ. I, 112, 113, Plut. Sert. p. p. 581.

Epit. XCIII. 1. *P. Servilius proc. in Cilicia Isauros domuit*, etc. conf. ad Epit. XC, 7. Quum tota Isauria tunc et diu etiam post id tempus domicilium et receptaculum latronum fuerit, *Isauros* h. l. potius pro piratis dici, quam Ciliciam et Isauriam confundi, putabat Duk. ad Flor. III, 6. §. 5. Sed *Isauri*, a quibus domitis Servilius etiam cognomen Isaurici accepit, proprie dici videntur, et *Cilicia* latiori sensu sumpta, ut Simul Isauria, inter eam et Lycaoniam ad Taurum in Asia min. sita, ea comprehendatur. Hinc et Isaurus *arx Ciliciae vocatur* Flor. III, 6, et seriori aevo Cilicia aspera, seu Τραχεῖα appellata est Isauria; vid. Ammian. Marc. XIV, 7, et Hierocl.

et aliquot urbes piratarum expugnavit. Nicomedes, Bithyniae rex, moriens populum [2] romanum fecit heredem, regnumque eius in provinciae formam redactum est. Mithridates, foedere cum Sertorio [3] icto, bellum populo romano intulit. Apparatus deinde regiarum copiarum pedestrium navaliumque; et, occupata Bithynia, M. Aurelius Cotta consul ad Chalcedonem proelio a rege victus [4]; resque a Pompeio et Metello adversus Sertorium gestae, qui omnibus belli militiaeque artibus par fuit. Quos etiam, ab obsidione Calagurris oppidi [5] depulsos, coëgit diversas regiones petere, Metellum ulteriorem Hispaniam, Pompeium Galliam.

EPITOME LIBRI XCIV

L. Licinius Lucullus consul adversus [1] Mithridatem

2. *Nicomedes* III Philopator, nepos Prusiae (quidam hunc Nicomedem IV, tertii filium aut nepotem, fuisse putant) *Bithyniae rex, moriens* a. V. 678, *populum*, etc. conf. Appian. Bell. Civ. I, 111, et Mithrid. II, 7, 71; ad quae loca vid. Schweigh.

3. *Mithridates, foedere cum Sertorio icto* a. V. 678, *bellum pop. rom. intulit* tertium etc. Cf. Appian. Mithr. 68, et Plut. Sert. p. 580, 581; Oros. VI, 2; Memnon. apud Phot. p. 735-655. — De *regiarum copiarum pedestrium navaliumque*) vide ad Liv. XXII, 31, n. 4) *apparatu*; vid. App. Mithrid. 67, 69, et Pigh. Annal. ad a. 679.

4. *M. Aurelius Cotta consul* a. Vrb. 679 *ad Chalcedonem a rege victus est*; vid. Appian. Bell. Civ. I, 71, 112; Plut. Lucull. pag. 496. Ceterum suadente Drak. recepi lectionem omnium MSS.; nisi quod post *Sertorium* adieci *gestae* ex ed. Camp. in qua certe *gestas* legitur. Ita *apparatus*, *victus* et *res* pendent a verbo *referuntur* aut simili, quod supplendum est; ut *concio eius bona* Epit. C et alia. Sigonius et deinde reliqui editores post *Sertorium* inseruere *gestas continet*, quae ratio durior est et scabriorem efficit orationem. — *Omnibus belli militiaeque artibus*, forte legendum *o. bellis* (quae cum Pompeio et Metello gessit) *militiae a. par fuit* illis; Drak. *Belli, militiae* Boënd. Sed non est forsan, quod pleonasmus ille displiceat.

5. *ab obsidione Calagurris* (vide ad Liv. XXXIX, 21, n. 3) *oppidi*, etc. conf. Appian. Bell. Civ. I, 112; Plut. Sert. p. 579, Bell. Civ. — *Coëgit diversas regiones petere* commeatum intercludendo iis, insidiando, circumveniendo, circumcursitando et litora obsidendo navigiis praedatoriis. Ita Plut. l. c. — *Metellum ulteriorem*, etc. contrarium tradit Plut. l. c.

Epit. XCIV-1. *L. Licinius Lucullus*

equestribus proeliis feliciter pugnavit, et expeditiones aliquot prosperas fecit, poscentesque pugnam milites a seditione inhibuit. Deiotarus, Gallograeciae tetrarches [2], praefectos Mithridatis, bellum in Phrygia moventes, cecidit. Praeterea res a Cn. Pompeio in Hispania contra Sertorium prospere gestas continet.

EPITOME LIBRI XCV

C. Curio proconsul Dardanos in Thracia [1] domuit. Quatuor et septuaginta gladiatores Capuae ex ludo Lentuli profugerunt [2], et, congregata servitiorum ergastulorumque multitudine, Crixo et Spartaco ducibus, bello excitato, Claudium Pulchrum legatum [3] et P. Varinium praetorem proelio vicerunt. L.

consul an. Vrb. 679 cum Cotta (vide ad Epit. XCIII, 4) *adversus Mithridatem*, etc. conf. Appian. Mithrid. 33, 51, 56, 72-90, et Plutarchus in Lucullo.

2. *Deiotarus, Gallograeciae tetrarches*, etc. conf. Appian. Mithrid. 75. Gallograeci antiquitus constabant ex tribus diversis populis, quorum quisque divisus erat in quatuor tetrarchias, ita ut universae genti praefuerint *XII* tetrarchae, qui deinde ad tres, postea ad duos redacti sunt, donec tandem unus Deiotarus iis praeesse inceperit; Drakenb. Vid. Strab. XII, 566; Appian. Mithrid. 114; Cic. pro Deiot. et Ern. Clav. Cic.

Epit. XCV. 1. *C. Curio proc. Dardanos in Thracia domuit*; conf. ad Epit. XCII, 4, et Sallust. Hist. II, apud Non.

2. *LXXIV gladiatores Capuae ex ludo* gladiatorio Cn. *Lentuli* Batiatae, vel potius Vacciae, seu Vatiae, *profugerunt, et... Crixo et Spartaco ducibus*, etc. de quo bello gladiatorio, a. Vrb. 680, 681, 682 gesto, quod etiam Spartacium, servile et fugitivorum dicitur; vid. et Epit. XCVI, XCVII; Appian. Bell. Civ. I, 111, 116-121; Plut. Crass. p. 547-550; Vell. II, 30; Flor. III, 20; Eutrop. VI, 7; Oros. V, 24. *CCCCLXX gladiatores* Berg. et Leid. *LXXVII* fuisse dicit Plut. alii vero pauciores. — *Servitiorum*, servorum, *ergastulorumque*, illorum servorum, qui compediti in ergastulis custodiebantur; Drakenb. Conf. ad Iuvenal. XIV 24. *Et ergastulorum* edd. antt. *ex ergastulis* in MSS. legit Puteanus: idque placebat Dukero. Conf. Liv. XXIV, 15, et Iustin. I, 6. *Spartacum* fuisse Thracem, *Crixum* et *OEnomaum* Gallos, tradit Oros. l. l. ubi conf. Fabric.

3. *Claudium Pulchrum legatum*, qui *Clodius praetor* dicitur Oros. Κλώ-

Lucullus proconsul [4] ad Cyzicum urbem exercitum Mithridatis fame ferroque delevit; pulsumque Bithynia regem, variis belli ac naufragiorum casibus fractum, coëgit in Pontum profugere.

EPITOME LIBRI XCVI

Q. Arrius praetor Crixum, fugitivorum ducem, cum viginti millibus hominum cecidit [1]. Cn. Lentulus consul male adversus Spartacum pugnavit. Ab eodem L. Gellius consul et Q. Arrius praetor acie victi [2] sunt. Sertorius a M'. Antonio et M. Perperna et aliis coniuratis in convivio interfectus est, octavo ducatus sui anno; magnus dux et adversus duos imperatores, Pompeium et Metellum, saepe par, vel frequentius victor; ad ultimum desertus et proditus. Imperium partium [3] ad Marcum translatum est: quem Cn. Pompeius victum captumque interfecit, ac recepit Hispanias decimo fere anno, quam coeptum erat bellum. C. Cassius [4] proconsul et Cn. Manlius praetor male

διος στρατηγός; Plut. *Clodius Glaber* (quod potius Vatiniorum cognomen fuit) Floro. Conf. Frontin. I, 5, §. 20, 21. — *P. Varinium* ex emend. Sigon. restitui. *P. Vorenum* edd. vett. *P. Varcenum* Voss. *P. Varenum* plerique MSS. et edd. recentt. (*Varenus* nomen rom., v. c. eius, pro quo orationem habuit Cicero.) *P. Varinus* dicitur Cic. pro Flacco, 19, et Plut. l. l. sed rectius *P. Varinius* Frontino, I, 4, §. 22, et *P. Varinius Glaber* Appiano, Bell. Civ. I, 116, et in fragmento antiqui monumenti, in quo historia belli servilis descripta fuit, apud Murator. Thes. Nov. Inscr. t. I, pag. 4; unde constat, *Varinium* gentis adeoque verum nomen esse.

4. *L. Lucullus p.*, etc. cf. Appian. Mithr. 72-78.

Epit. XCVI. 1. *Q. Arrius praetor... cecidit*: quam victoriam Gellio cos. tribuunt Appian. Bell. Civ. I, 117 pr. Plut. Crass. p. 548 D. et Oros. V, 24. Arrii praetoris nullam mentionem faciunt alii in historia huius belli. De eo tamen vid. Cic. Brut. 69, et Verr. II, 15, XL, 20.

2. *Cn.* Cornelius *Lentulus* Clodianus et *L. Cellius* Poplicola *consules* a. Vrbis 681, *a Spartaco victi sunt*; conf. Appian. et alii ad Epit. XCV 2 laudati.

3. *Imperium partium* Sertorii *ad Marcum* Perpernam (nisi ex Lov. 2 leg. *M. Perpernam*) *translatum .... bellum*; conferantur Appianus et Plutarchus ll. ll.

4. *C. Cassius*, etc. auctores ad Epit. XCV, 2 laudati.

adversus Spartacum pugnaverunt: idque bellum M. Crasso praetori mandatum est.

EPITOME LIBRI XCVII

M. Crassus praetor [1] primum cum parte fugitivorum, quae ex Gallis Germanisque constabat, feliciter pugnavit, caesis hostium triginta quinque millibus et duce eorum Gannico. Cum Spartaco dein [2] debellavit, caesis cum ipso millibus sexaginta. M. Antonius [3] praetor bellum adversus Cretenses, parum prospere gestum, morte sua finivit. M. Lucullus [4] proconsul Thracas subegit. L. Lucullus [5] in Ponto adversus Mithridatem feliciter pugnavit, caesis hostium amplius quam sexaginta millibus. M. Crassus et Cn. Pompeius

Epit. XCVII. 1. *M. Crassus praetor .... Gannico*; conf. Plut. Crass. pag. 549; Appian. Bell. Civ. I, 118-120; Oros. V, 24; Frontin. II, 4, §. 7 et II, 5, §. 34, ubi ipsa Livii verba laudantur. *Grannico* pro *Ganico* recepi ex MSS. et Frontino. *C. Cannicius* dicitur Plut. Fuit fortassis C. Cannicii alicuius libertus, vel unus e colluvie ingenuorum Italicorum, quos (praeter *Gallos Germanosque*) ad Spartacum confluxisse, App. auctor est; Duker.

2. *Cum Spartaco dein debellavit*; conf. Plut. et Appian. ll. ll. *dein debellavit* cum Crev. reposui pro *deinde bellavit*. Drak. malebat *deinde debellavit*, quia *dein* saepe quidem in Livio, at nunquam aut rarissime in Epitomis occurrat. — *Millibus LX* pro *millibus LX*, edidit Drak. ex 3 MSS., Oros. V, 24, et Eutrop. VI, 7. Idem reponendum putabat apud Vell. II, 30, aut cum aliis XC, quia caesorum numerum iniri non potuisse dicat Appian.

3. *M. Antonius*, oratoris filius, triumviri pater, avarissimus homo, *praetor* a. Vrb. 679, quo infinitum imperium in omnes oras maritimas nactus factione Cethegi et gratia Cottae cos. Siciliam aliasque provincias depopulatus est, et bellum *Cretensibus* intulit, sed et *morte sua finivit*. Conf. Cic. Verr. II, 3, III, 91; Vell. II, 31; Flor. III, 7; Appian. de Reb. Sic. Exc. VI, ibique Schweigh. Cognomen *Cretici* (vid. Plut. Anton. pr.) a vano homine iam initio belli sumptum, aut per contumeliam ei inditum putatur. — *Parum prospere gestum* revocavi ex MSS. et edd. ante Grut. quae substituit *p. p. susceptum*.

4. *M.* (Terentius Varro) *Lucullus* L. Licinii Luculli frater a Varrone adoptatus, qui consul fuerat a. Vrbis 680 cum C. Cassio Varo, *proconsul* Macedoniae *Thracas subegit*.

5. *L. Lucullus in Ponto*, etc. conf. Appian. Mithr. 78-82, et Plut. Lucull. pag. 499 sq.

consules[6] facti (sed Pompeius, ante quam quaesturam gereret, ex equite romano) tribunitiam potestatem restituerunt. Iudicia quoque per L. Aurelium Cottam praetorem ad equites romanos translata sunt [7]. Mithridates, desperatione rerum suarum coactus, ad Tigranem Armeniae regem[8] confugit.

EPITOME LIBRI XCVIII

Machares, filius Mithridatis, Bospori rex [1], ab L. Lucullo in amicitiam receptus est. Cn. Lentulus et L. Gellius censores[2] asperam censuram egerunt, qua-

6. M. Licinius *Crassus et Cn. Pompeius consules* a. Vrbis 683 *facti (sed Pompeius)... restituerunt*; vid. Epit. LXXXIX, 3, et XCI, 1.

7. *Iudicia quoque per L. Aurelium Cottam praetorem* a. Vrbis 683 *ad equites romanos translata sunt*, proprie communia senatoribus, equitibus ac tribunis aerarii facta: sed nonnunquam non modo senatores tantum et equites memorantur, tanquam praecipui iudicum ordines (ut *V* classes civium, non *VI*), sed etiam soli equites, quoniam iudicia horum potissimum munia sensim sunt facta. Cf. ad Tacit. Ann. II, 35, n. 4, III, 30 n. 2, XII, 60, n. 3; Duker. ad h. l. (qui laudat Cic. Verr. I, 2, 8, 16, II, 71, III, 96, V, 69; Divin. in Caecil. 6, pro Cluent. 43, quique monet, *iudicia transferri* non eadem semper significatione dici); intpp. Vell. II, 32, et Ern. Clav. Cic. in ind. leg. voc. *Aurelia*. Iudicia primum fuerant penes senatum, sed a. Vrbis 632, a C. Graccho ad equites vel solos vel simul translata (vide ad Epit. LX, 7), a. 647 a Q. Servilio Caepione cos. et a. 662 a M. Livio Druso trib. pl. utrique ordini data (quorum tamen leges non perlatae, aut paulo post sublatae: conf. ad Epit. LXXI, 2), a. 673 a Sulla senatui restituta; a. 683 a L. Aurelio Cotta praetore, et a. 698 a Cn. Pompeio II cos. cum senatoribus, equitibus et tribunis aerarii communicata, a. 707 a. C. Iulio Caesare dictat. et III cos. senatoribus equitibusque tradita. Haec sancita legibus iudiciariis Sempronia, Servilia, Livia, Cornelia, Aurelia, Pompeia et Iulia; de quibus vid. Ern. Clav. Cic. et Bachii Hist. Iurisprud. Rom.

8. *Mithridates ... ad Tigranem, Armeniae regem* generumque suum, *confugit* a. V. 682; cf. Appian. Mithrid. 67, 82 sq. et Plut. Lucull. p. 503 sq.

Epit. XCVIII. 1. *Machares, filius Mithridatis, Bospori rex*, etc. conf. Appian. Mithrid. 67, 78, 83, 102, 113; Plut. Lucull. p. 507; Dio, lib. XXXVI, pag. 25; Oros. VI, 5.

2. *Cn. Lentulus et L. Gellius censores* a. Vrb. 683, qui et simul consules fuerant (vide ad Epit. XCVI, 2), *asperam egerunt censuram*, ab a. 667 intermissam. Conf. Pigh. Ann. ad a. 683.

tuor et sexaginta senatu motis: a quibus, lustro condito, censa sunt civium capita quadringenta quinquaginta millia [3]. L. Metellus praetor in Sicilia adversus piratas prospere rem gessit [4]. Templum Iovis in Capitolio, quod incendio consumptum ac refectum erat, a Q. Catulo dedicatum est [5]. L. Lucullus in Armenia Mithridatem et Tigranem et ingentes utriusque regis copias pluribus proeliis fudit. Q. Metellus proconsul, bello sibi adversus Cretenses [6] mandato, Cydoniam urbem obsedit. C. Triarius, legatus Luculli, adversus Mithridatem parum prospere pugnavit. Lucullum, ne persequeretur Mithridatem ac Tigranem summamque victoriae imponeret, seditio militum tenuit, quia sequi nolebant, id est, quia legiones Valerianae, impleta a se stipendia dicentes, Lucullum [7] reliquerunt.

3. *Censa sunt civium capita* CCCCL *millia;* ita omnes editi: at MSS. DCCC *millia*, DCCCCL *mil.*, DCCCC et DCCCCL *millia* habent, et Phlegon (in Bibl. Phot. cod. 92) DCCCCX *millia*. Hunc maiorem numerum probant Lipsius, Elect. I, 27; Rualdus, ad Plut. Animadv. 85, et Voss. in Obss. quia sociis in civitatem receptis admodum auctus sit civium numerus. Eumdem vero continuis fere bellis, Cimbrico, sociali, civilibus, Mithridatico et servili, valde imminutum, et a. Vrbis 667, civitate iam Italicis data, censa tantum civium CCCCLXIII millia fuisse (vid. Scalig. ad Euseb. Chron. Ol. 173, 4; et Pigh. Ann. ad a. 667), adeoque saltem dubitari posse, monet Duker.

4. *L. Metellus praetor* a. Vrbis 683 *in Sicilia*, ubi successit Verri, *adversus p. p. r. g.* conf. Oros. VI, 3, et Ern. Clav. Cic.

5. *Templum Iovis in Capitolio*, *quod incendio consumptum* a. Vrb. 670, *ac refectum erat, a Q. Catulo dedicatum est*, ita omnes MSS. et ed. Camp. sed reliquae edd. ante Sigon. *consumptum erat, refectum a Q. C. d. est*, et sane refectio etiam Capitolii Catulo mandata est, sed mortuo demum Sullae, cui prius data erat. Conf. Tac. Hist. III, 72; Gell. II, 10; Suet. Caes. 15; Dio, XXXVII, 44, XLIII, 14; Pigh. Ann. ad a. 670.

6. *Q. Metellus proc.* a. Vrb. 685, *bellum adversus Cretenses* gerere coepit, iisque intra triennium subactis leges dedit: quo et triumphum et Cretici cognomen meruit. Conf. Epit. XCIX et C.; Appian. de Reb. Sic. Exc. VI; Flor. III, 7; Oros. VI, 4; Vell. II, 34; Cic. l. Manil. XII, 16; Pigh. ad a. 685 sq.

7. *Lucullum ... reliquerunt;* conf. Appian. Mithr. 90; Dio, XXXV, 14-17; Plut. Lucull. pag. 514 sq. — *Legiones Valerianae* duae, quas a L. Valerio Flacco cos. a. Vrbis 669 in Asiam adductas, Valerio occiso, Fim-

EPITOME LIBRI XCIX

Q. Metellus [1] proconsul Gnosson et Lyctum et Cydoniam et alias plurimas urbes expugnavit. L. Roscius tribunus plebis [2] legem tulit, ut equitibus romanis in theatro quatuordecim gradus proximi assignarentur. Cn. Pompeius, lege ad populum lata [3], persequi piratas iussus, qui commercium annonae intercluserant, intra quadragesimum diem toto mari eos expulit; belloque cum iis in Cicilia confecto, acceptis in deditionem piratis agros et urbes dedit. Praeterea res gestas a Q. Metello [4] adversus Cretenses continet, et epistolas Metelli et Cn. Pompeii invicem missas. Queritur Metellus, gloriam sibi rerum gestarum a Pompeio praeripi, qui in Cretam miserit legatum suum ad accipiendas urbium deditiones. Pompeius rationem reddit, hoc se facere debuisse.

EPITOME LIBRI C

C. Manilius, tribunus plebis, magna indignatione

bria occuparat, deinde vero Sulla, ex Asia discedens, ibi cum Murena reliquerat, et Lucullus postea iunxerat exercitui suo; Duk. Conf. Appian. Mithr. 51, 52, 60, 64, 72; Dio, XXXV, 14; 15, 29.

Epit. XCIX. 1. *Q. Metellus*, etc. vide ad Epit. XCVIII, 7.

2. *L. Roscius* Otho *tribunus plebis* a. 686 *legem tulit* theatralem, *ut equitibus rom.* (iis tantum, quibus census equester esset) *in theatro* XIV *gradus proximi assignarentur.* — *Proximi*, cui? Forte excidit *orchestrae*, aut leg. *primi*, scil. post orchestram; Duk. Conf. Horat. Epod. IV, 15, ibique Mitscherl.

3. *Cn. Pompeius, lege ad populum lata* a. Vrb. 686, ab A. Gabinio trib. pl., cui L. Trebellius trib. pleb. et Q. Hortensius frustra resistebant, *persequi piratas iussus ... dedit*; cf. Dio, XXXVI, 1-20; Appian. Mithr. 91, 94 sq. et Bell. Civ. I, 111; Plut. Pomp. pag. 631-634; intpp. Flori, III, 6; Eutrop. VI, 12, et Velleii, II, 31, 32.

4. *Praeterea res gestas a Q. Metello ... debuisse*; conf. Epit. XCVIII, 7; Plut. Pomp. p. 633, 634. — Pro *gloriam sibi rerum gestarum a Pompeio praeripi*, quod MS. Berg. legebatur antea: *rerum a se gestarum a Pompeio praeteriti*; quod sane inelegans erat, atque mendosum. Lem.

nobilitatis legem tulit, ut Pompeio Mithridaticum bellum mandaretur. Concio eius bona. Q. Metellus, perdomitis Cretensibus, liberae in id tempus insulae leges dedit. Cn. Pompeius, ad gerendum bellum adversus Mithridatem profectus, cum rege Parthorum Phraate amicitiam renovavit; equestri proelio Mithridatem vicit. Praeterea bellum inter Phraatem Parthorum regem et Tigranem Armeniorum, ac deinde inter Tigranem filium patremque gestum, continet.

EPITOME LIBRI CI

Cn. Pompeius Mithridatem, nocturno proelio victum, coëgit Bosporon profugere. Tigranem in deditionem accepit, eique, ademptis Syria, Phoenice, Cilicia, regnum Armeniae restituit. Coniuratio eorum, qui in petitione [1] consulatus ambitus damnati erant, facta de interficiendis consulibus, oppressa est. Cn. Pompeius, quum Mithridatem persequeretur, in ultimas ignotasque gentes penetravit. Iberos Albanosque, qui transitum non dabant, proelio vicit. Praeterea fugam Mithridatis per Colchos Heniochosque, et res ab eo in Bosporo gestas continet.

EPITOME LIBRI CII

Cn. Pompeius in provinciae formam Pontum redegit. Pharnaces, filius Mithridatis, bellum patri intulit. Ab eo Mithridates obsessus in regia, quum veneno sumpto parum profecisset ad mortem, a milite gallo,

1. *Coniuratio eorum, qui in petitione,* etc. hi erant P. Autronius et P. Sulla, eorumque socii, praeter alios, Catilina, Cn. Piso, Caesar et Crassus, quem a Cicerone argui auctorem coniurationis, a Pisone et Catilina factae, Ascon. ad princip. Cicer. or. in toga cand. scribit; Dnk. Conf. Suet. Caes. 9; Dio, XXXVI, 27; Pigh. ad a. 687; Sallust. Catil.

nomine Bitoeto, a quo, ut adiuvaret se, petierat, interfectus est [1]. Cn. Pompeius Iudaeos subegit: fanum eorum in Hierosolyma, inviolatum ad id tempus, cepit [2]. L. Catilina, bis repulsam in petitione consulatus passus, cum Lentulo praetore et Cethego et pluribus aliis coniuravit de caede consulum et senatus, incendiis Vrbis et opprimenda republica; exercitu quoque in Etruria comparato. Ea coniuratio industria M. Tullii Ciceronis eruta est. Catilina Vrbe pulso, de reliquis coniuratis supplicium sumptum est [3].

EPITOME LIBRI CIII

Catilina a C. Antonio proconsule [1] cum exercitu caesus est. P. Clodius accusatus [2], quod in habitu

Epit. CII. 1. *Cn. Pompeius in prov. f. Pontum redegit. Pharnaces, filius Mithrid., bellum patri intulit ... Mithridates ... interf. est* a. Vrb. 690. Cf. Appian. Mithrid. 109-112; Plut. Pomp. p. 641; Dio, XXXVII, 10-14. — *Quum veneno sumpto parum profecisset ad mortem* accelerandam: nam ab ineunte aetate antidotis (Mithridaticis) se adversus venena munierat. Conf. ad Iuvenal. VI, 661; XIV, 252; Gell. XVII, 16; Appian. et Dio ll. ll. — *A milite gallo, nomine Bitoeto* ex emend. Sigon. *Bitocho*, *Bitoco*, *Biroco*, *Bithocco*, *Bithoco* MSS. et edd. vett. Conf. ad Epit. LXI, 4; Fabric. ad Oros. VI, 6, et intpp. Aurel. Vict. de Vir. ill. 76; ubi *Sithocus* dicitur. — Gallum hunc forte *Bituitum* vocatum esse, coniicit Gruterus ad Aur. Vict. l. l. «Sane, ait Drakenborchius, Βίτοιτος Appiani et Βιτουῖτος una tantum litera differunt: Appiani etiam interpres vocem graecam reddidit *Bituitus*. *Bituitum* Arvernorum regem memorat auctor supra, Epit. LXI, de cuius tamen loci vera dictione non convenit». Lem.

2. *Cn. Pompeius Iudaeos subegit: fanum eorum in Hierosolyma* (vide ad Liv. XXXVIII, 39, n. 4), *inviolatum* usque *ad id tempus* (ut passim; vid. Drak.), *cepit*; conf. Appian. Mithr. 106; Ioseph. Bell. Iud. I, 5 sq. et Antt. Iud. XIV, 4 sq. Dio, XXXVII, 15-19; Oros. VI, 6; Strab. XVI, 763.

3. L. Sergius *Catilina ... sumptum est* a. Vrb. 690, quae vel tironibus nota ex Ciceronis oratt. Catil. ex Sallustio. Conf. Dio, XXXVII, 10, 29-42, et Appian. Bell. Civ. II, 2-7. — *Ea coniuratio ... eruta est*; vid. Gron. ad Sen. de Clem. I, 22. *Exstincta est* Boënd. et edit. Camp. ut apud Oros. VI, 6. Sed ex glossa id natum puto; Drakenb.

Epit. CIII. 1. *A C. Antonio proc.* conf. Dio, XXXVII, 39.

2. *P. Clodius accusatus* a. V. 692, *quod in habitu muliebri* psaltriae *in*

muliebri in sacrarium, in quod virum intrare nefas est, intrasset, et uxorem maximi pontificis stuprasset, absolutus est. C. Pontinius praetor [3] Allobrogas, qui rebellaverant, ad Solonem domuit. P. Clodius ad plebem transiit [4]. C. Caesar Lusitanos subegit [5]; eoque consulatus candidato, et captante rempublicam invadere, conspiratio inter tres principes civitatis facta est, Cn. Pompeium, M. Crassum, C. Caesarem. Leges

sacrarium, locum, ubi sacra Bonae Deae agerentur (ut apud Liv. XXXIX, 9 sq. 13, 15), domum Caesaris, *in quod virum intrare nefas est*, *intrasset*, *et* Pompeiam, *uxorem maximi pontificis*, Caesaris, *stuprasset, absolutus est;* conf. ad Iuvenal. VI, 337 sq. in Caes. p. 711 sq. et in Cic. pag. 874 sq. Dio, XXXVII, 45, 46; Cic. ad Att. I, 5, 11–19, pro Pis. 22 sq. de Prov. Cons. 5 sq. pro Mil. 27; Suet. Caes. 74; Sen. ep. 97. *Vxorem maximi pontificis* ex emend. virorum doctorum pro *uxorem Metelli pontificis* vel *Ponti* et *Pontii* et *Pon.* quas lectiones ex compendio scripturae *M. Pont.* vel ex eo ortas putant, quod Metellus Pius pontifex max. fuerit ante Caesarem. Quae coniecturae si verae sunt, erravit certe auctor Epit. cum aliis, aut minus apte *max. pont.* pro *praetoris* dixit: nam Caesar quidem pontifex maximus tum fuit, sed et praetor (vid. Dio, XXXVII, 37, 44), ac sacra Bonae Deae in aedibus consulum aut (illis forte absentibus) praetorum, non pontificis maximi, agi solebant; vid. Cic. de Har. resp. 17; Dio, lib. XXXVII, 45; Plut. in Caes. p. 711, et in Cic. p. 870.

3. *C. Pontinius praetor* anno Vrb. 690, consule Cicerone, cuius necessarius fuit, *Allobrogas ad Solonem domuit*, et de iis triumphavit a. Vrb. 699. Nomen eius varie scribitur in MSS., Fastis et lapidibus, *Pontinus*, *Pontinius*, *Pomtinus*, *Pomptinus*, *Pomptinius*. Cf. Reimar. ad loc. class. Dion. XXXVII, 47, 48, XXXIX, 65; Goltz. in Fast. ad a. Vrb. 699 (ubi in nummo *C. Pontinii* praet. victoria et triumphus de Allobrogibus memoratur); Ernesti Clav. Cic. in ind. hist. voc. *Pomtinus;* Cort. ad Sall. Catil. 45; Oudend. ad Front. II, 4, §. 7; Fabrett. p. 640; Donius, class. II, 189, XVI, 4, et Gruter. — *Solonem;* Dio, XXXVII, 48, *Solonium* aut *Solomium* vocat.

4. *P. Clodius ad plebem transiit* a. Vrb. 693, ex patricio factus est plebeius, adoptatus a P. Fonteio plebeio homine et natu etiam minore, ut tribunus pl. fieri, et a Cicerone inimico ultionem petere posset.

5. *C. Caesar* pro praetore *Lusitanos* et Gallaecos *subegit*, et rediit ex obaerato locuples factus, sed triumphum, ne consulatu excluderetur, dimisit; vid. Plutarch. Caes. p. 712 sq. Appian. Bell. Civ. lib. II, c. 8; Dio, XXXVII, 52 sq. Sueton. Caes. 18; Pigh. Ann. ad a. Vrb. 692. — *Eoque consulatus candidato ... conspiratio* (τρικάρηνον) *inter tres p. c. facta est, Pompeium, Crassum, Caesarem* Lucae a. Vrb. 693.

agrariae [6] a Caesare consule cum magna contentione, invito senatu et altero consule M. Bibulo, latae sunt. C. Antonius proconsul in Thracia parum prospere rem gessit [7]. M. Cicero, lege a P. Clodio tribuno plebis lata, quod indemnatos cives necavisset, in exsilium missus est [8]. Caesar, in provinciam Galliam profectus, Helvetios, vagam gentem, domuit; quae, sedem quaerens, per provinciam Caesaris Narbonem iter facere volebat [9]. Praeterea situm Galliarum continet. Pompeius de liberis Mithridatis, Tigrane et Tigranis filio, triumphavit [10]; Magnusque a tota concione consalutatus est [11].

6. *Leges agrariae* (lex agraria Iulia de agro Campano et Stellate, xx millibus civium, quibus terni pluresve liberi essent, a xx viris dividendo) *a Caesare cos.* a. Vrb. 684 aut 695. — *Invito senatu et altero consule M. Bibulo latae sunt.*

7. *C. Antonius proc.* oratoris filius, Ciceronis in consulatu collega *in Thracia parum prospere rem gessit*; conf. Plut. in Caes. p. 708, in Cic. p. 866; Dio, lib. XXXVIII, 10 sq. Ernesti Clav. Cic.

8. *M. Cicero, lege* post alias *a P. Clodio trib. pl. lata, quod indemnatos cives*, Catilinae socios, *necasset, in exsilium missus est*, bona quoque eius publicata sunt, et in dirutae domus area aedes Libertatis exstrui coepta.

9. *Caesar in provinciam Galliam... volebat* duce Orgetorige; conf. Plut. Caes pag. 714 sq. Caes. Bell. Gall. I, 2-29; Dio, XXXVIII, 31 sq. Flor. III, 10. — *Per provinciam Caesaris Narbonem*, forte *Narbonensem*, scil. in aliam Galliam, quae non erat provincia; Gron. *Narbonem* abest a cod. Leid. et potest abesse ob praec. *provinciam Galliam*; Drak.

10. *Pompeius de liberis Mithridatis... triumphavit*, sed iam a. Vrbis 692, ad quem vid. Pigh. Hinc ordinem rerum verborumque vel librarii turbarunt, vel ipse auctor, sicut in Epit. CXXXIX extr. Praeterea Gron. emend. *Pompeius de Mithridate, ductis ante currum Mithridatis liberis et Tigrane, Tigranis filio, triumphavit.* Id firmant Appian. Mithr. 116, 117; Plut. Pomp. p. 642; Eutrop. VI, 16.

11. *Magnusque a tota concione consalutatus est:* quod cognomen quando et a quo acceperit, varie traditur; vid. Duk. ad h. l. (qui illud primum a Sulla post res in Africa gestas, deinde vulgo, ac postremo post hunc triumphum a tota populi concione ei datum esse suspicabatur) Liv. XXX, 45 extr. Appian. Mithr. 97, 118, 121, et Bell. Civ. I, 4, II, 86; Plut. Crass. p. 546, et Pomp. p. 625; Plinius, VII, 26 seu 27, et Spanhem. ad Iuliani Caes. pag. 167, ed. Amst.

EPITOME LIBRI CIV

Prima pars libri situm Germaniae moresque continet. C. Caesar, quum adversus Germanos, qui Ariovisto duce in Galliam transcenderant, exercitum duceret, rogatus ab Aeduis et Sequanis, quorum ager possidebatur, trepidationem militum, propter metum novorum hostium ortam, allocutione exercitus inhibuit, et victos proelio Germanos Gallia [1] expulit. M. Cicero, Pompeio inter alios orante, et T. Annio Milone tribuno plebis agente, ingenti gaudio senatus ac totius Italiae, ab exsilio reductus est. Cn. Pompeio per quinquennium annonae cura mandata est. [2] Caesar Ambianos [3], Suessiones, Veromanduos, Atrebates, Belgarum populos, quorum ingens multitudo erat, proelio victos in deditionem accepit; ac deinde contra Nervios unius civitatis cum magno discrimine pugnavit, eamque gentem delevit; quae bellum gessit, donec ex sexaginta millibus armatorum trecenti superessent, ex sexcentis senatoribus tres tantum evaderent. Lege lata de redigenda in provinciae formam Cypro, et publicanda pecunia regia, M. Catoni administratio eius rei mandata est. Ptolemaeus, Aegypti rex, ob iniurias, quas patiebatur a suis, regno pulsus [4],

Epit. CIV. 1. *C. Caesar... Germanos Gallia expulit*; conf. Caes. Bell. Gall. I, 30 sq. Dio, XXXVIII, 34 sq. Plut. Pomp. pag. 716 sq. Flor. III, 10.

2. *Cn. Pompeio per quinquennium annonae cura mandata est* eodem anno, quo Cicero rediit ex exsilio; vid. Appian. Bell. Civ. II, 18; Plut. Pomp. pag. 646; Dio, XXXIX, 9, 24; Cic. ad Att. IV, 1, et pro domo, 7, 10.

3. *Caesar Ambianos*, etc. cf. Caes. Bell. Gall. II, 3 sq. — *Contra Nervios unius civitatis* (*unam horum civitatem*, sc. Belgarum malebant Gron. et Crever.)... *ex LX millibus*, etc.: codices admodum variant. Cf. Drak. et Caes. Bell. Gall. II, 28; Plut. Caes. pag. 717, 718; Dio, XXXIX, 3.

4. *Ptolemaeus, Aegypti rex, ob iniurias, quas patiebatur a suis, regno pulsus*: verba *regno pulsus* absunt a cod. Leid. et, quod iam Duker. et Drak. monuere, suspecta sunt, quia Ptolemaeus sponte regno cessit, et iniurias non tam passus est, quam

Romam venit. C. Caesar Venetos, gentem Oceano iunctam, navali proelio vicit [5]. Praeterea res a legatis eius eadem fortuna gestas continet.

EPITOME LIBRI CV

Quum C. Catonis tribuni plebis [1] intercessionibus comitia tollerentur, senatus vestem mutavit. M. Cato in petitione praeturae, praelato Vatinio [2], repulsam tulit. Idem, quum legem impediret [3], qua provinciae consulibus in quinquennium, Pompeio Hispaniae, Crasso Syria et Parthicum bellum, Caesari Gallia et Germania dabantur, a C. Trebonio tribuno plebis, legis auctore, in vincula ductus est. A. Gabinius proconsul [4] Ptolemaeum reduxit in regnum Aegypti, eie-

civibus propter exactiones pecuniarum intulit, neque ob illas, sed ob has rex pelli solet, nisi post *regno pulsus* intelligi potest *ut ferebat* aut *querebatur*. Cf. Plut. l. l. et Pomp. p. 645; Dio, XXXIX, 12-16. *Ob iniurias, quas patiebantur, a suis regno pulsus* edd. vett. forte rectius.

5. *C. Caesar Venetos ... vicit* tertio expeditionis gallicae anno Vrb. cond. 697, in Gallia Celtica; seu Lugd. ubi Venetia, Venetorum caput, hodie *Vannes*, seu *Vennes* in Britannia inf., *Basse-Bretagne*. Conf. Strab. IV, 4, §. 1, p. 195; Caes. Bell. Gall. III, 7 sq. Dio XXXIX, 40 sq.

Epit. CV. 1. *C. Catonis trib. pl.* qui primum reductionem Ptolemaei (vide ad Epit. CIV, 4) impedire conatus erat, et deinde a Pompeio et Crasso, consulatum ambientibus, subornatus *comitia tollebat*, etc. cf. Dio, XXXIX, 15, 27, 28; Manut. ad Cic. ad Quintum fratrem, II, 6; Non voc. *rumor;* Pigh. Ann. ad a. Vrb. 697 sq. Ern. Clav. Cic.

2. *M. Cato ... praelato P. Vatinio*, sordido scelestoque homine, quem Cn. *Pompeius* et *M. Crassus*, alterum per vim adepti *consulatum* et Catonem adversarium veriti, adiuverant; vid. Pigh. Ann. ad a. 698; Plut. Pomp. p. 646 sq. in Cat. min. pag. 779 sq. Dio, XXXIX, 26-32; Ern. Clav. Cic.

3. *Idem* M. Cato; *quum legem impediret*, etc. conf. Plut. ll. ll. et in Crasso, p. 552, et in Caes. p. 718; Dio, XXXIX, 33-36; Appian. Bell. Civ. II, 17, 18; Suet. Caes. 24; Pigh. l. l. — *Caesari Gallia et Germania:* de Germania nihil apud alios proditum inveni, et Caesar bellum quidem gessit adversus Germanos, sed ipse causam eius quaesivit Germanis per fraudem circumventis et perfidia eorum ambitioni et crudelitati suae praetexta; Duker. Conf. Plut. Caes. p. 718, et Cat. min. pag. 784; Suet. Caes. 24; Dio, XXXIX, 48; Caes. Bell. Gall. IV, 13.

4. *A Gabinius proc.* Syriae, quam lege Clodia acceperat, *Ptolemaeum*

cto Archelao, quem sibi regem adsciverant. Caesar, victis [5] Germanis in Gallia caesisque, Rhenum transcendit, et proximam partem Germaniae domuit; ac deinde Oceano in Britanniam, primo parum prospere tempestatibus adversis, traiecit; iterum parum felicius, magnaque multitudine hostium caesa, aliquam partem insulae in potestatem redegit.

EPITOME LIBRI CVI

Iulia Caesaris filia, Pompeii uxor, decessit; honosque ei populo habitus est, ut in campo Martio sepeliretur. Gallorum aliquot populi, Ambiorige duce Eburonum, defecerunt, a quibus Cotta et Titurius, legati Caesaris, circumventi insidiis, cum exercitu, cui praeerant, caesi sunt: et quum aliarum quoque legionum castra oppugnata magno labore defensa essent, interque eos, qui in Nerviis praeerat, Q. Cicero, ab ipso Caesare hostes proelio fusi sunt. M. Crassus, bellum Parthis illaturus [1], Euphratem fluvium transiit. victusque proelio, in quo et filius eius cecidit, quum

a. V. 698 *reduxit in regnum Aegypti, eiecto Archelao*, immo cum Berenice filia, quae ei nupserat, occiso; Duk. Conf. Djo, XXXIX, 55-65; Appian. Syr. 51, et Bell. Civ. II, 24; Strab. XVII, 796; Plut. Anton. p. 916 sq. Ioseph Antt. Iud. XIV..

5. *Caesar victis Germanis* ... primus Romanorum et quidem bis et *Rhenum transcendit* inter Bingium Moguntiamque (a. Vrbis 699 adversus Sicambros, et a. Vrb. 701 adversus Suevos proficiscens); et *in Britanniam traiecit* ex portu Ittio seu Iccio a. 699 et 700. — *Iterum parum felicius:* vox *parum* ex verbis praec. perperam repetita; Gron. et Drak.

1. *M. Crassus* proc. *bellum Parthis illaturus.... interfectus est* a. Vrb. 700. Conf. Plut. Crass. pag. 552-565 (ex quo ad verbum fere expressa est hist. Parth., quae vulgo tribuitur Appiano); Dio, XXXIX, 39; XL, 12-30; Ioseph. Ant. Iud. XIV, 12; Bell. Iud. I, 6; Iustin. XLII, 4; Oros. VI, 13; Vell. II, 46; Flor. III, 11; Strab. XVI, 1083 sq. — *Surenas* seu Surena dicebatur Parthis, qui dignitate secundus erat a rege; vid. Plut. Crass. p. 556; ad Tacit. Ann. VI, 42, n. 6; Brisson. de regno Pers. lib. I, p. 7 et 134.

reliquias exercitus in collem recepisset, evocatus in colloquium ab hostibus, velut de pace acturis, quorum dux erat Surenas, comprehensus, et, ne quid vivus pateretur, repugnans interfectus est.

EPITOME LIBRI CVII

C. Caesar, Treviris in Gallia victis, iterum in Germaniam transiit; nulloque ibi hoste invento, reversus in Galliam, Eburones et alias civitates, quae conspiraverant, vicit, et Ambiorigem in fuga persequutus est [1]. P. Clodii, a T. Annio Milone [2], candidato consulatus, Appia via ad Bovillas occisi corpus plebs in Curia cremavit. Quum seditiones inter candidatos consulatus, Hypsaeum, Scipionem et Milonem essent, qui armis ac vi contendebant; ad comprimendas eas Cn. Pompeius legatus a senatu consul tertium factus est, absens et solus, quod nulli alii unquam contigit. Quaestione decreta de morte P. Clodii, Milo iudicio damnatus in exsilium actus est. Lex lata est, ut ratio absentis Caesaris in petitione consulatus[3] haberetur, invito et contradicente M. Catone. Praeterea res gestas

Epit. CVII. 1. *C. Caesar, Treviris... persequutus est* a. Vrb. 700. Conf. Dio, XL, 31 sq. Caes. Bell. Gall. VI, 3-8, 29 sq. Plut. Caes. p. 719. Ante *persequutus est*, quod frigide dicitur, excidisse *frustra*, coniicit Duk. coll. Caes. Bell. Gall. VI, 30 et 43.

2. *P. Clodii, a T. Annio Milone... Milo i. d. in exsilium actus est;* vid. Pigh. Ann. ad annum 701; Plut. Cic. p. 878; Dio, XL, 48-55; Appian. Bell. Civ. II, 20-24; Cic. Or. pro Milone, et ad eam Ascon. — *Cn. Pompeius legatus a senatu*, forte *delegatus*, aut *rogatus*; hanc enim speciem ambitioni suae circumdedit; Gron.

3. *Lex lata est* a X tribunis pl., *ut ratio absentis Caesaris in petitione consulatus haberetur;* conf. Appian. Bell. Civ. II, 25; Dio, XL, 51, 56; Plut. Pomp. pag. 649; Flor. IV, 2; Cic. ad Att. VII, 3; VIII, 3, et, qui accuratissime rem tradit (vid. Duk.), Suet. Caes. 26 et 28. — Τὸ *lata* debetur Sigonio, qui reposuit verbum in hac re proprium, pro *dicta* vel *data*, quomodo libri, sive editi, sive scripti habebant. Lem. — *Invito et c. M. Catone*, quod verisimile quidem est, nec tamen alibi, quod sciam, legitur; Duker.

a C. Caesare adversus Gallos, qui prope universi, Vercingentorige Arverno duce, defecerunt, et laboriosas obsidiones urbium continet: inter quas Avarici Biturigum, et Gergoviae Arvernorum.

EPITOME LIBRI CVIII

C. Caesar Gallos ad Alesiam vicit, omnesque Galliae civitates, quae in armis fuerant, in deditionem accepit [1]. C. Cassius, quaestor M. Crassi, Parthos, qui in Syriam transcenderant, cecidit. In petitione consulatus M. Cato [2] repulsam tulit, creatis consulibus Ser. Sulpicio, M. Marcello. C. Caesar Bellovacos cum aliis Gallorum populis domuit. Praeterea contentiones inter consules [3] de successore C. Caesari mittendo, agente in senatu M. Marcello consule, ut Caesar ad petitionem consulatus veniret, quum is lege lata in id tempus consulatus provincias obtinere deberet, resque a M. Bibulo in Syria gestas [4] continet.

EPITOME LIBRI CIX

Causae civilium armorum et initia referuntur, contentionesque de successore C. Caesari mittendo, quum se dimissurum exercitus negaret, nisi a Pompeio di-

Epit. CVIII. 1. *C. Caesar Gallos ad Alesiam vicit ...... accepit;* conf. Caes. Bell. Gall. VII, 68 sq. Oros. VI, 11; Flor. III, 10; Vell. II, 47. *Alexiam* MSS. et edd. vett. male; vid. Diodor. IV, 158.

2. *In petitione consulatus M. Cato,* etc. vid. Pigh. Ann. ad a. 702; Dio, XL, 58; Plutarch. Cat. min. p. 783.

3. *Praeterea contentiones inter consules,* etc. conf. Dio, XL, 59, et ad Epit. CIX pr. — Mox delendum τὸ *id*, et leg. *in tempus consulatus*, h. e. in solidum decennium; Gronov. coll. Caes. Bell. Civ. III, 1.

4. *Resque a M. Bibulo* proc. *in Syria gestas*, qui caeso M. Crasso bellum Parthicum confecit; vid. Pigh. Ann. ad a. V. 703; Dio, XL, 30; Cic. ad Div. II, 10; XV, 3 sq. ad Att. V, 20.

mitterentur. Et C. Curionis tribuni plebis primum adversus Caesarem, dein pro Caesare actiones continet. Quum senatusconsultum factum esset, ut successor Caesari mitteretur, M. Antonio et Q. Cassio tribunis plebis, quoniam intercessionibus id senatusconsultum impediebant, Vrbe pulsis, mandatum est a senatu consulibus et Cn. Pompeio, ut viderent, ne quid respublica detrimenti caperet. C. Caesar, bello inimicos persequuturus [1], cum exercitu in Italiam venit; Corfinium cum L. Domitio et L. Lentulo cepit, eosque dimisit. Cn. Pompeium ceterosque partium eius Italia expulit.

EPITOME LIBRI CX

C. Caesar Massiliam, quae portas ipsi clauserat, obsedit; et, relictis in obsidione urbis eius legatis, C. Trebonio et D. Bruto, profectus in Hispaniam, L. Afranium et M. Petreium, legatos Cn. Pompeii, cum septem legionibus ad Ilerdam in deditionem accepit, omnesque incolumes dimisit, Varone quoque legato Pompeii cum exercitu in potestatem suam redacto. Gaditanis civitatem dedit. Massilienses, duobus navalibus proeliis victi, post longam obsidionem potestati Caesaris se permiserunt. C. Antonius, legatus Caesaris, male contra Pompeianos in Illyrico rebus gestis, captus est. In quo bello Opitergini transpadani, Caesaris auxiliares, rate sua ab hostilibus navibus clausa, potius, quam in potestatem hostium venirent, inter se concurrentes occubuerunt. C. Curio, legatus Caesaris in Africa, quum prospere adversus

1. *C. Caesar bello inimicos persequuturus*; edd. ante Sigon. *persequutus*. Sed et sensus et vetustae lectionis auctoritas probant legendum esse *persequuturus*. Lem.

Varum, Pompeianarum partium ducem, pugnasset, a Iuba rege Mauritaniae cum exercitu caesus est. C. Caesar in Graeciam traiecit.

EPITOME LIBRI CXI

M. Coelius Rufus praetor, quum seditiones in Vrbe concitaret, novarum tabularum spe[1] plebe sollicitata, abrogato magistratu pulsus Vrbe, Miloni exsuli, qui fugitivorum exercitum contraxerat, se coniunxit. Vterque, quum bellum molirentur, interfecti sunt. Cleopatra, Aegypti regina, a Ptolemaeo fratre regno pulsa est [2]. Propter Q. Cassii praetoris avaritiam crudelitatemque Cordubenses in Hispania cum duabus Varronianis legionibus[3] a partibus Caesaris desciverunt. Cn. Pompeius, ad Dyrrachium obsessus a Caesare et, praesidiis eius cum magna clade diversae partis expugnatis, obsidione liberatus, translato in Thessaliam bello, apud Pharsaliam acie victus est. Cicero in castris remansit, vir nihil minus quam ad

Epit. CXI. 1. *M. Coelius Rufus praetor .... novarum tabularum spe* rescissisque Caesaris actis et legibus *plebe sollicitata ... Miloni exsuli, qui. fugitivorum*, gladiatorum, etc. cf. Pigh. Annal. ad a. V. 705; Caes. Bell. Civ. III, 20; Vell. II, 68; Dio, XLII, 22-25; Oros. VI, 15; Sueton. Caes. 42. *Tabulae novae* dicuntur, quum nomina in tabulis expensorum mutantur, h. e. creditorum plane delentur, aut pars de summa debiti demitur. Conf. ad Epit. CXIII, 4; Ernesti Clav. Cic. et intpp. Sall. Cat. 22, et Suet. l. l.

2. *Cleopatra a Ptolemaeo fratre*, puero et Ptolemaei *XI* Auletis filio, *regno pulsa est*, et deinde restituta a Caesare. Conf. Epit. CXII; Plut. Caes. p. 730 sq. Appian. Bell. Civ. 71, 84, 89 sq. Dio, XLII, 2 sq. 9, 34-44; Suet. Caes. 35, 52.

3. *Propter Q. Cassii* Longini *praetoris avaritiam c. Cordubenses in H. cum duabus Varronianis legionibus*, quibus M. Varro in ulteriori Hispania praefuerat, quaeque deinde cum provincia traditae fuerant Q. Cassio, *a p. C. d.*; conf. Epit. CX; Caes. Bell. Civ. II, 20, 21; Auctor. Bell. Alex. 48-58; Dio, XLII, 15, 16; Val. Maxim. IX, 4, §. 2. Pro *Cassii* in MSS. et edd. antt. male legitur *Catuli* et *Catis*: pro vulg. *Varianis* (MS. Leid. *Varrianis*) ex emend. Iac. Gron. substitui *Varroianis*, i. e. *Varronianis*.

bella natus; omnibusque adversarum partium, qui se potestati victoris permiserunt, Caesar ignovit.

EPITOME LIBRI CXII

Trepidatio victarum partium in diversas orbis terrarum partes[1] et fuga referuntur. Cn. Pompeius, quum Aegyptum petisset, iussu Ptolemaei regis pupilli, auctore Theodoto praeceptore, cuius magna apud regem auctoritas erat, et Pothino[2], occisus est ab Achilla, cui id facinus erat delegatum, in navicula, ante quam in terram exiret. Cornelia uxor et Sex. Pompeius filius Cypron refugerunt. Caesar, post tertium diem[3] insequutus, quum ei Theodotus caput Pompeii et annulum obtulisset, et infensus est, et illacrymavit: sine periculo Alexandriam tumultuantem intravit. Caesar, dictator creatus, Cleopatram in regnum Aegypti reduxit, et inferentem bellum iisdem auctoribus Ptolemaeum, quibus Pompeium interfecerat, cum magno suo discrimine vicit. Ptolemaeus dum fugit, in Nilo navicula subsedit[4]. Praeterea laborio-

Epit. CXII. 1. *Trepidatio victarum partium in diversas o. t. partes*; nam *trepidare* est huc illuc discurrere cum tumultu (vide ad Liv. I, 14, n. 6, et III, 49, n. 4); nisi seq. copula *et* post *partium* ponenda; Drak. *Per* pro *in* edd. antt. et multi MSS.

2. *Cn. Pompeius, quum Aegyptum petisset, iussu Ptolemaei, auctore Theodoto et Pothino* (vid. intpp. Flor. IV, 2, 60; Oudend. ad Caes. Bell. Civ. III, 108, et ad Lucan. VIII, 483) *occisus est ab Achilla .... refugerunt;* conf. Dio, XLII, 1-5; Plut. Pomp. pag. 660 sq. Appian. Bell. Civ. II, 83-87.

3. *Caesar, post diem tertium .... caput Pompeii et ann. .... Alex. intravit ... Cleopatram ... reduxit ... Ptolemaeus ... subsedit*). *Post diem tertium* a nece Pompeii? Id tamen nusquam proditum opinor, et forte Livius dixerat, quod Appian. cap. 89, Caesarem tribus diebus ab Rhodo Alexandriam pervectum fuisse; Duk. Et idem Appianus, c. 88, tradit, Caesarem tertio demum post pugnam Pharsalicam die Pompeio fugienti institisse. Mox Gron. non male coni. *et offensus est, et illacrymavit; nec sine periculo*, etc. conf. Dio, XLII, 34, 35.

4. *In Nilo navicula subsedit; consedit* legit ed. Camp. male, observat

sum M. Catonis in Africa per deserta cum legionibus iter, et bellum a Cn. Domitio contra Pharnacem parum prospere gestum continet.

EPITOME LIBRI CXIII

Confirmatis in Africa[1] Pompeianis partibus, imperium eorum P. Scipioni delatum est, Catone, cui ex aequo deferebatur imperium, cedente. Et quum de diruenda urbe Vtica propter favorem civitatis eius in Caesarem deliberaretur, idque ne fieret, M. Cato tenuisset, Iuba suadente, ut dirueretur; tutela eius et custodia mandata est Catoni. Cn. Pompeius Magni filius in Hispania, contractis viribus, quarum ducatum nec Afranius, nec Petreius excipere volebant, bellum adversus Caesarem renovavit. Pharnaces, Mithridatis filius, rex Ponti, sine ulla belli mora victus est [2]. Quum seditiones Romae a P. Dolabella tribuno plebis, legem ferente de novis tabulis [3], excitatae essent, et ex ea causa plebs tumultuaretur, inductis a

Drak.; *subsidere* enim dicuntur, quae fundum petunt. Sic Colum. XII, 19, *quidquid faecis subsederit, exagitet, et in summum reducat.* Lem. — *Laboriosum M. Catonis in Africa .... iter;* conf. Plutarch. Cat. min. pag. 786 sq. Appian. Bell. Civ. II, 87; Dio, XLII, 9 sq. — *Bellum a Cn. D. contra Pharnacem*, regem Bospori, filium Mithridatis M., *parum prospere gestum;* conf. ad Epit. CII, 1; Appian. Mithr. 113, 120, et Bell. Civ. II, 91 sq. Dio, XLII, 45-48; Hirt. de Bello Afric. 34 sq.

Epit. CXIII. 1. *Confirmatis in Africa .... mandata est Catoni;* vid. Plut. Cat. min. p. 787; Appian. II, 87, 95; Dio, XLII, 10 sq. 56 sq. Vox *imperium* male repetita, iudice Sigonio. — *P. Scipioni* Nasicae (Q. Caecilio Metello Pio Scipioni), socero et collegae Pompeii III consulis. Post adoptionem etiam aliis *P.* non *Q.* Scipio est dictus; videantur Dukerus et Drakenb. ad Epit. CXIV, et Ern. Clav. Cic.

2. *Pharnaces, M. f., rex Ponti ... victus est;* vide ad Epit. CXII, 4. *Ex Ponto* plerique MSS. et edd. ante Mogunt. Forte leg. *in Ponto* (ut apud Oros. VI, 16), vel *rex Bospori,* vel *regis Ponti.*

3. *Quum seditiones Romae a P.* Cornelio *Dolabella trib. pl.* Ciceronis genero, *legem ferente de novis tabulis* (vide ad Epit. CXI, 1), cui intercessere collegae L. Trebellius et C. Asinius Pollio.

M. Antonio magistro equitum in Vrbem militibus, octingenti e plebe caesi sunt. Caesar veteranis cum seditione missionem postulantibus dedit [4]; et, quum in Africam traiecisset, contra copias Iubae regis cum discrimine magno pugnavit.

EPITOME LIBRI CXIV

Bellum in Syria Caecilius Bassus [1], eques romanus Pompeianarum partium, excitavit, relicto a legione Sex. Caesare, quae ad Bassum transierat, occisoque eo. Caesar Scipionem praetorem, Afranium Iubamque vicit ad Thapsum [2], castris eorum expugnatis. Cato, audita re, quum se percussisset Vticae et, interveniente filio, curaretur, inter ipsam curationem rescis-

4. *Caesar veteranis*, Decumanis, *cum seditione missionem postulantibus dedit;* vid. Appian. Bell. Civ. II, 92 sq. Dio, XLII, 52–55; Suet. Caes. 70; Plut. Caes. p. 730; Pigh. Ann. ad a. V. 706. — *In Africam .... contra copias Iubae regis*, Vari, Scipionis, Labieni et Petreii, *c. d. m. pugnavit* ad Ruspinam; vid. Plut. l. l. Dio, XLII, 56 sq. Appian. Bell. Civ. 95 sq. Hirt. de Bello Afric.

Epit. CXIV. 1. *Bellum in Syria* Q. *Caecilius Bassus* praetor a. Vrb. 707.—*Relicto a legione Sex. Caesare .....occisoque eo*, instigante Basso; vid. Dio, XLVII, 26 sq. Appian. Bell. Civ. III, 77 sq. IV, 58 sq. Ioseph. Ant. Iud. XIV, 7, 11, Bell. Iud. I, 8; Abramus ad Cic. pro Deiot. 8 sq. Ern. Clav. Cic. Vox *eo* forte del., aut legendum cum Perizonio (Animadvers. hist. c. 4, p. 176 sq.) *occiso eo*, vel cum Drak. *occisoque*. *Et* vel *C. Caesar*, etc.

2. *Caesar Scipionem* (vide ad Epit. CXIII. 1) *praetorem*, *Afranium Iubamque vicit ad Thapsum* a. V. 707. *Cato, quum se percussisset Vticae..... anno aetatis XLVIII ..... Petreius Iubam seque interfecit. P. Scipio .... Faustus* (filius Sullae) *et Afranius occisi;* conf. Plut. in Caes. p. 732 sq. in Cat. min. 787-794; Appian. Bell. Civ. 96-100; Dio, XLIII, 1-13; Hirt. de Bell. Afr. *praetorem*, ducem (conf. Epit. CXIII pr. et ad Liv. VI, 42, not. 7); nisi potius cum Gron. leg. *Petreium*, vel, quod Periz. Animad. histor. cap. 4, p. 177, et Drak. probabant, *proconsulem*. — *Anno aetatis XLVIII* optimi MSS. Conf. Plut. et Appian. ll. ll. Gruch. de Comit. Rom. I, 3. — *Petreius Iubam s. i.* conf. Freinshem. ad Flor. IV, 2, §. 69. — *Vocem quoque adiecit:* videtur excidisse *parem* aut *memorabilem*; Gron. — *Catonis filio venia data;* corrupte Voss. *Catonis filia Veneris data*, et Lov. 2, *Catonis filia venumdata*. Lem.

so vulnere exspiravit, anno aetatis quadragesimo octavo. Petreius Iubam seque interfecit. P. Scipio in nave circumventus honestae morti vocem quoque adiecit: quaerentibus enim imperatorem hostibus dixit, *Imperator bene se habet.* Faustus et Afranius occisi. Catonis filio venia data. Brutus, legatus Caesaris, in Gallia Bellovacos rebellantes proelio vicit.

EPITOME LIBRI CXV

Caesar quatuor triumphos duxit, ex Gallia, ex Aegypto, ex Ponto, ex Africa. Epulum et omnis generis spectacula dedit. M. Marcello consulari, senatu rogante, reditum concessit: qui Marcellus beneficio eius frui non potuit, a Cn. Magio Cilone cliente suo Athenis occisus [1]. Recensum egit, quo censa sunt civium capita centum quinquaginta millia [2]. Profectusque in Hispaniam adversus Cn. Pompeium, multis utrimque expeditionibus factis et aliquot urbibus expugnatis, summam victoriam cum magno discrimine ad Mundam urbem consequutus est. Pompeius Sextus effugit.

Epit. CXV. 1. *Marcellus . . . a Cn. Magio Cilone* (qui aliis *P. Magius Chilo* dicitur; de quo vid. Fest. v. *Chilo;* Charis. Inst. Gram. I, 78, et Drakenb.) *cliente suo Athenis occisus;* conf. Cic. pro Marc. 1, ad Div. IV, 12, ad Attic. IX, 8; XIII, 10; Val. Max. IX, 11, §. 4; Caes. Bell. Civ. I, 24.

2. *Recensum egit, quo censa sunt civium capita CL millia:* idem de censu a Caesare acto tradunt Plutarch. Caes. pag. 753, et Appian. Bell. Civ. II, 102. Sed hos errasse, et Livium potius *recensum populi*, h. e. plebis (vide ad Liv. XXXI, 50, n. 1) frumenti publice distribuendi causa factum (ut Sueton. Caes. 41, et Dio, XLIII, 21), non censum totius populi, a Caesare nunquam forte actum (etsi id dixerit Dio, XLIII, 25), memorasse, suspicantur Duker. ad h. l. Casaub. ad Suet. l. l. Lips. Elect. I, 8, 27; Ruald. Animadv. 24 in Plut. Pro *recensum* in plerisque MSS. *censum; et censum; Romae censum.*

EPITOME LIBRI CXVI

C. Caesar ex Hispania[1] quintum triumphum egit. Et, quum plurimi maximique honores ei a senatu decreti essent, inter quos ut *Pater Patriae* appellaretur et sacrosanctus ac dictator in perpetuum esset, invidiae causam adversus eum praestitere, quod senatui deferenti hos honores, quum ante aedem Veneris Genitricis sederet, non adsurrexit; et quod a M. Antonio consule collega suo inter Lupercos currente, diadema capiti suo impositum in sella reposuit; et quod Epidio Marullo et Caesetio Flavo tribunis plebis, invidiam ei tanquam regnum affectanti moventibus, potestas abrogata est. Ex iis causis conspiratione in eum facta (cuius capita fuerunt M. Brutus et C. Trebonius), in Pompei curia occisus est viginti tribus vulneribus, occupatumque ab interfectoribus eius Capitolium. Oblivione deinde caedis eius a senatu decreta, obsidibus Antonii et Lepidi liberis acceptis, coniurati a Capitolio descenderunt. Testamento Caesaris heres ex parte dimidia institutus C. Octavius sororis nepos et in nomen adoptatus est[2]. Caesaris corpus, quum in campum Martium ferretur, a plebe ante Rostra crematum est. Dictaturae honos in perpetuum sublatus

Epit. CXVI. 1. *C. Caesar ex Hispania*, etc. praenomen negligunt edd. ante Mogunt. tum *in Hispania* duo MSS., manifesto scribarum errore. Lem. — *Plurimi maximique honores ... Pater Patriae ... et sacrosanctus ac dictator in perpetuum*, etc. de his aliisque honoribus vid. Duk. ad Flor. IV, 2, §. 91; Dio, XLIII, 42 sq. XLIV, 4 sq. 48; Appian. Bell. Civ. II, 106 sq. Plutarch. Caes. p. 734 sq. Sueton. Caes. 76.

2. *Testamento Caesaris heres ex parte dimidia institutus C. Octavius sororis* Iuliae *nepos* ex filia Atia, seu Attia, *et in nomen a. est;* cf. Appian. Bell. Civ. II, 143; Plut. in Cic. pag. 885, in Anton. p. 922, in Bruto, p. 994; Dio, XLIV, 35; XLV, 1 sq. Vell. II, 59; Sueton. in Caes. 83, in Aug. 4. *Ex sorore nepos* quidam MSS. et edd. vett. Ita et simpl. *nepos* inferioris aetatis scriptoribus dicitur sororis filius. Sic et τῆς ἀδελφῆς υἱόν pro ἀδελφιδῆς vulgo apud Plutarch. et Dion. ll. ll. Cf. Duk. et Drak.

est. C. Amatius [3], humillimae sortis homo, qui se C. Marii filium ferebat, quum apud credulam plebem seditiones moveret, necatus est.

EPITOME LIBRI CXVII

C. Octavius Romam ex Epiro venit (eo enim illum Caesar praemiserat, bellum in Macedonia gesturus), omnibusque prosperis exceptus etiam nomen *Caesaris* sumpsit [1]. In confusione rerum ac tumultu Lepidus pontificatum maximum intercepit [2]. Sed M. Antonius consul quum impotenter dominaretur legemque de permutatione provinciarum [3] per vim tulisset et Caesarem quoque, petentem, ut sibi adversus percussores avunculi adesset, magnis iniuriis affecisset; Caesar, et sibi, et reipublicae vires adversus eum paraturus, deductos in colonias veteranos excitavit. Legio-

Epit. CXVII. 1. *C. Octavius Romam ex Epiro venit . . . . . bellum in Macedonia gesturus . . . ominibusque prosperis exceptus etiam nomen Caesaris sumpsit;* conf. Dio, XLV, 3-5; XLVI, 47; Appian. Bell. Civ. II, 110; III, 9-14; Plut. Anton. p. 922; Vell. II, 59, 60; Flor. IV, 2 extr. Suet. in Caes. 44, in Aug. 8; Obseq. de Prodig. 128. *Bellum* adversus Parthos memorant alii, et alii adversus Dacos et Getas; quos si nomine *Macedoniae* comprehendit auctor Epit., admodum late id sumpsit; Duk. Cf. tamen Appiau. Bell. Civ. III, 25.

2. *In confusione rerum ac t. Lepidus p. m. i.* conf. Dio, XLIV, 53; Appian. Bell. Civ. II, 132; Vell. II, 63.

3. *Legem de permutatione provinciarum*, Galliae, Macedoniae et Syriae, D. et M. Brutis et Cassio prius, deinde M. et L. Antoniis et Dolabellae decretarum; conf. Dio, XLV, 9; Appian. Bell. Civ. II, 112; III, 2, 6 sq. 24 sq. 49 sq. 98; IV, 57 sq. Cic. ad Div. XI, 1 sq. — *Deductos in colonias veteranos* Caesaris *excitavit*, qui inde *evocati* (vide ad Tac. Ann. I, 17, n. 2) dicebantur. Cf. Dio, XLV, 12; Vell. II, 61 (ex quo forte h. l. leg. *excivit*); Appian. Bell. Civ. III, 40-45; Suet. Aug. 10; Tac. Annal. I, 10 pr. — *Legiones quoque quarta et Martia*, etc. conf. Appian. Bell. Civ. III, 40 sq. 45, 66 sq. 93; IV, 115 sq. Dio, XLV, 13; Cic. Phil. III, 3; IV, 2; Vell. II, 61; *tulerunt*, forte *transtulerunt;* Duk. et Crever. Conf. tamen Vell. II, 61. — *Saevitia M. Antonii*, etc. conf. Appian. Bell. Civ. III, 43 sq. Dio, XLV, 13. *M. Antonii, passim in castris suis trucidantis, qui suspecti erant* coni. Gron.

nes quoque quarta et Martia signa ab Antonio ad Caesarem tulerunt. Deinde et complures saevitia M. Antonii passim in castris suis trucidati, quia et suspecti erant, ad Caesarem desciverunt. D. Brutus, ut petenti Cisalpinam Galliam Antonio obsisteret, Mutinam cum exercitu occupavit. Praeterea discursus utriusque partis virorum ad accipiendas provincias apparatusque belli continet.

EPITOME LIBRI CXVIII

M. Brutus in Graecia sub praetextu reipublicae et suscepti contra M. Antonium belli exercitum, cui Vatinius praeerat, cum provincia in potestatem suam redegit. C. Caesari [1], qui primus reipublicae arma sumpserat, propraetoris imperium a senatu datum est cum consularibus ornamentis, adiectumque, ut senator esset. M. Antonius D. Brutum Mutinae obsedit; missique ad eum a senatu legati de pace parum ad eam componendam valuerunt. Populus romanus saga sumpsit. M. Brutus in Epiro C. Antonium praetorem cum exercitu potestati suae subiecit.

1. *C. Caesari* Octaviano, *qui primus reip. arma sumpserat* anno aetatis XIX *propraetoris ..... esset;* nam auctore Cicerone Antonius hostis reip. iudicatus est, et Octaviano summi honores decreti sunt; conf. Cic. Phil. 5 et 8; Dio, XLV, 18-47; XLVI, 1 sq. 29, 35; Appian. Bell. Civ. II, 54-60; III, 51 sq. Vell. II, 61; Flor. IV, 4. Pro *primus reip.* cum Sigon. leg. *pro rep.* potius cum Gronov. et Duker. *privatus* (privatoque consilio et sumptu) *pro rep.* Cf. Vell. et Flor. ll. ll. Cic. Phil. III, 2, et Monim. Ancyr. — *Cum consularibus ornamentis*, ita Appian. l. l. Praetoria ei data esse, tradunt Plut. Anton. pag. 923; Dio, XLVI, 29, 35; Tac. Ann. I, 10, Vell. II, 61; Suet. Aug. 10, et Cic. Phil. V, 17; consularia vero post bellum Mutinense mortemque consulum Dio, XLVI, 41.

EPITOME LIBRI CXIX

C. Trebonius in Asia fraude P. Dolabellae occisus est. Ob id facinus Dolabella hostis a senatu iudicatus est. Quum Pansa consul male adversus Antonium pugnasset, A. Hirtius consul cum exercitu superveniens, fusis M. Antonii copiis, fortunam utriusque partis aequavit. Victus deinde ab Hirtio et Caesare Antonius in Galliam confugit, et M. Lepidum cum legionibus, quae sub ipso erant, sibi iunxit; hostisque a senatu cum omnibus, qui intra praesidia eius essent, iudicatus est. A. Hirtius, qui post victoriam in ipsis hostium castris ceciderat, et C. Pansa, e vulnere, quod in adverso proelio exceperat, defunctus, in campo Martio sepulti sunt. Adversus C. Caesarem [1], qui solus e tribus ducibus supererat, parum gratus senatus fuit, qui, D. Bruto, obsidione mutinensi a Caesare liberato, honore triumphi decreto, Caesaris militumque eius mentionem non satis gratam habuit. Ob quae C. Caesar, reconciliata per M. Lepidum cum M. Antonio gratia, Romam cum exercitu venit, et, perculsis adventu eius iis, qui in eum iniqui erant, quum annos novemdecim haberet, consul creatus est.

1. *Adversus C. Caesarem*, cuius opera consules occidi credebantur (vid. Suet. Aug. 11, Tac. Ann. I, 10; sed et Cic. Epist. ad Brut. 6), *parum gratus senatus fuit ... ob quae C. Caesar, reconciliata per M. Lepidum cum M. Antonio gratia ... consul creatus est* cum Q. Pedio consanguineo Caesaris; conf. Pigh. ad a. V. 610, Dio, XLVI, 39-49; Appian. Bell. Civ. III, 74-95; Cic. ad Div. XI, 20 sq. ad Brut. 10; Vell. II, 62-65. — *D. Bruto, obsidione a Caesare liberato, honore triumphi decreto*, non Caesari eius liberatori. » Hic sermo est adulantium potentiae Octavii et successorum eius, quo etiam utuntur Vell. II, 62, et Dio, XLVI, 40: nam de cive non triumphabatur, et, si id speravit Octavius, improbe speravit. Quanto honestius Suet. Aug. 12 loquutus est! Bruto decretus est triumphus de gentibus Transalpinis, ut colligas ex Epit. CXIV, et Cic. ad Div. XI, 4 ». Gron.

EPITOME LIBRI CXX

Caesar consul legem tulit[1] de quaestione habenda in eos, quorum opera pater occisus esset, postulatique ea lege M. Brutus, C. Cassius, D. Brutus, absentes damnati sunt. Quum M. Antonio vires[2] Asinius quoque Pollio et Munatius Plancus, cum exercitibus suis adiuncti, ampliassent, et D. Brutus, cui senatus, ut persequeretur Antonium, mandaverat, relictus a legionibus suis, profugisset; iussu Antonii, in cuius potestatem venerat, a Capeno Sequano interfectus est. C. Caesar pacem cum Antonio et Lepido fecit [3], ita ut tresviri reipublicae constituendae per quinquennium essent ipse et Lepidus et Antonius, et ut suos quisque inimicos proscriberent: in qua proscriptione plurimi equites romani, centum triginta senatorum nomina fuerunt, et inter eos L. Paulli fratris M. Lepidi et L. Caesaris Antonii avunculi et M. Ciceronis. Huius, occisi a Popillio legionario milite, quum habe-

Epit. CXX. 1. *Caesar consul legem tulit*, etc. quam alii Pediam appellant, a Q. Pedio collega Octaviani latam. Conf. Dio, XLVI, 48, 49; Appian. Bell. Civ. III, 95; Vell. II, 69; Suet. Ner. 3.

2. *Quum M. Antonio vires ...... D. Brutus ..... iussu Antonii, in cuius potestatem venerat, a Capeno Sequano interfectus est*; conf. Appian. Bell. Civ. III, 72, 83 sq. 96 sq. Vell. II, 64 (e quibus forte cum Drakenb. leg. *iussu Antonii a Camelo*, vel *Camillo*, vel, ut apud Liv. XLI, 1, *Catmelo Sequano*, *in cuius p. venerat*); Val. Max. IV, 7, §. 6, IX, 13, §. 3; Dio, XLVI, 50-53; Cic. ad Div. XI, 10, 13, ad Brut. 12 sq.

3. *C. Caesar* Octavianus *pacem cum Antonio et Lepido fecit* in parva insula Rheni Bononiensis, hodie *Reno* (vide ad Sil. VIII, 599), *ita ut III viri reip. constituendae ...... in qua proscriptione plurimi equites, . . . M. Ciceronis*; conf. Plut. Cic, p. 884, Anton. pag. 923 sq. 929; Appian. Bell. Civ. IV. 1-51; Dio, XLVI, 50-56, XLVII, 1-19; Vell. II, 66 sq. Suet. Aug. 27, Oros. VI, 18. — *L. Paulli fratris* germani *M. Lepidi*; nam M. Lepidus triumviri pater, more illorum temporum, alteri filiorum illud nomen dederat, ut renovaret memoriam L. Paulli, insignis viri et gentilis sui, cuius nomen et familia una cum ipso erant exstincta; vid. Periz. Animad. hist. cap. 3, p. 145 sq. De *L. Caesare* conf. Ern. Clav. Cic.

ret annos sexaginta tres, caput quoque cum dextra manu in Rostris positum est [4]. Praeterea res a M. Bruto in Graecia gestas continet [5].

EPITOME LIBRI CXXI

C. Cassius [1], cui mandatum a senatu erat, ut Dolabellam hostem iudicatum bello persequeretur, auctoritate reipublicae adiutus, Syriam cum tribus exercitibus, qui in eadem provincia erant, in potestatem suam redegit. Dolabellam in urbe Laodicea obsessum, mori coëgit. M. quoque Bruti iussu C. Antonius captus, occisus est [2].

EPITOME LIBRI CXXII

M. Brutus adversus Thracas parum prospere rem gessit [1]; omnibusque transmarinis provinciis exercitibusque in potestatem eius et C. Cassii redactis, coierunt Smyrnae uterque ad ordinanda belli futuri consilia. M. Messallae Poplicolam fratrem victum communi consilio condonaverunt [2].

4. *Ciceronis occisi a Popillio* Laenate. . . . . *positum est*; vid. Appian. Bell. Civ. IV, 6, 19, 20; Dio, XLVII, 8; Plut. Cic. p. 884 sq. Fabricii Hist. Cic.; Corrad. in Quaestura. — *Caput cum dextra manu in Rostris positum est*, inter duas manus scripsit Livius; vid. Sen. Suas. I, 6.

5. *Res a M. Bruto in Graecia gestas*; vid. Plutarch. Brut. p. 996 sq. Appian. Bell. Civ. IV, 66 sq. Dio, XLVII, 20-36; Cic. ad Brut. 1 sq.

Epit. CXXI. 1. *C. Cassius* Longinus. . . . *Dolabellam . . . mori coëgit*; vid. Appian. Bell. Civ. III, 3 sq. 26, 63, 77 sq. 95, IV, 27, 57-73; Dio, XLVII, 20, 21, 26-32.

2. *M. Bruti iussu C. Antonius* frater triumviri *c. occisus est*: videatur Dio, XLVII, 22-24; Appian. Bell. Civ. III, 79, IV, 75; Plut. in Anton. p. 925, in M. Bruto, p. 996.

Epit. CXXII. 1. *M. Brutus adversus Thracas parum* (quam vocem delendam videri, iam alii monuere) *prospere rem gessit* . . . et ipse et *C. Cassius coierunt Smyrnae*. etc. vid. Dio, XLVII, 25, 33-36; Appian. Bell. Civ. IV, 65 sq. 75-82.

2. *M.* Valerio *Messallae* Gellium *Poplicolam fratrem victum communi consilio condonaverunt* (vide ad Liv. II, 35, n. 5); conf. Dio, XLVII, 24. *Vinctum* Exc. Pith. *iunctum* edd. vett.

EPITOME LIBRI CXXIII

Sex. Pompeius, Magni filius, lectis ex Epiro proscriptis ac fugitivis, cum exercitu diu [1], sine ulla loci cuiusquam possessione, praedatus in mari, Messanam oppidum in Sicilia primum, deinde totam provinciam occupavit; occisoque A. Pompeio Bithynico praetore, Q. Salvidienum legatum Caesaris navali proelio vicit. Caesar et Antonius cum exercitibus in Graeciam traiecerunt, bellum contra Brutum et Cassium [2] gesturi. Q. Cornificius in Africa T. Sextium, Cassianarum partium ducem, proelio vicit [3].

EPITOME LIBRI CXXIV

C. Caesar et Antonius apud Philippos [1], vario eventu adversus Brutum et Cassium pugnaverunt, ita ut dextra utriusque cornua vincerent, et castra quoque utrimque ab iis qui vicerant, expugnarentur. Sed

coniunctum ed. Parm. *insidiarum convictum* ex Dione coni. Gron. *fratrem*, sc. adoptatum a Gellio quodam, retento cognomine gentis Valeriae. Cf. Drakenb.

Epit. CXXIII. 1. *Cum exercitu diu*, etc. « Quomodo *exercitum* habere et cum eo diu in mari praedari potuit, qui *nullam loci cuiusquam possessionem* habebat? Si manum illam *proscriptorum ac fugitivorum*, quos ex Epiro legerat, *exercitum* vocavit, non admodum proprie loquutus est ». Duk. — *Q. Salvidienum* Rufum; vide tamen ad Epit. CXXVII. 3; Drak. ad h. l. et intpp. Suet. Aug. 66, et Vell. II, 79.

2. *Caesar et Antonius .... contra Brutum et Cassium gesturi*; conf. Dio, XLVII, 35 sq. Appian. Bell. Civ. IV, 82, 86, 106.

3. *Q. Cornificius in Africa T. Sextium, Cassianarum partium ducem, proelio vicit*; vid. Dio. XLVIII, 21 sq. Appian. Bell. Civ. III, 85, IV, 36, 53-56, V, 11, 26, 75. Horum narratio diversa est: sed ex iis cum Sigon. et Drak. forte leg. *Q. Cornificium in Africa Cassian. part. ducem T. Sextius proel. vicit.* Cornificium a Cassio et rep. non alieno fuisse animo, docet Duk. ex Dione, Appian. et Cic. ad Div. XII, 22, 25.

Epit. CXXIV. 1. *C. Caesar et Antonius apud Philippos .... conscivit*; vid. Pigh. Ann. ad a. 711; Plutarch. Brut. pag. 1001-1007; Appian. Bell. Civ. IV, 86-114. 129 sq. Dio, XLVII, 36-47; Suet. Aug. 13. *Dextra utriusque cornua*, immo *utriusque aciei*, vel *utrorumque*, vel *utrimque*; Gron.

inaequalem partium fortunam mors Cassii fecit; qui, quum in cornu fuisset, quod pulsum erat, totum exercitum fusum ratus, mortem sibi conscivit. Altero deinde proelio victus M. Brutus [2] et ipse vitam finivit, exorato Stratone fugae comite, ut sibi gladium adigeret, idemque fecerunt principum romanorum circiter quadraginta, inter quos Q. Hortensius erat.

EPITOME LIBRI CXXV

C. Caesar, relicto trans mare Antonio, quae provinciae ex partitione imperii in potestatem ei cesserant, reversus in Italiam veteranis agros divisit [1]. Seditiones exercitus sui, quas corrupti a Fulvia, M. Antonii uxore, milites adversus imperatorem suum concitaverant, cum gravi periculo inhibuit [2]. L. Antonius consul, M. Antonii frater, eadem Fulvia consiliante, bellum Caesari intulit [3], receptis in partes suas populis, quorum agris veterani assignati erant, et M. Lepido, qui custodiae Vrbis cum exercitu praeerat, fuso, hostiliter in urbem irrupit.

2. *Altero deinde proelio victus M. Brutus*, etc. conf. Plutarch. Brut. 1001–1009: Appian. Bell. Civ. IV, 116–138; Dio, XLVII, 47–49; Vell. II, 71. — *Idemque fecerunt p. r. . . . erat*; haec recepi ex Exc. Pith. pro vulg. *annorum circiter XL, inter quos Q. H. occisus est*, quae saltem manca sunt.

Epit. CXXV. 1. *C. Caesar relicto trans mare Antonio, . . . reversus in Italiam veteranis agros divisit*; conf. Plut. Anton. p. 929 D. Dio, XLVI, 55, XLVIII, 1, 6–12; Appian. Bell. Civ. V, 3 sq. 12 sq. 22; Sueton. Aug. 13, 15, 27, Tac. Ann. I, 10. *Relicto trans mare Antonio . . . cesserant* ed. Camp. et omnes fere MSS. quos secutus sum, nisi quod in his *ex parte imperii potestate recesserant*, et in ed. Camp. *ei cesserant* legitur; quae iam ita emendavere Gron. et Crev. qui tamen *eius* pro *ei* coniecere. *C. Caesar, relicto Antonio, transmarinae provinciae ex parte imperium ei cessit: reversus*. etc. perperam omnes edd. praeter Camp.

2. *Seditiones exercitus sui, corrupti a Fulvia. . . . inhibuit*; vid. Appian. Bell. Civ. V, 14, 19 sq. Dio. XLVIII, 6–12.

3. *L. Antonius consul* a. V. 713. . . *bellum Caesari intulit* Perusinum . . *in Vrbem irrupit*; cf. Appian. Bell. Civ. V, 19–31; Dio, XLVIII, 13.

EPITOME LIBRI CXXVI

C. Caesar, quum esset annorum viginti trium, obsessum in oppido Perusia L. Antonium, conatumque aliquoties erumpere et repulsum fame coëgit in deditionem venire, ipsique et omnibus militibus eius ignovit. Perusiam diruit; redactisque in potestatem suam omnibus diversae partis exercitibus, bellum citra ullum sanguinem confecit.

EPITOME LIBRI CXXVII

Parthi, Labieno, qui Pompeianarum partium fuerat, duce, in Syriam irruperunt, victoque Decidio Saxa, M. Antonii legato, totam eam provinciam occupaverunt. M. Antonius, quum ad bellum contra Caesarem gerendum[1] incitaretur, uxore Fulvia dimissa, ne concordiae ducum obstaret, pace facta cum Caesare, sororem eius Octaviam in matrimonium duxit. Q. Salvidienum, consilia nefaria contra Caesarem molitum, indicio suo protraxit[2]; isque damnatus mortem sibi conscivit. P. Ventidius, Antonii legatus, Parthos, proelio victos, Syria expulit, Labieno

Epit. CXXVII. 1. *M. Antonius, quum ad bellum contra Caesarem gerendum* a Fulvia propter aemulationem Cleopatrae, quam Antonius perdite amabat, *incitaretur, uxore Fulvia dimissa, ne concordiae ducum obstaret, pace facta cum Caesare, sororem eius Octaviam in m. duxit*; conf. Dio, XLVIII, 4 sq. 24, 27-31; Plut. Ant. p. 926 930; Appian. Bell. Civ. V, 8 sq. 50, 52-66. Ex quibus locis partim cum Gron., partim cum Duk. legendum videtur *incitaretur ab uxore Fulvia, ea amissa* (i. e, mortua; nam de divortio Antonii nihil usquam proditum est) *quae concordiae ducum obstabat*; vel potius *gerendum paratus esset* (ita cod. Leid. pro *incitaretur* quod in 5 MSS. deest) *uxore Fulvia amissa*, etc. Praeterea copulam *et* ante *pace facta* excidisse crediderim.

2. *Q. Salvidienum, consilia ... indicio suo protraxit* (vide ad Livium, XLIV, 26, n. 1), *isque d. m. s. c.* confer ad Epit. CXXIII, 1; Appian. Bell. Civ. V, 66; Dio, XLVIII, 33; Suet. Aug. 66.

eorum duce occiso. Quum vicinus Italiae hostis Sex. Pompeius[3] Siciliam teneret, et commercium annonae impediret, cum eo postulatam pacem Caesar et Antonius fecerunt, ita ut Siciliam provinciam haberet. Praeterea motus Africae et bella ibi gesta[4] continet.

EPITOME LIBRI CXXVIII

Quum Sex. Pompeius rursus latrociniis mare infestum redderet, nec pacem, quam acceperat, praestaret, Caesar, necessario adversus eum bello suscepto, duobus navalibus proeliis dubio eventu pugnavit [1]. P. Ventidius, legatus M. Antonii, Parthos in Syria proelio vicit, regemque eorum occidit [2]. Iudaei quoque a legatis Antonii subacti[3] sunt. Praeterea belli Siculi apparatum continet.

EPITOME LIBRI CXXIX

Adversus Sex. Pompeium, vario eventu, navalibus proeliis pugnatum est, ita ut ex duabus Caesaris classibus altera, cui Agrippa praeerat, vinceret; altera, quam Caesar duxerat, deleta, expositi in terram mi-

3. *Quum vicinus Italiae hostis Sex. Pompeius* (cuius classibus praefecti erant perfidus Menas, seu Menodorus et Menecrates, liberti paterni) *Siciliam teneret, et commercium annonae* (ut Epit. XCIX) *impediret . . . haberet* a. V. 715; vid. Appian. Bell. Civ. V, 66-74; Dio, XLVIII, 30, 31, 36 sq. Zon. X, 22; Vell. II, 73, 76, 77.

6. *Motus Africae et bella ibi gesta* civilia a T. Sextio cum Cornificio et Faugone; vid. Appian. Bell. Civ. IV, 53-56, V, 12, 26, 75; Dio, XLVIII, 21 sq.

Epit. CXXVIII. 1. *Quum Sex. Pompeius . . . pugnavit* a. Vrb. 716; vid. Appian. Bell. Civ. V, 77-100; Dio, XLVIII, 45 sq.

2. *P. Ventidius . . . Parthos vicit regemque eorum* Pacorum *occidit*, et ab Antonio, fortunae eius invido, Romam dimissus de Parthis primus triumphavit a V. 716; vide ad Epit. CXXVII, 4; Dio, XLIX, 19-21, et Frontin. I, 1, §. 6.

3. *Iudaei a legatis Antonii subacti* a. Vrb. 717; vid. Ioseph. Ant. Iud. XIV, 26 sq. XV, 1, Bell. Iud. I, 12 sq. Hegesipp. I, 30; Dio, XLVIII, 41.

lites in magno periculo essent. Victus deinde Pompeius[1] in Siciliam profugit. M. Lepidus, qui ex Africa velut ad societatem belli, contra Sex. Pompeium a Caesare gerendi, traiecerat, quum bellum Caesari quoque inferret, relictus ab exercitu[2], abrogato triumviratus honore, vitam impetravit. M. Agrippa navali corona a Caesare donatus est: qui honos nulli ante eum habitus erat[3].

EPITOME LIBRI CXXX

M. Antonius, dum cum Cleopatra luxuriatur[1], tarde Mediam ingressus, bellum cum legionibus octodecim et sexdecim millibus equitum Parthis intulit; et quum, duabus legionibus amissis, nulla re prospere cedente, retro rediret, insequutis subinde Parthis, et ingenti trepidatione, et magno totius exercitus periculo, in Armeniam reversus est, viginti et uno

Epit. CXXIX. 1. *Adversus Sex. Pompeium ... victus deinde Pompeius* novo proelio inter Mylas et Naulochum, prope Pelorum prom. Siciliae, a. Vrb. 718, a M. Agrippa, *in Siciliam* (immo *ex Sicilia*; Drak.) *profugit* Mitylenen et inde in Asiam, ut opem imploraret Antonii; sed bello ibi infeliciter renovato iussu Antonii vel legatorum eius, Amyntae et Titii, quibus se dediderat, Midaii aut Mileti interfectus est a. V. 719.

2. *M. Lepidus ... relictus ab exercitu* a. V. 718, *abrogato triumviratus honore, vitam impetravit*, et solum pontificatum max. retinuit usque ad vitae finem a. Vrb. 741; vid. Appian. Bell. Civ. V, 97, 98, 104, 117, 122. 126, 131; Dio, XLIX, 11, 12, 15; Vell. II, 80.

3. *M. Agrippa navali corona*, rostrata, *a Caesare donatus est, qui honos nulli ante* et post *eum habitus erat*; conf. Dio, XLIX, 14; Vell. II, 81; Sen. de Ben. III, 32. «Sed apud Lips. de Mil. Rom. V, 17; Grut. ad Vell. l. l. Cerdam ad Virg. Aeneid. VIII, 684, et Scheffer. de Mil. nav. IV, 3, contraria sunt testimonia scriptorum veterum. Alii hos lapsos putant, alii illos. Schefferus ad figuram et speciem coronae navalis diversam referendum censet». Duk.

Epit. CXXX. 1. *M. Antonius, dum cum Cleopatra luxuriatur*; et hinc bellum Parthicum diu per legatos gerit, *tarde Mediam ... ad Cleopatram festinat* a. Vrb. 718-721. Conf. Plut. Anton. p. 932-940; Dio, XLIX, 22-33, 39-44; Ioseph. Ant. Iud. XV, 3 sq. Flor. IV, 10; Vell. II, 82, 83.

diebus trecenta millia[a] fuga emensus. Circa octo millia hominum tempestatibus amisit: tempestates quoque infestas super tam infeliciter susceptum Parthicum bellum culpa sua passus est; quia hiemare in Armenia nolebat, dum ad Cleopatram festinat.

EPITOME LIBRI CXXXI

Sex. Pompeius, quum in fidem M. Antonii veniret, bellum adversus eum in Asia moliens, oppressus a legatis eius, occisus est [1]. Caesar seditionem veteranorum, cum magna pernicie motam, inhibuit [2]: Iapydas et Dalmatas et Pannonios subegit. Antonius Artavasdem, Armeniae regem [3], fide data perductum, in vincula coniici iussit, regnumque Armeniae filio suo, ex Cleopatra nato, dedit; quam uxoris loco, iam pridem captus amore eius, habere coeperat.

EPITOME LIBRI CXXXII

Caesar in Illyrico Dalmatas domuit [1]. Quum M.

a. *Trecenta millia*, h. e. ex Crev. centum leucas nostrates. LEM.

EPIT. CXXXI. 1. *Sex. Pompeius ... occisus est;* vide ad Epit. CXXIX, 1.

2. *Caesar seditionem veteranorum ... inhibuit;* vid. Appian. IV, 127, 131; Dio, XLIX, 13 sq. — *Iapydas et Dalmatas et Pannonios subegit* a. V. 719 sq. vid. Appian. Illyr. 16-28; Dio, XLIX, 34-38, 43.

3. *Antonius Artavasdem* (forte *Artavasdem*; Drak.), *Armeniae regem* perfidum, Tigranis filium, qui Antonium Parthis prodiderat... *in vincula coniici iussit, regnumque Arm. filio suo, ex Cleopatra nato, dedit* a. V. 720. Conf. Plut. Anton. p. 932 sq. 939 sq. Dio, XLIX, 25 sq. 31, 32, 39-41 (ubi Armeniam Alexandro, Cleopatrae fratri, datam dicit) 44; Appian. Bell. Civ. II, 71, et hist. Parth. 31, 36, 38, 68, 76, 78, 99; Oros. VI, 19; Ioseph. Antiq. Iud. XV, 3 sq. Strab. XI, 12, 4, XI, 13, 9, 10, 15, p. 524, 530, 532. *Artavasdes* quibusdam *Artabazes*, et Dioni utroque modo, dicitur, nomenque eius in MSS. et huius Epit. et scriptorum modo laudatorum in varias formas distortum reperitur.

EPIT. CXXXII. 1. *Caesar in Illyrico D. d.* conf. ad Epit. CXXXI, 2.

Antonius ob amorem Cleopatrae [2], ex qua duos filios habebat, Philadelphum et Alexandrum, neque in Vrbem venire vellet, neque, finito triumviratus tempore, imperium deponere, bellumque moliretur, quod Vrbi et Italiae inferret, ingentibus tam navalibus quam terrestribus copiis ob hoc contractis, remissoque Octaviae sorori Caesaris repudio, Caesar in Epirum cum exercitu traiecit. Pugnae deinde navales et proelia equestria secunda Caesaris referuntur.

EPITOME LIBRI CXXXIII

M. Antonius, ad Actium classe victus, Alexandriam profugit; obsessusque a Caesare, in ultima rerum desperatione, praecipue occisae Cleopatrae falso rumore impulsus, se ipse interfecit. Caesar, Alexandria in potestatem redacta, Cleopatra, ne in arbitrium victoris veniret, voluntaria morte defuncta, in Vrbem reversus, tres triumphos egit [1]; unum ex Illyrico, alterum ex Actiaca victoria, tertium de Cleopatra, imposito fine civilibus bellis altero et vigesimo anno. M. Lepidus, Lepidi, qui triumvir fuerat, filius, coniuratione contra Caesarem facta, bellum moliens, oppressus et occisus est.

2. *Quum M. Antonius ob amorem Cleopatrde... Philadelphum et Alexandrum... Caesar in Epirum c. e. traiecit... Pugnae d. navales:* quamquam fere semper sola ad Actium pugna memoretur, eodem tamen bello alia proelia navalia accidisse bene monet Drakenborch. sed omnia quae praecesserant, obscuravit postremum illud in sinu Ambracio ad Actium, prom. Acarnaniae a. V. 723. Cf. Dio, XLIX, 32-41, L, 1-35; Plut. Anton. p. 942-947; Vell. II, 82-85; Oros. VI, 19.

1. *Tres triumphos egit*, Dalmaticum, Actiacum, Alexandrinum; cf. Dio, LI, 21; Suet. Aug. 22. — *Imposito fine civilibus bellis altero et vigesimo anno*, quot anni a Lentulo et Marcello cos. a. 704, ad Caesarem V et Sex. Apuleium coss. a 724 numerantur; Sigon. Conf. intpp. Vell. II, 89.

EPITOME LIBRI CXXXIV

Caesar, rebus compositis et omnibus provinciis in certam formam redactis, *Augustus* quoque cognominatus est; et mensis Sextilis in honorem eius appellatus est. Quum ille conventum Narbone ageret [1], census a tribus Galliis, quas Caesar pater vicerat, actus. Bellum adversus Bastarnas et Moesos et alias gentes a M. Crasso gestum[2] refertur.

EPITOME LIBRI CXXXV

Bellum a M. Crasso adversus Thracas [1], et a Caesare adversus Hispanos gestum refertur; et Salassi, gens alpina, perdomiti [2].

EPITOME LIBRI CXXXVI

Raetia a Ti. Nerone et Druso, Caesaris privignis,

Epit. CXXXIV. 1. *Quum ille conventum Narbone ageret*; dant nonnulli codd. *egit*, quod olim edebatur. Lem. — *Census a tribus Galliis*, Belgica, Aquitanica et Celtica (vid. Caes. Bell. Gall. I, 1), *actus* a. Vrb. 727; vid. Dio, LIII, 22. In Galliis, quibus Iulius Caesar quadringenties in singulos annos stipendii nomine imposuerat (vid. Suet. Caes. 25). Augustus primus censum agere instituit, quod fortassis nunquam ante eum in ulla provincia, sed non multo post etiam in aliis quibusdam a Romanis factum est; Duk. Cf. ad Tac. Ann. I, 31, n. 6.

2. *Bellum adversus Bastarnas et Moesos... a M. Crasso gestum* a. V 724 sq. vid. Dio, LI, 23-27; Flor. IV, 12.

Epit. CXXXV. 1. *Bell. a M. Crasso adversus Thracas gestum*; conf. ad Epit. CXXXIV, 3. — *A Caesare adversus Hispanos*, Astures, Cantabros unde bellum Cantabricum dicitur) et Britannos gestum a. Vrb. 727-730. Conf. Dio, LIII, 22, 25-29; Horat. Od. I, 35, III, 14; Flor. IV, 12, 46 sq. Oros. VI, 21.

2. *Salassi, gens alpina, perdomiti* a. Vrb. 729 a Terentio Varrone; vid. Dio, LIII, 25; Strab. IV, 6, 7, p. 205.

domita [1]. Agrippa, Caesaris gener, mortuus; et a Druso census actus est [2].

EPITOME LIBRI CXXXVII

Civitates Germaniae, cis Rhenum et trans Rhenum positae, oppugnantur a Druso, et tumultus, qui ob censum exortus in Gallia [1] erat, compositus; ara Caesari ad confluentem Araris et Rhodani dedicata [2], sacerdote creato C. Iulio Vercundari Dubio Aeduo.

EPITOME LIBRI CXXXVIII

Thraces domiti a L. Pisone [1]; item Cherusci, Tencteri, Chatti aliaeque Germanorum trans Rhenum gentes subactae a Druso referuntur. Octavia, soror Augusti, defuncta, antea amisso filio Marcello [2]; cu-

Epit. CXXXVI. 1. *Roetia a Ti. Nerone et Druso, Caesaris privignis, domita* una cum Vindelicia et Norico a. Vrb. 739. Conf. Dio, LIV, 20-22; Strab. IV, 206, VII, 292; Vell. II, 95 sq. intpp. Horat. Od. IV, 4 et 14; Oros. VI, 21. Ceterum ante hanc Epitomen intercidisse duas alias, iam monui in Prooemio.

2. *A Druso census actus est*, scil. in Galliis, ut est in fragm. orationis Claudii Imp. apud Gruter. Inscr. pag. 502; Duk.

Epit. CXXXVII. 1. *Tumultus, ob censum* et avaritiam Licinii Enceladi *exortus in Gallia;* vid. Dio, LIV, 19, 21; Sueton. Aug. 67; Macrob. Sat. II, 4.

2. *Ara* Lugdunensis *Caesari* et Romae *ad confluentem Araris et Rhodani dedicata;* vide ad Iuvenal. I, 44; Sueton. in Calig. 20, in Claud. 2; Dio, LIV, 32; Strab. IV, 3, 2, pag. 192, et *Menestrier, Histoire consulaire de Lyon*, pag. 68-73. — *Sacerdote creato C. Iulio V. Dubio Aeduo:* Aedui μεταξὺ τοῦ Δοὔβιος καὶ τοῦ Αραρος habitabant (vid. Strab. IV, 192): quare flumini forte illi vicina fuit urbs ignobilis eiusdem nominis, huius *C. Iulii* patria, unde *Dubius* vocatur, gente Aeduus; Drak.

Epit. CXXXVIII. 1. *Thraces domiti a L. Pisone*, qui Pamphyliae praeerat, a. Vrb. 743; vid. Dio, LIV, 34; Vell. II, 98, Flor. IV, 2.

2. *Octavia* minor, *soror Augusti, defuncta* a. Vrb. 743, *antea amisso filio Marcello*, Augusti nepote et genero, a. V. 713; vid. Dio, LIII, 30, LIV, 35; Suet. Aug. IV, 61, 63, Vell. II, 93; Virg. Aen. VI, 855-888 (ubi cf. Heyn.), et Horat. Od. I, 12, 45; ubi vid. Mitscherl. — *Cuius* Marcelli *monimenta sunt theatrum et porticus, nomine eius dedicata*, h. e. aeque ac

ius monimenta sunt theatrum et porticus, nomine eius dedicata.

EPITOME LIBRI CXXXIX

Bellum adversus transrhenanas gentes a Druso gestum[1] refertur: in quo inter primores pugnaverunt Senectius et Anectius tribuni, ex civitate Nerviorum. Dalmatas et Pannonios Nero, frater Drusi[2], subegit. Pax cum Parthis facta est, signis a rege eorum, quae sub Crasso et postea sub Antonio capta erant, redditis[3].

EPITOME LIBRI CXL

Bellum adversus[1] Germanorum trans Rhenum civitates, gestum a Druso, refertur. Ipse ex fractura, equo super crus eius collapso, tricesimo die, quam id acciderat, mortuus est. Corpus a Nerone fratre,

si ille dedicasset, Marcelli theatrum et porticus appellata; Sigon. Vid. Dio, LIII, 30; Suet. Aug. 29, 43.

Epit. CXXXIX. 1. *Bellum adversus transrhenanas gentes a Druso gestum*, etc. cf. ad Epit. CXXXVII, 1. Verba *Senectius et Anectius*, etc. corrupta esse, ex MSS. probabile fit.

2. *Dalmatas et Pannonios* Ti. *Nero, frater Drusi*, *subegit* a. Vrbis 742: vid. Dio, LIV, 31; Vell. II, 39, 96.

3. *Pax cum Parthis facta est, signis a rege eorum* Phraate IV, *quae sub Crasso et Antonio capta erant, redditis* Augusto, in Asia versanti et sola nominis rerumque gestarum fama metuve belli Parthos terrenti; vid. Dio, LI, 18, LIII, 33, LIV, 8; Ioseph. Antiq. Iud. XVIII, 2, 4; Strab. IV, 441, XVI, 1805 sq. Sueton. in Aug. 21, 43, in Tib. IX: intpp. Horat. Od. I, 2, 51, et 3, 5. Haec vero iam facta sunt a. Vrb. 734. Hinc Massonus in Iano reser. IV, 2, 2, suspicabatur, vel vocem *ante* post *facta est* excidisse, vel haec verba librariorum errore loco mota et huc detrusa esse. Conf. ad Epit. CIII, 10, et Duk. ad h. l.

Epit. CXL. 1. *Bellum adversus* ... *conditum* a. Vrb. 745; vide ad Epit. CXXXVII, 1; Dio, LV, 1, 2, et ad Tac. Ann. III, 5. — *In C. Iuliis tumulo*, h. e. in Augusti (qui solo h. l. *C. Iulius* vocatur) monimento, seu mausoleo, ut apud Suet. Aug. 17, et Tac. Ann. III, 4, n. 1. Conf. Duk. et Drak. ad h. l. et Dio l. l.

qui, nuntio valetudinis evocatus, raptim adcurrerat, Romam pervectum et in C. Iulii tumulo conditum. Laudatus est a Caesare Augusto vitrico, et[2] supremis eius plures honores additi.

2. *Laudatus est a Caesare Augusto* et Tiberio, *et supremis*, etc. Cf. Dio l. l. et Tac. Ann. III, 5. *Suprema* pro morte, sive eo, quod mortuis fieri solet, etiam pro reliquiis cadaveris cremati, poni, Salmas. ad Solinum, pag. 16 et 31 docet; Drak. Conf. ad Tac. Ann. I, 8, n. 1.

EPITOMARVM FINIS.

EXCVRSVS *

DE ITINERE QVOD SEQVI DEBVIT HANNIBAL, QVVM PER APENNINVM A TREBIA AD TRASIMENI LACVM PROPERARET.

LIB. XXII, CAP. I, ET SQQ.

Multi et doctissimi viri diligentibus studiorum curis hodiernum ad hunc diem definire tentaverunt, quaenam iuga per Alpium tractus ruperit Hannibal, unde cum exercitu suo in Italiam descenderit. Alii Polybium, alii Titum Livium, tantos historiarum scriptores, ducem sequuti, modo huic, modo illi palmam victoriae detulerunt; nonnulli utrumque de facinore hoc inter omnia tunc audacissimo dissentientem conciliare conati sunt; atque omnes in hanc quaestionem tam saepe, tam acriter disputaverunt, ut dubium esse fere crediderim, utrum plus Hannibal in aperiendis per Alpes itineribus, an docti plus in investiganda ipsius via exsudaverint. (Vide, si placet, Excursum de ipso transitu Alpium, et variarum dissertationum indicem, quem collegimus pag. 475 et seqq. volum. IV huius editionis.)

Nunc autem alia est quaestio, paucioribus antiquitatis interpretibus agitata, diu nulli soluta, scilicet de itinere, quod per Apenninum montem sequutus est idem Hannibal, post Romanorum exercitus ad Ti-

* Quum in IV Livii volumine, candide Lector, Excursum *De Transitu Alpium* tibi exhibuerimus, officii ratio expostulat, ut etiam Excursum *De Transitu Apennini*, perinde Corollarium, tibi impertiamur. Te monitum tamen volumus, utrumque cura et studio Nic. Lemaire V. cl. elaboratum esse, et ex ipsius Liviana editione in nostram derivasse. *Typ. T.*

cinum Trebiamque profligatos, ut Etruriam ingrederetur, et ad Campos Cortonam inter et Trasimenum sitos perveniret, ubi tertiam, nec minus insignem victoriam reportavit. Cuius itineris vestigia densioribus tenebris involuta clarissimam ad lucem nuper protulit vir in omni scientiarum genere nulli secundus, Clar. CUVIER, quem de hac re rationibus firmis, ut ipsi mos est, disserentem adducere nobis operae pretium videtur: qui quidem labor difficilis duobus his constat, primum collatis optimorum inter veteres auctorum opinionibus; deinde locorum ipsorum situ habituque accurate demonstrato. Sic igitur utrumque aggrediamur.

Polybius, lib. III, cap. 74, descripta ad Trebiam pugna, addit « Poenos imbrium impeditos saevitia, » progredi ulterius nequivisse, et adeo intollerabili » frigoris vi afflictos, ut elephanti omnes, uno excepto, iumenta magna ex parte, hominum quoque » atque equorum ingens numerus perierit: Sempronium vero misisse Romam, qui nuntiarent hieme » sibi e manibus ereptam victoriam ». Pugnatum ergo ad Trebiam sub autumni finem.

« Ineunte vere », addit Polybius, cap. 77, « cum » exercitu in Tusciam profectus Flaminius, Arretium » pervenit, dum Servilius per Vmbriam iter agens, » copias Ariminum traducebat. » Narrat idem, c. 78, » Hannibalem, quum Gallorum animos sibi infensos » sentiret, maturius movendum ex hibernis intellexisse, et vocatis qui docti itinerum erant, vias quae » in agrum hostilem tenderent, ab iis quaesivisse: » ceteras audivisse et longas et notas hostibus; unam » quae per paludes in Tusciam duceret, tametsi difficilem, perbrevem tamen, et qua in Flaminium nec » opinantem reique novitate terrendum ferri cum

» exercitu ipse posset: quum fama per ipsius castra
» sparsisset iter palustre emetiendum, cunctos ad id
» itineris perficiendum segnes, loca profunda et la-
» cus valde timuisse ».

Describit inde Polybius, quo ordine agmen tradu-
xerit Hannibal, et quae sui, et ipse passi sint. « Tan-
» dem, ait idem, superatis, praeter omnium opinio-
» nem, paludibus, quum certum per exploratores
» habuisset, Flaminium circa Arretii moenia esse, ca-
» stra propter ipsas paludes in sicco posuit, partim
» ut fessum tot laboribus exercitum reficeret, par-
» tim ut consilia et vires hostium, et regionis situm, et
» itinera scrutaretur. Postquam vero compertum ha-
» buit, eam regionem in primis Italiae fertilem esse,
» camposque qui Faesulas inter atque Arretium ia-
» cent, frumento, et omni copia rerum opulentos:
» praeterea consulem ferocem quidem et popularem,
» sed artis bellicae expertem, et rebus suis nimis
» confidentem, cogitavit optimum fore, si a laeva re-
» licto hoste, ultra progredi et Faesulas petere simu-
» laret, ac praedabundus per Etruriae agros grassa-
» retur; ratus consulem, ob insitam eius ingenio
» conciliandae apud vulgus gratiae cupiditatem, haud
» passurum vastitatem per provinciam fieri: et ut ne-
» minem bene gestae rei socium haberet, nequaquam
» exspectaturum collegae opem, sed ipsum suis viri-
» bus, dimicandi animo, quacumque intrepide se-
» quuturum. »

« Nempe », pergit Polyb. cap. 83, « quanta celeri-
» tate potuit Hannibal a Faesulanis agris profectus,
» relicto post se Flaminio, campos Etruriae caedibus
» atque incendiis vastare coepit. Quibus rebus accen-
» sus consul, simul contemni se ab hostibus putans,
» simul res sociorum in conspectu suo vastari, sibi

» dedecus ratus, nullum quietis locum capere poterat. Etsi igitur multi suaderent collegam exspectaret, nihilominus in Hannibalem suos iussit irrumpere... Ad sinistram Hannibalis Cortona urbs erat, « ad dextram Trasimenus lacus; ille quamplurimum » agros vastabat, quo magis irritaretur animus consulis. Dein, ubi ingressam campos maiorem partem » copiarum, et iam propinquantem sibi consulem animadvertit, obversa fronte dat simul omnibus invadendi signum, et ad eos mittit, qui in insidiis erant, » ut prorumperent. » Scilicet lacum inter et colles proximos, ingens illud commissum fuit proelium.

His ex Polybii locis satis patet Hannibalem debellatis ad Trebiam Romanis, in Etruriam palustri maxime itinere devenisse: mox paludibus egressum castra posuisse ad Faesulas, ac deinde laeva relictis post se Romanis qui prope Arretium constiterant, quod agri est Cortonam urbem inter et lacum Trasimenum occupasse. Illud igitur primum pro indubitato habemus, Poenum ducem ab agris Faesulanis profectum, per superiorem quam Arnus interfluit vallem, Arretium, et inde, secundum Clanis ripas, in Cortonensem agrum properasse. Nunc autem qua via prope Faesulas pervenerit, quibus emersus paludibus, qua parte Apennini superata, quaerendum est.

Nos, ut de hac altera itineris parte aliquid certi denique haberemus, nihil satius esse iudicavimus, quam Polybium, Livium, Nepotemque perlegere, atque ubi ille deficeret, horum adhibere testimonia. Quamquam multi Livium arguant nihil aliud quam Polybii sententias latino exprimere sermone, ideo quod plurima e Polybio sumit, ita ut verbum verbo saepe reddidisse videatur, credibile est tamen non unum ei Polybium auctorem fuisse earum rerum quas

memoravit, et scribenti alia praesto fuisse auxilia: quae si defecissent, narrationem Polybii plurimis non ornavisset adiunctis, minime quidem aspernandis, quaeque quum ceterae narrationi apprime conveniant, falsa nullo modo dici possunt.

Postquam Livius lib. XXI, cap. 57, factam Placentiae deditionem narravisset, easque fuisse hibernas Hannibalis expeditiones, addit illum, « ad prima ac dubia veris signa profectum, in Etruriam milites duxisse, eam quoque gentem, sicut Gallos LIGVRESQVE, aut vi aut voluntate adiuncturum. » Legenda est tempestatis descriptio, quae conantem Apenninos montes transire Hannibalem deterruit. Tanta vis mixti vento imbris; tanti strepentis caeli sonitus et micantium ignium fragores; tantum nivosae grandinis decidit, adeoque miserabilis hominum iumentorumque strages, ut ipsarum Alpium foeditatem prope superaverit. « Biduum, inquit Livius, ipso illo, quo deprehensi fuerant, loco velut obsessi mansere: et post elephantos, qui proelio ad Trebiam facto superfuerant, ad unum absumptos, Hannibal retro degressus Apennino ad Placentiam rediit: et postero die, secundum pugnam ingentibus animis, vario eventu, cum hostibus commissam, in qua concursus acrior quam caedes et clades utriusque partis aequata fuit, Hannibal in LIGVRES, Sempronius Lucam concessit. »

Haec deinde Livius de Apennini transitu initio libri XXII: « Iam ver appetebat, quum Hannibal ex hi- » bernis movit, et nequiquam ante conatus transcen- » dere Apenninum (1) intolerandis frigoribus, et » cum ingenti periculo moratus ac metu, etc.» Et infra, « quia iam Flaminium consulem Arretium per-

(1) Vid. lib. XXI, 58 59.

» venisse fama erat, quum aliud longius, ceterum » commodius, ostenderetur iter, propiorem viam per » paludem petit, qua fluvius Arnus per eos dies so- » lito magis inundaverat ». Tum quo agmen ordine ire iusserit Hannibal, iisdem fere ac Polybius verbis edocet, usque dum prope Faesulas eum deduxerit. « Regio, inquit, erat in primis Italiae fertilis, Etru- » sci campi, qui Faesulas inter Arretiumque iacent, » frumenti ac pecoris et omnium copia rerum opu- » lenti »; nempe superior Arni vallis: ac postquam exposuit, Polybio auctore, quam de consule opinionem Poenus conceperit, sic pergit: « laeva relicto » hoste, *Faesulas petens*, medio Etruriae agro prae- » datum profectus, quantam maximam vastitatem » potest, caedibus incendiisque, consuli procul » ostendit ». Deinde narrat, ut iratus se ex consilio proripuerit Flaminius, signumque simul itineris pugnaeque proposuerit; moxque, cap. 4, « Hannibal, » quod agri est inter Cortonam urbem Trasimenum- » que lacum, omni clade belli pervastat, quo magis » iram hosti ad vindicandas sociorum iniurias acuat.» Ceterum nil a Polybio differt Livius.

Ea autem verba, *Faesulas petens*, multam huicce quaestioni noctem offudere, hicque, aut Livium errasse, aut scribas qui nobis opera Livii tradiderunt, necesse est. Hannibalem sane constat, quem vidimus iis campis potitum, qui Faesulas inter Arretiumque iacent, caedibusque et incendiis certantem ut consul relicto Arretio Cortonam demum flecteret, non averso itinere petiisse Faesulas. Debuit igitur Livius, auctorem usque Polybium sequutus, nedum Faesulas perduceret Hannibalem, Poenos contra Faesulis abducere. Forsan et ipse *Faesulas linquens* scripserat, non *Faesulas petens*. Quod si compertum haberemus, Li-

vius iam Polybiusque in eo concordarent; neque aliter differunt, quam quod addidit Livius, paludes illas quas permeavit Poenorum exercitus, easdem esse quas nunc totius Italiae teterrimas vidêmus, circa fluvium Arnum, nec eas solum quas bifurca amnis aqua includit, aut quas ad septemtrionem, Liguriam versus, habet extrema Etruria, sed quae totam Arni inferioris vallem complent, vix leucis aliquot ab urbe Faesulis distantes.

Qua autem potissimum, quod superest, parte, Hannibal Apenninum transcenderit, e Cornelio Nepote discemus, qui in vita Hannibalis, cap. 4, « per Ligures, inquit, Apenninum transiit, petens Etruriam »: tum addit Hannibalem hoc in itinere fuisse altero captum oculo. Sed quid Livium Corneliumque sollicitamus, quum sola fax rationis id ipsum, nullius auctoris ope, subiecisset. Quae enim per Apenninum via eligenda fuit Hannibali, Placentia post Trebianam victoriam profecto, abhorrentique ab eo itinere, commodiore quidem, sed longo nimis nimiumque Romanis noto, quod Mutinam Bononiamque ducit? Sane, qui primus patuit per montes aditus, eum occupare debuit, circa Trebiae Tarique fontes, inde ad caput Macrae descendere, uno verbo, iter ad Apuam sequi. Illic profecto in eas paludes incidit, quas dextra laevaque fluvius Arnus habet, illo tempore latiores multo quam nunc, neque aggeribus coërcitas, e quibus, per vallem Arni superiorem, in melius firmiusque solum emersit, quod sub Faesulis et circum Florentiam iacet, locatisque ubi primum in sicco potuit castris, quievit. Mox per vallem superioris Arni Etruriam interiorem petiit, dumque Arretium praetergrederetur, Flaminium lacessendum non omisit: quo ab laeva relicto, Clanis vallem in-

gressus est, trans Cortonam ad Trasimeni lacus ripas tendens, qua ascendit ad Perugiam via, ibique exspectavit, donec se sponte sua consul profligandum praeberet. Id iter Hannibalis fuisse ita ratio demonstrat, ita auctorum testimonia naturaque locorum postulant, ut aliud quodvis excogitari potuisse vix ac ne vix quidem credendum sit. Multi, seu quos illa verba *Faesulas petens*, quae apud Livium emendanda notavimus, deceperunt, seu quos in errorem suum Strabo induxit, seu qui mutatos variis temporibus fines, quibus ab Etruria Liguria discriminatur, ignoraverunt, alias prorsus flexisse iter Hannibalem, ac nobis descriptum est, contendunt.

Cluverius, Ital. ant. vol. I, pag. 580, illa verba, *Faesulas petens*, in Livio damnat, quae damnavimus, supplendumque *a Faesulis profectus*, collatis Livio Polybioque, affirmat, quod et ipsi affirmavimus. Ecce autem statim a sententia nostra aversus, Hannibalem vult per viam Bononiensem petiisse *Faesulas*, Nepotemque increpat, qui Poenos duxerit per Ligures. Cluverio si fides adhibeatur, iter illud commodius, et longius, Romanisque nimis notum, id erit, quod per Ariminum atque Vmbriam munitum erat; quasi Bononiae via minus esset nota, neque omnis esset montana, nedum his altis rupta paludibus, quas ipse, nullo praeter se ipsum auctore, Florentiae circumiecit. Quae si paludes exstitissent, Hannibali eam viam sequuto, non antequam Faesulas perveniret, sed hoc ultra oppidum obfuissent, brevique temporis spatio fuissent superatae.

Eadem opponenda sunt doctiss. viris *Cini*, *Villani* et *Scala* qui Hannibalem *Pratum*, *Pistoriamque* transiisse volunt, montesque Apenninos supra *Mutinam* esse ingressum; tum *Lucae Holstenio*, qui eum per

forum Livii venientem a montibus, in Etruriam descendisse putat, et Italo *Guazzesi* apud quem Poeni eandem hanc invadunt regionem, per Casentinum agrum et fines Balnei. Equidem fateor, si hac via immissos Etruriae Poenos credamus, nihil esse in Livio emendandum, Hannibalemque potuisse laeva *relicto hoste Faesulas petere*: quum autem validissimis argumentis demonstratum sit verbum *petens*, qualecumque fuerit Hannibalis iter, penitus esse eradendum, iam errare arguemus omnes, qui ita Poenorum viam descripserint, ut illud verbum deleri necesse non sit; immo nullae in illa regione, utpote montibus maxime aspera, obfuissent paludes, quae videlicet ex inundantis Arni stagnantibus aquis concrevissent. Immo qui eam defendunt sententiam, et qui circa Pistoriam superatos Apenninos arbitrantur, exiguam habere videntur rei militaris rationem. Hannibal enim non modo iter multum produxisset suum, atque difficillimos tractus regionum transeundos habuisset, sed Servilio forsan latus aut tergum praebuisset, qui *Arimini* stativa habebat, et quem, quominus Poenos paucis diebus assequeretur, nihil admodum prohibebat.

Ii autem auctores idcirco sane erraverunt, quod, quum diceretur Hannibal permeasse paludes, dum festinaret in Etruriam, eas paludes extra Etruriam sitas esse debere ex eo collegerunt, neque in ea provincia circa fluvium Arnum, sed in Gallia Cisalpina secus Padum, esse quaerendas.

Quae quidem videtur Strabonis fuissse sententia, qui Geogr. lib. V, 219, ait fuisse olim prope Placentiam, iuxta Padum, paludes in quibus plurimum Hannibal laboravit, petens Etruriam.

Vir doctus nobis iam supra memoratus *Guazzesi*, huic opinioni ita tenax adhaesit, ut *Arni* loco *Padum*

aut *Eridanum* supplere voluerit, aut etiam verbum illud omnino delere, licet in omnibus codicibus, quos aut per se, aut per alios cognoverat, repertum esset. (Vid. *Mémoires de l'Acad. de Cortone*, *VI*, *p.* 29 *et* 30.)

Ex Polybio autem ipso patet, Etruriam, quo tempore scribebat, fluvio Arno a Liguria discriminatam fuisse: nempe huicce regioni, occiduum solem versus, Pisas, quae prima urbs est Etruriae, Arretiumque agrum fines fuisse. Ligurum autem Lucam tumque et diu fuisse postea, ex his constat Frontini verbis: « Domitius Calvinus obsidebat Lucam oppidum Ligurum. » (Lib. III, cap. 2.) Caesaris autem in provincia sitam Lucam dicit Svetonius (cap. 24), quia Liguriam provinciam, nedum Etruriam, Caesar habebat.

Quod si deinceps Strabo Pliniusque amni Macra Etruriam a Liguria divisam dixerunt, id sane causae habuerunt, quod eas limites Augustus, dum Italiam partiretur, mutaverat. Quas limitum varias mutationes doctissime illustravit Cluverius.

Ex his omnibus sequitur, Hannibalem, quamdiu dextram Arni ripam sequutus est, in Etruria non esse versatum: Etruriam petebat, in quam per eos campos penetravit, qui inter fluvium et Arretium iacent; neque fluvium ullo modo traiecit, aut tunc primum traiecit, quum Faesulas linqueret.

Qui fit, aiunt, ut linquentem Faesulas, praetergredientemque Arretii moenia, Flaminius Cortonam petere Poenum illacessitum passus sit? Qui fit autem, reiiciamus nos, ut postea allicienti se Hannibali quasi obsequutus sit, seque in eum locum quem Hannibal destinaverat pugnae, quasi in insidias immiserit?

Vtriusque causa haec una est, quod Flaminius omnino belli rudis erat.

Veniamus nunc ad opinionem omnium minime probandam, quaeque et rationi et locis veterum auctorum citatis, sive mendosis, sive emendatis repugnat: quam *Panleolinus* et *Dinus* primi proposuerunt, postea renovavit illustrissimus eques *Folard*, celeberrimusque Parisiensis Academiae Rector *Rollin* sibi quoque assumpsit: nempe paludes non in ea regione, quae utrum Liguriae sit an Etruriae ambigitur, sed in intima Etruriae, quantulacumque sit, parte, non circa Florentiam, sed circa Clusium, non secus Arnum, sed secus Clanem amnem, esse sitas.

Qui potuit Hannibal cum exercitu inter Ariminum et Arretium ita instituere iter, ut consulem utrumque vitaret? tum superato Apennino statim Clusium pervenire? at Vmbria, non Liguria erat peragranda: traiiciendus etiam superior Tiberis, unde facile Roma peteretur. At Clusium venerit, volo: quin, quum longe abesset Flaminius, recta Perusiam atque inde Romam tendebat, nedum peteret Faesulas praetergrediens Arretium, cuius sub moenibus iterum incedendum foret, quum Faesulas linquens, Perusiam lacumque petiturus esset? Quomodo autem in Etruriam festinans paludes Clusias traiecisset, quum eae in medio Etruriae sint sitae? Ea tamen omnia doctissimus Polybii interpres *Folard*, propterea quod prius in errorem inciderat, proposuit.

Opinioni tamen meae quaedam obiiciuntur, primum hoc: qui fieri potuit, ut Hannibal, quum a Macra ad Arnum veniret, mari propior factus non sit, neque navem mittere prius potuerit Carthaginem, quam, devictis ad lacum Romanis, Hadriam obtinuerit. (Vid. Polyb. l. III, cap. 88.)

Mihi videtur Hannibal, quum assequi Flaminium properaret, nullumque adhuc eventum haberet dignum, qui senatui Carthaginis et civibus renuntiaretur, viam celeriter emensus, non curavisse, ut portum haberet, in quo navem posset ornare. Via, quae nunc a Macra ducit ad Arnum, paulum a mari distat, paludesque etiam intersunt: forsitan Hannibalis temporibus et latius spatium fuit, et paludes difficiliores.

Alterum hoc obiicitur, quod Hannibali eam viam ingresso, Luca et Pisa fuerunt sane expugnandae: quas quomodo invaserit, vel quomodo evitarit, non perhibent auctores. At in quolibet alio itinere aliae aderunt urbes forsan non minores. Non mirum est de iis siluisse historicos, si praesertim nullus fuit in iis expugnandis labor. Potuit Sempronius, quem scimus a consule revocatum, deserere Lucam; Hannibalque quum adverso Arno ire vellet, Pisas expugnandas non censuisse, qua forsan in urbe romanum non erat praesidium.

FINIS EXCVRSVS DE TRANSITV APENNINI.

TABVLA

RERVM QVAE IN HOC OCTAVO VOLVMINE CONTINENTVR.

VOLVMINIS OCTAVI FINIS.